

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ**

DERİNDEN BÖLÜNMÜŞ BÖLGELERDE ÇATIŞMA YÖNETİMİ: TEMEL YAKLAŞIMLAR ÇERÇEVESİNDE 1960 KIBRIS CUMHURİYETİ

Yüksek Lisans Tezi

Seçkin TOPRAK

Ankara-2024

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

DERİNDEN BÖLÜNMÜŞ BÖLGELERDE
ÇATIŞMA YÖNETİMİ: TEMEL YAKLAŞIMLAR
ÇERÇEVESİNDE 1960 KIBRIS CUMHURİYETİ

Yüksek Lisans Tezi

Öğrencinin Adı Soyadı

Seçkin TOPRAK

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Çağla Derya TAĞMAT

Ankara-2024

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

**DERİNDEN BÖLÜNMÜŞ BÖLGELERDE ÇATIŞMA
YÖNETİMİ: TEMEL YAKLAŞIMLAR
ÇERÇEVESİNDE 1960 KIBRIS CUMHURİYETİ**

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Çağla Derya TAĞMAT

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Soyalp TAMÇELİK (Başkan)
Doç. Dr. Çağla Derya TAĞMAT (Danışman)
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN

.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi:

Prof. Dr. Mesut ÇAPA
Enstitü Müdürü

ÖZET

Derinden bölünmüş bir bölge olan Kıbrıs'ı inceleyen bu çalışmanın temel amacı, Kıbrıslı Türkler ile Kıbrıslı Rumlar arasındaki bölünmüşlüğü derecesini ölçmek ve tarihi süreç içerisinde derinleşen bu bölünmüşlüğü kök nedenlerini bulmaktır. Bu doğrultuda analitik bir vaka çalışması gerçekleştirebilmek amacıyla 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti mercek altına alınmış ve bu ortaklığın müzakere süreci, temel anlaşmaları ve anayasası detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Analiz sürecini kavramsal bir zemine oturtabilmek için çatışma yönetimi disipliniindeki anayasal tasarımlar tartışması kapsamında iki temel yaklaşımı oluşturan bütünleşmecilik ve uzlaşmacılık yaklaşımları ele alınmış ve örnek vaka çalışması bu temel yaklaşımlar çerçevesinde tamamlanmıştır.

Çalışmanın amacına en objektif şekilde ulaşabilmek için çatışma yönetimi disiplini alanında oldukça geniş bir literatür taraması yapılmış, etnik çatışma yaşanan farklı coğrafyalara ilişkin yapılan çalışmalar irdelenmiş, derinden bölünmüş bölgelere yönelik gerçekleştirilmiş olan anayasal tasarımlar mercek altına alınmış, 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti dönemine ilişkin İngiliz, Amerikan ve Kıbrıs Türk arşivleri tetkik edilmiş, Kıbrıs basını taranmış, konunun uzmanları ile mülakat yapılmış ve ortaya konan bilgiler ışığında iki halkın bir ortaklık kurup kuramayacağı bütün boyutlarıyla analiz edilmiştir.

Yapılan inceleme ve analizler neticesinde, kendi kaderini tayin hakkı olan iki farklı halkın çatışma içerisinde bulunduğu coğrafyaların derinden bölünmüş bölgeler olarak tanımlanması gerektiği, topluluk, toplum ve halk kavramlarının genel olarak literatürde doğru kullanılmadığı, Ada'daki iki etnik grubun tek bir toplumu değil iki ayrı halkı teşkil ettiği, Kıbrıs'ın derinden bölünmüş olmasının temel nedenlerinin iki halkın doğrudan varlığı ile birlikte Osmanlı ve İngiliz hükümetlerinin uygulama ve düzenlemeleri olduğu, 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulma aşamasında Yunan tarafının bütünleşmeci, Türk tarafının uzlaşmacı bir yaklaşım sergilediği, ortaklığın sonuna doğru Rumların bütünleşmecilik yaklaşımından asimilasyoncu bir eğilime yöneldiği, Kıbrıslı Türklerin ise uzlaşmacılığın en uç noktası olan taksim anlayışına doğru kaymak zorunda kaldığı ortaya çıkarılmıştır. Bu bulgular çerçevesinde Kıbrıs'taki iki halkın bir ortaklık kurmasının neredeyse imkânsız olduğu ve Ada'daki çatışmanın yönetilebilmesi için kalıpların dışında düşünerek yeni çözüm modellerinin değerlendirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bütünleşmecilik, Uzlaşmacılık, Derinden Bölünmüş Bölgeler, Derinden Bölünmüş Topluluklar, 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti, Kıbrıslı Türkler, Kıbrıslı Rumlar.

ABSTRACT

The primary objective of this study is to gain a deeper understanding of the complex dynamics between Turkish Cypriots and Greek Cypriots in Cyprus. To achieve this, we examined the historical evolution of the division between these two peoples and identified the underlying causes of this deepening cleavage. To this end, we analyzed the 1960 Republic of Cyprus and the negotiation process, basic agreements, and the constitution of this partnership in detail. In order to provide a conceptual basis for the analysis process, the two main approaches to constitutional design in the conflict management discipline, namely integrationism and accommodationism, are discussed.

In order to achieve the objective of the study, a comprehensive review of the extensive literature on conflict management was conducted with a particular focus on ethnic conflict in different geographical regions. We have taken a closer look at the constitutional designs that have been implemented in deeply divided places. In particular, we have examined the situation in Cyprus in the 1960s, conducting thorough research in archives of UK, USA and Cyprus. We have consulted with the press in Cyprus and have an interview with experts on the subject. Through this process, we have sought to gain a comprehensive understanding of the potential for collaboration between the two peoples, exploring the full spectrum of possibilities.

After careful examination and analysis, it is proposed that geographies where two different peoples with the right to self-determination are in conflict should be defined as deeply divided places. It appears that the concepts of community, society and people are not always used correctly in the literature. It is also worth noting that the two ethnic groups on the island do constitute two separate peoples, rather than a single one society. The deep division of Cyprus can be attributed in part to the existence of two peoples, as well as the practices and regulations of the Ottoman and British governments. During the establishment of the Republic, the Greek Cypriots adopted an integrationist approach, while the Turkish Cypriots adopted an accommodationist approach. As the partnership drew to a close, the Greek Cypriots shifted from an integrationist approach to an assimilationist tendency, while the Turkish Cypriots were forced to shift towards the most extreme point of accommodationism, the partition approach. In light of these findings, it seems that it is almost impossible for the two peoples in Cyprus to establish a partnership. It might therefore be beneficial to consider alternative solution models that could be evaluated by thinking out of the box in order to manage the conflict on the island.

Keywords: Integrationism, Accommodationism, Deeply Divided Places, Deeply Divided Societies, 1960 Republic of Cyprus, Turkish Cypriots, Greek Cypriots.

ÖNSÖZ

Bu çalışma, dünyanın tek bölünmüş başkenti olan Lefkoşa'nın merkezinde, her gün terk edilmiş binaları, evleri, arabaları, dükkânları dolaştığım, yalnızca 50 adım mesafede sınırın öteki tarafında farklı bir devlete ait insanları, caddeleri, sokakları gözlemlediğim Lokmacı'da görev yaparken aklıma takılan, tatmin edici şekilde cevabını bir türlü bulamadığım ve nihayetinde beni akademik çalışmaya iten bir sorunun ürünüdür. Lefkoşa neden bölünmüştür?

Pek tabi bu sorunun cevabını oldukça sığ bir şekilde yanıtlamak benim açımdan oldukça mümkündü. Nitekim Kıbrıslı Rumların Ada'daki bölünmüşlüğü 1974 Harekâtıyla ilişkilendirdiğini, Kıbrıslı Türklerin ise bu bölünmeyi Aralık 1963'teki Rum saldırılarına bağladığını, aynı zamanda biraz daha geriye giderek ilk bölünmenin, 1956 yılında İngiliz askerleri tarafından Lefkoşa'daki iki etnik grup arasındaki mahalleleri ayırmak için çekilen tel örgülerle uygulandığını bilmekteydim. Bununla birlikte bu tartışma ekseninden tatmin olmayan Kıbrıslı Rum milliyetçilerin, bölünmüşlüğün suçunu taksimci Türklere, Kıbrıslı Türk milliyetçilerin enosisçi Rumlara, her iki milliyetçiliği küçümseyen “entelektüel” kesimlerin ise suçu emperyalist güçlere attığını gözlemlemekteydim. Dolayısıyla Kıbrıs'ın bölünmüşlüğüne ilişkin bu cevaplardan birisini seçip üzerinde çalışmak benim için oldukça kolay olacaktı. Fakat açıkçası ben, Kıbrıs'taki bölünmüşlüğe yönelik ortaya konan bu cevapların ve suçlamaların tamamının neden değil sonuç olduğunu değerlendirdiğimden mümkün olabildiğince objektif bir şekilde Kıbrıslı Türklerle Kıbrıslı Rumlar arasındaki bölünmüşlüğün temel nedenlerini ortaya koyabilmek için çabalamaya ve bu çalışmayı yapmaya karar verdim.

Çalışmanın akademik değeri konusunda değerlendirmede bulunamam. Sonuçta bu çalışmanın bir yüksek lisans tezi olduğunun bilincindeyim. Tarihi süreç çalışmanın değerinin ne olduğunu gösterecektir. Fakat Kıbrıs'taki bölünmüşlüğün kök nedenlerine ilişkin kavramsal bir çalışma ortaya konmasının, Kıbrıs meselesine ilişkin yeni bakış açılarının geliştirilmesine katkı sağlayacağını not etmem gerekir. Nitekim yarım asırdan fazla bir süredir federasyon modeli temelinde devam eden Kıbrıs müzakerelerinin başarısızlığı açıkça ortadadır. Dolayısıyla yeni çözüm modellerinin geliştirilmesine destek olacak her çalışmanın oldukça kıymetli olacağını değerlendirmekteyim. Bu çerçevede yapılan tez çalışmasının sahadaki gerçeklerin görülmesine yardımcı olmasını ve zorunlu ortaklığı dayatmaya çalışan çözüm modelleri yerine ortaya çıkan alternatif düşüncelere katkı sağlamasını umuyorum.

Bu çalışmanın, daha önce yapmış olduğum yüksek lisans çalışmaları ile birlikte farklı çalışmalarımın aslında ne denli akademik nitelikten uzak olduğunu şahsıma göstermiş olduğunu itiraf etmem gerekmektedir. Bu çerçevede akademik düşünme ve yazma yeteneği kazanmamı sağlayan tez danışmanım Doç. Dr. Çağla Derya Tağmat'a en içten şekilde

teşekkürlerimi sunarım. Aynı şekilde derslerine katılabilmek şansına eriştiğim Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan'ın analitik düşünebilme konusunda şahsıma oldukça değerli katkıları olduğunu ifade ederek Sayın hocama sonsuz teşekkürlerimi iletirim.

Kıbrıs konusunda bilmediğim, anlayamadığım veya değerlendiremediğim tüm konularda ilk aklıma gelen ve her aradığımda beni en doğru şekilde aydınlatan değerli hocam Kıbrıs uzmanı Prof. Dr. Soyalp Tamçelik'e şahsıma kattıklarından dolayı teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Türkiye üniversitelerinde Kıbrıs'a ilişkin herhangi bir merkez veya ana bilim dalı olmamasından kaynaklı Kıbrıs meselesinin derinlemesine incelenemediği bilinen bir gerçektir. Bu çerçevede saygıdeğer hocam Doç. Dr. Mehmet Balyemez'in 2022 yılında Kıbrıs Türk Tarihi Araştırmaları Merkezi'ni kurmasının oldukça kıymetli olduğunu bu noktada ifade etmek isterim. Bu kapsamda hem tez çalışmasına ilişkin katkıları hem de Türkiye'de Kıbrıs'taki gelişmelerin daha doğru zeminde tartışılmasına yönelik desteklerinden dolayı değerli hocama en içten şekilde teşekkürlerimi iletirim.

Bu çalışma tarihsel perspektiften dışarı taşarak kavramsal bir hüviyet kazandıysa bu tamamen çok değerli hocam Doç. Dr. Gül Pınar Gülboy sayesinde. Tezin başından sonuna kadar ne zaman dara düşsem vaktini ve emeğini harcamaktan hiç çekinmeyen saygıdeğer hocama sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Tez çalışması boyunca desteklerini esirgemeyen Prof. Dr. Hüseyin Işıksal hocama, Kıbrıs'ta bir ortaklığın neden kurulamayacağı konusunda düşüncelerimi berraklaştıran Sayın Ergün Olgun'a, değerli katkılarıyla fikirlerimi şekillendirmemi sağlayan Sayın KKTC Büyükelçisi İsmet Korukoğlu'na, vermiş olduğu son derece önemli bilgilerle tezimi destekleyen Doç. Dr. Nazım Beratlı'ya, derinden bölünmüş bölgeler kavramını geliştirmem için bana ilham olan Prof. Dr. Brendan O'leary'e ve çalışmaya ilişkin fikrî tartışmalar yürüttüğüm değerli tüm dostlarıma sonsuz teşekkürlerimi iletmeyi bir borç bilirim.

Muasırlık medeniyet seviyesinin üstüne çıkmanın yolunun ancak ve ancak mutlu ailelerden, aile içinde iyi yetiştirilmiş fertlerden ve geleceğe ümitli bakan çocuklarımızın varlığından geçtiğine inanıyorum. Bu çerçevede hayatını çocuklarına ve ailemize adanmış olan biricik eşim Pelin Toprak'a hem tez çalışması süresi boyunca bana karşı göstermiş olduğu sabırdan hem de topluma pırıl pırıl iki çocuk yetiştirmiş olmasından dolayı sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Son olarak şahsımın hayatı için mutluluğun formülünü oluşturan fakat üç yıl boyunca vakitlerinden çalmak zorunda kaldığım canımdan çok sevdiğim kızlarım Lena ve Mira Toprak'a özel olarak teşekkürlerimi iletmenin zorunlu olduğunu değerlendiriyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	vii
GİRİŞ	1
A. Yöntem ve Araştırma Sorunsalı	1
B. Terminoloji ve Kuramsal Alt Yapı	5
B.1. Çatışmanın Nedenleri Üzerine Temel Eğilimler	6
B.2. Etnik Çatışma Yaşanan Bölgelerin Tanımlanması	11
B.3. Bölünmüş Toplumlar Kavramı	13
B.4. Anglosakson Literatürde “Society” ve “Community” Kavramları	15
B.5. Türkçe Literatürde “Toplum” ve “Topluluk” Kavramları	17
B.6. “Halk” Kavramının İncelenmesi	19
B.7. Bölünmüş Bölgeler Kavramı	23
BİRİNCİ BÖLÜM: ÇATIŞMA YÖNETİMİNDE BÜTÜNLEŞMECİLİK VE	
UZLAŞMACILIK YAKLAŞIMLARI	30
1.1. Çatışma Yönetimi Yaklaşımlarına İlişkin Temel Tartışma Eksenleri	31
1.2. Bütünleşmecilik Yaklaşımı	34
1.2.1. Bütünleşmecilik ve Asimilasyon	40
1.3. Uzlaşmacılık Yaklaşımı	43
1.3.1. Ortaklıkcılık	47
1.3.2. Merkezilik	54
1.4. Bütünleşmecilik ve Uzlaşmacılık Yaklaşımları Arasındaki İlişki	59
İKİNCİ BÖLÜM: DERİNDEN BÖLÜNÜŞ BİR BÖLGE OLARAK KIBRIS’TA	
BÖLÜNÜŞLÜĞE ETKİ EDEN UNSURLAR	65
2.1. İki Farklı Halkın Varlığı	65
2.1.1. Kıbrıs Rum Halkı	68
2.1.1.1. Etnisite	69
2.1.1.2. Dil	74
2.1.1.3. Din	80
2.1.1.4. Milliyetçilik	85
2.1.2. Kıbrıs Türk Halkı	92
2.1.2.1. Etnisite	93
2.1.2.2. Dil	98
2.1.2.3. Din	104

2.1.2.4. Milliyetçilik	110
2.2. Osmanlı Dönemi Uygulamaları	118
2.2.1. Osmanlı Millet Sistemi Kapsamında Kıbrıs	119
2.2.2. Osmanlı Yönetim Sistemi ve Kıbrıs.....	123
2.2.3. Kıbrıs'ta Osmanlı Eğitim Sisteminin Uygulanması.....	130
2.3. İngiliz Dönemi Uygulamaları	136
2.3.1. İngiliz Yönetiminin İlk Faaliyetleri	139
2.3.2. Kıbrıs'ta İngiliz Anayasası.....	142
2.3.3. Kıbrıs'ta İngiliz Yönetim Sistemi	146
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: 1960 KIBRIS CUMHURİYETİ'NİN BÜTÜNLEŞMECİLİK VE	
UZLAŞMACILIK YAKLAŞIMLARI ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ	161
3.1. 1960 Ortaklık Devletinin Oluşturulmasını Gerektiren Koşullar.....	162
3.2. 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Müzakere Sürecinin İncelenmesi.....	171
3.2.1. Paris Görüşmeleri Sürecinde Ortaya Çıkan Görüşlerin Analizi.....	173
3.2.2. Zürih ve Londra Anlaşmaları Müzakerelerinin Analizi	182
3.2.3. Zürih ve Londra Anlaşmalarına Yönelik Tepkilerin Analizi	189
3.2.3.1. Kıbrıslı Rumların ve Yunanistan Muhalefetine Tepkileri.....	189
3.2.3.2. Kıbrıslı Türklerin ve Türkiye Muhalefetine Tepkileri	197
3.3. 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasasının İncelenmesi	202
3.3.1. Anayasa Yazılım Sürecinin Analizi	203
3.3.2. Ortaklıkçılık Metodunun Temel İlkeleri Çerçevesinde Anayasanın Analizi	210
3.3.2.1. Güç Paylaşımı.....	211
3.3.2.2. Otonomi	218
3.3.2.3. Veto Hakkı.....	221
3.3.2.4. Orantısallık	223
3.3.2.5. Ortaklıkçılığın Başarısızlığının Değerlendirilmesi.....	224
3.3.3. Anayasanın Uygulanma Sürecinin Analizi	231
3.3.3.1. Kamu Hizmeti	238
3.3.3.2. Kıbrıs Ordusu	246
3.3.3.3. Ayır Belediyeler	252
3.3.4. Anayasa Değişiklik Teklifinin Analizi.....	262
SONUÇ	271
KAYNAKÇA.....	279
EKLER	306
ÖZGEÇMİŞ	327

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AKEL	: Emekçi Halkın İlerici Partisi
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Genel Kurulu
BMGS	: Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri
CIA	: Merkez Haberalma Teşkilatı
EOKA	: Kıbrıslıların Millî Mücadele Örgütü
GKRY	: Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
KATAK	: Kıbrıs Adası Türk Azınlığı Kurumu
KEK	: Kıbrıs Milli Partisi
KKK	: Kıbrıs Komünist Partisi
KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
KMTHP	: Kıbrıs Milli Türk Halk Partisi
KTKF	: Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu
NATO	: Kuzey Atlantik Paktı
SSBC	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TMT	: Türk Mukavemet Teşkilatı
UK	: Birleşik Krallık

GİRİŞ

A. Yöntem ve Araştırma Sorunsalı

İnsan grupları arasındaki bölünmüşlüğü temsil eden en önemli simgesel öğenin, 1952 yılında tel örgü şeklinde yapımına başlanan ve nihayetinde 1961 senesinde son şeklini alan Berlin Duvarı olduğu tüm kesimler tarafından bilinmektedir. Berlin'in fiziksel olarak bölünmeye başladığı tarihten sadece dört yıl sonra, 1956 yılında Lefkoşa'nın İngiliz hükümeti tarafından dikenli tel çitlerle ikiye bölündüğü, Berlin Duvarı'nın yıkılmasına rağmen Lefkoşa Yeşil Hattı'nın sapsağlam ayakta duruyor olduğu ve 1989 yılından itibaren Lefkoşa'nın dünyanın tek bölünmüş başkenti sıfatını kazanmış olduğu ise bilinmeyen veya çok az bilinen bir durum olarak ortada bulunmaktadır. Yıkılmış Berlin Duvarı ile her geçen gün sağlamlaşan Yeşil Hat şüphesiz bölünmüşlüğün simgesi olma bağlamında oldukça benzerdir. Fakat Berlin'in doğusu ile batısında bulunan insan grupları arasındaki ilişki ile Lefkoşa'nın kuzeyi ve güneyinde yaşayan insan grupları arasındaki ilişki birbirine hiç benzememektedir. Öyle ki bölünmüş Berlin'in iki yakasında aynı etnisite, dil ve dine sahip aynı millete tabi insan grupları yaşarken, Lefkoşa'nın kuzeyinde ve güneyinde birbirinden tamamen ayrılmış olan iki ayrı millete tabi iki farklı halk bulunmaktadır. Dolayısıyla Berlin Duvarı ile Yeşil Hattın bölünmüşlüğün simgesi olarak birbirine benzediği oldukça aşikârdır, fakat işlevsel olarak birbirlerinden oldukça farklı amaçlara hizmet ettikleri de açıktır. Nitekim Almanların birleşmesini önlemek için suni bir biçimde inşa edilmiş olan Berlin Duvarı sonunda yıkılmıştır, fakat tarihi süreç içerisinde şekillenmiş olan şiddetli çatışmayı engellemek amacıyla çizildiği 30 Aralık 1963 tarihinden itibaren Yeşil Hat, iki halkın düşünsel bölünmüşlüğünü fiziksel olarak simgelemeye devam etmektedir.

Yıkılmış olan Berlin Duvarı ile kıyaslanan Yeşil Hattın neden çizilmek zorunda kaldığı, Kıbrıs'taki bölünmüşlüğü simgeleyen bu hattın suni mi yoksa doğal mı olduğu, bu kapsamda Ada'nın bölünmüş olmasına etki eden faktörlerin ne olduğu ve nihayetinde bölünmüşlüğün iki ana aktörü olan Kıbrıslı Türklerle Kıbrıslı Rumların neden yaklaşık 60 yıl boyunca federasyon modeliyle bir birliktelik kuramadığı sorularının cevaplanması bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Bu amacın analitik bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için iki halkın egemen ortaklığıyla kurulmuş olan 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti ele alınmış ve bir laboratuvar görevi üstlenen ortaklık devletinin incelenmesi ile Kıbrıslı Türklerin ve Rumların neden tek çatı altında yaşayamadıkları çözülmeye çalışılmıştır.

Pek tabi böyle bir çalışmanın kavramsal çerçeve içerisinde tetkik edilmesi gerekmektedir. Bu nedenle Ada'daki bölünmüşlük çatışma yönetimi disiplini kapsamına alınmış ve bu doğrultuda

derinden bölünmüş bölgelerdeki çatışmaların incelenmesinde iki ana tartışma eksenini olan bütünleşmecilik ve uzlaşmacılık yaklaşımları seçilerek 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti bu temel yaklaşımlar çerçevesinde irdelenmiştir. Böylelikle Kıbrıs'taki iki halkın derinden bölünmüşlüğüne yönelik olarak çatışma yönetimi disiplini içerisinde ortaya konan teorik çalışmalar etrafında inceleme şansı bulunmuş ve aynı zamanda Kıbrıs'a ilişkin yapılan çalışmalara yeni bir boyut kazandırılmaya çalışılmıştır.

Yapılan çalışmada kolayca çeşitlendirilebilecek ve sayısı artırılabilir oldukça fazla sayıda araştırma sorusu bulunmaktadır. Bu sorulardan ön plana çıkarılarak cevaplanmış olanlarını, *Kıbrıs derinden bölünmüş bir bölge midir?, Kıbrıs'taki iki halkı bölünmüşlüğe uğratan temel sebepler nelerdir?, Kıbrıs Adası üzerinde ayrı ayrı yaşayan iki halk bir ortaklık kurabilir mi?, Kısa vadeli bir ortaklık olan 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti neden başarısız olmuştur?, Kıbrıslı Türklerle Kıbrıslı Rumların Kıbrıs meselesi özelinde temel yaklaşımları nedir?* şeklinde sıralamak mümkündür. Bununla birlikte çalışmanın araştırma sorularının temelini, “*Kıbrıs derinden bölünmüş bir bölgedir ve bu bölünme bir ortaklıkla giderilemez.*” şeklinde sunulan hipotez etrafında şekillendiğini belirtmek gerekmektedir. Bu kapsamda ortaya konan hipotezi test etmek için İngiliz ve Amerikan arşiv belgeleri incelenmiş, o dönemin Kıbrıs Türk basını gözden geçirilmiş, 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nde görev alan İngiliz, Türk, Yunan, Kıbrıslı Türk ve Kıbrıslı Rum diplomatlar ve siyasetçilerin anıları mercek altına alınmış, literatürde 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'ni özellikle çatışma yönetiminde önemli bir kavram olan ortaklıkçılık metodu ile inceleyen araştırmacıların çalışmaları dikkatlice tetkik edilmiş, farklı coğrafyalarda derinden bölünmüş olan bölgeleri araştırmış olan yazarların ortaya koyduğu bulgular incelenmiştir. Böylelikle geniş çaplı araştırma ve tarama süreci sonrası ortaya çıkarılan bilgilerle birlikte 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'ne ilişkin ortada bulunan tarihi gerçekler harmanlanarak hipotezin testi tamamlanmıştır.

Çalışmanın öneminin bu noktada ortaya çıktığını ifade etmek gerekmektedir. Nitekim oldukça geniş bir kaynak ve arşiv taraması gerçekleştirerek yapılan bu çalışmanın, tarihi olgularla birlikte teorik boyutu eşleştirerek, çatışma yönetimi disiplini kapsamında oldukça gözde olan 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'ni incelemesinin yalnızca Kıbrıs meselesine ilişkin literatüre değil aynı zamanda derinden bölünmüş bölgeler kapsamında yapılan çalışmalara da önemli katkılar sunacağı değerlendirilmektedir. Aynı zamanda örnek bir olay olarak ele alınan 1960 ortaklık devletinin özellikle bütünleşmecilik ve uzlaşmacılık kavramları ile incelenmesi çalışmanın özgünlüğüne katkı sağlamış, aynı şekilde literatüre de özgün bilgilerle destek verilmiştir. Ayrıca çalışmada, oldukça yakın bir tarihte Türk Tarih Kurumu tarafından tasniflenerek araştırmacılara sunulan 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilk Savunma Bakanı Osman Örek ve

Kıbrıslı Türklerin millî örgütlenmesinin ilk yıllarında Dr. Fazıl Küçük ile birlikte toplum liderliği yapmış olan Faiz Kaymak'ın özel arşivinden oldukça önemli belgelere yer verilmiş ve böylelikle literatüre yeni kaynaklar aktarılmaya çalışılmıştır.

Bununla birlikte çalışmada ciddi sınırlılıklarla karşılaşmıştır. Özellikle Yunanca dil bilgisi eksikliği Kıbrıslı Rumların Ada'daki bölünmüşlüğe bakış açısının ve 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'ne yönelik görüşlerinin ne olduğunun anlaşılmasını oldukça kısıtlamıştır. Bu kısıtın etkilerini azaltmak için Yunan ve Kıbrıslı Rum araştırmacılarla birlikte üçüncü taraf araştırmacıların İngilizce çalışmalarına odaklanılmış fakat yine de Rumların konuya bakış açısı istenilen seviyede kavranamamıştır. Bir diğer kısıt olarak çalışmanın yüksek lisans tezi olması sebebiyle süre sınırı ön plana çıkmıştır. Öyle ki iki yıllık bir çalışmanın ürünü olan bu tezde, araştırılan kaynakların, arşiv belgelerinin, yapılan mülakatların ve ayrıca derinden bölünmüş bölgelerdeki örneklerle ilişkin yapılan taramanın yeterli olmadığı değerlendirilmektedir. Bununla birlikte çalışmanın Türkiye'de yapılmış olması sınırlılığa dâhil edilebilecek bir başka sorun olarak ifade edilmelidir. Her ne kadar dönemin Kıbrıs basını ve bazı önemli kaynaklara ulaşılmışsa da özellikle Kıbrıs'taki arşiv belgelerine erişim konusunda oldukça zorluk çekildiği ve bu nedenle Ada'daki kaynaklardan istenilen seviyede faydalanılamadığı bir gerçektir.

Literatür taraması yapıp Pınar Erkem Gülboy'un "*Çatışma Yönetiminde Ortaklıkçı Model: 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti*" konulu doktora tezine rastlayanlar bu çalışmanın doğrudan Gülboy'un tezine karşı ortaya konmuş olduğunu düşünebilir. Nitekim bu kısmen doğrudur. Fakat öncelikle şunu ifade etmek gerekir ki bu çalışmanın nihai şeklini alması, Türkiye'de ilk olarak Gülboy tarafından ortaya konulmuş olan "*bölünmüş toplumlar*" kavramının öğrenilmesi sayesinde olmuştur. Gülboy'un, yapmış olduğu çalışmada oldukça etkili bir biçimde çatışma yönetimi kuramlarını kullanması ve bu kuramları 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'ne uygulayarak son derece önemli bulgulara ulaşması, yapılan bu çalışmayı derinden etkilemiştir. Bununla birlikte Gülboy'un yapmış olduğu çalışmada Kıbrıs'taki bölünmüşlük için tek çözüm çaresinin ortaklıkçılık metodu olduğu ortaya konmuştur. Ancak bu çalışma, Gülboy tarafından ortaya çıkarılan bulguların tam tersine ulaşmış, 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin başarısızlığının nedeni, en baştan itibaren çözüm modelinin yani ortaklıkçılık metodunun yanlış seçilmesi olarak bulunmuş ve aynı zamanda sahadaki gerçekler göz önüne alınmadan Kıbrıs'ta bir çözüme ulaşılamayacağı sonucuna varmıştır. Dolayısıyla bu çalışma kaçınılmaz şekilde düşünülebileceği gibi Gülboy'un çalışmasının tam karşısına konuşlanmış bulunmaktadır. Nitekim akademik çalışmaların değerinin de bu karşıtlıklarla arttığı ifade edilmelidir.

Bu tezin konusuna benzer bir başka çalışma olarak Salim Orhan'ın "*Bölünmüş Toplumların Anayasal Birlikteliği*" konulu doktora tezi ön plana çıkmaktadır. Orhan'ın yapmış olduğu

çalışma her ne kadar doğrudan Kıbrıs meselesini ele almamış olsa da bazı bölümlerde 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'ndeki düzenlemelere değinmesi ve aynı zamanda bütünleşmecilik ve uzlaşmacılık yaklaşımlarını detaylı bir şekilde irdelemesi literatüre oldukça önemli bir katkı sağlamıştır. Aynı zamanda Gülboy'dan sonra "*bölünmüş toplumlar*" kavramının ve ayrıca anayasal birliktelik konusunun derinlemesine işlenmiş olması, literatürün genişlemesine yardımcı olmuştur. Bununla birlikte bu çalışma hem Gülboy'un hem de Orhan'ın aksine etnik çatışma yaşanan coğrafyaları "*bölünmüş toplumlar*" olarak değil "*bölünmüş bölgeler*" kavramı ile ele almaktadır. Bu yönüyle de tez çalışmasının hem Türkiye'deki literatüre hem de yabancı dile çevrildiği takdirde uluslararası literatüre oldukça fayda sağlayacağı kıymetlendirilmektedir.

Çalışma nihai amacına ulaşabilmek için giriş bölümü ile beraber dört bölüm halinde tasarlanmıştır. Giriş bölümünde çatışma yönetimi disiplini bir sorunsal olan etnik çatışma yaşanan coğrafyaların hangi kavramla tanımlanacağı hususu işlenmiştir. Bu bölümde topluluk, toplum ve halk kavramlarının doğru kullanımlarının ne olduğu irdelenmiş, Anglosakson literatürdeki anlamları ile Türkçe karşılıkları arasındaki ilişki incelenmiş ve oldukça önemli bir konu olarak "*derinden bölünmüş bölgeler*" kavramı ele alınmıştır. Bu kavramın Türkçe literatürde ilk defa kullanıldığını, uluslararası literatürde ise ilk defa açıklanmaya çalışıldığını belirtmek gerekmektedir. Nitekim konu hakkında derinden bölünmüş bölgeler kavramını çalışmalarında ilk olarak kullanan Prof. Dr. Brendan O'leary ile irtibata geçildiği ve O'leary'nin görüşleri doğrultusunda kavramın detaylandırılmaya çalışıldığı not edilmelidir.

Çalışmanın birinci bölümünde 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'ni kavramsal olarak inceleyebilmek için seçilmiş olan bütünleşmecilik ve uzlaşmacılık yaklaşımları tetkik edilmiştir. Yapılan literatür taramasında çatışma yönetimi alanında temel yaklaşımlar konusunda ciddi anlaşmazlıklar olduğu anlaşılmış ve konuya ilişkin daha derin araştırmalar yapılarak nihayetinde bütünleşmecilik ve uzlaşmacılık yaklaşımlarının çatışmalı bölgelere uygulanabilecek en temel yaklaşımlar olduğu ortaya konmuştur. Literatüre hâkim olan diğer iki yaklaşım olan ortaklıkçılık ve merkezilik metotları ise uzlaşmacılık yaklaşımı altında incelenmiştir.

İkinci bölüm aslında çalışmanın temel amacı olan Kıbrıs Adası'nın derinden bölünmüşlüğüne incelemektedir. Bu incelemenin analitik bir şekilde yapılabilmesi için öncelikle Kıbrıslı Türklerin ve Kıbrıslı Rumların ayrı ayrı etnisite, din, dil ve milliyetçilik unsurları tetkik edilmiştir. Böylelikle Kıbrıs'ta gerçekten iki ayrı millete tabi iki farklı halk mı olduğu yoksa bu hususun yalnızca söylemsel olarak mı var olduğu ortaya konmuştur. Aynı zamanda bu sorunun cevaplanması ile günümüzde zaman zaman tartışılan "*Kıbrıslılık*" yani özetle Ada'da iki ayrı

halkın değil Kıbrıslı olarak tanımlanan tek bir milletin var olduğu tartışmalarına da nokta konulmuştur. Bu bölümde ayrıca Ada'daki bölünmüşlüğe etki eden diğer faktörler de irdelenmiştir. Bu kapsamda Osmanlı dönemindeki İmparatorluk uygulamaları mercek altına alınmış ve bölünmüşlüğe olan etkisi değerlendirilmiştir. Aynı şekilde İngiliz döneminde İngiliz hükümetinin uygulamış olduğu düzenlemeler gözden geçirilmiş ve Kıbrıslı Türklerle Kıbrıslı Rumların özellikle son dönemde birbirleriyle neden tamamen ayrıştığı dikkatle tetkik edilmiştir.

Çalışmanın son bölümü, ilk üç bölümde ortaya konan bulguların örnek vaka olarak ele alınan 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'ne uygulanması suretiyle Kıbrıs'taki iki halkın bir ortaklık kurup kuramayacağını analiz etmek için tasarlanmıştır. Bu kapsamda yapılan analizler ortaklık devletinin kurulmasının başlangıç adımını oluşturan 1958 Aralık ayındaki Paris görüşmeleriyle başlatılmış, Zürih ve Londra Anlaşmaları ile sürdürülmüş ve 1960 Cumhuriyeti'nin anayasasının yazılım sürecinde derinleştirilmiştir. 1960 ortaklık devleti için yapılan analiz ise tüm ilkeleriyle birebir örtüştüğü için ortaklıkçılık metodu çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Bölümün sonunda Rum liderin anayasa değişiklik teklifi, gerekçeleriyle birlikte detaylıca irdelenmiş ve nihayetinde Kıbrıslı Rumlarla Kıbrıslı Türklerin neden ortak bir noktada buluşamayacağı gözler önüne serilmiştir.

B. Terminoloji ve Kuramsal Alt Yapı

İnsanlık tarihi ilkel insan topluluklarının hayatta kalma mücadelesinden, günümüzdeki farklı insan gruplarının kendi çıkarlarını elde etmeye yönelik savaşımına kadar çeşitli biçimlerde ve boyutlarda çatışmalara ve savaşlara şahit olmuştur. Tarih öncesi çağlar bir tarafa bırakılırsa, özellikle İkinci Dünya Savaşı'na kadar meydana gelen devletler arasındaki savaşlar, genelde yeni kaynaklar elde etmek ve yeni bölgeleri egemenlik altına almak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Dünya tarihinin görmüş olduğu en kanlı savaşlardan birisi olan İkinci Dünya Savaşı'nın yıkıcılığı ise¹ insanoğlunun daha rasyonel hareket etmesine neden olmuş ve devletler tarafından gerçekleştirilen topyekûn savaşlara karşı çeşitli mekanizmaların kurulmasını sağlamıştır.² Bununla birlikte İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan yeni dünya

¹ Dünya nüfusunun yüzde 80'ini oluşturan yaklaşık 60 ülkeden 50 milyon asker ve sivilin öldüğü savaşta, sakat kalanların, savaş yüzünden psikolojik sorun yaşayanların, atom bombası nedeniyle gelecek jenerasyonlara genetik sorunlar transfer edenlerin sayıları tahmin bile edilememektedir. Savaşı sona erdiren Hiroşima ve Nagazaki'ye atılan atom bombaları ise insan eliyle üretilen silahların yıkım gücünün ulaştığı seviyeyi göstermiştir. Detaylı bilgi için bkz. Türkkaya Ataöv, *İkinci Dünya Savaşı*, Ankara: Remka, 1985; İlkin Başar Özal, *Kısa II. Dünya Savaşı*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2019, 585–587.

² İkinci Dünya Savaşı'nın insanlık üzerinde yarattığı tahribatın en kısa sürede silinmesi ve bir daha böyle bir savaşın yaşanmaması genel amacıyla 25 Nisan 1945 tarihinde San Francisco'da toplanan savaşın galip devletleri, uluslararası barış ve güvenliği korumak maksadıyla Birleşmiş Milletler Örgütünü kurmuşlardır. Detaylı bilgi için bkz. Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2012)*, 3. Baskı, İstanbul: Der Yayınları, 2013, 622–625.

düzeni neticesinde iki kutuplu sisteminin oluşması ve nükleer silahların caydırıcılığının yarattığı denge, dünya üzerindeki savaş yöntemini oldukça değiştirmiştir.³ Bu kapsamda günümüz uluslararası sisteminde gerçekleşen çatışmalar, tarihi süreçteki toprak işgallerine yönelik tekdüze amaçlarla yapılan savaşlardan oldukça farklı olarak, milliyetçilik, etnik unsurlar, dinsel ve mezhepsel grupların mücadeleleri, tarihsel süreçte sömürge imparatorluklarının ortaya çıkarmış olduğu fakirlik ve geri kalmışlık, sınırlı miktardaki stratejik doğal kaynakların paylaşımı, ülkeler arasında veya ülke içi gruplar arasındaki ideolojik farklılıklar gibi oldukça dinamik ve karmaşık nedenler yüzünden ortaya çıkmaktadır.⁴

Yeni dünya düzeninde çatışmaların amaçları ile birlikte temel aktörleri de değişiklik göstermiştir. Hâlihazırda toprak savaşlarını yerine çıkarların elde edilmesi amacıyla gerçekleşen çatışmalarda, devletlerin etkisi devam etmekle birlikte etnik gruplar ön planda bulunmaktadır. Nitekim İkinci Dünya Savaşı sonrası yaklaşık 10 milyon insanın etnik gruplar arası çatışmalardan dolayı canını kaybettiğini not etmek gerekmektedir.⁵ Bu nedenle günümüz uluslararası düzeninde, dünya geneline yayılmış olan etnik çatışmalar, uluslararası sistemin, devletlerin ve siyasi aktörlerin en önemli meselelerinden birisi haline gelmiştir.⁶

Uluslararası düzenin en önemli sorunlarından birisi olarak ortaya çıkan etnik çatışmalara yönelik artan ilgiye istinaden literatürde, bu çatışmaların temel nedenlerinin ne olduğu, etnik çatışmalara ilişkin hangi kavramların kullanılmasının daha doğru olacağı ve etnik gruplar arasında çatışma yaşanan bölgelerin nasıl tanımlanması gerektiğine yönelik bazı tartışmalar yer almaktadır. Öyle ki çalışmanın kuramsal alt yapısını kavrayabilmek için bu tartışmaların ve teorik tartışmalar çerçevesinde ortaya konmuş olan kavramların irdelenmesi gerekmektedir.

B.1.Çatışmanın Nedenleri Üzerine Temel Eğilimler

İnsanlık tarihi, etnisite ve kültürel olarak farklı insanların çeşitli başka farklılıklar yüzünden birbirlerini katletme örnekleriyle birlikte oldukça kanlıdır.⁷ Günümüz dünyası da bu kanlı geçmiş, etnik temelli bölünmelerle, sınıfsal, dinsel, bölgesel veya ideolojik çatışmalarla devam ettirmektedir. Çatışmaların her birinin farklı sonuçları olsa da özellikle çoğu etnik çatışmanın

³ İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan yeni dünya düzenini şekillendiren faktörler için bkz. Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995), 19. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2014, 361-363. Nükleer silahların caydırıcılığının topyekûn savaşları önlemedeki etkisi için bkz. Klevis Kolasi, “Soğuk Savaş’ın Barışçıl Olarak Sona Ermesi ve Uluslararası İlişkiler Teorileri”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 68/2 (2013): 149-179, doi:10.1501/sbfder_0000002283, Erişim 30.03.2023.

⁴ *Dünya Çatışmaları: Çatışma Bölgeleri ve Konuları*, Ed. Kemal İnat, Burhanettin Duran, Muhittin Ataman, 3. Baskı, Ankara: Nobel Yayıncılık, 2010, 3-4.

⁵ Donald L. Horowitz, *Ethnic Groups in Conflict*, Los Angeles: University of California Press, 1985, 1.

⁶ Horowitz, *Ethnic Groups in Conflict*, 1.

⁷ Michael Salzman, “Ethnocultural Conflict and Cooperation in Hawaii”, *Handbook of Ethnic Conflict: International Perspectives*, Ed. Dan Landis, Rosita D. Albert, New York: Springer, 2012, 1.

ortaya çıkardığı sonuç, insanların öldürülmesi, işkence görmesi, sakatlanması, yerlerinden edilmesi, açlıktan ve hastalıktan mustarip olmasıdır.⁸ Bu nedenle, tüm insanlığı ilgilendiren etnik temelli anlaşmazlıkları çözme veya en azından yıkıcı etkilerini sınırlayacak şekilde yönetme çabalarına yönelik yaygın bir ilgi bulunmaktadır.⁹ Bu ilgi doğrultusunda etnik çatışmalar etraflıca incelenmekte ve çatışmaların sebeplerinin ne olduğuna, nasıl önlenebileceğine, yönetilebileceğine ve çözülebileceğine yönelik elde edilen bulgular çatışma yönetimi alanı kapsamında kullanılmaktadır.¹⁰ Özellikle etnik çatışmaların temel nedenlerinin incelenmesi, çatışmaların yönetilmesine yönelik ortaya konulan çatışma yönetimi yaklaşımlarının da gelişmesine katkı sağlamaktadır.

Etnik çatışmaların temel nedenleri üzerine ortaya konulan farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Primordiyalizm (ilkçilik), inşacılık (constructivism), sosyal kimlik kuramı, eleştirel politik ekonomi, insan ihtiyaçları kuramı, göreceli yoksunluk kuramı, kolektif eylem kuramı ve rasyonel seçim kuramı konuya ilişkin temel teoriler olarak öne çıkmaktadır.¹¹ Bununla birlikte çatışma yönetimi kapsamında en temel sınıflandırma, etnik kökenlerin ve dolayısıyla kimliklerin sabit olduğunu vurgulayan primordiyalizm ve kimliklerin süreç içerisinde değiştiğini savunan inşacılık arasındadır.¹² Ayrıca farklı yazarlar tarafından ortaya atılan farklı sınıflandırmalar da mevcuttur.¹³ Fakat çalışma kapsamında temel olarak primordiyalizm ve inşacılık yaklaşımları ele alınacak ve etnik çatışmaların kökeni bu iki yaklaşım çerçevesinde incelenecektir.

Primordiyalizm yaklaşımı ile ilgili tanımlar, basitçe gelenekler ve kültürel bağlardan, genetik olarak kalıtsal özelliklere kadar değişim göstermektedir. Sosyobiologlar, etnik bağların oluşumunun biyolojik bir yönü olduğunu tartışmakta ve sosyal grupların, evrimsel olarak uzun vadeli hayatta kalmaya yönelik motive edildiğini ifade etmektedir.¹⁴ Bunun bir sonucu olarak gelenekler grubun diğer üyelerine aktarılır ve nihayetinde akrabalık ve miras bağları, kan, din,

⁸ *Routledge Handbook of Ethnic Conflict*, Ed. Karl Cordell and Stefan Wolff, London: Routledge, 2011, 1.

⁹ *Theory and Practice in Ethnic Conflict Management*, Ed. Marc Howard Ross, Jay Rothman, London: Palgrave Macmillan, 1999, 1.

¹⁰ *Routledge Handbook of Ethnic Conflict*, 1.

¹¹ Bahse konu teorilere ilişkin detaylı bilgi için bkz. Jolle Demmers, *Theories of Violent Conflict: An Introduction*, London: Routledge, 2017.

¹² Pınar Erkem Gülboy, *Sömürgeci Devlet: Çok Etnikli Coğrafyalarda Ortak Yaşam*, İstanbul: Kalkedon, 2015, 26.

¹³ Craig Jenkins ve Esther Gottlieb etnik çatışmaların temel nedenine ilişkin sınıflandırmayı primordiyalizm, inşacılık, etnik rekabet ve sosyal bağ teorisi olarak dört farklı biçimde yapmaktadır. Bkz. J. Craig Jenkins, Esther E. Gottlieb, "Identity Conflicts and Their Regulation: An Introduction", *Identity Conflicts: Can Violence Be Regulated?*, Ed. J. Craig Jenkins, Esther E. Gottlieb, London: Routledge, 2007, 11.

¹⁴ Stephen Spencer, *Race and Ethnicity: Culture, Identity and Representation*, Oxon: Rout, 2006, 76.

gelenek ve inanç bağları gibi unsurlar grupların üyeleri üzerinde oldukça derin bir psikolojik etkiye sahip olur.¹⁵

Sosyobiologların açıklamalarına paralel olarak, etnik toplulukların ve ulusların, tarihin doğal birimleri ve insan deneyiminin bütünleştirici unsurları olduğunu iddia eden primordiyalistler, dil, din ve etnisiteye dayalı bağların, ulusların oluşumu için oldukça önemli olduğunu vurgular.¹⁶ Çünkü primordiyalistlere göre, etnisitenin doğasında, bireyleri birbirine bağlayan ve diğer örgütlenme biçimlerinde olmayan bir toplumsal dayanak ve koruma duygusu sağlayan temel bir durum vardır.¹⁷ Bireyin güvenlik ve hayatta kalma ihtiyacı ile bağlantı olan bu temel insani ihtiyaçlar doğrultusunda, insanların etnik ve dini kimlikleri sosyal, tarihsel ve genetik temellerle şekillenmektedir.¹⁸ Bu doğrultuda insanlar genellikle etnik kökenlerinin hayatın doğal, kaçınılmaz bir gerçeği olduğuna inanır ve etnisiteyi doğuştan gelen toplumsal bir bağ kabul edip değiştirilemez bir olgu olarak görürler.¹⁹ Nihayetinde kan ve akraba bağı ile din, dil, bölge ve gelenek dâhil olmak üzere sosyal varoluşun doğuştan gelen özellikleri ile biçimlenmiş farklı etnik gruplar ortaya çıkar ve gruplar arasındaki etnik farklılıklar belki her zaman olmasa da zaman zaman çatışmaları ve şiddeti kışkırtır.²⁰ Bu çerçeveden ele alındığında primordiyalist yaklaşım, kaçınılmaz ve değişmez olarak etnik kökenin şiddeti beslediğini ileri sürmektedir.²¹ Bir başka deyişle primordiyalistler, etnik kimliklerin ve kültürlerin sabit ve değişmez olduğunu vurgulamakta²² ve bu nedenle çatışmaların nedenini güçlü kimliklerin şiddete dönüştürülmesi olarak görmektedir.²³ Bununla birlikte dil, din ve etnisitenin şekillendirdiği etnik kimlik ve kültür ne kadar değişmez ve sabit olursa, grupların kendi kimliklerini sürdürebilmesi için vermiş olduğu mücadele o denli çetin olur ve bu da yaşanan çatışmaların şiddetinin artmasına yol açar.

Primordiyalistlere göre devletlerin istikrarlı bir şekilde sürdürülebilmesi için, etnik üyelik, dini bağlılık, dilsel kimlik gibi primordiyal yaklaşımın temel ilkelerine ilişkin genel bir bağlılık olmalıdır. Böyle bir bağ yoksunluğunun, kurulacak düzenin en hassas siyasi sorunu teşkil

¹⁵ Spencer, *Race and Ethnicity: Culture, Identity and Representation*, 76.

¹⁶ Anthony D. Smith, *Ulusların Etnik Kökeni*, Çev. Sonay Bayramoğlu, Ankara: Dost Kitabevi, 1986, 34.

¹⁷ Frank Harvey, "Primordialism, Evolutionary Theory, and the Timing of Ethnic Conflict: Opportunities and Constraints for Theory and Policy", *Evolutionary Theory and Ethnic Conflict*, Ed. Patrick James, David Goetze, London: Praeger, 2001, 117.

¹⁸ Harvey, "Primordialism, Evolutionary Theory", 117.

¹⁹ Demmers, *Theories of Violent Conflict: An Introduction*, 26.

²⁰ Spencer, *Race and Ethnicity: Culture, Identity and Representation*, 77.

²¹ Demmers, *Theories of Violent Conflict: An Introduction*, 27.

²² Spencer, *Race and Ethnicity: Culture, Identity and Representation*, 77.

²³ Jenkins, Gottlieb, "Identity Conflicts and Their Regulation: An Introduction," 11.

etmesi oldukça muhtemeldir.²⁴ Diğer bir deyişle primordiyalistlere göre, bir devleti oluşturan insan grupları arasında dil, din, etnisite gibi unsurların farklılığı istikrarsızlığı ve nihayetinde çatışmayı doğurmaktadır. Geertz'e göre, sorunun doğasının daha kesin bir ifadesi, yeni kurulan devletlerin, akrabalık bağından, belirli bir dinsel toplulukta doğmaktan, belirli bir dili, hatta bir dilin lehçesini konuşmaktan ve belirli sosyal uygulamaları takip etmekten kaynaklanan ilkel bağlılıklara dayalı ciddi hoşnutsuzluklara anormal derecede duyarlı olmasıdır.²⁵ Özellikle sivil siyaset geleneğinin zayıf olduğu ve istikrarlı bir hükümet için teknik gerekliliklerin eksik olduğu yeni kurulmuş devletlerde, ilkel bağlılık konusu sürekli olarak gündeme gelme eğilimindedir.²⁶ Geertz'in bu değerlendirmesi üçüncü bölümde irdeleneceği üzere 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin oluşumu, gelişimi ve dağılışı sürecini oldukça iyi betimlemektedir. Nitekim Geertz, "bir gruba ait olma arzusunu" farklı etnik grupların bulunduğu devletler için en ciddi sorun olarak görmektedir.²⁷ Geertz'in konuya ilişkin değerlendirmesini Robert Kaplan da savunmakta ve Balkanlar örneği üzerinden etnik gruplar arasındaki eski nefret ve sonsuz şiddeti, oldukça katı ve değişmeyen dil, din, etnisite gibi unsurlara bağlamaktadır.²⁸

Nihayetinde primordiyalist yaklaşım etnik şiddet içeren çatışmaları oldukça basit bir şekilde "etnisite şiddeti besler" ibaresiyle açıklamaktadır.²⁹ Bu çerçevede primordiyalistlere göre çatışmalar, kimliklerin sabit olması, ortak kültür ve ortak tarih algısının kalıcı olması, etnik gruplar arasında tarihsel nefret bulunması, etnisite, dil, din gibi unsurların sorgulanamaz ve değişmez olmasından kaynaklanmaktadır.

Primordiyalistlerin, çatışmaların nedenine ilişkin objektif unsurlar üzerine inşa ettiği teorilerinin aksine inşacılık, Ernest Renan ve Benedict Anderson gibi düşünürlerin tahayyül ettiği ulusların sübjektif unsurlardan oluşması fikirlerinden yola çıkarak, etnik grupların sosyal etkileşim yoluyla yaratılan hayali topluluklar olduğunu, bu nedenle etnik kimliklerin inşa edilebilir, dinamik ve değişken bir biçimde bulunduğunu iddia etmektedir.³⁰ Bu bağlamda

²⁴ David Apter, "Political Religion in the New Nations", *Old Societies and New States: The Quest for Modernity in Asia and Africa*, London: The Free Press, 1963, 80.

²⁵ Clifford Geertz, "The Integrative Revolution: Primordial Sentiments and Civil Politics in the New States", *Old Societies and New States: The Quest for Modernity in Asia and Africa*, London: The Free Press, 1963, 109.

²⁶ Geertz, "The Integrative Revolution", 110.

²⁷ Geertz, "The Integrative Revolution", 111.

²⁸ Robert Kaplan, *Balkanlarda Kaynayan Kazan*, Çev. Dilek Şendil, Ankara: Yayınevi Yayıncılık, 1995.

²⁹ Demmers, *Theories of Violent Conflict: An Introduction*, 29.

³⁰ Demmers, *Theories of Violent Conflict: An Introduction*, 28. Ernest Renan, milletin her gün yenilenen bir plebisit olduğunu ifade etmektedir. Renan'a göre millet, birlikte yaşamayı içselleştirmiş ve gelecekte de birlikte yaşama arzusunu devam ettirme isteği bulunan insan gruplarıdır. Detaylı bilgi için bkz. Ernest Renan, *What Is A Nation? And Other Political Writings*, Ed. M.F.N Giglioli, New York: Columbia University Press, 2018. Benedict Anderson'a göre "Ulus, hayali bir siyasi topluluktur çünkü en küçük ulusun üyeleri bile üyelerinin çoğunu asla tanımayacak, onlarla tanışmayacak ve hatta onları duymayacaktır. Ama yine de her birinin zihninde cemaatlerinin imajı yaşamaktadır." Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London: Verso, third edition, 2006, 4.

asında inşacılık, uluslararası ilişkiler alanına uygulanan ve Sosyolojik teoriden türetilen bir yaklaşım olarak çatışma yönetimi kapsamında kullanılmakta ve temel argümanları Uluslararası İlişkiler disiplini çerçevesinde ele alınmaktadır.

İnşacılık yaklaşımı savunucuları çatışmaların, uluslararası düzenin anarşik yapısına özgü olarak tanımlanmasına karşı çıkarak, devletlerin hayatta kalmak için birbirleriyle rekabet ettikleri şeklindeki basite indirgenen olguyu benimsemez.³¹ Bunun yerine inşacılık, uluslararası düzeyde çatışma yönetimi için analitik değerlendirmeler sunarak, çatışmanın nedenlerini ve aktörlerini, kimliklerin, çıkarların ve yapıların sosyal olarak inşa edilmiş doğasını, elitlerin ve diğer çatışma aktörlerinin grup kimliklerini inşa etme ve manipüle etmede oynadığı rolü inceler.³² Bununla birlikte inşacılık, siyasi karakterlerin maddi ve sosyal dünyayı algılama ve sergileme biçimlerinin genel araçlarını ve yollarını analiz eder³³ ve çatışma yönetiminde uluslararası normların ve kimlik faktörlerinin önemini vurgular.³⁴ Nihayetinde inşacılık, dünyanın sosyal bir inşa olduğu fikrini öne sürerek inşa edilmiş dünyadaki çatışmaları anlamada sosyal gruplaşmaların, normların ve değişen kimliklerin oldukça önemli olduğunu savunmaktadır.³⁵ Bu çerçevede inşacılara göre çatışmalar, dil, din, etnisite ve tarihsel nefret gibi değişmez, sabit ve kalıcı faktörlerden ziyade uluslararası unsurların etkisi, elitlerin rolü, grupların normları, idealleri, sisteme bağlılıkları ve davranışları gibi sürekli değişen faktörlerin bir sonucu olarak gerçekleşmektedir.³⁶

Primordiyalistlerin aksine etnisitenin katı bir olgu olmadığını vurgulayan inşacılar, etnisite kaynaklı istikrarsızlığın duruma ve sosyal ilişkilere bağlı olarak devinim halinde olan, değişen ve dinamik bir süreç olduğunu iddia etmektedir.³⁷ Bu nedenle inşacılar, grup çatışmalarının toplumsal olarak inşa edildiğini savunmakta ve bu nedenle de istenildiğinde yok edilebildiğini vurgulamaktadırlar.³⁸ Bu çerçeveden ele alındığında inşacılık yaklaşımı savunucuları, çatışmaların siyasi elitler tarafından üretildiğini ve etnik şiddetin, özellikle elitlere yönelik

³¹ Halim Rane, *Reconstructing Jihad Amid Competing International Norms*, New York: Palgrave Macmillan, 2009, 75.

³² Richard Jackson, "Constructivism and Conflict Resolution", *The SAGE Handbook of Conflict Resolution*, Ed. Jacob Bercovitch, Victor Kremenyuk, William Zartman, London: SAGE Publications, 2009, 172.

³³ Mehrzad Javadikouchaksaraei, vd., "Reinterpreting the Israeli-Palestinian Conflict: A Constructivism Theory of Understanding a Cross-Ethnic Phenomena", *Asian Social Science*, 11/16 (2015), 109, doi:10.5539/ass.v11n16p, Erişim 21.03.2023.

³⁴ Rane, *Reconstructing Jihad Amid Competing International Norms*, 205.

³⁵ Javadikouchaksaraei vd., "Reinterpreting the Israeli-Palestinian Conflict", 107.

³⁶ Javadikouchaksaraei vd., "Reinterpreting the Israeli-Palestinian Conflict", 109.

³⁷ Gülboy, *Sömürgeci Ulus Devlete: Çok Etnikli Coğrafyalarda Ortak Yaşam*, 29.

³⁸ Demmers, *Theories of Violent Conflict: An Introduction*, 38.

siyasi destek yaratmak, bu desteği artırmak ve sürdürmek için siyasi bir strateji olduğunu iddia ederek, etnik çatışmaların güç elde etmek için bir araç olarak kullanıldığını belirtmektedir.³⁹

Nihayetinde çatışmaları, grupların etnik doğası gereği kaçınılmaz olarak yorumlayan primordiyalistlerin aksine inşacılar, özellikle kendi yönetimlerini meşrulaştırmaya çalışan elitlerin çıkarlarını işaret ederek çatışmalara yönelik farklı bir odak sağlamaktadır. Bu doğrultuda inşacılar göre elitler, diğer grupları bilinçli bir şekilde değersizleştiren etnik ideolojileri yayarak çatışmaları başlatan ana unsur olmaktadır.⁴⁰ En nihayetinde inşacılık yaklaşımı, etnik kimliklerin katı ve değişmez olgusuna karşı çıkararak çatışmaların, “inşa edilen” insan gruplarının, elitlerin çıkarları için elitler tarafından mobilize edilmesinden kaynaklandığını savunmaktadır.

Primordiyalizm ve inşacılık yaklaşımlarının çatışmaların temel nedenine ilişkin sunmuş olduğu farklı bakış açıları, aynı zamanda çatışmaların çözümüne yönelik olarak farklı önerilerin oluşturulmasını sağlamakta ve böylelikle sorunlu bölgelerdeki çatışmaların daha doğru bir şekilde yönetilmesine yardımcı olmaktadır. Bu nedenle primordiyalizm ve inşacılık yaklaşımlarını birbirine kıyaslamak yerine her ikisinin de savunduğu savların farklı çatışmalı bölgeler için faydalı çözümler sunduğunun göz önüne alınmasının ve her iki yaklaşıma da aynı değerde önem verilmesinin daha doğru olacağı değerlendirilmektedir.

B.2. Etnik Çatışma Yaşanan Bölgelerin Tanımlanması

Çatışmalı bölgeler üzerine Anglosakson literatür tarandığında, aynı toprak parçası üzerinde yaşayan ve çoğunlukla etnik farklılıklar nedeniyle çatışma içerisinde bulunan çeşitli gruplar için “deeply divided societies” (derinden bölünmüş toplumlar) kavramının kullanıldığı görülür.⁴¹ İlk defa 1972 yılında Eric Nordlinger’in “Conflict Regulation in Divided Societies” (Bölünmüş Toplumlarda Çatışma Yönetimi) çalışmasıyla literatüre kazandırılan bölünmüş

³⁹ Demmers, *Theories of Violent Conflict: An Introduction*, 31.

⁴⁰ *Identity Conflicts: Can Violence Be Regulated?*, Ed. J. Craig Jenkins, Esther E. Gottlieb, London: Routledge, 2007, 11.

⁴¹ Kavramların kullanımı için Bkz. *Peacebuilding in Deeply Divided Societies: Toward Social Cohesion?* Ed. Fletcher Cox, Timothy D. Sisk, London: Palgrave Macmillan, 2017; Christalla Yakinthou, *Political Settlements in Divided Societies: Consociationalism and Cyprus*, London: Palgrave Macmillan, 2009; *Negotiating Peace in Deeply Divided Societies*, Ed. Radha Kumar, New Delhi: SAGE Publications, 2009; McCulloch, *Power-Sharing and Political Stability in Deeply Divided Societies*, London: Routledge, 2014; *Power Sharing: New Challenges for Divided Societies*, Ed. Ian O’Flynn, David Russel, London: Pluto Press, 2005; Anthony Oberschall, *Conflict and Peace Building in Divided Societies*, Abingdon: Routledge, 2007; Hanna Lerner, *Making Constitutions in Deeply Divided Societies*, Cambridge: Cambridge University Press, 2011; Benjamin Reilly, *Democracy in Divided Societies: Electoral Engineering for Conflict Management*, New York: Cambridge University Press, 2001; Arend Lijphart, “Constitutional Design for Divided Societies”, *Journal of Democracy*, 15/2 (2004): 96–109, doi:10.1353/jod.2004.0029, Erişim 06.12.2022; *Democracy and Ethnic Conflict: Advancing Peace in Deeply Divided Societies*, Ed. Adrian Guelke, Hampshire: Palgrave Macmillan, 2005, *Culture and Belonging in Divided Societies*, Ed. Marc Howard Ross, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2009.

toplumlar kavramı, farklı etnik grupların farklı siyasi istekleri neticesinde uzlaşmaz hale gelen ve bölünme eşiğinde bulunan gruplara atfedilmektedir.⁴² Özellikle etnik veya ulusal etkenlere göre ayrılmış, demografik olarak baskın grup ile diğer tüm gruplar arasındaki ilişkilerin genellikle oldukça sorunlu olduğu bölgeler, çatışma yönetimi kapsamında derinden bölünmüş toplumlar olarak tanımlanmaktadır.⁴³

Bununla birlikte çatışma yönetimi üzerine çalışan bazı akademisyenler çatışmalı bölgeleri tanımlarken, bu bölgelerde birden çok toplumun var olabileceği gerçeğinden hareketle, bölünmüş toplumlar kavramının kullanılmasının hata olduğunu belirtmekte ve bunun yerine “divided places” (bölünmüş bölgeler) ibaresinin kullanılmasının daha doğru olacağını vurgulamaktadır.⁴⁴ Bu konu hakkında literatürde derin bir tartışma olmasa da çeşitli yazarlar “bölünmüş toplumlar” ibaresi yerine “bölünmüş bölgeler” ifadesini kullanmayı tercih etmektedir.⁴⁵

Anglosakson literatürde yer alan bu kısmi tartışma ile birlikte bir başka sorun, farklı etnik grupların bulunduğu çatışmalı bölgeler için Türkçe literatürde hangi terimin kullanılmasının daha doğru olacağı konusudur. Hâlihazırda Türkçe literatürde sorunlu bölgeler için çoğunlukla bölünmüş toplumlar terimi kullanılmaktadır.⁴⁶ Fakat Türkçe anlamıyla bölünmüş toplum

⁴² Ian Lustick, “Stability in Deeply Divided Societies: Consociationalism versus Control”, *World Politics*, 31/3 (1979): 325, Erişim 18.08.2022.

⁴³ Guelke, *Democracy and Ethnic Conflict*, 9.

⁴⁴ Brendan O’Leary, “Power Sharing in Deeply Divided Places: An Advocate’s Introduction”, *Power Sharing in Deeply Divided Places*, Ed. Joanne McEvoy, Brendan O’Leary, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2013, 5.

⁴⁵ Bkz. John McGarry, Brendan O’Leary, Richard Simeon, “Integration or Accommodation? The Enduring Debate in Conflict Regulation”, *Constitutional Design for Divided Societies: Integration or Accommodation?*, Ed. Sujit Choudhry, New York: Oxford University Press, 2008; Guido Panzano, *Ethnic Domination in Deeply Divided Places: The Hegemonic State in Israel and Estonia*, Firenze: Firenze University Press, 2021; John Garry, “The Perception of the Legitimacy of Citizens’ Assemblies in Deeply Divided Places? : Evidence of Public and Elite Opinion from Consociational Northern Ireland”, *Government and Opposition*, 57/3 (2022): 532–551, doi:10.1017/gov.2021.4, Erişim 02.02.2023; John Garry, “Potentially Voting across the Divide in Deeply Divided Places: Ethnic Catch-All Voting in Consociational Northern Ireland”, *Political Studies*, 62/1 (2014): 2–19, doi:10.1111/1467-9248.12109, Erişim 06.12.2022; *Comparative Constitution Making*, Ed. David Landau, Hanna Lerner, Northampton: Edward Elgar Publishing, 2019. John McGarry, “Classical Consociational Theory and Recent Consociational Performance”, *Swiss Political Science Review*, 25/4 (2019): 538–555, doi:10.1111/spsr.12378, Erişim 22.08.2022; John McGarry, “Consociational Theory, Self-Determination Disputes, and Territorial Pluralism”, *Territorial Pluralism: Managing Difference in Multinational States*, Ed. Karlo Basta, John McGarry, Richard Simeon, Vancouver: UBC Press, 2015, 365.

⁴⁶ Bkz. Pınar Erkem Gülboy, *Çatışma Yönetiminde Ortaklıkçı Model: 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Örneği*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014; Salim Orhan, *Bölünmüş Toplamların Anayasa Yoluyla Birlikteliği*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018; Sevtap Yokuş, “Bölünmüş Toplamlarda Anayasa Yapımı: Güney Afrika Deneyimi”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 7/1 (2022): 13–27, Erişim 13.02.2023; Gönül Tezcan, “Derinden Bölünmüş Toplamlarda Bölünmüş Sivil Toplum: Çözüm Önerileri”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 59 (2019): 21–33, Erişim 12.02.2023; Hanna Lerner, “Derinden Bölünmüş Toplamlarda Anayasa Yazımı: Aşamalı Yaklaşım”, Çev. Elif Eren Koç, Burak Çağ, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 73/1 (2015): 485–504, Erişim 20.02.2023; Cenk Reyhan, “Toplumsal Yapının Ulusöncesi Ölçeklere Ayrışması: Bölünmüş Toplum Tipi Örnekleri”, *Gazi Akademik Bakış*, 5/10 (2012): 51–69, Erişim 20.02.2023; Ender Akyol, Yasin Yimam Mohammed, “Bölünmüş Toplamlarda Çoğunluk Esasına

terimi, çatışmalı bölgelerde tek çatı altında yaşayan tek bir toplum varmış ve o toplumun alt toplulukları arasında çatışma yaşanıyormuş şeklinde algılanmaktadır. Fakat birçok çatışmalı bölgede topluluk olarak ifade edilemeyecek kadar büyük ve dil, din, etnisite ve kültür bakımından oldukça farklılaşmış olan birden fazla insan grubu bulunmaktadır. Dolayısıyla bu grupların tümünün tek bir toplum olarak tanımlanması hususunun irdelenmesi gerekmektedir. Bu nedenle Anglosakson literatürdeki bölünmüş toplumlar ve bölünmüş bölgeler tartışmasını detaylıca irdelemek hem bahse konu kavramları tam olarak anlamak açısından, hem de Türkçeye aktarılması ve daha doğru kullanılması bakımından faydalı olacaktır.

B.3. Bölünmüş Topluluklar Kavramı

Kavram, bir objenin veya süjenin zihindeki tasavvuru, terim ise kavramın kelime ile ifade edilmesidir.⁴⁷ Kavramlar zihindeki tasavvuru açıklama araçları olarak kullanıldıkları yerlere göre anlam kazanırlar. Bu bağlamda Ludwig Wittgenstein'in de belirttiği gibi herhangi bir kavramı tanımlanırken net ve açık sonuçlara ulaşmak oldukça zordur.⁴⁸ Bununla birlikte bir kavramın yabancı dilden anadile çevrilmesi bu sorunu daha da zorlaştırmaktadır. Çünkü belirli bir kavramı açıklayan bir terimin yabancı dildeki karşılığı ile anadildeki karşılığının birebir örtüşmesi mümkün değildir. Bu nedenle kavramları açıklamak için kullanılan kelimelerin, terimlerin ve nihayetinde kavramların bizatihi kendisinin anadildeki karşılığının tam olarak anlaşılabilmesi sorunu ortaya çıkmaktadır. Bölünmüş toplumlar kavramı da bu çerçeveden incelendiğinde hem kendi içerisindeki anlamsal karşılık hem de Türkçe terim karşılığı yönünden sorunlu bir kavram olarak görünmektedir.

Anlamsal çerçevede bölünmüş toplumlar kavramının teorik alt yapısını, Norveç demokrasisini ele alarak farklı coğrafyalardaki demokratik ve demokratik olmayan insan gruplarını karşılaştırmalı olarak inceleyen Harry Eckstein oluşturmaktadır.⁴⁹ Eckstein, çeşitli coğrafyalardaki siyasi bölünmelerin çoğunlukla çok karmaşık ve çok boyutlu olduğunu ifade ederek, bu bölünmeleri bilinen anlaşmazlıklar, kültürel farklılıklar ve segmental bölünme olarak üç temel gruba ayırmaktadır. Bilinen anlaşmazlıklar somut, herkes tarafından bilinen politik meseleleri, kültürel farklılıklar ise farklı kültürlerin varlığı nedeni ile ortaya çıkan siyasi bölünmeleri içermektedir. Eckstein'in literatüre kazandırdığı en önemli kavramlardan biri olan segmental bölünme ise grup farklılıklarının bulunduğu oldukça ilkel kabileler, etnik

Dayanan Seçim Sisteminin Zorlukları ve Azınlıkların Temsili: Etiyopya Örneği", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26/2 (2016): 219–36, doi:10.18069/firatsbed.346926, Erişim 14.02.2023.

⁴⁷ Necati Öner, *Klasik Mantık*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1986, 16.

⁴⁸ Orhan, "Bölünmüş Toplulukların Anayasa Yoluyla Birlikteliği," 11.

⁴⁹ Harry Eckstein, *Division and Cohesion in Democracy: A Study of Norway*, London: Princeton University Press, 1966.

farklılıkların bulunduğu çok etnikli toplumlar ve bölgesel farklılıkların bulunduğu yeni oluşturulmuş devletler gibi bölgelerde ortaya çıkan bölgesel, dinsel, dilsel, etnik, ideolojik ve cinsel bölünmeleri içermektedir.⁵⁰ Segmental bölünmenin en önemli karakteristiği, siyasi partilerin, çıkar gruplarının, medyanın, okulların ve hatta gönüllü kuruluşların bile bölgesel, dinsel, dilsel ve etnik segmentler çerçevesinde organize olmasıdır.⁵¹ Böylelikle aslında segmental bölünme, toplumu ilgilendiren tüm alanlardaki toplumsal bölünme anlamına gelmektedir.

Segmental bölünme kavramı ile toplumsal bölünmenin tanımlanması, bölünmüş toplumlar kavramının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bölünmüş toplumlar kavramını literatürde ilk defa kullanan Nordlinger, tüm toplumların zenginlik, kazanç ve meslek farklılıklarından oluşan sınıfsal bölünmeler ve etnik, dini ve dilsel farklılıklardan oluşan toplumsal bölünmeler ile karşı karşıya olduğunu ifade etmektedir. Nordlinger'e göre bu bölünmelerin yoğun ve şiddetli olduğu toplumlar derinden bölünmüş toplumlardır.⁵² Diğer bir deyişle derinden bölünmüş toplum, çatışma içerisinde bulunan farklı grup üyelerinin çoğunluğunun çatışmaya önemli derecede dâhil olduğu ve karşı gruba düşmanlık his ve duygularını açıkça gösterdiği toplumlardır.⁵³ Dolayısıyla derinden bölünmüş bir toplumu kısaca, farklı etnik grupların bulunduğu heterojen yapıya sahip ve gruplar arasındaki farklılıklardan kaynaklı şiddetli çatışmaların yaşandığı bir toplum olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır.

Horowitz de aynı şekilde derinden bölünmüş bir toplumu, etnik köken, din, dil veya herhangi bir başka türdeki aidiyete göre bölünmelerin görüldüğü, atfedilen bölünmelerin siyasette oldukça belirgin olduğu, birkaç grubun merkezde iktidar için mücadele ettiği ve etnik gruplar arası bir nefret geçmişinin olduğu bir toplum olarak tanımlamaktadır.⁵⁴ Nitekim doğuştan edinilen etnik bağların, çok çeşitli konularda ve önemli bir biçimde siyasi sorunlar oluşturduğu ve toplumun uzlaşmaz bir şekilde bölünmesine yol açtığı bölgeler derinden bölünmüş toplum olarak değerlendirilmektedir.⁵⁵

Nihayetinde yukarıda bahsedilen yazarların ifadelerinden de açıkça anlaşılacağı üzere, derinden bölünmüş toplumlar kavramı, din, dil, etnisite, milliyet, kültür, sınıf, meslek, ideoloji gibi farklılıklardan kaynaklanan segmental bölünmelerin görüldüğü, söz konusu bölünmelerin

⁵⁰ Eckstein, *Division and Cohesion in Democracy*, 33.

⁵¹ Arend Lijphart, *Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration*, Yale: Yale University, 1977, 4.

⁵² Eric A. Nordlinger, *Conflict Regulation in Divided Societies*, Cambridge: Harvard Studies in International Affairs, 1977, 6-7.

⁵³ Nordlinger, *Conflict Regulation in Divided Societies*, 9.

⁵⁴ Donald L. Horowitz, "Ethnic Power Sharing: Three Big Problems", *Journal of Democracy*, 25/2 (2014): 5-20, doi:10.1353/jod.2014.0020, Erişim 27.09.2022.

⁵⁵ Lustick, "Stability in Deeply Divided Societies", 325.

yoğun ve şiddetli olduğu ve etnik gruplar arasında nefret geçmişinin bulunduğu toplumları, devletleri ve çatışmalı bölgeleri açıklamaktadır. Bu değerlendirmeler ışığında somut örnekler olarak Makedonya, Kosova, Bosna, Kıbrıs, Sri Lanka, Nijerya, Güney Afrika, Lübnan, Kuzey İrlanda, Hindistan, Irak, Etiyopya, Malezya, İsrail gibi etnik, dinsel, mezhepsel ya da dilsel olarak bölünmüş bölgeler derinden bölünmüş toplumlar olarak kabul edilmektedir.⁵⁶

Bununla birlikte çatışmalı bölgeler olarak ele alınan bahse konu coğrafyaların, Anglosakson literatürde genel bir mutabakatla bölünmüş toplumlar olarak ifade edilmesi tartışılmalıdır. Çünkü yukarıda da bahsedildiği üzere bu coğrafyaların neredeyse tamamında tek bir toplumdan ziyade farklı etnik ve kültürel özelliklere sahip farklı insan grupları bulunmaktadır. Bu nedenle özellikle söz konusu çatışmalı bölgelere yönelik atfedilen bölünmüş toplumlar kavramının bu bölgeleri ne ölçüde tanımladığının incelenmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda bölünmüş toplum kavramının kapsamını ve etimolojik olarak anlamını irdelemek faydalı olacaktır.

B.4. Anglosakson Literatürde “Society” ve “Community” Kavramları

Derinden bölünmüş toplumlar kavramında ifade edilen “toplum” kelimesinin karşılığı olarak Anglosakson literatürde “society” terimi kullanılmaktadır. Bununla birlikte zaman zaman “society” kelimesi ile eş anlamlı olarak kullanılan ve aslında oldukça geniş bir yelpazede farklı anlamlara gelebilen “community” terimi de Türkçeye genel olarak “toplum” şeklinde çevrilmektedir.⁵⁷ Dolayısıyla bu karışıklığı aydınlatabilmek için “society” ve “community” terimlerinin etimolojik olarak incelenmesi gerekmektedir.

“Society” terimi, 14. yüzyılda Latince “arkadaş” anlamına gelen “socius” kelimesinden İngilizceye aktarılmış ve 16. yüzyılın ortalarında “*kardeşlikte etkin bir birliktelik*” ile “*geniş bir ilişkiler ağı*” şeklinde farklı iki anlamda kullanılmıştır. 18. yüzyıla kadar “*arkadaşlık, ilişkiler*”, 18. yüzyılın sonlarında “*ortak yaşam sistemi*” anlamında tanımlanmıştır.⁵⁸ Günümüzde ise saygın İngilizce sözlüklerde dar anlamda, “*aynı ülke veya bölgede yaşayan ve*

⁵⁶ Tezcan, “Derinden Bölünmüş Toplumlarda Bölünmüş Sivil Toplum: Çözüm Önerileri,” 22.

⁵⁷ Çatışma yönetimi ile ilgili Türkçe literatürdeki birçok çalışmada “society” ve “community” terimleri arasında ayırım yapılmamakta ve bu kavramlar aynı terim ile (toplum kelimesi) Türkçeye aktarılmaktadır. Kavramların geçtiği çalışmalar için Bkz. Oktay Uygun, “İki Toplumlu Siyasal Sistemler,” *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 54/1–4 (2011): 148–169, Erişim 02.06.2022; Mehmet Hasgüler, *Ada Kronikleri*, Lefkoşa: Galerî Kültür Yayınları, 2016; Soyalp Tamçelik, *Kıbrıs Meselesinin Çözüm Planları, (BM’nin 789 Sayılı Kararına Göre)*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008; Soyalp Tamçelik, “Kıbrıs’ın Siyasi Tarihi ile İlgili Bir Belgenin Değerlendirilmesi”, *Belleten*, 63/236 (1999): 165–228, Erişim 16.11.2022; Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1988; Yusuf Yıldırım, “İsrail-Filistin Sorununda İki Devletli Çözüm Arayışları”, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 18/41 (2021): 3842–3884, doi:10.26466/opus.874933, Erişim 09.08.2022; Kamer Kasım, “Soğuk Savaş Dönemi Sonrası Kıbrıs Sorunu”, *Gazi Akademik Bakış*, 1/1 (2007): 57–72, doi:10.19060/gav.02529, Erişim 23.09.2022.

⁵⁸ Raymond Williams, *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society*, Oxford: Oxford University Press, 2015, 228–230.

aynı yasalara, geleneklere vb. sahip olan insan grubu”, daha geniş anlamda ise “toplular bir şekilde birlikte yaşayan genel olarak insanlar” olarak açıklanmaktadır.⁵⁹

“Community” terimi ise ilk defa 14. yüzyılda “sosyal veya politik bir oluşum” anlamında ortaya çıkmıştır.⁶⁰ O tarihten itibaren “bir devlet veya örgütlü insan grubu”, 16. yüzyıldan itibaren ise “ortak kimlik ve karakteristiğe sahip insan grubu” anlamında kullanılmıştır.⁶¹ Günümüzde “community” terimi, “genel olarak daha büyük bir toplum içerisinde yaşayan ve özellikle aynı dine, millete veya etnisiteye vb. sahip bir grup insan” şeklinde açıklanmaktadır.⁶² Bu noktada “community” terimi için özellikle aynı din, millet ve etnisite gibi objektif unsurların vurgulanmış olduğunu not etmek gerekmektedir.

“Society” ile “community” kavramları anlamsal olarak farklılaşmaya 17. yüzyılda başlamış ve özellikle 19. yüzyıldan itibaren iki kavram arasındaki farklılık önemli derecede hissedilir hale gelmiştir. 18. yüzyıla kadar insanlar arasındaki daha doğrudan ve samimi ilişkiyi anlatan “society” kavramı, 19. yüzyıldan itibaren yerini “community” kavramına bırakmış ve “community” bu tarihten itibaren “society” kavramına nazaran insanlar arasındaki çok daha doğrudan ilişkiyi işaret etmeye başlamıştır.⁶³

Bu tanımlamalar çerçevesinde Anglosakson literatürde “society” terimi, daha geniş, daha gevşek ve genellikle birbirine yabancı olan insan birlikteliğini açıklamaktadır.⁶⁴ Bu bağlamda “society”, etnisite yönünden, ekonomik, sosyal ve kültürel bakımdan farklılaşmış, mekân açısından daha geniş alanı kapsayan ve heterojen insan gruplarını anlatmaktadır.⁶⁵ Dolayısıyla “society” kavramı Anglosakson literatür bağlamında, yapay bir bağla bağlanan insan grubuyla birlikte aslında kamusal alanın tamamını tasavvur etmektedir.⁶⁶ En geniş anlamda ise büyük bir insan grubu, kurumlar ve bu kurumlarla kurulan ilişkiler bütünü anlamında kullanılmaktadır.⁶⁷

⁵⁹ Cambridge Dictionary, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english-turkish/society>, Erişim 20.02.2023; Merriam-Webster, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/society>, Erişim 20.02.2023; The Britannica Dictionary, <https://www.britannica.com/dictionary/society>, Erişim 21.02.2023; Oxford Learners Dictionary, <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/society?q=society>, Erişim 21.02.2023

⁶⁰ *New Keywords: A Revised Vocabulary of Culture and Society*, Ed. Tony Bennet, Lawrence Grossberg, Meaghan Morris, Oxford: Blackwell Publishing, 2005, 51.

⁶¹ Williams, *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society*, 39.

⁶² Oxford Learners Dictionary, Merriam-Webster, Cambridge Dictionary, Longman.

⁶³ Williams, *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society*, 39.

⁶⁴ Yi-Fu Tuan, “Community, Society and the Individual”, *Geographical Review*, 92/3 (2002): 309, Erişim 23.02.2023.

⁶⁵ Abdülkadir Zorlu, “Toplumsal Kuramda Topluluk, Geleneksel Toplum ve Gelenek”, *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 3 (2005): 138, Erişim 07.02.2023.

⁶⁶ *Tönnies: Community and Civil Society*, Ed. Jose Harris, New York: Cambridge University Press, 2001, 18.

⁶⁷ Williams, *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society*, 228.

Anglosakson literatürde “community” terimi ise üyelerinin sürekli bir şekilde iş birliği içinde bulunduğu ve bu iş birliği nedeni ile de etkili bir iletişim ağının kurulduğu insan gruplarını anlatmaktadır.⁶⁸ Bu doğrultuda “community”, insanlar arasında organik bir bağla kurulmuş olan her türlü sosyal birlikteliği ve dil, gelenek ve inançlar bütününi açıklamaktadır.⁶⁹ Bu çerçevede “community”, müşterek hayatın ana şartlarını paylaşacak şekilde aynı mekânda bir arada yaşayan kuvvetli bir dayanışma ve bütünleşme içinde olan ve yoğun birlik şuuruna sahip insan grubu anlamına gelmektedir.⁷⁰ Nihayetinde Anglosakson literatüre göre organik bağlarla bağlı olan daha küçük insan grupları (community) büyüdüğünde ve karmaşılaştığında daha geniş fakat daha zayıf bağlarla bir araya gelmiş insan birliktelikleri (society) oluşmaktadır.⁷¹

Yukarıdaki bilgiler ışığında ve Anglosakson literatür bağlamında, “community” kavramının insan grupları arasında gerçek, kalıcı bir birliktelik anlamına geldiği, “society” kavramının ise insanlar arasındaki geçici ve yüzeysel bir birlikteliği anlattığı,⁷² bu iki kavram arasında bir hiyerarşi olduğu, “society” kavramının daha geniş bir insan grubunu açıkladığı ve “community” olarak ifade edilen insan gruplarını kapsadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede, “society” teriminin, aynı toprak parçası üzerinde yaşayan, aralarında birtakım gevşek bağlar bulunan geniş alana yayılmış insanların tümü anlamına geldiğini, “community” teriminin ise bahse konu toprak parçası üzerinde bulunan fakat daha küçük daha dar bir alanda birlikte yaşayan ve dil, din, etnisite gibi unsurlarla birbirine sıkıca bağlanmış insan grubunu anlattığını ifade etmek yanlış olmayacaktır. Bununla birlikte yukarıda irdelenen “society” ve “community” kavramlarının Türkçedeki anlam karşılığının değil, Anglosakson literatürde ne şekilde anlaşıldığının açıklanmaya çalışıldığını bir kez daha belirtmek gerekmektedir.

B.5. Türkçe Literatürde “Toplum” ve “Topluluk” Kavramları

Yukarıdaki başlık altında ifade edildiği gibi Anglosakson literatürde farklı anlamlarda kullanılan “society” ve “community” kavramlarının her ikisi de çoğunlukla Türkçeye “toplum” olarak çevrilmiştir. Fakat etimolojik ve anlamsal olarak birbirleri arasında farklılık olan bu iki kavramın Türkçe literatürde aynı terim ile kullanılması sosyolojik bir hata teşkil etmektedir. Konu hakkında Kurtkan Bilgiseven, “society” teriminin Türkçe karşılığı olarak “toplum”, “community” terimi için ise “topluluk” kelimelerinin kullanılmasının daha uygun olacağını ifade etmektedir.⁷³ Nitekim Bilgiseven’in tanımlamasından etkilenen ve bu ayrımın farkında

⁶⁸ Tuan, “Community, Society and the Individual,” 311.

⁶⁹ *Tönnies: Community and Civil Society*, 18.

⁷⁰ Mustafa Erkal, *Sosyoloji*, Trabzon: Karadeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, 1982, 14.

⁷¹ Tuan, “Community, Society and the Individual”, 311.

⁷² *Tönnies: Community and Civil Society*, 19.

⁷³ Âmiran Kurtkan Bilgiseven, *Genel Sosyoloji*, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1986, 6.

olan yazarlar Bilgiseven'in işaret ettiği gibi “society” terimine karşılık “toplum”, “community” terimine karşılık ise “topluluk” terimlerini kullanmaktadır. Ancak konuya ilişkin daha derine inildiğinde, “toplum” ve “topluluk” terimlerinin Anglosakson literatürdeki “society” ve “community” terimleri ile tam olarak örtüşmediği ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle “society” ve “community” terimlerinin karşılığı olarak kullanılan “toplum” ve “topluluk” kavramlarının Türkçedeki kapsamı ve anlamı üzerine yoğunlaşmak gerekmektedir.

Türk Dil Kurumuna göre toplum terimi, *“aynı toprak parçası üzerinde bir arada yaşayan ve temel çıkarlarını sağlamak için iş birliği yapan bir cemiyet”* anlamına gelmektedir. Topluluk ise *“nitelikleri bakımından bir bütün oluşturan kimselerin hepsi, toplum, cemiyet”* olarak açıklanmaktadır.⁷⁴ Bu tanımlamalardan ilk bakışta iki terimin aynı anlama geldiği anlaşılabılır. Fakat toplum ve topluluk arasında birtakım belirleyici farklar bulunmaktadır. Bu farklar yalnızca topluluğun az sayıda, toplumun ise çok sayıda üyeden oluşmasıyla değil, bireylerin aralarındaki ilişkilerin biçiminin de değişmesiyle ortaya çıkmaktadır.⁷⁵ Bu çerçeveden ele alındığında toplum, birçok temel çıkarını gerçekleştirmek için birbiri arasında iş birliği yapan, belli bir coğrafyada ekonomik, hukuksal ve duygusal ilişkiler yaşayan insanlar bütünü olarak tanımlanmaktadır.⁷⁶ Topluluk ise aralarında fazla bir ilişki veya bütünlük bulunmayan fakat sosyal adet, gelenek veya görgü kurallarının belirlediği düzenli kalıp veya ölçüler içerisindeki insanlardan oluşmaktadır.⁷⁷ Teorik olarak topluluk, fiziki bir yakınlık içerisinde bulunan ve bu yakınlığın bilincinde olan, belli sosyal olaylar karşısında aynı veya benzeri reaksiyonlar gösteren, dolayısıyla belli ölçülerde de olsa, kontrolsüz ve tabii ilişkiler içerisine giren insanların oluşturduğu nispeten yapılaşmamış, organize olmamış, kısa süreli ve istikrarsız insan kümesi olarak tanımlanmaktadır.⁷⁸ Buna karşı ise toplum, gelişigüzel, geçici ve düzensiz bir insan yığılmasından ziyade, belli bir örgütlenme düzeyi, yapısı ve sürekliliğine sahip insan grubu olarak açıklanmaktadır.⁷⁹ Bu yönüyle toplum, grup ve topluluk düzeyini aşan daha geniş içerikle düşünülmektedir.⁸⁰

Yukarıdaki bilgiler çerçevesinde, Anglosakson literatürdeki “society” kavramı ile Türkçedeki “toplum” kavramı arasında keskin hatlarla belirlenmiş ayırt edici bir fark olmadığını belirtmek gerekmektedir. Bununla birlikte “community” terimi ile “topluluk” kavramının birbiriyle

⁷⁴ Türk Dil Kurumu, <https://sozluk.gov.tr/>. Erişim 03.02.2023.

⁷⁵ Ahmet Taner Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, İstanbul: İmge Kitabevi, 2000, 60.

⁷⁶ Enver Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1995, 6; Ülgen Oskay, *Sosyolojik Düşünce Tarihi*, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1990, 32.

⁷⁷ Mehmet Küçük Kurt, “Halkla İlişkiler Açısından Halk Kavramı,” *Kurgu Dergisi*, 5/1 (1989): 264, Erişim 04.02.2023.

⁷⁸ Küçük Kurt, “Halkla İlişkiler Açısından Halk Kavramı”, 264.

⁷⁹ Oskay, *Sosyolojik Düşünce Tarihi*, 32.

⁸⁰ İsmail Doğan, *Sosyoloji: Kavramlar ve Sorunlar*, Ankara: Pegem Yayıncılık, 2007, 76.

örtüşmediği, “community” kavramının aralarında dil, din, gelenek ve etnisite gibi organik unsurlara sahip birbirine katı şekilde bağlanmış insan grubunu anlattığı, Türkçedeki “topluluk” kavramının ise çok daha gevşek bağlara sahip ve aralarında bütünlük ve süreklilik bulunmayan küçük sosyal gruplar için kullanıldığını not etmek gerekmektedir.

Nihayetinde Anglosakson literatürde yer alan “society” kavramının Türkçeye “toplum” olarak çevrilmesinde bariz bir hata olmadığı, fakat “community” teriminin Türkçeye “topluluk” şeklinde çevrilmesinin doğru olmayacağı, bununla birlikte daha önceden de ifade edildiği gibi “society” ve “community” terimlerinin ayırım yapılmaksızın “toplum” terimi ile tanımlanmasının hatalı olacağı belirtilmelidir. Bu değerlendirmenin sonucunda ise Anglosakson literatürde yer alan “community” teriminin Türkçedeki anlamsal karşılığı ne olmalıdır sorusu ortaya çıkmaktadır. Bu sorunun cevabının irdelenmesi için “halk” kavramı incelenecektir.

B.6. “Halk” Kavramının İncelenmesi

Geniş bir çerçeveden ele alındığında halk, belli coğrafi sınırlar, bölgeler veya cemiyetler içerisinde yaşayan insanların tamamını ifade etmektedir. Ele alınan bir ülke ise bu durumda kastedilen halk, o ülke nüfusunun tamamı, bölge ise o bölgede yaşayan insanların tamamı, dünya ise dünya nüfusunun tamamıdır.⁸¹ Bu tanıma göre örnek olarak Fransa’daki insanların tümüne Fransa halkı veya Ankara’da yaşayan insanlara Ankara halkı denmektedir. Nitekim günlük kullanım dilinde halk kavramı çoğunlukla bu şekilde kullanılmaktadır.

Bu tanımlama ile birlikte Sosyoloji disiplini kapsamında halk kavramının, aynı ülkede oturan, ortak menfaatleri bulunan, ortak hissiyata sahip ve ortak düşünen bir insan grubu anlamı bulunmaktadır.⁸² Bu çerçevede halk, belli bir ülkede yaşayan, kan birliği taşıyan, aynı dili konuşan, benzer yaşam alışkanlıklarını sürdüren, ortak bir tarihi olan insanların oluşturdukları büyük bir insan topluluğudur.⁸³ Türk Dil Kurumu da halk kavramını bu çerçeveden ele almakta ve ilk anlam olarak halkı, “*aynı ülkede yaşayan, aynı kültür özelliklerine sahip olan, aynı uyruktaki insan topluluğu*” olarak tanımlamaktadır.⁸⁴ Bu tanımlama kapsamında halk kavramı ile Anglosakson literatürde, “*aynı topraklar üzerinde yaşayan ve aynı dine, millete veya etnisiteye sahip bir grup insan*” olarak tanımlanan “community” terimi arasında oldukça yakın bir anlamsal ilişki olduğunu not etmek gerekmekte ve bu anlamsal ilişkinin daha iyi

⁸¹ Küçük Kurt, “Halkla İlişkiler Açısından Halk Kavramı,” 264.

⁸² Erkal, *Sosyoloji*, 14.

⁸³ Turgay Cın, “Avrupa Birliği Üyesi Yunanistan Anayasasında Millet, Halk ve Yunanistan Vatandaşlığı”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 16/1 (2014): 23, Erişim 12.03.2023.

⁸⁴ Türk Dil Kurumu, <https://sozluk.gov.tr/>

anlaşılabilmesi için kavramların bir örnekle somutlaştırılmasının önemli olduğu değerlendirilmektedir.

Küçük bir ada ülkesi olan Kıbrıs'ta farklı dine, dile, millete ve etnisiteye sahip iki farklı insan grubu bulunmaktadır. Kıbrıslı Türkler ve Kıbrıslı Rumlar olarak tanımlanan bu gruplar aslında kendi içerisinde aynı dil, din, aynı kültür ve aynı etnisiteye sahiptir. Bu iki insan grubu tarihin hiçbir zamanında tek bir toplumu oluşturmamıştır. Ada'nın çeşitli bölgelerinin bazı yerlerinde ayrı bazı yerlerinde ise karma köylerde yaşamış olmalarına rağmen bu iki grup ayrı geçmişe ve ayrı gelecek arzularına sahip bir şekilde ayrı uyuşma sahip olmuştur. Dolayısıyla yukarıda hem "halk" kavramı hem de "community" terimi üzerine yapılan açıklamalar doğrultusunda Kıbrıslı Türkler ve Kıbrıslı Rumlar kendi içerisinde ayrı iki halkı oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle hem Anglosakson literatürde hem de Türkçedeki ilgili kavramlar çerçevesinde Kıbrıs Adası üzerinde yaşayan iki insan grubu, ayrı ayrı Kıbrıs Türk halkı ve Kıbrıs Rum halkı şeklinde tanımlanmalıdır.

Bu değerlendirme ışığında Anglosakson literatürdeki "community" teriminin "topluluk" olarak Türkçeye çevrilmesi ve Kıbrıs'taki iki ayrı insan grubunun "Kıbrıs Türk topluluğu" veya "Kıbrıs Rum topluluğu" şeklinde tanımlanması oldukça hatalı olacaktır. Nihayetinde Kıbrıs örneğinden hareketle özellikle politik saiklerle kullanıldığında ve ayrı dil, din ve etnisiteye sahip insan gruplarından bahsedildiğinde, "community" teriminin Türkçeye "topluluk" olarak değil "halk" olarak çevrilmesinin daha doğru olacağı kıymetlendirilmektedir.

Bu değerlendirme ile birlikte aynı millete tabi, aynı din, dil, kültür ve etnisiteye sahip insan grupları için Anglosakson literatürde aslında "people" (halk) kavramının kullanıldığını not etmek gerekmektedir. Nitekim uluslararası ilişkileri düzenleyen en temel metinlerden birisi olan Birleşmiş Milletler Şartının 1(2) maddesinde; *"Uluslararası eşit haklara ve halkların (peoples) self-determinasyonu (kendi kaderini tayin) ilkelerine saygıya dayanan dostane ilişkileri geliştirmek ve evrensel barışı güçlendirmek için gerekli tedbirleri almak..."*,

55. maddesinde ise; *"...uluslararası dostane ve barışa dayanan ilişkilerin gelişebilmesi için eşit haklar prensibine ve halkların (peoples) self-determinasyonuna dayanarak gerçekleştirilecek insan haklarına riayet edilmesi..."* ibareleri yer almaktadır.⁸⁵ Aynı zamanda BM Şartı'nın herhangi bir cümlesinde "community" teriminin tek bir kez dahi olsa kullanılmadığı, bunun yerine halk kavramını açıklamak için "people" terimine başvurulduğu özellikle vurgulanmalıdır.

⁸⁵ UN, *Charter of the United Nations*, 1,55, 1945.

İlgili ibarelerden açıkça görüleceği üzere halkların kendi kaderini tayin hakkına sahip olması “community” terimi ile değil “people” terimi ile tanımlanmıştır. İşte tam bu noktada ifade etmek gerekir ki politik saiklerle hareket eden uluslararası toplum ve bazı akademik çevreler, bilinçli bir şekilde Kıbrıs Adası gibi üzerinde farklı halklar bulunan bölgelerdeki insan gruplarını “peoples” olarak değil “communities” olarak tanımlamakta ve böylelikle farklı millete tabi, farklı dine, farklı dile ve farklı kültüre sahip bu insan gruplarının kendi kaderini tayin hakkına sahip olmalarını ve kendi devletlerini kurmalarını gayri meşrulaştırmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda uluslararası hukuk kurallarının, bir devletin tam bir parçasını oluşturan ülke üzerindeki toplulukların ayrılması yoluyla bir devlet kurulmasını kendi kaderini tayin hakkı olarak tanımadığını,⁸⁶ evrensel olarak bu hakkın yalnızca halklara verildiğini bir kez daha vurgulamak gerekmektedir.⁸⁷

Farklı bir bakış açısıyla toplum, topluluk ve halk kavramlarıyla ilgili anlamsal farklılıkların herhangi bir önemi olmadığı, söz konusu kavramların Türkçeye aktarılması veya Anglosakson literatürde nasıl kullanıldığı ile ilgili derin bir tartışma yürütmenin faydasız olduğu düşünülebilir. Fakat Uluslararası İlişkiler disiplini çerçevesinde halk, toplum ve topluluk kavramlarının her birinin politik bir değeri bulunmakta ve bahse konu terimlerin kullanılması veya kullanılmaması devletlerarası ilişkilerde ve özellikle çatışan tarafların müzakere süreçlerinde oldukça önemli bir sorun olabilmektedir. Bu yaklaşım doğrultusunda, çatışma yönetimi çerçevesinde ele alınan çatışmalı bölgelerde, tek bir devletin unsuru olarak yaşamını sürdüren bir toplum ve o toplumun alt toplulukları bulunuyorsa, bu bölgelerdeki insanların tümüne toplum, alt gruplara ise topluluk tanımı yapmak kabul edilebilir bir sınır içerisinde bulunabilir. Fakat özellikle devletleşme sorunu bulunan, tek çatı altında toplanamamış, uzun süre boyunca istikrarsızlığın sürdüğü bölgelerde yaşayan insanların tümüne tek bir toplum (society) ve farklı millete tabi, farklı dil, din ve etnisiteye sahip insan gruplarına bu toplumun alt topluluğu (community) tanımı yapmak tartışmalı olacaktır. Bu doğrultuda özellikle çatışmalı bölgelerde bulunan farklı insan gruplarının her birinin kendi kaderini tayin hakkını saklı tutabileceği göz önünde bulundurulmasının ve nihayetinde bu kapsama giren örneklerdeki insan grupları için “people” kavramının kullanılmasının daha doğru olacağı değerlendirilmektedir.

Nitekim Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin iki ayrı devletli çözümü savunduğu İsrail - Filistin çatışmasındaki iki farklı insan grubunu halk (people) olarak tanımlaması bu konu

⁸⁶ Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk*, Ankara: Turhan Kitabevi, 2016, 142.

⁸⁷ Valerie Muguoh Chiatoh, *Uluslararası Hukukta Afrika Bağlamında ‘Halk’ Kavramı*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, 142.

nezdinde oldukça kayda değerdir.⁸⁸ Bununla birlikte Birleşmiş Milletlerin İsrail – Filistin sorunundaki aktörlerle aynı durumda bulunan Kıbrıs’taki iki farklı insan grubunu “community” olarak tanımlamasının politik saiklere dayalı olarak, federasyon temelli çözümü öngörmesinin bir sonucu olduğunu da ayrıca belirtmek gerekmektedir.⁸⁹

Tüm bu bilgiler ışığında, Uluslararası İlişkiler disiplini bağlamında ve çatışma yönetimi çerçevesinde halk, toplum ve topluluk kavramlarının doğru şekilde kullanılmasının önem arz ettiği, farklı milletlere tabi farklı etnisiteye, dile, dine ve kültüre sahip insan grupları için topluluk kavramının kullanılmasının doğru olmayacağı, bunun yerine halk (people) kavramının kullanılmasının ve özellikle devletleşme sorunsalı bulunan bölgelerde Anglosakson literatürde ifade edilen “community” teriminin Türkçeye “halk” olarak çevrilmesinin daha uygun olacağı değerlendirilmektedir.⁹⁰ Nitekim bir örnek olarak 26 Kasım 1958 tarihinde Birleşmiş Milletler Siyasi Komitesi’nde Kıbrıs meselesi üzerine konuşma yapan Türkiye Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu’nun açıklamalarını vermek faydalı olacaktır. Buna göre Zorlu;

“... Ada’da birbirinden tamamen ayrılan iki cemaat (community) yaşamaktadır. Bunlardan biri Müslüman olan Türk cemaati, diğeri de Ortodoks kilisesine bağlı Rum cemaatidir. Dinleri, dilleri, örf ve adetleri, hatta yaşayışları ve düşünceleri tamamen birbirinden ayrılan bu iki cemaatten Kıbrıs milleti diye bahsetmek doğru olmaz. Kıbrıs milleti yoktur, Kıbrıs halkları (peoples) vardır.” demiştir.⁹¹ Böylelikle Zorlu’nun cemaat ve halk kavramlarını aynı anlamda kullandığını belirtmek ve günümüzde de bu hususun geçerli olduğunu ifade etmek gerekmektedir.

⁸⁸ İsrail-Filistin meselesine ilişkin örnek bir BM Güvenlik Konseyi kararı için bkz. UN, A/RES/181(II)

⁸⁹ Kıbrıs ile ilgili örnek bir BM Güvenlik Konseyi kararı için bkz. UN, S/RES/2537 (2020). 08 Mart 2023 tarihinde Kıbrıs’taki milliyetçilikler üzerine oldukça önemli çalışmalar yapan Kıbrıslı Türk akademisyen Doç. Dr. Nazım Berath ile yapılan görüşmede Berath tarafından, Birleşmiş Milletler Şartıyla birlikte farklı uluslararası metinlerde halklara kendi kaderini tayin hakkı tanındığı, dolayısıyla halk olarak tanımlanan insan gruplarının siyasi ayrılık hakkını saklı tuttuğu, bu nedenle devletlerin toprak bütünlüğünü savunan ve siyasi ayrılıkları önlemeye çalışan uluslararası toplumun bilinçli bir şekilde halk (people) kavramı yerine “society” ve “community” terimlerini kullandığı fakat farklı dil, din, etnisite ve kültüre sahip insan gruplarını tanımlamak için halk kavramının kullanılmasının daha doğru olduğu ifade edilmiştir.

⁹⁰ KKTC Cumhurbaşkanlığı Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Özel Danışmanı Hüseyin Işıksal ile yapılan görüşmede, Kıbrıs’ta iki topluluk veya toplum olmadığı, Kıbrıs Adası’nın iki farklı halka sahip olduğu, bu nedenle akademik çalışmalarda Kıbrıs’ta tek toplum algısı yaratan “society” kavramının kullanılmasının doğru olmadığı, iki ayrı insan grubu için ise “community” değil “people” kavramlarının kullanılmasının uygun olacağı ifade edilmiştir. KKTC Cumhurbaşkanlığı, bu görüşe paralel şekilde resmî açıklamalarında Kıbrıs Meselesine ilişkin Kıbrıs’ta iki halkın var olduğunu açıkça belirtmektedir. Bkz. <https://www.kktcb.org/tr/cumhurbaskanligi-aciklamasi-9346>. Erişim. 10.03.2023. Ayrıca siyasi kültür üzerine oldukça önemli çalışmalar yapan Daniel Elazar da özellikle federasyonları oluşturan iki farklı insan grubu için halk kavramını kullanmayı tercih etmektedir. Bkz. Daniel J. Elazar, *Exploring Federalism*, London: University of Alabama Press, 1991. Bununla birlikte etnik çatışmaların yönetimi konusunda en önemli teorisyenlerden biri olan Harry Eckstein, Norveç’i “community” olarak tanımlarken aslında Norveç’in bir halk olduğunu vurgulamıştır. Dolayısıyla Eckstein’e göre “community” Almancadaki “volk” yani halktır. Bkz. Eckstein, *Division and Cohesion in Democracy: A Study of Norway*, 78.

⁹¹ Bozkurt Gazetesi, 27 Kasım 1958.

Bu olguya paralel olarak çatışmalı bölgeler için kullanılan “bölünmüş toplum” kavramının da incelenmesi ve özellikle tek çatı altında bulunmayan ve devletleşme sorunsalı bulunan farklı etnik grupları tek bir toplum olarak tanımlamanın ne kadar doğru olduğu hususunun irdelenmesi gerektiği kıymetlendirilmektedir. Bu doğrultuda “bölünmüş toplumlar” kavramına alternatif olarak “bölünmüş bölgeler” kavramı incelenecektir.

B.7. Bölünmüş Bölgeler Kavramı

Çatışma yönetimi alanında farklı etnik gruplar arasında gerçekleşen çatışmaları tanımlamak üzere kullanılan “bölünmüş toplumlar” kavramını literatürde ilk defa kullanan Eric Nordlinger, 1972 yılındaki eserinde örnek vaka çalışması olarak altı farklı devleti ele almıştır.⁹² Nordlinger’in eserini yayımladığı tarihte bu altı devletten Belçika, Hollanda, Avusturya ve İsviçre demokratik ve nispeten istikrarlı, Malezya ve Lübnan ise demokrasiyi tam olarak içselleştirememiş ve kısmen istikrar sorunu yaşayan devletler olarak bulunmaktaydı. Bununla birlikte bu altı devletin özelliği, devletleşme sürecini tamamlamış olması ve tek çatı altında yaşayan insan gruplarının tek bir toplum olarak tanımlanabilecek durumda bulunmasıydı. Dolayısıyla Nordlinger’in bahse konu devletleri tek bir toplum (society) olarak tanımlaması ve bu toplumun içindeki farklı gruplar arasındaki çatışmaya ilişkin sürece bölünmüş toplum tanımı yapması gayet doğal olarak karşılanmalıdır. Nitekim çatışma yönetimi alanı kapsamında literatüre oldukça değerli katkılar sağlayan ve literatürdeki çalışmalara yön veren Arend Lijphart ve Donald Horowitz de, Nordlinger’in eserinden etkilenerek yaptıkları çalışmalarda etnik çatışmaları bölünmüş toplum kavramı ile ele almıştır.⁹³ Bununla birlikte Lijphart ve Horowitz, Nordlinger’in irdelediği tek çatı altında bulunan ve nispeten çatışma yoğunluğu düşük olan örnek vakaları genişleterek İsrail, Kıbrıs, Nijerya, Bangladeş, Sudan, Burundi, Endonezya, Irak gibi farklı milliyete tabi etnik grupların bulunduğu çok daha karmaşık, istikrarsız, çatışma yoğunluğu yüksek ve devletleşme sorunu bulunan bölgeleri de incelemiştir. Nihayetinde Lijphart ve Horowitz’in farklı din, dil, etnisite ve milliyete sahip grupların bulunduğu bölgelerin tümünü bölünmüş toplum olarak tanımlaması, günümüze kadar bu

⁹² Bkz. Nordlinger, *Conflict Regulation in Divided Societies*, 18.

⁹³ Bkz. Arend Lijphart, *Thinking about Democracy: Power Sharing and Majority Rule in Theory and Practice*, London: Routledge, 2008; Arend Lijphart, “Non-Majoritarian Democracy: A Comparison of Federal and Consociational Theories”, *Publius: The Journal of Federalism*, 15/2 (1985): 3–15, doi:10.2307/3329961, Erişim 08.09.2022; Lijphart, *Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration*; Donald L. Horowitz, *Ethnic Groups in Conflict*, Los Angeles: University of California Press, 1985; Donald Horowitz, *Constitutional Process and Democratic Commitment*, London: Yale University Press, 2021 ; Donald Horowitz, *A Democratic South Africa? Constitutional Engineering in a Divided Society*, Los Angeles: University of California Press, 1991; Donald Horowitz, “Explaining the Northern Ireland Agreement: The Sources of an Unlikely Constitutional Consensus”, *British Journal of Political Science*, 32/2 (2002): 193–220, doi:10.1017/S000712340200008X, Erişim 19.11.2022; Donald Horowitz, “Comparing Democratic Systems”, *Journal of Democracy*, 1/4 (1990): 73–79, doi:10.1353/jod.1990.0056, Erişim 28.11.2022; Horowitz, “Ethnic Power Sharing: Three Big Problems”.

bölgelerdeki çatışma sürecinin bölünmüş toplum kavramı ile ele alınması sonucunu doğurmuştur.⁹⁴

Fakat bölünmüş toplum kavramının literatürde çatışmalı bölgelerin tümünü kapsayacak şekilde kullanılmasına karşı Brendan O’leary önemli bir eleştiri getirmiştir.⁹⁵ Derin ve genişletilmiş bir eleştiri olmasa da O’leary, çatışmalı bir bölgenin yalnızca bir toplumu kapsadığını varsaymanın hata olarak kabul edilmesi gerektiğini savunmakta ve “divided places” (bölünmüş bölgeler) ibaresinin, “divided societies” (bölünmüş toplumlar) ibaresinden daha uygun bir ifade olduğunu vurgulamaktadır. O’leary’e göre, derinden bölünmüş bir bölge, rakip, birbirine denk ve ayrılmış toplumların varlığı ile tanımlamakta ve derinden bölünmüş bölgelerde birden fazla toplum ve toplumlar arasında dil, din, etnisite ve milliyet gibi bölünmeler bulunmaktadır.⁹⁶ Bahse konu bölünmeler derinden bölünmüş bir bölgeyi fiili veya potansiyel olarak toplumlar veya hükümetler arası savaşların yaşandığı alanlara dönüştürmekte ve nihayetinde bölünmüş bölgelerde soykırım, zorla göç veya zoraki asimilasyonun gerçekleşmesi kaçınılmaz olmaktadır.⁹⁷

Çatışmalı bir bölgede tek bir toplumun var olduğunu saymanın hata olacağını savunan O’leary’nin değerlendirmesine, bu tür bölgelerde farklı milletlere tabi ve kendi kaderini tayin hakkına sahip farklı halkların var olabileceğini de eklemek gerekmektedir. Farklı din, dil, etnisite, kültür, ortak geçmiş, milliyet ve ayrı yaşama arzusu ile birlikte siyasi ayrılık hakkını saklı tutan halkların bulunduğu çatışmalı bölgeleri tek bir toplumun varlığı ile tanımlamak ve bölünmüş toplum olarak ifade etmek, bahse konu bölgelerdeki halkların evrensel hakkını söylemsel olarak göz ardı etmek anlamına gelmektedir. Nihayetinde uluslararası kurum ve kuruluşlar ve uluslararası hukuk kuralları, yukarıda incelendiği şekilde kendi kaderini tayin

⁹⁴ Bkz. Guelke, *Democracy and Ethnic Conflict: Advancing Peace in Deeply Divided Societies*; Adrian Guelke, “Democracy and Ethnic Conflict”; Will Kymlicka, Wayne Norman, *Citizenship in Diverse Societies*, Ed. Will Kymlicka, Wayne Norman, New York: Oxford University Press, 2003; Donald Rothchild, Caroline A. Hartzell, “Security in Deeply Divided Societies: The Role of Territorial Autonomy”, *Nationalism and Ethnic Politics*, 5/4 (1999): 254–271, doi:10.1080/13537119908428579, Erişim 02.11.2022; Philip G. Roeder, Donald Rothchild, *Sustainable Peace: Power and Democracy after Civil Wars*, Ithaca: Cornell University Press, 2005; *Intergovernmental Relations in Divided Societies*, Ed. Karl Kössler, Francesco Palermo, Yonatan Fessha, London: Palgrave Macmillan, 2022; *Territorial Pluralism: Managing Difference in Multinational States*, Ed. Karlo Basta, John McGarry, Richard Simeon, Vancouver: UBC Press, 2015; *Rights in Divided Societies*, Ed. Colin Harvey, Alex Schwartz, Oxford: Oxford and Portland Oregon, 2012; Reilly, *Democracy in Divided Societies: Electoral Engineering for Conflict Management*; Emanuela Macek-Macková, “Challenges in Conflict Management in Multi-Ethnic States - the Dissolution of Czechoslovakia and Serbia and Montenegro”, *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 39/4 (2011): 615–633, doi:10.1080/00905992.2011.579952, Erişim 29.12.2022; Ross, *Culture and Belonging in Divided Societies*.

⁹⁵ Detaylı bilgi için bkz. *Power Sharing in Deeply Divided Places*, Ed. Joanne McEvoy, Brendan O’Leary, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2013.

⁹⁶ O’Leary, “Power Sharing in Deeply Divided Places: An Advocate’s Introduction”, 6.

⁹⁷ O’Leary, “Power Sharing in Deeply Divided Places: An Advocate’s Introduction”, 6.

hakkını açık bir şekilde halklara vermiştir. Bu noktayı biraz daha açmak için konuya ilişkin somut örnekler vermek faydalı olacaktır.

Kıbrıs bir Ada ülkesi olarak üzerinde iki farklı etnik grubu barındırmaktadır. Kıbrıslı Türkler ve Kıbrıslı Rumlardan oluşan bu iki etnik grup arasındaki tarihsel olarak süregelen çatışmalar Anglosakson literatürde bölünmüş toplum kavramı ile ele alınmaktadır.⁹⁸ Yapılan çalışmalarda Kıbrıslı Türkler ve Kıbrıslı Rumlardan müteşekkil olan Kıbrıs, tek bir toplum (society) olarak algılanmakta, her iki farklı grup ise toplumun altında daha küçük gruplar (communities) olarak adlandırılmaktadır.⁹⁹ Fakat ikinci bölümde daha detaylı inceleneceği üzere Kıbrıslı Türkler ve Kıbrıslı Rumlar farklı dil, din, etnisite, kültür ve ortak geçmişe sahiptir. Bununla birlikte iki farklı grubun birlikte yaşama arzusu da bulunmamaktadır.¹⁰⁰ Bu doğrultuda hâlihazırda Kıbrıslı Türkler ve Kıbrıslı Rumların Kıbrıs'ın iki kesiminde iki farklı devlete sahip olarak ayrı bir şekilde yaşamlarını sürdürdüğünü belirtmek gerekmektedir. Nitekim özellikle KKTC ve Türkiye Cumhuriyeti yetkilileri tarafından Kıbrıs'ta iki farklı devlet ve iki farklı halkın bulunduğu ve bu çerçevede Kıbrıs meselesine ilişkin müzakerelere iki devletli çözüm modeli ile devam edilmesi gerektiği sıklıkla dile getirilmektedir.¹⁰¹ Bununla birlikte daha önce Kıbrıs meselesine ilişkin Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri raporlarında tavsiye edilen iki toplumlu çözüm önerileri,¹⁰² özellikle son dönemde Türk tarafının Ada'da iki toplumun değil iki halkın var olduğuna ilişkin yaptığı açıklamalar sonrasında son raporlarda yer almamaktadır.¹⁰³ Dolayısıyla Birleşmiş Milletler Genel Sekreterinin, doğrudan yazmasa dahi son raporları

⁹⁸ Bkz. Maria C. Hadjipavlou-Trigeorgis, *Identity Conflict Resolution in Divided Societies: The Case of Cyprus*, Doktora Tezi, Boston University Professors Program, 1987; Oberschall, *Conflict and Peace Building in Divided Societies*; Neophytos G. Loizides, "Ethnic Nationalism and Adaptation in Cyprus", *International Studies Perspectives*, 8/2 (2007): 172–89, doi:10.1111/j.1528-3585.2007.00279.x, Erişim 11.10.2022; Rebecca Bryant, "Justice or Respect? A Comparative Perspective on Politics in Cyprus", *Ethnic and Racial Studies*, 24/6 (2001): 892–924, doi:10.1080/01419870120077904, Erişim 08.08.2022; Yakinthou, *Political Settlements in Divided Societies: Consociationalism and Cyprus*; Pınar Erkem, "Ethnic Nationalism and Consociational Democracy in Cyprus," *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9/2 (2016): 99–115, doi:10.18221/bujss.33634, Erişim 19.07.2022; *Territorial Pluralism: Managing Difference in Multinational States*, Ed. Karlo Basta, John McGarry, and Richard Simeon, Vancouver: UBC Press, 2015.

⁹⁹ Bkz. Harry Anastasiou, *The Broken Olive Branch: Nationalism, Ethnic Conflict, and the Quest for Peace in Cyprus*, New York: Syracuse University Press, 2008; Ahmet Gazioğlu, "Bi-Communality in Cyprus", *Perceptions*, (2005): 89–114, Erişim 19.11.2022; James H. Wolfe, "Cyprus: Federation under International Safeguards", *Publius: The Journal of Federalism*, 18/2 (1988): 158–161, doi:10.2307/3330462, Erişim 29.12.2022; Altay Nevzat, *Nationalism Amongst the Turks of Cyprus: The First Wave*, Oulu: Oulu University Press, 2005.

¹⁰⁰ 21 Aralık 1963 tarihinde Kıbrıs'ta başlayan çatışmalar sonrasında Kıbrıslı Türkler ve Kıbrıslı Rumlar bölgesel olarak farklı kesimlerde yaşamaya başlamıştır. İlk defa 1968 tarihinde başlayan iki taraf arasındaki çözüm müzakereleri günümüze kadar bir sonuç vermemiştir. Nihayetinde her iki grup, Ada'nın farklı iki kesiminde ayrı bir şekilde yaşamaya devam etmektedir.

¹⁰¹ Bkz. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, "Cumhurbaşkanlığı Basın Açıklaması", 20 Temmuz 2022; Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Bakanlık Açıklaması", 30 Ocak 2023; KKTC Cumhurbaşkanlığı, "Basın Açıklamaları", 20 Mart 2023; KKTC Dışişleri Bakanlığı, "Bakanlık Açıklamaları", 20 Mart 2023.

¹⁰² Örnek bir karar için bkz. UN, S/2019/883, 2019.

¹⁰³ Örnek bir karar için bkz. UN, S/2023/6, 2023.

kaleme alış şeklindeki değişiklik, Kıbrıs'ta iki halkın varlığı konusunda ikna olduğunu göstermektedir. Böylelikle Kıbrıs Adası'nda farklı din, dil, etnisite ve kültüre sahip farklı iki halkın bulunduğu hem KKTC ve Türkiye Cumhuriyeti yetkilileri tarafından dile getirilmekte hem de Birleşmiş Milletlerin son raporlarından anlaşılacağı üzere uluslararası toplum tarafından kısmen kabul edilmiş olarak gözükmektedir.¹⁰⁴ Öyleyse akademik çalışmalarda Kıbrıslı Türkleri ve Kıbrıslı Rumları aynı çatı altında yaşamını sürdüren tek bir toplum olarak tanımlamak ve bu çerçevede Kıbrıs meselesini bölünmüş toplum kavramı ile ele almak doğru olmayacaktır.

Konuya ilişkin diğer bir örnek olan İsrail – Filistin meselesi de çatışma yönetimi kapsamında yer alan akademik çalışmalarda bölünmüş toplum kavramı ile tanımlanmaktadır.¹⁰⁵ Nitekim Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 1947 yılındaki kararı göz önüne alındığında, Filistin'in Araplarla Yahudiler arasında taksim edildiği, dolayısıyla Filistin topraklarının bölünmüş olduğu açıkça ortadır.¹⁰⁶ Fakat bu noktada literatürün tanımladığı “toplum” kavramı tartışılmalıdır. Çünkü bahse konu BM kararında Filistin'de iki ayrı halkın varlığı açıkça kabul edilmiştir.¹⁰⁷ Bununla birlikte BM Genel Kurulunun 14 Ekim 1974 tarihli ve 3210 sayılı kararı, Filistin'deki Arap nüfusu açıkça Filistin halkı olarak tanımlamış ve Filistin Kurtuluş Örgütü'nü

¹⁰⁴ Özellikle Avrupa Birliği üye devletlerinin ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi daimî üyelerinin Kıbrıs'taki siyasi ayrılığı politik saiklere bağlı olarak kabul etmemeleri nedeni ile Kıbrıs'taki çözümün iki toplumlu bir federasyonla gerçekleşmesi gerektiğini belirttiklerini not etmek gerekmektedir. Bu nedenle bahse konu devletler Ada'da “iki toplumun” varlığını ön plana çıkarmaktadır. Bununla birlikte söz konusu devletlerin, Kıbrıslı Türklerin 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurucu üyesi olduğunu, dolayısıyla 1960 yılında Kıbrıslı Türklerin kendi kaderini tayin hakkına sahip bulunduğunu ve böylelikle aslında Kıbrıs'ta iki ayrı halkın var olduğunu da yer yer üstü kapalı bir şekilde ifade ettiklerini belirtmek faydalı olacaktır. Nitekim Birleşmiş Milletler Genel Sekreterinin son raporları bu doğrultuda kaleme alınmaktadır.

¹⁰⁵ Bkz. Rothchild, Hartzell, “Security in Deeply Divided Societies: The Role of Territorial Autonomy”; Colin Knox, Padraic Quirk, *Peacebuilding in Northern Ireland, Israel and South Africa: Transition, Transformation and Reconciliation*, London: Palgrave Macmillan, 2000; Lerner, *Making Constitutions in Deeply Divided Societies*; O'Flynn and Russel, *Power Sharing: New Challenges for Divided Societies*; Stefan Wolff, “Conflict Management in Divided Societies: The Many Uses of Territorial Self-Governance”, *International Journal on Minority and Group Rights*, 20/1 (2013): 27–50, doi:10.1163/15718115-02001003, Erişim 11.12.2022; Lustick, “Stability in Deeply Divided Societies: Consociationalism versus Control”; Ross, *Culture and Belonging in Divided Societies*; Oberschall, *Conflict and Peace Building in Divided Societies; From Power Sharing to Democracy: Post-Conflict Institutions in Ethnically Divided Societies*, Ed. Sid Noel, London: McGill-Queen's University Press, 2005; McCulloch, *Power-Sharing and Political Stability in Deeply Divided Societies*; Guelke, *Democracy and Ethnic Conflict: Advancing Peace in Deeply Divided Societies; Deliberation across Deeply Divided Societies: Transformative Moments*, Ed. Jürg Steiner, Cambridge: Cambridge University Press, 2017; Cox and Sisk, *Peacebuilding in Deeply Divided Societies: Toward Social Cohesion?*.

¹⁰⁶ BM Genel Kurulunun almış olduğu 29 Kasım 1947 tarihli ve 181(II) sayılı karara göre, Filistin, Arap Devleti, Yahudi Devleti ve Kudüs Bölgesi olmak üzere üçe taksim edilmekteydi. Raporun çizdiği sınıra göre Arap Devleti Filistin topraklarının %42,88'ini, Yahudi Devleti ise Filistin topraklarının %56,47'sini teşkil etmekteydi. Detaylı bilgi için bkz. Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap - İsrail Savaşları*, 3. Baskı, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1994, 85–86. 181(II) sayılı BM kararı uygulamaya geçmemiş olmasına rağmen, gerçekleştirilen Filistin meselesine ilişkin tüm görüşmelerde temel karar olarak müzakere sürecini şekillendirdiğini, bununla birlikte uluslararası toplumun Filistin sorununa ilişkin tutumunda bahse konu kararın oldukça ön planda tutulduğunu belirtmek gerekmektedir.

¹⁰⁷ Bkz. UN, 181(II), 1947, 91. Ayrıca söz konusu kararda, Arap ve Yahudilerin, kendi yaşadıkları devletin yurttaşı olacakları belirtilmekte, böylelikle farklı iki halkın varlığı kabul edilmektedir. Bkz. UN, 181 (II)/3, 1947.

Filistin halkının temsilcisi olarak BM Genel Kurulu'ndaki Filistin Sorunu ile ilgili müzakerelere katılmaya davet etmiştir.¹⁰⁸ Bahse konu kararlar doğrultusunda Birleşmiş Milletlerin Filistin'de tek bir toplumun değil iki ayrı halkın var olduğu gerçeğini açıkça kabul ettiğini ifade etmek yanlış olmayacaktır.

BM ile birlikte Arap dünyasının da Filistin'deki iki halkın varlığına ilişkin açık beyanlarını vurgulamak gerekmektedir. 29 Ekim 1974 tarihli Arap Zirve Konferansı'nda beyan edilen Rabat Kararı, Filistin halkının kendi kaderini belirleme hakkını desteklemekte ve Filistin halkının, tek meşru temsilcisi olan Filistin Kurtuluş Örgütü yönetiminde, bağımsız ulusal egemenliğini kurmasını savunmaktadır.¹⁰⁹ Ayrıca Avrupa Topluluğunun bazı üyelerinin 13 Haziran 1980 tarihli demecinde, *“Filistin'deki bütün devletlerin güvenliği, Filistin halkının meşru haklarının da tanınmasını içeren bütün halklar için adalet...”* ibaresi yer almıştır.¹¹⁰ Dolayısıyla günümüz Avrupa Birliği'ne tabi bazı devletlerde Filistin'de farklı halkların bulunduğunu bildirmiştir.

Bu bilgiler ışığında, Birleşmiş Milletlerin, Arap dünyasının ve Avrupa devletlerinin bir kısmının Filistin'de tek bir toplum değil iki farklı halkın varlığını kabul ettiği oldukça açıktır. Dolayısıyla Kıbrıs meselesinde olduğu gibi Filistin'deki çatışma sürecini de tek toplumun varlığı ile değil iki halkın var olduğu gerçeğiyle ele almak daha doğru olacaktır.

Kıbrıs ve İsrail örnekleri devletleşme sorunu yaşamakta olan bölgeler olarak ön plana çıkmaktadır. Henüz tek devlet çatısı altında birleşmeyi başaramamış bahse konu bölgelerin aksine farklı bir örnek olarak ele alınan Bosna-Hersek ise devlet hüviyetini kazanmıştır. Devletin kurulmasını sağlayan 30 Kasım 1995 tarihli “Bosna-Hersek'te Barış için Genel Çerçeve Anlaşması”,¹¹¹ 1991'den itibaren devam eden savaşı bitirmiş ve Bosna-Hersek topraklarında, Bosna-Hersek Federasyonu ve Sırp Cumhuriyeti olarak iki ayrı federe devletin resmi adıyla Bosna-Hersek altında birleşmesine vesile olmuştur.¹¹² Bahse konu anlaşmayla, kurulan yeni devletin uluslararası kabul görmüş mevcut sınırları ile uluslararası hukuk çerçevesinde hukuki varlığını sürdüreceği kayıt altına alınmıştır.¹¹³

¹⁰⁸ UN, A/RES/3210, 1974.

¹⁰⁹ Ribhi Halloum, *Belgelerle Filistin*, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1989, 195.

¹¹⁰ Halloum, *Belgelerle Filistin*, 198.

¹¹¹ Bahse konu anlaşma Birleşmiş Milletler nezdinde imza edilen temel anlaşma metnidir. Bkz. UN, “The General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina”, S/1995/999, 1995. Nihai anlaşma ise ilgili taraflarca 14 Aralık 1995 tarihinde Paris'te imzalanmıştır.

¹¹² UN, S/1995/999, 1995, 47.

¹¹³ UN, S/1995/999, 1995, 60.

İki federe devletten oluşan bir federasyon olan Bosna-Hersek'in Anayasası, Boşnaklar, Hırvatlar ve Sırları kurucu halklar olarak açıkça tanımlamaktadır.¹¹⁴ Bununla birlikte bahse konu halkların bir Bosna-Hersek vatandaşlığı ve her bir kurucu devlete ait ikinci bir vatandaşlığı bulunmaktadır.¹¹⁵ Diğer bir deyişle Bosna-Hersek'teki her bireyin hem federal vatandaşlığı hem de ayrı ayrı federe devletler olan Bosna-Hersek Federasyonu ve Sırp Cumhuriyeti vatandaşlığı bulunmaktadır. Ayrıca hiçbir vatandaşın keyfi olarak Bosna-Hersek veya federe devletlerin vatandaşlığından yoksun bırakılamayacağı not edilmiştir. Böylelikle Boşnak, Hırvat ve Sırp halklarının yeni kurulan devlete sıkı sıkıya bağlanması ve devletin istikrarının korunması sağlanmaya çalışılmıştır.

Bosna-Hersek'teki farklı halkların varlığına en net şekilde vurgu yapan kurumsal yapı ise Parlamenter Meclisin iki kamarasından birini oluşturan Bosna-Hersek Halklar Meclisi'dir. Halklar Meclisi, üçte ikisi (beş Hırvat ve beş Boşnak) Bosna-Hersek Federasyonundan ve üçte biri Sırp Cumhuriyetinden (beş Sırp) olmak üzere toplam 15 delegeden oluşmaktadır.¹¹⁶ Halklar Meclisi, Bosna-Hersek'teki tüm halkların eşit derecede temsil edilmesi ve dolayısıyla halkların eşitliğini vurgulaması bakımından oldukça önemlidir. Aynı şekilde devletin yürütme organı olan Bosna-Hersek Cumhurbaşkanlığının da Boşnak, Hırvat ve Sırp üyelerden oluşması kayda değerdir.¹¹⁷ Bosna-Hersek yargısı da toplam dokuz üyeden oluşmaktadır. Dört üye Bosna-Hersek Federasyonu'ndan ve iki üye Sırp Cumhuriyeti'nden seçilmekte, kalan üç üye ise Avrupa İnsan Mahkemesi tarafından atanmaktadır.¹¹⁸ Böylelikle yasama, yürütme ve yargıda üç farklı halkın da eşit derecede temsil edilmesi sağlanmıştır.

Birleşmiş Milletler tarafından kayda geçirilen, ABD, Fransa, Birleşik Krallık, Almanya, Rusya liderleri ve Avrupa Birliği yetkili organı temsilcisi tarafından imzalanan Dayton Anlaşması çerçevesinde oluşturulmuş olan Bosna-Hersek Anayasası, oldukça açık ve net bir şekilde Bosna topraklarında üç ayrı halkın varlığını vurgulamaktadır. Dolayısıyla tek bir devlet çatısı altında olsa dahi üç farklı halkın bulunduğu bir bölgeyi, Kıbrıs ve İsrail'de olduğu gibi "bölünmüş toplum" kavramı ile açıklamak doğru olmayacaktır.

Nihayetinde Eric Nordlinger'in "bölünmüş toplumlar" olarak ele aldığı, nispeten istikrarlı ve tek devlet çatısı altında bulunan örnek vakaların aksine yukarıda ele alınan Kıbrıs, İsrail ve Bosna-Hersek örneklerinin üçünde de uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde kendi kaderini tayin hakkına sahip farklı halkların bulunduğunu vurgulamak gerekmektedir. Dolayısıyla

¹¹⁴ UN, S/1995/999, 1995, 59.

¹¹⁵ UN, S/1995/999, 1995, 60.

¹¹⁶ UN, S/1995/999, 1995, 65.

¹¹⁷ UN, S/1995/999, 1995, 67.

¹¹⁸ UN, S/1995/999, 1995, 70.

uluslararası kuruluşların, Avrupa Birliği, Arap Ligi gibi oluşumların ve dünyanın önde gelen devletlerinin kabul ettiği bahse konu çatışmalı bölgelerdeki ayrı halkları akademik literatürde tek bir toplum olarak tanımlamak ve bu bölgelerdeki çatışmaları “bölünmüş toplum” kavramı ile açıklamak, bahse konu bölgelerdeki halkların evrensel hakkını göz ardı etmek anlamına gelmektedir. Bu nedenle özellikle farklı halkların var olduğu, uzun süre istikrarsızlıkların devam ettiği, kurulan devletlerin içselleştirilemediği veya kronik şekilde devletleşme sorunlarının bulunduğu tüm bölgelerdeki çatışma sürecinin “bölünmüş toplum” kavramı yerine “bölünmüş bölge” kavramı ile tanımlanmasının daha doğru olacağı değerlendirilmektedir.¹¹⁹

¹¹⁹ 03 Nisan 2023 tarihinde Prof. Dr. Brendan O’leary ile yapılan görüşmede (e-posta yoluyla) O’leary; birçok durumda “bölünmüş bölgeler” ifadesinin “bölünmüş toplumlar” ibaresinden daha iyi bir tanımlama olduğuna inandığını, tek toplum varsayımının genellikle bölünmüş bölgelerdeki baskın grup veya halk veya milletleri kayırdığını ve kendi kaderini tayin hakkını göz ardı edebildiğini, çoğu durumda, “bölünmüş toplum” kavramının gelişigüzel kullanıldığını ve zımni önyargının, her devlet için yalnızca bir toplum bulunduğu yönünde olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla “bölünmüş bölgeler” kavramını literatürde ilk defa kullanan O’leary tarafından da bölünmüş bölgeler ibaresinin kullanılmasının daha doğru olacağı kıymetlendirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇATIŞMA YÖNETİMİNDE BÜTÜNLEŞMECİLİK VE UZLAŞMACILIK YAKLAŞIMLARI

Dünyanın çeşitli yerlerindeki din, dil, etnisite, kültür ve milliyet gibi farklılıklardan kaynaklanan huzursuzluklar, hem yeni oluşan devletler hem de yerleşik demokrasiler için önemli bir sorun sahasını teşkil etmektedir.¹²⁰ Özellikle Soğuk Savaş sonrası kurulan yeni dünya düzenindeki en büyük potansiyel tehdidin etnik farklılıklardan kaynaklanan çatışmalar olduğuna inanılmakta ve bu genel kanı nedeniyle, gruplar arası farklılıklardan doğan anlaşmazlıkları çözme veya en azından anlaşmazlıkların yıkıcı çatışmalara dönmesini sınırlayacak şekilde yönetme çabalarına yönelik yaygın bir ilgi bulunmaktadır.¹²¹ Bu ilginin doğal bir sonucu olarak çatışmaların önlenmesi ve istikrarın korunabilmesi için çatışma yönetimi disiplini ortaya çıkmıştır.

Çatışma yönetimi, uzlaşmazlığı olumlu sonuca yönleltebilmek için tarafların ya da üçüncü bir tarafın karşılıklı olarak bir dizi eylemde bulunmasıdır.¹²² Daha somut bir ifadeyle, çatışma yönetimi, anlaşmazlıkların çözüme kavuşturulması, kontrol altında tutulması, sınırlandırılması, etkilerinin hafifletilmesi, şiddetin önlenmesi ve yönetilmesi için geliştirilen çaba ve mekanizmalardır.¹²³ Bu doğrultuda çatışma yönetiminin amacının, barışçıl bir şekilde farklı gruplar arasındaki anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak, şiddet içerecek eylemleri engellemek, silahlı çatışmaları önlemek ve nihai olarak bölünmüş bölgelerde istikrarı sağlamak olduğu ifade edilebilir.

Çatışma yönetiminin istikrarı sağlama yönündeki değerli amacına rağmen, açıkça tanımlanmış tek bir nedenden ziyade oldukça karmaşık sebeplerden kaynaklanabilen ve özellikle etnik farklılıklardan kaynaklanan sosyal ve politik çatışmaları önlemek oldukça zordur.¹²⁴ Ross'a göre bu sorunun üstesinden gelmek için, hem tarafların tartıştığı konuyu en ciddi şekilde ele almak hem de eğer göz ardı edilirse kısa süre içerisinde yeniden su yüzüne çıkması muhtemel olan tarafların daha derin endişelerini irdelemek gerekmektedir.¹²⁵ Nitekim bu kapsamda çatışmaların kökenlerini, nedenlerini ve çözüm modellerini araştıran tarihten sosyolojiye,

¹²⁰ Richard H. Pildes, "Ethnic Identity and Democratic Institutions: A Dynamic Perspective," *Constitutional Design for Divided Societies: Integration or Accommodation?*, Ed. Sujit Choudhry, New York: Oxford University Press, 2008, 173.

¹²¹ Marc Howard Ross, Jay Rothman, "Issues of Theory and Practice in Ethnic Conflict Management", *Theory and Practice in Ethnic Conflict Management: Theorizing Success and Failure*, Ed. Marc Howard Ross, Jay Rothman, London: Palgrave Macmillan, 1999, 1.

¹²² Zahide Kübra Koçak, Mehmet Ali Aktaş, "Çatışma ve Çatışma Yönetimi Kavramlarına Güncel Bir Bakış", *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/2 (2019): 134, Erişim 01.04.2023.

¹²³ İmran Demir, "Çatışma ve Çatışmaya Yaklaşım Yöntemlerinin Teorik Çerçevesi", *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 5/1 (2017): 18, doi:10.16954/yalovabaccd.329875, Erişim 04.04.2023.

¹²⁴ Marc Howard Ross, *The Management of Conflict: Interpretations and Interests in Comparative Perspective*, London: Yale University Press, 1993, 2.

¹²⁵ Ross, *The Management of Conflict*, 3.

siyaset biliminden uluslararası hukuka kadar farklı disiplinler bulunmakta ve disiplinlerin katkısıyla çatışmaların akademik yönden detaylı bir şekilde incelenmesi sağlanmaktadır.

Bu çerçevede çatışmaları irdeleyen özellikle Sosyoloji, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler disiplinleri, etnik farklılıklardan kaynaklanan çatışmaların önlenmesine, düzenlenmesine ve yönetilmesine ilişkin farklı temel eğilimler öne sürmektedir. Bu temel eğilimler, uluslararası ilişkilerin iki ana eksenini oluşturan idealizm ve realizm yaklaşımları çerçevesinde incelenmektedir. Bu kapsamda etnik farklılıklardan kaynaklanan sorunların birleştirici bir eğilimle çözülmeye çalışılması idealizm, farklılıkların sahadaki gerçeklere uygun şekilde pragmatist bir bakış açısıyla yönetilmesi ise realizm yaklaşımı çerçevesine girmektedir. Bir örnek olarak Kıbrıs sorunu ele alınacak olunursa, dini, dili ve milliyeti ayrı olan iki farklı halkın bulunduğu Kıbrıs'taki bir çözümün, Kıbrıslı Türklerin ve Kıbrıslı Rumların tek çatı altında birleşmesini öngören federasyon tezi ile savunulması idealist, meselenin hâlihazırda Ada'nın kuzeyinde ve güneyinde kendi idari birimleriyle yönetimlerini sürdüren KKTC ve GKRY devletlerinin varlığı kabul edilerek, iki devletli çözüm ile ele alınması ise realist bakış açısını göstermektedir. Kıbrıs örneğinden devamla, Ada Rumları tarafından arzulanan ve Yunanistan'la birleşme anlamına gelen *enosis* tezi ile birlikte Kıbrıs Türklerince savunulan ve Ada'nın ikiye bölünmesini işaret eden *taksim* fikrinin bir kenara bırakılarak, iki halkın ortak bir çatı altında birleştirilmesiyle kurulmuş olan 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin anayasal tasarım sürecinin, birleştirici eğilimle yani idealizm çerçevesinde ele alındığını not etmek faydalı olacaktır. Nitekim 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin incelendiği bu çalışmada, çatışma yönetimine ilişkin yaklaşımlardan yalnızca idealizm çerçevesine girenler irdelenecek ve çalışmanın tamamında ortaya konan yaklaşımlar idealist bakış açısıyla ele alınacaktır.¹²⁶ Bu çerçevede idealizm kapsamında yer alan temel yaklaşımlar ve bu yaklaşımlara ilişkin temel eğilimler incelenecektir.

1.1. Çatışma Yönetimi Yaklaşımlarına İlişkin Temel Tartışma Eksenleri

Derinden bölünmüş bölgelerdeki çatışmaların yönetilmesine ilişkin idealizm yaklaşımı kapsamındaki temel eğilimlerin ana eksenini, Arend Lijphart'ın ortaya koyduğu ortaklıkçılık (consociationalism) ve Donald Horowitz tarafından temeli atılan merkezcilik (centripetalism) yaklaşımlarının oluşturduğu ifade edilebilir.¹²⁷ Öyle ki literatüre egemen olan Lijphart -

¹²⁶ Kıbrıs meselesinin genel olarak idealist bakış açısıyla değil, realist yaklaşımla ele alınması gerektiği değerlendirilmekle birlikte, 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin idealizm çerçevesinde kurgulanması, bu çalışmanın da idealizm kapsamına giren yaklaşımlarla irdelenmesi sonucunu doğurmuştur. Kıbrıs meselesine ilişkin genel değerlendirmeye son bölümde değerlendirilecektir.

¹²⁷ Detaylı bilgi için bkz. Arend Lijphart, *Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration*, Yale: Yale University, 1977; Donald L. Horowitz, *Ethnic Groups in Conflict*, Los Angeles: University of California Press, 1985. Bu noktada ortaklıkçılığın kısaca, istikrarın sağlanması için farklı etnik grupların yürütme erki başta olmak

Horowitz tartışmasının bir sonucu olarak, çatışma yönetimi alanında çalışan akademisyenlerin birçoğunun etnik çatışmaların çözümünü, ortaklıkçılık ve merkezcilik tartışması üzerinden ele aldığı görülmektedir.¹²⁸ Nitekim çatışma yönetimi teorileri üzerine yapılmış bir çalışma olan “Bölünmüş Toplumlarda Çatışma Yönetimi Teorileri ve Örnekler” eseri, çatışma yönetimi ile ilgili farklı akademik ve politik tartışmaların ortaklıkçılık ve merkezcilik yaklaşımları temel alınarak üretildiğini belirtmektedir.¹²⁹

Literatürdeki egemen düşünceye paralel olarak çatışma yönetimindeki temel iki eğilimin, farklılıkların ortadan kaldırılması veya tanınması arasında olduğunu belirten Gülboy, farklılıkların ortadan kaldırılması eğiliminin bütünüleşmecilik, farklılıkların tanınması yaklaşımının ise ortaklıkçı yönetim metodu olduğunu ifade etmektedir.¹³⁰ Bununla birlikte Gülboy, bütünüleşmeciliğin merkezcilik ile oldukça paralel bir yaklaşım olduğunu belirterek, çatışma yönetiminin aslında çoğunluktaki akademisyenler gibi merkezcilik ve ortaklıkçılık temelinde ele alındığını savunmaktadır.¹³¹

Bununla birlikte ortaklıkçılık ve merkezcilik tartışmasına alternatif olarak ve farklı bir bakış açısıyla derinden bölünmüş bölgelerdeki çatışma yönetiminin bütünüleşmecilik ve uzlaşmacılık yaklaşımları ile ele alınması gerektiğini savunan çalışmalar bulunmaktadır.¹³² Nitekim Sujit Choudry’ye göre, ortaklıkçılık ve merkezcilik yaklaşımlarının her ikisi de etnik farklılıkların ortadan kaldırılmasını içeren stratejileri dışlamakta ve farklılıkların tanınmasını tek seçenek olarak sunmaktadır. Dolayısıyla ortaklıkçılık – merkezcilik tartışması, çatışmaların çözümüne yönelik sunulan tartışma alanını daraltmakta ve çatışma yönetimini alternatifsiz

üzere kamu kurumlarında yer alması gerektiğini vurguladığını, merkezçiliğin ise seçim sistemlerinin düzenlenmesi yoluyla etnik grupların birbiri içine geçtiği merkezci siyasi partilerin oluşturulmasını ve böylelikle ılımlı bir siyaset ortamının yaratılmasını savunduğunu belirtmek faydalı olacaktır.

¹²⁸ Bkz. Matthijs Bogaards, “Consociationalism and Centripetalism: Friends or Foes?”, *Swiss Political Science Review*, 4/1 (2019): 519–537, doi:10.1111/spsr.12371, Erişim 08.09.2022; Yakinthou, *Political Settlements in Divided Societies: Consociationalism and Cyprus*, London: Palgrave Macmillan, 2009; Allison McCulloch, “Does Moderation Pay? Centripetalism in Deeply Divided Societies”, *Ethnopolitics*, 12/2 (2013): 111–132, doi:10.1080/17449057.2012.658002, Erişim 27.11.2022; *Territorial Pluralism: Managing Difference in Multinational States*, Ed. Karlo Basta, John McGarry, Richard Simeon, Vancouver: UBC Press, 2015; John McGarry, “Classical Consociational Theory and Recent Consociational Performance,” *Swiss Political Science Review* 25/4 (2019): 538–555, doi:10.1111/spsr.12378, Erişim 11.09.2022.

¹²⁹ Detaylı bilgi için bkz. *Conflict Management in Divided Societies: Theories and Practice*, Ed. Stefan Wolff, Christalla Yakinthou, London: Routledge, 2012.

¹³⁰ Pınar Erkem Gülboy, *Çatışma Yönetiminde Ortaklıkçı Model: 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Örneği*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2014, 1.

¹³¹ Gülboy, *Çatışma Yönetiminde Ortaklıkçı Model*, 110.

¹³² Bkz. *Constitutional Design for Divided Societies: Integration or Accommodation?*, Ed. Sujit Choudhry, New York: Oxford University Press, 2008. Bütünüleşmecilik, farklı etnik grupların kamusal alanda ortadan kaldırılmasını savunmakta, uzlaşmacılık ise etnik grup farklılıklarının her alanda kabul edilerek devlet yönetiminin gruplar arasında paylaşılması gerektiğini vurgulamaktadır. Müteakip başlık altında her iki yaklaşım detaylı bir şekilde irdelenecektir.

biraktırmaktadır.¹³³ Aynı zamanda Choudry, ortaklıkçılık ve merkezcilik yaklaşımlarının her ikisinin de farklılıkların tanınmasına odaklandığından siyaset yapıcılar için manevra alanı bırakmadığını, oysaki bütünleşmecilik yaklaşımının, siyasi istikrarsızlıkla birlikte çatışmaların siyasi kurumlardaki grup temelli partizanlıktan kaynaklandığına inanması nedeniyle siyasi liderler için çok daha geniş politika seçenekleri oluşturduğunu belirtmektedir. Bu yönüyle de bütünleşmecilik ve uzlaşmacılık yaklaşımları çerçevesindeki tartışma ekseninin, ortaklıkçılık ve merkezcilik tartışmasından daha geniş bir perspektif sunduğunu savunmaktadır.¹³⁴

Choudry gibi McGarry, O'Leary ve Simeon da bütünleşmecilik - uzlaşmacılık tartışmasının ortaklıkçılık - merkezcilik tartışmasına nazaran daha geniş kapsamlı olduğunu değerlendirmektedir. Bahse konu yazarlar derinden bölünmüş bölgelerdeki çatışmaların yönetimi konusunda bütünleşmecilik ve uzlaşmacılığın iki ana repertuarı oluşturduğunu vurgulamakta ve nihayetinde çatışma yönetimindeki tartışma zeminin bütünleşmecilik ve uzlaşmacılık yaklaşımları ekseninde olması gerektiğini savunmaktadır.¹³⁵ Aynı şekilde Will Kymlicka, bütünleşme ve uzlaşma ile ilgili tartışmaların birçok ülkenin siyasi yaşamının bir özelliği ve hatta çoğu zaman en uzun süreli ve çekişmeli yönü olduğunu belirtmektedir.¹³⁶ Kymlicka gibi Jacques Bertrand da çatışma yönetiminde ortaklıkçılık – merkezcilik tartışmasından ziyade etnik çatışma ve kurumsal tasarım teorisyenlerinin bütünleşmeci ve uzlaşmacı olarak iki ayrı kampa ayrıldığını ifade etmektedir.¹³⁷ Bununla birlikte McGarry, O'Leary ve Simeon'un farklılıkların yönetilmesi metotları olarak kabul edilen ortaklıkçılık ve merkezcilik yaklaşımlarını tamamen dışlamadığını ve bu iki yaklaşımın uzlaşmacılık yaklaşımının altında yer aldığını belirttiğini not etmek gerekmektedir.¹³⁸

Nihayetinde bahse konu yazarların değerlendirmeleri göz önüne alındığında çatışmaların yönetimine ilişkin daha dar çerçeveden çözümler sunan merkezcilik - ortaklıkçılık tartışmasının, bir devlet içerisindeki farklı gruplar arasındaki anlaşmazlıkların yönetilmesi için daha doğru bir tartışma eksenini olduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır. Bununla birlikte bütünleşmecilik ve uzlaşmacılık yaklaşımlarının idealizm çerçevesinde daha kapsayıcı bir

¹³³ Sujit Choudhry, "Bridging Comparative Politics and Comparative Constitutional Law: Constitutional Design in Divided Societies", *Constitutional Design for Divided Societies: Integration or Accommodation?*, Ed. Sujit Choudhry, New York: Oxford University Press, 2008.

¹³⁴ Choudhry, "Bridging Comparative Politics and Comparative Constitutional Law", 26 - 30.

¹³⁵ John McGarry, Brendan O'Leary, Richard Simeon, "Integration or Accommodation? The Enduring Debate in Conflict Regulation", *Constitutional Design for Divided Societies: Integration or Accommodation?*, Ed. Sujit Choudhry, New York: Oxford University Press, 2008, 41- 42.

¹³⁶ Will Kymlicka, "The Internationalization of Minority Rights", *Constitutional Design for Divided Societies: Integration or Accommodation?*, Ed. Sujit Choudhry, New York: Oxford University Press, 2008, 111.

¹³⁷ Jacques Bertrand, "Indonesia's Quasi-Federalist Approach: Accommodation Amid Strong Integrationist Tendencies", *Constitutional Design for Divided Societies: Integration or Accommodation?*, Ed. Sujit Choudhry, New York: Oxford University Press, 2008, 208.

¹³⁸ McGarry, O'Leary, Simeon, "Integration or Accommodation?", 42.

tartışma eksenini olarak, çeşitli etnik grupların hem devletleşme süreci hem de anayasal tasarım sürecindeki anlaşmazlıklarının yönetilebilmesi konusunda ortaklıkçılık ve merkezcilik yaklaşımlarına nazaran daha faydalı çözümler sağlayabileceği kıymetlendirilmektedir. Bu nedenle oldukça derin sorunlar etrafında kurulmuş olan 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin inceleneceği bu çalışmada, temel tartışma eksenini olarak bütünleşmecilik ve uzlaşmacılık yaklaşımları kabul edilmiş, merkezcilik ve ortaklıkçılık yaklaşımları ise uzlaşmacılık yaklaşımının altında irdelenmiştir.

1.2. Bütünleşmecilik Yaklaşımı

Paylaşılan tarihsel deneyimlerin ve kültürel özelliklerin etnik kimlikleri güçlendirdiği bilinen bir gerçektir. Bununla birlikte, etnisite özelliklerinin bireyler ve gruplar üzerinde uyguladığı baskının kişiden kişiye ve gruptan gruba farklılık gösterdiği de açıkça ortadadır. Herkes ait olmadığı grupları “öteki” olarak tanımlar. Ancak bu tanımlama, ötekilere karşı ortaya konan tutumlara ilişkin kesin yargılar oluşturmaz. Bazı insanlar, kültürüne karşı coşkulu bir hayranlık duyacak, dilini öğrenecek, siyasi sistemini benimseyecek ve tamamıyla bütünleşmeyi tercih edecek kadar ötekini kucaklarken, diğer insanlar, ötekine karşı ırkçı ve kavgacı tavırlar benimseyebilir.¹³⁹ Baskın grubun kültürünün benimsenmesi çeşitli etnik gruplar arasındaki çatışmanın önlenmesi ve istikrarın sağlanması bakımından önemliyken, farklı kültür özelliklerinden dolayı ötekine karşı benimsenecek düşmanca tavırlar çatışmaların doğmasına sebep olmaktadır. Bu olgu doğrultusunda, yaşanabilecek çatışmaların önlenmesi amacıyla, etnik gruplar arasındaki farklı kültür özelliklerinin kamusal alana yansıtılmaması için geliştirilen stratejilerin tümü bütünleşmecilik yaklaşımı kapsamında bulunmaktadır.¹⁴⁰

Ian O'Flynn' a göre bütünleşmecilik yaklaşımının;

1. Farklı kimliklerin yerini alan tek bir kamusal kimlik inşası,
2. Etnik veya dini tüm siyasi partilerin dışlanması,
3. Etnik grupları ön plana çıkaran seçim sistemlerinden uzak durulması,
4. Ulusal, etnik veya dinsel hizipleri dışlayan adayların desteklenmesi,

¹³⁹ *Evolutionary Theory and Ethnic Conflict*, Ed. Patrick James, David Goetze, London: Praeger, 2001, 128.

¹⁴⁰ Yukarıda da bahsedildiği üzere farklılıkların ortadan kaldırılması yöntemiyle çatışmaların önlenmesini merkezcilik metodu olarak savunan veya asimilasyonla tanımlayan yazarlar da bulunmaktadır. Fakat bu çalışmada merkezcilik metodu uzlaşmacılık yaklaşımının altında kabul edilmiştir. Bununla birlikte bütünleşmecilik yaklaşımının asimilasyondan ince bir çizgi ile ayrıldığını ifade etmek gerekmektedir. Bu konuya müteakip başlıkta değinilecektir.

5. Kamu politikası işlevlerinin çeşitli etnik gruplara devredilmesine karşı çıkılması olmak üzere beş temel özelliği bulunmaktadır.¹⁴¹ Bahse konu özellikler çerçevesinde geliştirilen stratejiler doğrultusunda, sayıca az olan etnik grupların barışçıl yollar uygulanarak baskın kültürle bir araya getirilmesi ve nihayetinde farklı etnik gruplar arasında kamusal homojenlik oluşturulmasına çalışılmaktadır.¹⁴²

Homojenliğin sağlanması için bütünleşmeciler, kamusal alanda dil, din, parti ve eğitim politikalarında tek tip yapıyı dayatarak etnik grup içi bağılıkların ortadan kaldırılmasını ve böylelikle tek bir kamusal kimliğin inşa edilmesi gerektiğini savunmaktadır.¹⁴³ Bu amaç doğrultusunda birleştirici bir milliyetçilik oluşturulmaya çalışılarak,¹⁴⁴ etnik gruplar arasındaki farklılıkların azaltılması, potansiyel olarak rakip olan farklı grupların çocuklarının aynı okullara gitmesi ve aynı dil ve geleneklerle sosyalleşmelerinin sağlanması, etnik grupları engelleyen kamu politikalarının oluşturulması ve farklı iş sektörlerinde çeşitli gruplar arasındaki ayrımcılığın yasaklanması teşvik edilir.¹⁴⁵

Birleştirici milliyetçilik ideolojisi ile tek kamu kimliği yaratılması fikrine dayanan bütünleşmecilik yaklaşımı, diğer yandan farklı kültüre sahip etnik grupları yok saymamakta, sayıca az olan grupların tamamıyla kültürel bütünleşmesini ve toplumun tamamen homojenleşmesini dikte etmemektedir. Bütünleşmeciliğin hassas noktası, kültürel ve etnik farklılıkların özel alanda tanınması fakat kamusal alana yansıtılmamasıdır. Farklılıkların tanınması konusunda tamamen tarafsız olmadığı kabul edilse de bütünleşmecilik yaklaşımı, yöneticiler, parlamentolar, mahkemeler, kamusal kitle iletişim araçları gibi kamuyu ilgilendiren bütün paydaşları farklı grupların tamamını kapsayacak şekilde tasarlamaya çalışır.¹⁴⁶ Bu çerçevede, ortak bir kamusal dil, kamusal semboller ve ortak siyasi partiler tercih edilerek farklı grup kimliklerinin kurumsal olarak tanınmasına karşı çıkılmakta ve devlet çatısı altında tek kamu kimliği yaratılmaya çalışılmaktadır.¹⁴⁷ Bütünleşmecilere göre bu amaç için, vatandaşlar arasında etnik kimliklere bakılmaksızın eşitliğin sağlanması, ortak siyasi kurumlarda farklılıkların göz ardı edilerek kamusal homojenliğin oluşturulması ve politik kurumlardaki

¹⁴¹ Ian O’Flynn, “Progressive Integration”, *Consociational Theory: McGarry and O’Leary and the Northern Ireland Conflict*, Ed. Rupert Taylor, London: Routledge, 2009, 266.

¹⁴² I. William Zartman, *Negotiation and Conflict Management: Essays on Theory and Practice*, London: Routledge, 2008, 186.

¹⁴³ *Consociational Theory: McGarry and O’Leary and the Northern Ireland Conflict*, Ed. Rupert Taylor, London: Routledge, 2009, 378.

¹⁴⁴ Bertrand, “Indonesia’s Quasi-Federalist Approach”, 214.

¹⁴⁵ John McGarry, Brendan O’Leary, “Introduction: The Macro-Political Regulation of Ethnic Conflict”, *The Politics of Ethnic Conflict Regulation: Case Studies of Protracted Ethnic Conflicts*, Ed. John McGarry, Brendan O’Leary, London: Routledge, 2013, 17.

¹⁴⁶ O’Leary, “Power Sharing in Deeply Divided Places: An Advocate’s Introduction,” 17.

¹⁴⁷ McGarry, O’Leary, Simeon, “Integration or Accommodation?”, 45.

grup temelli partizanlıktan uzak durulması gerekmektedir.¹⁴⁸ Böylelikle tek kimlik anlayışı doğrultusunda çeşitli etnik grupların kamusal alanda bütünleşeceği ve siyasi istikrarın sağlanacağı düşünülmektedir.

Bütünleşmecilik yaklaşımı içerisinde farklı etnik grupların özel alandaki varlığının göz ardı edilmediğinin, fakat bu farklılıkların kamu alanına yansıtılmamaya çalışıldığının altını bir kez daha çizmekte fayda bulunmaktadır. Bu doğrultuda bütünleşme yanlıları, özel alana dokunmaksızın tek bir kapsayıcı kamusal kimlikle birlikte tarafsız ve liyakate dayalı eşit yurttaşlığa dayanan bir devlet önermektedir. Bütünleşmeciler kamusal alandaki farklılıkların yaratmış olduğu sorunlarla birlikte istikrarsızlığın devlet içindeki grup temelli partizanlıktan kaynaklandığına inanmakta ve çatışmanın ancak farklılıklardan arınmış ve eşit yurttaşlık temelinde oluşturulmuş bir yapı ile önlenebileceğini vurgulamaktadır.¹⁴⁹ Bu nedenle bütünleşmeciler, etnik siyasi partilere ve etnik yapıdaki sivil derneklere karşı çıkararak dini, dilsel ve etnik hizipleri bir kenara bırakan adayları destekler ve kültürel farklılıkların oluşmasını nispeten engelleyen çoğunluk sistemini tercih eder.¹⁵⁰ Bununla birlikte McGarry ve O’leary, bütünleşme yanlılarının genellikle küçük partilerin seçilmesini zorlaştıran seçim sistemlerini desteklemesinin ironik olduğunu, çünkü özellikle derinden bölünmüş bölgelerde bütünleşme yanlılarının çoğunlukla küçük partileri desteklediğini ifade etmektedir.¹⁵¹

Bütünleşmecilik yaklaşımı savunucularına göre farklı gruplar arasında vuku bulan etnisitenin yıkıcı etkilerini hafifletmek, yasama organındaki mevcut etnik bölünmeleri çoğaltmakla değil, rakip gruplar arasında bütünleşmeyi teşvik eden seçim sistemlerini kullanmakla ve dolayısıyla etnisitenin belirginliğini ortadan kaldırmakla mümkündür.¹⁵² Bu amacın gerçekleşmesi için bütünleşmeciler, seçim öncesi dönemlerde etnik gruplar arası koalisyonların geliştirilmesini, çok etnikli aday listelerinin veya partilerin oluşturulmasını, etnik gruplar üstü siyasi bağlantıların kurulmasını, geniş tabanlı yapılar için teşvikler verilmesini ve etnisiteyi güçlendirme amacı taşıyan aşırılık yanlılarına yönelik caydırıcı unsurlar uygulanmasını sağlayarak siyasi sisteme bütünleşmeci bir yaklaşım kazandırmayı amaçlar.¹⁵³ Buna paralel

¹⁴⁸ McGarry, O’Leary, Simeon, “Integration or Accommodation?”, 46.

¹⁴⁹ John McGarry, Brendan O’Leary, “Iraq’s Constitution of 2005: Liberal Consociation as Political Prescription”, *Constitutional Design for Divided Societies: Integration or Accommodation?*, Ed. Sujit Choudhry, New York: Oxford University Press, 2008, 342.

¹⁵⁰ McGarry, O’Leary, “Iraq’s Constitution of 2005”, 342.

¹⁵¹ John McGarry, Brendan O’Leary, “Power Shared After the Deaths of Thousands”, *Consociational Theory: McGarry and O’Leary and the Northern Ireland Conflict*, Ed. Rupert Taylor, London: Routledge, 2009, 74–75.

¹⁵² Reilly, *Democracy in Divided Societies: Electoral Engineering for Conflict Management*, 21.

¹⁵³ Pavlos I. Koktsidis, Menelaos Apostolou, “Ethnic Federalism and Power Sharing in Cyprus: Motives, Constraints, and Preconditions”, *Mediterranean Quarterly* 27/3 (2016): 111, doi:10.1215/10474552-3697865, Erişim 19.12.2022.

olarak kamu politikası işlevlerinin sayıca az etnik veya dini gruplara devredilmesine, kamu tarafından finanse edilen dini okul sistemlerine ve farklı etnik grup temelli otonomiye karşı çıkmaktadır.¹⁵⁴ Bölgesel otonominin tehlikesine özellikle dikkat çeken bütünleşmeciler, kurumsal çoğulculuğun bölünme potansiyelini barındırdığını savunarak, yürütme gücünün paylaşılmasına imkân veren yönetim sistemlerinden ziyade üniter bir merkezi devleti desteklemektedir.¹⁵⁵ Bu kapsamda yürütme erkinin farklı etnik gruplar arasında paylaşılması demokrasiyi baltalayan bir unsur olarak görülmekte ve ortaklık yoluyla oluşturulan düzenlemeler kamu gücünün etnik ya da dini çıkar gruplarına teslim edilmesi olarak algılanmaktadır.¹⁵⁶ Nihayetinde güç paylaşımının istikrarsızlığı artıracığı, bölünmeleri güçlendireceği ve şiddete neden olacağı iddia edilmektedir.¹⁵⁷

Bütünleşmecilere göre etnik kimliklerin belirginliği ve dolayısıyla ortak kültürle oluşturulmuş kimliklerin noksanlığı çatışmaları körüklemektedir. Bu nedenle yapılması gereken ortak kimliklerin inşa edilmesidir. Bütünleşmeciler için bu gaye doğrultusunda oluşturulacak politikalar, üst kimlikleri teşvik eden sivil toplum örgütlerinin seferber edilmesi yoluyla etnisiteyi ön plana çıkaran siyasi elitlerle mücadele edilmesini, okullarda, işyerlerinde ve yerleşim yerlerinde sosyal bütünleşme sağlanmasını, her türlü ayrımcılığa son verilmesini ve ekonomik büyüme ve/veya dağıtım yoluyla ekonomik eşitsizliğin ortadan kaldırılmasını içermelidir.¹⁵⁸ Ayrıca ordu gibi kolluk kuvvetleri kurumlarının etnik açıdan bütünleştirici olduğu, etnik düşmanlığı sürdüren önyargıları ve dışlayıcı davranışları ortadan kaldıracabileceği değerlendirilmektedir.¹⁵⁹ Bu çerçevede ulus devlet anlayışına yatkın olan bütünleşmeciler, devleti bütünleştirmeye hizmet eden yurttaşlar arasındaki birliktelik için ortak vatandaşlık, eğitim, dil, din ve askerlik hizmetleri gibi unsurlarla ortak ve bilinçli bir halk kültürü oluşturmaya çalışmaktadır.¹⁶⁰ Nitekim bütünleşmecilik yanlılarına göre ortak kültürün olmadığı bölgelerde istikrar, ancak tarihi rekabetler ortadan kaldırıldığında ve geleneksel toplumsal bölünmeleri aşan yeni kimlikler ortaya çıktığında sağlanabilir.¹⁶¹

¹⁵⁴ McGarry, O’Leary, Simeon, “Integration or Accommodation?”, 46.

¹⁵⁵ McGarry, O’Leary, “Iraq’s Constitution of 2005: Liberal Consociation as Political Prescription,” 343.

¹⁵⁶ O’Leary, “Power Sharing in Deeply Divided Places: An Advocate’s Introduction,” 37.

¹⁵⁷ O’Leary, “Power Sharing in Deeply Divided Places: An Advocate’s Introduction,” 31.

¹⁵⁸ John McGarry, Brendan O’Leary, *The Northern Ireland Conflict Consociational Engagements*, New York: Oxford University Press, 2004, 156.

¹⁵⁹ Cyrus Samii, “Perils or Promise of Ethnic Integration? Evidence from a Hard Case in Burundi”, *American Political Science Review*, 107/3 (2013): 558, doi:10.1017/S0003055413000282, Erişim 02.04.2023.

¹⁶⁰ McGarry, O’Leary, Simeon, “Integration or Accommodation?”, 46.

¹⁶¹ Timothy White, “Consociation, Conditionality, and Commitment: Making Peace in Northern Ireland”, *Consociationalism and Power-Sharing in Europe: Arend Lijphart’s Theory of Political Accommodation*, Ed. Michaelina Jakala, Durukan Kuzu, Matt Qvortrup, Cham: Palgrave Macmillan, 2018, 91.

Etnisite ve milliyetçilik bağlamında Hindistan'ı inceleyen ve çoğulculuğa karşı kesin bir bütünleşmeci politika savunucusu olan Paul Brass, Hindistan özelinde çoğulculuk, bölgesellik ve âdem-i merkeziyetçilik gibi eğilimlerin Hindistan'ın birlik ve bütünlüğüne yönelik bir tehdit oluşturarak ülkeyi bölme ihtimalinin olduğunu iddia etmektedir.¹⁶² Brass'e göre, yürütme gücünün farklı birimlere dağıtılmasına yönelik önlemler alınmadığı sürece Hindistan oldukça yüksek bir dağılma potansiyeline sahip olmaya devam edecektir.¹⁶³ Brass gibi Brian Barry de çok kültürlülüğün, kamusal işlevlerin sayıca az gruplara devredilmesi biçimini almasının bölünme ihtimalini artırdığını belirtmektedir. Bu konu özelinde Osmanlı millet sistemini örnek veren Barry, çoğulculuğun oldukça otoriter bir yapıda bulunan Osmanlı yönetiminde çok önemli rol oynadığını fakat yine de çoğulculuk sisteminin zamanla çöktüğünü ve bu çöküşün tüm gruplar için korkunç sonuçlar doğurduğunu ifade etmektedir.¹⁶⁴ Kurumsal çoğulculuk ile grup çatışması potansiyeli arasındaki ilişkiyi anlayanın oldukça kolay olduğunu belirten Barry, çok kültürcüler tarafından ortaya atılan ve kamusal işlevleri etnik gruplara bölüştüren önerilerden daha kötü tasarlanmış bir sistem bulunmadığını savunmaktadır.¹⁶⁵ Ayrıca kurumsal çoğulculuğa getirmiş olduğu eleştiri ile birlikte Barry, kamusal iletişim aracı olarak farklı dillerin kullanılmasının yarattığı sorunlara dikkat çekerek İsviçre, Belçika ve Kanada gibi son derece demokratik yerlerde bile farklı dil gruplarının varlığının bölünme potansiyeline sahip olduğunu vurgulamaktadır.¹⁶⁶

Brass ve Barry gibi bütünleşmecilere göre bölünme riskini ortadan kaldırmak için en iyi yöntem farklı etnik gruplar arasında gönüllü bütünleşmenin sağlanmasıdır. Gruplar arasındaki kültürel benzerlik arttıkça, genel olarak bütünleşme miktarı artmaktadır. Bununla birlikte çoğunluk olan etnik grup, bütünleşme yolundaki farklı bir grubu etnisite yönünden küçümsemesi durumunda bu gruba karşı harekete geçmekte ve kendi kültürünün farklı gruplar tarafından sahiplenilmesini hoş karşılamamaktadır.¹⁶⁷ Dolayısıyla bütünleşmenin sağlanabilmesi için en az bir etnik grubun kimliğinden tamamen veya en azından kimliğinin çatışmaya neden olan kısmından vazgeçmesi veya yeni bir ortak üst kimliğin yaratılması gerekmektedir. Aynı zamanda farklı etnik grupların ortak bir paydada buluşabilmesi için ortak bir sivil yönetimin yaratılması ve bu yönetimin sürdürülmesi için etkili teşviklerin oluşturulması gerekmektedir. Buna paralel olarak bütünleşmecilik yaklaşımının savunucuları, etnik kimliği ayrı kurumlar oluşturarak

¹⁶² Paul R. Brass, *Ethnicity and Nationalism: Theory and Comparison*, New Delhi: SAGE, 1991, 157.

¹⁶³ Brass, *Ethnicity and Nationalism*, 159.

¹⁶⁴ Brian Barry, *Culture and Equality: An Egalitarian Critique of Multiculturalism*, Cambridge: Blackwell Publishing, 2001, 105.

¹⁶⁵ Barry, *Culture and Equality*, 106.

¹⁶⁶ Barry, *Culture and Equality*, 272.

¹⁶⁷ Barry, *Culture and Equality*, 104.

güçlendirmek yerine, siyasi ve etnik “mayın tarlaları” üreten etkileşimlerden kaçınarak endişelerin azaltılması ve aynı zamanda bütünleşmenin teşvik edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.¹⁶⁸

Bütünleşmecilik yaklaşımının, bölünmenin derinliğine, etnik grupların çeşitliliğine ve coğrafyanın kaçınılmaz etkisine bağlı olarak başarı durumu değişmektedir. McGarry, O’leary ve Simeon’a göre bütünleşmecilik, toplumların ulusal, etnik, dinsel veya dilsel hatlar üzerinde derin bir şekilde kutuplaşmadığı yerlerde, etnik köken, sınıf ve sosyal bölünmelerle belirginleşmiş heterojenliğin hâlihazırda farklı kültür veya geleneklerle kabul edildiği bölgelerde ve toplumların çoğunlukla karışmış olduğu durumlarda başarılı bir yaklaşım olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁶⁹ Aynı zamanda bahse konu yazarlar, bütünleşmecilik yaklaşımının, potansiyel gücü itibariyle bölgesel otonomi gibi bir hedefi veya kamusal alanda bir beklentisi olmayan sayıca oldukça az ve diğer grupların arasına dağılmış olan etnik grupların bulundukları yerlerde başarılı bir yöntem olarak ön planda bulunduğunu ifade etmektedir. Çünkü yazarlara göre, teknolojinin getirmiş olduğu iletişim ağına rağmen, diğer gruplara nazaran coğrafi olarak dağınık bulunan etnik grupların kendi kültürlerini korumaları ve sürdürmeleri kolay olmadığından, bu tür grupların büyük grupla bütünleşmesi toplu olarak bir bölgede bulunan gruplara göre daha kolaydır. Tam anlamıyla başarılı bir bütünleşmenin, baskın olan büyük etnik grubun kendi kültürünü kısmen özelleştirilmesine ve kendi siyasi topluluğuna farklı etnik grupları kabul etme isteğine bağlı olduğu değerlendirilmektedir. Bahse konu yazarlar, eşit ve ayrımcı olmayan kamu yasalarıyla farklı etnik gruplara eşit vatandaşlık teklifi yeterince erken yapılırsa, bölgesel olarak yoğunlaşmış sayıca büyük etnik gruplarla bile bütünleşmenin sağlanabileceğini savunmaktadır. Bununla birlikte bütünleşmeciliğin, göçmen toplulukları gibi küçük azınlıklar, kendi devletlerini kurmayı arzulamayan küçük gruplar ve tekdüzelik talep eden baskın gruplar tarafından tercih edildiği kıymetlendirilmektedir.¹⁷⁰

Bütünleşme yaklaşımının doğru strateji olabileceği yerler ve zamanlar bulunduğu gibi, farklı etnik grupların kendi kültürlerinden vazgeçmek istememesi, yeni bir kapsayıcı kimliği kabul etmemesi, sivil eşitlik veya fırsat eşitliğinden daha fazlasını araması ve otonomi veya özyönetim konusunda ısrar etmesi gibi nedenlerle başarısız olduğu pek çok durum da bulunmaktadır.¹⁷¹ Bu nedenlere paralel olarak iş gücüne katılım, ekonomik eşitsizlik, eğitim seviyesindeki farklılıklar, etnisite sorunları, adalet ve fırsat eşitsizliği gibi hususlar, etnik

¹⁶⁸ Yakinthou, *Political Settlements in Divided Societies: Consociationalism and Cyprus*, 20.

¹⁶⁹ McGarry, O’leary, Simeon, “Integration or Accommodation?”, 85.

¹⁷⁰ Rupert Taylor, “Introduction: The Promise of Consociational Theory”, *Consociational Theory: McGarry and O’Leary and the Northern Ireland Conflict*, Ed. Rupert Taylor, London: Routledge, 2009, 16.

¹⁷¹ McGarry, O’Leary, “Introduction: The Macro-Political Regulation of Ethnic Conflict”, 19.

grupların bütünleşmesi önünde önemli bir engel oluşturmaktadır.¹⁷² Bununla birlikte sayıca az olan grupların, yaşadığı toprakları anavatanı olarak görmesi durumunda bütünleşmenin başarı ihtimali oldukça düşmektedir. Çünkü kendi anayurtlarında yaşayan gruplar, farklı gruplarla bütünleşmeyi, kendi kültürleri için bir tehlike olarak görmektedir.¹⁷³ Nitekim bütünleşmecilik yaklaşımı, farklı etnik gruplar arasında sayıca az olan gruba yönelik var olan haksızlıkları gidermekten ziyade görünmez kılmaya çalıştığı ve uzun vadede asimilasyonu doğurma potansiyeli olduğu için eleştirilmektedir.¹⁷⁴ Nitekim bütünleşmeciliğin nerede bitip asimilasyonun nerede başladığını net bir şekilde belirlemenin kolay olmaması,¹⁷⁵ bununla birlikte bütünleşmecilik yaklaşımının temel olarak farklıları ortadan kaldırma eğiliminde olması eleştirileri güçlendirmekte ve bu nedenle bütünleşmecilik çoğu zaman ya asimilasyon ile aynı anlamda kullanılmakta ya da asimilasyona giden süreçte bir basamak olarak algılanmaktadır. Ama yine de algılanan negatifiğe rağmen çatışma yönetimi disiplini kapsamında bütünleşmecilik yaklaşımının asimilasyondan ince bir çizgi ile ayrıldığını belirtmek ve bu çerçevede ayırım çizgisini ortaya koymak bütünleşmecilik yaklaşımının daha iyi anlaşılması bakımından önem arz etmektedir.

1.2.1. Bütünleşmecilik ve Asimilasyon

Türk Dil Kurumuna göre; “farklı kökenden gelen azınlıkları veya etnik grupları, bunların kültür birikimlerini, kimliklerini baskın doku ve yapı içinde eriterek yok etme”¹⁷⁶ anlamına gelen asimilasyon, aynı ülkede yaşayan farklı kültürlerin bir arada yaşamalarının ülkenin birliğinin devam ettirilmesi açısından mümkün olmadığı düşünüldüğü ve aynı zamanda siyasi ayrılığın seçenek olarak kabul edilmediği durumlarda baskın grup tarafından uygulanan bir politikadır.¹⁷⁷ Bu kapsamda asimilasyon politikaları, farklı etnik grupları tek bir kimlikte ya da yeni bir üst kimlikte kaynaştırarak devlet içindeki tüm farklılıkları ortadan kaldırma fikri üzerine inşa edilmiştir.¹⁷⁸ Bu tanımlama doğrultusunda ilk bakışta asimilasyonun yukarıda ana hatları çizilen bütünleşmecilik ile aynı anlama geldiği değerlendirilebilir. Bu karışıklığın nedeni, bazı bütünleşmecilerin asimilasyonu nihai bir hedef olarak desteklemelerinden veya asimilasyonu politik başarılarının olumlu karşılanan bir yan ürünü olarak görmelerinden

¹⁷² Roy L. Brooks, *Integration or Separation?: A Strategy for Racial Equality*, London: Harvard University Press, 1996, 105.

¹⁷³ Orhan, “Bölünmüş Toplumların Anayasa Yoluyla Birlikteliği”, 106.

¹⁷⁴ Orhan, “Bölünmüş Toplumların Anayasa Yoluyla Birlikteliği”, 107.

¹⁷⁵ *Handbook of Ethnic Conflict: International Perspectives*, Ed. Dan Landis, Rosita D. Albert, New York: Springer, 2012, 282.

¹⁷⁶ <https://sozluk.gov.tr/>. Erişim 30.05.2023.

¹⁷⁷ Gülboy, *Sömürgeci Ulus Devlete: Çok Etnikli Coğrafyalarda Ortak Yaşam*, 57.

¹⁷⁸ McGarry, O’Leary, “Introduction: The Macro-Political Regulation of Ethnic Conflict”, 17.

kaynaklanmaktadır.¹⁷⁹ Bununla birlikte bütünleşmeciliğin ortak bir sivil, ulusal veya yurtsever kimlik yaratmak gibi daha mütevazı bir gayesi olduğunu, asimilasyonun ise farklılıkların ortadan kaldırılması yoluyla tek bir etnik kimlik yaratmayı amaçladığını ifade etmek gerekmektedir.¹⁸⁰ Başka bir deyişle, bütünleşmede barışçıl bir şekilde etnik gruplar arasındaki farklılıkların ortaklaşması sağlanmaya çalışılmakta, asimilasyon sürecinde ise tek etnik kimlik yaratmak için farklılıklar her alanda ortadan kaldırılmaktadır. Bu doğrultuda bütünleşmecilik yaklaşımı kapsamında çeşitli farklılıklar özel alanda kabul edilerek yalnızca kamusal alanda tek kimlik politikası uygulanmaya çalışılırken, asimilasyonda etnik grup farklılıklarının tamamının tasfiye edilmesi sağlanarak homojen bir toplum oluşturulmaya gayret edilir.

O'Flynn ve Russel'a göre asimilasyon genel olarak farklı etnik grupların ayrı kimlik ve kültürlerinin baskın ulusal kimlik ve kültürle kaynaşmasını ifade etmektedir. Bütünleşme ise kendine özgü özellikleri korumak isteyen grupların kimliğinin ve kültürünün tanınarak, bu grupların yaşadıkları ülkenin siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel yapısına tüm yönleri ile etkin katılmasını sağlamak için uygulanan önlemlerdir.¹⁸¹ Asimilasyon, etnik farklılıkların siyasi istikrarsızlığa yol açtığı anlayışıyla ulusal kimlik ve kültürlerin kaynaşmasını kolaylaştıracak kamu politikalarına dayanırken, bütünleşmecilik özel alanda tekdüzelik talep etmeksizin ortak bir kamusal kimlik oluşmasını destekleyen stratejileri benimsemektedir. Bu çerçevede asimilasyonu savunanlar, farklı kimliklerin veya etnik grupların tanınmasını ve grup kimlikleri özelinde haklara sahip olmalarını kabul etmemekte ve ideal devleti homojen ulus devlet olarak algılayan yaklaşımla, çok kültürlülüğün başarılı ulus devlet için uygun olmadığını düşünmektedir.¹⁸² Bütünleşmeciler ise çeşitli kültürlerin varlığını yok saymadan ulusal bağlılığın yaratılmasına dayanan birlik modelini vurgulamaktadır.¹⁸³

McGarry, O'leary ve Simeon'a göre asimilasyoncular, vatandaşlar arasındaki özel kültürel ve diğer türden farklılıkların aşındırılmasını talep eder ve bu aşındırmanın birleşme veya kültürleşme yoluyla ortak bir kamusal kimliğin yaratılması sonucu oluşabileceğini savunurlar. Birleşmenin, yeni bir grup oluşturmak için karıştırılan iki veya daha fazla grubu içerdigi ($A+B=C$), kültürleşmenin ise bir grubun diğerinin kültürünü benimsemesi ve o grup içinde kaynaşması anlamına geldiği ifade edilmektedir ($A+B=A$).¹⁸⁴ Dolayısıyla asimilasyoncular birleşme veya kültürleşmenin sağlanabilmesi için etnik gruplar arasındaki hem kamusal hem de özel alandaki farklılıklarının süreç içerisinde birleşmesini savunmaktadır. Buna karşın

¹⁷⁹ McGarry, O'Leary, Simeon, "Integration or Accommodation?", 42.

¹⁸⁰ McGarry, O'Leary, "Introduction: The Macro-Political Regulation of Ethnic Conflict", 17.

¹⁸¹ O'Flynn, Russel, *Power Sharing: New Challenges for Divided Societies*, 34.

¹⁸² Gülboy, *Sömürgeci Ulus Devlete: Çok Etnikli Coğrafyalarda Ortak Yaşam*, 57.

¹⁸³ Gülboy, *Sömürgeci Ulus Devlete: Çok Etnikli Coğrafyalarda Ortak Yaşam*, 58.

¹⁸⁴ McGarry, O'leary, Simeon, "Integration or Accommodation?", 42.

bütünleşmeciler, ortak bir kamusal alanı teşvik etmekle birlikte özel kültürel farklılıkların korunmasını veya en azından bu tür farklılıklara karşı kayıtsızlığı desteklemektedir. Aynı zamanda asimilasyoncuların günümüz uluslararası sisteminde kabul edilemeyecek yöntemlerine karşı bütünleşmecilik, etnik bir grubun kültürünün kasıtlı ve sistematik bir biçimde tahrip edilmesini, farklı dillerin okullarda tek tip dil eğitimi ile standartlaştırması ve yasa dışı ilan edilmesi yöntemiyle yok edilmesini, devlet kilisesi altında tek tipleşme, tekelleşme ve farklı dini yapıların illegalleştirilmesi yoluyla farklı dini kültürlerin kasıtlı olarak ortadan kaldırılmasını kınamaktadır.¹⁸⁵ Nihayetinde bütünleşmeciler, asimilasyonun insan haklarını ihlal etmeye müsait yöntemlerini kabul etmeden kamusal alandaki etnisitenin belirginliğini azaltmak için demokratik metotları uygulamaya çalışmakta ve böylelikle günümüz uluslararası düzeninde kendilerini çatışmaları barışçıl yollarla yöneten bir eğilim olarak savunmaktadır.

Bütünleşmecilik ve asimilasyon eğilimleri arasında amaçsal farklar olduğu kadar yöntemsel farklar da bulunmaktadır. Bu konuda Tierney bütünleşmeciliğin, bir ülkede yaşayan grupların yönetime eşit katılımını sağlayan çok uluslu bir federal veya konfederal modelde uygulanabilir olduğunu, asimilasyonun ise farklı etnik grupların sayıca az olanlarının kamusal yönetime çok az veya yetersiz bir şekilde katıldığı ve sayıca çok olan grubun kararlarına boyun eğmesi ile karakterize edildiğini belirtmektedir.¹⁸⁶ Bununla birlikte federal veya konfederal yönetim sistemlerinde de kültürel bütünleşmeyi kabul etmeyen, dili, dini ve etnisitesi farklı grupların var olduğunu, bahse konu grupların kendi kimliklerini koruma içgüdüsüne sahip olabileceğini, dolayısıyla bütünleşmecilik yaklaşımını kabul etme noktasında sıkı bir direniş gösterebileceğini ifade etmek gerekmektedir. Böyle bir durumda kamusal alan özelinde farklılıklara karşı olan bütünleşmecilerin, sınırlarını özel alana genişleterek gönüllü asimilasyona yönelme ihtimali bulunmaktadır. Nihayetinde bu ihtimalin, süreç içerisinde bütünleşmecilik ve asimilasyonun iç içe geçmesine neden olabileceğini ve böylelikle yeni bir yurttaşlık kimliği oluşturmaya çalışan gruplar ile etnik kimliklerini değiştirmeye istekli olmayan gruplar arasında çatışma çıkarabileceğini belirtmek gerekmektedir.¹⁸⁷

En nihayetinde asimilasyonun, gruplar arasındaki farklılıkların tamamının ortadan kaldırılmasına yönelik bir eğilim olduğunu, bütünleşmeciliğin ise yalnızca kamusal alandaki farklılıkları engelleyen bir yaklaşım olduğunu ifade etmekle birlikte hem asimilasyonun hem de bütünleşmeciliğin etnik gruplar arasındaki çatışmaları derinleştirme riski bulunduğunu ifade

¹⁸⁵ McGarry, O’leary, Simeon, “Integration or Accommodation?”, 43.

¹⁸⁶ Tierney, “Giving with One Hand”, 452.

¹⁸⁷ McGarry, O’Leary, “Introduction: The Macro-Political Regulation of Ethnic Conflict”, 20.

etmek yanlış olmayacaktır. Nitekim bahse konu potansiyel riskten dolayı bütünleşmecilik ve asimilasyon yaklaşımları farklı yazarlar ve teorisyenler tarafından sıklıkla eleştirilmektedir.

1.3. Uzlaşmacılık Yaklaşımı

İnsanlar toplumsal düzenin sorunsuz bir şekilde sürdürülebilmesi maksadıyla uyum içinde iş birliği yapmak zorundadırlar. Uyumun devam etmesi için birbirlerine ihtiyaç duyan insan grupları, sorumlulukları hakkında hissettikleri bağımlılık durumunu sürekli geliştirmek durumundadır. Emile Durkheim’a göre insan gruplarının her biri diğerine ihtiyaç duyarken, bu ihtiyacı en zahmetsiz şekilde karşılamak ister, diğer bir deyişle edinebildiği kadar fazla hak elde ederken, bunun karşılığında mümkün olduğu kadar az sorumluluk üstlenme peşindedir. Bundan dolayı her bir tarafın üzerine düşeni belirlemesi şarttır ve bu da ancak uzlaşma sonucu ortaya çıkan bir durumdur. İşte bu noktada Durkheim, insan grupları arasındaki iş birliğinin sürdürülebilmesi için zaruri olan uzlaşmanın, çıkarların çatışmasını bir nihayete erdirecek nitelikte olması ve tarafları bir denge durumuna getirmesi gerektiğini belirtir.¹⁸⁸

Durkheim’ın sosyolojik çerçevesini çizdiği uzlaşmacılık, en basit ifadeyle çıkarlardan ve düşüncelerden ödünler vererek uzlaşma sağlama siyasetidir.¹⁸⁹ Lijphart’a göre bu siyaset, ayrılık yaratan konularda veya çatışmalarda minimum konsensüsün sağlanması, uzlaşılmaz görülen konularda pragmatik çözümlerin geliştirilmesi, tam bir siyasal konsensüs sağlanmasa bile temel noktalarda minimum uzlaşma noktasına ulaşılması politikalarını içermektedir.¹⁹⁰ Uzlaşmacılık politikalarının temel amacı ise farklı kültüre sahip etnik gruplar arasında iş birliğinin geliştirilmesi ve böylelikle siyasi düzenin istikrarlı bir şekilde yürütülebilmesidir.

Farklılıkların kabul edilerek yönetilmesine dair metotların tümünü içeren ve grupların kendilerine özgü ihtiyaçları ve istekleri ile devlet politikalarının uyumu olarak ifade edilen uzlaşmacılık, bir ülkedeki farklı etnik grupların istek ve ihtiyaçlarına duyarlı bir şekilde, bir arada barış içerisinde yaşayabilmeleri için gayret gösterme eğilimidir.¹⁹¹ Uzlaşmacılık yaklaşımı kapsamında, tek çatı altında farklı grupların bir arada yaşaması sağlanmaya çalışıldığından, farklı etnik, dilsel, ulusal veya dini gruplara hoşgörü ile yaklaşılmaktadır.¹⁹²

Uzlaşmacı yaklaşımın savunucuları, etnik grupların çok eski zamanlardan beri var olduğunu savunan primordiyalistlerle aynı görüşü savunmamasına rağmen etnisite, din ve dil gibi objektif unsurlar çerçevesinde şekillenmiş etnik grupları siyasi çekişmenin kalıcı unsurları olarak görmektedir. Bu nedenle uzlaşmacılar, siyasi sağduyu ve ahlaka vurgu yaparak, farklı etnik

¹⁸⁸ Emile Durkheim, *Ahlak ve Toplum*, Çev. Duygu Çenesiz, İstanbul: Pinhan, 2016, 107.

¹⁸⁹ <https://sozluk.gov.tr/> Erişim 13.06.2023.

¹⁹⁰ Gülboy, “Çatışma Yönetiminde Ortaklıkçı Model: 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Örneği”, 50.

¹⁹¹ Gülboy, “Çatışma Yönetiminde Ortaklıkçı Model: 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Örneği”, 50.

¹⁹² McGarry, O’Leary, Simeon, “Integration or Accommodation?”, 52.

grupların devlete uyum sağlaması ve sonuç olarak istikrarın sağlanabilmesi için, çeşitli etnik kimliğe sahip grupların özel çıkarlarının, ihtiyaçlarının ve korkularının dikkate alınması, çeşitliliğin kabul edilmesi ve farklı kimliklerin kurumsal eşitliğinin sağlanması gerektiğine inanmaktadır.¹⁹³ Böylelikle kimliklerin büyük ölçüde sabit ve değişmez olduğunu düşünen uzlaşmacılar, çoklu kimlikleri kamusal alan içerisinde kabul ettirmeye çalışmaktadır.¹⁹⁴

Bu değerlendirmeye rağmen çoklu etnik kimliklerden oluşan heterojen devletlerin, siyasi sistemi yönetme esnasında çeşitli gruplar arasında ortaya çıkabilecek çatışmaları yönetmesi oldukça zordur. Bu noktada istikrarın sağlanması için, farklı gruplar tarafından talep edilen güç paylaşımının adaletli bir şekilde dağıtılması, gruplar arasındaki eşitsizliğin düzenlenmesi, kültür, dil, din gibi unsurlarla tanımlanmış farklı etnik grupların uzlaştırılması son derece önemlidir. Nitekim etnik gruplar arasındaki siyasi uzlaşma olasılığı, özellikle sayıca az olan grupların taleplerinin karşılanmasına bağlıdır ve eğer talepler karşılıklı uzlaştırılmazsa şiddet eylemleri kaçınılmazdır.¹⁹⁵ Dolayısıyla uzlaşmacılık yaklaşımı savunucuları istikrarsızlığın önlenmesi için, bütünleşmeciliğin tek kimlik dayatmasına karşı, farklı kültürel özelliklerle biçimlenmiş devlet içindeki çeşitliliğin hem özelde hem de kamusal alanda kabul edilmesine ve bu farklılıklar arasında iş birliğinin geliştirilmesine vurgu yapmaktadır.

Farklı etnik gruplar tarafından kurulmuş olan siyasi partilerin birlikte hükümette yer alması ve kendi tabanlarının güvenini sağlayan grup liderlerinin ılımlı ve işbirlikçi olmaya yatkın halde bulunması en önemli iş birliği unsuru olarak ön plana çıkmaktadır. Bu tür bir iş birliği düzenlemesi ortak bir şekilde karar almayı kolaylaştırarak ülkeyi yönetmeyi daha kolay hale getirmekte ve etnik gruplar arasındaki uzlaşma ruhunu geliştirmektedir. Tam tersine siyasi gücün belirli bir etnik grubun ve bu grubu temsil eden partilerin elinde toplanması ise siyasi istikrarsızlığa yol açmaktadır.¹⁹⁶ Bu nedenle özellikle farklı etnik grupların siyasi liderlerinin uzlaşması ve ortak yönetim konusunda iyi niyetli bir şekilde iş birliği içinde olması son derece önemlidir. Nitekim toplumsal bölünmelere sahip ülkelerin, bu bölünmeleri aşacak şekilde uzlaşmacı hükümet biçimlerini benimseme eğiliminde olduğu ve bu doğrultuda siyasi elitlerin, derinden bölünmüş topluma sahip bir ülkeyi yönetmeleri gerektiğinde uzlaşmaya dayalı siyasi

¹⁹³ McGarry, O'Leary, Simeon, "Integration or Accommodation?", 53.

¹⁹⁴ Henry Jarret, "The Limits of Consociational Power Sharing", *Consociationalism and Power-Sharing in Europe: Arend Lijphart's Theory of Political Accommodation*, Ed. Michaelina Jakala, Durukan Kuzu, Matt Qvortrup, Cham: Palgrave Macmillan, 2018, 37.

¹⁹⁵ Tunde Agara, "Federalism, Political Accommodation and The Emergence of Ethnic Militias in Nigeria", *The Indian Journal of Political Science*, 72/3 (2011): 866, Erişim 02.04.2023.

¹⁹⁶ O'Flynn, "Progressive Integration," 269.

kurumları tercih ettikleri değerlendirilmektedir.¹⁹⁷ Bu olguya örnek olarak, uzlaşmacı geleneklerin mirası olan Hollanda, İsviçre, Belçika ve Avusturya gibi devletlerde siyasi liderler arasındaki iş birliğinin güçte olsa başarıldığı ve böylelikle bahse konu devletlerde uzun yıllar boyunca uzlaşma ruhunun başarılı bir şekilde geliştiği gösterilmektedir.¹⁹⁸ Bahse konu devletlere ek olarak uzlaşmacılığın, İspanya, Birleşik Krallık, İtalya ve Fransa'daki farklı etnik gruplar arasında yaşanan sorunları çözmek için başvurulan bir yaklaşım olduğunu not etmek gerekmektedir. Aynı zamanda NATO, BM ve AGİT gibi uluslararası kuruluşların, etnik kutuplaşmaların yaşandığı Kuzey İrlanda, Bosna-Hersek, Irak, Burundi ve hatta başarısız dahi olsa Kıbrıs'ta uzlaşmacılığı desteklemeye devam ettiğini vurgulamak yerinde olacaktır.¹⁹⁹ Bununla birlikte uluslararası toplum tarafından en demokratik çözüm olarak kabul edilen uzlaşmacılığın yalnızca en güçlüler lehine bir uzlaşma süreci yaratmaması gerekmektedir.²⁰⁰ Aksi takdirde sayıca az olan grubun haksızlığa reaksiyon vereceğini ve süreç içerisinde bu reaksiyonun çatışmaya dönüşebileceğini öngörmek zor olmayacaktır.

Uzlaşmacılık yaklaşımının başarılı olduğu yer ve durumlar sorunların yaşandığı bölgelerin bölünmüşlük derecesi ile doğru orantılıdır. Kanada, Estonya, Belçika, Fransa, İtalya ve Birleşik Krallık gibi daha az etnik çeşitliliğe sahip ve etno-milliyetçi şiddetin daha az yaygın olduğu devletlerde etnik çeşitliliğin uzlaştırılması için anayasal ve siyasi stratejiler daha kolay uygulanır.²⁰¹ Bahse konu devletlere ek olarak Brian Barry Hollanda'yı örnek göstererek, Hollanda'daki siyasi düzenin tam olarak bir uzlaşma siyaseti olduğunu ifade eder.²⁰² Barry'e göre Hollanda'nın başarısının sırrı, farklı gruplar arasında temel bir fikir birliğinin sağlanmış olmasında, siyasi liderlerin sistemi koruma arzusunda ve ciddi anlaşmazlıkların asgari uzlaşmayla çözülmesinde saklıdır. Bu örneklerin ortak noktası bahse konu devletlerde asimilasyona direnecek kadar güçlü ancak ayrı bir devlet kurmayı başaracak kadar güçlü olmayan etnik grupların uzlaşmacılık yaklaşımını en iyi seçenek olarak tercih etmesidir. Baskın grupların da iş birliğini kabul etmesi neticesinde uzlaşmacılık yaklaşımının başarı oranı yükselmektedir.

¹⁹⁷ Renske Doorensplee, Ammar Maleki, "Understanding Patterns of Democracy", *Consociationalism and Power-Sharing in Europe: Arend Lijphart's Theory of Political Accommodation*, Ed. Michaelina Jakala, Durukan Kuzu, Matt Qvortrup, Cham: Palgrave Macmillan, 2018, 15.

¹⁹⁸ Arend Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, New Haven: Yale University Press, 1977, 65.

¹⁹⁹ McGarry, O'Leary, Simeon, "Integration or Accommodation?", 66.

²⁰⁰ Hurst Hannum, *Autonomy, Sovereignty and Self-Determination: The Accommodation of Conflicting Rights*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1996, 506.

²⁰¹ *Constitutionalism and the Politics of Accommodation in Multinational Democracies*, Ed. Jaime Lluç, New York: Palgrave Macmillan, 2014, 2.

²⁰² Brian Barry, "Political Accommodation and Consociational Democracy", *British Journal of Political Science*, 5/4 (1975): 477–505, doi:10.1017/S0007123400008322, Erişim 05.06.2023.

Uzlaşmacılığın başarılı olduğu bir başka durum, belirli bir bölgede yoğunlaşan grupların var olduğu örneklerdir. McGarry, O'leary ve Simeon'a göre kendi anavatanları olarak tanımladıkları topraklarda yaşayan bölgesel olarak yoğunlaşmış etnik gruplar, kültürlerinin yok olmasına yol açacak çözümleri kabul etmemekte ve uzlaşmacılık çerçevesi içerisinde otonomi veya güç paylaşımı için ısrar etmektedir. Bahse konu yazarlar Kanada'daki Fransızların, Kıbrıslı Türklerin ve Irak Kürtlerinin durumunun konu açısından iyi birer örnek olduğunu belirtmekte ve bu grupların tercihlerinin uzlaşma veya siyasi olarak ayrılma olacağını değerlendirmektedir.²⁰³

Uzlaşmacılık yaklaşımının başarısını etkileyen bir diğer konu, kültürel, etnik, ırksal, ulusal ve dilsel çeşitliliğe hoşgörüyle ilgili olarak bir ülkenin siyasi kültürünü etkileyen gelenekler ve ideolojilerdir.²⁰⁴ Gelenek ve ideolojiler, aynı toprak parçası üzerinde bir arada var olan çoğunluk uluslarla sayıca az olan ulusların milliyetçiliklerini şekillendirmekte ve bu milliyetçilikler arasındaki etkileşim uzlaşma başarısını belirlemektedir. Merkezi toplumu kontrol etme eğiliminde olan çoğunluğu oluşturan ulusal toplumun milliyetçiliği ve milliyetçi ideolojileri ne kadar yüksekse, sayıca az olan ulusun milliyetçiliği de o kadar yüksek olacaktır.²⁰⁵ Böylelikle karşılıklı milliyetçiliklerin şiddeti, uzlaşma başarısını düşürmekle birlikte çatışmaların da temel nedeni olarak öne çıkmaktadır. Bu noktada milliyetçilik kantarının ayarını çoğunluk ulusun belirlediğini not etmek gerekmektedir.

Yukarıdaki bilgiler ışığında uzlaşmacılık, farklı etnik grupların kimlik özelliklerinin hem özelde hem de kamusal alanda kabul edilmesi, etnik gruplar arasındaki güç paylaşımının adil bir şekilde yapılması, siyasi liderlerin iş birliği içerisinde ortak hükümete katılması ve nihayetinde farklı etnik gruplar arasındaki çatışmaların uzlaşma yoluyla önlenmesi için uygulanan metotların tümü şeklinde özetlenebilir. Aslında bu metotlar literatürde çok kültürlülük, bölgesel çoğulculuk, ortaklıkçılık ve merkezilik gibi farklı yöntemlerle çeşitli şekilde sınıflandırılmaktadır. Fakat McGarry, O'Leary ve Simeon'a göre bu metotların tümü uzlaşmacılık yaklaşımının alt türleridir.²⁰⁶ Örnek olarak bahse konu yazarlara göre çok

²⁰³ McGarry, O'leary, Simeon, "Integration or Accommodation?", 87. Tezin konusu bakımından bu değerlendirme oldukça önemlidir. Nitekim 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasında gerçekleştirilen müzakerelerde ve ortaklık devleti kurulduktan sonra yaşanan süreçte Kıbrıslı Türkler, yazarların ifade ettiği gibi uzlaşmacılık veya taksim (siyasi ayrılık) yaklaşımları çerçevesinde müzakere stratejileri belirlemiştir. Bununla birlikte kendi kesimlerinde bağımsız olarak yaşamaya devam eden Kıbrıslı Türkler ve Kıbrıslı Rumlar arasındaki sorunu yaklaşık 50 yıldır federasyon temelinde bir anayasal uzlaşma ile çözmeye çalışan ve bu konuda başarısız olan uluslararası toplumun, yazarlar tarafından belirtildiği şekilde siyasi ayrılık yaklaşımını da bir seçenek olarak değerlendirmesinin Kıbrıs gerçekleri bağlamında doğru bir yönelim olacağı kıymetlendirilmektedir. Bu konuya son bölümde daha detaylı değinilecektir.

²⁰⁴ Lluç, *Constitutionalism and the Politics of Accommodation in Multinational Democracies*, 8.

²⁰⁵ Lluç, *Constitutionalism and the Politics of Accommodation in Multinational Democracies*, 9.

²⁰⁶ McGarry, O'Leary, Simeon, "Integration or Accommodation?", 42.

kültürlülük, kültürel bir grubun önemli olarak tanımladığı konularda o grubun özyönetimini gerektirmekte, bu nedenle ortaklıkçılığın temel bir özelliği olan bölümsel otonominin bölgesel olmayan bir versiyonu olarak ortaya çıkmaktadır. Aynı şekilde yazarlar, bölgesel çoğulculuğun, milliyetlere, dillere veya dinlere saygı duyan bir çoğulcu federasyon anlamına geldiğini, bu nedenle bölgesel çoğulculuğun bölümsel otonominin bölgesel bir versiyonu olduğunu, nihayetinde bölümsel otonominin de ortaklıkçılığın bir özelliği olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla çok kültürlülük, bölgesel çoğulculuk, ortaklıkçılık ve merkezcilik yaklaşımlarının önemli ölçüde örtüştüğünü, eğer temel bir sınıflandırma yapılacaksa, bu sınıflandırmanın ortaklıkçılık ve merkezcilik olarak iki temel metot şeklinde yapılması gerektiğini ve bu iki metodun da uzlaşmacılık yaklaşımı içerisinde bulunduğunu bahse konu yazarların değerlendirmeleri doğrultusunda belirtmek yanlış olmayacaktır.

1.3.1. Ortaklıkçılık

Anglo-Sakson literatürde “consociationalism” olarak adlandırılan ortaklıkçılık, çoğulculuğu kabul ederek tüm etnik grupların haklarını ve kimliklerini korumayı amaçlayan, farklılıkların yönetiminde devlet veya yerel yönetim düzeyinde sosyal, ekonomik ve siyasal olarak zorunlu asimilasyondan korunmayı ve eşitlik sağlamayı hedefleyen bir farklılıkları yönetme metodudur.²⁰⁷ Arend Lijphart tarafından geliştirilen ve karşılaştırmalı siyaset bilimindeki en etkili teorilerden biri olan ortaklıkçılığın temel iddiası, tarihsel olarak etnik, dinsel veya dilsel olarak bölünmüş bölgelerdeki halkların istikrarlı bir şekilde yönetilebilmesi için ortaklıkçılığın temelini oluşturan güç paylaşımı, veto hakkı, orantısallık ve otonomi ilkelerinin uygulanması gerektiğidir.²⁰⁸ McGarry ve O’leary’e göre belirlenmiş alanlarda güç paylaşımını teşvik etme üzerine kurulu olan ortaklıkçılık teorisi, kalıcı şekilde etnik bölünme ve siyasi çatışmayla karşı karşıya kalan toplumlara demokratik çözüm vaat eden bir yaklaşım olarak bölünmüş bölgeleri yönetmenin en baskın modelidir.²⁰⁹ Nitekim Lijphart da kendi teorisi olan ortaklıkçılık için, bir dizi koşul yerine getirildiği sürece bölünmüş bölgelerdeki demokrasinin işleyebilmesine yönelik en önemli çatışma yönetimi metodu olduğunu ifade etmekte ve bununla birlikte pratik amaçlar içeren ortaklıkçılığın politika yapıcılar tarafından uygulanmasının oldukça önemli olduğunu belirtmektedir.²¹⁰

²⁰⁷ Gülboy, “Çatışma Yönetiminde Ortaklıkçı Model: 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Örneği”, 68.

²⁰⁸ McGarry, O’Leary, *The Northern Ireland Conflict Consociational Engagements*, 1.

²⁰⁹ Taylor, “Introduction: The Promise of Consociational Theory”, 1.

²¹⁰ Arend Lijphart, “Consociationalism After Half a Century,” in *Consociationalism and Power-Sharing in Europe: Arend Lijphart’s Theory of Political Accommodation*, Ed. Michaelina Jakala, Durukan Kuzu, Matt Qvortrup, Cham: Palgrave Macmillan, 2018, 8.

Çoğulculuğu benimseyen yönetimlerde istikrarlı bir demokratik hükümete ulaşmak ve bunu sürdürmek zordur. Lijphart'a göre bu zorluğun üstesinden gelmek ve istikrarı korumak için, farklı etnik gruplar tarafından katı bir şekilde benimsenmiş olan merkezkaç eğilimlerin, nüfusun farklı kesimlerinin liderlerinin iş birlikçi tavırları ve davranışlarıyla dengelenmesi gerekmektedir.²¹¹ Lijphart, teorisinin merkezine koyduğu bu yaklaşımı ortaklıkçılığın en önemli ayırt edici özelliği olarak vurgulamaktadır. Bu çerçevede ortaklıkçılık, farklı etnik grupların siyasi liderlerinin güç paylaşımı esasına dayalı olarak aynı hükümette yer alması şeklinde formüle edilen büyük koalisyon kavramı ile birlikte veto hakkı, orantısallık ve otonomi unsurları çerçevesinde tanımlanmaktadır.²¹²

Ortaklıkçılık ilkelerinin en önemlisi olarak ifade edilen büyük koalisyon kavramı (veya literatürde sıkça büyük koalisyon ile aynı anlamda kullanılan güç paylaşımı) kısaca, çok etnikli bölgelerdeki farklı grup liderlerinin, siyasi karar alma mekanizmalarında ortak bir şekilde yer alması ve etnik gruplar arasındaki ilişkileri düzenlemesidir.²¹³ Daha açık bir ifadeyle büyük koalisyon, siyasi elitler arasında güç paylaşımı yapılması, devletin tüm önemli kesimlerinin siyasi liderlerinin ülkeyi ortaklaşa yönetmesi, etnik grupların çıkarlarının ve taleplerinin güç paylaşımı ile tesis edilmesi şeklinde ifade edilmektedir.²¹⁴ Büyük koalisyon ile birlikte, etno-politik gruplar arasında ortak siyasi karar alma mekanizmasının kurulması, tüm büyük etnik grupları kapsayan geniş tabanlı yönetimler oluşturulması ve böylelikle bölünmüş bölgelerde uzlaşmanın sağlanması amaçlanmaktadır.²¹⁵ Lijphart bu amaç doğrultusunda farklı etnik grup liderleri arasında kurulacak geniş tabanlı yönetim koalisyonunun, parlamenter sistemde ortak kabine, tavsiye verme yetkisi olan bir komite veya başkanlık sisteminde başkanlığın ortaklığı şeklinde gerçekleşebileceğini belirtmektedir.²¹⁶ Bu yönüyle Lijphart büyük koalisyonu, bölünmüş bölgelerdeki en mümkün olan tek uzlaşmacı çözüm ve uzlaşmacı demokrasinin en temel özelliği olarak görmektedir.²¹⁷

Uzlaşmacı demokrasinin uygulanmasının önemli bir bileşeni olan ortaklıkçılığın, hangi yönetim sisteminde daha başarılı olduğu literatürde tartışılmaktadır. Lijphart bu tartışmada,

²¹¹ Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, 1.

²¹² Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, 25.

²¹³ Nils A. Butenschön, "Conflict Management in Plural Societies: The Consociational Democracy Formula", *Scandinavian Political Studies*, 8/1–2 (1985): 90. doi:10.1111/j.1467-9477.1985.tb00313.x, Erişim 06.12.2022.

²¹⁴ Lijphart, "Constitutional Design for Divided Societies", 101.

²¹⁵ *Power Sharing: Empirical and Normative Challenges*, Ed. Allison McCulloch, John McGarry, New York: Routledge, 2017, 1.

²¹⁶ Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, 25.

²¹⁷ Arend Lijphart, "Consociational Democracy", *World Politics*, 21/2 (1969): 213, Erişim 19.09.2022. Uzlaşmacı demokrasi, nüfus olarak çoğunlukta bulunan grubun yönetimde belirleyiciliğine dayanan, çoğunlukçu demokrasiye göre daha demokratik, geniş temsile dayanan ve sayıca az grupların haklarını koruyan bir yöntemdir. Gülboy, "Çatışma Yönetiminde Ortaklıkçı Model: 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Örneği", 3.

etnik grupları temsil eden siyasi partilerin güç paylaşım koalisyonlarını kolaylaştırdığı gerekçesiyle parlamentarizmi başkanlık sistemi yerine tercih etmektedir. Lijphart'a göre, etnik ve diğer ayrımların olduğu bölgelerde yürütme erki, kabine organının çeşitli unsurları arasındaki iş birliği potansiyeline dayanmalıdır. Çünkü parlamenter sistemlerde oluşturulan kabine, tek taraflı danışma kabinesine sahip tek kişilik cumhurbaşkanlığı yürütme organının aksine, temsiliyete dayalı bir karar alma organı olduğundan, geniş bir koalisyonu kapsayan yürütme organı oluşturmak için en uygun ortamı sunmaktadır.²¹⁸ Aynı zamanda, parlamenter sistemlerin doğası gereği çoğunlukçu olması, parlamenter sistemin bu özelliğinin özellikle bölünmüş bölgelerde, farklı grupların çıkarlarını dile getirme konusunda önemli bir işlev görmesinin yolunu açmaktadır.²¹⁹ Bununla birlikte siyasal sistemin yönetim şeklinin başkanlık veya parlamenter sistem olması fark etmeksizin yürütmenin etnik gruplar arasında paylaşılması, yasama, yürütme, yargı, bürokrasi, askeri veya kültürel gücün tekeli önlemek için oldukça önemlidir.²²⁰ Nitekim gücün tek elde toplanmasının tam karşısı olan güç paylaşımının, bölünmüş bölgelerde daha adil ve istikrarlı bir yapı inşa edilmesine olanak tanıyan en önemli unsur olduğu ifade edilmektedir.²²¹

Yukarıda bahsedilen faydalara rağmen güç paylaşımının, sayıca az olan etnik grupların haklarını kısmen korumak ile birlikte bu grupların güvenlik ihtiyacını tam olarak karşılayamadığını belirtmek gerekmektedir. Lijphart'a göre, büyük koalisyon tarafından alınması gereken kararlarda sayıca az olan etnik grupların koalisyondaki varlığı, bu grupların konu ile ilgili düşüncelerini ifade etme imkânı sağlasa da nihayetinde sayıca az olan etnik grup, çoğunluk olan grubun oy üstünlüğü nedeniyle haklarını savunmakta zorluk çekecektir. Özellikle büyük koalisyonda alınacak kararların sayıca az olan grubun hayati çıkarlarını ilgilendiren konuları kapsamaması durumunda, bu kararlar ilgili etnik grup tarafından kabul edilmeyecek ve nihayetinde siyasi elitler arasındaki iş birliği riskli hale gelecektir. Lijphart, böyle bir durumun ortaklık için oldukça tehlikeli olduğunu belirtmekte ve iş birliğinin sürdürülebilmesi için sayıca az olan gruba politik koruma garantisi veren veto hakkının sağlanması gerektiğini ifade etmektedir.²²² Bu çerçevede veto hakkı, korunma gereksinimi hisseden sayıca az grup için hayati çıkarları söz konusu olduğunda çoğunluk tarafından reddedilemeyeceklerinin garantisi olarak görülmektedir.²²³

²¹⁸ Lijphart, "Constitutional Design for Divided Societies", 101.

²¹⁹ Lijphart, "Constitutional Design for Divided Societies", 102.

²²⁰ O'Leary, "Power Sharing in Deeply Divided Places: An Advocate's Introduction", 4.

²²¹ Ian O'Flynn, David Russel, "Introduction: New Challenges for Power Sharing", *Power Sharing: New Challenges for Divided Societies*, Ed. Ian O'Flynn, David Russel, London: Pluto Press, 2005, 1.

²²² Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, 36.

²²³ Lijphart, "Non-Majoritarian Democracy: A Comparison of Federal and Consociational Theories", 4.

Bölünmüş bölgelerdeki yönetimlerin ne kadar istikrarlı olacağı, oluşturulan koalisyonun ne denli işbirlikçi olacağına bağlıdır. Bu doğrultuda veto hakkının, etnik grupları iş birliğine zorlama özelliği bulunmaktadır. Diğer yandan veto hakkının olmadığı bir durumda, çoğunluğa sahip olan etnik grubun iş birliği yapma ihtiyacı olmayacak ve buna paralel olarak çoğunluk kuralı ilkesi doğrultusunda yürütme ve yasamada sayıca az olan grubun hakkını gözetmeksizin karar alma imkânı olacaktır. Dolayısıyla etnik gruplar arası iş birliğinin olmadığı, yasama ve yürütmenin çoğunluğa göre karar aldığı bir sistemde büyük koalisyonun en temel özelliği olan güç paylaşımının etkin olamayacağı açıktır.²²⁴ Böyle bir durumda etnik gruplar arasında iş birliği ve uzlaşmanın riske girme potansiyeli bulunduğunu ve en nihayetinde veto hakkının bu olası riski en az seviyeye indiren unsurlardan biri olarak görülmesi gerektiğini ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Veto hakkının bu özelliğine rağmen, pek çok konuda ciddi anlaşmazlıkları olan ve birbirine karşı hasmane duygular besleyen etnik grupların var olduğu bir yapıda, karar alma sürecini tıkaması ve sistemi kitlemesi potansiyeli olduğunu göz ardı etmemek gerekmektedir.²²⁵ Nitekim Lijphart sayıca az olan grubun veto hakkını büyük bir koz olarak kullanmasını ve bunun da etnik gruplar arası ilişkiyi germesini veto hakkı ile ilgili en büyük tehlike olarak değerlendirmektedir.²²⁶ Bununla birlikte Lijphart, veto hakkının karşılıklı olduğu ve çok sık kullanıldığında sayıca az olan grubun da çıkarlarına karşı bir durum oluşabileceğini, veto hakkının etnik grupların hayati çıkarları dışında kullanılmasının pek olası olmadığını ve veto hakkının sürekli bir şekilde gereksiz kullanılmasının çıkmazları doğuracağını gruplar tarafından bilindiğini belirtilmekte ve bu etkenlerden dolayı tehlikenin sanıldığı kadar büyük olmadığını ifade etmektedir.

Veto hakkı ile birlikte derinden bölünmüş bölgelerde çoğunluğa sahip olan etnik grubun yönetimi tamamen ele geçirmesini engelleyen ve gruplar arası uzlaşmayı geliştiren unsurlardan bir tanesi de orantısallık prensibidir. Kamuda orantılı temsili ve kamu harcamalarında orantılı tahsisi vurgulayan orantısallık prensibi, devlet yönetiminin tüm kademelerinde siyasal sisteme ait farklı etnik gruplara nüfusları oranıyla yetkiler verilmesi, yasama, yürütme ve yargı ile kamu sektörünün kritik bileşenleri ve güvenlik güçlerinde orantılı atamalar yapılması hususlarını içermektedir.²²⁷ Bu kapsamda etnik grupların karar verme organlarında basit bir şekilde temsil edilmesinden ziyade nüfusuna oranla temsil edilmesini sağlayan orantısallık prensibi, kamu

²²⁴ McCulloch, *Power-Sharing and Political Stability in Deeply Divided Societies*, 18.

²²⁵ Uygun, “İki Toplumlu Siyasal Sistemler”, 167.

²²⁶ Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, 37.

²²⁷ O’Leary, “Power Sharing in Deeply Divided Places: An Advocate’s Introduction”, 26.

hizmeti atamalarının ve sınırlı kamu kaynaklarının gruplar arasında adaletli şekilde tahsis edilmesini temin eden bir metot olarak işlev görmekte, karar verme sürecindeki potansiyel sorunları ortadan kaldırmakta ve böylece ortaklık hükümetinin daha istikrarlı olmasına yardımcı olmaktadır.²²⁸

İstikrarı desteklemesinin yanı sıra orantısallık, siyasi temsilin, kamu hizmeti atamalarının ve kamu fonlarının tahsisinin temel birleştirici standardı olmakla birlikte,²²⁹ aynı zamanda bir dengeleme mekanizması olarak işlev görmektedir.²³⁰ Nitekim çok etnik gruplu çerçevede bulunan bir siyasi sistemde yönetimi ele geçiren çoğunluk grubun, gücü elinde tutarak üyelerine orantısız ölçüde büyük ekonomik faydalar dağıtması, özellikle kamu hizmeti, askerlik ve polisteki kadroların büyük bir bölümünü kendi grubundan kişilerle doldurulması ve nihayetinde kendi grubunun çıkarları doğrultusunda hareket etmesi oldukça olasıdır.²³¹ Bu noktada gücün tek bir grubun eline geçmesini önlemek ve böylelikle baskın grubun sayıca az olan gruplar üzerinde tahakküm kurmasının önüne geçmek için özellikle siyasi kurumlarda orantılı grup temsiline olan ihtiyaç oldukça önemli hale gelmektedir. Bu tür durumlarda orantılı temsil sağlanmadığı sürece baskın grup ve diğer gruplar arasında güç mücadelesinin yaşanacağını ve nihayetinde istikrarsızlığın derinleşeceğini tahmin etmek zor olmayacaktır.

Bununla birlikte etnik grupların nüfusuna oranla oluşturulmuş kabinelerin ve diğer karar verme organlarının, gruplar arasında fikir ayrılığı bulunan konularda nasıl karar vereceği hususunda genel bir şüphe bulunmaktadır. Bu tür konularda alınacak bir kararın nihai olarak kazananı ve kaybedeni olacağını çünkü nihayetinde çoğunluğun hükmünün ya da sayıca az olan grubun veto yetkisinin kaçınılmaz olarak kullanılacağını, bu ikilemden kaçınmanın da bir yolu olmadığı değerlendirilmektedir.²³² Dolayısıyla orantısallık prensibinin bir yandan istikrarı sağlarken diğer yandan istikrarsızlık oluşturma potansiyeli bulunduğunu göz ardı etmemek ve bu konuda gruplar arasında uzlaşma ile ideal bir denge sağlamak oldukça önemlidir.

Ortaklıkcılık teorisinin bir diğer ilkesi olan otonomi, bölgesel ve bölümsel otonomi olarak iki farklı biçimde uygulamalarda yer almaktadır. Bölgesel otonomi, bölgesel temelli olarak siyasi, ekonomik veya kültürel alanda politika oluşturma sorumluluklarına sahip ve kendi kendini yöneten bir grubun kurumsal düzenleme yapma hakkı olarak tanımlanmaktadır. Bir siyasal

²²⁸ Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, 38.

²²⁹ Lijphart, "Non-Majoritarian Democracy: A Comparison of Federal and Consociational Theories", 4.

²³⁰ Amaya Alvez Marin, "Forcing Consensus: Challenges for Rights-Based Constitutionalism in Chile", *Rights in Divided Societies*, Ed. Colin Harvey, Alex Schwartz, Oxford: Oxford and Portland Oregon, 2012, 259.

²³¹ R. S. Milne, "Bicomunal Systems: Guyana, Malaysia, Fiji", *Publius: The Journal of Federalism*, 18/2 (1988): 110, doi:10.2307/3330464, Erişim 02.08.2022.

²³² Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, 39.

sistemde özellikle sayıca az olan etnik gruplara bir hak olarak tanınan bölgesel otonomideki temel amaç, zayıf olan gruplara, kimliklerinin ve çıkarlarının korunması için önemli olan sosyal, kültürel ve ekonomik konuları kontrol etme yetenekleri konusunda güvence vermektir.

233

Çoğunluk gruptan farklı olan ancak yine de belirli bir bölge içerisinde çoğunluğu oluşturan bir etnik gruba, belirli bir ölçüde kendi kendini tanımlamayı mümkün kılan bir düzenleme olan otonomi, merkezi otorite ile otonom birim arasındaki yetkilerin bölünmesini içerir.²³⁴ Wolff ve Weller’a göre özellikle yasama, yürütme ve yargı kurumlarındaki bu yetki bölünmesi ve belirli yetkilerin merkezi bir hükümetten otonom bir varlığa devredilmesi, etnik çatışmaların önlenmesi ve çözüme kavuşturulması için oldukça önemlidir. Bahse konu yazarlar bu kapsamda otonomiye, devletteki diğer otorite kaynaklarından bağımsız olarak ancak devletin genel yasal düzenine tabi olarak yasama, yürütme ve yargı gibi kamu politikası işlevlerini yerine getirmek için yasal olarak kazanılmış bir güç olarak tanımlamaktadır.²³⁵ Böylelikle bölgesel otonomi, farklı etnik grupların milliyetçi taleplerini karşılamak için bir mekanizma görevi üstlenerek,²³⁶ sayıca az olan grupların güvenlik endişelerinin giderilmesi ve nihayetinde istikrarın korunması için önemli bir işlev görmektedir.

Bölgesel otonominin istikrarı sağlama etkisi ile birlikte özellikle farklı etnik gruplardan zayıf olanının bölgesel olarak yoğunlaştığı bölgelerde bağımsızlık talepleri yaratma potansiyeli bulunmaktadır.²³⁷ Nitekim belirli alanlarda yoğunlaşmış grupların, etnik, kültürel, dilsel özelliklerini ve ideolojik kimliklerini zaman geçtikçe geliştirmesi,²³⁸ güçlü bölgesel kimlikler ve bağlılıklar geliştirmelerine ve nihayetinde yoğunlaştıkları bölgelerde özyönetim hakları talep etmelerine yol açmaktadır.²³⁹ Nihayetinde bu süreç, bölgesel otonomiye sahip totaliter alt sistemlerin oluşmasına ve zaman içerisinde kendi bölgesinde kendi yönetimine sahip grupların bağımsızlık yönünde mücadele verme eğilimine girmesine neden olmaktadır.²⁴⁰

²³³ Rothchild, Hartzell, “Security in Deeply Divided Societies: The Role of Territorial Autonomy”, 259.

²³⁴ Marc Weller, Stefan Wolff, “Self-Determination and Autonomy: A Conceptual Introduction”, *Autonomy, Self-Governance and Conflict Resolution*, Ed. Marc Weller, Stefan Wolff, London: Routledge, 2005, 11.

²³⁵ Marc Weller, Stefan Wolff, “Self-Determination and Autonomy”, 11.

²³⁶ Michael Keating, “Territorial Autonomy in Nationally Divided Societies: The Experience of the United Kingdom, Spain, and Bosnia and Herzegovina”, *Territorial Pluralism: Managing Difference in Multinational States*, Ed. Karlo Basta, John McGarry, Richard Simeon, Vancouver: UBC Press, 2015, 141.

²³⁷ David E Schmitt, “Problems of Accommodation in Bicomunal Societies”, *Journal of Conflict Studies*, 11/4 (1991): 12, Erişim 07.08.2022.

²³⁸ Ivo D. Duchacek, “Dyadic Federations and Confederations”, *Publius: The Journal of Federalism*, 18/2 (1988): 6, doi:10.2307/3330458, Erişim 08.08.2022.

²³⁹ Richard Simeon, “Introduction”, *Territorial Pluralism: Managing Difference in Multinational States*, Ed. Karlo Basta, John McGarry, Richard Simeon, Vancouver: UBC Press, 2015, 5.

²⁴⁰ Ivo D. Duchacek, *The Territorial Dimension of Politics*, London: Routledge, 2019, 31.

Arend Lijphart bu hassasiyete paralel olarak otonominin, tıpkı veto hakkı ve orantısallık prensibinde olduğu gibi uygulama şekline bağlı olarak hem istikrarı sağlayan hem de istikrarı bozma potansiyeli bulunan bir unsur olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte Lijphart asıl vurguyu bölgeselliğe değil, kamu yönetimindeki bazı özel bölümlerin salt bir şekilde farklı gruplar tarafından yönetilmesi hususuna yapmakta ve böylelikle bölgesel otonominin ayrılığa zemin hazırladığı yönündeki eleştirileri en aza indirmektedir. Bu doğrultuda sayıca az olan grubun özel olarak kaygı duyduğu konularda kendisini yönetmesini bölümsel otonomi olarak tanımlayan Lijphart, tüm tarafların ortak çıkarını ilgilendiren konularda, nüfusları oranınca karar verme etkisine sahip tüm gruplar tarafından kararlar alınmasını, ortak karar almayı gerektirmeyen diğer konuların ise farklı grupların yetkisine devredilmesini bir çözüm yolu olarak sunmaktadır.²⁴¹ Lijphart'ın bölümsel otonomi konusunda özellikle eğitim ve kültür alanlarında etnik grupların kendi iç işlerini yürütme yetkisine sahip olmasının önemine değinmesini, derinden bölünmüş bölgelerdeki farklı gruplar arasındaki uzlaşmanın sağlanması bakımından ayrıca not etmek gerekmektedir.²⁴²

Yukarıdaki bilgiler ışığında ortaklıkçılık teorisinin temel özellikleri olan güç paylaşımı, veto hakkı, orantısallık ve otonomi unsurlarının, uzlaşma kültürünün siyasal sisteme yerleşmesi ve istikrarlı bir yapının oluşturulabilmesi için oldukça önemli olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Bununla birlikte ortaklıkçılık metodunun, özellikle ulusal, etnik ve dini hatlar üzerinden bölünmüş bölgelerde işlevsiz kaldığı veya gruplar arasındaki uzlaşmayı istenildiği ölçüde başaramadığı örnekler bulunduğu da bir gerçektir. Bu yönüyle derinden bölünmüş bölgelerde istikrarı sağlamak için tasarlanmış olan ortaklıkçılık, birleştirilemeyecek şekilde bölünmüş etnik gruplar karşısında başarısız bir strateji olduğu gerekçesiyle eleştirilmektedir. Nitekim uluslararası literatürde somut bir ortaklıkçılık örneği olarak gösterilen 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin üç yıl gibi kısa bir sürede ortadan kalkması önemli bir gösterge olarak ortada bulunmaktadır.²⁴³ Bu kapsamda ortaklıkçılık metodunu eleştirenler, uzlaşmacılık çerçevesi içerisinde çeşitliliğin yönetilmesi için farklı metotların da gözden kaçırılmaması gerektiğini ve özellikle ayrı dil, din ve kültüre sahip çeşitli etnik grupların var olduğu bölünmüş bölgelerde

²⁴¹ Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, 41.

²⁴² Lijphart, "Constitutional Design for Divided Societies", 97. 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'ndeki otonomi unsuru Lijphart'ın önemini vurguladığı gibi özellikle Kıbrıslı Türklerin talebi üzerine eğitim ve kültür öğeleriyle şekillenmiştir. Bu nedenle Lijphart'ın bu değerlendirmesi tezin konusu açısından son derece önemlidir. Bu konu çalışmanın ikinci bölümünde detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

²⁴³ 20 Ocak 2023 tarihinde Doç. Dr. Pınar Erkem Gülboy ile yapılan yüz yüze görüşmede Gülboy tarafından, 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin her yönüyle tam bir ortaklıkçılık metodu örneği olduğu, kendisinin John McGarry ve Brendan O'leary ile yaptığı görüşmelerde de bahse konu yazarlar tarafından bunun dile getirildiği ifade edilmiştir.

merkezi yönetime daha fazla önem atfeden metotların daha başarılı olma olasılığının göz önünde bulundurulmasının önemini vurgulamaktadır.

1.3.2. Merkezcilik

Amerikan siyaset bilimcisi Donald L. Horowitz tarafından geliştirilen merkezcilik teorisi, etnik gruplar arası uzlaşının sağlanması ve çatışmaların yatıştırılması için ılımlı siyaset ortamını geliştirecek kurumsal düzenlemelerin uygulanmasını savunmaktadır.²⁴⁴ Özellikle seçim sistemlerinin uzlaşmacı siyaset ortamını oluşturacak şekilde düzenlenmesi gerektiğini vurgulayan merkezçiler, bu doğrultuda politikacıların seçilmek için etnik hatların ötesine geçmesini sağlamanın gruplar arasında karşılıklı ilişkiler kurulmasına neden olacağını ifade etmekte ve eğer seçimi kazanmak için farklı etnik grupların oylarına ihtiyaç varsa, o zaman politikacıların kendilerini özellikle etnik açıdan tartışmalı konularda daha ılımlı ve iş birlikçi olarak sunmalarına yol açacağını iddia etmektedir.²⁴⁵ Bu kapsamda merkezcilik, daha ılımlı bir siyasi ortam için, etnik gruplar arası pazarlık alanlarını ve merkezci, birleştirici siyasi partileri teşvik etmeyi amaçlayarak, çoğunlukçu seçim sistemlerinin kullanılmasının, birbirine bağımlı olan etnik siyasi partilerden oluşan merkezci koalisyonlar yaratılmasının ve özellikle başkanlık seçimlerinde çoğunluğa dayalı tercihi oylama kuralı oluşturulmasının önemini vurgulamaktadır.²⁴⁶ Böylelikle politikacıların seçimleri kazanmak için ülkedeki etnik tüm grupları kapsayacak şekilde politikalar üretmesi ve nihayetinde etnisitenin belirginliğinin politikacılar eliyle azaltılarak uzlaş ortamının oluşturulması hedeflenmektedir. Bu yönüyle merkezçiliğin nihai amacı tıpkı ortaklıkçılık gibi, etnik gruplar arası iş birliğinin sağlanması ve istikrarın korunmasıdır. Bununla birlikte ortaklıkçılık savunucularının, hükümete orantılı grup katılımı ve etnik açıdan hassas politikaların veto hakkı dâhil olmak üzere üzerinde anlaşmaya varılmış garantilerden oluşan bir rejim kurmak suretiyle büyük koalisyonu oluşturmayı benimsediğini, merkezçilerin ise etnik grupların seçim sistemi başta olmak üzere çeşitli teşviklerle birbiri içine geçtiği bir çoğunluk yönetimini desteklediğini belirtmek gerekmektedir.²⁴⁷ Bir başka ifadeyle, ortaklıkçılık çoğulcu bir anlayışla farklı etnik grupların yönetiminde söz sahibi olmasını savunurken, merkezcilik çoğunlukçu bakış açısıyla güç paylaşımının kısıtlanmasını ve bunun yerine tüm etnik grupları kontrol etme yeteneği olan kapsayıcı liderlerin ön plana çıkarılmasını vurgulamaktadır. Diğer yandan merkezçiliğin bütünleşmecilikten farklı olarak tek kamusal kimliği savunmadığını, bunun yerine farklı etnik

²⁴⁴ Orhan, “Bölünmüş Toplumların Anayasa Yoluyla Birlikteliği”, 131.

²⁴⁵ Allison McCulloch, “Introduction: Contemporary Challenges to Power-Sharing Theory and Practice”, *Power Sharing: Empirical and Normative Challenges*, Ed. Allison McCulloch, John McGarry, New York: Routledge, 2017, 4.

²⁴⁶ Allison McCulloch, “Introduction: Contemporary Challenges to Power-Sharing Theory and Practice”, 5.

²⁴⁷ Horowitz, “Ethnic Power Sharing: Three Big Problems”, 5.

gruplara saygı göstererek kamusal alanın kurumsal düzenlemelerle daha merkezi bir yapıya kavuşturulmasının önemine dikkat çektiğini not etmek gerekmektedir.

Merkezcilik metodu ile ilgili literatüre oldukça değerli katkılar sunmuş olan Benjamin Reilly'e göre merkezcilik ve diğer yaklaşımlar arasındaki en net ayrım, seçim sistemlerinin tasarımına ilişkindir. Reilly, çoğulculuğun en önemli unsuru olan orantılı temsili, hem sayıca az grupların hem de çoğunluk grupların eşit şekilde temsil edilmesini sağlamak için sıklıkla başvurulmuş bir mekanizma olarak görmekle birlikte orantılı temsil sistemlerinin doğası gereği daha küçük partileri teşvik ettiğini, dolayısıyla politikacıların koltuk kazanmak için toplumun nispeten dar bir kesimine yöneldiğini ve nihayetinde bu yönelimin etnisiteyi güçlendirdiğini belirtmektedir.²⁴⁸ Bu nedenle merkeziler orantılı temsili, etnik sorunların çözümünden ziyade sorunun bir nedeni olarak görür ve bu doğrultuda sayıca az olan grupların temsiline odaklanmak yerine, politikacıları etnik gruplar arası karşılıklı oylara bağımlı hale getirebilecek seçim kurallarını oluşturmaya ve kendi grupları dışındaki etnik grup üyelerinin oylarını alarak seçimleri kazanabileceği çok etnikli siyasi partileri destekleyen siyaset yapısını inşa etmeye yönelir.²⁴⁹ Bu hedef doğrultusunda etnik rakiplerle yakınlaşma olasılığı yüksek görülen ılımlı politikacıları, uzlaşmaz olma olasılığı yüksek görülen siyasi tutuculara karşı güçlendiren bir siyaset ortamı teşvik edilir.²⁵⁰ Böyle bir siyaset ortamının oluşturulması için de merkeziler, etnisite sorununu aşabilecek bir siyasi liderin desteklenmesinin veya en azından etnik meselelerde ölçülü karar alabilecek bir başkanlık yürütme sisteminin tasarlanmasının ve iktidarı kazanmak için katı rakipleri karşısında ılımlı adayların üstünlük sağlayabileceği bir seçim sisteminin teşvik edilmesinin önemini vurgular.²⁵¹ Böylelikle başkanlık sistemi ile birlikte güçlü bir başkan ile zayıf, bağımlı bir başkan yardımcısı ve kabineden oluşan tek kişilik bir yürütme erki düzenlenir ve oy toplamaya dayalı seçim sisteminin bir neticesi olarak seçimi kazanmak isteyen başkanının, kendi etnik aidiyetini aşan ılımlı bir siyasi liderliği benimseyerek ulusal birliği inşa etmesi amaçlanır.²⁵² Nihayetinde seçim sistemlerinin tasarlanması ile politikacıları etnik gruplar üstü strateji üretmeye ve bu çerçevede çok daha ılımlı liderleri ön plana çıkarmaya çalışan merkeziler, bölünmüş bölgelerdeki istikrarın gruplar arası güç paylaşımı ile değil farklı etnik gruplardan oluşan siyasi partilerin birbiri içerisine geçtiği bir yapı ve güçlü bir merkezi otoriteye sahip iktidar ile korunacağını iddia etmektedir.

²⁴⁸ Benjamin Reilly, "Centripetalism: Cooperation, Accommodation and Integration", *Conflict Management in Divided Societies: Theories and Practice*, London: Routledge, 2012, 57.

²⁴⁹ Reilly, "Centripetalism: Cooperation, Accommodation and Integration", 57.

²⁵⁰ John McGarry, "Centripetalism, Consociationalism and Cyprus", *Power Sharing: Empirical and Normative Challenges*, Ed. Allison McCulloch, John McGarry, New York: Routledge, 2017, 16.

²⁵¹ McGarry, "Centripetalism, Consociationalism and Cyprus", 16.

²⁵² McGarry, "Centripetalism, Consociationalism and Cyprus", 18.

Merkezcilerin seçim sistemlerinin tasarlanması fikri, çoğunlukçu tercihli oylama sistemleri, merkezci koalisyonlar ve seçimlerde bölgesel dağılım kuralı şeklinde üç farklı kurumsal düzenlemenin yapılmasına dayanmaktadır.²⁵³ Bu kapsamda, cumhurbaşkanlığı ve parlamento seçimlerinde uygulanan alternatif oy ve sınırlı tercihli oylama, merkezci seçim sistemi olarak belirtilen çoğunlukçu tercihli oylama sisteminin en önemli bileşenleri olarak ön plana çıkmaktadır. Bahse konu her iki yöntemde de kısıtlamasız bir şekilde etnik tüm gruplardan seçime katılma hakkı olan adaylar aldıkları oy sıralamasına göre listelenir, sıralamada en düşük oyu alan aday elenirken, elenen adayın oyları kalan adaylara dağıtılır ve eğer bir aday 50 + 1 oya ulaşmazsa seçimler tekrar edilir. Bu yöntemle bir aday 50 + 1 oy alana kadar seçimler devam eder. Alternatif oy ve sınırlı tercihli oylama yöntemindeki en önemli fark yapılan sıralamada, alternatif oy yönteminde tüm adayların, sınırlı tercihli oylamada ise yalnızca ilk üç adayın sıralamaya dâhil edilmesidir.

Çoğunlukçu tercihli seçim kuralları uyarınca hem çoğunluk hem de sayıca az grupların oluşturmuş olduğu partilerin, seçimlerin kazanılması için oyları birleştirme ve koalisyon oluşturma fikirlerini geliştirmesi ve bu kapsamda etnik farklılıklara bakılmaksızın diğer partilerle seçim öncesi anlaşmalar yapmaya yönelmesi beklenmektedir. McCulloch'a göre böyle bir durum, kendi gruplarının dışındaki seçmenler için kampanya yapmayan diğer partilere göre, etnik gruplar arası iş birliği yapma konusunda daha fazla istekli olan partileri merkezci koalisyonlar kurmaya zorlamaktadır. Nitekim Horowitz de çeşitli seçim bölgelerinde farklı etnik gruplara ait seçmenlerin oylarını almak ve seçimleri kazanmak için etnik temelli yapısını değiştirmeden farklı partilerin birbirine yakınlaşmak zorunda olduğunu ve bununla çok etnikli merkezci koalisyonların kurulmasına yol açtığını belirtmektedir.²⁵⁴ Böylelikle farklı etnik grupların temsilcileri tarafından oluşturulmuş olan merkezci koalisyonların, çoğunlukçu tercihli oylama kurallarının yarattığı karşılıklı bağımlılık neticesinde, yalnızca kendi etnik grubunun oylarını almaya yönelik kurulmuş olan tek etnikli partilere göre daha uzun vadeli ve daha istikrarlı bir şekilde varlığını koruyarak etnik gruplar arası iş birliğine yardımcı olduğu vurgulanmaktadır.

Merkezci koalisyonlarla birlikte siyasi ortamdaki ılımlılığı teşvik etmenin başka bir yolu, seçilecek adayın yalnızca ulusal düzeyde en çok oyu almasının yeterli olmadığı, aynı zamanda bazı bölgelerde önceden belirlenmiş minimum oy oranına ulaşmasını gerektiren ve bölgesel dağılım kuralı ile birlikte uygulanan doğrudan seçilmiş başkanlık sistemidir.²⁵⁵ Horowitz'e göre

²⁵³ McCulloch, "Does Moderation Pay? Centripetalism in Deeply Divided Societies", 113.

²⁵⁴ McCulloch, "Does Moderation Pay? Centripetalism in Deeply Divided Societies", 114.

²⁵⁵ Horowitz, *A Democratic South Africa? Constitutional Engineering in a Divided Society*, 184.

bölgesel dağılım kuralı, yalnızca bir adayın seçilmesi için değil aynı zamanda seçildikten sonra ihtiyaç duyduğu desteği korumak ve genişletmek için de önemli bir uygulamadır. Bununla birlikte Horowitz, bölgesel dağılım kuralı ile uygulanan yürütme sisteminin, bölünmüş bir toplum için hayati olmasa da iki faydalı işlevi yerine getirme şansının olduğunu belirtmektedir. İlk olarak böyle bir sistemle, tek bir etnik grubun temsilcilerinin parlamentoda salt çoğunluk ile tüm devleti ele geçirmesinin zorlaştığı, ikinci olarak ise oy toplamaya dayalı seçim formülü ile gruplar arası uzlaşma için önemli bir iş birliği alanının sağlandığı vurgulanmaktadır.²⁵⁶ Aynı zamanda Horowitz, eğer böyle bir uzlaşma ortamı sağlanmazsa ve sayıca az olan gruplar iktidardan pay almazsa, seçimlerin yerini muhalefet tarafından veya muhalefete karşı şiddetin alacağını değerlendirmektedir. Nihayetinde bölünmüş bölgelerde çatışmayı hafifletmenin potansiyel bir kurumsal yolu olarak, çoğunlukçu tercihli oylama sistemleri, merkezci koalisyonlar ve bölgesel dağılım kuralı yöntemleri ile merkezci bir siyasi yapı oluşturmaya çalışan merkezci, etnik grup elitlerini seçimlerde kendi gruplarının dışına yönlendirmeye, farklı gruplarla pazarlık yapmaya ve böylelikle merkezci partiler geliştirmeye zorlayarak barışçıl bir ortam yaratmaya çalışmaktadır.²⁵⁷

Seçim sistemlerinin düzenlenmesine yönelik önerilen kurallardan anlaşılabileceği üzere merkezci siyasi sistem, siyasi rekabetin aşırı uçlara değil merkeze odaklandığı bir yapı olarak kutuplaştırıcı aşırılıklar ve merkezkaç kalıplardan ziyade, ılımlı bir siyaset ortamını teşvik etmek için tasarlanmıştır. Nitekim Reilly, barışçıl bir ortam oluşturulması amacıyla, seçimleri kazanmak için kampanya yürüten politikacıların kendi etnik gruplarından başka gruplara ulaşmaya ve onlardan oy almaya yönelmesinin, böylelikle etnik sorun yaşanan meselelerde siyasi söylemlerini yumuşatmasının ve daha geniş kitlelerden oy alma umuduyla siyasi konumlarını tüm grupları etki altına alacak şekilde genişletmesinin önemine değinmektedir.²⁵⁸ Reilly'e göre bu genişlemenin bir sonucu olarak gruplar arasında pazarlık alanları gelişecek, farklı gruplardan siyasi aktörlerin partiler arası ve etnik gruplar arası oy birleştirme anlaşmaları arayışında pazarlık yapılacaktır ve nihayetinde müzakere etmek için bir araya gelme teşvikinin olduğu sahalara yaratılarak diğer önemli konuların tartışılmasına yol açabilecek müzakere masaları oluşturulacaktır. Reilly bu sürecin nihai olarak etnik gruplar arasındaki iş birliğini geliştireceğini ve uzlaşma ortamının oluşmasını sağlayacağını belirtmekle birlikte sürecin en temel ögesinin merkezci siyasi partiler olduğunu ve merkezci partilerin, farklı etnik gruplardan destek arayan, seçmenlere çok çeşitli politika seçenekleri sunan, etnik gruplar arası seçmen

²⁵⁶ Horowitz, *A Democratic South Africa? Constitutional Engineering in a Divided Society*, 205.

²⁵⁷ Ross Lancaster, *Federalism and Civil Conflict: The Missing Link?*, Yüksek Lisans Tezi, University of North Texas Department of Science, 2012, 12.

²⁵⁸ Reilly, *Democracy in Divided Societies: Electoral Engineering for Conflict Management*, 7.

desteği, oy transferleri ve koalisyonlar yoluyla çapraz bağ kurabilen birleştirici bir role bürünmesi gerektiğini ifade etmektedir.²⁵⁹ Bu kapsamda Reilly'nin merkezcilik teorisi çerçevesinde özellikle siyasi partilere dikkat çektiğini ve siyaset ortamı ile birlikte ülkenin genel durumunun ılımlaştırılması konusunda merkezci koalisyonlara özel önem atfettiğini vurgulamak gerekmektedir.

Yukarıdaki bilgiler göz önüne alındığında, seçim sistemleri ve kurumsal düzenlemelerle etnik gruplar arası iş birliğinin geliştirilmesini hedefleyen merkezciiliğin, bir uzlaşma yaklaşımı olduğu açıktır. Bununla birlikte merkezcilik, güç paylaşımı yöntemi ile tüm etnik grupların katıldığı bir koalisyon oluşturularak uzlaşmanın sağlanması gerektiği fikrini savunan ortaklıkılıktan farklı olarak, derinden bölünmüş bölgelerdeki istikrarın, yasama, yürütme ve diğer temsil organlarındaki mevcut etnik bölünmeleri çoğaltmakla değil, gruplar arasındaki tutum değişikliğini geliştirmekle sağlanacağını savunmaktadır.²⁶⁰ Bu kapsamda merkezciiler, ortaklıkçılığın benimsediği etnik grup elitlerinin ve dolayısıyla etnisitenin ön plana çıktığı yaklaşımları reddetmekte ve bunun yerine farklı etnik grupların kaynaştığı çok etnikli merkezci partilerle etnisitenin belirginliğinin azaltılması gerektiğini vurgulamaktadır.

Merkezcilerin temel iddialarının aksine özellikle etnisitenin katı, kalıcı ve değişmez olarak bulunduğu bölgelerde, farklı etnik grupların bir arada olduğu merkezci partilerin kurulmasının ve bu partilerle oluşturulan koalisyonların istikrarlı bir şekilde sürdürülmesinin oldukça zor olacağını belirtmek gerekmektedir. rnek olarak merkezcilerin savunduğu oğunluku tercihli oylama sisteminin en önemli unsuru olan alternatif oy kuralının, yalnızca heterojen seçim bölgelerinde oyların bir araya toplanmasına yol açtığı ve bunun bir sonucu olarak alternatif oy yöntemin etnik grupların coğrafı olarak dağınık olduğu bölgelerde işe yaramadığı ifade edilmektedir.²⁶¹ Bununla birlikte merkezciiliğin tercih ettiği başkanlık sisteminin derinden bölünmüş bölgelerde istikrarı sağlayamayacağı, çünkü hangi seçim sistemi ile seçilirse seçilsin devlet başkanının ılımlı dhi olsa yalnızca bir etnik grubu temsil edeceği ayrıca eleştirilmektedir.²⁶²

Merkezciliğe getirilen bazı eleştirilere rağmen merkezcilik ve ortaklıkçılık metotların birbirine zıt olmadığı, hatta çoğu durumda birbirini tamamladığı değerlendirilmektedir. Bu konuda Bogaards, ortaklıkçılık ve merkezciiliğin uyumsuz olduğu sonucuna varmanın yanlış olacağını, detaylı bir şekilde incelendiğinde dünyadaki pek çok ortaklıkçılık rejiminin merkezciil unsurlara

²⁵⁹ Reilly, *Democracy in Divided Societies: Electoral Engineering for Conflict Management*, 11.

²⁶⁰ Reilly, "Centripetalism: Cooperation, Accommodation and Integration", 57.

²⁶¹ Bogaards, "Consociationalism and Centripetalism: Friends or Foes?," 2.

²⁶² McGarry, "Centripetalism, Consociationalism and Cyprus", 18.

sahip olduğunun ortaya çıkacağını ifade etmektedir.²⁶³ Bu doğrultuda Bogaards, ortaklıkçılık ve merkeziliğin uyum içinde kullanıldığı sürece birbirlerinin en iyi yönlerini ortaya çıkaracağını belirtmekte ve bu nedenle her iki metot arasında sorgulamaksızın bir ayırım yapmanın doğru olmayacağını vurgulamaktadır.²⁶⁴ Aynı şekilde Lijphart da ortaklıkçı demokrasilerin birçoğunun merkezci demokrasilerle ortak özelliklere sahip olduğunu belirtmekte ve merkezci demokrasilerin en önemlisi olan Danimarka'da bile, önemli ölçüde ortaklıkçılık özelliklerine rastlandığını ifade etmektedir.²⁶⁵ Nitekim merkezilik ve ortaklıkçılık metotlarının uzlaşmacılık yaklaşımı çerçevesinde bulunduğu göz önüne alındığında, her iki yönteminde birbiri ile iç içe geçmiş olması oldukça normaldir. Bununla birlikte, uzlaşmacılığın iki temel metodunun bir doğruya yerleştirildiğinde merkeziliğin bütünleşmeciliğe en yakın, ortaklıkçılığın ise bütünleşmeciliğe en uzak yere konumlandığını belirtmek gerekmektedir.

1.4. Bütünleşmecilik ve Uzlaşmacılık Yaklaşımları Arasındaki İlişki

Bütünleşmecilik ve uzlaşmacılık yaklaşımlarının ayrı ayrı irdelenmesinden sonra her iki yaklaşım arasındaki ilişkiyi incelemek konunun daha iyi anlaşılması açısından faydalı olacaktır. Bu kapsamda ilk olarak bütünleşmeciliğin, özel alandaki farklılıklara saygı gösterilerek kamusal alandaki etnik farklılıkların ortadan kaldırılmasını ve böylelikle ortak vatandaşlık yoluyla kamusal türdeşleşmenin sağlanarak istikrarın korunmasını vurguladığını, uzlaşmacılığın ise farklı etnik kimliklerin hem özel hem de kamu alanında kabul edilerek etnik farklılıkların iş birliği ile yönetilmesini savunduğunu hatırlatmak gerekmektedir. Bu doğrultuda bütünleşmecilik, farklı etnik grup kimliklerinin kamusal alanda tanınmasına karşı çıkarak kamu kurumlarında eşitliği sağlamayı amaçlamakta, uzlaşmacılık ise çeşitli etnik grupları yönetmenin en iyi yolu olarak farklılıklara kurumsal saygı gösterilmesi ile ikili ve çoklu kamusal kimlikleri teşvik etmektedir.²⁶⁶ Dolayısıyla bütünleşmecilik ve uzlaşmacılık arasındaki en net ayırımın etnik farklılıklara eğilimler konusunda olduğunu ifade etmek ve farklı etnik grupların kimlik özellikleri ile kamuda yer almasına karşı çıkan bütünleşmecilerin bir tarafta, ulusal, etnik, dinsel ve dilsel kimliklerle şekillenmiş etnik kimliklerin kalıcı olduğunu vurgulayan ve dolayısıyla etnisitenin ortadan kaldırılmasını değil, yönetilmesini savunan uzlaşmacıların diğer tarafta bulunduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır.

²⁶³ Bogaards, "Consociationalism and Centripetalism: Friends or Foes?", 1.

²⁶⁴ Bogaards, "Consociationalism and Centripetalism: Friends or Foes?", 4.

²⁶⁵ Lijphart, "Consociational Democracy", 225.

²⁶⁶ Stephen Tierney, "Giving with One Hand: Scottish Devolution within a Unitary State", *Constitutional Design for Divided Societies: Integration or Accommodation?*, Ed. Sujit Choudhry, New York: Oxford University Press, 2008, 438.

Etnik farklılıkların yönetilmesi konusundaki ayrımla birlikte bütünleşmecilik ve uzlaşmacılık yaklaşımları arasında Tablo-1’de görüleceği üzere devletin şekli, seçim sistemleri, yasama, yürütme ve yargı organları gibi yerleşik uygulamalarda farklılıklar bulunmaktadır.

Tablo-1: Bütünleşmecilik ve Uzlaşmacılık Yaklaşımlarının Kurumsal Farklılıkları.²⁶⁷

Yerleşik Uygulamalar	Bütünleşmecilik	Uzlaşmacılık
Devletin Şekli	Ulus devlet, tek halk	Çok uluslu devlet, birden çok halk veya millet veya inanç
Devletin Dili	Tek resmi dil	Birden fazla resmi dil
Temel İnsan Hakları	Devlet çapında temel haklar, Bireysel haklara özel vurgu	Devlet çapında ve bölgesel temel haklar, hem bireysel hem de grup haklarına vurgu
Bölgesel Güçler Ayrılığı	Merkezi	Âdemi-merkezi
İç Siyasi Sınırlar	İç sınırları olmayan üniter bir devlet veya ulusal, etnik, dinsel veya dilsel grupların bölgesinin olmadığı bir federasyon	Sayıcı az grupların kendi kendini yönetmesine izin veren iç sınırlar, çoğulcu federasyon
Merkezi veya Federal Hükümet İçinde Güçler Ayrılığı	Gücün kötüye kullanılmasını önlemenin bir yolu olarak kuvvetler ayrılığı	Kuvvetler ayrılığının sayıcı az gruplar için yeterince koruyucu olmadığı konusunda eleştirel yaklaşım
Yasama Organları	Bireylerin ve etnik olmayan bölgelerin temsilcisi	Farklı etnik kimlikler için kontenjanlar ve orantılı temsil seçim sistemi yoluyla elde edilen orantısallık
Yargı, Bürokrasi	Farklılıkları ortadan kaldıran kurallara vurgu, tarafsızlık, profesyonellik, meritokrasi	Önemli kamu görevlerinde farklı etnik grupların temsiliyetine vurgu

²⁶⁷ McGarry, O’Leary, Simeon, “Integration or Accommodation?”, 70.

Yürütme	Tek kişilik başkanlık, çoğunlukçu ilkelere dayalı parlamenter sistem	Kolektif veya dönüşümlü bir başkanlık veya parlamenter yürütme organı aracılığıyla güç paylaşımı (etnik gruplar arası koalisyon)
Seçim Sistemi	Tek üyeli çoğunluk, alternatif oy, çoğunluğa dayalı ikinci tur	Ortaklıkçılar için orantılı temsil (parti listesi ve devredilebilir tek oy), merkeziler için başkanlık seçimlerinde alternatif oy ve bölgesel dağılım kuralı
Siyasi Partiler	Devlet çapında partileri destekler, tarafların devlet çapında bir örgütlenmeye sahip olmasını gerektiren kurallar	Devlet altı ulusal, etnik veya dini gruplara dayalı parti sistemleri
Sivil Dernekler	Ulusal, etnik, dilsel ve dini grupları birleştiren dernekleri destekler	Farklı gruplar arasında bağ oluşturan dernekleri destekler
Kilise - Devlet İlişkileri	Kilise ve devletin ayrılmasını, laik karma okulların kamu finansmanını destekler	Farklı dinler için kamu desteği, dini okullar için kamu finansmanı
Komşu Devletlerdeki Akrabalar Arasındaki Bağlar	Sınır ötesi kurumsal bağlantılara karşıdır	Sınır ötesi kurumsal bağlantıları destekler

Tablodan anlaşılacağı üzere, bütünleşmeciler tek halk, tek resmi dil ve merkezi bir ulus devleti tercih etmekte, uzlaşmacılar ise birden çok halk ve resmi dille birlikte âdemi-merkezi bir yapıyı benimsemektedir. Bununla birlikte bütünleşmecilik yaklaşımı savunucuları, seçim sistemlerinin çoğunlukçu bir anlayışla tasarlanması, siyasi partilerin etnik yapıda olmaması ve yürütmenin tek kişilik bir başkanlık sistemi olması gerektiğini vurgularken, uzlaşmacılar, orantılı temsili içeren bir seçim sistemini, ulusal ve etnik yapıdaki siyasi partileri ve dönüşümlü başkanlık veya güç paylaşımına dayalı parlamenter yürütme sistemini savunmaktadır.

Bütünleşmecilik ve uzlaşmacılık yaklaşımlarının etnik farklılıkların yönetilmesi ile birlikte yerleşik uygulamalarda sunmuş olduğu farklı eğilimler ve çözüm önerileri, bölünmüş bölgelerdeki ulusal, etnik, dilsel ve dini çeşitliliği yönetmeye yönelik olarak ortaya konan çözüm reçetelerini çeşitlendirmesi bakımından oldukça önemlidir. Bu çerçevede bütünleşmecilik ve uzlaşmacılık yaklaşımlarının uyuşmazlıkların çözümü için birbirinden farklı iki strateji sunması, çatışma yönetimi disiplinine ilgisi olan yazarları da etkisi altına almıştır. Nitekim bölünmüş bölgelerde çatışmalara yönelik sürdürülen süreçlerin bütünleşmecilik ve uzlaşmacılık yaklaşımları ile ele alınmasının önemine değinen Richard Pildes, etnik farklılıkların yönetilmesi konusunda akademik çevrelerin artık çok deneyimli olduğunu, bu nedenle bütünleşmecilik ve uzlaşmacılık arasında bir seçim yapılmasına ihtiyaç duyulmaması gerektiğini ve karma stratejilerle farklı etnik gruplar arasında zaman içerisinde bir denge oluşturacak şekilde kurumlar tasarlanmasının en doğru çözüm yolu olduğunu ifade etmektedir.²⁶⁸ Bu doğrultuda Pildes, etnik farklılıkların ortaya çıkarmış olduğu sorunlarla başa çıkmada bütünleşme ve uzlaşma yaklaşımları arasında kesin bir seçim yapmak yerine, özellikle anayasalar oluşturulurken uzlaşmacı yaklaşımla hareket edilmesinin, iş birliğine dayalı demokratik kurumlar istikrarlı hale geldiğinde ise bütünleşmeci bir anlayışa geçilmesinin önemine vurgu yapmaktadır. Bununla birlikte Pildes'e göre demokratik kurumların etnik farklılıklarla nasıl başa çıkması gerektiği sorusu genellikle bütünleşmeciler ve uzlaşmacılar arasında bir tartışma olarak yer almaktadır. Bu çerçevede Pildes, bütünleşmecilerin esasen devletin uzun vadeli istikrarına odaklandığından, etnik farklılıkların kurumsal olarak katılaştırılmasının uzun vadeli büyük riskler taşıdığını savunduğunu ve devlet kurumlarının grup farklılıklarını öne çıkaracak şekilde tasarlanmaması gerektiğine inandığını belirtmekte, buna karşı uzlaşmacıların ise farklı gruplar arasındaki sorunlara yönelik daha demokratik çözümler sunduğunu ve bu nedenle demokratik kurumlarda etnik farklılıkların kabulünün sağlanması konusunda ısrar ettiğini ifade etmektedir. Aynı zamanda Pildes, sayıca az olan etnik gruplardaki siyasi elitlerin, başlangıçta uzlaşmacı yaklaşımla başlayıp bütünleşmeye doğru evrilecek bir sistemi kabul etmeme riskinin göz ardı edilmemesi gerektiğini not etmektedir.

Pildes'in önermiş olduğu bütünleşmecilik ve uzlaşmacılık yaklaşımlarının karma bir şekilde kullanılması fikrini Jacques Bertrand da savunmaktadır. Bahse konu yaklaşımlar ekseninde Endonezya'daki etnik gruplar arası uyuşmazlığı inceleyen Bertrand, bütünleşmeci düzenlemelerin federalist sistemleri taklit edecek kadar gevşetilmesinin potansiyel gerilimlerin

²⁶⁸ Detaylı bilgi için bkz. Richard H. Pildes, "Ethnic Identity and Democratic Institutions: A Dynamic Perspective", *Constitutional Design for Divided Societies: Integration or Accommodation?*, Ed. Sujit Choudhry, New York: Oxford University Press, 2008."

azaltılmasına yönelik önemli ölçüde katkı sağladığını, fakat istikrar için en etkili yolun, devlet yönetiminde genel bir bütünleşmeci yaklaşım izlerken belirli gruplarla çatışmayı azaltmak için uzlaşmacı önlemler uygulayarak karma stratejiler benimsenmesi gerektiğini belirtmektedir.²⁶⁹ Bununla birlikte Bertrand, özellikle güç ve asimilasyon yoluyla bütünleşmeci stratejiler izlendiği durumlarda, uzlaşmacılığın açık, kesin ve ayrıntılı yasalarla kurumsallaştırılması gerektiğini, aksi takdirde zayıf bir şekilde ortaya konan uzlaşmacı düzenlemelerin istikrarsızlık yaratacağını belirtmektedir.

Yukarıda adı geçen yazarlara benzer şekilde bütünleşmecilik yaklaşımı perspektifinden Nijerya'yı incelemiş olan Ejobowah, istikrarlı bir düzen için bütünleşmecilik ve uzlaşmacılığın çeşitli şekillerde birleştirilmesi gerektiğini savunmakta ve bu birleşimin her iki yaklaşımın da bazı hedeflerini gerçekleştirirken diğerlerinde başarısız olabileceğinin bilinmesinin önemine vurgu yapmaktadır.²⁷⁰ Bu kapsamda Ejobowah, bütünleşmeci ve uzlaşmacı yaklaşımların birleştirildiği bölünmüş bölgelerde, bütünleşmeci bileşenlerin istikrarsızlık doğurabileceğini belirtmekte ve özellikle yıkıcı bir patronaj sisteminin bulunduğu ve yürütme erkinin güçlü etnik grupların kontrolünden kurtarılamadığı yerlerde bütünleşmecilik yaklaşımının baskın olduğuna kanaat getirmekte ve bütünleşmeciliğe bağlı olarak patronaj ağlarının geniş olduğu bölgelerde resmî kurumların güçlü gruplar tarafından ele geçirilme sürecinin liderler arasında şiddetli mücadelelere dönüştüğüne dikkat çekmektedir. Nihayetinde Ejobowah bu sorunun bütünleşmeci bileşenlerin, dönüşümlü bir başkanlık ve kaynakların farklı etnik gruplara kısmi devrini içeren daha uzlaşmacı önlemler yoluyla tamamlanması ile çözülmesi gerektiğini savunmaktadır.²⁷¹

Bütünleşmecilik ve uzlaşmacılık yaklaşımlarına siyasi elitlerin tutumları bağlamında bir açıklama getiren Yash Ghai ve Jill Cottrell, farklı etnik gruplardaki siyasi elitlerin diğer grupların karşılaştığı sorunları öğrenmek için çok az çaba sarf ettiğini, bunun doğal sonucu olarak siyasi elitlerin etnik siyasete eğilimli olduklarını, nihayetinde iş birliğini teşvik eden anayasal araçlar olan bütünleşme ve uzlaşma yaklaşımlarını düşmanca kullanımlara dönüştürdüklerini belirtmektedir.²⁷² Fiji üzerine çalışmalar yapan Ghai ve Cottrell, Fiji

²⁶⁹ Detaylı bilgi için bkz. Jacques Bertrand, "Indonesia's Quasi-Federalist Approach: Accommodation Amid Strong Integrationist Tendencies", *Constitutional Design for Divided Societies: Integration or Accommodation?*, Ed. Sujit Choudhry, New York: Oxford University Press, 2008.

²⁷⁰ Detaylı bilgi için bkz. John Boye Ejobowah, "Integrationist and Accommodationist Measures in Nigeria's Constitutional Engineering: Successes and Failures", *Constitutional Design for Divided Societies: Integration or Accommodation?*, Ed. Sujit Choudhry, New York: Oxford University Press, 2008.

²⁷¹ Ejobowah, "Integrationist and Accommodationist Measures", 257.

²⁷² Yash Ghai, Jill Cottrell, "A Tale of Three Constitutions: Ethnicity and Politics in Fiji", *Constitutional Design for Divided Societies: Integration or Accommodation?*, Ed. Sujit Choudhry, New York: Oxford University Press, 2008, 314.

örneğin anayasaları ve bölünmüş yerlerdeki siyaseti bütünleşmecilik ve uzlaşmacılık çerçevesinde analiz etmenin her zaman kolay olmadığını gösterdiğini ifade etmektedir. Bahse konu yazarlar, Fiji Anayasasının toplumun farklı etnik parçalara bölünmesi ve farklı etnik gruplara kurumsal statü verilmesi gibi uzlaşmacılık yaklaşımı kapsamında önemli özellikler sergilemesine rağmen orantısallığın yanı sıra güç paylaşımı ve özyönetim unsurları konusunda uzlaşmacılıktan oldukça uzak bulunduğunu not etmekte ve uzlaşmacılığın her zaman istikrarı garanti etmediğini savunmaktadır.²⁷³ Nitekim McGarry, O'Leary ve Simeon da bütünleşmecilik ve uzlaşmacılığın başarısının farklı coğrafyalara ve demografiye göre değiştiğini, bölünmüş bir yerde sayıca fazla ve farklı bölgelere dağılmış küçük etnik gruplar söz konusu olduğunda bütünleşmenin başarılı olma olasılığının daha yüksek olduğunu, asimilasyona direnecek kadar güçlü ancak ayrılmayı sağlayacak kadar birlik içinde olmayan daha büyük etnik grupların bulunduğu bir yerde ise uzlaşmanın gerekli olduğunu vurgulamaktadır.²⁷⁴

Yukarıdaki bilgiler ışığında, derinden bölünmüş bölgelerde istikrarlı bir yapı oluşturulması için inşacı bir anlayışla etnisitenin belirginliğinin azaltılabilir olduğunu, dolayısıyla etnik grupların birbiri ile kaynaşmasının mümkün kılınabileceğini savunan bütünleşmeciler ile primordiyalist eğilimle etnik kimliklerin oldukça katı bir şekilde bulunduğunu, bu nedenle etnik grupları iş birliği ile uzlaştırmamanın en doğru yöntem olduğunu vurgulayan uzlaşmacıların birbirinden açık şekilde ayrıldığını ifade etmek yanlış olmayacaktır. Bu açık ayrıma rağmen bütünleşmecilik ve uzlaşmacılık yaklaşımları çerçevesinde farklı örnekleri ele alan yazarların nihai değerlendirmelerinden ortaya çıkan sonuç, derinden bölünmüş bölgelerde bütünleşmecilik ve uzlaşmacılığın karşıt fikirler olarak birbiriyle yarıştırılmasının sorunların çözümüne bir çare olmadığı, bunun yerine her iki yaklaşımın karma strateji olarak birlikte uygulanmasının çatışmaların yönetilmesine ve istikrarlı bir yapının oluşturulmasına katkı sağladığıdır. Bununla birlikte farklı coğrafyalarda ele alınmış olan bölünmüş bölgelere ek olarak, 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve çözülüşü sürecinde siyasi liderler ve müzakereciler tarafından bütünleşmecilik ve uzlaşmacılık yaklaşımları çerçevesinde üretilen fakat yalnızca üç yıl gibi kısa bir sürede çöken iki farklı stratejinin detaylı bir şekilde irdelenmesinin, bütünleşmecilik ve uzlaşmacılık yaklaşımları eksenindeki tartışmalara yeni bir bakış açısı kazandıracağı ve bu doğrultuda 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bütünleşmecilik ve uzlaşmacılık çerçevesinde ele alınmasının literatüre kayda değer katkı sunacağı değerlendirilmektedir.

²⁷³ Ghai, Cottrell, "A Tale of Three Constitutions", 315.

²⁷⁴ Detaylı bilgi için bkz. McGarry, O'Leary, Simeon, "Integration or Accommodation? The Enduring Debate in Conflict Regulation".

İKİNCİ BÖLÜM

DERİNDEN BÖLÜNMÜŞ BİR BÖLGE OLARAK KIBRIS'TA BÖLÜNMÜŞLÜĞE ETKİ EDEN UNSURLAR

Dünyanın tek bölünmüş başkenti olan Lefkoşa, kuzeyinde Kıbrıslı Türkleri, güneyinde ise Kıbrıslı Rumları ağırlamaktadır. Doğu ve Batı Berlin'in birleşmesiyle birlikte bölünmüş başkent sıfatını tek başına üstlenen Lefkoşa'nın, neden ve ne zaman bölünmüş olduğu, Berlin örneğinde olduğu gibi ne zaman birleşeceği ya da birleşmeli mi sorularına ilişkin taraflarca farklı görüşler ileri sürülmektedir. Hiç şüphesiz Lefkoşa'nın kuzey güney olarak bölünmüşlüğü ile Berlin'in doğu batı şeklinde bölünmesi arasında oldukça farklı etmenler bulunmaktadır. Nitekim Berlin'in bölünmüşlüğü'nün tamamen fiziki olduğu, dolayısıyla birleşmesinin de nispeten kolay olduğu bilinen bir gerçektir. Bununla birlikte Lefkoşa'nın bölünmüşlüğü'nün altında yatan gerçek nedenin düşünsel olduğu, bu nedenle birleşmesinin hiç kolay olmadığı, öyle ki 50 yılı aşkın süredir gerçekleştirilen tüm çabalara rağmen Lefkoşa'nın hala bölünmüş başkent olarak kaldığı da bir gerçek şeklinde ortada bulunmaktadır. Peki, Lefkoşa'nın birleşmesini engelleyen iki halk arasındaki düşünsel farklılığın temel nedeni nedir?

Çalışmanın ikinci bölümü bu soru etrafında Kıbrıs'taki bölünmüşlüğü'nün temel nedenlerini irdeleyecektir. Bu maksatla bölünmüşlüğü'nün ana unsuru olarak değerlendirilen iki farklı halkın varlığı başlığı altında Kıbrıslı Türklerin ve Kıbrıslı Rumların ayrı ayrı kimlik inşa sürecine değinilecek, müteakip başlıklarda ise Osmanlı ve İngiliz dönemindeki mali, idari ve hukuksal düzenlemelerin iki halkın ayrışmasına olan etkisi incelenecektir. Böylelikle son bölümde ele alınacak olan 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin hangi şartlarda kurulduğu ve ortak devletin eş kurucusu olan iki halkın, gerçekte 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nden ne beklediği sorusunun cevabına ilişkin bir alt yapı oluşturulmaya çalışılacaktır.

2.1. İki Farklı Halkın Varlığı

Etnik grupların kendi çıkarlarını ve varlıklarını diğer grupların çıkarlarıyla bağdaşmaz şekilde sıfır toplamı terimlerle ilişkilendirdiği, tüm etnik grupların aynı bölge üzerinde egemenlik iddiasında bulunduğu, etnik şiddetin derin husumetlere ve nihayetinde etnik gruplar arası aşılamaz bölünmelere yol açtığı yoğun çatışma bölgelerini istikrara kavuşturmak oldukça zordur.²⁷⁵ Bu zorluğa günümüzdeki ülkelerin neredeyse tamamının, dil, din, etnisite, kültür, milliyet ve ideolojik unsurlardan en az biriyle farklılaşmış çeşitli etnik gruplardan oluştuğu gerçeği eklendiğinde,²⁷⁶ küresel istikrar sorunun boyutu çok daha belirgin hale gelmektedir.

²⁷⁵ Sumantra Bose, *Contested Lands*, London: Harvard University Press, 2007, 2.

²⁷⁶ Oktay Uygun, "İki Toplumlu Siyasal Sistemler", *İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası* 54 (1994): 148.

Bununla birlikte iki farklı etnik kimlikten oluşmuş devletlerin veya bölünmüş bölgelerin ikiden çok etnik gruptan müteşekkil olmuş ülkelerden daha kırılgan olduğu olgusu göz önüne alındığında,²⁷⁷ özellikle iki farklı halkın bulunduğu çatışmalı bölgelerin yönetilmesinin ne denli zor olduğu gerçeği açıkça ortaya çıkmaktadır.²⁷⁸ Nitekim bir etnik grubun kazancının, diğer grubun kaybı olduğu iki etnik gruplu derinden bölünmüş bölgelerde ortaya çıkan çatışma ve krizlerin sonucunun sıfır toplamı olmasının, bu bölgelerdeki çatışma ve şiddet potansiyelini artırdığı²⁷⁹ ve nihayetinde iki farklı etnik grubun güç mücadelesinin kaçınılmaz olarak etnik çatışmalara ve anayasal krizlere sebep olduğu farklı yazarlar tarafından detaylı bir şekilde ortaya konmuştur.²⁸⁰ Dolayısıyla çok etnikli yapıda bulunan ülkeler ve bölünmüş bölgeler içerisinde “iki halklılık”²⁸¹ sınıfının özel bir yer teşkil ettiğini ve ilgili bölgelerdeki bölünmüşlüğü derinlik derecesinin bu özel durumdan yakın bir şekilde etkilendiğini ifade etmek yanlış olmayacaktır.²⁸²

Derinden bölünmüş bölgelerin iki etnik gruplu kabul edilebilmesi için literatürde çeşitli değerlendirmeler bulunmaktadır. Örnek olarak Kenneth McRae’ye göre bölünmüş bir bölgede

²⁷⁷ Jean Beaufays, “Belgium: A Dualist Political System?”, *Publius: The Journal of Federalism*, 18/2 (1988): 71, doi:10.2307/3330461, Erişim 12.06.2022; Schmitt, “Problems of Accommodation in Bicomunal Societies”, 16; John McGarry, Brendan O’Leary, “Must Pluri-National Federations Fail?”, *Ethnopolitics* 8/1, (2009): 21, doi:10.1080/17449050902738838, Erişim 07.08.2022.

²⁷⁸ Günümüzde neredeyse tamamı çok etnikli olan 180’den fazla ülke arasında yalnızca on iki ülke iki halklı olarak tanımlanmaktadır. Bahse konu iki halklı siyasal sistemler şunlardır; Belçika (nüfus: 11.059.000) Felemenkçe konuşan Flamanlar (yüzde 56) ve Frankofon Valonlar (yüzde 32), Burundi (nüfus: 4.561.000) Hutular (yüzde 85) ve Tutsiler (yüzde 14), Kanada (nüfus: 38.000.000) İngilizler (yüzde 45) ve Frankofonlar (yüzde 29), Kıbrıs (nüfus: 1,225,000) Rumlar (yüzde 72) ve Türkler (yüzde 28), Fiji (nüfus: 924.000) Fijililer (yüzde 46) ve Hintliler (yüzde 50), Finlandiya (nüfus: 5.5410.000) Finliler (yüzde 93) ve İsveçliler (yüzde 6), Guyana (nüfus: 925.000) Doğu Hintliler (yüzde 50)) ve Afrikalılar (yüzde 30), Kuzey İrlanda (nüfus: 1.885.000) Protestanlar (yüzde 63) ve Roma Katolikleri (yüzde 37), İsrail (nüfus: 9.364.000) İsrailliler (yüzde 83) ve Araplar (yüzde 13), Malezya (nüfus. : 33.050.000) Malaylar (yüzde 47) ve Çinliler (yüzde 34). Duchacek, “Dyadic Federations and Confederations,” 6. Söz konusu iki halklı ülkelerin görece sayısı oldukça az olmasına rağmen, bu bölgelerdeki etnik gerilim ve şiddetin, dünya kamuoyunun dikkatini her daim çekecek kadar derin olduğunu ayrıca belirtmek gerekmektedir. Walker Connor, “The Politics of Ethnonationalism”, *Journal of International Affairs*, 27/1 (1973): 1, Erişim 14.09.2022.

²⁷⁹ Milne, “Bicomunal Systems: Guyana, Malaysia, Fiji”, 101.

²⁸⁰ Detaylı bilgi için bkz. Duchacek, “Dyadic Federations and Confederations”; Beaufays, “Belgium: A Dualist Political System?”; Wolfe, “Cyprus: Federation under International Safeguards”; Peter M. Leslie, “Bicomunalism and Canadian Constitutional Reform”, *Publius: The Journal of Federalism*, 18/2 (1988): 115–129, doi:10.2307/3330465, Erişim 16.09.2022; Daniel Latouche, “Problems of Constitutional Design in Canada: Quebec and the Issue of Bicomunalism”, *Publius: The Journal of Federalism*, 18/2 (1988): 131–146, doi:10.2307/3330466, Erişim 16.09.2022; Costas M. Constantinou, “Aporias of Identity: Bicomunalism, Hybridity and the ‘Cyprus Problem’”, *Cooperation and Conflict*, 42/3 (2007): 247–270, doi:10.1177/0010836707079931, Erişim 17.09.2022.

²⁸¹ Literatürde “bicomunalism” olarak yer alan kavram, Türkçe kaynaklarda “iki toplumluluk” veya “iki topluluklu siyasal sistem” olarak ifade edilmektedir. Fakat bu çalışmada “bicomunalism” giriş bölümündeki değerlendirmeler doğrultusunda “iki halklılık” olarak ifade edilecektir.

²⁸² Daha açık bir ifadeyle, çatışmaların yönetilmesi için iki temel yaklaşım olan bütünleşmecilik ve uzlaşmacılığın yalnızca iki halkın var olduğu, dolayısıyla daha fazla şiddete meyilli olan derinden bölünmüş bir bölgedeki sorunların çözülmesi konusunda eksik kalabileceği, bu nedenle iki halklı bölgelerde bahse konu yaklaşımların farklı şekillerde ele alınmasının ve hatta daha farklı strateji ve yaklaşımların ortaya konmasının gerekebileceği değerlendirilmektedir. Bu konu son bölümde irdelenecektir.

iki halklılıktan bahsedilebilmesi için siyasi, sosyal ve demografik bağlamda iki farklı dini veya etnik veya kültürel veya dilsel etnik grubun bir arada bulunması ve bahse konu etnisite unsurlarının ayırt edici ve sürekli olması gerekmektedir.²⁸³ Bununla birlikte iki halklı sistemlerde, nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan ve birbirlerinden çeşitli özelliklerle farklılaşmış iki büyük sosyal grup bulunmalı ve bu gruplar ülkenin siyasi yaşamını belirleyici etki ve güce sahip olmalıdır.²⁸⁴

David Schmitt'e göre ise bir bölgenin iki halklı olarak tanımlanabilmesi için, o ülkenin nüfusunun en az dörtte üçünün iki ana etnik grup tarafından oluşması gerekmektedir.²⁸⁵ Bununla birlikte Schmitt, bahse konu iki grubun sayısal olarak dengede bulunmasının zorunlu olmadığını, bu nedenle çoğunluk – azlık ikililerinin veya nüfus bağlamında daha dengeli kombinasyonların da iki halklılık kapsamında ele alınmasının doğru olacağını ifade etmekte ve farklı iki ulus devletten veya ulus altı birimlerden oluşan ülkelerin de iki halklı siyasi bir sistem olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtmektedir.²⁸⁶ Nitekim bu değerlendirmeye paralel olarak Duchacek, hiçbir durumda bir ülkenin demografik olarak yarı yarıya bölünmüş olamayacağını ve yine hiçbir şekilde iki halkın yüzdelik oranlarını topladığınızda yüzde yüze ulaşamayacağını belirtmektedir.²⁸⁷ Dolayısıyla iki halklılık için bir ülkenin yalnızca iki halktan oluştuğu şartını aramanın doğru olmadığını, her ülkede veya bölünmüş bölgede ikiden çok daha fazla ulusal, etnik veya milli gruplar olabileceğini, bu noktada iki halklılık konusunda asıl önemli olan kıstasın iki etnik grubun nüfuslarıyla birlikte politik mülahazalara katılımları ve ülkenin yönetimindeki siyasi etkileri olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Bu doğrultuda iki halklılık hususunda, yönetimin iki etnik grup arasında paylaşılması, gruplara kültürel veya siyasi otonomi tanınması, iki kültürlülük politikasının kabul edilmesi, grupların dil esasına göre ayrıldığı durumlarda ikinci ana dilin resmileştirilmesi gibi iki halklılığı kurumsallaştıran özelliklerin ön plana çıktığı belirtilmelidir.²⁸⁸ Bununla birlikte iki farklı etnik kimlik özelinde tasarlanan bahse konu kurumsal düzenlemelerin kaçınılmaz bir şekilde iki etnik grubu

²⁸³ Kenneth D. McRae, "Finland: Marginal Case of Bicomunalism?", *Publius: The Journal of Federalism*, 18/2 (1988): 91, doi:10.2307/3330463, Erişim 28.06.2022.

²⁸⁴ Beaufays, "Belgium: A Dualist Political System?": 63; Uygun, "İki Toplumlu Siyasal Sistemler", 147.

²⁸⁵ Schmitt, "Problems of Accommodation in Bicomunal Societies," 7.

²⁸⁶ David E. Schmitt, "Bicomunalism in Northern Ireland", *Publius: The Journal of Federalism*, 18/ 2 (1988): 3, doi:10.2307/3330459, Erişim 02.08.2022. Bu noktada Schmitt'in iki ulus devlete atıf yapmasının "bicomunalism" kavramının çok daha iyi anlaşılması bakımından oldukça önemli olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Bu değerlendirmeye örnek olarak hâlihazırda Kıbrıslı Türklerin ve Kıbrıslı Rumların ayrı ayrı yönettiği iki ulus devletin yer aldığı Kıbrıs Adası'nın nüfus oranına bakılmadan literatürde "bicomunalism" kavramı ile ele alındığını göstermek yanlış olmayacaktır.

²⁸⁷ Duchacek, "Dyadic Federations and Confederations," 7.

²⁸⁸ Uygun, "İki Toplumlu Siyasal Sistemler", 148.

birbirinden ayırma potansiyeli bulunduğunu ve nihayetinde iki halkın var olduğu ülkelerde çatışma olasılığının oldukça yüksek olduğunu ayrıca not etmek gerekmektedir.

Yukarıdaki değerlendirmeler ışığında dil, din, etnisite, kültür ve milliyet hatlarında derinden bölünmüş çok etnikli bölgelerde istikrarı sağlamanın oldukça zor olduğu, özellikle iki halkın var olduğu bölgelerde ortaya çıkan güç mücadelesinin kaçınılmaz olarak çatışmalara davet çıkardığı, bu nedenle bölünmüş bölgelerdeki çatışma yönetiminin ve çatışmaların yönetilmesi için oluşturulan temel yaklaşımların çatışmalı bölgenin etnik yapısına göre özel olarak tasarlanmasının ve iki farklı halkın bulunduğu yerlerin, ikiden çok etnik grup bulunan bölgelere nazaran daha çok şiddete meyilli olduğu gerçeğinin göz ardı edilmemesinin oldukça önemli olduğu kıymetlendirilmektedir. Bu çerçevede derinden bölünmüş bir bölge olan Kıbrıs'ta da iki farklı halkın var olduğu gerçeğini gözden kaçırmamak gerektiği ve bu nedenle bölünmüşlüğe etki eden unsurların ana kaynağına inebilmek için Kıbrıslı Rumlar ve Kıbrıslı Türklerin kimlik inşası sürecinin ayrı ayrı detaylı bir şekilde ele alınmasının önem arz ettiği değerlendirilmektedir.

2.1.1. Kıbrıs Rum Halkı

Kıbrıslı Rumların aslında kim olduğu konusu oldukça tartışmalıdır. Kimileri Kıbrıslı Rumların bugüne kadar Kıbrıs'ı yöneten medeniyetlerden oluşmuş kozmopolit bir toplum olduğunu, kimileri Yunanistan'ın Kıbrıs'ı hiç yönetmediği gerçeğiyle Kıbrıslı Rumların asla Yunan olmadığını, kimileri ise Kıbrıs Rum halkı kendisini nereye konumlandırıyorsa Kıbrıslı Rum kimliğinin o şekilde tanımlanması gerektiğini ifade etmektedir. Öyle ki özellikle dil ve din unsurları bakımından Helen dünyasının bir parçası olduğu kabul edilen Kıbrıs Rum halkı içinde bile kimlik konusunda farklı görüşler bulunmaktadır.²⁸⁹ Bu doğrultuda terazinin bir ucunda, kendilerini her şeyden önce Yunan olarak gören ve Kıbrıslı kimliğine çok az vurgu yapan “Kıbrıslı Yunanların” olduğu, diğer ucunda ise Kıbrıslı kimliğini vurgulamayı tercih eden, Yunan olmalarına herhangi bir özel vurgu yapılmasını reddeden ve kendilerini kültürel ve tarihsel olarak Kıbrıs Adası'na bağlı olarak gören Kıbrıslı Rumlar bulunduğu ifade edilebilir.²⁹⁰ Çoğunlukla politik görüş olarak sağ cenahta yer alan ilk grup kendisini, tarihsel koşullardan dolayı günümüz Yunanistan devletinde yer almamalarına rağmen Yunanistan'da yaşayan tüm Yunanlar gibi görmekte ve tıpkı “Giritlilerin” Girit'te yaşayan Yunanlar veya “Atinalıların” Atina'da yaşayan Yunanlar olarak kabul edilmesi gibi, Kıbrıslı Rumların da Kıbrıs Adası'nda

²⁸⁹ Bkz. Yiannis Papadakis, “Greek Cypriot Narratives of History and Collective Identity: Nationalism as a Contested Process”, *American Ethnologist*, 25/2 (1998): 149-165. Erişim 29.01.2024.

²⁹⁰ James Ker-Lindsay, *The Cyprus Problem: What Everyone Needs to Know*, New York: Oxford University Press, 2011, 3.

yaşayan Yunanlar olarak tanımlanması gerektiğini savunmaktadır.²⁹¹ Yel pazenin diğer ucunda yer alan grup ise kendisini anavatanı olarak tanımladığı Kıbrıs'la özdeşleştirmekte ve Kıbrıslı olmayı Yunan olmaya oldukça üstün görmektedir.²⁹²

Kıbrıslı Rumların dahi kendilerini tanımlama konusunda düştükleri bu durumun, Kıbrıs'ın Anadolu, Mısır ve Ege'den gelen kültür kanallarının kesiştiği nokta olması sebebiyle farklı kültürlerden etkilenmesinden, asırlar boyu farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmasından ve tarihsel süreçte farklı dil, din ve etnik grupların Ada'da bulunmasından kaynaklandığını ifade etmek yanlış olmayacaktır. Bu çerçevede Kıbrıslı Rumların kimlik tespitini analitik bir şekilde yapabilmek için kimlik inşa sürecinin en önemli objektif etkenleri olan etnisite, dil ve din unsurlarını ve bir milletin oluşması için olmazsa olmaz unsurlar olan ortak geçmiş, ortak kültür ve birlikte yaşama arzusunu içeren milliyetçilik olgusunu irdelemek faydalı olacaktır.

2.1.1.1. Etnisite

Ernest Renan, modern ulusların oluşumunda etnisitenin hiçbir ağırlığının olmadığını ifade eder.²⁹³ Renan'a göre Fransa, Kelt, İber ve Cermen'dir. Almanya, Cermen, Kelt ve Slav'dır. İtalya, Galyalılar, Etrüskler, Pelasgyalılar, Yunanlar ve diğer pek çok unsuru barındıran çözülemez bir karışım halinde çaprazlanmıştır. Britanya Adaları bir bütün olarak, oranlarını belirlemek son derece zor olan Kelt ve Cermen kanının bir karışımıdır. En asil ülkeler olarak kabul edilen, İngiltere, Fransa ve İtalya kanın en çok karıştığı ülkelerdir. Dolayısıyla Renan'a göre saf bir etnik gruptan ve ülkeden bahsetmek mümkün değildir. Bununla birlikte modern ulusların tanımlanması çerçevesinde etnisiteye karşı oldukça olumsuz görüşlerine rağmen Renan, antik dönemdeki kabilelerde ve şehir devletlerinde etnisitenin birinci sınıf öneme sahip olduğunu kabul etmektedir.²⁹⁴ Renan'ın bu görüşleri doğrultusunda, bir milletin veya halkın kimlik inşa süreci incelenirken bir döneme kadar etnisitenin araştırılmasının, modern dönemlere doğru ilerlendiğinde ise farklı objektif ve sübjektif unsurlara odaklanılmasının daha sağlıklı analizlerin yapılması bakımından oldukça önemli olduğu değerlendirilmektedir. Bu kapsamda Kıbrıslı Rumların kimlik inşa sürecinde etnisite konusunun irdelenmesi yalnızca Kıbrıs'ın antik tarihi ile sınırlı olacak, belli bir tarihten itibaren ise dil ve din unsurlarına odaklanılacaktır.

²⁹¹ Ker-Lindsay, *The Cyprus Problem*, 3.

²⁹² Konu hakkında kapsamlı bir çalışma için bkz. Nickolas Andreas Stamatakis, *History, Language and National Rituals: The Construction of Modern Greek-Cypriot Identity*, Doktora Tezi, State University of New York Department of Anthropological Sciences, 1994.

²⁹³ Renan, *What Is A Nation? And Other Political Writings*, 255.

²⁹⁴ Renan, *What Is A Nation? And Other Political Writings*, 254.

Kıbrıs Adası'nın antik tarihine ilişkin en kapsamlı bulguları 1927 – 1930 yılları arasında yapmış olduğu çalışmalarla İsveçli arkeolog Einar Gjerstad ortaya koymuş ve Kıbrıs tarihinin Neolitik Döneme (M.Ö. 6000 - 3000) dayandığını ispat etmiştir.²⁹⁵ Nitekim Kıbrıs'ın güneyinde Larnaka ile Limasol arasında yer alan Khirokitia kazılarında ortaya çıkan kalıntılar, Kıbrıs'taki ilk yerlilerin Anadolu'dan Ada'ya M.Ö. 6000 dolaylarında ulaştığını göstermektedir.²⁹⁶ Bu dönemdeki Kıbrıs seramik sanatının Mersin Yümüktepe, Tarsus Gözlükule ve Antalya Ugarit'te bulunan eserlerle oldukça yakın bağlantı içinde olması ve Yümüktepe ve Gözlükule'de bulunmuş olan keman biçimindeki putlara Khirokitia'da da rastlanması Anadolu - Kıbrıs bağlantısını açıkça ortaya koymaktadır.²⁹⁷ Bununla birlikte Khirokitia başta olmak üzere Kıbrıs'ın farklı bölgelerinde bu döneme ait bulunan kalıntıların, Teselya'daki yerleşim yerlerinde ortaya çıkan aynı döneme ait kalıntılarla örtüşmediğini de ayrıca belirtmek gerekmektedir.²⁹⁸ Nihayetinde Neolitik Döneme ait arkeolojik verilerden ortaya çıkan sonuç Kıbrıs'a ilk yerleşen insanların Anadolu kökenli olduğudur.²⁹⁹

Kalkolitik Dönem (M.Ö. 3500 - 2300) incelendiğinde ise bir önceki döneme göre Kıbrıs'taki seramik sanatının oldukça değiştiği, çeşitli çizgisel ve çiçek süslemeli, beyaz zemin üzerine kırmızı boyalı çanak çömleklerin ön plana çıktığı görülmektedir.³⁰⁰ Bu dönemde düzensiz ve gruplar halinde bir araya getirilmiş, ince duvarlı, aynı zamanda kemik işleme, taş balta ve keski yapma atölyeleri olarak kullanılan taş evlere rastlanmaktadır.³⁰¹ Aynı zamanda bu döneme ait olduğu tespit edilen Ambeliku yerleşim yerindeki buluntular Anadolu ile Kıbrıs arasında ticaretin yapıldığını ve Kıbrıs'a Anadolu'dan göçlerin devam ettiğini göstermektedir.³⁰² Ayrıca Kalkolitik Dönemde Suriye'den getirildiği düşünülen çanak çömlekler bulunmuş, Filistin'dekine benzer evlerin inşa edildiği tespit edilmiştir.³⁰³ Dolayısıyla Neolitik Dönemde Kıbrıs'ın açık bir şekilde Anadolu etkisinde olduğu, Kalkolitik Dönemde ise Anadolu ile birlikte Suriye ve Filistin bölgeleriyle yakın ilişkiler kurulduğu ve bununla birlikte bu döneme

²⁹⁵ Müge Şevketoğlu, "M.Ö. 8. Binde Anadolu ve Kıbrıs İlişkileri: Akanthous/Tatlısu Kurtarma Kazısı", *Anadolu* 30 (2006): 111, Erişim 30.01.2024.

²⁹⁶ A.C. Brown, H.W Catling, *Ancient Cyprus*, Oxford: Alden Press, 1986, 8.

²⁹⁷ Vehbi Z. Serter, *Kıbrıs Tarihi*, Lefkoşa: Eğitim, Kültür ve Gençlik Bakanlığı Yayınları, 1981, 11.

²⁹⁸ George Hill, *A History of Cyprus: To the Conquest By Richard Lion Heart*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010, 20.

²⁹⁹ Hüdaverdi Öncan, Zekeriya Özdemir, Nilgün Orhon Sağduyu, *Kıbrıs Tarihi M.Ö 7000 - M.S 1983*, Lefkoşa: KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995, 23.

³⁰⁰ Hans-Günter Buchholz, Vassos Karageorghis, *Prehistoric Greece and Cyprus: An Archaeological Handbook*, New York: Phaidon Publisher, 1973, 124.

³⁰¹ Brown, Catling, *Ancient Cyprus*, 10.

³⁰² Bener Hakkı Hakeri, *Başlangıcından 1878'e Kıbrıs Tarihi*, Ankara: KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993, 16.

³⁰³ Brown, Catling, *Ancient Cyprus*, 7–10.

kadar Kıbrıs'ın Yunan Medeniyetinin ortaya çıktığı coğrafya olan Ege ile açık bir bağlantısının olmadığı ifade edilmelidir.

Kalkolitik Dönemin sonuna gelindiğinde, Kıbrıs - Ege ticaret ilişkilerinin gelişmeye başladığı görülmektedir. Özellikle M.Ö. 2000 yıllarına ait olduğu tespit edilen Girne ilçesine bağlı Lapta ve Karmi'de bulunan çanak ve çömlekler, Kıbrıs ile Girit arasında nadir de olsa ticaretin yapıldığına ilişkin belirtiler sunmaktadır.³⁰⁴ Aynı zamanda Orta Kıbrıslı Dönemi (M.Ö. 2000 - 1600) olarak belirtilen dönemde, Kıbrıs'taki bakır işçiliğinden elde edilen ürünlerin Yunan Yarımadası'nda, Minos çanak çömlekçiliğinin ise Kıbrıs Adası'nda görülmesi, bu dönemde Kıbrıs ile Yunan medeniyeti arasında çok daha sıkı bir ilişkinin kurulduğunu ortaya çıkarmaktadır.³⁰⁵

Kıbrıs – Ege arasında ticaret ile başlayan ilişki ağı ikinci binyılın ortasında, Yunan Anakarasından ve Ege Adalarından gelen Akaların önce Girit'i fethetmeleri, sonrasında ise Kıbrıs'ın doğu ve güney kıyılarındaki limanlara yerleşmeleri sonrasında nihai şeklini almış ve bu süreç Doğu Akdeniz'in, özellikle de Kıbrıs'ın tarihinde bir dönüm noktası oluşturmuştur. Akaların Kıbrıs'ta koloni kurmaları, Orta ve Geç Tunç Çağları (M.Ö. 1600 - 1050) arasında tarihsel bir kırılma yaratarak öncelikle Kıbrıs'ın iç evriminde kalıcı bir değişikliğe neden olmuş ve Kıbrıs kültürünün karakterini büyük ölçüde etkilemiştir.³⁰⁶ Bu çerçevede M.Ö. 1600 yılından itibaren ticaretle birlikte dolaylı yoldan başlayan Yunan medeniyeti ile Kıbrıs arasındaki ilişki, M.Ö. 1400 tarihten itibaren Akaların Kıbrıs'a çıkması ile doğrudan ilişki halini almıştır.³⁰⁷ Dolayısıyla Miken medeniyetinin kurucusu olan Orta Asyalı, Hint – Avrupa grubuna bağlı bir kavim olan Akaların,³⁰⁸ Kıbrıs'ta koloniler kurması ile birlikte o dönemde Kıbrıs'ta yaşayan insanlar arasında kaçınılmaz olarak etkileşim gerçekleştiğini ve nihayetinde Kıbrıs antropolojik tarihinin bu yerleşmeden açık bir şekilde etkilendiğini belirtmek gerekmektedir. Fakat bu noktada daha ileriye giderek Akaların etnik yönden Kıbrıslı Rumların atası olduğunu ifade etmek ve Kıbrıslı Rumların Kıbrıs'a ilk yerleşimini Akaların Ada'ya geldiği tarih olarak savunmak doğru olmayacaktır. Daha açık bir ifadeyle Kıbrıslı Rumları etnik yönden Akalarla doğrudan ilişkilendirip bu dönemde Kıbrıs'ta yaşayan insanların Yunan olduğunu belirtmek oldukça iddialı bir sav olacaktır. Bununla birlikte Akaların Kıbrıs'a

³⁰⁴ Brown, Catling, *Ancient Cyprus*, 20.

³⁰⁵ Hill, *A History of Cyprus: To the Conquest By Richard Lion Heart*, 33.

³⁰⁶ Buchholz, Karageorghis, *Prehistoric Greece and Cyprus*, 134.

³⁰⁷ Vehbi Z. Serter, *Kıbrıs Tarihi*, Lefkoşa: KKTC Eğitim, Kültür ve Gençlik Bakanlığı Yayınları, 1971, 18.

³⁰⁸ Orta Asyalı, Hint-Avrupa grubuna bağlı, Kazakistan kökenli ve Hititlerle akraba bir kavim olan Akalar, kimi tarihçilere göre M.Ö. 2000 yıllarına doğru Küçük Asya'dan, kimi tarihçilere göre ise M.Ö. 1900 yıllarında Tuna'yla Güney Rusya bozkırlarından göç ettikten sonra bugünkü Yunanistan topraklarına yerleşmişlerdir. Hakeri, *Başlangıcından 1878'e Kıbrıs Tarihi*, 50; Öncan, Özdemir, Sağduyu, *Kıbrıs Tarihi M.Ö 7000 - M.S 1983*, 38.

yerleşmesinin Kıbrıs tarihi açısından oldukça önemli sonuçlar doğurduğu ve bu sonuçlardan belki de ön önemlisinin Nitovikla, Enkomi, Kral Tepesi ve Kalavasos gibi birçok merkezde bulunan kil tabletlerden anlaşıldığı üzere Kıbrıs'ta ilk defa yazının kullanılması olduğunu vurgulamak önemlidir.³⁰⁹ Nihayetinde ifade edilmek istenen husus, Akaların Kıbrıs'a koloni kurması ile Ada'daki tarih öncesi devirin kapanması ve artık yazılı kaynaklara ulaşılabilen yeni bir devirin başlamış olmasıdır.

Kıbrıs'ta başlayan bu yeni devrin sahibi olan Akalar, yüzyıllar boyunca kuzeyden gelen saldırılar sonunda tarih sahnesinden çekilmiş ve Akaların yerini, dalgalar halinde birbiri arkasından Yunanistan'a girdikten sonra Akaların izledikleri aynı yollardan Ege Adalarına, oradan Girit'e ve nihayetinde Kıbrıs'a ulaşan Dor kabileleri almıştır.³¹⁰ Özellikle 8. yüzyıldan itibaren Kıbrıs'a ulaşan Dorlar, Kurium, Marion, Oepia ve Soli'de koloniler kurarak Kıbrıs'ta kalıcı hale gelmiş³¹¹ ve dolayısıyla Akalarla başlayan Kıbrıs – Yunan medeniyeti ilişkisi Dor kabileleri ile devam etmiştir. Bu noktada Kıbrıslı Rumların etnik kimliğine ilişkin Akalar nezdinde yukarıda yapılan değerlendirmelerin Dorlar için de geçerli olduğu belirtilmelidir. Nitekim Kıbrıs tarihi üzerine en derin çalışmalardan birini gerçekleştirmiş olan Sir George Hill, bu döneme atıf yapılarak, Kıbrıslı Rumların saf Yunanlar olduğunu kanıtlamak için gerçekleştirilen ve gerçekleştirilmeye devam edecek olan çalışma ve girişimlerin beyhude olduğunu ifade etmektedir.³¹²

Kıbrıs'a Yunan medeniyetinin bazı kültürel özelliklerini aktarmayı başaran Aka ve Dorların kolonileşmeye başladığı dönemde, anavatanları Suriye ve Lübnan olan Fenikeliler de Ada'ya yerleşmeye başlamıştır. Konuya ilişkin Fourier, Fenikelilerin özellikle M.Ö. 9. yüzyıldan itibaren Kition başta olmak üzere Kıbrıs'ın çeşitli bölgelerinde koloniler oluşturmaya başladığını, bu grupların yerleştiği yerlerde kendi kültürlerini etki altına alabilecek kadar güçlü olan insan grupları bulunmadığını ve bu nedenle Fenike kültürünün çok uzun süre Kıbrıs'ta kalıcılığını koruduğunu ifade etmektedir.³¹³ Bununla birlikte yukarıda belirtilen tarihten itibaren hem Miken hem de Fenike medeniyetine sahip bulunan insan gruplarının artan bir ivmeyle Kıbrıs'a yerleştiği göz önüne alındığında, Miken ve Fenike medeniyetlerinin çok uzun yıllar boyunca bir arada yaşadığı ayrıca not edilmelidir.³¹⁴ Nitekim Kition'daki mezar taşlarının bazılarının piramit (Fenike) şeklinde, diğerlerinin ise Miken medeniyetine ait taşlara benzer

³⁰⁹ Ali Efdal Özkul vd., *Kıbrıs ve Kıbrıs Türk Tarihi*, Lefkoşa: KKTC Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2020, 37.

³¹⁰ Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Altıncı Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995, 95.

³¹¹ Hakeri, *Başlangıcından 1878'e Kıbrıs Tarihi*, 52.

³¹² Hill, *A History of Cyprus: To the Conquest By Richard Lion Heart*, 94.

³¹³ Sabine Fourier, "Regional Studies and Interactions: Cyprus", *The Phoenician and Punic Mediterranean*, Ed. Lopez Carolina Ruiz, Brian R. Doak, Oxford: Oxford University Press, 2019, 774.

³¹⁴ Hill, *A History of Cyprus: To the Conquest By Richard Lion Heart*, 98.

şekilde olması ve bu taşların çoğunlukla Yunan ithal mermeri olmasına rağmen üzerinde Fenike dilinde yazılar bulunması, Kıbrıs'taki iki farklı medeniyete ait kozmopolit kentsel toplumun varlığını oldukça açık bir şekilde göstermektedir.³¹⁵ Bu çerçevede M.Ö. 9. yüzyıldan başlayarak aynı dönemlerde Ada'da koloni kurmaya devam eden Mikenlerin ve Fenikelilerin Kıbrıs'ta birlikte var olduğunu ve dolayısıyla bu iki medeniyetin Kıbrıs'taki insan topluluklarının etnik yapısını oldukça derinden etkilediğini belirtmek gerekmektedir. Nitekim Helenistik Döneme kadar, Doğu Akdeniz'in yaygın insan hareketliliğine ev sahipliği yaptığı bir bölge olduğu ve bu hareketliliğin Kıbrıs'ta bulunan insan topluluklarının sosyal organizasyonları ile birlikte kimlikleri üzerinde kalıcı bir etki yarattığı değerlendirildiğinde, bahse konu döneme kadar Kıbrıs'ta saf bir “Yunan” veya saf bir “Fenikeli” den veya ikisinin karışımından oluşmuş bir etnik kimlikten bahsetmek pek mümkün olmayacaktır.³¹⁶

Bu noktada Büyük İskender'in tarih sahnesine çıktığı döneme kadar Kıbrıs'ta yaşayan insanların etnik yapısına ilişkin kısa bir değerlendirme yapmak faydalı olacaktır. İlk olarak Anadolu'dan göç eden insan toplulukları ile ortaya çıkan Kıbrıs'ın insanlık tarihi, Levant bölgesinden gelen insan gruplarıyla serüvenine devam etmiş, Miken medeniyetini oluşturan Aka ve Dorların istilası ile şekillenmiş, Filistin ve Suriye kıyılarından Batı'ya doğru yönelen Fenikeliler ile gelişmiş ve en sonunda Asur, Mısır ve Pers etkileşimi ile son halini almıştır. Dolayısıyla Helenistik döneme kadar Ada'da yaşayan insan topluluklarının, Ege ve Doğu Akdeniz çevresinde bulunan tüm kavimlerden insan gruplarını içerdiğini ve neticede bu dönemdeki Kıbrıs halkının tek bir etnik gruptan oluşan homojen bir halk olmaktan ziyade kozmopolit bir yapıda bulunduğunu ifade etmenin iddialı bir sav olmadığı kıymetlendirilmektedir. Nihayetinde Yunan tarihçi Herodot, Kıbrıslıların bazılarının Salamis ve Atina'dan, bazılarının Arcadia'dan, bazılarının Fenike'den ve bazılarının da Etiyopya'dan olduğunu ve bu tanımlamanın kendi değerlendirmesi değil Kıbrıslıların bizzat kendi ifadesi olduğunu belirtmektedir.³¹⁷ Nitekim Y-kromozomu filocoğrafik analizi kapsamında Kıbrıslı Rumlar özelinde yapılan bir çalışmada günümüzdeki Kıbrıs Rum nüfusunun Kıbrıs'taki Neolitik ve Tunç Çağı insanları ile birlikte Anadolu, Levant, Ege, İtalya ve Sicilya insanı ile yakından ilişkilendirilmesi, Herodot'u bilimsel olarak desteklemektedir.³¹⁸

³¹⁵ Fourrier, “Regional Studies and Interactions: Cyprus”, 800.

³¹⁶ A. Bernard Knapp, *Prehistoric and Protohistoric Cyprus: Identity, Insularity, and Connectivity*, New York: Oxford University Press, 2008, 292.

³¹⁷ *Introduction to the History of Cyprus*, Ed. G. Kazamias, A.K. Petrides, E. Koumas, Nicosia: Open University of Cyprus, 2013, 16.

³¹⁸ Detaylı bilgi için bkz. Konstantinos Voskarides vd., “Y-Chromosome Phylogeographic Analysis of the Greek-Cypriot Population”, *Investigative Genetics*, 7/1 (2016): 1–14. Erişim 07.09.2022.

Bununla birlikte bir milletin oluşumunda etnisitenin yalnızca antik dönemde geçerli olduğunu belirtilen Ernest Renan’a tekrar dönülecek olunursa, Renan antik çağlardan Roma İmparatorluğu dönemine geçildiğinde etnik kimlikle tanımlanan devlet anlayışının tamamen dışlandığını ve etnisitenin yerini farklı unsurlar aldığını ifade etmektedir.³¹⁹ Nitekim Kıbrıs Adasının da, Miken ve Fenike medeniyetinin etkilerinin azalmaya başladığı dönemde önce Helenistik Kültürle karşılaştığı, hemen sonrasında ise Roma İmparatorluğu yönetimine girdiği göz önüne alındığında, Renan’ın işaret ettiği şekilde Kıbrıs’taki insan grupları arasındaki ilişkiyi artık etnisite ile değil dil ve din gibi o döneme göre daha modern unsurlarla tanımlamak gerekmektedir.³²⁰ Bu kapsamda Ernest Renan’ın görüşleri çerçevesinde, Roma İmparatorluğu bünyesine katılan Kıbrıs halkının bu dönemden itibaren etnik kimliğine odaklanmanın kayda değer sonuçlar vermeyeceği, bunun yerine İmparatorluk sınırları içerisinde yer alan tüm insan gruplarının kimlik inşa sürecini etkilediği gibi Kıbrıslı Rumların millî kimliklerinin oluşmasını da oldukça yakından etkileyen dil ve din unsurlarına değinmenin daha faydalı bulgular ortaya çıkaracağı kıymetlendirilmektedir.

2.1.1.2. Dil

Ulusların ortak dil, din, etnisite, ortak geçmiş ve kültür temelinde oluştuğunu vurgulayan Anthony Smith, bu unsurlardan özellikle dil konusuna özel önem atfetmektedir.³²¹ Ulus kimliğinin objektif unsurlar çevresinde oluştuğunu ifade eden Smith’e karşı Benedict Anderson ise modern ulusların “hayali cemaatler” olduğunu, yani yapay olarak inşa edildiğini savunmaktadır. Fakat Anderson’un bu genel teorisine rağmen bir ulusun oluşması için dilin önemine özel vurgu yaptığını belirtmek gerekmektedir. Nitekim Anderson’a göre özellikle klasik toplulukları birbirine bağlayan en önemli unsur, kendi dillerinin eşsiz kutsallığına duydukları güven olmuştur.³²² Ulusların inşası yaklaşımları üzerine iki farklı kutupta yer alan iki çok değerli düşünürün dil unsuru üzerinde aynı fikirde buluşması, dilin kimlik inşası için ne denli önemli olduğunu da açıkça göstermektedir. Bu çerçevede bir milletin kimlik tanımlamasına ilişkin yapılacak araştırmalarda mutlak suretle dil unsurunun yakından incelenmesi oldukça önemlidir. Dolayısıyla Kıbrıslı Rumların kimlik inşa sürecinin irdelenmesi

³¹⁹ Renan, *What Is A Nation? And Other Political Writings*, 254.

³²⁰ Yaklaşık bin yıl boyunca Kıbrıs kültürünü şekillendiren Miken ve Fenike medeniyetlerinden sonra Büyük İskender’in Asya seferlerinin bir sonucu olarak Kıbrıs’ta yeni bir kültür görülmeye başlamıştır. Batı ve doğu kültürlerinin karışmasıyla ortaya çıkan bu yeni kültüre Helenistik Kültür, ortaya çıktığı döneme de Helenistik Dönem (M.Ö. 330 – 30) denilmektedir. Helenistik Dönemden hemen sonra ise Roma İmparatorluğu Kıbrıs’a hâkim olmuş ve yaklaşık bin yıl boyunca Ada’yı İmparatorluk sınırları içinde yönetmiştir. Kıbrıs’ın Roma İmparatorluğu içerisindeki serüveni için bkz. David Michael Metcalf, *Byzantine Cyprus: 491-1191*, Nicosia: Theopress, 2009.

³²¹ Detaylı bilgi için bkz. Anthony D. Smith, *National Identity*, London: Penguin Books, 1991.

³²² Anderson, *Imagined Communities*, 10.

için Kıbrıs tarihindeki yazı ve dil geçmişini yakından incelemek ve Kıbrıs Rum halkının hangi dil ailesine ait olduğunu ortaya çıkarmak gerekmektedir.

Bu kapsamda Kıbrıs'taki ilk yazılı metnin, yukarıda belirtildiği üzere Akaların Kıbrıs'a gelmesi sonrasında görüldüğü ve yapılan araştırmalar sonucunda bahse konu yazılı metnin Kıbrıs-Minos yazısı adı verilen bir alfabe ile yazıldığına ortaya konduğu ifade edilmelidir.³²³ Söz konusu bu alfabe, Minos Uygarlığının kullanmış olduğu Çizgisel A ve Çizgisel B yazıları ile bazı epigrafik benzerlikler içermekle birlikte farklı bilinmeyen dillerden harfleri de barındırmaktadır.³²⁴ Ortaya çıkarılan yazıtların paleografik olarak çeşitli olmasının yanı sıra kronolojik, coğrafi ve epigrafik olarak birden fazla yazı geleneğine dair kanıtlar sunması nedeniyle Kıbrıs-Minos yazısının tek ve kapsamlı bir bütün olarak incelenmesi oldukça güçtür. Aynı zamanda metinlerde kullanılan işaret repertuarında, dilbilimsel özelliklerde ve sözcüksel öğelerde önemli farklılıklar gözlenmesi, Kıbrıs-Minos yazısının hangi dil grubuna ait olduğuna ilişkin verileri ortaya koymayı zorlaştırmaktadır.³²⁵ Bununla birlikte Antik Kıbrıs'ın, arkeolojik kalıntılar ve zengin yazıtsal kayıtlarla da kanıtlandığı üzere, çok kültürlü ve çok dilli bir kozmopolit ada olduğu ve Kıbrıs-Minos yazısının, Suriye kıyısındaki Ras Şamra'da bulunan tabletlerde de bulunduğu göz önüne alındığında, bu yazı tipinin Kıbrıs'a özgü olmaktan ziyade bölgesel bir yazı biçimi olduğu ifade edilmelidir.³²⁶ Dolayısıyla Ege - Doğu Akdeniz dünyasının henüz çözölememiş en önemli yazı sistemlerinden biri olan, çeşitli uzunluk ve formatlarda çeşitli nesne ve malzemeler üzerine damgalanmış, kazınmış veya boyanmış olan yaklaşık iki yüz Kıbrıs-Minos yazı tabletinden somut bir sonuç çıkarmak,³²⁷ bu yazı çeşidinin hangi dil grubuna ait olduğunu belirleyip o dönemde yaşayan Kıbrıs halkına ilişkin antropolojik bir kanıya varmak ve nihayetinde bu dönemde Kıbrıs'ta yaşayan insan gruplarıyla herhangi bir medeniyet arasında dil unsuru bağlamında doğrudan bir ilişki kurmak pek mümkün görünmemektedir.

Konuya ilişkin daha detaylı bilgiler ortaya konması için Kıbrıs-Minos yazısının yavaştan kaybolmaya başladığı dönemde ortaya çıkan Kıbrıs Hece yazısına odaklanmak

³²³ Philippa M. Steele, *A Linguistic History of Ancient Cyprus: The Non-Greek Languages, and Their Relations with Greek, c. 1600-300 BC*, Cornwall: Cambridge University Press, 2013, 1. Kıbrıs-Minos yazısı Kıbrıs'ta M.Ö. 1600 – 900 yılları arasında kullanılmıştır.

³²⁴ *Syllabic Writing on Cyprus and Its Context*, Ed. Philippa M. Steele, Cambridge: Cambridge University Press, 2013, 7.

³²⁵ Steele, *A Linguistic History of Ancient Cyprus*, 9.

³²⁶ Jon C. Billigmeier, "Toward a Decipherment of Cypro-Minoan", *American Journal of Archaeology*, 80/3 (1976): 295, Erişim 09.12.2023.

³²⁷ Nicolle Hirschfeld, "Cypro-Minoan", *The Oxford Handbook of the Bronze Age Aegean*, Ed. Eric H. Cline, Oxford: Oxford University Press, 2012, 930.

gerekmektedir.³²⁸ Kıbrıs Hece yazısına yönelik ilk olarak, bahse konu alfabe ile yazılmış olan tabletlerin oldukça az sayıda olduğunu, bulunan tabletler üzerindeki kelimelerin çoğunun farklı dil gruplarına ait olduğunu ve bilinen alfabelerle ilişkisinin tespit edilemediğini, metinlerdeki az sayıda ayırt edilebilir dilsel özelliklerin, bilinen diğer dillerle belirgin bir paralelliği bulunmadığını ve nihayetinde tatmin edici bilgiler sunulmaması nedeniyle Kıbrıs Hece yazısının hangi dil kökenine ait olduğunun belirlenmesinin oldukça güç olduğunu belirtmekte fayda bulunmaktadır.³²⁹ Kıbrıs Hece yazısı ile ilgili bilinen en net bilgi, Hece yazısının her biri bir heceyi belirten ve genelde sağdan sola yazılan bir yazı tipi olduğudur.³³⁰ Ayrıca Kıbrıs Hece yazısının Kıbrıs-Minos yazısı ile alakalı olduğuna ve Miken Yunancasının Çizgisel B yazısıyla benzerlikler içerdiğine dair bazı kanıtlar ortaya konmuştur.³³¹ Bununla birlikte her ne kadar ortaya çıkarılan Kıbrıs Hece yazıtlarının kesin toplam sayısı bilinmese de mevcut bilgilerden elde edilen sonuç, bu metinlerin bir bölümünün Yunanca ile beraber bir veya daha fazla tanımlanamayan dilde yazılmış olduğudur. Nitekim bahse konu metinleri içeren yaklaşık bin nesneden 650 tanesinin Yunanca harfler içerdiği, geriye kalanlardan yaklaşık 200 tanesinin hangi dile ait olduğunun tam olarak tanımlayamayacak kadar kısa veya hasarlı olduğu, diğer 100 veya 150 tanesinin ise kısmen veya tamamen okunabilir olduğu fakat Yunanca simgeler içermesine rağmen tatmin edici şekilde Yunanca metin olduğunun ifade edilemeyeceği belirtilmektedir.³³² Aynı zamanda Kıbrıs Hece yazısının sonradan Ada'ya getirilmediğine, Kıbrıs'ta üretilen ve konuşulan bir dil olduğuna, diğer bir deyişle Yunanca konuşanlar gelmeden önce Kıbrıs sakinlerinin Kıbrıs Hece yazısı etrafında kendi dillerini konuştuğuna dair kanıtlar bulunduğunu belirtmek gerekmektedir.³³³ Ama yine de, Kıbrıs Hece yazısına ilişkin var olan oldukça kısıtlı bilgiye rağmen, yazıtların üzerinde bulunan Yunanca harflerden yola çıkarak Kıbrıs Minos ve Kıbrıs Hece yazısı ile birlikte Yunancanın yavaş yavaş Kıbrıs'ta yayılmaya başladığı kıymetlendirilmektedir.

Kıbrıs'ta Yunanca öğeler içeren Hece yazısının kullanıldığı dönemde eş zamanlı olarak Fenike yazısı da görülmeye başlamıştır.³³⁴ İlk olarak M.Ö. 9. yüzyıla ait mezar yazılarında keşfedilen Fenike yazısı, ortaya çıkarılan bulgulardan anlaşıldığı üzere M.Ö. 5. ve 4. yüzyıllarda Kıbrıs'ta

³²⁸ Kıbrıs Hece yazısı Kıbrıs'ta M.Ö. 800 – 400 yılları arasında kullanılmıştır.

³²⁹ Philippa M. Steele, *Writing and Society in Ancient Cyprus*, Cambridge: Cambridge University Press, 2019, 130-133.

³³⁰ Ahmet Gözlü, *Kıbrıs Eskiçağı ve Jeopolitiği*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, 296-297.

³³¹ Ahmet Gözlü, “Kibro-Minoan Yazısı ve Kıbrıs'ın Tarihî Çağlara Girişi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1/31 (2012): 327, Erişim 10.10.2023.

³³² Steele, *A Linguistic History of Ancient Cyprus*, 99.

³³³ Steele, *Writing and Society in Ancient Cyprus*, 135.

³³⁴ Fenike yazısı Kıbrıs'ta M.Ö. 900 – 300 yılları arasında kullanılmıştır.

oldukça yaygın bir şekilde kullanılmıştır.³³⁵ Özellikle hem nicelik hem de çeşitlilik açısından oldukça zengin Fenike kalıntılarına sahip olan antik Kıbrıs şehri Kition'da, duvar yazılarından kraliyet yazıtlarına kadar her türlü metin için Fenike alfabesinin kullanıldığı kanıtlanmıştır.³³⁶ Aynı zamanda Fenike alfabesi yalnızca Kition'la sınırlı kalmamış, Ada'da bulunan tüm Kıbrıs krallıklarına, büyük ve küçük şehirlere nüfuz etmiş ve Kıbrıs Hece yazısı ile beraber kullanılarak uzun yıllar boyunca Kıbrıs halkının iki dilli olmasını sağlamıştır.³³⁷ Nitekim Steele, M.Ö. 9. ve 3. yüzyılları arasında Kıbrıs'ın birden fazla dile ev sahipliği yaptığına dair önemli kanıtlar olduğunu, bu kanıtlardan bir veya daha fazla tanımlanamayan yazı ile birlikte Kıbrıs Hece yazısının ve Fenike alfabesinin ön plana çıktığını ifade etmektedir.³³⁸ Steele konuya ilişkin çok daha önemli bir olguya vurgu yaparak, epigrafik kalıntıların ve arkeolojik kayıtların, belirtilen yüzyıllarda Kıbrıs'ta yaşamının, çok dilli bir Ada'da ve çok dilli bir toplulukta yaşamak anlamına geldiğini, bu dönemde etnik temelde iç siyasi veya kültürel ayrımların bulunmadığını, dilsel sınırların etnik sınırlarla örtüşmediğini ve farklı dilleri konuşanların birbirleriyle önemli ölçüde aynı kültürel faaliyetlere ve geleneklere katıldığını gösterdiğini belirtmektedir.³³⁹ Bununla birlikte Steel, bu dönemde yaşayan Kıbrıslıların hangi dil, etnisite veya kültürel gruba üye oldukları hakkında doğrudan bir kanıt olmadığını vurgulamakta ve dolayısıyla bu dönemdeki Kıbrıs sakinlerinin etnik olarak bölünmüş olup olmadıkları ve konuşulan dillerden hangisine önem verilip verilmediği konusunda bir değerlendirme yapmanın doğru olmayacağını ifade etmektedir. Nihayetinde hem Steel'in değerlendirmeleri hem de Kıbrıs-Minos, Kıbrıs Hece yazısı ve Fenike alfabesinin incelenmesi neticesinde ortaya çıkan sonuç, dil unsurunun M.Ö. 1500 ile M.Ö. 300 yılları arasında Kıbrıs'ta yaşayan insanları tek bir kültürel, etnik veya dilsel grupta birleştiremediği, en azından bu konuya ilişkin açık bir kanıt bulunmadığı, dolayısıyla bahse konu dönemde dil unsuru bağlamında Kıbrıs'taki insan gruplarının herhangi bir medeniyete tabi olduğunu ifade etmenin mümkün olmayacağıdır. Bununla birlikte belirtilen dönemde Yunan alfabesinden harfler içeren Kıbrıs Hece yazısı ile Fenike dilinin yan yana Ada'nın en önemli iki dilini oluşturduğunu ve Helenistik Döneme kadar bu iki dilin bir arada varlığını koruduğunu belirtmek gerekmektedir. Büyük İskender'in M.Ö. 4. yüzyılda Pers İmparatorluğunu tamamen ele geçirmesi ile birlikte Doğu Akdeniz'de başlayan yeni çağ, Kıbrıs'ın yazı tarihini de kalıcı bir şekilde değiştirmiştir. Helenistik Dönem adı verilen bu çağda, Doğu Akdeniz'i çevreleyen toprakların çoğu, dili ve

³³⁵ Gözlü, "Kibro-Minoan Yazısı ve Kıbrıs'ın Tarihî Çağlara Girişi", 328.

³³⁶ Fourrier, "Regional Studies and Interactions: Cyprus", 779.

³³⁷ Fourrier, "Regional Studies and Interactions: Cyprus", 783.

³³⁸ Steele, *Writing and Society in Ancient Cyprus*, 147.

³³⁹ Steele, *Writing and Society in Ancient Cyprus*, 148.

kültürü Yunanca olan İskender'in generallerinin soyundan gelen hanedanların egemenliği altına girmiştir. Bu çağ boyunca doğuya doğru gerçekleşen Yunan göçlerinin, yeni Yunan tarzı şehirlerin kurulmasının ve yerel elitlerin prestijlerini artırma arzusunun bir sonucu olarak, Yunan dili, hükümetlerin, yönetimlerin ve bölgesel iletişimin evrensel dili haline gelmiştir.³⁴⁰ Nitekim ilk olarak dolaylı şekilde Büyük İskender'in, sonrasında ise İskender'in generali olan Ptolemaios'un hâkimiyetine giren Kıbrıs, kaçınılmaz şekilde bu süreçten etkilenmiş ve Helen Kültürü Kıbrıs'ta ağırlığını hissettirmeye başlamıştır.³⁴¹ Bu döneme kadar oldukça farklı siyasi otoriteler tarafından kontrol edilen, farklı diller konuşulan ve çeşitli halkların kendi kültürel özellikleri ile yaşadığı Kıbrıs'ta, İskender'in fetihlerini takip eden Helenleşme, kültürel bir birleştirici güç sağlayarak, bölgenin her yerinde Yunan modeli şehirler gelişmesine, Yunancanın tek dil olarak konuşulmasına ve yerel kültürlerin Yunan dili üzerinden yorumlanmasına neden olmuştur.³⁴² Nihayetinde Helenizm'in hızlı bir şekilde Ada'da yayılması sonrasında Kıbrıs'ta hâkim kültür olan Fenike kültürü yerini Helen Kültürüne bırakmış³⁴³ ve sonuç olarak bu değişimle birlikte Ada'da Yunanca ağırlık kazanarak Fenike dili zaman içerisinde kaybolmuştur. Bu gelişmenin nihai sonucu ise Kıbrıs'ın M.Ö. 58 yılında Roma İmparatorluğunun hâkimiyetine girdiğinde görülmüş ve bu tarihte ne Fenike diline ne de Fenike kültürüne ait herhangi bir iz kalmıştır. Bu dönemde Ada artık tamamen Helenleşmiştir.³⁴⁴

Kıbrıs'ın Helenleşmeye başladığı dönemde Büyük İskender'in kurmuş olduğu geniş imparatorluğun merkezleri olan İskenderiye, Antakya ve Bergama'da "Helenistik Ortak Dil" gelişmeye başlamıştı. Bu ortak dilin, ana dilleri Yunanca olmayan kimseler tarafından da kullanılması, Yunancanın çeşitli halkların ortak kullanabilecekleri ve anlaşabilecekleri bir dile dönüşmesini sağlamıştı.³⁴⁵ Bahse konu "Ortak Yunanca" dilinin ve alfabesinin Romalılar tarafından da benimsenmesi neticesinde, artık Kıbrıs'ta Yunan alfabesi sistematik bir şekilde kullanılır olmuştu.³⁴⁶ Nitekim M.Ö. 31 ve M.S. 395 yıllarını kapsayan Roma (ve Bizans) döneminde Yunancanın, Bizans hâkimiyeti altındaki coğrafyada kökleşmesinin bir sonucu olarak,³⁴⁷ Kıbrıs'taki insan toplulukları tamamen Yunanca konuşan bir halka dönüşmüştür.

³⁴⁰ Richard Wallace, Wynne Williams, *The Three Worlds of Paul of Tarsus*, London: Routledge, 1998, 5.

³⁴¹ İsmail Şahin, "Geçmişten Günümüze Kıbrıslı Rumlar: Dil, Din ve Kimlikleri", *Journal of International Social Research*, 8/39 (2015): 342, doi:10.17719/jisr.20153913755, Erişim 14.10.2023.

³⁴² Charlotte Roueché, "Asia Minor and Cyprus", *The Cambridge Ancient History*, Cambridge: Cambridge University Press, 2000, 572.

³⁴³ Şahin, "Geçmişten Günümüze Kıbrıslı Rumlar: Dil, Din ve Kimlikleri", 342.

³⁴⁴ Richard Wallace, Wynne Williams, *The Three Worlds of Paul of Tarsus*, 183; *Introduction to the History of Cyprus*, Ed. G. Kazamias, A.K. Petrides, E. Koumas, Nicosia: Open University of Cyprus, 2013, 41–43.

³⁴⁵ Herkül Millas, *Geçmişten Bugüne Yunanlılar: Dil, Din ve Kimlikleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, 27.

³⁴⁶ *Introduction to the History of Cyprus*, 49.

³⁴⁷ Millas, *Geçmişten Bugüne Yunanlılar: Dil, Din ve Kimlikleri*, 28.

Nihayetinde Latinceyi resmi dil olarak kullanan Doğu Roma'da zamanla Latincenin gerilemesi ve Yunancanın egemen dil olarak yayılması sonrasında Bizans İmparatorluğunun altıncı yüzyılda Yunancayı resmi dil olarak kabul etmesi,³⁴⁸ bahse konu dönemde Bizans egemenliğinde bulunan Kıbrıs'ta da Yunancanın resmi dil olarak kullanılmasına neden olmuştur. Yunancanın resmi dil olarak kabullenilmesi de tarihi süreç içerisinde Anadolu, Mezopotamya, Suriye, Filistin ve Mısır'dan gelerek Kıbrıs'a yerleşen Kıbrıslıların kalıcı bir şekilde Helenleşmesi sonucunu doğurmuştur.³⁴⁹ Bu tarihten itibaren Kıbrıs'a gerçekleştirilen başta Arap akınları olmak üzere Templar Şövalyelerinin hâkimiyeti, Lüzinyan, Venedik egemenliği ve son olarak Osmanlı fethinin hiçbir Ada'da konuşulan Yunancanın varlığını sonlandıramamıştır.

Bununla birlikte Kıbrıs'ta konuşulan Yunanca ile Ege'de konuşulan Yunancanın tam olarak örtüşmediğini, aralarında birtakım farklar bulunduğunu ve tarihi süreç içerisinde Kıbrıslı Rumlar tarafından Yunanca ile birlikte Kıbrıs Rum lehçesinin kullanıldığını belirtmek gerekmektedir.³⁵⁰ Nitekim her ne kadar iki grup arasında yüksek düzeyde bir karşılıklı anlaşılabilirlik olsa da Kıbrıs'ta konuşulan Yunancanın Kıbrıs'a özgü fonolojik, dil bilgisel ve sözcüksel özellikleri bulunmaktadır.³⁵¹ Kıbrıs Rum lehçesi olarak tanımlanan Kıbrıs Yunancası, genel olarak resmi olmayan alanlarda, aile ve arkadaş ortamlarında kullanılmakta, bilinen Modern Yunanca ise özellikle resmi alanlarda ve medyada yer almaktadır.³⁵² Fakat bu noktada Kıbrıs Rum lehçesi ile Modern Yunancanın kullanım alanlarında kesin sınırlar olmadığı, Modern Yunancanın ağır bastığı genel medya, eğitim, edebiyat, sanat, siyaset ve kültürel hiciv alanlarında Kıbrıs Rum lehçesinin de yazılı ve sözlü olarak sıklıkla kullanıldığı not edilmelidir.³⁵³

Kıbrıs Rum lehçesi veya Modern Yunanca fark etmeksizin altıncı yüzyıldan itibaren Kıbrıs'ta Yunancanın kalıcı hale gelmesi, Kıbrıslıların kimliğini kalıcı bir şekilde şekillendirmiş ve bu tarihten sonra Kıbrıslılar Kıbrıs Rum halkı hüviyeti kazanmaya başlamıştır. Bu noktada sorulması gereken soru, Kıbrıslı Rumların neden Yunanistan'daki Yunanlar gibi olmadığıdır. Hiç şüphesiz bu soruya dil bağlamında verilecek cevap Kıbrıs'ın tarihi süreci içerisinde Kıbrıs-Minos Yazısı, Kıbrıs Hece Yazısı ve Fenike alfabesinin yaklaşık 1500 yıl boyunca Kıbrıslılar

³⁴⁸ Herkül Millas, *Yunan Ulusunun Doğuşu*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, 32.

³⁴⁹ Hakeri, *Başlangıcından 1878'e Kıbrıs Tarihi*, 100.

³⁵⁰ Marilena Karyolemu, "From Linguistic Liberalism to Legal Regulation: The Greek Language in Cyprus", *Language Problems and Language Planning*, 25/1 (2001): 35, Erişim 17.09.2023.

³⁵¹ Brian Newton, *Cypriot Greek: Its Phonology and Inflections*, Paris: Mouton, 1972, 19.

³⁵² Constantina Fotiou, "Debunking a Myth: The Greek Language in Cyprus", *International Journal of Bilingualism*, 23/6 (2018): 3, doi:10.1177/1367006918786466, Erişim 02.10.2023.

³⁵³ Andry Sophocleous, Clarissa Wilks, "Standard Modern Greek and Greek-Cypriot Dialect in Kindergarten Classroom Interaction", *Language, Culture and Curriculum*, 23/1 (2010): 54, doi:10.1080/07908311003632519, Erişim 01.11.2023.

tarafından kullanılması ve bu dillerin Kıbrıs'ta kullanılmaya başladığı dönemden itibaren Yunancayı açık bir şekilde etkilemesidir. Bu etkileşimin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan dildeki özgünlük, Kıbrıslıların kendi lehçesini geliştirmesinin ve nihayetinde Yunanlardan farklılaşarak dil unsuru etrafında kendi kimliklerinin oluşmasının yolunu açmıştır. Bununla birlikte Kıbrıslı Rumları Yunanlardan farklılaştıran tek unsurun dil olmadığını ifade etmek gerekmektedir.

2.1.1.3. Din

Kıbrıs'ta organize insan yaşamına dair ilk kanıtlar yukarıda da belirtildiği gibi Neolitik Döneme ait olan Khirokitia'da bulunmuştur. Aynı şekilde Khirokitia'da gerçekleştirilen kazılarda, Kıbrıs'taki dini ritüellere ilişkin ilk bulgulara da rastlanmıştır. Özellikle bu kazılarda, insanların yaşamış olduğu evlere ve evlerin yakın çevresine gömülmüş, insan veya hayvanların kurban edildiği esnada kullanılmış olabileceği düşünülen nesneler ve katmanlar halinde hayvan kemiklerinin bulunması, Neolitik Dönemde Kıbrıs'ta yaşayan insanların ölü kültüne sahip olduğunu göstermektedir.³⁵⁴ Yine Limasol'un batısında yer alan Episkopi'deki bir tepenin zirvesinde bu döneme ait bulunan küçük bir mezarlık, Ada'nın Neolitik insanların ölülerini toprağa gömdüğüne dair kanıtlar sunmaktadır.³⁵⁵

Kalkolitik Dönemde ise Ada'nın ölü kültüne ait daha belirgin kanıtlar bulunmaktadır. Nitekim Baf yakınındaki Kissonerga'da ortaya çıkarılan taş levhalarla kaplı dikdörtgen kesimli mezarlar, bu dönemdeki dini geleneklerin önceki döneme göre oldukça geliştiğini göstermektedir.³⁵⁶ Çeşitli mezarlarla birlikte Kalkolitik döneme ait dini geleneklere ilişkin dikkat çeken diğer bir özellik, bulunan insan mezarlarında insanların boncuk ve kolyelerle gömülmüş olması ve bazı mezarlarda renkli şişeler ve değerli taş kâseler bulunmasıdır.³⁵⁷ Ayrıca döneme ait pişmiş topraktan yapılmış ana tanrıçayı temsil eden idollere rastlanması, bereket tanrıçasına tapınma düşüncesinin Kıbrıs'ta bu dönemde ortaya çıkmış olabileceğini göstermektedir.³⁵⁸

Tunç Çağı'na doğru ilerledikçe, Kıbrıs'taki ölü kültürünün bir hayli değiştiği görülmektedir. Öbür dünyadaki yaşamında ihtiyaçlarını karşılaması amacıyla yiyecek ve günlük eşyaları ile birlikte, at, deve, köpek gibi evcil hayvanların, silahların, çömleklerin ve diğer aletlerin ölü ile gömülmesi geleneği bu dönemin en önemli dini ritüeli olarak ortaya çıkmaktadır. Aynı şekilde

³⁵⁴ Hill, *A History of Cyprus: To the Conquest By Richard Lion Heart*, 55; Buchholz and Karageorghis, *Prehistoric Greece and Cyprus*, 124.

³⁵⁵ Brown, Catling, *Ancient Cyprus*, 10.

³⁵⁶ "Chalcolithic Cyprus", California: American Schools of Oriental Research, 1991, 21.

³⁵⁷ "Chalcolithic Cyprus", 23.

³⁵⁸ *Introduction to the History of Cyprus*, 4; Buchholz, Karageorghis, *Prehistoric Greece and Cyprus*, 124.

bu döneme ait mezarlarda, çift sürme, çamaşır yıkama, banyo yapma, dans etme, teknelerde yelken açma vb. günlük yaşam sahnelerini gösteren pişmiş topraktan yapılmış modellerin bulunması, Kıbrıs'ta yaşayan insanların öbür dünyada hayatın devam edeceğine inandıklarını göstermekte ve Kıbrıs'taki Tunç Çağı insanının dini gelenekleri konusunda oldukça önemli ipuçları vermektedir.³⁵⁹ Aynı zamanda bu döneme ait mezarların basamaklı giriş yolları, mezar odası girişleri ve gösterişli mezar odalarından oluşması, ayrıca mezarların büyük aile mezarlarına dönüşmüş olması dikkat çekicidir. Gelişmiş mezarlarla birlikte özellikle Vuni mezarlığında bulunan kil modellere dayanılarak, Tunç Çağı Kıbrıs insanının ziraat, hayvancılık ve kadına dayalı dini bir inanca sahip olduğu öne sürülmektedir.³⁶⁰ Bununla birlikte kil modellerden anlaşılacağı üzere Tunç Çağı Kıbrıs topluluklarının açık ve kapalı tapınaklarda gruplar halinde ibadet etmesi ve tanrıya adak sunması oldukça kayda değerdir.³⁶¹

Tunç Çağının sonuna doğru özellikle Mikenlerin ve Fenikelilerin Ada'ya yerleşmesi ile birlikte Kıbrıs'taki toplulukların din gelenekleri de değişmiş ve bu dönemde dilde olduğu gibi dini geleneklerde de ikilik görülmeye başlamıştır. Nitekim M.Ö. 1200 – 300 yılları arası döneme ait ortaya çıkarılan mezarlar, Kıbrıs'taki insanların her iki medeniyete ait iki farklı türde mezar inşa ettiğini göstermektedir. Bunlardan ilki, özellikle Lapethos ve Kourion'da bulunan kayaların içerisinde yer alan çukur mezarlar olarak, ikincisi ise taştan yapılmış duvarlar, uzun dar geçitler ve koridorlara sahip dikdörtgen oda şeklindeki kaya mezarlar olarak ortaya çıkmaktadır.³⁶² Bu tipteki kaya mezarlarının kökenlerinin genel olarak Miken geleneğinde olduğu, özellikle Rodos'ta bulunan mezarlarla benzerlik gösterdiği fakat bununla birlikte benzer kaya oda mezarlarının Fenike kıyılarında ve Filistin'de de ortaya çıktığı bilinmektedir.³⁶³ Ayrıca bu dönemde Kıbrıs'ta Ayia Irini, Idalion ve Ayios Jakavos başta olmak üzere farklı bölgelerde ve farklı mimari yapılarda ilk modern tapınakların inşa edildiğini de not etmek gerekmektedir.³⁶⁴

Doğu Akdeniz'in Helenizm Kültürü etkisine girmesi, Kıbrıs'ta dili olduğu kadar din unsurunu da kalıcı bir şekilde etkilemiştir. Helenizm'in Ada'da hızlı şekilde yayılmasının bir sonucu olarak bu döneme kadar Kıbrıs'taki insan topluluklarının gerçekleştirmiş olduğu dini ritüeller Yunan mitolojisine uyarlanmaya başlamış, Yunan Kültürünün sembolleri olan, Zeus, Herakles,

³⁵⁹ Hill, *A History of Cyprus: To the Conquest By Richard Lion Heart*, 55.

³⁶⁰ Serter, *Kıbrıs Tarihi*, 26.

³⁶¹ Brown, Catling, *Ancient Cyprus*, 20.

³⁶² A. T. Reyes, *Archaic Cyprus*, Oxford: Clarendon press, 1994, 41.

³⁶³ Reyes, *Archaic Cyprus*, 41.

³⁶⁴ Bu dönemdeki tapınaklara ilişkin detaylı bilgi için bkz. Einar Gjerstad, *The Swedish Cyprus Expedition, Vol. IV, Part 2; The Cypro-Geometric, Cypro-Archaic, and Cypro-Classical Periods*, Stockholm: Victor Pettersons, 1948, 1–4.

Apollo, Artemis, Athena gibi Yunan tanrıları artık Kıbrıslıların da tanrıları olmuştur.³⁶⁵ Aynı zamanda Ada'nın her tarafında görülmeye başlayan Yunan tanrılarının yanında Ptolemeler Krallığına ait bazı şehirlerde krallığa ait tapınaklar da ortaya çıkmaya başlamış ve bu dönemde Kıbrıs insanları Yunan tanrılarıyla birlikte Ptolemeler krallarına tapınmışlardır.³⁶⁶

Helenizm'in bölgede yaygınlaşmaya başladığı dönemde Mısır, Anadolu, Filistin ve çevre ülkelerden yayılmaya başlayan ve genellikle yerleştikleri topraklarda Yunanca konuşulduğu için Yunan dilini benimsemek zorunda kalan Yahudi topluluklarının,³⁶⁷ Kıbrıs'a gelip ticari bölgelere ve özellikle Salamis'e yerleştiğini ve süreç içerisinde Filistin'den Romalılarca sürgün edilen Yahudi halkının Kıbrıs'a artan sayıda gelmeye devam ettiğini bu noktada not etmek gerekmektedir.³⁶⁸ Bu durumda Kıbrıs'ta Yunan tanrı inancı ve Ptolemelere ait kültler yayılırken eş zamanlı olarak Yahudi geleneklerinin de Kıbrıslılar tarafından benimsenmeye başlaması dikkate değerdir. Nitekim Kıbrıs'ın din tarihi bakımından en önemli dönüm noktalarından birisi olan Aziz Paul ve Kıbrıs doğumlu Yahudi Levi kabilesi üyesi Aziz Barnabas'ın M.S. 45 yılında Kıbrıs'a geldiği dönemde Kıbrıs'taki Soli, Salamis, Kition ve Baf şehirlerinin Yahudi yerleşim merkezleri olarak bulunması son derece ilgi çekicidir.³⁶⁹ Aynı zamanda bu dönemde Kıbrıs'ta Filistinli Yahudi prenseslerle evlenen bazı zengin Yahudilerin var olduğu, madenlerde ve tarım alanlarında Yahudi işçilerin çalıştığı, Yahudilere ait Sinagoglar bulunduğu ve özellikle Salamis'te yoğun bir Yahudi nüfus olduğu bilinmektedir.³⁷⁰

Yunan tanrı inancı, Ptolemeler kültürleri ve Yahudi Sinagoglarının bir arada hüküm sürdüğü Kıbrıs'ta, çoklu inanç yapısına etki eden en önemli olay Aziz Paul ve Aziz Barnabas'ın Antakya'dan Salamis'e gelmesi olmuştur. Bu çerçevede Aziz Markos eşliğinde Kıbrıs'a çıkan azizlerin, bütün Ada boyunca dolaşarak Kıbrıs'ta Hristiyan öğretisini yaymaya çalışması ve en sonunda seyahatleri esnasında karşılaştıkları Kıbrıs'ın Roma valisi Sergius Paulus'u Hristiyan olması için ikna etmesi,³⁷¹ Ada'da diğer inançların yanına Hristiyanlığın da eklenmesine neden olmuştur. Roma valisinin din değiştirmesi ile birlikte Kıbrıs'ın, Hristiyan bir yönetici tarafından yönetilen ilk ülke olduğu ayrıca not edilmelidir.³⁷² Bununla birlikte Paulus'un Hristiyanlığı

³⁶⁵ Şahin, "Geçmişten Günümüze Kıbrıslı Rumlar: Dil, Din ve Kimlikleri", 342.

³⁶⁶ Kazamias, Petrides, Koumas, *Introduction to the History of Cyprus*, 42.

³⁶⁷ Wallace, Williams, *The Three Worlds of Paul of Tarsus*, 6.

³⁶⁸ Serter, *Kıbrıs Tarihi*, 53.

³⁶⁹ Karen Armstrong, *A History of God*, New York: Ballantine Books, 1994, 5. Bununla birlikte Aziz Paul'un yalnızca Kıbrıs'ta değil ziyaret ettiği tüm şehirlerde Yahudi cemaati bulduğunu not etmek faydalı olacaktır. Wallace, Williams, *The Three Worlds of Paul of Tarsus*, 6.

³⁷⁰ James Carleton Paget, "Cyprus in the New Testament and Beyond", *From Roman to Early Christian Cyprus*, Ed. Laura Nasrallah, Charalambos Bakirtzis, Annemarie Luijendijk, Tübingen: Mohr Siebeck, 2020, 38.

³⁷¹ Paget, "Cyprus in the New Testament and Beyond", 36.

³⁷² Farid Mirbagheri, *Historical Dictionary of Cyprus*, Toronto: The Scarecrow Press, 2010, xxiii.

kabul etmesinin beklenen etkiyi yaratamadığını ve azizlerin arzuları doğrultusunda Kıbrıs'ta Hristiyanlığın hızlı bir şekilde yayılamadığını belirtmek gerekmektedir. Nitekim Aziz Paul ve Aziz Barnabas'ın Hristiyanlığı yayma faaliyetlerine rağmen çok uzun yıllar boyunca Ada'da kayda değer sayıda Hristiyan nüfusun olduğuna dair kesin bir kanıt bulunamamıştır.³⁷³ Aynı zamanda Paulus'u Hristiyanlığa ikna etmeyi başaran Aziz Barnabas'ın, on yıl sonra Ada'ya tekrar döndüğünde Yahudiler tarafından taşlanarak öldürüldüğü göz önüne alındığında,³⁷⁴ Kıbrıs'taki insanların bahse konu yıllarda Hristiyanlığa karşı olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır.

Hristiyanlığın yayılmasına karşı ilk saldırgan eylem olarak sayılabilecek bu olaydan sonra, 115 yılında Artemion adında bir lider öncülüğünde Yahudilerin Kıbrıs'ta toplu bir isyan başlatması ve yaklaşık 240.000 Yahudi olmayan insanın öldürülmesiyle birlikte Salamis şehrinin yerle bir edilmesi, Kıbrıs'taki Hristiyanlık için bir dönem noktası olmuştur.³⁷⁵ Nitekim Yahudi İsyanının Roma İmparatorluğu tarafından sert bir şekilde bastırılması sonrası Yahudiler tamamen Ada'dan gönderilmiş ve bir daha asla Kıbrıs'a Yahudi kabul edilmemiştir.³⁷⁶ Böylelikle isyandan sonra Hristiyanlık Kıbrıs'ta yayılmak için geniş bir alan bulmuş ve süreç içerisinde Ada genelinde hızla yayılan Hristiyanlık, özellikle 325 yılında İlk Ekümenik Konseye katılmış olan Salamis Piskoposu Epiphanos başta olmak üzere birçok Hristiyan azizin Kıbrıs'a yerleşmesi sonrasında nihai zaferini kazanmıştır.³⁷⁷ Nihayetinde Salamis Başpiskoposu Epiphanos tarafından kurulan ve Hristiyanlığın Kıbrıs'ta tek din olması ile birlikte mutlak güce ulaşan Kıbrıs Ortodoks Kilisesi, Bizans İmparatoru Zeno döneminde (476 - 491) bağımsız bir Kilise haline gelmiştir.³⁷⁸

İmparator Zeno tarafından Kıbrıs Kilisesi'ne bahşedilen bu hak, piskoposların yerel otoritesinin daha da güçlenmesinin önünü açmış, İmparatorluk ile Kıbrıslılar arasındaki ilişkilerin Kilise vasıtasıyla cereyan edecek olmasının bir sonucu olarak Kıbrıs'ın ruhban sınıfına politik bir misyon yüklemiş ve Kıbrıs'ta ekonomik ve siyasal işlevin Kilise'nin tekeline dönüşmesine

³⁷³ Wallace, Williams, *The Three Worlds of Paul of Tarsus*, 185.

³⁷⁴ Hakeri, *Başlangıcından 1878'e Kıbrıs Tarihi*, 83.

³⁷⁵ Hill, *A History of Cyprus: To the Conquest By Richard Lion Heart*, 242. Salamis'te öldürülen insan sayısı oldukça tartışmalıdır. Bu tarihte Salamis nüfusunun bu denli fazla olamayacağı, olsa dahi bunların birçoğunun Yahudi olma olasılığının yüksek ihtimal olduğu ifade edilmektedir. Wallace, Williams, *The Three Worlds of Paul of Tarsus*, 185.

³⁷⁶ Serter, *Kıbrıs Tarihi*, 27.

³⁷⁷ Kazamias, Petrides, Koumas, *Introduction to the History of Cyprus*, 57. M.S. 325 tarihinde Roma İmparatoru Konstantin, İzmit'te "İlk Ekümenik Konseyi" gerçekleştirerek, İmparator'un bu tarihten itibaren Hristiyan Kilisesinin destekleyicisi ve savunucusu olacağına dair bir karar çıkarmıştır. Bu sürecin devamında Roma İmparatorluğu içerisinde hızla yayılmaya başlayan Hristiyanlık, I. Teodosius döneminde (379-395) resmi din olmuştur. Artık resmi din olarak Hristiyanlık, İmparatorluk yıkılana kadar resmî ideolojinin sözcüsü ve belirleyicisi olarak önemli bir işlev görecektir. Millas, *Geçmişten Bugüne Yunanlılar: Dil, Din ve Kimlikleri*, 122; Millas, *Yunan Ulusunun Doğuşu*, 35.

³⁷⁸ Öncan, Özdemir, Sağduyu, *Kıbrıs Tarihi M.Ö 7000 - M.S 1983*, 57.

neden olmuştur.³⁷⁹ Bununla birlikte dağınık toplum yapısının Kilise'nin hamiliğinde tekleştirilmesi, merkezi idareye uzak konumdaki Ada'nın yönetim boşluğunu dolduran Kilise'nin, hızla büyüyen kentleri kısa vadede etki alanına alması, ruhban sınıfının politize olmuş bir tüccar gibi yeni bir kimliğe kavuşması ve Kilise'nin buna bağlı olarak ticaretten azımsanmayacak şekilde gelir elde etmesi ve yoksulluğun kol gezdiği bir toplumda çok sayıda insan çalıştıran Kilise'nin istihdam sağlayıcı bir görevi üstlenmesi, Kilise'nin hem Tanrı'nın yeryüzü temsilcisi, hem büyük bir feodal bey, hem de büyük bir tüccar olmasına sebep olmuş, bu dönüşüm sayesinde Ada "Kilise Devleti" hüviyeti kazanmış ve en nihayetinde Kıbrıs günümüzde de açıkça etkilerinin görüldüğü şekilde bir baştan bir başa kiliseleşmiştir.³⁸⁰ Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin Ada'da ele geçirmiş olduğu bu mutlak gücü ne yaklaşık 500 yıl süren Arap akınları, ne Lüzinyanlar ne de Osmanlı yönetimi ortadan kaldırılabilmektedir. Bugün dahi Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin Kıbrıslı Rumlar ve Rumların yönettiği devlet üzerinde mutlak güce sahip bulunduğu vurgulanmalıdır.

Kilise'nin Kıbrıs'ta en önemli otoriter güç olmasının bir sonucu olarak halk üzerinde oluşturduğu baskın etki ve bunun neticesinde Hristiyanlığın toplumun her kesimi tarafından zorunlu veya isteğe bağlı olarak benimsenmesi, Kıbrıslıları kaçınılmaz bir şekilde Hristiyan Helen dünyası ile birleştirmiştir. Diğer taraftan İmparator Zeno tarafından Kilise'ye bahşedilen bağımsızlıkla birlikte resmî belgeleri kırmızı belgelerle imzalama, dini törenlerde mor pelerin giyme, piskoposluk esasına yerine İmparatorluk esasına taşıma gibi ayrıcalıklar,³⁸¹ Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin Hristiyan dünyası içerisinde ayrı bir konum elde etmesinin yolunu açarak diğer Kiliselerden farklı bir şekilde kurumsallaşmasına ve kendine özgü bir kültüre sahip olmasına neden olmuştur. Nihayetinde Hristiyanlığı tamamiyle kabul etmiş olan Kıbrıslılar süreç içerisinde kati bir şekilde Hristiyan Helen dünyasına tâbi olmuş fakat aynı zamanda Kilise'nin bağımsızlığının bir sonucu olarak bu dünya içerisinde kendisine ait farklı bir alt dünya oluşturmuştur.

Hristiyan çevrenin değişmez asli unsuru olmakla birlikte daha önceden de ifade edildiği gibi Kıbrıslıların altıncı yüzyılda Yunancayı resmi dil olarak kabul etmesi ve süreç içerisinde Kıbrıs lehçesinin gelişmesi, Kıbrıslı Rumların kimlik inşa sürecine ilişkin resmin daha da netleşmesini sağlamıştır. Anadolu, Suriye, Filistin, Mısır ve Ege'den gelen ilk insanlarla birlikte insan topluluklarının oluşmaya başladığı Kıbrıs'ta, yaklaşık 900 yıl boyunca (M.Ö.1200 – 300)

³⁷⁹ Şahin, "Geçmişten Günümüze Kıbrıslı Rumlar: Dil, Din ve Kimlikleri", 346.

³⁸⁰ Şahin, "Geçmişten Günümüze Kıbrıslı Rumlar: Dil, Din ve Kimlikleri", 347. Bizans Dönemindeki toplumsal dönüşüm için bkz. Giorgos Papantoniou, *Religion and Social Transformations in Cyprus*, Leiden: Brill, 2012; Metcalf, *Byzantine Cyprus: 491-1191*.

³⁸¹ Stamatakis, "The Construction of Modern Greek-Cypriot Identity", 37.

Miken ve Fenike medeniyeti hüküm sürmüştü, Büyük İskender'in Doğu Seferi sonrası ise Helen Kültürünün etkisi görülmeye başlamıştır. Bu dönemde Kıbrıslıların Yunanca yazıp, okumaya başlaması ile kimlikleri şekillenmeye başlamış, M.S. 45 yılında Aziz Paul ve Aziz Barnabas'ın Kıbrıs'a gelişi ile Hristiyanlıkla tanışmış ve Bizans İmparatorluğu'nun Hristiyanlığı resmi din olarak kabul etmesi sonrası Kıbrıs'taki insanlar tamamıyla Hristiyan dinine mensup bir topluluk haline gelmiştir. Nihayetinde altıncı yüzyılda Yunancanın resmi dil olarak kabul edilmesiyle birlikte Kıbrıs'ta Ortodoks Hristiyan inancına sahip ve Yunanca konuşan bir toplum oluşmuş ve bu toplum kaçınılmaz olarak Hristiyan Helen dünyasının ayrılmaz bir parçası olmuştur. Bununla birlikte Hristiyan olan ve Yunanca konuşan Kıbrıs toplumunun kendine özgü bir lehçe geliştirmesi ve bağımsız bir Kiliseye sahip olması, Kıbrıslıları Bizans İmparatorluğunu oluşturan diğer Hristiyan gruplardan farklılaştırmış ve bu farklılaşma zaman içerisinde Kıbrıs toplumunu, Yunanistan'daki Yunanlardan ayırıştırarak Yunan milletine tabi fakat Kıbrıslı kimliğine sahip bir halka dönüştürmüştür.

2.1.1.4. Milliyetçilik

Milliyetçilik kavramının ne zaman ve nasıl ortaya çıktığı, inşacı bir yaklaşım ile mi yoksa primordiyalist bakış açısıyla mı açıklanması gerektiği tartışmaları yüzyıllardır sürmektedir. Bu nedenle başlık altında milliyetçilik kavramına ilişkin tartışmalara değinilmeyecektir. Fakat bu noktada bilinen bir gerçek olarak milli kimliklerin inşasında etnisite, dil ve din gibi objektif unsurlarla birlikte milliyetçilik duygusunun da oldukça önemli bir etken olduğunu, hatta bazı durumlarda ulus bilincinin oluşması bağlamında milliyetçiliğin, objektif unsurlardan çok daha etkili bir unsur olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Bu çerçevede Kıbrıs Rum milliyetçiliğinin irdelenmesinin, genel olarak milliyetçilik olgusuna ilişkin bazı sonuçlar ortaya çıkaracağı, özel olarak ise hem Kıbrıslı Rumların kimlik inşası sürecine ilişkin hem de Kıbrıslı Rumlarla Yunanlar arasındaki ilişkiye yönelik önemli bulgular sunacağı değerlendirilmektedir.

Milliyetçilik akımının ulusları etkilemeye başladığı 19. yüzyıla kadar Kıbrıslı Rumların milli kimlikleri yukarıda belirtildiği üzere dil ve din unsuru üzerinden şekillenmiş ve özellikle Kıbrıslı Rum kimliği Hristiyanlıkla özdeşleşmişti.³⁸² Nitekim Kıbrıs Rum tarihçiliği, Kıbrıs'taki kökenlerini açıklamak için dil, din ve tarihi anlatıya vurgu yapmakta ve Kıbrıs Rum kimliğinin, Antik dönemde oluşmaya başlayan, Bizans döneminde son şeklini alan ve Osmanlı döneminde varlığını sürdürmeyi başaran Helen bilinci ve bu bilince bağlı olarak milli/etnik ruh

³⁸² Beşinci yüzyılda Hristiyanlığı, ertesi yüzyılda ise Yunancayı resmi olarak kabul eden Kıbrıslıların, bu tarihten itibaren Helen dünyasının kalıcı üyesi olduğunu, bununla birlikte Hristiyan dinine sahip, Yunanca konuşan ve yazan bu toplumun, kendi bağımsız Kilisesi ile birlikte Yunancadan ayrı bir lehçeye sahip olmasının önemli bir sonucu olarak Atina'daki veya Girit'teki Yunanlardan kısmen farklılaşarak Kıbrıslı Rum hüviyetine büründüğünü bu noktada bir kez daha ifade etmek faydalı olacaktır.

tarafından oluştuğunu savunmaktadır.³⁸³ Fakat bu doneme kadar Kıbrıslı Rumların kimliğine ilişkin objektif unsurlar etrafında yapılan tanımlamanın milliyetçilik akımı ile birlikte değişmeye başladığını belirtmek gerekmektedir. Bu kapsamda Yunanistan'ı kuran Yunanlar tarafından benimsenmiş olan Helen milliyetçiliğinin, Kıbrıslı Rum elitlerince ders kitapları, edebiyat, basın yayın kuruluşları ve halka açık konuşmalar yoluyla dolaylı bir şekilde Ada'ya aktarılması ve nihayetinde 1846 yılında Larnaka'da Yunan Konsolosluğunun açılması ile doğrudan Kıbrıs'a taşınması oldukça kayda değerdir.³⁸⁴ Nitekim Helen milliyetçiliğinin Ada'ya sııraması hem Kıbrıslı Rumların kimliğinin şekillenmesine neden olmuş hem de Kıbrıslı Rumlarla Kıbrıslı Türklerin geleceğini donuşu olmayan bir sürece sokarak günümüze kadar devam eden Kıbrıs Sorununun ilk temellerini oluşturmuştur.

Yunan Konsolosluğunun açılması ile Kıbrıs'a atanan ve Kıbrıs'ın İngiliz doneminde Ada'daki en yüksek Yunanistan temsilcisi olan Yunan konsoloslar, atandıkları ilk günden itibaren Helen milliyetçiliğinin Ada'da yayılması için oldukça etkin bir şekilde çalışmaya başlamıştır. Özellikle Kıbrıs'a ilk atanan Konsolos Philemon'un girişimleri konuya ilişkin oldukça önemli bir örnek olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim Philemon'un 1895 yılındaki Yunan Bağımsızlık gününde Limasol'da halkın karşısına askeri üniforma ile çıkararak kendisini Yunan Kralının temsilcisi olarak tanıtması, 1897 yılındaki Türk-Yunan Savaşı'nda Yunan Ordusu için Kıbrıslı Rumlardan gönüllü askerler toplaması, 1899 yılındaki atletizm oyunlarında Yunan bayraklarının oyunlarda yer almasını sağlayarak Yunan milli marşını aldırması ve bu süreç içerisinde yapmış olduğu tüm konuşmalarda Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanması zaruri olduğunu dile getirmesi dikkat çekicidir.³⁸⁵ Philemon'dan sonra atanan Philios Zannetos ve ondan sonra Ada'ya gelen konsolosların da enosis doğrultusunda Helen milliyetçiliği propagandası yapmayı artırarak sürdürdüğü ayrıca not edilmelidir.³⁸⁶

Yunan diplomatlarla eş zamanlı olarak Helen milliyetçiliğinin Ada'ya sirayet etmesi için Yunanistan'da ve farklı ülkelerde kurulmuş olan “*Yunan Vatansever Komitesi*” adı verilen örgütler, enosis hayalini desteklemek maksadıyla dünyanın farklı bölgelerindeki Yunanların

³⁸³ Elena Koumna, *The Origins of Greek Cypriot National Identity*, Yüksek Lisans Tezi, Western Michigan University Department of Science, 1998, 19.

³⁸⁴ Thekla Kyritsi, Nikos Christofis, Introduction: *Cypriot Nationalisms in Context*, Cham: Palgrave Macmillan, 2018, 8; Petros Nikolaou, “National Identity, Otherness, and Bi-Communal Relations Through the Cypriot Greek-Speaking Press Between 1878 and 1912”, *Cypriot Nationalisms in Context*, Ed. Thekla Kyritsi, Nikos Christofis, Cham: Palgrave Macmillan, 2018, 51; Koumna, “The Origins of Greek Cypriot National Identity,” 32.

³⁸⁵ Pierre Oberling, *The Road to Bellapais: The Turkish Cypriot Exodus to Northern Cyprus*, New York: Columbia University Press, 1982, 15; George Hill, *A History of Cyprus: The Ottoman Province, The British Colony*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010, 501-502.

³⁸⁶ Hill, *A History of Cyprus: The Ottoman Province, The British Colony*, 505.

Kıbrıs'a göçünü teşvik etmişlerdir.³⁸⁷ Bahse konu örgütler zamanla daha iyi organize olarak 1898 yılında Atina'da *Vatansever Kıbrıs Ligi* adı altında birleşmiş ve “*Girit'te olduğu gibi Kıbrıs'ta da ihtilale ulaşmak misyonu ile*” Ada'nın her tarafında “*Vatansever Kulüpler*” ismiyle faaliyet göstererek açık bir şekilde enosis için mücadele etmiştir.³⁸⁸ Nihayetinde eğitilmiş Rum elitler, Yunan diplomatlar ve farklı isimler altında kurulmuş olan örgütlerle birlikte bu döneme kadar objektif unsurlarla şekillenmiş olan Kıbrıslı Rumların kimlik inşa süreci artık yeni bir aşamaya geçmeye başlamıştır.

Osmanlı döneminde farklı ulusların dini bağlılığa göre sınıflandırılması çerçevesinde oluşturulan millet sisteminin bir sonucu olarak Kıbrıs Ortodoks Kilisesi başpiskoposunun Kıbrıslı Rumların etnarşı (ulusal lideri) haline gelmesi,³⁸⁹ kaçınılmaz olarak Kıbrıslı Rumlar içerisinde başlayan bu yeni sürecin bahse konu örgütlerle beraber Kilise tarafından yönetilmesine neden olmuştur. Kilise ve din adamlarının bu süreçte etkin olmasının bir diğer nedeni şüphesiz milliyetçi ideolojinin Kıbrıs'ta ilk ortaya çıktığı dönemde, Kıbrıslı Rumların ulusal kimliğinin her şeyden önce din etrafında tanımlanması olmuştur.³⁹⁰ Kıbrıs Rum toplumunun Hristiyanlığa olan bağlılığı, Kilise'nin kendisini Helenizm'in korunması için bir araç olarak sunmasına neden olmuş ve Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanması davasında Kıbrıslı Rumların önderliğini üstlenmesinin yolunu açmıştır.³⁹¹ Nitekim 22 Temmuz 1878 tarihinde Kition Piskoposu Kyprianos tarafından Kıbrıs'ın yönetimini Osmanlı'dan devralmak için Larnaka'da karaya ayak basan İngiltere'nin Kıbrıs'taki ilk Yüksek Komiseri Sir Garnet Wolseley'e; “*Tıpkı İyon Adalarının Ana vatan Yunanistan'a bağlanmasında olduğu gibi Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleşmesine yardım edeceğimiz için hükümet değişikliğini kabul ediyoruz.*” ifadelerinin kullanılması,³⁹² Kıbrıs Ortodoks Kilisesinin enosis davasını üstlendiğini göstermesi bakımından oldukça kayda değerdir.

Kition Piskoposunun ifadeleri ile amacını açık bir şekilde belirten Kilise, milliyetçiliğin hem kurumsal hem de ruhani temsilciliğini üstlenerek Kıbrıslı Rumların Helen milliyetçiliğini sıkı bir şekilde benimsemesinde oldukça aktif rol oynamıştır.³⁹³ Nitekim Rum toplumunun bu

³⁸⁷ Hill, *A History of Cyprus: The Ottoman Province, The British Colony*, 496.

³⁸⁸ Oberling, *The Road to Bellapais*, 17.

³⁸⁹ Andrew R. Novo, *The EOKA Cause: Nationalism and the Failure of Cypriot Enosis*, London: I.B.Tauris, 2021, 11.

³⁹⁰ Yiannos Katsourides, “The Rise of Greek Cypriot Nationalism to Hegemony: Agency, Particularities, and Popularization”, *Cypriot Nationalisms in Context*, Ed. Thekla Kyritsi and Nikos Christofis, Cham: Palgrave Macmillan, 2018, 32.

³⁹¹ Katsourides, “The Rise of Greek Cypriot Nationalism to Hegemony”, 33.

³⁹² Hill, *A History of Cyprus*, 297.

³⁹³ Pınar Çağlayan, *Kıbrıs'taki Milliyetçiliklerin Düşünsel Kökenleri ve Tarihsel Gelişimi (1878-2004)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, 77.

dönemde okuma-yazma oranının oldukça düşük ve toplumun büyük kısmının eğitimsiz olduğu düşünüldüğünde, Kilisenin dini savlar ve tartışmaların yanı sıra, toplumun eğitimi için gerekli olan akademik, kültürel ve sosyal tartışmaların merkezi haline gelmesinin, Kıbrıs Rum kimliğinin entelektüel zemininin ve toplumu örgütleme görevinin Kilise içerisinde ortaya çıkmasının ve milliyetçi hareketlerin Kilisenin desteklediği kesimler tarafından başlatılmasının oldukça doğal olduğu değerlendirilmelidir.³⁹⁴

Katsourides'e göre, aslında gelenekselci olan Kıbrıs Ortodoks Kilisesi, "ulus" fikrini fazla modern bulmasından dolayı, İngiliz yönetiminin ilk yıllarında milliyetçi düşünceleri görmezden gelmekteydi. Bu doğrultuda, Kition Piskoposu tarafından Kıbrıs'ın ilk valisine söylenen ifadeler milliyetçilik olgusundan ziyade Ortodoks Hristiyanlığın Yunanistan çatısı altında birleştirilmesi bağlamında din olgusu üzerinden sarf edilmişti. Fakat İngilizler, Kıbrıs'ta yerleşik güç haline gelmiş olan Kilise'nin ekonomi, politika, kültür ve medya üzerindeki yetkilerini zayıflatmaya ve siyasi düzeydeki ayrıcalıklarını sorgulamaya başladığı zaman Kilise yön değiştirerek varlığını devam ettirebilmek için milliyetçiliğe yönelmişti.³⁹⁵ Nitekim Katsourides'in düşüncelerine paralel olarak Kızılyürek bu şartlar altında Kilisenin, Kıbrıs'ta milliyetçiliğin yayılması için çaba sarf etmeye başladığını, milliyetçiliğin merkezi üssü olarak Rum okullarını belirlediğini ve Helen milliyetçiliğinin Kıbrıslı Rumlar arasında yaygınlaşması için eğitim sistemini kullandığını belirtmekte ve bu çerçevede Kıbrıs'ın İngiliz egemenliğine geçtiği tarih olan 1878 yılında Kıbrıslı Rumlara eğitim veren toplam 93 olan okul sayısının, 1881 yılında 99'a, 1901'de 273'e çıktığını, 1881'de 4907 olan Kıbrıslı Rum öğrenci sayısının ise 1801 yılında 15.712'ye yükseldiğini ifade etmektedir.³⁹⁶

Rum okullarının Ada'nın her tarafında hızlı bir şekilde yayılması Kıbrıs Rum milliyetçiliği için dönüm noktası olmuştur. Özellikle İngilizlerin Kıbrıslı Rum ortaokul ve liseleri için Yunanistan Eğitim Bakanlığına öğretmen ataması yapılması izni vermesi, Yunan hükümetinin Ada'ya aşırı milliyetçi öğretmenler göndermesine ve nihayetinde kaçınılmaz bir şekilde bu okulların Yunan milliyetçiliğinin aşılama merkezi haline gelmesine neden olmuştur.³⁹⁷ Nitekim Yunanistan Krallığının uyguladığı ve asıl amacının Yunan Krallığının sınırları dışında yaşayan Ortodoks

³⁹⁴ Çağlayan, "Kıbrıs'taki Milliyetçiliklerin Düşünsel Kökenleri", 89.

³⁹⁵ Katsourides, "The Rise of Greek Cypriot Nationalism to Hegemony", 32.

³⁹⁶ Niyazi Kızılyürek, *Milliyetçilik Kısacasında Kıbrıs*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, 78. Kıbrıs'taki ilk yarı resmi okul 18. yüzyılda Başpiskopos Hristodoulos tarafından Başpiskoposluk bünyesinde kurulmuştur. Sonrasında ise 1741 yılında Başpiskopos Philotheos Helen ve Müzik Okulu'nu, 1812 yılında Başpiskopos Kiprianos Lefkoşa'daki ilk liseyi açmış, 1819'da Limasol Lisesi, 1822'de Larnaka Lisesi faaliyete geçmiş ve 1859 yılında Lefkoşa'da ilk Kız Okulu eğitime başlamıştır. Stamatakis, "The Construction of Modern Greek-Cypriot Identity," 153.

³⁹⁷ Oberling, *The Road to Bellapais*, 16.

Rumları politize ederek *Megali İdeayı* gerçekleştirmek olan eğitim seferberliği göz önünde bulundurulduğunda, Kıbrıs'taki Rum okullarının uyguladığı eğitimin içeriğinin ne olduğunu anlamak çok zor olmamıştır.³⁹⁸ Konuya ilişkin olarak 1901 tarihli bir rapor, Rum okullarındaki eğitim sürecini ve bu okulların milliyetçiliğin merkezi haline gelmesini şu ifadelerle aktarmaktadır; “Neredeyse her okulda resmi günlerde ve törenlerde kullanılmak üzere Yunan bayrağı veya mavi beyaz çizgili bez örtü bulunmaktaydı. Yunan-Ortodoks sınıfların duvarlarında Yunan politikacıların, savaş kahramanlarının ismi yazmakta ve ‘Girit’in yeniden dirilişi’ temalı resimler çizilmekteydi. Tarih derslerinde yalnızca modern Yunanistan tarihi, coğrafya derslerinde ise yalnızca Yunanistan coğrafyası anlatılmaktaydı. Okuma kitapları Yunan halkının ne denli soylu olduğunu anlatmaktaydı...”.³⁹⁹ İngiliz denetçi tarafından kaleme alınan bu rapor, 20. yüzyılın başlarında Rum gençlerinin nasıl yetiştirildiğini açıkça göstermektedir. Eğitim süresi boyunca fanatik Yunan öğretmenler tarafından eğitilen Rum gençleri, “baba vatan” Yunanistan’ın gerçek koruyucuları olmaları konusunda ikna edilmekte ve bu doğrultuda “baba vatanla” birleşmenin politik kader olduğu ve bunu gerçekleştirmenin dünyaya karşı doğuştan gelen bir sorumluluk içerdiği hususunda beyinleri yıkanmaktaydı.⁴⁰⁰ Nihayetinde milliyetçiliğin en katı haliyle öğretildiği eğitim süzgecinden geçen tüm öğrenciler azıllı birer Helen milliyetçisi ve enosis destekçisi olarak hayata atılmaktaydı.

Sistematik bir şekilde Helen milliyetçiliği aşılana Kıbrıslı Rumlar artık kaderlerinin Kıbrıs’ın Helen geçmişine bağlı olduğuna ve bu doğrultuda geleceklerinin Yunanistan ile birleşme olduğuna inanmışlar ve bu uğurda gerekli somut adımların atılması için girişimlere başlamışlardı. Bu kapsamda enosis düşüncesinin yayılması için Helen milliyetçiliği Yunanistan’la birleşme yönündeki siyasi taleple özdeşleştirilmiş, Kıbrıs Rum okulları daha da güçlendirilerek Helen milliyetçiliğinin aşılama hızı artırılmış, güçlü siyasi aktörlerin enosisi tam olarak sahiplenmesi sağlanmış ve özellikle gazetelerin yayılması sayesinde enosisin kitle siyasetinin dili haline getirilmesi başarılmıştır.⁴⁰¹ Aynı zamanda Londra başta olmak çeşitli ülkelere enosis amaçlarını açıkça belirtilen muhtıralar yollanmış ve birçok uluslararası konferansa katılım sağlanarak enosis arzusu uluslararası toplumun dikkatine getirilmeye çalışılmıştır.⁴⁰²

Helen milliyetçiliğinin Ada’da yayılması maksadıyla atılan adımlardan şüphesiz en etkin olanlardan bir tanesi basın yayın organlarının faaliyete geçirilmesi olmuştur. Özellikle bu

³⁹⁸ Kızılyürek, *Milliyetçilik Kıskaçında Kıbrıs*, 78.

³⁹⁹ Oberling, *The Road to Bellapais*, 16.

⁴⁰⁰ Çağlayan, “Kıbrıs’taki Milliyetçiliklerin Düşünsel Kökenleri”, 93.

⁴⁰¹ Katsourides, “The Rise of Greek Cypriot Nationalism to Hegemony”, 26.

⁴⁰² Stamatakis, “The Construction of Modern Greek-Cypriot Identity”, 52.

dönemde Kıbrıslı Rumlar arasında eğitilmiş insan sayısının artışına paralel olarak, Rum yazılı basını da süratle gelişmiştir. 1878 yılında *Cyprus*, 1879'da *Neon Kition*, 1880'de *Alithia*, 1881'de *Stasinos*, 1884'te *Salpiiks*, 1885'te *Enosis* ve 1887 yılında *Foni tis Kipru* yayın hayatına başlamış ve gazetelerin genel içeriğini belirleyen temel konular, Helen milliyetçiliği ve “Anavatan özlemi” olmuştur.⁴⁰³ Bahse konu gazetelerden özellikle *Neon Kition* gazetesinin yapmış olduğu yayınlar kayda değerdir. Yayın hayatına başladığı ilk yılındaki yayınlarından birinde *Neon Kition*’un, Kıbrıs’ın “Yunanlılığını vurgulamak” amacıyla Kıbrıslı Rumların din, dil ve geleneklerle birlikte “ahlaki ve entelektüel ilerleme açısından” Müslümanlardan oldukça ilerde olduğunu ifade etmesi,⁴⁰⁴ diğer bir yayınında ise bu ifadelere benzer şekilde, Osmanlı içerisinde yer alan etnik grupların entelektüel gelişimlerinin oldukça düşük olduğu, Osmanlı Türkleri, Arnavutlar, Kürtler, Tatarlar, Araplar, Yahudiler ve Bulgarlar göz önüne alındığında Yunan ilerlemesinin takdir edilmesi gerektiği, Yunan milletinin misyonunun farklı milletleri uygarlaştırmak olduğu ve Avrupa uygarlığının dahi Yunanların eseri olduğunun belirtilmesi, *Neon Kition* özelinde Rum basının milliyetçi ideolojiyi ele alma biçimini göstermesi bakımından oldukça önemlidir.⁴⁰⁵ Aynı şekilde *Neon Kition*’da yer alan yazılara benzer şekilde 1882 yılında *Alithia*’da yer alan bir yazıda, Ada’daki Müslümanlar okuma-yazma bilmemeleri, kadınların tamamının örtülü olması ve fanatik dindar olmaları ile aşağılanırken, Hristiyanlığa vurgu yapılarak Kıbrıslı Rumlar zeki ve çok güzel olmaları ile övülmektedir.⁴⁰⁶ Bir diğer gazete olan *Cyprus* gazetesinde köşe yazarı Th. Konstantinidis’in, “*Gazetecilik kalemime Helen kalbim sonsuza kadar kılavuzluk edecek. Bunu ne saklayabilirim ne de saklamak isterim.*” ifadeleri konuya ilişkin gerçekleri açık bir şekilde ortaya koymaktadır.⁴⁰⁷ Bahse konu gazetelerde örnek olarak yer alan yazılardan anlaşılacağı üzere, Ada’nın İngiltere hâkimiyetine geçtiği ilk yıllardan itibaren basın yayın organları Helen milliyetçiliğini körüklemiş ve Kıbrıslı Rumlar arasında milliyetçiliğin yayılması için oldukça etkin bir şekilde çaba göstermiştir.

19. yüzyıl başından itibaren Helen milliyetçiliğinin Rum elitler, Yunan diplomatlar, öğretmenler, basın yayın organları ve özellikle Kilise önderliğinde Kıbrıslı Rumlar içerisinde yayılmasının bir sonucu olarak Kıbrıs’ta İngiliz döneminin başladığı ilk çeyrekte artık Kıbrıslı bir Rum’un “Sen kimsin?” sorusuna verdiği cevap; “*Ben Yunanım, Yunan bir Ortodoks’um*” şekline evrilmiştir.⁴⁰⁸ Kıbrıslı bir Rum olmak Yunanistan devleti içinde veya dışında yaşayan

⁴⁰³ Kızılyürek, *Milliyetçilik Kışkırtıcılığı Kıbrıs*, 79.

⁴⁰⁴ Nikolaou, “The Cypriot Greek-Speaking Press”, 52.

⁴⁰⁵ Koumna, “The Origins of Greek Cypriot National Identity”, 51.

⁴⁰⁶ Koumna, “The Origins of Greek Cypriot National Identity”, 53.

⁴⁰⁷ Kızılyürek, *Milliyetçilik Kışkırtıcılığı Kıbrıs*, 79.

⁴⁰⁸ Zenon Stavrinides, *The Cyprus Conflict: National Identity and Statehood*, Lefkoşa, 1975, 21.

diğer tüm Yunanlarla aynı olmak anlamına gelmekte, dünyanın her tarafında Yunan milletinin yükselmesi için çalışmak, anavatan Yunanistan için vatani görev yapmakla eşit olmakta, gerçek bir Yunan Ortodoks olmak ise enosis destekçisi olmak demektir.⁴⁰⁹ Böylesine bir ulusal bakış, Ada'nın geleceğini olduğu kadar, geçmişini de enosis açısından ele almakta ve Kıbrıs'ın hem tarihine de hem de kültürel birikimlerine Helen milliyetçiliği çerçevesinde yaklaşarak Kıbrıslı Rum kimliğini Helen ulusçuluğu ile özdeşleştirmektedir.⁴¹⁰ Artık Kıbrıslı Rum kimliği etnisite unsurları ile değil Helen milliyetçiliği ile tanımlanmaktaydı.

Nihayetinde tamamen Helen milliyetçiliği şemsiyesi altında toplanarak enosisi gerçekleştirilmesi gereken kutsal bir görev olarak benimseyen Kıbrıslı Rumlar, 1931 yılında enosis için kitlesel ilk eylemi gerçekleştirerek İngiliz yönetimine karşı bir isyan başlatmıştır. Bu dönemde enosis ile eş anlama gelen Kıbrıs Rum milliyetçiliğinin ilk kapsamlı örgütsel eylemi olan 1931 İsyanı, Helen milliyetçiliğini daha da körüklemiş ve enosis akımı iş hayatı, sosyal organizasyonlar ve okullar başta olmak üzere Kıbrıslı Rumların bulunduğu her türlü alana yayılarak Kıbrıs Rum halkının neredeyse tamamının enosis amacı altında toplanmasını sağlamıştır.⁴¹¹ Bu tarihten itibaren Kıbrıslı Rumlar için artık tek hedef enosisi ulaştırmak doğrultusunda çalışmak ve ulusal amacı başarmak için gerekirse silahlı mücadeleye başvurmak olmuştur.

Kıbrıslı Rumların Yunanistan'la birleşme doğrultusunda gelişen ulus bilincinin geldiği aşamayı gösteren 1931 İsyanı ile birlikte en önemli gelişme 1950 yılındaki plebisit olmuştur. 15-22 Ocak 1950 tarihleri arasında Kilise tarafından gerçekleştirilen plebisite 224.744 Kıbrıslı Rum katılmış ve 215.108'i (yüzde 96'sı) Yunanistan ile birleşmeyi desteklemek için imza atmıştır.⁴¹² 1950 Plebisiti Kıbrıslı Rumların toplumsal mutabakat içerisinde topyekûn enosisi arzuladıklarını ve bununla birlikte milli kimliklerini Yunan ulusu ile özdeşleştirdiklerini göstermesi açısından son derece önemlidir. Nitekim 16 Ağustos 1954 tarihinde Kıbrıslı Rumlar 1950 Plebisitinde ortaya çıkan sonucu self-determinasyon hakkı şeklinde yorumlayarak Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanması için Yunanistan öncülüğünde Birleşmiş Milletlere başvurmuş ve günümüze kadar devam eden Kıbrıs Sorununun uluslararasılaşmasını sağlamıştır. Nihayetinde Kıbrıs Sorununun uluslararasılaşması, Kıbrıslı Türkler ile Kıbrıslı Rumların ortak kurmuş olduğu 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşuna giden sürecin de başlamasına neden olmuştur.

⁴⁰⁹ Stavrinides, *The Cyprus Conflict*, 22.

⁴¹⁰ Niyazi Kızılyürek, *Ulus Ötesi Kıbrıs*, Lefkoşa: Kassulitis, 1993, 14.

⁴¹¹ Rebecca Bryant, *Tebaadan Vatandaşa: Kıbrıs'ta Modernite ve Milliyetçilik*, Çev. Seyhan Özmenek, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, 176.

⁴¹² Novo, *The EOKA Cause*, 34.

Yukarıdaki bilgiler ışığında 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulduğu dönemde Kıbrıslı Rumlar aslında kimdir sorusunu, etnisite yönünden kozmopolit, Kıbrıs lehçesiyle Yunanca konuşan, Hristiyan Ortodoks Kilisesine bağlı olarak kendi bağımsız Ortodoks Kilisesi'ne sahip, Helen milliyetçiliği etrafında milli kimliklerini Yunan ulusu ile özdeşleştirmiş ve Yunan milletine tabi olan Kıbrıs'ın iki farklı halkından biri olarak cevaplamak mümkündür. Bununla birlikte Kıbrıs Rum halkının milli kimliğinin tanımlanmasının 1960 yılına kadar olan dönem için yapıldığını belirtmek gerekmektedir. Bu noktada bir halkın milli kimliği süreç içerisinde değişir mi sorusu ortaya çıkar ki, bu sorunun cevabı Ernest Renan'ın *“millet her gün yenilenen bir plebisittir”* ifadesi göz önüne alındığında oldukça açıktır. Nitekim özellikle 1963 sonrası Kıbrıs'ta değişmeye başlayan gelişmeler çerçevesinde Kıbrıslı Rumlar arasında kendi kimliklerini tanımlama konusunda farklı fikirler ortaya çıkacak ve Kıbrıs Rum milliyetçiliğinde gözle görülür bir eksen kayması yaşanacaktır.⁴¹³

2.1.2. Kıbrıs Türk Halkı

Kıbrıs Adası üzerinde varlığını sürdüren iki halktan biri olan Kıbrıslı Türkler, Osmanlı kayıtlarından açıkça anlaşılacağı üzere, 1571 yılında Ada'nın Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethedilmesi sonrası Anadolu'nun farklı bölgelerinden Ada'ya yerleşmişler ve günümüze kadar Kıbrıs'ın asli unsuru olarak kalmayı başaramışlardır. Bu süreç içerisinde Kıbrıslı Türklerin, özellikle Kıbrıslı Rumlarla yan yana yaşamasından kaynaklı bazı farklı kültürel değişimlere maruz kaldığı gerçeği ortada bulunsa da genel olarak etnisite, din, dil ve kültürel geleneklerini korumaları dikkate değerdir. Bu çerçevede arşiv belgelerine dayanarak Kıbrıslı Türklerin kökenine ilişkin ortada herhangi bir belirsizlik bulunmadığını belirtmek gerekmektedir. Bununla birlikte Kıbrıslı Türklerin yalnızca etnisite yönünden Anadolu'ya bağlı olduğunu, dil, din ve ulus bilinci bağlamında Kıbrıslı Türklerin Anadolu'daki Türklerden ayrıştığını, dolayısıyla aslında Kıbrıs'ta Kıbrıslı Türkler ve Kıbrıslı Rumlar olarak iki farklı halk değil geçmişten beri kendine özgü “Ada kültürüne sahip” tek bir kimliğin var olduğunu veya olması gerektiğini savunan bazı yazarlar bulunmaktadır. Milli kimliklerin inşa sürecini objektif unsurlardan ziyade sübjektif unsurların ortaklığıyla açıklayan ve çoğunlukla Kıbrıs'taki her iki kesimin sol cenahında bulunan bu grup, “Kıbrıslılık” ideolojisi etrafında Kıbrıslı Türklerin ve Kıbrıslı Rumların yeni bir “Kıbrıslı” üst kimlik çatısı altında bir araya gelmesi gerektiğine vurgu yapmakta ve bu doğrultuda çalışmalarını sürdürmektedir.⁴¹⁴

⁴¹³ Kıbrıs Rum milliyetçiliğindeki eksen kaymasına ilişkin gelişmelere ve günümüzdeki Kıbrıs Rum halkının milli kimlik tanımlamasına son bölümde değinilecektir.

⁴¹⁴ “Kıbrıslılık” düşüncesi fiilen bölünmüş olan Kıbrıs Adası'nı yeniden birleştirmek ve Kıbrıs Türk ve Kıbrıs Rum halkını tek kimlik çatısı altında toplamak için oluşturulmuş bir fikir olarak ortaya çıkmıştır. Ulus üstü bir yapının oluşturulması fikrine dayanan “Kıbrıslılık”, ilk olarak kültürel ortaklık çerçevesinde siyasi birlikteliği

Literatürde yer alan bu iddialar karşısında Kıbrıslı Türklerin etnisite, dil ve din özelliklerini irdelemenin ve sübjektif unsur bağlamında Kıbrıs'taki Türk milliyetçiliğinin oluşumuna değinmenin hem Kıbrıs Türk ve Kıbrıs Rum kimliğinin daha belirgin hale getirilmesi hem de “Kıbrıslılık” ideolojisinin geçerliliğinin sorgulanması bakımından faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

2.1.2.1. Etnisite

Kıbrıs'ta yoğun bir şekilde Türk varlığı Osmanlı İmparatorluğunun 1571 yılında Ada'yı fethetmesiyle başlamıştır. Fakat bu tarihten önce Kıbrıs'ta Türklerin var olduğuna dair bazı bilgiler bulunmaktadır. Konuya ilişkin Prof. Dr. Osman Turan tarafından, henüz 13. yüzyıl başlarında Anadolu Selçuklu döneminde Anadolu'dan özellikle ticaretle uğraşan Türklerin Mağusa'ya geldiği, yine Lüzinyan Dönemi'nde tüccarlık yapan Türklerin Kıbrıs'a yerleştiği belirtilmektedir.⁴¹⁵ Aynı zamanda Venedik yönetimi döneminde hem Mısır'dan hem de Anadolu yarımadasından bilhassa Karamanoğulları'nın hâkim olduğu Orta Anadolu topraklarından Ada'ya göç etmiş Türklerin bulunduğu, bu Türklerin Ada'da küçük bir koloni halinde yaşadığı, bunların bir kısmının politik, diğer bir kısmının da ticari amaçlar için Kıbrıs Adasını seçtiği, özellikle Karamanoğulları'nın kendi aralarındaki iç siyasi mücadelelerinde Ada'nın önemli bir politik üs olduğu konusunda bazı kayıtlar olduğu ifade edilmektedir.⁴¹⁶ Nitekim Kıbrıs Adasının Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Avrupa'nın kesiştiği bir konumda bulunduğu ve özellikle Doğu Akdeniz ticaretinin en önemli durak noktalarından birisi olduğu göz önüne alındığında, Kıbrıs'ta yoğun insan hareketliliğinin görülmesi ve dolayısıyla bir kısım Türk etnik grupların da Ada'da var olması gayet olası bir durum olarak değerlendirilmelidir. Fakat bununla birlikte Venedik dönemine kadar Kıbrıs'ın nüfusu hakkında elde yeterli ve sağlıklı bilgiler olmadığı, 1571 yılında Osmanlı fethinden önce Ada nüfusunun 197.586 olduğu ve bu nüfus içerisinde Türklere ait herhangi bir kayıt olmadığını belirtmek gerekmektedir.⁴¹⁷ Aynı zamanda Ada'nın fethinden hemen sonra Türk yönetimi tarafından yapılan sayımda Kıbrıs'ta tamamı asker olmak üzere yalnızca 3.799 Türk bulunduğu kayıt altına alındığı not

sağlamayı daha sonra ise ortak vatandaşlığa dayalı bir siyasi yapı kurmayı hedeflemektedir. Seçkin Toprak, *Nihai Çözüm ya da Kalıcı Statükonun Devamı Sonrası Kıbrıslılık ve Yeni Kıbrıs Türk Milliyetçiliği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Lefke Avrupa Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Enstitüsü, 2016. Ayrıca bkz. Mehmet Hasgüler, *Kıbrıslılık*, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008; Ahmet An, *Kıbrıslılık Bilincinin Geliştirilmesi*, Lefkoşa: Galerî Kültür Yayınları, 1998; Loizides, “Ethnic Nationalism and Adaptation in Cyprus”; Theodoros Rakopoulos, “On Divisionism and Cypriotism: The Civic Languages of the Cyprus Problem”, *The London School of Economics and Political Science*, 2022. Bu yazarların yanında Niyazi Kızılyürek'in de “Kıbrıslılık” konusuna özel önem verdiğini ve yaptığı tüm çalışmalarda bu konuya vurgu yaptığını ayrıca belirtmek gerekmektedir.

⁴¹⁵ Osman Turan, “Orta Çağlarda Türkiye Kıbrıs Münasebetleri”, *Belleten*, 27/110 (1964): 209–227, Erişim 20.10.2023.

⁴¹⁶ Süleyman Özmen, “Kıbrıs Türklerinin Kökeni ve Sosyo-Kültürel Özellikleri”, *Kıbrıs Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi*, 2/3 (2018): 22, Erişim 21.10.2023.

⁴¹⁷ Osmanlı İdaresinde Kıbrıs, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2000, 4.

edilmelidir.⁴¹⁸ Dolayısıyla Kıbrıs'taki Türk varlığı üzerine oldukça kayda değer çalışmalar yapmış olan Ahmet Gazioğlu'nun da belirttiği şekilde, Kıbrıs'ta fetih öncesi düzenli bir Türk varlığının bulunmadığını ve Ada'daki ilk Türklerin Kıbrıs'ta bırakılmış olan askerler ve askerlerin aileleri olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır.⁴¹⁹

Yapılan nüfus sayımı sonunda elde edilen nüfus toplamı, Kıbrıs'taki insan varlığının artırılması için Türk halkının Ada'ya yerleştirilmesinin zorunlu olduğunu ortaya çıkarmış ve Osmanlı'nın nüfus aktarımı usulüne uygun olarak, Anadolu'nun her tarafından Kıbrıs'a sürgün (mecburi göç) yaptırılması sonucunu doğurmuştu.⁴²⁰ Bu doğrultuda Halil İncik'a göre, Padişah II. Selim tarafından 2 Eylül 1572 tarihinde bir ferman yayınlanmış ve fermanla birlikte, Anadolu, Karaman, Rûm ve Dulkadir vilâyetlerinde toprak sıkıntısı çekenler, vergi tahrir defterlerine yazılmamış olanlar, bulunduğu yerden kaçarak başka taraflara yerleşen veya ırgatlık yapanlar, toprak davaları bir sonuca vardiirilmemiş olanlar ve şehirlerde ve köylerde işsiz güçsüz dolaşanlar Kıbrıs'a sürgün gönderilmişti.⁴²¹ Buna karşı Halil Fikret Alasya, yapılan araştırmalar sonucunda Ada'nın ikliminin ve arazisinin bağ ve bahçe yapmaya ve şeker kamışı başta olmak üzere hububat ekimine elverişli bulunduğu, aynı zamanda her türlü meslek grubuna ihtiyaç duyulduğu değerlendirildiğinden, Kıbrıs'a ilk yerleştirilenlerin çiftçiler ve zanaatkârlar olduğunu belirtmektedir.⁴²² Nitekim Ada'ya göçmen getiren ilk geminin, 22 Eylül 1572 günü Girne İskeleyi'ne yanaştığı ve bu gemiden 20 dokumacı, 2 çizme yapımcısı, 1 çilingir, 1 aşçı, 5 demirci, 4 hamamcı, 9 ayakkabı yapımcısı, 1 silah yapımcısı, 5 tabak, 2 tacir, 7 terzi, 2 keçeci, 1 nalbant, 1 halıcı ve 1 taşçı ustası ile bunların ailelerinin çıktığı göz önüne alındığında,⁴²³ Kıbrıs'a Anadolu'dan ilk sürgün edilenlerin işsiz güçsüzler değil çiftçiler ve zanaatkârlar olduğu anlaşılmaktadır. İncik'ın belirtmiş olduğu sürgünlerin ise Ada'ya ilk dalga ile getirilenler değil sonradan sürgün edilenler olduğu değerlendirilmektedir. Nitekim Orhonlu'nun, Kıbrıs'a ikinci dalga ile gönderilen ailelerin çoğunluğunun İncik'ın vermiş olduğu bilgilere paralel olarak Aksaray, Beyşehir, Seydişehir, Develihisar, Ürgüp, Koçhisar, Niğde, Bor, Bozok, Akşehir ve Halep'ten geldiğini ve bu aileler arasında suç oranının oldukça yüksek olduğu aşiretler bulunduğunu belirtmesi bu değerlendirme bakımından oldukça

⁴¹⁸ *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs*, 17.

⁴¹⁹ Ahmet Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler: 1570-1878*, Lefkoşa: Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi, 2000, 100.

⁴²⁰ Halil Fikret Alasya, *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1977, 130.

⁴²¹ Halil İncik, *Devlet-i Allie: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar - I*, Ed. Emre Yalçın, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, 173.

⁴²² Alasya, *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri*, 131.

⁴²³ Cengiz Orhonlu, "Osmanlı Türklerinin Kıbrıs Adasına Yerleşmesi (1570-1580)", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1971, 95.

önemlidir.⁴²⁴ Aynı şekilde Gazioğlu, bahse konu aileler arasında özellikle Yörük olan aşiret ailelerinin, bulundukları yörelerde işlediği suçlardan ötürü cezalandırılmak üzere Kıbrıs'a sürülmüş olduğunu belirtmektedir.⁴²⁵ Nihayetinde kısa bir değerlendirme ile Ada'ya ilk gönderilen göçmenlerin çiftçiler ve zanaatkârlar olduğunu, müteakiben ise Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden ve özellikle sorunlu vilayetlerden suç işlemeye meyilli ailelerin Kıbrıs'a yerleştirildiğini ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Kıbrıs'a getirilen ailelerin soyuna ilişkin Nazım Beratlî, Ada'ya göç ettirilen Türk grupların tamamının Türkmen boyu olduğunu ifade etmekte ve yöreler bakımından bu ailelerin, Kütahya, Uşak, Sivas, Dülkadiriye (bugünkü Kahraman Maraş'tan Suriye'ye uzanan bölge), Yozgat, İçel ve Antalya'dan geldiğini belirtmektedir.⁴²⁶ Aynı zamanda Beratlî, aşiret bakımından Kıbrıs'a Şamlu, Kara Hacı, Köseli, Eski Yörük, Şeyhli, Kiseoğlu, Patralı, Çıplaklı, Gediklü, Toslaklı, Cerit, Saçıkara Karakeçili aşiretlerinin gönderildiğini ve bu aşiretlerin tamamının Oğuz boyuna ait olduğunu vurgulamaktadır.⁴²⁷ Bu aşiretler içerisinde, daha önceden ifade edildiği üzere çiftçiler, zanaatkârlar ve belirli bir meslek sahibi olanlar yanında her mevsimde, koşulların gerektirdiği şekilde bir yöreden öteki yöreye göç eden Yörük üyelerinin de bulunduğu bilinmektedir. Bahse konu zanaatkârlar daha çok Karaman, İçel, Yozgat, Alanya, Antalya ve Kadirli'nin yerlileri olup, bunlar her 10 aileden 1 ailenin seçilmesiyle Ada'ya yollanmış, çiftçiler ise Manavgat, Selendi, Mamuriye ve Karataş yörelerinden gelmiştir.⁴²⁸

Kıbrıs'a gönderilen ailelerin Ada'ya geçiş süreci devletin denetimi altında oldukça planlı bir şekilde yürütülmüş, gemilere kimlerin bineceğine, gelenlerin Ada'da hangi iskeleye çıkacaklarına, orada hangi Osmanlı memurlarınca karşılanacaklarına, gelen ailelerin durumuna göre şehre mi yoksa köylere mi yerleştirileceğine kadar ayrıntılı planlamalar yapılmıştır.⁴²⁹ Bu kapsamda Anadolu'dan getirilen insanlardan mesleği çiftçilik olanlara Ada'da bereketli topraklar, çiftlikler ve meralar tahsis edilmiş ve tahsis edilen arazilere ilişkin tapu kayıt işlemleri yapılmıştır. Aynı zamanda tahsis edilen yeni arazi ve köylere örnek olarak Beyköy, Dizdarköy, Kanlıköy, Sandallar, Kaleburnu, Ağırdağ gibi Türkçe isimler vermek suretiyle Ada'nın Türkleştirilmesi sağlanmıştır.⁴³⁰ Bu dönemde Anadolu'dan Kıbrıs'a göç ettirilen Türkmen

⁴²⁴ Orhonlu, "Osmanlı Türklerinin Kıbrıs Adasına Yerleşmesi (1570-1580)", 74.

⁴²⁵ Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler: 1570-1878*, 109.

⁴²⁶ Nazım Beratlî, *Kıbrıs Türklerinin Tarihi: 1. Kitap*, İstanbul: Galeri Kültür Yayınları, 1993, 141.

⁴²⁷ Beratlî, *Kıbrıs Türklerinin Tarihi: 1. Kitap*, 142-148.

⁴²⁸ Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler: 1570-1878*, 109.

⁴²⁹ Özmen, "Kıbrıs Türklerinin Kökeni ve Sosyo-Kültürel Özellikleri", 27.

⁴³⁰ Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler: 1570-1878*, 110. Bu noktada Türkçe isimlerin sadece Anadolu'dan gelenlerin yerleştirildiği yeni köylere ve yörelere verildiğini, eski yerleşim yerlerinin Rumca adlarının aynen korunduğunu belirtmek gerekmektedir.

ailelerin sayısı 2 Kasım 1572 gününe kadar 627 aileye, yılsonuna kadar 1689 aileye, 1573 yılında 2107 aileye ve 1581 yılında 8000 aileye çıkmıştır.⁴³¹ Nihayetinde George Hill, hem Ada'nın kalkınması hem de Türk nüfusunun sistemli bir şekilde artması için devam ettirilen göç sürecinde Kıbrıs'a gönderilen göçmenlerin sayısının 17. yüzyılın sonuna kadar 30.000 rakamına ulaştığını belirtmektedir.⁴³² Bununla birlikte Kıbrıs'a kitle halinde yapılan son Türkmen sürgünlerinin 1696, 1701 ve 1712 tarihlerinde yapıldığını ve bu tarihten itibaren Ada'nın nihai nüfus çoğalımının doğal akışına bırakıldığını ifade etmek gerekmektedir.⁴³³

Hill'in belirtmiş olduğu 30.000 rakamına rağmen Osmanlı İmparatorluğu genelindeki ilk nüfus sayımının 1831 tarihinde yapıldığını, bu nedenle bu tarihe kadar Kıbrıs'taki Müslüman Türk sayısına ilişkin sağlıklı bir değerlendirme yapmanın mümkün olamayacağı kıymetlendirilmektedir. Bununla birlikte 1831 tarihinde gerçekleştirilen nüfus sayımının yalnızca hane reisinin sayılması ile gerçekleştirildiği, dolayısıyla bu sayımın da yanıltıcı olduğu ifade edilmelidir. Ama yine de genel bir değerlendirme yapılması amacıyla 1831 tarihindeki resmi nüfus sayımında Kıbrıs'ta 15,585 Müslim ve 29,780 gayrimüslim bulunduğunu not etmek faydalı olacaktır.⁴³⁴ Konuya ilişkin Osmanlı mühimme defterlerini detaylıca incelemiş olan Prof. Dr. Soyalp Tamçelik ile yapılan görüşmede Tamçelik tarafından, hane halkı göz önüne alındığında bu rakamın en az dört ile çarpılması gerektiği ve ortalama nüfus sayısının yaklaşık olarak 60,000 Müslüman ve 130,000 gayrimüslim olması gerektiği ifade edilmiştir.⁴³⁵ Nitekim Ada'nın İngiltere hâkimiyetine geçtiği 1878 yılından üç yıl sonra İngilizler tarafından yapılan resmi nüfus sayımında Kıbrıs'taki toplam nüfusun 186,173, Rum Ortodoksların 137,631 ve Müslüman Türklerin 45,458 olarak hesaplandığı göz önüne alındığında, Tamçelik'in belirttiği rakamlar oldukça makul görünmektedir.⁴³⁶ Bununla birlikte 1901 yılında yapılan sayımda

⁴³¹ Nazım Beratlı, *Kıbrıslı Türklerin Kökenleri ve Kıbrıs'ta Bektaşilik*, İstanbul: Kalkedon, 2008, 19; Orhonlu, "Osmanlı Türklerinin Kıbrıs Adasına Yerleşmesi (1570-1580)", 97.

⁴³² George Hill, *Kıbrıs Tarihi: Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi*, Çev. Nazım Can Serbest, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2016, 28.

⁴³³ Beratlı, *Kıbrıslı Türklerin Tarihi: 1. Kitap*, 155.

⁴³⁴ *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs*, 93.

⁴³⁵ Prof. Dr. Soyalp Tamçelik ile 28 Kasım 2023 tarihinde yapılan görüşme.

⁴³⁶ Mete Hatay, "Is the Turkish Cypriot Population Shrinking?", *International Peace Research Institute, Oslo*, 2007, 19. Bu noktada 50 yıl gibi bir süre geçmesine rağmen gayrimüslim Rumların sayısının artmasına karşılık, Müslüman Türklerin sayısının azalmasına ilişkin bir soru işareti ortaya çıkmaktadır. Bu sorunun cevabını ilk olarak 1831 yılındaki nüfus sayımının sadece hane sayısını ortaya çıkardığı, diğer bir deyişle nüfus sayısının zaten tam olarak bilinmediği şeklinde vermek mümkündür. Bununla birlikte özellikle 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının ardından giderek daha fazla sayıda Müslüman erkeğin Hristiyan komşularının aksine, Osmanlı ordusunda yıllarca hizmet etmek zorunda kalarak bitmek bilmeyen savaşlarda hayatlarını kaybetmesi, bebeklerin ani ölüm oranı, veba, toprakların gayrimüslimlere satılıp terk edilmesi ve yaşanan kıtlık dönemlerinin Kıbrıs'a da yansımaya paralel olarak Kıbrıs'taki Müslüman Türk nüfus sayısının düşüş göstermiş olabileceği kuvvetle muhtemeldir. Konuya ilişkin daha detaylı bilgi için bkz. Hyde Clarke, "On the Supposed Extinction of the Turks and Increase of the Christians in Turkey", *Journal of the Statistical Society of London*, 28/2 (1865): 261–293, Erişim 24.11.203.

51,309 Türk'e karşılık 182,739 Rum, 1931 yılı sayımında ise 64,245 Türk'e karşılık 276,572 Rum nüfusu hesaplanmıştır. Nihayetinde Kıbrıslı Türk ve Kıbrıslı Rumların ortak kurmuş olduğu ve anayasal düzenlemelerin nüfus oranlarına göre belirlendiği 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulduğu yılda Ada'da 104,942 Türk ve 441,656 Rum nüfusu bulunduğunu not etmek gerekmektedir.⁴³⁷

Yukarıdaki bilgiler ışığında, Kıbrıs'ta Türk varlığına ilişkin ilk kayıtların Ada'nın 1571 yılında Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethedilmesi sonrası oluşturulduğunu, bu tarihten önce Ada'da Türk nüfusuna ilişkin kayda değer bir veri bulunmadığını, hem Osmanlı hem de İngiliz yönetimi altında yapılan tüm sayımlarda Ada nüfusunun Müslim-gayrimüslim veya Türk-Rum şeklinde ayrı ayrı hesaplandığını, diğer bir deyişle Kıbrıslı Türkler ve Kıbrıslı Rumların her iki yönetim tarafından da ayrı etnik grup olarak ele alındığını, dolayısıyla Kıbrıslı Türklerin kimliklerine ilişkin etnisite yönünden herhangi bir soru işareti bulunmadığını ve nihayetinde Kıbrıslı Türklerin tamamının Anadolu'dan Ada'ya göç etmiş veya sürgün edilmiş Türkmenler olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Nitekim İlber Ortaylı'nın; *"Şehirde tuzu kuru yaşayan insanların kendilerine Fenikeli veya Venedikli gibi yakıştırmalarda bulundukları bir gerçektir. Bunlar her yerde olur, ciddiye alınacak bir tavır değildir. Venedik Cumhuriyeti Kıbrıs'ta uzun süre hâkimiyet sürmüştür. Ama ana kıtadan yani Venezia'dan fazla bir kolonizatör getirmemiştir. Ada onların anavatanından getirip yerleştireceği köylüleri ve sanatkârları celp edecek kadar bereketli bir yer değildir. Çok eskiden beri burada yaşayan Fenikeliler de vardır. Fenikeli dediğiniz adamların kimler olduğu bellidir. Öyle her önüne gelen Fenikeli olamaz. Etnojenezi yani etnik kökeni çok belli olan ve tevsik edilen tek Türk unsur Kıbrıslı Türklerdir. Buna göre doğrudan doğruya Toros Dağlarından indirilme göçebe Türkmenler Kıbrıslı Türklerdir. Kıbrıs'a yerleştirilen Türkmenler gayet başı diktir. Kendi bildiklerinden şaşmayan, itiraf etmek gerekir ki oldukça da Ortodoks İslam anlayışından uzakta, bizim atalarımızın inanç ve yaşayışına yakın. Zaten bugünkü Kıbrıslı Türklerin de laik bir toplum olması, Voltaire'i okumalarından değil, doğrudan doğruya dedelerinin huyunu suyunu devam ettirmelerindendir. Bu çok sarıh çok açık bir görüştür ve bu kıtada neyin Türk, neyin Türk olmadığı da çok açıktır. Hiçbir şekilde aksini iddia edecek değiliz."*⁴³⁸ ifadeleri Kıbrıslı Türklerin etnik kökenine ilişkin yapılan değerlendirmeler bağlamında oldukça kayda değerdir.

⁴³⁷ Ahmet Aydoğdu, *Kıbrıs'ta Türk Nüfusu*, Ankara: BRC, 2005, 7.

⁴³⁸ "Kıbrıs'ta Son Söz", Ed. Necdet Basa, İstanbul: Türkiye Barolar Birliği, 2017, 34.

2.1.2.2. Dil

Osmanlı Devleti'nin Ada'yı fethinden önce Kıbrıs'ta Avrupa, Asya ve Afrika dillerinin birçoğunun konuşulduğu, Lüzinyan ve Venedik dönemlerinde Ada'nın resmi dilinin Fransızca fakat halk dilinin Rumca olduğu, ayrıca bu dillerin Kıbrıs ağızlarının da olduğu bilinmektedir.⁴³⁹ Osmanlı dönemine gelindiğinde ise Fransızcanın yerini Anadolu'dan gelen Türklerle birlikte Türkçe almış ve bu dönemde Türkçe ve Rumca Kıbrıs'ta konuşulan iki ana dil olarak varlığını sürdürmüştür. Kıbrıs'ın Britanya Krallığı hâkimiyetine geçmesi ile birlikte bahse konu iki dil halk tarafından kullanılmaya devam etmiş fakat eğitim dili ve resmi dairelerde kullanılan dil İngilizceye çevrilmiştir.⁴⁴⁰ Günümüzde ise Ada'nın iki ayrı kesiminde Türkçe ve Rumca kullanılmakla beraber İngilizcenin de bu diller üzerindeki etkisi sürmektedir.

Kıbrıs'ın kuzeyinde Kıbrıslı Türkler tarafından kullanılan dil genel olarak Kıbrıs Türkçesi veya Kıbrıs ağızı olarak ifade edilmektedir. 1878 yılına kadar Kıbrıs Rumcası ile, Ada'nın İngiltere hâkimiyetine girdiği tarihten itibaren ise İngilizceyle etkileşim halinde olan Kıbrıs Türkçesi, Türkmence, Azerice ve Gagavuzcanın yer aldığı Oğuz grubu dillerine ait olan Türkiye Türkçesinin ağızlarından biridir.⁴⁴¹ Kıbrıs Türkçesine ilişkin en kapsamlı çalışmalardan birisini yapmış olan Orhan Kabataş, Ada'nın fethi ile birlikte Kıbrıs'a gelen Türklerin, Osmanlı döneminde Osmanlıca'yı, Cumhuriyetten sonra da Türkiye Türkçesini yazı dili olarak kullanmış olmalarının, bu ağızların eski dönemlerdeki söz dağarcıkları ve kullanım özellikleri ile ilgili verileri elde etmeyi olanaksız kıldığını, dolayısıyla Anadolu'dan getirilen Türkçenin dilsel özelliklerinin ve söz dağarcıklarının ne kadarının günümüze ulaştığını belirlemenin oldukça zor olduğunu belirtmektedir.⁴⁴² Kabataş'ın ifade ettiği bu zorluktan dolayı Kıbrıs Türkçesi ile ilgili araştırmalar genel olarak bilimsel disiplin ve yöntemlerden uzak olan bireysel makalelerden, öğrencilerin lisans bitirme tezlerinden ve toplantılarda sunulan bildirilerden oluşmaktadır. Dolayısıyla her ne kadar Kabataş'ın yapmış olduğu çalışmalar literatüre önemli katkılar sunsa da Kıbrıs Türkçesine ilişkin ortaya konmuş araştırmalar oldukça kısıtlıdır.

Kıbrıs Türkçesine ilişkin kısıtlı araştırmalar hem Kıbrıslı Türklerin konuştuğu dile hem de doğrudan Kıbrıslı Türklerin etnisitesine yönelik farklı değerlendirmelerin yapılmasına neden olmaktadır. Nitekim bu konu özelinde Nazım Beratlı'nın görüşleri oldukça kayda değerdir. Beratlı'ya göre Kıbrıs Türk halkının konuştuğu Türkçe, son derece yanlış bir şekilde, günümüz Türkiye Türkçesinin bozulmuş bir biçimi olarak yorumlanmaktadır. Örnek olarak Beratlı, Orta

⁴³⁹ Nazmiye Çelebi, *Kıbrıs Türk Ağzlarında Dil İlişkisi İzleri*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, 29.

⁴⁴⁰ Çelebi, "Kıbrıs Türk Ağzlarında Dil İlişkisi İzleri", 39.

⁴⁴¹ Orhan Kabataş, *Kıbrıs Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü*, Lefkoşa: Işık Kitabevi, 2009, 19.

⁴⁴² Kabataş, *Kıbrıs Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü*, 20.

Asya'dan beri taşınan kimi özelliklerin İngilizcenin etkisi ile Kıbrıs Türkçesine girmiş bir özellik olarak ilan edildiğini, benzer şekilde konuşulan ağızda soru takısının bulunmamasının, Rumca etkisine bağlandığını belirtmektedir.⁴⁴³ Fakat Beratlı'ya göre gerçek, Kıbrıslı Türklerin kökenin en önemli kanıtı olan Türkçenin, Anadolu'dan küçük bir adaya sürülen Türklerle birlikte Kıbrıs'a taşınması ve dört tarafı denizlerle çevrili bu adada bozulmadan varlığını sürdürmesidir. Daha açık bir ifade ile Beratlı, Kıbrıs'ta konuşulan Kıbrıs Türkçesinin, İlber Ortaylı'nın "*etnik kökeni çok belli olan ve tevsik edilen tek Türk unsur Kıbrıslı Türklerdir.*" ifadesine paralel olarak XIV. yüzyıl Türkmen diyalektiğinin bozulmamış şekli olarak not etmektedir.⁴⁴⁴ Bu iddiasının kaynağını ise Dede Korkut, Dadaloğlu, Karacaoğlu gibi büyük Türkmen ozanlarının kullandığı Türkçeye dayandırmaktadır. Nitekim Kabataş'ın, Anadolu ağızlarında dar bir alanda kullanılan Eski Türkçe birçok sözcüğün Kıbrıs ağızlarında saklandığına tanık olduğunu ve bazı sözcüklerin çağdaş Türkiye Türkçesinden çok, Eski Türkçedeki anlamlarının sürdürüldüğünü belirtmesi Beratlı'nın savını güçlendirmektedir.⁴⁴⁵ Bununla birlikte Kabataş'ın bu değerlendirmesini Kıbrıs Türkçesindeki tüm kelimeler için değil yalnızca bazı sözcükler özelinde yaptığını vurgulamak gerekmektedir. Dolayısıyla Beratlı'nın belirttiği şekilde Kıbrıs Türkçesinin Eski Türkçe ile doğrudan birebir aynı olduğunu ifade etmenin oldukça iddialı bir yorum olduğu değerlendirilmektedir.

Nitekim Kabataş'a göre Kıbrıs Türkçesi, söz dağarcığı, fonetik, semantik ve morfolojik özellikler bakımından kendine özgü nitelikler taşımaktadır.⁴⁴⁶ Bu kapsamda Kabataş, Kıbrıs Türkçesinde, Anadolu ağızlarında da görüldüğü gibi yerel dillerden alınmış birçok ödünç sözcük bulunduğunu, bu sözcüklerin önemli bir bölümünün Yunancadan, özellikle Kıbrıs Rumcasından alınmış ödünçlemeler olduğunu, Kıbrıs Türkçesi kelime hazinesinde İngilizce, İtalyanca (Venedik), Arapça ve Farsçadan alınan sözcüklerin bulunduğunu, İtalyanca ödünçlemelerin önemli bir bölümünün Rumca yoluyla alındığını, özellikle Venedik İtalyancasından alınmış sözcüklerin fonetik yapılarının, verici dilden çok aracı dil konumunda bulunan Rumcaya özgü özellikler taşıdığını vurgulamaktadır.⁴⁴⁷ Aynı zamanda Kabataş, Kıbrıs Türkçesinin ses özellikleri bakımından Anadolu ağızlarından oldukça farklı bir görünüm sergilediğini, Eski Türkçeye karşılaştırıldığında bazı sözcüklerin ses yapılarının korunduğunu, bazı sözcüklerin ses yapılarında ise birtakım değişmelerin meydana geldiği belirtilmektedir.⁴⁴⁸

⁴⁴³ Nazım Beratlı, *Kıbrıslı Türklerin Tarihi: 2. Kitap*, Lefkoşa: Galerî Kültür Yayınları, 1999, 122.

⁴⁴⁴ Beratlı, *Kıbrıslı Türklerin Tarihi: 2. Kitap*, 123.

⁴⁴⁵ Kabataş, *Kıbrıs Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü*, 26.

⁴⁴⁶ Orhan Kabataş, "Kıbrıs Türkçesinin Ses Bilgileri", *Belleten*, 2 (2006): 90, Erişim 01.12.2023.

⁴⁴⁷ Kabataş, "Kıbrıs Türkçesinin Ses Bilgileri", 88–89.

⁴⁴⁸ Kabataş, "Kıbrıs Türkçesinin Ses Bilgileri", 90.

Kıbrıs Türkçesi üzerine çalışmalar yapan bir başka yazar olan Musa Duman, Kabataş'ın değerlendirmelerine paralel olarak, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden gelmiş olan insanların zaman içerisinde oluşturdukları Kıbrıs Türkçesinin, çağdaş Türkiye Türkçesinden oldukça farklı özellikler gösterdiğini ifade etmektedir. Duman bu farklı özelliklerin, Ada'da bulunan Türklerin Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden gelmiş olmalarına, Rumca konuşan insanlarla birlikte yaşamalarına ve zaman zaman Rumca konuşmak durumunda kalmış olmalarına ve 1974 Barış Harekatı'ndan sonra Ada'ya iskân edilen Türklerle birlikte 1975 tarihindeki nüfus mübadelesi ile güneyden kuzeye göç eden Kıbrıslı Türklerin yer değiştirmelerine bağlamaktadır.⁴⁴⁹ Bununla birlikte Duman, Kıbrıslı Türklerin 19. yüzyılın sonlarından itibaren Anadolu'nun birçok vilayetinde görülemeyecek şekilde yayın faaliyetlerinde İstanbul'daki kültür çevrelerinin dilini kullandığını, bu nedenle günümüzdeki yazı dilinin çağdaş Türkiye Türkçesi olduğunu, konuşma dilindeki çeşitliliğin ise bahse konu farklılıkların bir sonucu olduğunu ifade etmektedir.⁴⁵⁰

Kıbrıs'ta çalışmalarına devam eden Gökçe Peler ise yukarıdaki değerlendirmeler doğrultusunda Kıbrıs Adası'nın, hac, göç ve ticaret yolları üzerinde bulunması sebebiyle, tarihin bilinen her döneminde çok kültürlü ve çok dilli bir demografik yapıya sahip olduğunu, bu çok kültürlü ortamın kaçınılmaz bir şekilde çeşitli kültür karşılaşmalarına ev sahipliği yaptığını, Ada'da yaşayan halkların dillerinin bu kültür karşılaşmalarından kaçınılmaz olarak etkilendiğini ve nihayetinde Kıbrıs Türkçesinin de bu durumdan nasibini aldığını not etmektedir.⁴⁵¹ Peler'e göre bu kültür ve dil karşılaşmalarının bir sonucu olarak Kıbrıs Türkçesinin cümle yapısı umumi Türkçenin cümle yapısından farklılaşmış, kurallı cümle nerede ise yok denecek kadar azalmış, kelime dizilişinde görülen bu kuralsızlıkların yanında birtakım cümle yapıları temas içerisinde bulunan dillerden olduğu gibi kopyalanmıştır.⁴⁵² Peler, Kabataş'a atıfta bulunarak Kıbrıs Türkçesine kopyalanan bu kelimelerin Rumca, İtalyanca (Venedikçe ve Cenevizce), Fransızca, İngilizce ve Arapçadan alındığını belirtmekte, alınan kelimelerde komşu dillerden kopyalanmış bir takım ekler kullanıldığına ve bu eklerin belirli kelimelere yapışmış şekilde bulunduğuna işaret etmekte, morfolojik olarak Kıbrıs Türkçesinde farklılık gösteren bir diğer alanın fiil çekim eklerinin kullanılışı olduğuna ve Kıbrıs Türkçesinin çekimli fiil sisteminin; zaman, görünüş ve kiplik bakımından Türkiye Türkçesinden önemli farklılıklar gösterdiğine vurgu yapmaktadır.⁴⁵³

⁴⁴⁹ Musa Duman, "Kıbrıs Ağzı Üzerine Bazı Notlar", *İlmi Araştırmalar Dergisi*, 8 (1999): 115, Erişim 26.11.2023.

⁴⁵⁰ Duman, "Kıbrıs Ağzı Üzerine Bazı Notlar", 116.

⁴⁵¹ Gökçe Yükselen Peler, "Kıbrıs Ağzlarında Kullanılan Birtakım Alışılmadık Ekler ve Türemiş Kelimeler", *Kıbrıs Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi*, 3/6 (2020): 6, Erişim 01.12.2023.

⁴⁵² Peler, "Kıbrıs Ağzlarında Kullanılan Birtakım Alışılmadık Ekler", 6.

⁴⁵³ Peler, "Kıbrıs Ağzlarında Kullanılan Birtakım Alışılmadık Ekler", 6.

Nihayetinde Kıbrıs Türkçesinin Türkiye Türkçesinden farklı sosyo-politik değişimlerin yaşandığı bir coğrafyada gelişmeye başladığı ve çeşitli dillerle yıllar boyunca teması sürdürdüğü göz önüne alındığında, bu dilin kendi içinde bir dönüşüm geçirmesi, kendine has sözdizimsel özelliklere sahip olması ve kelime dağarcığında çeşitli dillere ait sözcükler bulundurması kaçınılmaz bir sonuç olarak görülmelidir.⁴⁵⁴ Fakat bu noktada Kıbrıs Türkçesinin bahse konu etmenler nedeniyle Türkiye Türkçesinden tamamen ayrıştığını ifade etmenin doğru olmayacağını, bu farklılıkların Kıbrıs Türkçesinin kendine özgü bir lehçe haline gelmesini sağladığını, Kıbrıs Türkçesinin İngilizce ve Rumca başta olmak üzere farklı dillerden etkilenmiş olup olmadığına bakılmaksızın Anadolu’da konuşulan Türkçenin bir biçimi veya ağız olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Nitekim yukarıda belirtildiği üzere Eski Türkçedeki birçok sözcüğün ve sözcük anlamının Kıbrıs Türkçesinde saklı olduğu, bununla birlikte Kıbrıs Türkçesinin kökeninin Yunanca dilinin etkisiyle sınırlı olmadığı, aksine Kıbrıs Türkçesinin Türkiye Türkçesinin diğer lehçelerindeki varyasyonlarla dikkate değer benzerlikler gösterdiği not edilmelidir.⁴⁵⁵ Aynı zamanda konuya ilişkin dışarıdan bir göz olarak Kıbrıslı Türkler üzerine çalışma yapmış olan Charles Beckingham’ın Atina’nın standart konuşma dilinden önemli oranda farklı ve kendine özgü bir lehçe olan Kıbrıs Rumcasının aksine, Kıbrıs Türkçesinin, Türkiye Cumhuriyetinde konuşulan Türkçeye çok benzediğine yönelik değerlendirmeleri oldukça kayda değerdir.⁴⁵⁶

Kıbrıs Türkçesinin tarihi süreci bağlamında en önemli dönüm noktası Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nde gerçekleştirilen devrimler olmuştur. Milli Mücadele’yi bütün benlikleri ile destekleyen ve onun zafere ulaşmasında her türlü katkıda bulunan Kıbrıslı Türkler, ana vatanda Cumhuriyet’in kurulmasını ve yeni inkılapları hararetle desteklemişler, hiçbir baskı ve zorlama olmadan inkılapları Kıbrıs’ta hemen uygulamışlardır.⁴⁵⁷ Bu kapsamda devrimlerin en önemlilerinden birisi olan dil reformu Kıbrıslı Türkler tarafından en başından itibaren takip edilmiş ve özellikle öğretmenlerin başını çektiği Kıbrıslı Türk elitler tarafından Türkiye’de gerçekleşen Harf İnkılabı hemen benimsenmiştir. Nitekim 15 Ağustos 1928 tarihinde, Türkiye’de Harf Devrimini resmîyete dönüştüren Meclis kararı henüz

⁴⁵⁴ Dimitris Evripidou, Çise Çavuşoğlu, “Turkish Cypriots’ Language Attitudes: The Case of Cypriot Turkish and Standard Turkish in Cyprus”, *Mediterranean Language Review*, 22 (2015): 121, Erişim 01.12.2023.

⁴⁵⁵ Ülker Vancı-Osam, “The Impact of Oral Language Features in Written Language in Cypriot Turkish”, *International Journal of the Sociology of Language*, 181 (2006): 27, doi:10.1515/IJSL.2006.049, Erişim 06.12.2023.

⁴⁵⁶ Charles Fraser Beckingham, “Kıbrıs Türkleri”, Çev. Mehmet Akif Erdoğan, *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/1 (2019): 151, Erişim 24.05.2023. ‘The Turks of Cyprus’, *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 87/2, 1957, s. 165-174’dan Türkçe’ye çevrilmiştir.

⁴⁵⁷ Erdal Yurdakul, *Kıbrıs Türkleri ve Atatürk İnkılaplarının Kıbrıs’ta Uygulanması*, Ankara: Genelkurmay ATASE Yayınları, 2002, 60.

çıkarılmamışken, Kıbrıs Türk Muallimin Cemiyetinin “*Türkiye’de Latin harflerinin kabul edildiği zaman Kıbrıs’ta da kabul edilmesini*” karara bağlaması oldukça önemlidir.⁴⁵⁸ Bu karar üzerine Kıbrıs Maarif Müdürü C. Newham’ın, 25 Eylül 1928 tarihli gazetelerde aşağıdaki duyuruyu yayımlayarak Türkçe harflerle eğitim yapılacağını açıklaması da oldukça dikkat çekicidir.

“*Gelecek eğitim ve öğretim yılında, adanın Müslüman okullarında okutulacak kitaplar Latin harfleriyle basılacağından bütün öğretmenlerin bu seneki eğitim ve öğretim yılında, kendilerinde alışkanlık oluşturmaya ve öğrencilerini de bu yolda hazırlamaya gayret göstermeleri önemle rica olunur.*”⁴⁵⁹

Bu tarihten itibaren Kıbrıslı Türk öğrencilerin yeni alfabe ile eğitim almaya başlaması, Kıbrıslı Türkler ile Türkiye arasındaki bağın güçlendirmesine sebebiyet vermiştir. Nitekim 11 Mayıs 1930 tarihinde toplanan Öğretmenler Cemiyeti Genel Kurulunun okul müfredatının yeniden düzenlenmesi için komisyonlar oluşturması ve Türk Eğitim Sistemi ile Kıbrıs Türk Eğitim Sistemi arasında daha yakın ilişkiler kurulması kararı alması bu baği daha da sıkılaştırmış ve nihayetinde Kıbrıslı Türk öğrencilerin Türkiye üniversitelerine girebilmesinin yolu açılmıştır.⁴⁶⁰ En nihayetinde Kıbrıslı Türklerin Türkiye’de eğitim almasının bir sonucu olarak Kıbrıs Türk halkının Türk yüksek kültürüyle daha yakın temas kurduğunu ve Kıbrıs’taki Türk milliyetçiliğinin bu temas sayesinde gelişmeye başladığını not etmek gerekmektedir.⁴⁶¹

Eğitim alanında başlayan Harf İnkılabı kısa bir sürede Kıbrıs Türk basınına sirayet etmiş ve bu doğrultuda *Söz gazetesinin* sahibi Remzi Okan, Türkiye’de yeni harflerin kabulünden sadece üç ay sonra 24 Ocak 1929 tarihinde Türkçe Latin harflerle yayın yapmıştır.⁴⁶² Nitekim bahse konu tarihte yayınlanan gazetede yer alan makalede, Kıbrıslı Türklerin Türkiye’de gerçekleşen inkılaplara katılmaya çağırılması, o dönemde Kıbrıslı Türklerin Atatürk’e, O’nun devrimlerine

⁴⁵⁸ Reşat Akar, *Atatürk’çü Kıbrıs Türkleri*, İstanbul: İleri Matbaacılık, 1981, 40.

⁴⁵⁹ Yurdakul, *Kıbrıs Türkleri ve Atatürk İnkıplarının Kıbrıs’ta Uygulanması*, 63.

⁴⁶⁰ Yurdakul, *Kıbrıs Türkleri ve Atatürk İnkıplarının Kıbrıs’ta Uygulanması*, 64.

⁴⁶¹ Niyazi Kizilyürek, Sylvaine Gautier-Kizilyürek, “The Politics of Identity in the Turkish Cypriot Community and the Language Question”, *International Journal of the Sociology of Language*, 168 (2004): 47, doi:10.1515/ijsl.2004.032, Erişim 01.12.2023.

⁴⁶² O dönem Türkiye’deki Hâkimiyeti Milliye’nin Yazı İşleri Müdürü olan Naşit Hakkı Uluğ tarafından Remzi Okan’ın Latin alfabesini Kıbrıs’a getirme girişimi hakkında şu ifadeler kullanılmıştır; “*Türk harfleri ile gazete çıkarmak için çok meşgul olduğumuz günlerden birinde, Söz gazetesinin sahibi olan Remzi Bey Türk harflerini almak için Ankara’daki büromuza gelmişti... Anavatan’a gecikmeden ayak uyduran bu teşebbüsten Büyük Gazi hem memnun olmuş, hem de adına ilgilenmemizi emir buyurmuştu. Aynı zamanda Remzi Bey’e sunulmak üzere kapalı bir zarf verdikten sonra ‘Kıbrıs’ta Türk dili sönmemelidir.’ demiştir.*” Naşit Hakkı Uluğ, “Gazi’nin Emri”, *Kıbrıs Dün, Bugün ve Yarın*, Der. Derviş Manizade, İstanbul: Kıbrıs Türk Kültür Derneği, 1975, 15. Bu anekdotla birlikte Türkiye’nin Almanya’da bir firmaya Latince matbaa harflerini sipariş vermesiyle eş zamanlı olarak Remzi Okan’ın, aynı firmaya Latin matbaa harfleri siparişi vermesi oldukça tuhaf bir rastlantı olarak tarihe geçtiğini not etmek gerekmektedir. Yurdakul, *Kıbrıs Türkleri ve Atatürk İnkıplarının Kıbrıs’ta Uygulanması*, 60.

ve özellikle harf inkılabına bakış açısını göstermesi bakımından son derece önemlidir. Makalede yer alan önemli bölümler aşağıda yer almaktadır.

“ Öz milletimiz Türkler son İstiklal Savaşı ’nda Avrupalılara yenilmemizin hakiki sebeplerini daha yakından görmüşler, tecrübe etmişler ve her zaman tekrarlanan bu felaketlerden kurtulmak için bizim de onlar gibi düşünmeye onlar gibi silahlanmaya ihtiyacımız olduğuna kanaat getirmişlerdir...

Bunun içindir ki aziz Türkiye ’mizin büyük reisi hepimizi kurtaracak ve medeniyet âleminde bize de bir mevki temin edecek programı çizmiş ve safha safha tatbikine başlamıştır...

Bizim Türkler şimdiye kadar ağızlarından çıkan sesleri harf şekline koymayı hatırlarından geçirmemişler ve hazır buldukları Arap harflerini yakalayarak bunlarla işlerini görmeye çalışmışlardır...

Asırlar geçti ve Türkler diğer milletler derecesine tekâmül etmiş bir lisana malik olmamışlardır. Bunu Türklerin akıllı ve âlim adamları anlamışlar ve Araplara mahsus harflerle güzel Türkçemizi yazmak mümkün olamayacağını bağıra bağıra söylemişlerdir. En nihayet, bu mühim meselenin çözümü ve diğer müşküllerle beraber, sevgili Gazimiz zamanına hal edilmiştir. Türk âlimlerden beş on kişi bir alfabe hazırlamaya memur edilmişlerdir. Bunlar iki sene çalıştı uğraştı, bütün alfabeleri tetkik etti ve bize hakikaten çok mükemmel bir alfabe hediye ettiler.

Yeni Türk alfabesinin ne kadar kolay olduğunu mektebe giden mini mini yavrularımızdan da anlayabiliriz. Bunlar sekiz nihayet on günde alfabeyi öğreniyor ve istediklerini yazabiliyorlar...

Memnuniyetle haber verelim ki Mektebi Taliye Komisyonumuz yeni Türk alfabesinin adamızda da okutulmasını kabul etmişler ve Maarif Dairesi bunun için muallimlere hitaben bir tamim neşreylemiştir. Zaten başka türlü de olamazdı. Çünkü o zaman Kıbrıs ’ta 60.000 Türkün isteyerek cahil kalmalarına sebebiyet vermek demektir. ‘Söz ’ü takip etmek lütfunda bulunan okurlar takdir ederler ki biz, öteden beri büyük milletimizin açtığı ve yürüdüğü yoldan gitmemiz lazım olduğunu terviç ediyoruz ve aklımızın yettiği derecede muhterem vatandaşlarımızı iknaya çalışıyoruz.”⁴⁶³

⁴⁶³ Yurdakul, Kıbrıs Türkleri ve Atatürk İnkılaplarının Kıbrıs ’ta Uygulanması, 62.

Bununla birlikte, başlatılan dil reformunun birçok vatandaşın yeni alfabeyi okuyamaması sorununu doğurduğunu, bu nedenle 1930’larda Türkçe gazetelerin çok sınırlı sayıda basıldığını ve özellikle 1936’dan sonra kısa bir süre Türkçe gazete yayınlanmadığını belirtmek gerekmektedir.⁴⁶⁴ Aynı zamanda, bu dönemde Türkçe konuşan pek çok Kıbrıslı Türkün, Kıbrıslı Rumlarla karışık bölgelerde birlikte yaşamasının bir sonucu olarak iki dilli hale gelmesi ve yukarıda belirtildiği üzere Kıbrıs Rum lehçesinden Kıbrıs Türk lehçesine pek çok kelime aktarılmış olması, dil reformunu geciktiren önemli bir neden olarak ortaya çıkmaktadır.⁴⁶⁵ Niyazi Kızılyürek, bahse konu nedenlerden dolayı Türkiye’den Ada’ya aktarılan dil reformunun İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki döneme kadar istenilen seviyede başarıya ulaşamadığını not etmektedir. Bununla birlikte Kızılyürek, 1950’li yıllardan itibaren Kıbrıslı Türkler arasında düzenlenen *Yurttaş Türkçe Konuşuyor* kampanyalarının yeni alfabe ile birlikte “öz Türkçenin” Kıbrıslı Türkler arasında yayılmasını hızlandırdığını, aynı zamanda kampanya kapsamında kurulan Kıbrıs Türk Gençlik Derneğinin, Türkçe konuşamayan ve yazamayan Kıbrıslı Türklerin tamamına Türkçe öğretmek amacıyla bir eğitim seferberliği başlattığını, Kıbrıslı Türk milliyetçi liderliği tarafından organize edilen bu sürecin yalnızca Türkçenin kullanılmasını, Rumca konuşanların ve Yunanca kelimeleri kullananların cezalandırmasını içerdiğini belirtmektedir.⁴⁶⁶ Nihayetinde hem eğitim seferberliği ile yeni alfabenin yaygınlaştırılmasının hem de yalnızca Türkçenin kullanılmasının teşvik edilmesinin, Kıbrıslı Türklerin yeni Türkçeyi tamamen sahiplenmesine ve böylelikle Türkçe dilinin Kıbrıs Türk milliyetçiliğinin oluşmasına yönelik en önemli kuvvet çarpanlarından birisi haline gelmesine neden olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır.

2.1.2.3. Din

Kıbrıslı Türklerin din ve inanç geleneklerini irdelemeye başlamadan hemen önce bu konuda çok az sayıda çalışma yapılmış olduğunu belirtmek gerekmektedir. Konuya ilişkin Nazım Beratlı ve Mete Hatay’ın çeşitli çalışmaları bulunmakla beraber bu çalışmalar da yeteri kadar geniş kapsamlı değildir. Nitekim Hatay’ın kendisi de Kıbrıslı Türklerin din ve inanç tarihine ilişkin derinlemesine yapılacak detaylı araştırmalara şiddetle ihtiyaç bulunduğunu not etmektedir.⁴⁶⁷ Bununla birlikte Hatay, bugün herhangi Kıbrıslı bir Türk’e Müslüman olup olmadığı sorulduğunda alınacak cevabın belki kısa bir duraklama ile olumlu olacağını, fakat geçtiğimiz yıl boyunca camiye gidip gitmediği (cenaze törenleri hariç), Ramazan ayında oruç

⁴⁶⁴ Kızılyürek, Gautier-Kızılyürek, “The Politics of Identity in the Turkish Cypriot Community”, 44.

⁴⁶⁵ 1881 yılındaki nüfus sayımına göre 45,458 nüfuslu Müslüman halkın 42,489’u Türkçe, 2,454’ü Rumca konuştuğunu, Rum Ortodoks’lar arasında ise yalnızca 95 kişinin Türkçe konuştuğunu bu noktada belirtmek gerekmektedir. Kızılyürek, *Milliyetçilik Kışkacında Kıbrıs*, 213.

⁴⁶⁶ Kızılyürek, Gautier-Kızılyürek, “The Politics of Identity in the Turkish Cypriot Community”, 46.

⁴⁶⁷ Mete Hatay, “Kıbrıslı Türklerde Mistik İnanç Sıçramaları (1571-1878)”, *Kıbrıs Yazıları*, 3 (2006), 61, Erişim 11.12.2023.

tutup tutmadığı veya dini zekât borcunu ödeyip ödemediği sorulduğunda, yanıtın büyük olasılıkla 'hayır' olacağını, Kıbrıslı Türklerin günlük konuşmalarda hâlâ “Allah korusun” gibi ifadelerle dine göndermeler yaptığını, ancak bu göndermelerin tamamen manevi olmayan bağlamlarda kullanıldığını, erkek sünneti geleneğinin Kıbrıslı Türkler için hâlâ evrensel bir norm olduğunu, fakat burada da geleneğin devamının, güçlü dini motivasyondan çok gelenek ve göreneklerle ilgili olduğunu iddia etmektedir.⁴⁶⁸ Aynı zamanda Hatay, Kıbrıs Türk halkı için dinin büyük bir manevi rol oynadığı en önemli alanın ölü gömme kültü olduğunu ifade etmekte ve solcu veya sağcı, milliyetçi veya enternasyonalist, köylü veya kasabalı fark etmeksizin her Kıbrıslı Türkün aynı İslami usullere göre yıkanıp hazırlandığını, cenazenin dindarlık derecesi ne olursa olsun kadınların başörtüsü taktığı camiye getirildiğini ve erkeklerin merhumun ruhu için dua ederken imamın önünde sıraya girdiğini vurgulamaktadır.⁴⁶⁹ Bununla birlikte Kıbrıslı Türkler arasında dini vecibelerini tamamen yerine getiren oldukça dindar kesimlerin bulunduğu, özellikle köyde yaşayan bazı grupların ibadetlerine bağlılık konusunda hassas olduğunun ve bilhassa dini bayramlarda Kıbrıslı Türklerin çoğunluğunun camiye gittiğinin gözlemlendiğini belirtmek gerekmektedir. Bu doğrultuda Kıbrıslı Türkler arasında bazı kesimlerin dini ritüellerini tamamen bazılarının kısmen gerçekleştirdiğini, bazı alanlarda ise dindarlık derecesine bakılmaksızın halkın tamamının İslam’a ilişkin gelenek ve görenekleri uyguladığını ve nihayetinde bu görüşler çerçevesinde Kıbrıs Türk halkının çoğunlukla Müslüman bir kimliğe sahip olduğunu belirtmenin yanlış olmayacağı kıymetlendirilmektedir.

Öyleyse Kıbrıslı Türklerin Müslüman kimliğinin nasıl oluştuğu sorusu ortaya çıkmaktadır ki bu sorunun, Kıbrıs’taki ihtidâ hareketleri (İslâm dinini kabul ederek Müslüman olma) ve Anadolu’dan göç şeklinde iki farklı cevabı bulunmaktadır.⁴⁷⁰ Bu cevaplardan ilki olan ihtidâ hareketlerinin Kıbrıs’ta oldukça kısıtlı olduğu fakat yine de Osmanlı arşiv belgelerinde Hristiyanlıktan Müslümanlığa geçenlere ilişkin bazı kayıtlar bulunduğu belirtmelidir. Örnek olarak Soyalp Tamçelik’in incelemiş olduğu 2 Numaralı Kıbrıs Şer’iyye Sicilinin 59. Hükmünde, Kıbrıs’ta din değiştirerek Müslüman olanlardan cizye vergisi alındığına dair bir

⁴⁶⁸ Altay Nevzat, Mete Hatay, “Politics, Society and the Decline of Islam in Cyprus: From the Ottoman Era to the Twenty-First Century”, *Middle Eastern Studies*, 45/6 (2009): 911, doi:10.1080/00263200903268686, Erişim 02.12.2023.

⁴⁶⁹ Nevzat, Hatay, “Politics, Society and the Decline of Islam in Cyprus”, 911.

⁴⁷⁰ Bu noktada Kıbrıs ve İslam Devleti arasındaki ilk ilişkinin M.S. 632 yılında Hz. Ebubekir’in Kition’u zaptıyla başladığını, Halife Osman zamanında M.S. 647 tarihinde Şam Valisi Muaviye tarafından Ada’ya düzenlenen seferle devam ettiğini, Kıbrıs’ın Bizans hâkimiyetine tekrardan girdiği M.S. 964 tarihinde kadar Müslümanlar tarafından Ada’ya toplam 24 sefer düzenlendiğini, fakat bu seferlerin hiçbirinde Ada’nın tamamen İslam ordularının hâkimiyeti altına girmediğini belirtmek ve bu çerçevede Kıbrıslı Türklerin etnisitesinin irdelendiği başlık altında belirtildiği gibi Osmanlı’nın fethi öncesinde Kıbrıs’ta düzenli bir Müslüman varlığı bulunmadığını ifade etmek gerekmektedir. Nitekim Kıbrıs’taki tarihi eserler incelendiğinde Hala Sultan Tekkesi dışında Osmanlı fethi öncesinde Müslümanlara ait inşa edilmiş bir eser bulunmadığı not edilmelidir. Bkz. Alasya, *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs’ta Türk Eserleri*.

şikâyet kaydı yer almaktadır.⁴⁷¹ Aynı şekilde Kıbrıs Şer'iyeye Sicillerini incelemiş olan bir diğer yazar Jennings, Osmanlı fethi sonrası çok sayıda Hristiyan'ın Müslümanlığa geçtiğini ve bu geçişin zorlama ile değil gönüllü bir şekilde olduğunu belirtmektedir.⁴⁷² Fakat Jennings, Kıbrıs'taki ihtidâ hareketlerinin oldukça fazla sayıda olduğunu belirtmesine rağmen bu sayının tam olarak bilinemediğini ve bilinmesinin de oldukça zor olduğunu not etmektedir.⁴⁷³ Jennings'in aksine Osmanlı kayıtlarını incelemiş olan farklı araştırmacılar tarafından, 487 adet ihtidâ kaydı tespit edilmiş ve ayrıca 28 adet mühtedi (dinini değiştirip Müslüman olan kimse) belirlenmiştir. Bu doğrultuda Kıbrıs'ta toplam 515 kişinin İslâmiyet'e geçmiş olduğu hesaplanmıştır.⁴⁷⁴ Dolayısıyla Osmanlı kayıtlarından anlaşılabileceği üzere Kıbrıs'taki ihtidâ hareketlerinin oldukça kısıtlı olduğunu, nihayetinde Ada'daki Müslüman varlığının ana kaynağının Hristiyanlıktan Müslümanlığa geçenler değil, aslında sorunun ikinci cevabı olan doğrudan Anadolu'dan Kıbrıs'a gelen Müslüman Türkler olduğunu ifade yanlış olmayacaktır. Nitekim Gazioğlu, Kıbrıslı Türklerin Ada'ya ilk gelen atalarının büyük çoğunluğunun Osmanlı vatandaşı Müslüman Türklerden oluştuğunu kayıtlarda yer aldığını, dolayısıyla Kıbrıs'a Müslümanlığın Anadolu'dan göç yoluyla taşındığını not etmektedir.⁴⁷⁵ Bununla birlikte, Osmanlı'nın fethinden hemen sonra yapılan sayımda Ada'da 14 yaş ile 50 yaş arasında vergiye tabi Rum, Maronit, Kıpti (Mısır ve Habeşistan kökenli Hristiyanlar) ve diğer ırklardan olmak üzere 85,000 kişinin bulunduğunu,⁴⁷⁶ fakat Kıbrıs seferine katılmış askerler dışında Müslüman nüfusa ait bir kayıt olmadığını ayrıca belirtmek gerekmektedir. En nihayetinde Kıbrıslı Türklerin Müslüman kimliğinin oldukça kısmi şekilde ihtidâ hareketleri ve aslî olarak da Anadolu'dan gelen ataları tarafından oluşturulduğu vurgulanmalıdır.

Müslümanlıkla birlikte Kıbrıslı Türklerin hangi mezhebe üye olduğu konusu bir başka husus olarak ortaya çıkmaktadır. Konuya ilişkin Beratlı, Anadolu'dan Kıbrıs'a sürgün edilen ilk Türklerin İçel, Karaman, Sivas, Kahraman Maraş, Yozgat, Antalya, Kadirli ve Uşak illerinden geldiğini, bu bölgelerdeki Türklerin büyük çoğunluğunun Alevi olduğunu, dolayısıyla Kıbrıslı Türklerin, Anadolu'daki en önemli Alevi Türkmen boylarının Ada'ya sürülmüş torunları

⁴⁷¹ *Kıbrıs Şer'iyeye Sicilleri: 2 Numaralı Kıbrıs Şer'iyeye Sicili*, Haz. Soyalp Tamçelik, Ankara: Kıbrıs Vakıflar İdaresi, 2022, 124.

⁴⁷² Ronald C. Jennings, *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640*, New York: New York University Press, 1993, 137.

⁴⁷³ Jennings, *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus*, 138.

⁴⁷⁴ 1593-1595 yılları arasında 12, 1580-1640 yılları arasında 20, 1698-1726 yılları arasında 13, 1726-1750 yılları arasında 68, 1746-1801 tarihleri arasında 165, 1839-1856 dönemde 48, sonraki dönemde ise 202 kişinin ihtidâ ettiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte bütün ihtidâ vakalarının kayıtlara geçirilip geçirilmediği hususu kesin olarak tespit edilememektedir. Detaylı bilgi için bkz. , "Kıbrıs'ta İhtidâ Hareketleri (1800-1878)", *Bilgi*, 84 (2018): 243-271, Erişim 18.11.2023.

⁴⁷⁵ Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler*, 108-112.

⁴⁷⁶ Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler*, 121.

olduğunu iddia etmektedir.⁴⁷⁷ Bu iddialı savını bahse konu bölgelerdeki halkların demografik analizi ile kanıtlamaya çalışan Beratlı, Kıbrıs'a ilk sürgün dönemi olan 1571-1577 yılları arasında Anadolu'da Alevi ayaklanması yaşandığını, ayaklanmanın bastırılması sonrasında İran ile ilişkisi bulunan Alevilerin idam edildiğini, ilişkisi bulunmayanların ise Kıbrıs'a sürgüne gönderildiğini, aynı şekilde kayıtlardan elde edilen bulgulara göre ayaklanma esnasında Kızılbaşlılıkla suçlananların Kızılbaşlıkları gerçekse idam edildiğini, suçlamaları ithamla kalanların ise Kıbrıs'a sürüldüğünü belirtmektedir.⁴⁷⁸ Nitekim Beratlı'dan aktaran Öze, 1572'den itibaren 1600 yılına kadar daha çok Karaman, Çukurova, Zülkadiriye, Teke Yarımadası, Taşeli Yarımadası, Torosların kuzey etekleri ve Bozok'tan göçürülen toplam 8 bin ailenin beşte dördünün Alevi mezhebine ait olduğunu ve bu ailelerin yerleştiği bölgeler olan Lefkoşa, Lefke, Doğancı, Ağırdağ, Balalan, Dimi, Kuruova, Hirsofu, Altınova ve Arodez'de, 1930'lara kadar cenazelerin Kızılbaş geleneklerine göre gömülmesinin oldukça kayda değer bulunduğunu belirtmektedir.⁴⁷⁹

Beratlı'nın değerlendirmelerine paralel olarak Mete Hatay, Osmanlı'nın fethiyle birlikte Kıbrıs'ta oluşan Tekke İslam'ı veya diğer adıyla Sufilik geleneğine vurgu yapmaktadır. Hatay'a göre, Ada'nın fethinden hemen sonra Osmanlılar tarafından şer'i mahkemeler kurulması ve çoğunlukla Katolik Kiliselerinin camiye dönüştürülmesi ile birlikte Kıbrıs'taki İslami geleneğin başlangıcı gerçekleştirilmiş, bu geleneği desteklemek ve kalıcı kılmak için İmparatorluğun farklı bölgelerinden ve özellikle Anadolu'dan nüfus aktararak Müslüman bir cemaatin oluşmasının temelleri atılmıştır.⁴⁸⁰ Bu kapsamda Hatay, Kıbrıs'a yerleştirilen Müslüman nüfusun Anadolu'dan geldiği bölgelere dikkat çekerek Kıbrıs'taki Sufiliğin, Ada'nın fethi sırasında askerlere ruhani destek vermek amacıyla sefere katılan ve şehit olan Sufi dervişlerin şehit oldukları yerlerde mezarlıklarının inşa edilmesi ve bu mezarlıkların zamanla ziyaret edilmesiyle şekillenmeye başladığını ifade etmektedir. Öte yandan bahse konu yazar tarafından, Kıbrıs'ta kurulan ilk Sufi tekkesinin Lefkoşa'da Girne Kapısı yakınındaki Mevlevi Tekkesi (Mevlevihane) olduğu, Kıbrıs'ın fethi sonrasında kurulan Mevlevihane'yle birlikte, birçok tarikata ait tekkelerin ve dergâhların da zaman içerisinde faaliyete geçtiği, günümüze kadar gelen belgelerden, o dönemde Ada'da faaliyet gösteren Bektaşî, Mevlevî, Nakşîbendî, Kadiri, Rufai, Melami ve Halvetî olmak üzere altı Sufi tarikatın bulunduğu not edilmektedir.⁴⁸¹

⁴⁷⁷ Beratlı, *Kıbrıslı Türklerin Tarihi: 1. Kitap*, 128.

⁴⁷⁸ Beratlı, *Kıbrıslı Türklerin Tarihi: 1. Kitap*, 129.

⁴⁷⁹ Nuran Öze, "Media, İktidar, Din Üçgeninde Kuzey Kıbrıs'ta Alevilik", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 72 (2014): 132, doi:10.12973/hbvd.72.129, Erişim 10.12.2023.

⁴⁸⁰ Hatay, "Kıbrıslı Türklerde Mistik İnanç Sıçramaları (1571-1878)", 62.

⁴⁸¹ Hatay, "Kıbrıslı Türklerde Mistik İnanç Sıçramaları (1571-1878)", 64.

Bahse konu tarikatlar arasında en büyük tarikat olan Bektaşilik tarikatının Kıbrıs'ta ayrı bir yere sahip olduğunu ayrıca vurgulamak gerekmektedir. 13. yüzyılda Hacı Bektaş Veli ile ortaya çıkan Bektaşilik, Kıbrıs'ın fethi esnasında sefere katılan Bektaş dervişlerle Ada'ya taşınmış ve Anadolu'dan gelen diğer Bektaşilerle Kıbrıs'ın her tarafına yayılmıştır.⁴⁸² Konuya ilişkin Beratlı, fetih sonrası pek çok Bektaş azizin peş peşe tekke ve dergâh kurduğunu, evkaf kayıtları incelendiğinde bunların, Zuhuri (Zuhurat) Baba, Kırklar (Karadonlu Can Baba), Kâtip (Kutup Odman) Osman Baba, Alemdar (Bayraktar) Baba, Türcü Ali Baba, Kutup (Kurt) Baba ve Hasan Baba tekkeleri olduğunu belirtmektedir.⁴⁸³ Kıbrıs'taki Bektaşiliğe ilişkin Hatay ise önemli bir heteredoks tarikat olan Bektaşilerin Kıbrıs'taki faaliyetlerinin, Ada'da konuşlandırılan 1,000 kişilik yeniçeri garnizonu ile birlikte başladığını, Osmanlı sosyal ve kültürel hayatında önemli izler bırakan Bektaş Tarikatının, 16. yüzyıldan sonra hızlı bir büyüme gösterdiğini ve bu büyümenin Kıbrıs'taki yansımasının özellikle esnaf loncaları olduğunu, bununla birlikte Kıbrıs'ta kendilerine ait ve özgün ibadet yerleri olmayan abdalların da bulunduğunu, bu dervişlerin daha çok bir yerden bir yere sürekli olarak dolaşan Alevi/Bektaş Sufiler'den oluştuğunu belirtmektedir.⁴⁸⁴

Hatay ve Beratlı'nın değerlendirmelerinin kesiştiği bir diğer nokta Alevilik/Bektaşilik geleneklerinin Kıbrıslı Türklerin seküler kimliğine olan etkisidir. Bu olguya ilişkin Hatay, heteredoks tarikatlar olarak tanımladığı Sufi tarikatlara ait inanç ve uygulamaların, daha sonraki yıllarda Kıbrıs Müslümanlarını etkisi altına alacak olan seküler tavrın kolayca yerleşmesine sebep olduğunu belirtmekte ve bu çerçevede 1920'lerin sonlarında Ada'ya ulaşan laik fikirlerin kolaylıkla kabul görmesini, Kıbrıs Müslümanlarının yüzyıllardır bazı heteredoks tarikatlar tarafından beslenerek yumuşak bir İslâm yorumunu benimsemiş olmasına bağlamaktadır.⁴⁸⁵ Bu değerlendirmelere paralel olarak Beratlı, Kıbrıslı Türklerin laik kişiliğinin Türklerin Anadolu'dan taşıyıp getirdikleri mezhep sayesinde geliştiğini, Anadolu Türklerinin Ada'ya göçüp, Sünni baskıdan kurtulmalarının kendi yaşam düzenlerini oluşturmaya sebebiyet verdiğini, bununla birlikte Kıbrıslı Türklerin karakterinin derinliklerinde Anadolu'dan gelen özelliklerin barındığını, nihayetinde Kıbrıs Türkünün, günümüzde mezhep konusunu unutmuş olsa da geleneksel hoşgörüsünü, geçmişin bütün özellikleri ile yaşattığını vurgulamaktadır.⁴⁸⁶ Dolayısıyla hem Beratlı hem de Hatay'ın görüşlerinden, günümüzde seküler yaşam biçimine sahip bir halk olarak tanımlanan Kıbrıslı Türklerin sekülerliğinin, Ada'ya ilk yerleşen atalarının

⁴⁸² Fahri Maden, "Kıbrıs'ta Bektaşilik ve Bektaş Tekkeleri", *Alevi Araştırmaları Dergisi*, 5/10 (2015): 91. Erişim 12.12.2023.

⁴⁸³ Beratlı, *Kıbrıslı Türklerin Kökenleri ve Kıbrıs'ta Bektaşilik*, 183–188.

⁴⁸⁴ Hatay, "Kıbrıslı Türklerde Mistik İnanç Sıçramaları (1571-1878)", 65–66.

⁴⁸⁵ Hatay, "Kıbrıslı Türklerde Mistik İnanç Sıçramaları (1571-1878)", 69.

⁴⁸⁶ Beratlı, *Kıbrıslı Türklerin Tarihi: 1. Kitap*, 201–202.

dini inanç ve gelenekleri doğrultusunda şekillendiği sonucunu çıkarmanın yanlış olmayacağı değerlendirilmektedir.

Bununla birlikte, Kıbrıslı Türklerin mevcut durumda seküler dünya görüşünü korumasına etki eden en önemli hususlardan bir tanesinin, Türkiye Cumhuriyeti'nde gerçekleşen laikleşme sürecinin Kıbrıslı Türkler tarafından hızlı bir şekilde benimsenmesi olduğu belirtilmelidir. Aslında Beckingham'ın ifadeleriyle, 1878 yılından itibaren İngiliz yönetimi altında yaşamını sürdüren Kıbrıs Türk halkının Türkiye'dekinin aksine devimleri uygulama zorunluluğu bulunmadığını, Kıbrıs Türklerinin zorunlu kılınan devrimsel değişiklikleri kabul etme veya reddetme konusunda oldukça özgür olduğunu, Kıbrıslı Türklerden isteyenlerin fes takabildiğini, Arap alfabesini kullanabildiğini, istediği tarikata katılabildiğini, Osmanlı Hilafetinin yeniden kurulmasını savunabildiğini ve o dönemde dini kanunların öngördüğü şekilde çokeşlilik yapabildiğini not etmek gerekmektedir.⁴⁸⁷ Fakat bahse konu gerici fikirleri ortadan kaldıran devrimsel değişiklikler, kabul edilmelerinin tamamen gönüllü olduğu Kıbrıs'ta, zorunluluk durumunda bulunan Türkiye'ye göre çok daha az muhalefetle karşılamıştır. Beckingham bu olgunun nedenini, İngiliz yönetimi altında yaşadığı çeşitli sorunlarla birlikte Yunanistan'a bağlanma amacı güden güçlü Helen milliyetçiliği ile karşı karşıya kalan Kıbrıslı Müslümanların, İslam ile Türk milliyetçiliğini özdeşleştirmek zorunda kalmasına bağlamaktadır.⁴⁸⁸ Bir başka ifadeyle Kıbrıslı Türkler, Ada'daki Rum milliyetçiliğine karşı Atatürk devrimlerinin uygulanması çerçevesinde kendi milliyetçiliklerini geliştirmek durumunda kalmış ve süreç içerisinde Müslüman kimliklerini geri plana atarak Türk kimliğini sahiplenmiştir. Bununla birlikte devrimlerin hızlı bir şekilde gerçekleştirildiği dönemde halkın dini inanç ve gelenekleriyle hâlihazırda seküler dünya görüşüne sahip olduğu, diğer bir deyişle Kıbrıslı Türklerin devrimlere zaten zihinsel olarak hazır olduğu ayrıca belirtilmelidir.

Laik dönüşüm çerçevesinde Kıbrıs'ta gerçekleştirilen ilk adım ironik bir şekilde, yüzyıllardır Ada'da varlığını sürdüren ve aslında Kıbrıslı Türklerin seküler dünya görüşüne sahip olmasının en önemli nedenlerinden birisi olan Alevi/Bektaşî medrese ve tekkelerin kapanması olmuştur. Bu süreç Türkiye Cumhuriyeti'nde olduğu gibi doğrudan bir yasa ile değil, Kıbrıslı Türklerin Atatürkçülüğe yönelişlerinin bir sonucu olarak zamanla medrese ve tekkelere devam edenlerin azalması sonucu bu ibadet yerlerinin kendi kendisine kapanması ile olmuştur. Tekke ve medreselerin kapatılmasıyla birlikte şeyhlerin halk üzerinde zaten çok az olan etkisi tamamen ortadan kalkmış, sonrasında ise din işleri ana vatanda olduğu gibi Evkaf İdaresi altındaki

⁴⁸⁷ Charles Fraser Beckingham, "İslam and Turkish Nationalism in Cyprus", *Die Welt Des Islams*, 5/1 (1957): 65, Erişim 02.12.2023.

⁴⁸⁸ Beckingham, "İslam and Turkish Nationalism in Cyprus", 66.

Müftülük yetkisine bağlanmış ve bu sürecin belki de en önemli gelişmesi olarak ezan Türkçe okunmaya başlamıştır.⁴⁸⁹ Aynı zamanda, Kıbrıslı Türkler üzerindeki etkisi oldukça azalan sarıklı şeyhlerle birlikte üfürükçü ve büyücülerin faaliyetleri de gittikçe azalmış ve nihayetinde Kıbrıslı Türkler gericilerle her alanda mücadele etmeye koyulmuştur.⁴⁹⁰ Nitekim Kıbrıs Türk halkının bu dönemde gericilikle mücadelesine ilişkin Dr. Fazıl Küçük'ün sahip olduğu Halkın Sesi gazetesinin 4 Mayıs 1951 tarihindeki yazısı oldukça kayda değerdir:

“ Türk tarihinin değil de cihan tarihinin en büyük şahsiyet diye kabul ettiği Atatürk, vatanını düşman çizmesinden kurtardıktan sonra tarihin en cesur hamlesini yaparak muazzam inkılaplar başardı. Bunların en mühimi de şüphesiz din ile dünya işlerini kesin hatlarıyla ayıran inkılaptı. Bu inkılaptan laiklik denen ileri sistem doğmuştur...

Biz Kıbrıs Türkleri de hiçbir kanuni mecburiyetimiz olmadığı halde, damarlarımızda bir kor gibi yanan milliyetçilik ateşi ile anavatandaki inkılapları harfi harfine tatbik ettik. Ve böylece medeni bir cemaat olma yolunda ileri adım attık. Bu da gösteriyor ki, biz Kıbrıs Türkleri uyanık, aydın ve ileri fikirli bir cemaatiz. Atatürk inkılaplarının nuru ile kafalarımızda taassubu, geri fikirleri, batıl inançları sıyrıp attık. Hurafelere asla kıymet vermedik...

*Daha sonra Evkaf'ın idaresi diktatör ellerden bize geçince, zorla değil seve seve ezanı da Türkçe okumaya başladık... ”.*⁴⁹¹

Nihayetinde geçmişten gelen dini inanç sisteminin de etkisiyle herhangi bir zorunluluk olmadan Atatürk devrimlerinin ilk günden itibaren Kıbrıslı Türklerin tamamı tarafından benimsenmesi ve bu doğrultuda Kıbrıs Türk halkı tarafından gerçekleştirilen devrimlerin bir sonucu olarak, Türklük bilinci yavaş yavaş Müslümanlığın önüne geçmiş ve Kıbrıs'ın fethinden itibaren Müslümanlıkla özdeşleşen Kıbrıslı Türkler artık Müslümanlıkla değil öncelikli olarak Türk kimliği ile tanımlanmaya başlamıştır.

2.1.2.4. Milliyetçilik

Kıbrıslı Türklerin ulus bilinci kazanma süreci Anadolu'daki ataları olan Türklerle eş zamanlı fakat Kıbrıslı Rumlardan çok sonra ve pek tabi Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde başlamıştır. Bilindiği üzere çok etnikli, çok milletli ve çok dinli Osmanlı İmparatorluğu içerisinde bulunan halklar arasındaki ilişkiler, İslam gelenekleri ve pratik gereksinimlere göre düzenlenmiş ve bu

⁴⁸⁹ Yurdakul, *Kıbrıs Türkleri ve Atatürk İnkılaplarının Kıbrıs'ta Uygulanması*, 76.

⁴⁹⁰ Akar, *Atatürk'çü Kıbrıs Türkleri*, 27.

⁴⁹¹ Akar, *Atatürk'çü Kıbrıs Türkleri*, 28.

gelenekler Müslüman olanlarla olmayanların toplumsal konumlarını ve birbiriyle ilişkilerini belirlemiştir. Toplumlar arasındaki sınırların etnik temelde değil, din temelinde çizildiği bu sistemde, etnik bir grup olarak Türklerin ayrıcalıklı bir konumu bulunmamıştır.⁴⁹² Fakat özellikle refleksif tavrın kaçınılmaz bir sonucu olarak Türk milliyetçiliğinin daha sonraki gelişimine sürekli bir şekilde katkı sağlayacak olan Yunan milliyetçiliği başta olmak üzere İmparatorluk içerisinde oluşan çeşitli etnik milliyetçiliklere karşı 19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı aydınları arasında Türk kimliği ve Türk ulusal bilinci oluşmaya başlamıştır.⁴⁹³ Bu doğrultuda Osmanlı Devleti içerisinde ideolojik olarak başlayan Türkçü eğilimler, Türkçülüğün ana savunucusu olan “Genç Osmanlı” hareketi ile somutlaşmış ve 1908 yılında Jön Türklerin iktidarı ele geçirmesi ile resmileşmiştir. Müteakip süreçte Balkan Savaşlarının yıkıcı etkisi sonrası zorunlu bir şekilde ulus bilinciyle gelişmeye başlayan, Kurtuluş Savaşı’nda ulusal kenetlenme ile şekillenen ve Mustafa Kemal’in millet inşası politikası çerçevesinde gerçekleştirdiği devrimlerin neticesinde son biçimini alan Türk milliyetçiliği, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin tüm fertleri tarafından artık tamamen benimsenmiştir.

Anadolu’da gerçekleşen bu gelişmeler fiilen İngiliz yönetimi altında bulunmasına rağmen hukuken Osmanlı’nın bir parçası olan Kıbrıs’taki Türkleri de kaçınılmaz olarak yakından etkilemiştir. Nitekim bu dönemde Rum milliyetçiliğine ve İngiliz sömürge yönetiminin baskılarına karşı direnen Kıbrıslı Türklerin, Anadolu’da gelişmekte olan Türk milliyetçiliğini benimsemesi hiç zor olmamıştır. Özellikle Yunanistan’ın ayrı bir devlet olarak kurulmasındaki İngiliz rolünü, İngiltere’nin 1864’te “Yedi Adalar” diye bilinen İyonya Adalarını Yunanistan’a bırakmasını, 1915 yılında Yunanistan’a Kıbrıs’ı önermesini ve nihayet Girit’in Yunanistan tarafından ilhakındaki İngiliz etkisini yakından takip eden Kıbrıs Türkleri, Türk milliyetçiliği etrafında sıkı sıkıya kenetlenmeye başlamıştır.⁴⁹⁴ Bu koşullar ışığında Kıbrıslı Türkler, milli şuura, milli karaktere sahip olduğunu hem Rumlara hem de İngilizlere göstermek için ulusal bir kongre toplamaya karar vermiştir. Bu amaç doğrultusunda yola çıkan Söz gazetesi sahibi Mehmet Remzi Okan liderliğindeki Kıbrıs Türk aydınları, Kıbrıs’ın her bölgesindeki Türk köy ve kasabalardan seçilen temsilcilerle 10 Aralık 1918 tarihinde Meclis-i Milli kurultayı gerçekleştirmiş ve bu kurultayla birlikte Kıbrıslı Türkler, kuvvetli bir milli şuura sahip olduğunu, Kıbrıslı Türklerin Ada’da gerçek bir varlık gösterebileceğini, sesini cesaretle

⁴⁹² Kızılyürek, *Milliyetçilik Kışkırtıcılığı Kıbrıs*, 143.

⁴⁹³ Nevzat, *Nationalism Amongst the Turks of Cyprus: The First Wave*, 13. Bu doğrultuda ilk olarak Yusuf Akçura’nın 1904 yılında, Kahire’de çıkan *Türk* adlı gazetede yayımladığı “Üç Tarz-ı Siyaset” makalesinde dile getirilen etnik esaslı Türkçülüğün o dönemde, yaygın eğilimler olan Osmanlıcılık ve İslam Birliği tezlerine karşı en gerçekçi politika olarak değerlendirildiğini not etmek gerekmektedir. Kızılyürek, *Milliyetçilik Kışkırtıcılığı Kıbrıs*, 151.

⁴⁹⁴ Sabahattin İsmail, Ergin Birinci, *Kıbrıs Türkünün Varoluş Savaşımında İki Ulusal Kongre*, Lefkoşa, 1987, 27.

yükseltebileceğini ve kesin kararlar alabileceğini parlak bir şekilde ispat etmiştir.⁴⁹⁵ Nitekim Derviş Manizade, henüz Türk milleti ve Türk yurdu işgal halindeyken Kıbrıs'ta Meclis-i Millinin toplanmasının, Kıbrıs Türkünün Türk dünyasından asla kopmadığını, milli tarihten güç kazanarak geleceğinin yolunu çizebileceğine inandığını, bu inançla atalarının bir geleneğine uyarak hayati önem taşıyan bir konuyu görüşüp karar alma yeteneğine sahip olduğunu ve nihayetinde Atatürk'ün vecizesinin ışığı altında toplanan Kıbrıs Türklerinin milli karakterini göstermesi bakımından son derece önemli olduğunu belirtmektedir.⁴⁹⁶

Manizade'nin değerlendirmeleri ile birlikte Kıbrıslı Türk aydınlar tarafından gerçekleştirilen Meclis-i Millinin, Kıbrıs Türk halkını Ada'da gerçekleşen gelişmeler karşısında uyandırması ve kitlesel bir şekilde harekete geçmesi için cesaretlendirmesi bakımından da oldukça faydalı olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu doğrultuda Meclis-i Millinin bir neticesi olarak kimliklerini Kıbrıs'taki güçlü Helen milliyetçiliğine ve İngilizlere karşı koruma gerekliliği duyan Kıbrıslı Türkler, Anavatan Türkiye'de yeni bir millet inşa etme sürecinde olan Mustafa Kemal'e ve O'nun kurmuş olduğu yeni Cumhuriyet'e yönelmeye başlamıştır.⁴⁹⁷ Nitekim Kıbrıs Türk milliyetçiliğinin gelişimini doğrudan etkileyen bu yönelime ilişkin dışarıdan bir gözle değerlendirme yapan Rebecca Bryant, Kıbrıslı Türklerin Türkiye Cumhuriyeti'ni örnek alarak birçok açıdan Atatürk rejiminin gerçekleştirdiği sarsıcı değişiklikleri hayata geçirdiğini, bu değişimden henüz kısa bir süre öncesine kadar kendisini etnik kimlik ile tanımlamaya başlayan Kıbrıslı Türklerin aslında bu etnik karakteri niteleyebilmek amacıyla, İslam öncesi ve de İmparatorluk öncesi geçmişine gitmeye çalıştığını ve dolayısıyla Türk kimliğinin Kıbrıslı Türkler için her zaman ayrılmaz bir bütün olduğunu ifade etmektedir.⁴⁹⁸ Aslında Bryant bu kayda değer değerlendirmesi ile çok önemli bir noktaya değinmekte ve Kıbrıslı Türklerin Osmanlı İmparatorluğu dönemi sürecinde Müslüman kimliğine tam olarak ayak uydurmadığını ve Anavatan'da gerçekleşen devrimler ile nihayet kendi öz kimliğine kavuştuğunu anlatmaya çalışmaktadır. Nitekim Bryant'ın bu görüşü ile Nazım Beratlı ve Mete Hatay'ın yukarıda değinildiği üzere yapmış olduğu değerlendirmelerin örtüştüğünü not etmek gerekmektedir.

Kıbrıslı Türklerin Türk milliyetçiliği çerçevesinde etnik Türk kimliğine yapmış olduğu vurguyu göstermesi bakımından 6 Ekim 1919 tarihinde Doğru Yol gazetesinde çıkan birkaç satırlık yazı oldukça kayda değerdir. Bahse konu yazıda;

⁴⁹⁵ İsmail, Birinci, *Kıbrıs Türkünün Varoluş Savaşımında İki Ulusal Kongre*, 29.

⁴⁹⁶ *Kıbrıs Dün, Bugün, Yarın*, Ed. Derviş Manizade, İstanbul: Kıbrıs Türk Kültür Derneği, 1975, 62.

⁴⁹⁷ Çağlayan, "Kıbrıs'taki Milliyetçiliklerin Düşünsel Kökenleri ve Tarihsel Gelişimi (1878-2004)", 173.

⁴⁹⁸ Bryant, *Tebaadan Vatandaş: Kıbrıs'ta Modernite ve Milliyetçilik*, 177.

“... Aşıkârdır ki, Türkler Yunan idaresini hiçbir zaman sevmедiler, sevmеzler. Şimdiye kadar Yunan idaresine geçen Türklerle meskûn yerlerin ne akıbeta uğradıklarını pekiyi biliriz... Kıbrıs Türkleri damarlarındaki asil ve necip Türk kanının asla lekelemediler ve bundan böyle lekelemeyeceklerdir. Bunu bilmeli.” ibareleri yer almaktaydı.⁴⁹⁹ Söz konusu yazı üzerine değerlendirmeler yapan Özoran, Kıbrıs Türkü’nün damarlarındaki kandan güç ve cesaret aldığını, bu temiz kanı asla ve asla lekelememek hususunda oldukça azimli olduğunu, Rumların şımarıklıklarının, açık ve kapalı tehditlerinin, İngiliz idarecilerin Rumlardan yana davranışlarının Kıbrıs Türk halkını yıldırmadığını ve yolundan şaşırmadığını, Kıbrıs Türkü’nün her daim damarlarındaki kanın asalet ve soyluluğu üzerine özenle titrediğini belirtmektedir.⁵⁰⁰

Türklük duyguları günden güne artan Kıbrıslı Türkler için, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla birlikte artık etnik kimliğini özdeşleştirmekte zorlandığı Osmanlının çağa ayak uyduramayan uygulamalarına boyun eğme durumu da ortadan kalkmıştır. Özellikle Kıbrıslı Türkler arasındaki yenilikçi aydınlar, dönüşüm sürecinde Türkiye’nin yanında yer almaya, devrimlerin önderi Mustafa Kemal Atatürk’ün öncülüğündeki reformları takip etmeye ve uygulamaya oldukça kararlı olmuştur. Bu doğrultuda Kıbrıslı Türkler tarafından Türkiye’de Cumhuriyetin ilan edilmesi ile birlikte her yıl Ada’nın dört bir yanındaki okullarda, köylerde, şehirlerde kutlama yapılarak Cumhuriyet’e olan bağlılık dile getirilmiş, Türkiye’de gerçekleşen devrimlere paralel olarak İngiliz yönetiminin baskılarına rağmen Laiklik, Şer’iyye Mahkemeleri, Medeni Kanun, Kadın Hakları, Kıyafet İnkılabı ve Soyadı Kanunu gibi devrimsel uygulamalar hayata geçirilmiştir.⁵⁰¹ Bununla birlikte Kıbrıslı Türkler sadece Türkiye’deki reformları ve etnik temelli kimliği benimsemekle kalmamış, aynı zamanda kendilerini dini, dilsel, siyasi ve kültürel olarak yekpare hissettikleri Türk milletinin kurmuş olduğu yeni Türk devletini kendi devleti gibi özümsemiştir.⁵⁰² Beckingham’a göre bu özdeşleşmenin ve Kıbrıs’taki Türk milliyetçilik hareketinin 1930’larda istikrarlı bir şekilde gelişmesinin en önemli nedeni, gerçekleştirilen dönüşümün artık küçük değişikliklerle geri alınamayacağı belli olan Atatürk dönemi devrimlerinin bariz başarısıyla birlikte Türkiye’nin, Orta Doğu’nun en güçlü bağımsız gücü haline gelmesi, siyasi istikrarının Yunanistan’daki çalkantılarla karşılaştırıldığında çok daha oturmuş olması, özellikle 1936 yılında Montrö

⁴⁹⁹ Beria Remzi Özoran, “Kıbrıs Türkü’nün Damarındaki Asil Kan”, *Kıbrıs Dün, Bugün, Yarın*, Ed. Derviş Manizade, İstanbul: Kıbrıs Türk Kültür Derneği, 1975, 365.

⁵⁰⁰ Özoran, “Kıbrıs Türkü’nün Damarındaki Asil Kan”, 364–365.

⁵⁰¹ Yurdakul, *Kıbrıs Türkleri ve Atatürk İnkılaplarının Kıbrıs’ta Uygulanması*, 70–92.

⁵⁰² Nicel Masarogullari, *Nationalism In Cyprus: The Effects Of Institutionalization On Nationalist Mobilizations and Political Conflicts As Reflected In Turkish Cypriot Nationalism And Greek Cypriot Nationalism*, Yüksek Lisans Tezi, Marshall University Department of Sociology, 2011, 87–90.

Sözleşmesi'nin imzalanması ile uluslararası güven duyulan, her geçen gün Avrupa'daki itibarı artan, özellikle Hatay'ın geri alınması ile uluslararası prestiji en üst seviyede olan bir devlet haline gelmesiydi.⁵⁰³ Beckingham bu dönemde geçmiş dönemlerin aksine artık hiçbir Kıbrıslı Müslümanın kendisine Türk demekten utanmadığını, Türk milletine tabi olmanın gurur timsali olduğunu ayrıca not etmektedir.

Atatürk önderliğindeki devrimlerin birer birer gerçekleştiği bu dönemde Kıbrıs'ta, geleneksel dindar ve İngiliz işbirlikçi seçkinlere karşı muhalefet eden, yüzü Türkiye'ye ve Mustafa Kemal'e dönük genç aydınlar giderek güçlenmeye başlamıştır. Hem Kıbrıslı Rumların enosis seferberliğinden tedirgin olan, hem de Kıbrıslı Türkler arasındaki İngiliz destekçilerine karşı çıkan ve İngiliz istihbarat raporlarında "Kemalistler" olarak adlandırılan o dönemin aydınları için Mustafa Kemal büyük bir esin kaynağı oluşturmuştur.⁵⁰⁴ Bu çerçevede Atatürk'ün ulusal kurtuluş yolunda gerçekleştirmiş olduğu milli kongrelerden esinlenen Kıbrıslı Türk aydınlar, Necati Özkan önderliğinde Rumların enosis faaliyetlerine ve İngilizlerin baskıcı yönetimine karşı alınması gereken tedbirleri belirlemek amacıyla 1 Mayıs 1931 tarihinde Milli Kongre adıyla 150 köy ve yerleşim biriminden gelen temsilcilerle bir kongre düzenlemiştir. 1918 tarihinde gerçekleştirilen Meclis-Milli'den sonra Kıbrıslı Türkler tarafından ikinci defa düzenlenmiş olan kongrede özet olarak, Kıbrıs Türklerinin Türk okullarında söz sahibi olması, müftülük makamının yeniden oluşturulması, Türk mahkemelerinin bağımsız hale gelmesi ve atama ile yönetilen Evkaf'ın halkın seçeceği temsilcilere devredilmesi hususlarında İngiliz Yönetimine baskı yapılması kararı alınmıştır.⁵⁰⁵ Geniş katılımlı bir şekilde icra edilen Milli Kongre, Kıbrıs Türklerinin İngiliz sömürge yönetimine karşı başlatmış oldukları anti-kolonyalist savaşında bir dönüm noktası olmuştur. Nitekim İsmail ve Birinci'ye göre, Milli Kongre ile birlikte Kıbrıs Türkleri artık sömürge yönetiminin gasp ettiği haklarını talep ediyor, bunun için savaşılmaya niyetli olduğunu ortaya koyuyor, enosis tehdidin varlığını gözler önüne seriyor ve en önemlisi Kıbrıs Türk halkının milli bilince erişmesi sağlanıyordu.⁵⁰⁶ Bu zamana kadar yalnızca küçük bir aydın grubu içerisinde sıkışıp kalmış olan Türk milliyetçiliği, Milli Kongre sonrası sınırlarını aşmış ve Ada'nın her tarafında bulunan Kıbrıs Türk halkı arasında örgütlü ve sistematik bir şekilde yayılmaya başlamıştır. Böylelikle, Milli Kongre ile birlikte milli bilinç düzeyi daha da gelişen Kıbrıslı Türkler, artık Kıbrıslı Rumların Helen milliyetçiliğinin karşısında daha açık, net ve gür bir sesle kendi milliyetçiliğini çok daha sıkı bir şekilde savunmaya yönelmiştir.

⁵⁰³ Beckingham, "Islam and Turkish Nationalism in Cyprus", 73.

⁵⁰⁴ Kızılyürek, *Milliyetçilik Kışkırtıcılığı Kıbrıs*, 218.

⁵⁰⁵ İsmail, Birinci, *Kıbrıs Türkünün Varoluş Savaşımında İki Ulusal Kongre*, 120–123.

⁵⁰⁶ İsmail, Birinci, *Kıbrıs Türkünün Varoluş Savaşımında İki Ulusal Kongre*, 124–130.

Milli Kongre'nin yapıldığı yılın sonuna doğru Kıbrıslı Rumlar tarafından enosis politikası çerçevesinde İngiliz yönetimine karşı bir ayaklanma gerçekleştirilmiştir. Çeşitli kamu binalarına saldırılarla birlikte Lefkoşa Hükümet Konağı'nın yakıldığı bu ayaklanma, İngilizler tarafından çok sert bir şekilde bastırılmış ve ayaklanmanın sonucunda Anayasa askıya alınarak milliyetçi eğilimlere karşı oldukça sert tedbirler alınmıştır. Fakat İngiliz yönetimi tarafından özellikle basın, eğitim ve siyaset alanında milliyetçi unsurlara karşı alınan katı tedbirler ters tepmiş ve Kıbrıs'taki Rum milliyetçiliğinin olduğu kadar Türk milliyetçiliğinin de körüklenmesine sebep olmuştur. Bu kapsamda Beckingham, 1931 İsyanı olarak bilinen ayaklanmanın herhangi bir kısmında yer almamalarına rağmen Kıbrıslı Rumlarla aynı şekilde muamele gören Kıbrıslı Türklerin, özellikle bu tarihten itibaren İngilizlere karşı öfke biriktirmeye başladığını, bu öfkenin bir neticesi olarak Türkler arasında Rumlara karşı oluşan hasmane tutumun artık İngilizlere de yöneldiğini ve nihayetinde Kıbrıslı Türklerin milliyetçilik hareketinin bu dönemden sonra büyük bir sıçrama yaptığını belirtmektedir.⁵⁰⁷ Nitekim Ali Nesim, 1931 İsyanından sonra İngilizlerin ilk iş olarak Lefkoşa'daki Türk Lisesi'nin adını "İslam Lisesi" olarak değiştirmesinin, Lisenin başına Çanakkale'de savaşmış eski bir subay olan Wood'un getirilmesinin, Türk tarihinin yasaklanması ve ulusal günlerin kutlanmasına izin verilmemesinin, Kıbrıslı Türklerin gerçekleri görmesine ve İngiliz yönetimine karşı bakış açısını kökten değiştirmesine neden olduğunu ifade etmektedir.⁵⁰⁸ Nihayetinde bu döneme kadar Türkiye Cumhuriyeti'nde gerçekleşmeye başlayan dönüşümle birlikte Atatürk Türkiye'sinin etkisiyle ve Helen milliyetçiliği karşıtlığıyla güçlenen Kıbrıs Türk milliyetçiliğinin,⁵⁰⁹ 1931 İsyanından sonra İngiliz sömürge yönetimi karşıtlığını da bünyesine eklediğini ve bu tarihten itibaren Kıbrıs'taki Türk milliyetçiliğinin artık iki temel karşıtlık üzerinden şekillendiğini not etmek gerekmektedir.

Bununla birlikte 1931 İsyanı ile tüm siyasi faaliyet ve her türlü siyasi gösterinin 1940'lara kadar yasaklanması, Kıbrıs'taki milliyetçiliklerin gelişmesine ket vurmuştu. Fakat 2. Dünya Savaşı sonrasında Ada'da milliyetçi hareketlenme tekrardan başlamış, bu kapsamda Rumların enosis kampanyasını şiddetlendirmesine karşılık Kıbrıslı Türkler de ulusal mücadelesine hız vermiştir.⁵¹⁰ Bu çerçevede Rumların giderek agresifleşen enosis taleplerine karşı Kıbrıslı Türkler, 28 Kasım 1948 Pazar günü Lefkoşa Selimiye Meydanı'nda büyük bir miting düzenlemiştir. Yaklaşık 15 bin Kıbrıslı Türkün katıldığı miting, bu zamana kadar yapılan ve Türk halkının varlığını ve kararlılığını gösteren bir eylem olarak Kıbrıs Türkünün tutumunu,

⁵⁰⁷ Beckingham, "Islam and Turkish Nationalism in Cyprus", 74.

⁵⁰⁸ Ali Nesim, *Kıbrıslı Türklerin Kimliği*, Lefkoşa: KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990, 63.

⁵⁰⁹ Kızılyürek, *Milliyetçilik Kısacasında Kıbrıs*, 222.

⁵¹⁰ Nazım Berath, *Kıbrıs'ta Ulusal Sorun*, Lefkoşa: Khora Yayınları, 1991, 46.

amacını ve karalığının gösteren en büyük toplumsal hareket olmuştur.⁵¹¹ Ayasofya Mitingi olarak anılan 1948 tarihli mitingin şüphesiz en önemli sonucu, Kıbrıs Türklerinin özgürlük mücadelesi lideri Dr. Fazıl Küçük ile ilk Cumhurbaşkanı ve ebedi önderi Rauf Raif Denktaş'ın, mitingde yapmış oldukları konuşmaların kaçınılmaz bir neticesi olarak Kıbrıs Türk halkı tarafından tanınması ve artık halkın doğal liderleri olarak ortaya çıkması olmuştur.⁵¹² Bu tarihten itibaren Kıbrıs Türk milliyetçiliği Dr. Fazıl Küçük ve Rauf Denktaş önderliğinde çok daha kararlı ve mücadelecı bir hal almış ve bu mücadelecı ruh, 1950 yılında Makarios III'ün başpiskoposluğa seçilmesinden hemen sonra gerçekleştirilen plebisitle doruğa tırmanan Kıbrıs Rum milliyetçiliğine karşı Kıbrıslı Türklerin tamamına sirayet ederek kitlesel bir şekilde perçinlenmiştir.

Kıbrıslı Türklerin milliyetçilik duygularını körükleyen bir diğerk dönüm noktası da 1955 tarihinde Kıbrıslı Rumlar tarafından EOKA terör örgütünün kurulması ve bu tarih itibariyle Rumlardaki enosis arzusunun silahlı tedhiş hareketine dönüşmesi olmuştur. Bu doğrultuda Rumların İngilizlerle birlikte Türklere karşı artan baskısı, Kıbrıslı Türklerin de bu baskıya karşı koyabileceği örgütsel bir hareketlenmeye girişmelerini zorunlu kılmıştır. Nitekim bu yıllarda Rumların, okulların duvarlarına Türkleri rencide edici yazılar yazması, her akşam megafonlu otomobillerle Türk köylerine baskın yaparak köylerin terk edilmesini istemesi, evini yurdunu bırakıp kaçmayanların katledileceklerine yönelik sözlü tacizlerde bulunması gibi söylemsel ve doğrudan Türklere yönelik cinayetler içeren eylemsel içerikli baskı, yıpratma ve korkutma faaliyetleri gerçekleştirdikleri göz önüne alındığında, Kıbrıslı Türklerin toplumsal bilinci örgütsel bir harekete dönüşmek mecburiyetinde kalmıştır.⁵¹³ Nihayetinde Rumların uzun süreli ve şiddetli baskı ve şantajlarına karşı Kasım 1957 tarihinde Rauf Denktaş, Burhan Nalbantoğlu ve Kemal Tanrısevdi öncülüğünde Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT) kurulmuş ve Kıbrıslı Türklerin Kıbrıs Rum milliyetçiliğine karşı mücadelesi çok daha sistematik ve örgütlü hale gelmiştir.⁵¹⁴

TMT ile birlikte Ada'nın her tarafında örgütlenmiş olan Kıbrıslı Türklerin, 1948 Mitingden sonra icra ettiği büyük çaplı ilk eylem, 27 Ocak 1958 tarihinde gerçekleştirilen ve sonradan 27-28 Ocak Olayları şeklinde anılan Lefkoşa'daki büyük miting olmuştur. Ada'daki Türk varlığına

⁵¹¹ Nesim, *Kıbrıslı Türklerin Kimliği*, 64.

⁵¹² Ayasofya Mitingine ilişkin detaylı bilgi için bkz. Güngör Toplu, "Kıbrıs Türklerinin Bağımsızlık Mücadelesinde Bir Dönüm Noktası '28 Kasım 1948 Mitingi'", *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 6/11 (2016): 691–702, Erişim 03.01.2024.

⁵¹³ Saime Yüceer, "Kıbrıs Türklerinin Kendi Kaderine Sahip Çıkma Mücadelesinde İlk Büyük Olay: 27/28 Ocak Halk Hareketi", *Uluslararası Boyutlarıyla Kıbrıs Meselesi ve Geleceği*, Haz. Duygu Türker Çelik, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2016, 135.

⁵¹⁴ Erol Manisalı, *Dünden Bugüne Kıbrıs*, Ankara: Cumhuriyet, 2000, 26. Türk Mukavemet Teşkilatı'nın ayrıntıları için bkz. Ulvi Keser, *Kıbrıs'ta Yeraltı Faaliyetleri ve Türk Mukavemet Teşkilatı*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007.

ve Türk halkının kendi kaderine sahip çıkma hakkına Rum ve İngilizlerin yanı sıra tüm dünyanın dikkatini çekmek amacıyla gerçekleştirilen miting, Türkiye ile birlikte Kıbrıslı Türklerin ortak politika olarak belirlediği “Taksim” tezi çerçevesinde “Ya Taksim ya Ölüm” sloganlarıyla, şiddet içermeyen, demokratik ve barışçıl bir gösteri olarak başlamıştır. Fakat bu gösteri, İngiliz silahlı askerlerin bulunduğu bir kamyonun hızla halkın üzerine sürülmesi, mitinge katılanların üzerine ateş açılması, kahvehanelere sığınanların darp edilmesi, ara sokaklarda kapıların önlerinde bulunan Türk kadınları ve kız öğrencilerin sopalanması ve nihayetinde İngilizlerin müdahaleleri sonucu 11 Kıbrıslı Türkün hastaneye kaldırılması ve biri kadın olmak üzere iki kişinin ölmesi sonrası çok kısa sürede İngiliz sömürge düzenine karşı ulusal bir başkaldırı haline dönüşmüştür.⁵¹⁵ Bu doğrultuda Lefkoşa’daki saldırıları protesto için ertesi gün yani 28 Ocak 1958 tarihinde başta Mağusa, Larnaka, Limasol ve Baf olmak üzere bütün Ada’da yeni gösteriler yapılmış ve İngiliz askerleri ile çatışmaya girilmiştir. Bu çatışmaların sonunda yedi Türk ölmüş, 100’e yakını yaralanmış, birçoğu da tutuklanmıştır.⁵¹⁶ Nihayetinde 27-28 Ocak olayları, çok kısa sürede Türkiye’ye yayılarak tüm Türkiye’yi kapsayacak şekilde milyonlarca kişinin katıldığı ve enosis’e karşı bir anti-tez olarak kabul edilen Taksim tezinin ön plana çıktığı mitinglerin düzenlenmesine ve böylelikle Kıbrıslı Rumlara karşı oldukça az sayıdaki Kıbrıslı Türkün varoluş mücadelesinin denizin öteki yakasına geçmesine neden olmuştur.⁵¹⁷ Nitekim Rauf Denktaş’ın, “7 şehit pahasına dünyaya ilk defa ‘Türk gibi yaşamak’ azmimizi işittiriyorduk...”⁵¹⁸ ifadeleri 27-28 Ocak Olayları sayesinde Kıbrıslı Türklerin savaşımının yalnızca Türkiye’ye değil tüm dünyaya duyurulduğunu anlatması bakımından oldukça kayda değerdir. En nihayetinde 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti’nin kuruluş sürecine girildiği 1958 yılında Kıbrıs Türklerinin gerçekleştirmiş olduğu 27 Ocak tarihli miting ve sonrasında gelişen olaylar, Kıbrıslı Türklerin ulusal bilinci ile birlikte bağımsızlık arzusunu da perçinlemiş ve bu bağımsızlık arzusu nihayetinde Kıbrıs Türk halkının 1960 ortak devletinin eşit kurucu halkından birisi olmasının yolunu açmıştır.

Yukarıdaki değerlendirmeler göz önüne alındığında, Kıbrıslı Türklerin milliyetçilik duygularının Kıbrıs Rum milliyetçiliğine ve özellikle enosis hareketine karşı bir savunma şeklinde gelişmeye başladığını, Türkiye’de gerçekleştirilen köklü değişikliklerle birlikte Müslüman kimliğinin geri plana itildiğini ve bu dönemde Türklük bilincinin geliştiğini, özellikle 1950’li yılların sonlarına doğru Rumların şiddetlenen enosis faaliyetleri ile beraber İngilizlerin baskıcı rejimi karşısında artık Kıbrıslı Türklerin ulus bilincine ulaştığını ve

⁵¹⁵ Yüceer, “27/28 Ocak Halk Hareketi”, 142–143.

⁵¹⁶ Sabahattin İsmail, *Kıbrıs Sorunun Kökleri*, Lefkoşa: Akdeniz Haber Ajansı Yayınları, 2000, 359.

⁵¹⁷ İsmail, *Kıbrıs Sorunun Kökleri*, 359.

⁵¹⁸ Yüceer, “27/28 Ocak Halk Hareketi”, 146.

nihayetinde bu sürecin sonunda Kıbrıs Türk halkı hüviyetini kazandığını ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Bu çerçevede 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulduğu dönemde Ada'da, iki farklı etnisite, iki farklı dil, iki farklı din, ulus bilinci tamamen farklılaşmış ayrı ayrı Yunan ve Türk milletine tabi iki farklı halk bulunduğunu not etmek gerekmektedir. Dolayısıyla 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Kıbrıslı Türkler ve Kıbrıs Rumlar olmak üzere iki ayrı halk tarafından kurulduğu açıkça belirtilmelidir. Bununla birlikte Osmanlı ve İngiliz yönetimlerinde yaklaşık 400 yıl boyunca dört tarafı denizlerle çevrili küçük bir Ada'da yan yana ve hatta karma köylerde iç içe yaşayan Kıbrıs Türk ve Kıbrıs Rum halkının neden ortak ulus bilincine ulaşamadığı, ortak bir geçmiş oluşturamadığı ve ortak bir gelecek arzusu geliştiremediği sorgulanmalıdır. Nitekim bu hususun irdelenmesinin, 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin üç yıl gibi çok kısa sürede neden başarısızlığa uğradığı konusunda kayda değer bulgular ortaya çıkaracağı ve bu başarısızlığın primordiyalist bakış açısıyla yalnızca iki farklı halkın varlığına indirgenip indirgenmeyeceğine ilişkin soru işaretlerini ortadan kaldıracağı değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda Kıbrıslı Türklerin ve Kıbrıslı Rumların birlikte yaşadığı Osmanlı ve İngiliz yönetimleri dönemindeki idari örgütlenmeyi ve yönetsel uygulamaları irdelemek oldukça faydalı olacaktır.

2.2. Osmanlı Dönemi Uygulamaları

Osmanlı İmparatorluğu'nun Kıbrıs Adası'nı dini, ekonomik, siyasi ve stratejik sebeplerle birlikte dönemin konjonktürü gereği oluşan çeşitli olgular doğrultusunda fethettiği genel bir kanı olarak ortada bulunmaktadır.⁵¹⁹ Nitekim KKTC Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Kıbrıslı Türk öğrencilere okutulan tarih kitaplarında da Osmanlı'nın Kıbrıs'ı fethetmesinin temel nedenleri olarak yukarıdaki sebepler belirtilmektedir.⁵²⁰ Bununla birlikte farklı bir bakış açısıyla Nicolae Jorga tarafından, Kıbrıs harekâtının gerçek sebebinin, Ege'deki Takımadalar'dan ve Doğu Akdeniz'den bakiye kalan son Hristiyan rakiplerin, casusların ve korsan hamilerinin defedilmesi olduğu not edilmektedir.⁵²¹ Bu değerlendirmeye ilave olarak Jorga, fetih öncesinde Ada sakinlerinin on bin kadarının icarcı, elli bin kadarının Venedik yönetiminin uygulamalarından rahatsız olan özgür köylü ve sayıca en büyük topluluk olarak geriye kalanlarının ise Latin kökenli efendilerinin her türlü eziyetine katlanmak zorunda kalan ve Venedik yönetimi altında hiçbir şekilde haklarını koruyamayan “tembel ve uyuşuk” kölelerden oluştuğunu, aynı zamanda Ada'daki birçok manastırı yöneten Rum ruhban sınıfının,

⁵¹⁹ Osmanlı İmparatorluğu'nun Kıbrıs'ı fethinin temel nedenlerine ilişkin farklı bir kaynak olarak bkz. Naci Kökdemir, *Dünkü ve Bugünkü Kıbrıs*, Ankara: İstiklal Matbaası, 1956.

⁵²⁰ Detaylı bilgi için bkz. *Kıbrıs Tarihi: 2. Kitap*, Ed. Hasan vd., Lefkoşa: KKTC Eğitim ve Kültür Bakanlığı, 2004.

⁵²¹ Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1538-1640)*, Çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005, 127.

Venedikli memurların Katolik rakiplerine verdikleri desteklerden oldukça rahatsız olduğunu not etmekte ve nihayetinde Venedik yönetimine karşı olan Kıbrıs sakinlerinin tümünün Frenklerin yerine Türk sancakbeylerini ve subaşlarını görmekten memnun olacaklarını ifade ederek Kıbrıs'ın fethinin bir diğer nedeninin Kıbrıs halkının talebi olduğunu vurgulamaktadır.⁵²² Nihayetinde Kıbrıs, hem genel kanı olarak dini, ekonomik, siyasi ve stratejik sebepler, hem tarih kitaplarında yer alan çeşitli olgular hem de Jorga'nın belirttiği nedenlerden dolayı Osmanlılar tarafından fethedilmiş ve bu fetihten itibaren Doğu Akdeniz güvence altına alınarak bölgenin kontrolü kati bir şekilde Osmanlı İmparatorluğuna geçmiştir.

Fethedildikten hemen sonra Kıbrıs, klâsik Osmanlı fetih siyasetine göre teşkilâtlandırılarak Osmanlı İmparatorluğuna bağlı bir eyalet haline getirilmiştir. Bu kapsamda İnalcık'a göre, ilk iş olarak hâkim sınıfta bulunan feodal Katolik Latinler bertaraf edilmiş, Katolik egemenliğine karşı olan Ortodoks Kilisesine eski imtiyazları geri verilmiş, yerli halkı kazanmak ve iktisadî-malî kaynakları geliştirmek maksadıyla önlemler alınmış ve feodal Latin beylerin malikânelerinde çalışma zorunluluğu olan Rum köylülerin bu zorunluluğu kaldırılmıştır. Aynı zamanda Katolik uygulamalarının sona erdirilmesine, Latinlerin Ada'dan gönderilmesine ve Ortodoks Rumların yaşam koşullarının geliştirilmesine eş zamanı olarak Anadolu'dan Müslüman Türkler getirilmiş ve bu kapsamda İmparatorluğun diğer coğrafyalarında olduğu gibi "Dar'ul İslam'a" katılan Kıbrıs'ta da millet teşkilatı oluşturulmuştur.⁵²³ Bu noktada Osmanlılar tarafından oluşturulan millet sisteminin Kıbrıs'taki mevcut bölünmüşlüğü en önemli nedenlerinden biri olduğunu not etmek gerekmekte ve bu nedenle millet sistemini irdelemenin faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

2.2.1. Osmanlı Millet Sistemi Kapsamında Kıbrıs

Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde *millet* sözü, bugünkü millet kavramından farklı olarak dinî bir aidiyeti ifade etmektedir. Nitekim İlber Ortaylı, Osmanlı nizamında bir bireyin, doğduğu millet kompartımanının içinde o cemaatin ruhani, mali ve idari otoritesine bağlı olarak yaşadığını, ancak ihtida ederse bu kompartımanı değiştirebileceğini, fakat İslam devletinin gayrimüslimlerin ihtidası (yani sadece İslam dinine geçmesi) dışında bir dinden öbürüne geçmesini hoş görmediğini belirtmekte ve bu kapsamda *milletin* bir kavram değil, içtimai bir teşkilatlanma, bir ruh hali ve tebaanın birbirine bakışını ifade ettiğini vurgulamaktadır.⁵²⁴ Ayrıca Ortaylı, millet kompartımanına mensup olan kimsenin, modern toplumdaki azınlığın aksine bazı davranış ve tutumlar sergilediğini, millet mensubiyetinin fertlere, aile, sülale ve

⁵²² Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, 131.

⁵²³ İnalcık, *Devlet-i Allîye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar - I*, 159.

⁵²⁴ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul: Pan, 2000, 10.

cemaat içinde bir güvenlik ve hatta onur verdiğini, bu kişilerin kendi toplumsal grubu içinde kendi gelenek ve kültürü içerisinde yaşadığını, cemaatler arasındaki ilişkilerin az olduğunu ve devamlı bir şekilde gerilimlerin vuku bulunduğunu, fakat buna karşılık modern toplumdaki azınlık ferdi gibi çevre ile didişme, kimlik ispatı, asimile olma veya asimilasyona karşı direnme dolayısıyla çatışmacı davranışlara girme gibi tutumların söz konusu olmadığını not etmektedir. Bununla birlikte Ortaylı, toplum içerisindeki gruplaşmaların ve rekabetin Osmanlı cemiyetinde son asırdaki uluslaşma ve modernleşme ile başladığını belirterek aslında Kıbrıs'taki iki halkın durumuna ilişkin çok önemli bir tespitte bulunmaktadır.⁵²⁵ Nitekim Ortaylı'nın bu değerlendirmesi çerçevesinde Kıbrıs'taki Türkler ve Rumlar arasındaki mücadelenin milliyetçilik akımının ortaya çıkmış olduğu 19. yüzyılda başladığı bu noktada bir kez daha not edilmelidir.

İslam dininde temel bağlantı ve birleştirici faktörün insanların dil veya ırk kökeni değil inanç ve düşünce birliği olduğu göz önüne alındığında, bir İslam devleti olan Osmanlı İmparatorluğu'ndaki millet sisteminin temel dayanak noktasını aynı din veya mezhebe bağlılığın oluşturduğu ve bu kapsamda kurulan sistemin özünün inanç ortaklığı ile meydana geldiği belirtilmelidir.⁵²⁶ Fakat bu inanç ortaklığının Osmanlı bünyesindeki tüm etnik grupların ortaklığı değil, yalnızca aynı inanca sahip çeşitli grupların kendi içerisindeki ortaklık olduğu bilinmelidir. Bu çerçevede Osmanlıların kurmuş olduğu millet sisteminin bir kompartıman sistemi olduğu, insanların kendi dini kompartımanının bir üyesi olarak en alttan en üst hiyerarşiye yükselme fırsatına sahip bulunduğu, sistem içerisindeki kompartımanların belirli bir kapalılığa sahip olduğu, insanların belirli görevler ve statüler için modern toplumlardaki gibi kavga etmelerinin söz konusu olmadığı, çünkü herkesin kendi cemaati içinde yükselmek için çabalamak zorunda kaldığı, bu nedenle her dini kompartımanın sorunlarının çözücüsünün kendi ana otoritesi olduğu ve nihayetinde kurulan bu sistemin ana gayesinin Osmanlı barışının devamlılığını sürdürmek olduğu ifade edilmelidir.⁵²⁷

Bu anlayış çerçevesinde ve daha somut bir ifade biçimiyle Osmanlı Devleti, toplumu din temelinde kompartımanlara ayırmış ve bu kompartımanların üyelerini İslam hukukuna dayandırarak “millet” olarak adlandırmıştır.⁵²⁸ Bu kapsamda Osmanlı yönetimi, İslam hukukuna göre Allah'a iman edenler (mümin) ve etmeyenler (kâfir) olarak ikiye ayrılan insanlar

⁵²⁵ Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, 11.

⁵²⁶ Faruk Bakkal, *Eleştirel Kuram Bağlamında 'Millet-Sistemi' Kavramı Üzerinden Uluslararası Siyaseti Anlamak*, Yüksek Lisans Tezi, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, 38.

⁵²⁷ Bakkal, “Eleştirel Kuram Bağlamında 'Millet-Sistemi'”, 39.

⁵²⁸ Zeynep Işık, *Girit'teki Müslüman ve Gayrimüslim İlişkilerine Osmanlı Millet Sistemi Çerçevesinden Bakmak*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023, 7.

arasından, kâfirleri yani gayrimüslimleri *ehl-i kitap* olanlar ve olmayanlar olarak sınıflandırılmış, *ehl-i kitap* olanları semavi kitap gönderilmiş olanlar, *ehl-i kitap* olmayanları ise putperest olarak isimlendirilmiştir. Aynı zamanda semavi dinlere mensup olanları *ehl-i ahd* ve *ehl-i harb* olarak ikiye ayırarak bu iki grubu sırasıyla Müslümanlarla barış halinde olanlar ve olmayanlar olarak tanımlamıştır.⁵²⁹ Bu doğrultuda Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki gruplar Müslüman milleti, Ortodoks milleti, Yahudi milleti ve Ermeni milleti olarak kategorize edilmiş ve bu dini cemaatlerin farklılıklarının korunması amacıyla asimilasyon veya bütünleşme politikaları değil segregasyon stratejisi izlenmiştir.⁵³⁰ Buna göre Osmanlı Devleti'nde Sünnî Müslümanlar etnik kökenlerinden bağımsız bir şekilde ümmetin aslî unsuru olarak kabul edilirken, Hristiyan ve Yahudiler ise gayrimüslim konumunda din ve vicdan özgürlüğüne sahip olarak bağımsız bir şekilde hareket edebilmişler ve böylelikle Osmanlılar mirasçısı oldukları Türk-İslâm medeniyetinin sahip olduğu değerlere bağlı kalarak, inanç ve kültürel anlamda “öteki” olan ile yaşam alanlarını paylaşma konusunda tarihi bir örnek sunmuşlardır.⁵³¹ Bununla birlikte Osmanlılar gayrimüslimlere dini, sosyal, kültürel ve ekonomik özgürlüklerini vererek onlardan devlet düzenini bozmama ve vergi başta olma çeşitli yükümlülüklerini yerine getirme karşılığını almış ve oluşturulan bu sistematik düzen Osmanlı'nın 600 yıl boyunca varlığını idame ettirmesinin en temel unsurlarından birisi olmuştur.

Çeşitli nedenlerle bozulana kadar uzun yıllar devam eden istikrarın sağlanmasında önemli bir rol oynayan millet sisteminde, İmparatorluk hâkimiyeti altında bulunan toplulukların sosyal, siyasal ve yasal konumları dinsel ve mezhepsel bağlılıklara göre şekillendirilmekte ve bu doğrultuda farklı milletler din ya da mezhep esasına göre örgütlenip yönetilmekteydi. Bu yönüyle millet sistemi, Osmanlıların özellikle yükselme döneminde bir taraftan malî olarak sağlam ve askerî olarak güçlü bir merkezi yönetim yapısını korumasını sağlamış, diğer taraftan da geniş bir cemaatsel otonomiye izin vererek düzenin istikrarlı bir şekilde sürdürülmesine yardımcı olmuştu.⁵³² Bu çerçevede temelleri sağlam bir sistemin oluşturulması için devletin küçük bir modeli olarak yapılanan ve kendi içlerinde önemli bir otonomi alanına sahip olan cemaatler için imparatorluğun yönetsel olarak ikincil ve hukukî olarak birincil yapısının şekillendirilmesi, devlet tarafından tanınan her milletin ekonomik, hukuksal, dinsel, dilsel ve

⁵²⁹ Işık, “Girit'teki Müslüman ve Gayrimüslim İlişkileri”, 7.

⁵³⁰ Işık, “Girit'teki Müslüman ve Gayrimüslim İlişkileri”, 8. Segregasyon politikası, güçlü olan unsurun kendisinden farklı olan grubun varlığını ve bu farklılıklarla birlikte bir bütünün parçası olduğunu kabul etmesidir. Ömer Özkaya, “Bir Göç Politikası Olarak Segregasyon”, www.prezi.com. Erişim 18.01.2024.

⁵³¹ Uğur Kurtaran, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (2011): 59, Erişim 17.01.2024.

⁵³² Kurtaran, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi”, 59.

kültürel gelişimlerinin desteklenmesi ve her milletin kendine özgü kimliklerinin korunması oldukça önemli uygulamalar olarak ön plana çıkmaktadır.⁵³³

Osmanlı'da kurulan millet teşkilatı, bir sosyal sınıflama esasına dayanmamaktaydı. Ortaylı, her millet grubu içinde Osmanlı toplumunun imtiyazlılarının bulunduğunu, genellikle *askeri* tabiri altında sınıflandırılan ve hizmet karşılığında belirlenen veya tüm vergilerden muaf zümrenin, her millet grubunda bulunduğunu, askeri sınıf dışında *reaya* olarak ifade edilen vergi mükellefi, angarya yükümlüsü ve silah taşımayan geniş zümreye Müslüman, Hristiyan ve Yahudi olan herkesin dâhil olduğunu not etmektedir.⁵³⁴ Bu çerçevede Osmanlının millet sistemi içerisinde gayrimüslimlere karşı yönetimin ya da Müslüman halkın sosyal tavrını belirleyen temel unsurun “din” olmadığını, bir başka deyişle gayrimüslimlere salt dinî kimliklerinden dolayı farklı bir muamele yapılmadığını, millet sistemi içerisinde sosyal hakların sınıfsal bir biçimde doğuştan gelmediğini, aksine hizmet karşılığında sonradan alındığı ifade etmek gerekmektedir.⁵³⁵ Bununla birlikte Osmanlı yönetim sistemi içerisinde “Etnarş” ya da “Milletbaşı” olarak tanımlanan gayrimüslim cemaatler içerisindeki ruhani liderin yalnızca dini konularda yol gösteren kişi olarak değil aynı zamanda eğitimden hukuki işlere kadar o kompartımanın en yetkili kişisi olduğu ve bu kapsamda kendi cemaatlerinin Sultana karşı olan sorumluluklarının yerine getirilip getirilmediğini denetleme sorumluluğuna sahip bulunduğu, dolayısıyla sınıfsal haklar bağlamında “Milletbaşının” diğer sınıflardan farklı olarak ayrıcalıklı bir hakka sahip olduğu belirtilmelidir.⁵³⁶ Bu doğrultuda Osmanlı yönetiminin ruhani lider olan Başpiskoposlara vermiş olduğu yetki ve imtiyazların bir sonucu olarak, Başpiskoposlar ve kurumsal olarak Kiliseler “Milletbaşı” sıfatıyla gayrimüslim tebaa üzerinde mutlak güce erişmişler ve bu tebaanın tartışmasız önderleri olmuşlardır. Bu düzenin millet sistemi için oldukça önemli bir husus olduğunu, çünkü “Milletbaşını” güdümü altına alan Osmanlı yönetiminin aynı zamanda o milleti de kontrol altında tuttuğunu ayrıca vurgulamak gerekmektedir. Nitekim bir örnek olarak 1571 yılından itibaren Osmanlı yönetiminin Kıbrıslı Rumların dini, idari, hukuki, mali, ticari tüm işlerinde Kilise ve Başpiskopos ile muhatap olduğunu, bu nedenle Kıbrıslı Rumların tek temsilcisi olarak Kilise'nin öne çıktığını ve 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı olarak Başpiskopos Makarios'un seçildiğini belirtmek bu noktada faydalı olacaktır.

⁵³³ Kurtaran, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi”, 60.

⁵³⁴ Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, 12–13.

⁵³⁵ Gülcan Avşın Güneş, “Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslimlere Bakışı ve Klasik Dönem Millet Sistemi”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 1/2 (2015): 22, Erişim 17.01.2024.

⁵³⁶ Bakkal, “Eleştirel Kuram Bağlamında ‘Millet-Sistemi’ Kavramı”, 40.

Osmanlı millet sisteminin Kıbrıs'ta da uygulandığı göz önüne alındığında, Kıbrıs'taki iki halk arasındaki bölünmüşlüğü millet sistemi ile doğrudan bağlantılı olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Bu doğrultuda İlber Ortaylı'nın "*Millet sistemi farklı dinden insanların evlilik ve akrabalık kurarak kaynaşmasına manidir ve her halk kendi kampında yaşamıştır, ama kültürel etkileşim ve hayatın temel kurumlarındaki ortaklık şaşılacak derecede yüksektir.*" ifadeleri küçük bir Ada'da bir arada yaşayan Kıbrıslı Türkler ve Rumların durumu açısından son derece kayda değerdir.⁵³⁷ Nitekim yaklaşık 450 yıl boyunca yan yana yaşamış olan iki halkın, kültürel olarak birbirinden oldukça etkilenmesine rağmen millet sisteminin doğal bir sonucu olarak istisnalar hariç kendi aralarında evlilik yapmadıklarını ve akrabalık ilişkisi kurmadıklarını not etmek gerekmektedir.⁵³⁸ Bu olguya paralel olarak Alptekin'in, Ada'daki iki temel etnik grup olan Türk ve Rum nüfuslarının millet sistemi ile kurumsallaştığını ve iki halkın yüzyıllar boyunca bu sistemin mirası üzerinde farklılaştığını vurgulamasının oldukça önemli olduğu değerlendirilmektedir.⁵³⁹ Bununla birlikte ayrı kurumsallaşmaya rağmen millet sistemi çerçevesinde idare edilen Ada halkı arasında din, dil ve milliyet farklılıklarından kaynaklanan herhangi bir problem yaşandığına yönelik arşivlere yansıyan önemli bir kaydın bulunmaması da ayrıca belirtilmelidir.⁵⁴⁰ Hiç şüphesiz Ada'daki iki halkın uzun yıllar sorunsuz bir şekilde yaşamlarını sürdürmesinin en önemli nedeni Osmanlı yöneticilerinin kurmuş oldukları düzendir. Ama yine de ironik bir şekilde Kıbrıs'ta millet sistemi çerçevesinde oluşturulan teşkilatlanma, düzen ve uygulamaların Ada'daki iki halkın toplumsal olarak bölünmesine doğrudan katkı sağladığını vurgulamak gerekmektedir.

2.2.2. Osmanlı Yönetim Sistemi ve Kıbrıs

Anadolu'da küçük bir beylik olarak kurulan ve üç kıtaya genişleyen Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren takip ettiği genel strateji ve politika, vatandaşı durumuna gelen insanların dinine, ırkına, mezhep ve diğer farklılıklarına bakmadan onlara karşı insanca muamele etmesi olmuştur.⁵⁴¹ Bu kapsamda Osmanlı Beyliğinin, fethettiği yerlerdeki halkların dinî, örfî ve sosyal yaşamlarına

⁵³⁷ Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, 7.

⁵³⁸ Osmanlı Devleti'nde Müslüman bir kadının, Müslüman olmayan bir erkekle evlenmesi dinen mümkün değildi. Müslüman bir erkeğin ise *ehli kitap* bir kadınla evlenmesine izin verilmişken, *ehli kitap* olmayan birisiyle evlenmesi kesinlikle yasaklanmıştı. Nitekim bir örnek olarak incelenen 2 Numaralı Kıbrıs Şer'iyye Sicili Defteri'nde Müslüman ile Müslüman olmayan birisinin evliliğine ilişkin herhangi bir kayıt bulunmaktadır. Bkz. Tamçelik, *Kıbrıs Şer'iyye Sicilleri: 2 Numaralı Kıbrıs Şer'iyye Sicili*. Osmanlı dönemi Kıbrıs'taki farklı dinler ve cemaatler arasındaki evlilikler için ayrıca bkz. Ali Efdal Özkul, *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi: 1726-1750*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, 126–133.

⁵³⁹ Hüseyin Alptekin, "Millet System Is Alive: Path-Dependency in Ruling Diversity in Cyprus", *Ortadoğu Etütleri*, 8/2 (2016): 27, Erişim 16.01.2024.

⁵⁴⁰ Mustafa Göregen, "Bir Arada Yaşama Tecrübesi Bakımından Osmanlı Dönemi Kıbrıs", *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, 2/1 (2016): 21, Erişim 29.10.2023.

⁵⁴¹ Ziya Kazıcı, "Osmanlı Fethinden Sonra Kıbrıs Halkına Yapılan Muamele", *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, 1/1 (2015): 40, Erişim 27.12.2023.

karışmayarak vicdan hürriyetine saygı göstermesi, kendinden önceki yönetim tarafından ağır vergilere maruz kalmış olan gayrimüslim tebaadan belli bir vergi almakla yetinmesi ve mevcut kanunlara aykırı olarak keyfi hiçbir muameleye müsaade etmemesi, fethedilen bölge halklarının yeni idareyi kendi yönetim ve yöneticilerine tercih etmelerinin ve böylece Osmanlı Türklerinin süratle ilerlemelerinin sebebini açıkça ortaya çıkmaktadır.⁵⁴² Bu olguya paralel olarak Kıbrıs fethedildikten hemen sonra Osmanlı hükümetinin, Ada yerlilerinin kalbini kazanmak için ne denli istekli olduğunu göstermesi bakımından, Kıbrıs'taki Beylerbeyi, Kadı ve Defterdar için gönderilmiş olan 6 Mayıs 1572 tarihli aşağıda yer alan ferman oldukça kayda değerdir.

“Kıbrıs Adası zorla alınmış olduğundan yerli halkın durumu oldukça kötüleşmiştir. Onlara karşı zulüm uygulamayınız, adaletle muamele ediniz. Ülkeyi eski zengin durumuna getirmek için, Şeria kurallarının uygulanması, vergilerin toplanması velhasıl her türlü devlet işinde onları koruyunuz ve himaye ediniz. Bize Tanrı'nın emaneti olan reayaya olabildiğince şefkat ve iltimas göstermenizi emrediyorum. Her birisinin canından ve malından emin olarak gönül rahatlığı içinde yaşamasını, iş ve güçlerine sahip olmalarını, böylelikle Ada'nın önceki gelişme durumuna dönmesini arzu ediyorum. Reayaya zulmederek huzursuz edenler ve onlara ağır vergiler uygulayanlar cezalandırılacaktır.”⁵⁴³

Fermanda yer alan ifadelerden çok açık bir şekilde Ada'daki Türk yönetim sisteminin başlangıçta hangi felsefe ile kurulduğu açıktır. Nitekim ferman doğrultusunda feodal çağın serflüğünün ortadan kaldırılması, Hristiyan nüfusa belirli ölçüde otonomi tanınması, dinlerini özgürce yaşama güvencesi verilmesi ve Rum Kilisesi'ne eski haklarının geri verilmesi ile birlikte Venedikli yöneticilerin baskısı altında ezilmiş olan Kıbrıslı Rumların, Osmanlı idaresini memnuniyetle karşılaması, Ada'da başlangıçta kurulan sistemin temel düşüncesini göstermesi bağlamında oldukça önemlidir.⁵⁴⁴

Osmanlı İmparatorluğu'nun bir yönetim stratejisi olarak fethedilen bütün bölgelerin halkına karşı uyguladığı adil ve insanca muamele, yukarıda da ifade edildiği üzere Kıbrıs'ın fethiyle birlikte Ada'nın yerli halkına da uygulanmıştır. Bu çerçevede Osmanlı yöneticilerinin Kıbrıslılara yönelik yapmış olduğu ilk icraatlardan biri olarak Latin Katolik Kilisesi egemenliği altında bulunan Kıbrıs Ortodoks Kilise'ne eski haklarını geri vermesi ve Kilise bünyesinde

⁵⁴² Kazıcı, “Osmanlı Fethinden Sonra Kıbrıs Halkına Yapılan Muamele”, 43.

⁵⁴³ Halil İnalcık, “Ottoman Policy and Administration in Cyprus After the Conquest”, *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1971, 61.

⁵⁴⁴ Yusuf Suiçmez, “A Brief History of Muslims and Christians Relations in Cyprus”, *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, 1/1 (2015): 51, Erişim 27.12.2023.

Başpiskoposluk teşkil edilmesine müsaade etmesi ön plana çıkmaktadır.⁵⁴⁵ Nitekim bu gelişmeler doğrultusunda Rumların milli temsilcisi olarak kabul edilen Ortodoks Başpiskoposuna kırmızı mürekkeple imza atma ve asa taşıma hakkı tanınmış ve İstanbul'daki Rum patriğine verilen imtiyazların bir benzeri verilerek Kilise vergiden muaf tutulmuştur.⁵⁴⁶ Aynı zamanda yalnızca Başpiskoposlara değil, Başpiskoposların atadığı metropolitlere de kendi cemaati ve reayanın sivil işlerinde geniş bir yetki verilmiştir.⁵⁴⁷ Öte yandan Başpiskoposa, Hristiyan halktan vergi toplama hakkı ile istediği zaman Osmanlı Sadrazamı ile görüşme imkânı sağlanmış ve böylelikle Ortodoks Başpiskoposluğu Ada'da yaşayan gayrimüslimlerin tek temsilcisi olma statüsüne erişmiştir.⁵⁴⁸ Nihayetinde dini alanda verilen geniş yetkileri suiistimal eden Kilise, zamanla bu yetkilerini adli, idari, siyasi ve ekonomik alanlara yaymış ve Osmanlı tarafından da kabul gören bu geniş yetkiler etrafında kurumsallaşan Kilise ve Kilise'nin başı olan Başpiskoposluk makamı, Ada'daki gayrimüslimlerin mutlak güce sahip tek lideri olarak ön plana çıkmıştır.⁵⁴⁹

Gayrimüslimlerin tek temsilcisi pozisyonunda bulunan Başpiskopos karşısında, Ada'ya yerleşmeye başlayan Müslümanların adli işlemleriyle birlikte idari işlerini yürüten ve Molla adı verilen Başkadı bulunmaktaydı. Adli teşkilatlanma bağlamında Lefkoşa'da oluşturulan Başkadılık makamının altında, diğer kazalarda hizmet gören ve şer'i işlerle birlikte çeşitli idari işleri yürüten kadılar görevlendirilmişti. Kadıların sorumluluğunda şer'i ve örfi kanunlara göre en basit hukuk davalarından ceza davalarına kadar oldukça geniş yelpazede dava gören Şer'i Mahkemeler bulunmaktaydı. Şer'i Mahkemelerde Müslüman Türkler şer'i ve örfi kanunlara göre, Hristiyan Rum ve diğer gruplar ise kendi kanunlarına göre yargılanmaktaydı.⁵⁵⁰ Bir kazadaki sivil, adli ve mahalli meselelerin başlıca yöneticisi olan kadı, hem dini teşkilatlanmanın başı hem de baş yargıç statüsündeydi ve Hill'in aktarımına göre Lefkoşa kadısı olmak piskopos olmaya denkti.⁵⁵¹ Bu çerçevede, Osmanlı'nın Kıbrıs'ı fethinden hemen sonra, bir tarafta Müslümanların sivil, adli ve mahalli işlerini yürüten Başkadılık makamının kurulmasının, diğer tarafta ise gayrimüslimlerin ibadetleri ile birlikte günlük yaşamdaki işlerinin tek sorumlusu olan Başpiskoposluk makamının ortaya çıkmasının, Müslüman Türkler ile Hristiyan Rumlar arasındaki bölünmenin ilk işaretini oluşturduğunu ifade etmek

⁵⁴⁵ Adem Çalışkan, "H.1249/M.1833 Tarihli D.CMH.d.27300 Numaralı Cizye Muhasebe Defterine Göre Kıbrıs'ta Gayrimüslimler", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 53 (2021): 14, doi: orcid.org/0000-0003-1487-465, Erişim 12.11.2023.

⁵⁴⁶ Göregen, "Bir Arada Yaşama Tecrübesi Bakımından Osmanlı Dönemi Kıbrıs", 22.

⁵⁴⁷ Halil Fikret Alasya, "Osmanlı Hükümeti Tarafından Ortodoks Kilisesine Verilen İmtiyazlar", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1971, 131.

⁵⁴⁸ Göregen, "Bir Arada Yaşama Tecrübesi Bakımından Osmanlı Dönemi Kıbrıs", 22.

⁵⁴⁹ Alasya, "Osmanlı Hükümeti Tarafından Ortodoks Kilisesine Verilen İmtiyazlar", 133.

⁵⁵⁰ Alasya, *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri*, 90.

⁵⁵¹ Hill, *Kıbrıs Tarihi: Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi*, 4.

gerekmektedir. Nitekim bu noktada Kıbrıs'ta karşılıklı olarak Helen ve Türk milliyetçiliği ortaya çıkana kadar, iki farklı dini cemaatin arasında yaşanan toplumsal husumetlerin çoğunlukla dini konular etrafında gerçekleştiği not edilmelidir.

Osmanlı yönetim sisteminde oldukça güçlü mahalli yetkililere sahip olan kadıların önemi, 1839 Tanzimat Fermanı sonrası Osmanlı devlet yönetiminde kademeli bir Batılılaşma sürecinin başlamasının bir sonucu olarak gittikçe azalmaktaydı. Bu süreçte, önceden kadıların baktığı mülki işler kaymakama teslim edilmiş, belediye şeklindeki ilk kurumsallaşmalar hayata geçirildiğinde kentsel yetkileri şehreminine (belediye idaresinin başındaki görevli) devredilmiş ve adliye teşkilatının tesis edilmesiyle beraber adli yetkilerinin birçoğu elinden alınarak kadılara yalnızca nikâh, boşanma, miras ve benzeri ailevi ve şahsi meselelere ilişkin yargı yetkileri bırakılmıştır.⁵⁵² Bununla birlikte Tanzimat'la başlayan köklü değişiklikler doğrultusunda Ada'daki mahkemelerin yapısı yeniden düzenlenmiştir. Bu kapsamda mahkemeler, Müslümanlar arasındaki evlenme, boşanma, miras vs. gibi şer'i konuları ilgilendiren davalara bakan Şer'i Mahkemeler, kaza içerisindeki hukuk ve ceza davalarına bakan ve iki Türk iki Hristiyan azadan oluşan Nizami Mahkemeler, istinaf mahkemesi görevi gören ve üç Türk üç Hristiyan üyeden oluşan Temyiz Mahkemesi ve gayrimüslimler arasındaki ticari anlaşmazlıklara bakan ve dört Türk iki Hristiyan üyeden oluşan Ticaret Mahkemesi olarak dört gruba ayrılmıştır.⁵⁵³ Bu noktada henüz Batılılaşma yolundaki ilk adım olan Tanzimat'ın başında Kıbrıs'taki Rumların mahkemelerdeki üye sayılarına dikkat çekmek ve İngiliz yönetiminde dahi bu haklara sahip olmadıklarını belirtmek gerekmektedir. Aynı zamanda Tanzimat'a kadar tek mahkeme olan Şer'i Mahkemelerin, Müslüman ve Hristiyanları kendi cemaat kanunlarına göre yargılaması, Tanzimat'tan sonra ise Şer'i Mahkemelerin yalnızca Müslümanların, Ticaret Mahkemesi'nin ise yalnızca Hristiyanların davalarına bakması ayrıca not edilmeli ve bu çerçevede Osmanlı döneminde Kıbrıslı Türkler ve Kıbrıs Rumları arasındaki farklılaşmanın adlî teşkilatlanma kapsamında da oluşmaya başladığı vurgulanmalıdır.

Tanzimat sürecinde yukarıda ifade edildiği gibi kadıların idari yönetime ilişkin yetkileri giderek azaltılırken eş zamanlı olarak bu yetkiler yeni kurulmakta olan belediyelere geçmekteydi. Nitekim köklü değişikliklerin başladığı 1839 yılından itibaren Lefkoşa ve diğer kasabalarda, sağlık, temizlik, hijyen, yol, şehir planlaması, inşaatların denetimi ve diğer belediye hizmetlerini yerine getirmekten sorumlu olan Belediye Meclisleri oluşturulmaya başlanmıştı. Tıpkı Mahkemelerde olduğu gibi bu konuda da iki halk arasındaki eşitlik ilkesine dikkat edilmiş ve Lefkoşa'daki Belediye Meclisi kendi halk bireyleri tarafından seçilen üç Müslüman ve üç

⁵⁵² Hill, *Kıbrıs Tarihi: Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi*, 5.

⁵⁵³ Hakeri, *Başlangıcından 1878'e Kıbrıs Tarihi*, 252–253.

Hristiyan üye olmak üzere toplam altı üyeden, diğer kasabalardaki Belediye Meclisleri ise iki Müslüman ve iki Hristiyan olmak üzere toplam dört üyeden oluşturulmuştu. Hristiyan ve Müslümanlardan oluşan Belediye Meclislerinin kendi içerisinde sorun yaşadığına dair herhangi kayda rastlanmamıştır. Fakat Gazioğlu, kasabalarda hizmet gören ayrı belediyelerin işlevleri yönünden kendi aralarında rekabet halinde bulunduğunu belirtmektedir.⁵⁵⁴ Bu kapsamda Gazioğlu'nun belirttiği bu rekabet her ne kadar daha iyi hizmet verebilmek adına yaşansa da 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasasının tasarlanması sürecinde ve ortak devlet kurulduktan sonraki dönemde en önemli sorunlardan birisini belediyeler sorununun oluşturduğunu belirtmek gerekmekte ve bu sorunun kök nedenlerinin farklı kasabalarda görev icra eden belediyeler arasındaki husumete dayandırılabilceği değerlendirilmektedir.

Osmanlı yönetiminde Kıbrıslı Müslüman ve Hristiyanları ayırıştıran bir diğer etmen toprak mülkiyeti olmuştur. Bu kapsamda Kıbrıs'ta da uygulanan Osmanlı toprak mülkiyetine göre, fethedilen bölgelerdeki tüm topraklar devlete geçmekte ve bu topraklar İslam kuralları doğrultusunda Öşriyye, Haraciye ve Arz-ı Memleket olarak üç sınıfa ayrılmaktaydı. Mülkiyeti devlette olmak koşuluyla, Öşriyye sınıfına giren toprakları Müslümanlara verilen araziler, Haraciye sınıfına giren toprakları Müslüman olmayan ahaliye mülk olarak verilen araziler, Arz-ı Memleket sınıfına giren toprakları ise fetih ile doğrudan doğruya devlete geçen fakat ekip biçmek koşuluyla sahiplerinin kullanımına bırakılan araziler oluşturmaktaydı.⁵⁵⁵ Aynı zamanda devlete ait olan bu araziler, Has, Tımar ve Zeamet olmak üzere üç çeşit olan ve hizmete karşılık verilen dirliklere ayrılmaktaydı. Bu çerçevede Kıbrıs fethedildiği zaman ekilebilen veya hâli olan bütün araziler ile yerli Hristiyanların ellerinde bulunan tüm araziler, sahipleri tarafından işletilmesi koşuluyla hükümdarın malı olmuş, fakat Hristiyanların evleri, dükkân ve bahçeleri kendi şahsi mülkleri olarak addedilmişti.⁵⁵⁶ Anadolu'dan gelen Müslümanlara ise özellikle Latin soylularının bıraktığı büyük arazi ve çiftlikler verilmişti.⁵⁵⁷ Bununla birlikte Rumlar ev, arsa ve arazi satın alma, devredilemeyen mülkleri miras bırakma, bir Türk'ün yapacağı ev satışında alım önceliğine sahip olma gibi haklara sahipti.⁵⁵⁸ Nitekim gayrimüslimlere bahşedilen bu hakların bir sonucu olarak Kıbrıs'ın fethinden itibaren yerli Rumlar kendi ev, dükkân, bahçe ve arazilerinde geçimlerini sağlamışlar, Anadolu'dan göç eden Müslümanlar ise Osmanlı yöneticileri tarafından kendilerine dağıtılan arazilerde ve yerleştirildikleri şehir

⁵⁵⁴ Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler: 1570-1878*, 135.

⁵⁵⁵ Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler: 1570-1878*, 152.

⁵⁵⁶ İnalçık, "Ottoman Policy and Administration in Cyprus After the Conquest", 64.; Alasya, *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri*, 91.

⁵⁵⁷ Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler: 1570-1878*, 156.

⁵⁵⁸ Hill, *Kıbrıs Tarihi: Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi*, 20.

merkezlerinde genellikle çiftçi ve zanaatkâr olarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bunun bir neticesi olarak ise mülkiyet hakkına sahip olan ve çoğunlukla ticaretle uğraşan Kıbrıslı Rumlar giderek zenginleşirken, çiftçilikle ve çeşitli mesleklerle uğraşan Müslüman Kıbrıslı Türkler ancak geçimini sağlayabilmiş, en nihayetinde Osmanlı kayıtlarından da anlaşılacağı üzere iki halkın sosyo-ekonomik durumları arasındaki denge giderek açılmıştır.⁵⁵⁹ Bu çerçevede Kıbrıslı Türklerle Kıbrıslı Rumlar arasındaki bölünmeyi oluşturan önemli unsurlardan birisinin de, Osmanlı toprak mülkiyeti temelinde iki halk arasında ortaya çıkan sosyo-ekonomik dengesizlik olduğunu açıkça belirtmek gerekmektedir.

Kıbrıs'ta yaşamakta olan Müslüman ve Hristiyan halkı birbirinden ayırtıran bir diğer unsur vergi sistemi oluşturmaktaydı. Bu kapsamda Osmanlı yönetimindeki Kıbrıs'ta, Şer'i Vergiler, Örfi Vergiler, Tekâlif-i Divaniye ve Tekâlif-i Şakka olmak üzere dört farklı vergi çeşidi bulunmaktaydı. Şer'i Vergiler, şariat hükümlerine dayanılarak her Müslüman'ın, her yıl yoksullara dağıtmak ödevinde bulunduğu fazla malının ve parasının kırkta biri olarak *zekât*, toprak ürünlerinden alınan ondalık *öşür*, Müslüman olmayan uyruklardan alınan *haraç* ve yine Müslüman olmayanlardan askerlikten bağışık tutulma karşılığında alınan *cizye* olarak toplanmaktaydı.⁵⁶⁰ Diğer vergiler ise çeşitli nedenlerle hem Müslümanlardan hem de Hristiyanlardan alınan vergilerdi.⁵⁶¹ Hristiyan halkın vergilerini, Ada eşrafı ve piskoposlar tarafından seçilen, vergi toplamanın yanında halkın sahip olduğu mülklerin değerini belirlemeye ilişkin tahrir yapma ve yıllık bütçeyi hazırlama görevleri bulunan ve saray tercümanı anlamına gelen dıragomanlar toplamaktaydı. Aynı zamanda Babıâli ile Hristiyanlar arasındaki ilişkiyi sağlayan dıragomanlar, gerektiğinde İstanbul'a giderek Sultan'la görüşebilme yetkisine sahip bulunmaktaydı.⁵⁶²

Osmanlı yönetiminin ilk yıllarında Ada'da toplanan vergilere ilişkin bilgiler Hill tarafından detaylıca anlatılmaktadır. Bu çerçevede Hill, Kıbrıs halkından etkin bir şekilde vergi toplanması için Lala Mustafa Paşa tarafından Ada'da tahrir yapılmasının emredildiğini, bu tahririn 1572 yılının sonbaharında yapıldığını, böylece Hristiyan ahalinin tamamının ayırım gözetmeksizin reaya kategorisine, yani haraç ödeme yükümlülüğü bulunan gayrimüslim tebaaya indirildiğini ifade etmektedir.⁵⁶³ Hill'e göre yapılan tahrir sonucunda vergilendirilebilir tebaa

⁵⁵⁹ Bir örnek olarak Müslüman Türk ve Hristiyan Rumların 1833 tarihindeki genel mal varlıkları için bkz. "H. 1248 (1833) Tarihli Temettuât Defterleri'ne Göre Kıbrıs'ın Müslim ve Gayr-i Müslim Halkının Mal Varlıkları", Osmanlı İdaresinde Kıbrıs, 131-197. Ayrıca bkz. Özkul, *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi: 1726-1750*, 271-386.

⁵⁶⁰ Hakeri, *Başlangıcından 1878'e Kıbrıs Tarihi*, 248-249.

⁵⁶¹ Kıbrıs'ta toplanan vergilere ilişkin detaylı bilgi için bkz. Özkul, *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi: 1726-1750*, 271-304.

⁵⁶² Hill, *Kıbrıs Tarihi: Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi*, 17.

⁵⁶³ Hill, *Kıbrıs Tarihi: Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi*, 24.

miktarı Rum, Ermeni, Marunî, Kıpti ve başka milletlerden 85.000 kişi civarında bulunmuştu.⁵⁶⁴ Buna göre reayanın ödeyeceği haraç, üst sınıf (âlâ) için 100, orta sınıf (evsat) için 80 ve alt sınıf (edna) için de 60 akçe olarak belirlenmişti. Öte yandan, reayanın mahsulünden üçte bir oranında alınan ve *sülüs* diye bahsedilen bir vergi mevcuttu. Yerine göre göre değişiklik gösteren bu vergi, beşte bir, yedide bir, sekizde bir veya onda bir oranlarda olabilmekteydi.⁵⁶⁵ Dolayısıyla yukarıda belirtilen zorunlu vergiler göz önüne alındığında, Kıbrıs'taki Hristiyanlar üzerinde ağır bir vergi yükü bulunduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır.⁵⁶⁶ Nitekim Kıbrıslı Rumlar üzerindeki bu ağır vergi yükü, daha sonraki yıllarda kurumsal olarak Osmanlı yönetimine, toplumsal bağlamda ise Kıbrıslı Türklere yönelik husumet oluşmasına sebebiyet vermiş ve nihayetinde bu durum Kıbrıslı Rumların Ada'daki Türk yönetimine karşı hasmane tutum sergilemesine yol açan nedenlerden birisi haline gelmiştir.

Osmanlı Devleti'nin tüm coğrafyalarda olduğu gibi Kıbrıs'ta da yönetsel düzeninin bozulmaya başladığı dönemde Yunanistan'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlığını kazanmaya yönelik başlatmış olduğu savaş ve savaş sonrasında Babıâli'nin Yunanistan'ı bağımsız bir güç olarak tanınması, Kıbrıslı Rumların Yunanistan'la kader ortağı olma arzularını canlandırmıştı. Bununla birlikte 1833 yılında Osmanlı yönetiminin Kıbrıs'taki Hristiyanlara Yunan uyrukluğuna geçme hakkı tanınması, başta Kilise olmak üzere Ada'nın güçlü Hristiyan unsurlarının kendilerini Yunanistan'la özdeşleştirmesine neden olmuştu.⁵⁶⁷ Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla beraber Rumların milliyetçilik duygularının yükselmesine eş zamanlı olarak Ada'daki vergilerin de ağırlaştırılması sonrasında, Kıbrıslı Rumların bir kısmı Ada'yı terk ederken diğerleri yönetime tepki göstermeye başlamıştı. Bu nedenle Kıbrıs'ta ortaya çıkan huzursuzluğu gidermek için Babıâli tarafından Kıbrıslı Rumlara idari nitelikli geniş yetkiler bahşedilmişti.⁵⁶⁸ Kıbrıslı Rumlara politik ve ekonomik alanda daha çok otonomi sağlayan bu yetkiler kapsamında, Hristiyan Rumlardan toplanan vergilerde önemli miktarda kesintiler uygulanmış ve Kıbrıs Rumlar tarafından Osmanlı Sarayı'nda Hristiyan reayanın haklarının korunması bağlamında dört kişilik bir "Merkezi Demogerontlar Kurulu" oluşturulmasına, bu kurula ek olarak 20 üyeden oluşan "Kamu İşleri Komitesi" kurulmasına,

⁵⁶⁴ Aynı şekilde Sir Harry Luke da 14 ile 50 yaş arasındaki kişilerin sayıldığı bu tahrirle ilişkin ortaya çıkan sonucun 85.000 olduğunu belirtmektedir. Luke buna ilave olarak Ada fethedilmeden önce yapılan sayımda toplam nüfusun 197.000 civarı olduğunu ifade ederek fetihten itibaren tahrire kadar geçen bir yıl içerisinde Ada'ya 18.000 civarı gayrimüslimin taşınmış olabileceğini not etmektedir. Harry Luke, *Cyprus Under the Turks*, 3. Baskı, London: Rustem&Brother, 1989, 21.

⁵⁶⁵ Hill, *Kıbrıs Tarihi: Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi*, 25.

⁵⁶⁶ Kıbrıs'ta gayrimüslimlerden toplanan vergilere ilişkin detaylı bir örnek için bkz. Çalışkan, "H.1249/M.1833 Tarihli D.CMH.d.27300 Numaralı Cizye Muhasebe Defterine Göre Kıbrıs'ta Gayrimüslimler".

⁵⁶⁷ Şükrü Sina Gürel, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960) Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1984, 14.

⁵⁶⁸ Hill, *Kıbrıs Tarihi: Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi*, 139.

ayrıca Başpiskopos sorumluluğunda üç piskopos, toplumun ileri gelenleri, Merkezi Demogerontlar Kurulu ve Kamu İşleri Komitesi üyesinin katıldığı ve yılda bir kez toplanan bir “Genel Konsey” oluşturulmasına müsaade edilmişti.⁵⁶⁹ Gazioğlu’nun değerlendirmelerine göre, Kıbrıslı Rumların elde etmiş olduğu bu kazanımlar neticesinde Kıbrıs’ta Rumların yönetimi altında bir nevi “Parlamentar Sistem” oluşmuştu.⁵⁷⁰ Nitekim Harry Luke da bu yeni statü çerçevesinde özellikle Kilise’nin ciddi bir güce ulaştığını, bu gücün Ada’da yaşayan Türkleri oldukça rahatsız ettiğini, hatta çoğu Türkün bir zamanlar fetihle kurtardıkları insanların boyunduruğu altına girmesinden derin bir şekilde acı duyduğunu not etmektedir.⁵⁷¹

Nihayetinde gerçekleştirilen bu düzenlemelerin Kıbrıslı Rumlar arasındaki huzursuzluğun bir süreliğine de olsa yatıştırılmasına yardımcı olduğunu belirtmekle birlikte Yunanistan’ın bağımsızlığı sonrası Helen milliyetçiliğinin doruklara ulaştığı bir dönemde Kıbrıslı Rumların kurumsallaşmış bir şekilde yönetime ortak edilmesinin, Kıbrıslı Rumlar ve Kıbrıslı Türkler arasındaki ilişkiler bağlamında bir dönüm noktası oluşturduğunu ifade etmek gerekmektedir. Nitekim idari bağımsızlığını kazanan Kıbrıslı Rumlar bu tarihten itibaren Yunanistan’a bağlanmak için daha sistematik bir şekilde teşkilatlanma fırsatına kavuşmuş ve nihayetinde kurumsal otonomilerinin bir sonucu olarak enosis’e doğru yavaş yavaş adımlar atmaya başlamıştır. En nihayetinde tarihi süreç içerisinde yaşanan gelişmeler neticesinde Kıbrıslı Türkler ve Kıbrıslı Rumlar arasında derinden bir bölünme gerçekleşmiş ve 1968 yılından günümüze kadar gerçekleştirilen başarısız müzakerelerden de anlaşılacağı üzere bu bölünmüşlük bir daha asla kapatılamamıştır.

2.2.3. Kıbrıs’ta Osmanlı Eğitim Sisteminin Uygulanması

Osmanlı idari-siyasi ve askeri teşkilatının, toplumsal örgütlenme ve üretim biçiminin, kültür-sanat ürünlerini oluşturan insan ve doğa anlayışının ve bütün bunları ihtiva eden devlet yapısının, Akdeniz havzasında kendisinden önceki birikim ve deneyimler üzerine oturmuş ve inşa edilmiş olduğu bilinen bir gerçektir.⁵⁷² Bu çerçevede kendisinden önceki İslâm ve Türk-İslâm devletlerinin zengin teşkilat ve müesseselerinden geniş ölçüde faydalanmış bulunan ve Anadolu Selçuklu Devleti’nin mirası üzerinde ve onun bir devamı olarak şekillenme ve büyüme imkânına sahip olan Osmanlı Devleti, eğitim hususunu da geçmişten gelen kurumlar üzerine inşa etmiştir.⁵⁷³ Bu kapsamda Osmanlı bünyesindeki eğitim sistemi ilk olarak, Anadolu

⁵⁶⁹ Gazioğlu, *Kıbrıs’ta Türkler: 1570-1878*, 139-140.

⁵⁷⁰ Gazioğlu, *Kıbrıs’ta Türkler: 1570-1878*, 140.

⁵⁷¹ Luke, *Cyprus Under the Turks*, 127.

⁵⁷² Ahmet Cihan, *Osmanlı’da Eğitim*, İstanbul: 3F Yayınevi, 2007, 11.

⁵⁷³ Sefa Yıldırım, Ümit Kılıç, “Klasik Dönem Osmanlı Devleti’nde Eğitim ve Öğretim”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (2018): 603, Erişim 26.01.2024.

Selçuklu Devleti tarafından çeşitli şehirlerde inşa edilen okulların, vakıf müessesesi ile finanse edilerek ilmî hizmet verilmeye başlanması ile oluşturulmuştur.⁵⁷⁴

Osmanlı eğitim sistemi, sıbyan mektepleri, rüştiyeler, idadi mektepler, medreseler ve Enderun Mektebi'nden oluşan örgün eğitim ve tekke, cami ve kütüphanelerden oluşan yaygın eğitim olmak üzere ikiye ayrılmıştı.⁵⁷⁵ Müslüman çocukların eğitim gördüğü örgün eğitim okullarına, devşirilen gayrimüslimlerin yer aldığı Enderun Mektebi, Harbiye ve Tıbbiye gibi askeri sahadaki birkaç okul hariç gayrimüslimler kabul edilmemekteydi ve bu çocukların eğitimleri tamamen kendi cemaatlerine bırakılmaktaydı.⁵⁷⁶ Bununla birlikte Tanzimat döneminden itibaren Müslüman halk ile gayrimüslimleri bütünleştirmek maksadıyla özellikle seçilen eğitim alanında ciddi reformlar yapılmış ve bu doğrultuda çıkarılan 1869 Maârif-i Umumiye Nizâm-nâmesi ile çeşitli okullarda öğrencilerin karışık halde okuması yanında gayrimüslimlerin ayrı okul açmasına imkân tanınmıştı.⁵⁷⁷ Böylelikle bu tarihten itibaren gayrimüslim çocuklara da Müslümanlarla eşit şekilde eğitim alma hakkı sağlanmıştı.

Osmanlı eğitim sisteminin ilk basamağını, kuruluş devirlerinden beri varlığını sürdüren sıbyan mektepleri oluşturmaktaydı. Sıbyan mektepleri, biçimsel bir bilgi aktarım ve geliştirme alanı olmaktan çok, İslami kurallara bağlı geleneksel değerler etrafında çocukların birer erişkin olarak yetiştirildiği, topluma ve hayata hazırlandığı okullar olarak ön plana çıkmıştır.⁵⁷⁸ Okuma-yazma, ahlâkî terbiye, dinî bilgiler ve basit hesap işlemleri gibi derslerin verildiği ilkokul düzeyindeki bu okullar, hemen her mahallede kurulduğu için “mahalle mektepleri” olarak da isimlendirilmiştir.⁵⁷⁹ Padişahlar, sadrazamlar, vezirler gibi devletin üst kademesinde yer alan kişiler, ilim sahipleri ve halk arasındaki maddî gücü iyi olanlar tarafından yaptırılan sıbyan mekteplerinin bakım ve onarım harcamaları, personel ve öğrenci giderleri için yeterli gelir kaynakları vakfedilir ve böylece eğitim-öğretim için devlet hazinesinden para harcanmadan hizmetler sürdürülürdü.⁵⁸⁰

Hemen her mahallede yer almasına rağmen ilkokul düzeyinde olan ve bu nedenle II. Mahmud döneminde yetersiz görülen sıbyan mekteplerinden sonra devam edilmek üzere rüştiye mektepleri açılmıştır. Öğrenim süresi ilk başta dört, sonraki yıllarda altı yıla çıkarılan bu okullar

⁵⁷⁴ Yıldırım, Kılıç, “Klasik Dönem Osmanlı Devleti’nde Eğitim ve Öğretim”, 603.

⁵⁷⁵ Nurettin Gemici, “Osmanlı Devleti’nde Eğitim Sistemi ve Kurumları”, *Akademik Bakış Dergisi*, 2019, 48. Erişim 27.01.2024.

⁵⁷⁶ Cihan, *Osmanlı’da Eğitim*, 10.

⁵⁷⁷ Cihan, *Osmanlı’da Eğitim*, 95.

⁵⁷⁸ Cihan, *Osmanlı’da Eğitim*, 12.

⁵⁷⁹ Zülfü Demirtaş, “Osmanlı’da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17/1 (2007): 174, Erişim 26.01.2024.

⁵⁸⁰ Demirtaş, “Osmanlı’da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi”, 175.

günümüzün ortaokul seviyesine denk düşmekteydi.⁵⁸¹ Beş yüz evden fazla olan kasabalarda açılan rüştiyelerde bir üst sınıfa geçme, yılsonunda yapılan sınavlar sonucu olmakta ve yapılan sınavlarda başarılı olup mezun olan son sınıf öğrencileri sınava tabi tutulmadan idadi mekteplerine gitmekteydi.⁵⁸² Rüştiye okullarında, dini ilimler, matematik, coğrafya, geometri, resim ve müzik gibi günümüz müfredatına uygun dersler okutulmaktaydı.⁵⁸³

Bin evden fazla olan, hal ve mevkilerince lüzum görünen kasabalarda ise idadi mektepler açılmakta ve öğretim süresi üç yıl olan bu okullarda sınıf geçme ve mezun olma rüştiye okulları gibi sınavla olmaktadır.⁵⁸⁴ Aslında rüştiye mekteplerinin ikinci basamağı niteliğinde olan idadi mekteplerinde, oldukça yenilikçi bir düzenleme çerçevesinde Müslüman ve gayrimüslim öğrenciler birlikte eğitim görmektedir. İdadi mekteplerinde, Türk edebiyatı, kompozisyon, mantık, Osmanlı kural ve kanunları, coğrafya, tarih, matematik hesaplamaları, kimya ve sanat gibi dersler görülmektedir.⁵⁸⁵

Osmanlı eğitim sisteminde en üst basamakta bulunan Medreseler ise Müslüman bireylerin aldıkları örgün eğitim yoluyla, devletin siyasi ve idari kadrolarında, yargı ve eğitim kurumlarında yükselmesine olanak sağlayan seleksiyoner bir mekanizmaya sahipti.⁵⁸⁶ Başlangıçta padişahlar tarafından vakıflar yoluyla yaptırılan, devletin sınırlarının ve gücünün genişlemesiyle birlikte diğer hanedan üyeleri, vezirler, ileri gelen devlet adamları, şeyhülislâmlar, bazı varlıklı ulema ve az da olsa halktan kimseler tarafından kurulmakta olan medreselerde verilen dersler arasında gramer, mantık, ferâiz (miras hukuku), kelâm, belagat (güzel konuşma), fıkıh (ibadet, ahlak ve sosyal bilgiler), hadîs, tefsir, edebiyat, tıp, tabiata ve matematik gibi dersler yer almaktaydı.⁵⁸⁷ Nihayetinde ilk olarak sıbyan mektepleriyle eğitime başlayan Müslüman çocuklar sırasıyla, rüştiyelere, idadi mekteplerine, medreselere ve farklı dallarda eğitim veren çeşitli okullara gitmekte ve böylelikle özellikle devletin çeşitli kademelerinde yer almak için gerekli eğitimleri görmektedir. Fakat bu noktada bilinen bir gerçek olarak Osmanlı eğitim sisteminin pozitif bilimlerden oldukça uzak ve dini esaslara dayalı bir müfredata sahip olduğunu, bu nedenle Osmanlı eğitiminin özellikle batılı ülkelerdeki eğitimle kıyaslanamayacak kadar geride olduğunu belirtmek gerekmektedir.

⁵⁸¹ Gemici, “Osmanlı Devleti’nde Eğitim Sistemi ve Kurumları”, 53.

⁵⁸² Fatih Demirel, “Osmanlı Eğitim Sisteminin Modernleşmesi Sürecinde Hiyerarşi”, *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25/2 (2012): 515, Erişim 27.01.2024.

⁵⁸³ Gemici, “Osmanlı Devleti’nde Eğitim Sistemi ve Kurumları”, 53.

⁵⁸⁴ Demirel, “Osmanlı Eğitim Sisteminin Modernleşmesi Sürecinde Hiyerarşi”, 515.

⁵⁸⁵ Gemici, “Osmanlı Devleti’nde Eğitim Sistemi ve Kurumları”, 53.

⁵⁸⁶ Cihan, *Osmanlı’da Eğitim*, 12.

⁵⁸⁷ Yıldırım, Kılıç, “Klasik Dönem Osmanlı Devleti’nde Eğitim ve Öğretim”, 607.

19'uncu yüzyıla kadar Osmanlılarda sivil halkın eğitimi bir hayır işi addedildiğinden, devletin bu yönde herhangi bir sorumluluk üstlenmediği ve okulların, başta padişahlar olmak üzere yüksek rütbeli devleti yetkilileri ve zenginler tarafından vakıf suretiyle açıldığı bilinmektedir.⁵⁸⁸ Nitekim bu durum, Osmanlıların 1571 yılında Kıbrıs'a gelip yerleştikten sonra kendi eğitim sistemlerini kurduklarında da değişmemiş ve Ada'da oluşturulan eğitim hizmetleri, devlet işlerinden bağımsız olarak vakıfların sorumluluğunda yürütülmüştür.⁵⁸⁹ Bu çerçevede Kıbrıs'taki okullar, okulu vakfedenin isteğine göre dini örf ve âdete uygun olarak yönetilmekteydi. Meclis-i şeri denen idare tarafından seçilen okul hocaları aynı zamanda imam veya müezzin de olduklarından ilmiye sınıfı denen gruba girmekteydi.⁵⁹⁰ Kıbrıs Türk eğitim sistemine ilişkin ilk çalışmalardan birini yapmış olan Hasan Behçet, Kıbrıs'taki sıbyan okulları ve medrese hocalarının ilk başta dışarıdan geldiğini, zamanla medreseler ehil hocalar yetiştirdikçe, Kıbrıslı Türklerin dışarıdan gelenlerin yerini aldığını, ancak ihtiyaç olduğunda dışarıdan gelen hocaların istihdamına devam edildiğini belirtmektedir.⁵⁹¹ Bununla birlikte Behçet, Kıbrıs'taki sıbyan okulları ile medreselerin sabah derse başlama saatinin güneş doğuşundan biraz sonra olduğunu, öğle ezanı vakti okullara bir saati aşmayacak şekilde ara verildiğini, ikindi ezanında biraz daha ara verildiğini ve akşam ezanında okullardaki derslerin bitirildiğini, aynı zamanda hocaların genelde imam ya da müezzin olduğu için namaz vakitlerinin etkilenmemesine dikkat ettiklerini, tatillerin perşembe öğle ezanından başlayıp cumartesi sabahına kadar devam ettiğini, cuma mübarek gün olduğu için o gün Türk okullarının resmî tatil olduğunu not etmektedir.⁵⁹²

Behçet'in belirttiği kıstaslarda eğitim veren okullardan ilki Kıbrıs'ın fethedilmesinden hemen sonra açılan ve vakıflar tarafından yönetilerek finanse edilen Lefkoşa'daki Ayasofya Sıbyan Mektebi olmuştur.⁵⁹³ Müteakip dönemde ise 1878 yılına kadar Lefkoşa, Limasol, Larnaka, Baf, Mağusa ve Girne kazalarında vakıflara ait olan 29 ve vakıf olmayan 41 sıbyan okulu kurulmuştur.⁵⁹⁴ Ali Süha, sıbyan okullarına çocukların 4 yıl, 4 ay ve 4 günlük oldukları zamanda başladıklarını, bu yaşa basan çocukların senenin hangi ayında olursa olsun okula kabul edildiklerini, öğretim süresinin normal olarak üç yıl olmakla beraber daha fazla devam etmek

⁵⁸⁸ Ali Süha, "Kıbrıs'ta Türk Maarifi", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1971, 221.

⁵⁸⁹ Ömer Gökel, Gökmen Dağlı, "Osmanlı'dan Günümüze Kıbrıs Türk Eğitim Sisteminin Geçirmiş Olduğu Evreler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/37 (2015): 748, doi:10.17719/jisr.20153710641, Erişim 28.01.2024.

⁵⁹⁰ Hasan Behçet, *Kıbrıs Türk Maarif Tarihi*, Lefkoşa, 1969, 26-27.

⁵⁹¹ Behçet, *Kıbrıs Türk Maarif Tarihi*, 27.

⁵⁹² Behçet, *Kıbrıs Türk Maarif Tarihi*, 27.

⁵⁹³ Zenal Sözcün, "Kıbrıs'ta Osmanlı Dönemindeki Eğitim Sistemine Genel Bir Bakış", *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, 1/2 (2015): 209, Erişim 26.01.2024.

⁵⁹⁴ Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler: 1570-1878*, 266.

isteyenlerin bu okullarda on yaşına kadar kalabildiğini, sıbyan okullarının kız ve erkek çocukların beraberce devam ettikleri karma okullar olduğunu ve bu okulu bitiren kız çocuklarının daha yüksek okullara devam etme imkânı olmadığını not etmektedir.⁵⁹⁵ Süha ayrıca, sıbyan okullarında alfabe, yazı, okuma ve Kuran-ı Kerim'in öğretildiğini, bu müfredatın hemen hemen her okulda aynen tatbik edildiğini, bununla beraber sıbyan okullarının esas hedefinin dini eğitim ve öğretim olduğunu vurgulamaktadır.⁵⁹⁶ Süha'nın belirttiği müfredata ilave olarak Ali Efdal Özkul, sıbyan okullarında, Elifba (başlangıç seviyesinde Arapça, Farsça, Osmanlıca), Amme Cüzü ve diğer Cüzler (Kur'an-ı Kerim'in otuzuncu ve son cüzü), Türkçe Lügat (önce üç daha sonra üçten fazla harfli kelimelerin yazılması), Ahlak (Türkçe kısa ahlak risalelerinin okutulması), Yazı (önce sülüs ve nesih), İlmihal (dini bilgiler), Türkçe Tecvit (harflerin ve Kur'an'ın okuma biçimi), Kur'an, Hıfz-ı Kur'an (yetenekli ve istekli öğrencilerin hafızlığa çalıştırılacakları seçimlik ders) gibi derslerin verildiğini ortaya koymuştur.⁵⁹⁷ Bu yönüyle eğitim sisteminin pozitif bilimlerden ziyade dini esaslara dayanması nedeniyle ilköğretim seviyesindeki eğitimden beklenen sonucun alınmadığını, dolayısıyla Osmanlı yönetiminde bulunan diğer Müslümanlar gibi Kıbrıslı Türk çocukların da eğitim gelişiminin oldukça geri kaldığını belirtmek gerekmektedir.

Eğitim seviyesini geliştirmek için özellikle Tanzimat'tan sonra İmparatorluğun her yanında faaliyete geçmeye başlayan rüştiye mektepleri Kıbrıs'ta da kurulmuş ve Ada'da modern anlamda bir eğitim-öğretim süreci başlatılmıştır. Gazioğlu, rüştiye mekteplerinin Kıbrıs Türk maarifine büyük bir yenilik getirdiğini, eğitimde adeta inkılap yarattığını, rüştiyelerde klasik okullardan farklı olarak sınıf sisteminin uygulandığını ve derslerin sistemli bir program ile yürütüldüğünü belirtmektedir.⁵⁹⁸ Konuya ilişkin Süha, rüştiyelerle birlikte öğrencilerin sıralara oturtmaya ve kara tahta kullanmaya başladığını, dini öğretime devam etmekle beraber, kimya, fizik, cebir, geometri, resim, müzik, muhasebe gibi müspet ilimlere ve Arapça, Farsça ve Türkçe'ye özel önem verildiğini not etmektedir.⁵⁹⁹

Osmanlı eğitim sisteminin en önemli birimi olan medrese kurumu, Kıbrıs'ta ilk defa 1573 yılında Büyük Medrese adıyla Lefkoşa'da açılmış ve bu tarihten sonra tüm medreselerin korunması ve yaygınlaştırılması cami ve vakıfların himayesi altında gerçekleşmiştir.⁶⁰⁰ Ada'da

⁵⁹⁵ Süha, "Kıbrıs'ta Türk Maarifi", 222.

⁵⁹⁶ Süha, "Kıbrıs'ta Türk Maarifi", 222.

⁵⁹⁷ Ali Efdal Özkul, Hüseyin Tufan, Mete Özsezer, "Osmanlı Dönemi'nden İngiliz İdaresine Kıbrıs Türk Temel Eğitimi'nin Modernleşmesi ve Toplumsallaşması", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 6/2 (2017): 570, doi:10.7596/taksad.v6i2.Osmanlı, Erişim 30.01.2024.

⁵⁹⁸ Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler: 1570-1878*, 276.

⁵⁹⁹ Süha, "Kıbrıs'ta Türk Maarifi", 224.

⁶⁰⁰ Gökel, Dağlı, "Kıbrıs Türk Eğitim Sistemi", 751.

kurulmuş olan medreselerin, genel olarak diğer Osmanlı medreselerine benzediği ve eğitim müfredatının da İstanbul medreselerinin müfredatı ile hemen hemen aynı kabul edilmektedir.⁶⁰¹ Bununla birlikte Süha, Kıbrıs medreselerinin orta dereceli birer eğitim müesseseleri durumunda olduğunu, medreselerin üniversite seviyesinde olanlarının Ada'da hiçbir dönemde açılmadığını, yüksek tahsil için Kıbrıslı gençlerin fetihten itibaren daima İmparatorluğun İstanbul, Şam, Kahire, Kudüs gibi diğer kültür merkezlerinden istifade ettiğini belirtmektedir.⁶⁰² Aynı zamanda vakıf kayıtlarını incelemiş olan Ali Süha, Kıbrıs'ta muhtelif tarihlerde ve Ada'nın muhtelif yerlerinde toplam 11 adet medresenin açılmış olduğunu, bu medreselerin tamamının Kıbrıslı Türkler tarafından finanse edildiğini not etmektedir.⁶⁰³

Nihayetinde Kıbrıs'ın İngiltere'ye kiralandığı 1878 yılında Kıbrıs Türklerinin sahip olduğu üç tip okul bulunmaktaydı. Sıbyan, Rüştîye ve Medreselerden müteşekkil olan bu okulların toplamı 65 sıbyan mektebi, 7 medrese ve 1 rüştîye olmak üzere 73 adetti ve tamamının idaresini Evkaf yürütmekteydi. Aynı zamanda bu okullarda Osmanlı Devleti'nden 47, Evkaftan 47 ve 20 tanesi de hizmet verdikleri köylerin halkından maaş alan toplam 114 Türk öğretmen görev yapmaktaydı.⁶⁰⁴ Bununla birlikte eğitimin dini esaslara göre yapıldığı, Rüştîye sayısının yalnızca bir olduğu ve medreselerin tamamının yalnızca orta eğitim seviyesinde olduğu göz önüne alındığında, Osmanlı dönemi boyunca eğitimin oldukça düşük seviyede olduğunu, dolayısıyla Kıbrıslı Türklerin eğitim yönünden gelişemediğini belirtmek yanlış olmayacaktır.

Müslüman Kıbrıslı Türk çocukların dini esaslara dayalı olarak umumi okullarda almış oldukları eğitime karşı, Osmanlı İmparatorluğunun tüm bölgelerinde olduğu gibi Hristiyan Kıbrıslı Rumların eğitimi millet sistemi gereği kendi cemaatine yani Kilise'ye bırakılmıştı ve Kıbrıslı Rum gençler, piskoposların etkisi altında tıpkı Müslüman Kıbrıslı Türk öğrenciler gibi dini esaslara dayalı bir eğitim görmekteydi. Bu kapsamda Kıbrıs Kilisesi, Ada'daki Rumların eğitim hayatında önemli bir rol oynamış, gayri resmi olarak açılmış olan Rum okullarının işleyişini desteklemiş ve organize etmişti.⁶⁰⁵ Bu çerçevede 1733 yılında gayri resmi olarak Larnaka'da açılan ilk Rum okulunda dini yazarlar, dini hukuk vb. gibi kilise konuları öğretilmekteydi.⁶⁰⁶ Nitekim 1741 yılında Ada'daki ikinci Rum Okulu olan Lefkoşa'daki okul da Başpiskopos Filetos tarafından açılmıştı ve tahmin edileceği üzere eğitim tamamen Hristiyanlık üzerine

⁶⁰¹ Sözcün, "Kıbrıs'ta Osmanlı Dönemindeki Eğitim Sistemine Genel Bir Bakış", 212.

⁶⁰² Süha, "Kıbrıs'ta Türk Maarifi", 223.

⁶⁰³ Süha, "Kıbrıs'ta Türk Maarifi", 224.

⁶⁰⁴ Gökel, Dağlı, "Kıbrıs Türk Eğitim Sistemi", 753.

⁶⁰⁵ Ioannis Moutsis, "Learning to Read and Write in Late Ottoman Cyprus", *Cahiers Du Centre d'Etudes Chypriotes*, 50 (2020): 377, doi:10.4000/cchyp.524, Erişim 30.01.2024.

⁶⁰⁶ Moutsis, "Learning to Read and Write in Late Ottoman Cyprus", 378.

kurgulanmıştı.⁶⁰⁷ “Helen Müzesi” adı verilen bu okul, 1775-1784 yılları arasında faaliyetine ara verdikten sonra 1812 yılında Başpiskopos Kyprianos tarafından “Rum Okulu” adı altında yeniden açılmış ve 1821 yılında günümüzde Lefkoşa’nın güneyinde lise olarak halen hizmet vermeye devam eden “Pancyprian Gymnasium” adındaki okula dönüştürülmüştü. 1869 yılında bu okulda 39 öğrencinin bulunduğu ve Rumca, Türkçe, Fransızca ve Matematik gibi derslerin öğretildiği bilinmektedir.⁶⁰⁸ Nihayetinde özellikle Başpiskopos Filetos ve Kyprianos öncülüğünde gelişen Rum okullarının toplam sayısı Ada’nın yönetiminin İngiltere’ye devredildiği 1878 tarihinde 83’e çıkmıştı.⁶⁰⁹ Aynı dönemde Müslüman okullarının toplam sayısının 65 olduğu düşünüldüğünde, henüz Ada İngiltere’ye kiralanmadan önce Kıbrıs’ta birbirinden tamamen farklı müfredata sahip iki farklı eğitim sisteminin oluştuğunu, dolayısıyla eğitim bağlamında da Hristiyan ve Müslümanların ayrıştığını belirtmek yanlış olmayacaktır.

Osmanlı İmparatorluğunun genel zayıflama süreci içinde, kendi cemaatleri bünyesindeki ayrı okullarda eğitim gören Kıbrıslı Türk ve Kıbrıslı Rum öğrencilerin farklı dünya görüşleri geliştirmesi ve Osmanlı millet sistemi çerçevesinde Ada’da idari, dini, hukuki, ekonomik ve sosyal alanlarda farklı düzenlemelerin uygulanması üzerine, temellerini Osmanlı Devleti içinde güçlenen Rum burjuvazisinin attığı Yunan ulusçuluğunun yükselişi de eklenince, Kıbrıs’ta Osmanlı yönetiminin kurduğu geleneksel düzenin çözülmeye uğradığı görülmektedir.⁶¹⁰ Nihayetinde 1878 yılında bozulmuş bir yönetsel düzenle Kıbrıs’ı devralan İngilizler karşılarında, etnisite, din ve dil unsurları bakımından tamamen ayrı olan, ekonomik, sosyal, idari ve hukuki alanlarda kendi cemaatlerine özgü çeşitli düzenlemeler uygulayan, ortak ülkü geliştirememiş, geleceğe ilişkin farklı arzuları bulunan, fikinsel ve zihinsel olarak bölünmüş iki farklı halkı bulmuştur. Bu çerçevede Ada henüz İngiltere’nin idaresine geçmeden Osmanlı yöneticilerinin 1571 tarihinden itibaren uygulamış olduğu düzenlemelerin, başlangıcından beri kendi kültürleri içerisinde barışçıl bir şekilde yaşayan iki farklı cemaati giderek birbirinden uzaklaştırdığını belirtmek ve müteakip süreçte yaşanacak olan toplumsal çatışmanın tohumlarının bu dönemde atıldığını vurgulamak yanlış olmayacaktır.

2.3. İngiliz Dönemi Uygulamaları

Osmanlı İmparatorluğu’nun yavaş yavaş gücünü yitirmeye ve “hasta adam” olarak tanımlanmaya başladığı, bunun bir yansıması olarak Kıbrıs’taki düzenin bozulmaya yüz tuttuğu

⁶⁰⁷ Bu noktada Başpiskopos Filetos’a bir parantez açmak ve Hill’in aktarımına göre, İstanbul’da eğitim görmüş olan ve burada kaldığı süre boyunca birçok varlıklı aileye öğretmenlik yapmış olan Başpiskopos Filetos’un, Ada’nın her yerinde Rum okullarının açılması için öncü olduğunu ve yaşamını sürdürmüş olduğu Başpiskoposluğu önemli bir eğitim yuvasına haline getirdiğini not etmek gerekmektedir. Hill, *A History of Cyprus: The Ottoman Province, The British Colony*, 345.

⁶⁰⁸ Moutsis, “Learning to Read and Write in Late Ottoman Cyprus”, 378.

⁶⁰⁹ Gazioğlu, *Kıbrıs’ta Türkler: 1570-1878*, 273.

⁶¹⁰ Gürel, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960)*, 13.

bir dönemde eş zamanlı olarak İngiltere, Doğu Akdeniz'e olan ilgisini iyiden iyiye geliştirmeye ve bu çerçevede Hint Sömürgesi güzergâhında bulunan Kıbrıs Adası'nı etki alanına alma girişimlerine başlamıştır. Nitekim henüz 1814 tarihinde Doğu Hindistan Şirketi kaptanı Yüzbaşı J.M. Kinneir, Kıbrıs'a yapmış olduğu ziyaret esnasında Ada'nın Britanya açısından sahip olduğu askeri ve ticari önemi aşağıdaki değerlendirmelerle tanımlamış ve bu ilgiyi kayıt altına almıştır.

“İngiltere Kıbrıs'a hâkim olduğu takdirde Akdeniz'de üstünlüğü ele geçirecektir. Böylece Doğu Akdeniz'in kaderinde söz sahibi olacak, Mısır ve Suriye'den kısa bir süre içerisinde haraç almaya başlayacak, Anadolu'ya gözdağı veren konumu sayesinde Babıâli'yi sürekli baskı altında tutacak, Rusya'nın bölgedeki ilerleyişini engelleyemese bile yavaşlatacaktır. Dahası, İngiliz ticareti ciddi anlamda gelişecek, bu güzel Ada'daki zengin şaraplar, ipek ve diğer mahsullerden, Mısır'daki pirinç ve şekerden, Anadolu'daki pamuk, afyon ve tütünden İngiltere'ye de pay düşecektir. Üstelik Kıbrıs'ı müdafaa etmek kolaydır. Ayrıca, hoşgörülü bir yönetim kurulacak olursa, Ada kendi idari masraflarını misliyle karşılayacak ve filolarımıza cüzi fiyattan bol miktarda erzak temin edecektir.”⁶¹¹

Kinneir'in değerlendirmelerine paralel olarak Hill'in, 1836 yılından itibaren Fırat Nehri boyunca *“Hindistan'a giden alternatif bir yol”* açılmasını öngören planlar bulunduğunu, bu planlar doğrultusunda Kıbrıs'ın Britanya için vazgeçilmez bir stratejik bölge olarak öne çıktığını, özellikle Rusya'nın Kafkasya'nın güneyine yayılacağına dair ciddi endişelerin baş gösterdiği bir dönemde, Kıbrıs'ta konuşlanmış bir deniz üssünün Hindistan yolunun emniyeti açısından kilit bir rol oynayacağını, bu nedenle Kıbrıs'ın ele geçirilmesinin Britanya hükümeti açısından oldukça önemli olduğunu not etmesi oldukça kayda değerdir.⁶¹² Aynı zamanda, Kıbrıs'ın İngilizlere devri esnasında İngiltere'nin başvekili bulunan ve Ada'nın İngiliz idaresine geçmesinde büyük başarısı olan Benjamin Disraeli'nin 1847 yılında yazmış olduğu *“TANCRED”* adlı eserinde Kıbrıs'ın ehemmiyetinden uzun uzun bahsetmesi ve Kıbrıs'ın İngilizlerin elinde bulunması gerektiğini *“İngilizlerin Kıbrıs'a ihtiyacı vardır ve burasını alacaklardır.”* ifadeleriyle ısrarla belirtmesi, İngilizlerin henüz 19. yüzyılın ortalarında Kıbrıs'a olan ilgisini açıkça göstermekteydi.⁶¹³

19. yüzyılın sonlarına doğru iyiden iyiye Akdeniz'de ortaya çıkmaya başlayan güç mücadelesi çerçevesinde İngiltere, Doğu Akdeniz'in batısında Cebelitarık, Malta ve Yedi Adalar'ı, Doğu Akdeniz'in doğu ötesinde ise Aden Körfezi'ni kontrol altında bulundurmaktaydı. Aynı

⁶¹¹ Hill, *Kıbrıs Tarihi: Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi*, 228.

⁶¹² Hill, *Kıbrıs Tarihi: Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi*, 228.

⁶¹³ Ahmet Gazioğlu, *İngiliz İdaresinde Kıbrıs: Statü ve Anayasa Meseleleri*, İstanbul: Ekin Basımevi, 1960, 10.

zamanda Osmanlı Devleti üzerinde hem politik hem de ekonomik kapitülasyonlara sahipti. Dolayısıyla aslında İngiltere bölgedeki tüm devletlerin önünde, Akdeniz'in en önemli gücü konumunda bulunmaktaydı.⁶¹⁴ Bununla birlikte rakipleri Rusya ve Fransa'nın da Akdeniz'e inmesi İngiltere'yi tedirgin etmiş ve böylelikle bölgedeki ticareti ve güvenliği kontrol eden Kıbrıs Adası, İngiltere için daha da fazla önem arz etmeye başlamıştır. Bunun yanı sıra Akdeniz'in batısı ile doğusunu birbirine bağlayan ve böylelikle Hindistan sömürmesine ulaşımı oldukça kolaylaştırmış olan Süveyş Kanalı'nın 1869 tarihinde açılması, Britanya hükümeti açısından artık Kıbrıs'ın kontrolünün sağlanmasını bir tercih değil zorunluluk haline getirmiştir. Nitekim bu zorunluluk dönemin Başbakanı Disraeli tarafından Kraliçe Viktorya'ya gönderilen ve 5 Mayıs 1878 tarihli olan mektupta şu şekilde ortaya konmuştur:

*“Eğer Osmanlı hükümeti, Asya'daki topraklarının Rus işgaline karşı korunması karşılığında Kıbrıs'ı Majestelerine verirse, İngiltere'nin Akdeniz'deki gücü daha da fazla artacak ve Majestelerinin Hint İmparatorluğu daha da güçlenecektir... Kıbrıs ön Asya'nın anahtarıdır...”*⁶¹⁵

Nihayetinde İngiltere aradığı fırsatı 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı ile bulmuştur. Bu kapsamda, 93 Savaşı olarak da anılan savaştan sonra Osmanlı Devleti'ne Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması'nı kabul ettiren, Kars, Ardahan, Batum ve Doğu Beyazıt'ı alarak Kafkas Dağlarının güneyinde güvenli bir bölge oluşturan Rusya'nın, Osmanlı Devleti üzerinde tam bir üstünlük kurmasına izin verme niyetinde olmayan İngiltere, Ayastefanos Antlaşmasının değiştirilmesi bahanesiyle devreye girmiş ve Berlin Kongresi'nin toplanmasını önererek olaya müdahil olmuştur.⁶¹⁶ Berlin Kongresi toplanmadan önce İngiltere hükümeti, Osmanlı Devleti'ne Ayastefanos Antlaşmasının değiştirilmesi, hafifletilmesi için Rusya karşısında destek olması karşılığında askeri bir üs olarak kullanılmak üzere Kıbrıs'ın idaresini istemiş, Konferans sırasında İngiltere'nin desteğine ihtiyaç duyacağını değerlendiren Osmanlılar ise bu teklife olumlu yanıt vermek zorunda kalmıştır.⁶¹⁷ Sonuç olarak Osmanlı Devleti, Ada'nın Osmanlı Padişahı adına idare edilmesi, adalet, eğitim ve din kurumlarının Osmanlı yöneticiler tarafından yönetilmesi, toplanan vergilerden giderler çıkarıldıktan sonra artanının İstanbul'a gönderilmesi koşuluyla Kongre'den hemen önce 4 Haziran 1878 günü imzaladığı ittifak antlaşması ile Kıbrıs'ı İngiltere'nin yönetimine bırakmıştır.⁶¹⁸ 1 Temmuz 1878 tarihinde ise

⁶¹⁴ Rifat Uçarol, *1878 Cyprus Dispute and The Ottoman - British Agreement*, Lefkoşa: Rüstem Kitabevi, 2000, 30.

⁶¹⁵ Uçarol, *1878 Cyprus Dispute*, 40.

⁶¹⁶ Gürel, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960)*, 19.

⁶¹⁷ Gürel, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960)*, 20.

⁶¹⁸ Çağdaş Yüksel, “1879 Yılında İngiltere Avam Kamarası'nda Yapılan Kıbrıs Oturumu Hakkında Bir İnceleme”, *Kıbrıs Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi*, 3/6–7 (2020): 68, doi.10.1080/13669877.2020.1758193, Erişim 14.08.2022.

İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında yapılan ek bir anlaşma ile Kıbrıs'taki Müslüman halkın davalarına bakmak maksadıyla bir Şer'îye mahkemesinin bulunacağı, Ada'daki camilere, okullara, mezarlıklara ve diğer dini kurumlara ait mal, arazi ve bağışları idare etmek üzere, İngiltere tarafından tayin olunan bir İngiliz ile beraber çalışmak maksadıyla Osmanlı Evkaf İdaresi'nin Müslüman halktan bir heyet tayin edeceği, eğer Rusya, Kars ve Ermenistan tarafından işgal edilmiş diğer yerleri Osmanlı'ya iade edecek olursa, Kıbrıs Adası'nın İngiltere tarafından boşaltılacağı ve 4 Haziran 1878 tarihli antlaşmanın hükümsüz hale geleceği kararlaştırılmıştır.⁶¹⁹ Böylelikle 19. yüzyılın başından itibaren Kıbrıs Adası'na ilgisi gelişmeye başlayan, Süveyş Kanalı'nın açılması sonrası ise zorunlu konuşlanma ihtiyacı duyan İngiltere, Hindistan sömürgesine açılan Süveyş Kanalı'nın tam karşısında jeostratejik önemi oldukça yüksek bir üs elde etmiştir.

2.3.1. İngiliz Yönetiminin İlk Faaliyetleri

Britanya Ada'yı himaye altına aldığı anda, Kıbrıs'a ekonomik beklentilerden ziyade, deniz unsurlarının faydalanacağı stratejik önemi haiz bir deniz üssü bağlamında bel bağlamıştır.⁶²⁰ Bu çerçevede Kıbrıs'ın yönetimini teslim almak için Ada'ya ilk olarak sivil bir yöneticinin değil de Amiral Lord Hay ve beraberindeki 50 kişilik askeri birliğin çıkması bu olgu bağlamında oldukça dikkat çekicidir. Nitekim Doğu Akdeniz'de bulunan İngiliz Filosu komutanı Amiral Hay, 12 Temmuz 1878 tarihinde Mağusa'ya ayak basmış ve aynı gün Lefkoşa'ya geçerek Osmanlı ve İngiliz yöneticilerinin katılımıyla düzenlenen bir törenle Kıbrıs'ın yönetimini Kraliçe adına devralmıştır.⁶²¹ Bu tarihten üç gün sonra İngiliz hükümeti, resmi olarak Kıbrıs'ın Britanya Krallığı'na katıldığını ilan etmiş ve müteakiben Ada'nın ilk İngiliz yöneticisi olan Sir Garnet Wolseley, 22 Temmuz tarihinde Ada'ya ayak basarak Kıbrıs'taki devir teslimi nihai olarak tamamlamıştır.⁶²²

Ada'nın Britanya kontrolüne geçişi sırasında fiilen hiçbir problem yaşanmamış, Türk yetkililer ve halk bu süreçte hiçbir direnç göstermemiştir. Hill' e göre bunun istisnası Leymosun'da yaşanmış ve buradaki belediye meclisi iş birliğine gitmeyi reddederek, Leymosun halkı yeni gelenlere karşı diğer yerlerde görülenden daha saygısız bir tavır sergilemiştir.⁶²³ Bununla birlikte Rumlar da yeni yönetimi memnuniyetle karşılamış ve İonnides'in aktarımına göre, 12 Temmuz'da gerçekleşen teslim töreninde İngiliz bayrağının göndere çekilmesi esnasında

⁶¹⁹ Gazioğlu, *İngiliz İdaresinde Kıbrıs: Statü ve Anayasa Meseleleri*, 13–14.

⁶²⁰ Kristian Fics, "Cyprus and British Colonialism: A Bowen Family Systems Analysis of Conflict Formation", *Peace and Conflict Studies*, 25/1 (2018): 10, doi:10.46743/1082-7307/2018.1441, Erişim 09.08.2022.

⁶²¹ Uçarol, *1878 Cyprus Dispute*, 107.

⁶²² Gürel, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960)*, 35.

⁶²³ Hill, *Kıbrıs Tarihi: Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi*, 244.

“Yaşasın Victoria!”, “Yaşasın İngiltere!” nidalarıyla çılgınca tezahürat yaparak yönetim değişikliğinden oldukça hoşnut olduklarını göstermişlerdir.⁶²⁴ Bahse konu törende Rum tarihçi George Kepiades’in, Kıbrıslıların Ada’nın İngiltere yönetimine geçmesinden duydukları mutluluğu ve tam siyasi hürriyetin yanı sıra refahı umut ettiklerini belirtmesi, Kıbrıslı Rumların o günkü bakış açısını göstermesi bakımından oldukça kayda değerdir.⁶²⁵ Aynı şekilde 22 Temmuz tarihinde liman kenti Larnaka’ya ayak basan Kıbrıs’ın ilk Yüksek Komiserinin, binlerce Kıbrıslı Rum tarafından çılgınca tezahüratlar eşliğinde karşılanması da Rumların İngiliz yönetimini kollarını açarak karşıladıklarını göstermektedir. Bu tezahüratlar karşılığında ise Wolseley “Kıbrıslılar” olarak Kıbrıslı Türklerin ve Kıbrıslı Rumların tamamına ithafen, "Majestelerinin yönetimi altında" Kıbrıs’ın hiçbir ırk veya inanca ayrıcalık tanınmadan yönetileceğini, hukukun üstünlüğü altında eşit adaletin hâkim olacağını, eski kurumların kullanım ve geleneklerinin sürdürüleceği, ticareti ve tarımı teşvik ederek Ada’nın maddi refahını artıracığı ve medeniyet ve özgürlük ilkelerine önem göstereceği konularında söz vermiş ve Kıbrıs’ın İngiliz yönetimi altında nasıl idare edileceğine yönelik ilk görüşlerini bildirmiştir.⁶²⁶

İngiltere’nin Kıbrıs’ta nasıl bir yönetim kuracağı konusuna ilişkin bir diğer ipucu, Avam Kamarası’nda Ada’nın geleceği üzerine çeşitli tartışmaların yaşandığı 24 Mayıs 1879 tarihinde gerçekleştirilen oturumdur. Bahse konu oturumda ilk konuşmacı olan İngiliz Politikacı Sir Charles Dilke, İngiliz kuvvetlerinin Osmanlı İmparatorluğu’nu desteklemek için Kıbrıs’a çıktıklarının söylendiğini, Kıbrıs’ta Türkler için örnek bir yönetim kurulacağını ileri sürenlerin olduğunu, eğer bu doğruysa İngiltere’nin Türklerin vergi memuru olacağını, Kıbrıs işgalinin askeri bir olay olduğunu ancak Ada’da sivil bir yönetime ihtiyaç olacağını belirtmiş ve Kıbrıs’ta bulunan İngiliz kuvvetlerinin kötü şartlar içinde bulunduklarını öne sürerek, hükümetten bu konuda önlem almasını istemiştir.⁶²⁷ Dilke, konuşmasına devamla Ada’da Türkler ve Rumlar olmak üzere iki toplum olduğunu, Rumların Türk idaresini Hristiyan düşmanı olarak nitelendirdiklerini, devlet işlerinde Rumcayı kabul etmediklerini, Rum din adamlarını Türkçe kullanmaya zorladıklarını, kişisel yazışmaların bile devlet tarafından incelendiğini söyleyerek Kıbrıs’taki Türk yönetiminin sona ermesinden çok memnun olduklarını açıkladıklarını ve yeni yönetimi övdüklerini dile getirmiştir.⁶²⁸ Aynı oturumda konuşma yapan Sir Julian Goldsmid, Kıbrıs’ın taşıdığı askeri önem nedeniyle şimdilik bir general tarafından yönetilmesini ve

⁶²⁴ Christos P. Ioannides, *Cyprus under British Colonial Rule:1878-1954*, Lanham: Lexington Books, 2019, 55.

⁶²⁵ Hill, *Kıbrıs Tarihi: Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi*, 247.

⁶²⁶ Ioannides, *Cyprus under British Colonial Rule*, 56.

⁶²⁷ Yüksel, “Kıbrıs Oturumu Hakkında Bir İnceleme”, 70.

⁶²⁸ Yüksel, “Kıbrıs Oturumu Hakkında Bir İnceleme”, 70.

Ada'da İngiliz askerlerinin konuşlandırılmasını olumlu karşıladığını, Kıbrıs bir koloni olmadığı için Ada'nın Sömürgeler Bakanlığı'na değil Savaş Bakanlığı'na bağlanması gerektiğini ileri sürmüştür.⁶²⁹ Oturumda konuşma yapan diğer konuşmacılar da genel olarak Ada'daki hukuki durum, ekonomi, sağlık problemi, vergi düzenlemesi gibi konulara değinmiş ve genel bir fikir birliği olarak Kıbrıs'ta sivil bir yönetim oluşturulması kanısına varmıştır. Nitekim Avam Kamarası'ndaki oturumda konuşulan konulara paralel olarak İngilizler, Kıbrıs'ın merkezden yönetimi için İngiliz Dışişleri Bakanlığı içerisinde bir "Kıbrıs Birimi" oluşturmuş, sonrasında ise Ada'nın yönetimini Sömürgeler Bakanlığına devrederek Kıbrıs'ta sivil yönetimin kurulmasını tamamlamıştır.⁶³⁰

İngiliz İdaresinin ilk iki yılında normal olarak İngiltere Dış İşleri Bakanlığına bağlı kalmış olan idarenin, 6 Aralık 1880 tarihinden itibaren Sömürgeler Bakanlığına devredilmesi, İngiltere'nin Kıbrıs'ı tıpkı Malta gibi bir taç kolonisi (Crown Colony) olarak yönetmeye başladığını göstermekteydi. Aslında 4 Haziran 1878 tarihli anlaşmaya göre Kıbrıs Osmanlı'nın hukuki toprağı olmasına rağmen, İngilizlerin Ada'nın idaresini Sömürgeler Bakanlığı altına alması söz konusu anlaşmanın açıkça ihlal edilmesi anlamına gelmekteydi. Anlaşma hükümlerini ihlal eden ve Kıbrıs'ı bir taç kolonisi olarak yöneten İngilizler bu çerçevede, Osmanlı'nın diğer devletlere vermiş olduğu kapitülasyonları kaldırmış, konsolosluk açma yetkisini kendi iznine tabi tutmuş, Sultan'ın malları konusunda ihtilaf çıkarmış, yüksek dini mevkilere yapılan tayinleri tekeline almış ve Türk hukuk mahkemelerini ilga ederek Ada'da Kraliçe adına bir "Adalet Mahkemesi" (Court of Justice) kurmuştur.⁶³¹ Böylelikle İngilizler Kıbrıs'ın statüsüne ilişkin 4 Haziran 1878 tarihli Osmanlı-İngiliz ittifak anlaşmasının hükümlerini tamamen çiğnemiş ve Kıbrıs sanki tamamen fethedilmiş gibi hareket etmiştir. Dolayısıyla Wolseley'in Kıbrıs'a ayak bastığı ilk gün yapmış olduğu açıklamaların da aslında Kıbrıslıların tamamına değil, yalnızca Rumlara yönelik olduğu bu düzenlemelerden anlaşılmıştır. Nihayetinde İngilizlerin henüz Ada'daki yönetimi tesis etmeye çalıştığı ilk yıllardan itibaren Kıbrıs'ın hukuki sahibi olan Osmanlı yönetimine karşı uygulamaları karşısında Rumları memnun edecek söylem ve eylemlerde bulunması ve Kıbrıslı Rumların bu durumdan oldukça mutlu, Kıbrıslı Türklerin ise huzursuz olması, İngiliz yönetiminin ilk yıllarında Ada'nın geleceğine ilişkin bazı ipuçları vermiş ve müteakiben İngiliz Anayasası kapsamında getirilen düzenlemeler ile iki halk arasında daha keskin bir ayrım hattı oluşturulmuştur.

⁶²⁹ Yüksel, "Kıbrıs Oturumu Hakkında Bir İnceleme", 71.

⁶³⁰ Gürel, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960)*, 35.

⁶³¹ Gazioğlu, *İngiliz İdaresinde Kıbrıs: Statü ve Anayasa Meseleleri*, 18-25.

2.3.2. Kıbrıs'ta İngiliz Anayasası

İngiliz hükümetinin Kıbrıs'ı yönetmek için ne tür bir sistem oluşturduğu, Osmanlı yönetiminin kurmuş olduğu sosyal yapının İngiliz döneminde de devam ettirilmesi ile gözlemlenebilir. Örnek olarak Osmanlı sisteminin sosyal ve politik yapısının devamının, İngiltere'nin Osmanlılar devrindeki Divânın yerini almak üzere, Kıbrıslı Rum ve Kıbrıslı Türklerin ayrı şekilde seçilerek oluşturduğu bir Yasama Konseyi'nin (Kavanin Meclisi) uygulamaya koymasıyla fark edilebilmektedir.⁶³² Bu çerçevede 14 Eylül 1878 tarihinde çıkartılan bir Krallık Konseyi Emri (Order in Council) ile Ada'nın yönetim yapısını belirleyen ilk İngiliz Anayasası yürürlüğe girmiştir. Bu metin, daha önce diğer İngiliz kolonileri için kabul edilmiş olan düzenlemelerin Kıbrıs'ta da uygulanmasını öngörmekteydi. Buna göre Ada'da yasama görevi, İngiliz hükümetinin gözetimi altında Yüksek Komiser tarafından yerine getirilirken, kendisine başkanı olacağı bir Yasama Konseyi yardımcı olacak, konseyin üye sayısı yarısı devlet görevlisi diğer yarısı halktan olmak üzere dörtten az, sekizden çok olmayacak ve Konseyin niteliği bir danışma kurulundan ileri gitmeyecekti. Bunun yanı sıra, bir de yürütme işinden sorumlu olan Yürütme Konseyi kurulacak ve yetkileri tamamen Yüksek Komiserle bırakılacaktı.⁶³³ Yüksek Komiserin yetkileri arasında, istediği üyeyi meclisten çıkarma, görevine gelmeyenlerin veya yetersiz olanların yerine başkasını atama, altı aydan fazla geçerli olmamak üzere olağanüstü hal emirnameleri çıkarma, yargıç, sulh hâkimi ve gerekli diğer görevlileri atamak bulunuyordu.⁶³⁴ Bu kapsamda 1879 Nisan ayında Wolseley tarafından seçilen Yasama Konseyi üyeleri Ağustos ayı içerisinde Kraliçe tarafından onaylanmış ve “Kavanin Meclisi” göreve başlamıştır. Altı üyeli Kavanin Meclisinin memur olmayan üç üyesinden biri Türk, biri İtalyan asıllı Kıbrıslı, ötekisi Rum, memur olan diğer üç üye ise İngiliz'di.⁶³⁵

Kıbrıs Rumları, 1878 Anayasasını en başından beri tatmin edici bulmamış ve bir muhtıra hazırlayarak yerli halka daha çok yer veren bir meclis kurulmasını istemiştir. Bu çerçevede hareketin öncülüğünü yapan Rum Ortodoks Kilisesi bir muhtıra hazırlamış ve kaza, nahiye ve birtakım köy temsilcileri tarafından imzalanan bu muhtıra Başpiskopos Sopromios tarafından Ada'ya gelen yeni Yüksek Komiser Bidduph'a iletilmiştir. 1879 tarihinde Bidduph'a takdim edilen muhtırada, Yüksek Komiserden Lefkoşa'da yılda üç dört ay oturum yapacak ve kazalardan nüfus oranına göre gönderilecek muayyen sayıda temsilcilerden kurulacak ve çoğunluğu yerli halktan meydana gelecek bir temsilciler meclisinin kurulması isteniyordu.

⁶³² Fics, “Cyprus and British Colonialism”, 10.

⁶³³ Halil Fikret Alasya, “İngilizler İdaresinde Tatbik Edilen Politika”, *Kıbrıs ve Türkler*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1964, 70–71.

⁶³⁴ Hill, *Kıbrıs Tarihi: Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi*, 356.

⁶³⁵ Alasya, “İngilizler İdaresinde Tatbik Edilen Politika”, 70.

Bununla birlikte, 2 Aralık 1881 tarihinde Yüksek Komisere yeni bir muhtıra sunulmuş ve muhtırada yerli temsilcilerin çoğunluğu ile oluşturulacak meclis talebi tekrarlanmakla beraber Yüksek Mahkemede üç Kıbrıslı hâkimin bulunması talep edilmiştir.⁶³⁶

Nitekim Kıbrıslı Rumların yoğun baskıları sonucu İngilizler 1882 tarihinde anayasayı tadil etmek zorunda kalmıştır. Bu çerçevede Hill'in aktardığı üzere Sömürgeler Bakanı'nın Yüksek Komisere gönderdiği 10 Mart 1882 tarihli mektup, anayasanın genel hatlarını ve yeni yasama meclisinin işlevlerini belirtmekteydi. Buna göre, on iki seçilmiş ve altı atanmış üyeden oluşacak olan meclisin başkanlığını Yüksek Komiser veya karar oyuna sahip olan mevcut kıdemli üye yürütecek, on iki üye içindeki Hristiyan ve Müslüman sayısı, 1881 sayımındaki nüfus oranlarına göre, yani dokuz Hristiyan ve altı Müslüman üye olarak belirlenecek, Kıbrıs'tan alınana vergi miktarı, Yüksek Komiserin maaşı ve masrafları, altı atanmış üyenin maaşları ve yargıçların maaşları ile mahkemelerin giderleri Ada gelirlerinden tahsis edilecekti.⁶³⁷ Bununla birlikte yeni Anayasaya göre yıllık bütçe meclis kontrolüne tabi tutulacak ve meclis kararı olmadan vergiler artırılmayacak veya yeni vergi düzenlemesi yapılmayacaktı.⁶³⁸ Bu noktada yeni anayasa ile yapılan düzenlemelerin Rum Ortodoks Kilesi öncülüğünde hazırlanan 1879 tarihli muhtırada yer alan talepleri karşıladığını not etmek gerekmektedir. Nitekim özellikle nüfusa oranla mecliste temsil edilmekten Rumların oldukça memnun kaldığı ve bu memnuniyetin Başpiskopos tarafından Yüksek Komisere doğrudan iletildiği belirtilmelidir.⁶³⁹

1882 Anayasasından oldukça memnun olan Kıbrıslı Rumlara karşı Ada'yı yaklaşık 300 yıl boyunca yönetmiş olan Kıbrıslı Türkler hiç hoşnut değildi. Henüz Anayasa değişikliği gerçekleşmeden bir yıl önce İngiliz Yüksek Komisere Meclis'te eşit temsiliyet için başvurmuş olan Türklerin bu isteği yeni Anayasa'da yerine getirilmemiş, tam tersine Anayasa'daki düzenlemeler Rumların tam istediği şekilde yapılmıştır. Bunun üzerine Müftü Esseyid Ahmet Asım başkanlığındaki Türk halkı temsilcileri, Yüksek Komisere bir telgraf çekerek bu derece eşitsiz bir Yasama Konseyine katılmama kararını bildirmişlerdi.⁶⁴⁰ 26 Mart 1882 tarihinde ise İngiliz Sömürgeler Bakanı Kimberley'e bir muhtıra göndererek enosis'e karşı bir güvence olarak eşit temsiliyet istemlerini yinelediler. Mart sonunda İngiliz Milletvekili Ashmead Barlett tarafından Avam Kamarasına da iletilen bu memorandumda Kavanin Meclisi ile ilgili tasarının ertelenmesi isteniyor ve şöyle deniyordu:

⁶³⁶ Gazioğlu, *İngiliz İdaresinde Kıbrıs: Statü ve Anayasa Meseleleri*, 47.

⁶³⁷ Hill, *Kıbrıs Tarihi: Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi*, 357.

⁶³⁸ Gazioğlu, *İngiliz İdaresinde Kıbrıs: Statü ve Anayasa Meseleleri*, 49.

⁶³⁹ Gürel, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960)*, 43.

⁶⁴⁰ İsmail, *Kıbrıs Sorunun Kökleri*, 31.

“Rumlar kışkırtıcı faaliyetlere girişerek, Türklere baskı yapmakta ve Ada’da Türk varlığını yok etmeye çalışmaktadır.

300 yıldan fazla süren Türk idaresi sırasında egemendik ve Hristiyanlara daima adaletle muamele edilmiş, hakları korunmuş, mülk sahibi olmaları sağlanmış ve dinlerinde tam bir serbesti verilmiştir. Bugünkü hükümet bizlerle istişare etmemiştir. Bu meclise üç Türk üyeye karşı dokuz Hristiyan üye seçilmesi ile Hristiyanlara pek büyük bir yetki sağlanmış olacaktır. Hâlbuki Müslümanların üstün bir çoğunlukta olduğu Anadolu’da il idare Meclislerinde Müslüman ve Hristiyan üye sayısı aynıdır.

Kıbrıs Rumları, çoğunluk olmanın elverişli durumundan faydalanacaklarını, Türkleri baskı altına alacaklarını Enosisi gerçekleştirmeye çalışacaklarını açıkça söylemektedirler. Demek oluyor ki Kıbrıs Türkleri Rumların insafına terk edileceklerdir. Buna meydan verilmemesi için Meclisin Müslüman ve Hristiyan üyelerinin EŞİT SAYIDA olmaları gerekir. EŞİT TEMSİL EDİLMEK HAKKIMIZDIR.”⁶⁴¹

Kıbrıslı Türklerin İngiliz Sömürge Bakanı’na göndermiş olduğu memorandumdan açıkça anlaşılabacağı üzere 1882 Anayasası Kıbrıslı Rumlar ile Kıbrıslı Türler arasında yasal düzenleme bağlamında ilk gerilimi oluşturmuştur. Bununla birlikte Anayasa’da belirlendiği şekilde Türk ve Rum temsilcilerin ayrı ayrı her halkın kendi içinde yapacağı serbest seçimlerle belirlenmesi, Kıbrıslı Türklerle Kıbrıslı Rumlar arasındaki farklılıkları teşvik etmekteydi. Aynı zamanda Meclisteki üye seçiminde basit çoğunluğun değil de Rum çoğulculuğun kabul edilmesi Kıbrıs’taki siyasi düzen konusunda önemli bir değişikliği temsil etmekle beraber iki halk arasındaki ayrımı derinleştirmekteydi.⁶⁴² Ayrıca Meclis tartışmalarının İngilizce, Türkçe ve Yunanca gerçekleştirilmesi, zabıtların İngilizce hazırlanıp Türkçeye ve Yunancaya tercüme edilmesi de Meclis içerisinde iki halkı ayırıştıran bir diğer faktör olarak öne çıkmaktaydı.⁶⁴³ Aynı zamanda Meclis’teki salonun büyük bir bölümünü kaplayan masanın orta bölümünde oturan İngiliz üyeler, sağ tarafta oturan Türkleri, sol tarafta oturan Rumlardan ayırmaktaydı.⁶⁴⁴ Dolayısıyla Meclis çatısı altında Kıbrıslı Türkler ve Kıbrıslı Rumlar fiili olarak da ayrılmış bulunmaktaydı.

1882 Anayasası beş yıl kadar ciddi bir itirazla karşılaşmadı. Fakat 1887 kışına gelindiğinde Rumlar, kendilerine Mecliste çoğunluk ve bazı imtiyazlar bahşeden Anayasanın değişmesi için

⁶⁴¹ İsmail, *Kıbrıs Sorunun Kökleri*, 32; Hill, *Kıbrıs Tarihi: Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi*, 358.

⁶⁴² Robert Holland, Diana Markides, *The British and the Hellenes: Struggles for Mastery in the Eastern Mediterranean, 1850-1960*, *The English Historical Review*, Oxford: Oxford University Press, 2006, 168.

⁶⁴³ Hill, *Kıbrıs Tarihi: Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi*, 359.

⁶⁴⁴ Ahmet An, *Kıbrıs Türk Liderliğinin Oluşması (1900-1942)*, Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları, 1997, 105.

çeşitli kasabalarda mitingler yapmaya başlamış ve eş zamanlı olarak Meclis kararlarında Rum çoğunluğa daha etkili ve daha geniş yetkiler verilmesi gerektiği hususunda bir karar sureti hazırlamışlardı. Bu karar suretinde, veto hakkının Yüksek Komiserden alınması ve kısıtlanması isteniyordu. Fakat İngiliz hükümeti, uygulanan Anayasayı yeterince liberal bularak Rumların bu teklifini reddetmiştir.⁶⁴⁵ Anayasanın kendi lehlerine yeniden düzenlenmesi konusunda girişimlerine devam eden Rumlar, 1902 yılında Rum Meclis üyesi George Chakalli öncülüğünde, Meclisin daha geniş yetkilere sahip olması, yerel ihtiyaçlar için gerekli paranın kamu gelirlerinden alınmasını ve hazineyi olumsuz etkileyecek olsa bile vergi mükelleflerinin yükünün azaltılmasını talep eden bir önerge sunmuştu. Dokuz Rum üye Chakalli'nin önergesi lehine oy kullanırken, üç Türk ve altı atanmış üye aleyhte oy kullanmış, Yüksek Komiserin kararıyla bu önerge de reddedilmiştir.⁶⁴⁶ Böylelikle Anayasa tahtında kurulan Meclis çatısı altında Kıbrıslı Rumlar ve Kıbrıslı Türkler ayrı ayrı hareket etmeye ve yasal yetkilerini bir çatışma aracına dönüştürmeye başlamıştır.

İngiliz Yüksek Komisere danışmanlık yapmak amacıyla kurulan Yasama Konseyi, aslında Kıbrıs'ta demokratik temsili siyasi kurumların uygulanmaya başlaması anlamına gelmekteydi. Ancak İngilizler, siyasi temsil organlarının oluşturulduğu tüm kolonilerde olduğu gibi Kıbrıs'ta da, bir yandan çoğunluk yönetiminin geçerli olduğu temsili yasama organını oluşturarak, diğer yandan iki farklı halka dayalı sosyal sistemi güçlendirip kurumsallaştırarak aslında iki bağdaşmaz ilkeye göre hareket etmiştir.⁶⁴⁷ Pollis, çoğunluk yönetimine dayalı demokrasinin, temsili siyasi kurumların devreye sokulması ile paralel olarak bütünleşmiş bir siyasi toplumun varlığını gerektirdiğini, bu bağlamda yasa yapıcının tüm kesimlerin ortak noktası olarak temsiliyete sahip olmasının elzem olduğunu ifade etmekte, fakat Kıbrıs'ta bu durumun böyle olmadığını, Yasama Konseyi'nin karar alma mekanizmasının dini olarak tanımlanmış toplumsal gruplara dayatıldığını, dolayısıyla Konsey'deki temsilcilerin rolünün, yalnızca siyasallaşmış dini gruplar ile siyasi otoriteler (İngilizler) arasındaki irtibatı sağlamak olduğunu vurgulamaktadır.⁶⁴⁸ Pollis konuya ilişkin çok daha önemli bir değerlendirme yaparak, bu durumun kaçınılmaz bir sonucu olarak Meclis çatısı altında iki ayrı halkın gruplaşmasının güçlendiğini, aralarındaki ayrılıkların keskinleştiğini, böylece iki dini grup halinde bölünmüş yeni bir toplumsal düzenin oluştuğunu ve nihai olarak bu iki dini grubun düşman iki milliyet grubuna yani Rumlara ve Türklere dönüştüğünü, bununla birlikte İngilizlerin bu bölünmüşlüğü

⁶⁴⁵ Gazioğlu, *İngiliz İdaresinde Kıbrıs: Statü ve Anayasa Meseleleri*, 51.

⁶⁴⁶ Hill, *Kıbrıs Tarihi: Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi*, 360.

⁶⁴⁷ Adamanta Pollis, "Intergroup Conflict and British Colonial Policy: The Case of Cyprus", *Comparative Politics*, 5/4 (1973): 591, Erişim 05.10.2022.

⁶⁴⁸ Pollis, "Intergroup Conflict and British Colonial Policy", 591.

ortadan kaldıracak hiçbir politika oluşturmadığını not etmektedir.⁶⁴⁹ Pollis'in değerlendirmelerine paralel olarak Kıbrıslı Rum akademisyen Andrekos Varnava, İngiliz yönetiminin milliyetçi hareketlere karşı son döneme kadar kayıtsız kalmayı tercih ettiğini, özellikle Rumların enosis girişimlerinin engellenmesi ve Helenizm'in Ada'da büyümesinin durdurulması için hiçbir şey yapmadığını ve böylece Ortodoks-Müslüman entegrasyonunu bilinçli şekilde engellediğini belirtmektedir.⁶⁵⁰

Nihayetinde, Kıbrıs'ın yeni idarecisi olan İngilizler tarafından Anayasa ile birlikte getirilen düzenlemelerin, Ada'nın yönetiminin el değiştirmesi sürecinde hızlı bir yapı oluşturmuş olmasına rağmen, Anayasa kapsamında Kıbrıslı Türkler ve Kıbrıs Rumların farklı cemaatler olarak yasal haklar elde etmesinin, bu iki halkın Meclis'te gerginlikler yaşamasına, bu gerginliklerin toplumsal alana yayılmasına ve en nihayetinde süreç içerisinde iki taraf arasındaki gerginliklerin çatışmaya dönüşmesine katkı sağladığını ve bu yapının bilinçli bir şekilde İngilizler tarafından dünyanın her bölgesinde uyguladıkları *böl ve yönet* sisteminin bir sonucu olduğunu vurgulamanın iddialı olmayacağı değerlendirilmektedir.

2.3.3. Kıbrıs'ta İngiliz Yönetim Sistemi

1878 yılında İngilizler Ada'ya geldiğinde Kıbrıs'ta hâlâ cemaatler, Osmanlı millet sistemi çerçevesinde dini kimliklerine göre sınıflandırılmakta, mali, hukuki, siyasi, ekonomik ve diğer tüm sivil işlemleri dini liderlik tarafından yönetilmekteydi. Bu kapsamda Kıbrıslı Rumların tek temsilcisi olan Kilise, Rum halkının toplumsal işleri, eğitimi ve mülkiyet meselelerini mutlak idare olarak yürütmeyi sürdürmekteydi.⁶⁵¹ Bununla birlikte Ada'nın siyasi ve idari yapısında başta Yasama Konseyi'nin oluşturulması olmak üzere meydana getirilen köklü değişikliklerin bir sonucu olarak İngilizler, kademeli olarak da olsa Osmanlıların kurmuş olduğu millet sistemini tamamen ortadan kaldırmış fakat millet sistemi aracılığıyla Rumların meşru siyasi temsilcisi konumuna yükselen Başpiskopos'un etnarşik rolüne dokunmamıştır.⁶⁵²

Başpiskoposu Kıbrıslı Rumların meşru temsilcisi olarak gören İngilizler, diğer taraftan Kıbrıslı Türklerin vekili olarak Müftülük makamını tanımaktaydı. Nitekim henüz 1895 yılında, Rumlar tarafından gerçekleştirilen Tahtakale saldırıları sonrası Yüksek Komiserin, Kıbrıslı Türklerin şikâyetlerini dinlemek üzere Kıbrıs Müftüsü Ali Rıfkı Beyi ve heyetini kabul etmesi, İngilizlerin müteakip dönemde Kıbrıslı Türklerin temsilciliği konusunda hangi makamı dikkate

⁶⁴⁹ Pollis, "Intergroup Conflict and British Colonial Policy, 591.

⁶⁵⁰ Daha detaylı bilgi için bkz. Andrekos Varnava, *British Imperialism in Cyprus, 1878-1915*, Manchester: Manchester University Press, 2009, 158-160.

⁶⁵¹ Irene Dietzel, Vasilios N. Makrides, "Ethno-Religious Coexistence and Plurality in Cyprus under British Rule (1878-1960)", *Social Compass*, 56/1 (2009): 73, doi:10.1177/0037768608100343, Erişim 10.02.2024.

⁶⁵² Ioannides, *Cyprus under British Colonial Rule*, 61.

alacağını açıkça göstermekteydi.⁶⁵³ Öyle ki bu tarihten itibaren 1928 yılında Müftülük makamı kaldırılana kadar İngilizler, Kıbrıslı Türklerin liderliğini yapmakta olan Kıbrıs Müftüsünü muhatap almış ve Kıbrıslı Türklerle iletişimini Müftü aracılığıyla sağlamıştır. Böylelikle bir taraftan Rumların temsilcisi olarak Başpiskoposu, diğer taraftan Türklerin temsilcisi olarak Müftüyü öne çıkarmış olan İngiliz yönetiminin, aslında Osmanlı millet sistemini kaldırmakla birlikte yerine farklı bir düzen getirmediğini belirtmek gerekir. Tam tersine İngiliz yönetiminin, tıpkı Osmanlı döneminde olduğu gibi Kıbrıslı Türkleri ve Kıbrıslı Rumları iki ayrı dini cemaat şeklinde yönetmeye devam ettiğini, daha da ötesi iki halkın temsilcileri olan Başpiskopos ve Müftü'yü *böl ve yönet* sisteminin önemli birer araçları olarak kullanma yoluna gittiğini ifade etmenin çok iddialı olmayacağı değerlendirilmektedir.

İngiliz *böl ve yönet* politikasının bir diğer uygulama alanı olarak eğitim sistemi ön plana çıkmaktadır. Konuya ilişkin İngiliz dönemi eğitim sistemini incelemiş olan ve önemli tespitleri bulunan Heraclidou, İngilizler tarafından Ada'nın idaresinin ele geçirmesi ile birlikte eğitim yönetiminin yerel halklara ve dini otoritelere bırakıldığını, bu durumun özellikle geleneksel olarak eğitimi kontrol eden ve Osmanlı yönetimi altında herhangi bir müdahale ya da kesinti olmaksızın ayrıcalığa sahip olan Rum Ortodoks Kilisesi için önemli olduğunu, Kıbrıslı Rumlar açısından din ile eğitimin ayrılmaz bir biçimde iç içe geçmiş bulunduğunu ve ayrıca hem Rum hem de Türklerin İngiliz döneminde Helen ve Osmanlı eğitim sistemlerini takip ettiğini belirtmektedir.⁶⁵⁴ Bununla birlikte bahse konu yazar İngilizler tarafından, ilköğretim öğretmenlerinin atanması ve özlük haklarına ilişkin konulara ilave olarak ilkokulların kurulması ile okul müfredatlarının belirlenmesi gibi konuların, üyelerinin tümünün Kıbrıslı Rum ve Kıbrıslı Türklerden oluşan Kasaba/ Köy Okulu Komiteleri, Bölge Komiteleri ve Eğitim Encümenlerine bırakıldığını ve böylelikle aslında her okulun yalnızca bir dini cemaate bağlı olacağı bir sistem kurulduğunu ifade etmektedir.⁶⁵⁵ Ayrıca Heraclidou konuya ilişkin oldukça önemli bir noktaya değinerek, iki halkın otonom yönetimine bırakılan okulların Kıbrıs'taki siyasi ve sosyal yaşamın şekillenmesinde hayati bir rol oynadığını, özellikle Kilise'nin kontrolü ve rehberliği altında bulunan Rum okullarının, Yunan dilinin ve Helen geleneğinin koruyucusu olarak görüldüğünü, amaçlarının Kıbrıs Rumlarının Helen kimliğini kanıtlamak, güçlendirmek ve yaşatmak olduğunu, daha da önemlisi enosis idealinin bu kurumlar aracılığıyla geliştirildiğini ve desteklendiğini, Rum okullarının 1950'lerdeki silahlı mücadelenin kuluçka

⁶⁵³ Tahtakale saldırıları ve sonrasında gerçekleşen süreç için bkz. Ahmet Gazioğlu, *Enosis Çemberinde Türkler: İngiliz Yönetiminde Kıbrıs (1878-1952)*, İstanbul: Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi, 1996, 68.

⁶⁵⁴ Antigone Heraclidou, *Imperial Control in Cyprus: Education and Political Manipulation in the British Empire*, London: Bloomsbury Academic, 2017, 9.

⁶⁵⁵ Heraclidou, *Imperial Control in Cyprus*, 10.

merkezlerinden biri haline geldiğini ve bu mücadelenin vazgeçilmez bir bileşeni olduğunu açıkça vurgulamaktadır.⁶⁵⁶

Heraclidou'nun değerlendirmelerine ek olarak Xypolia, İngiliz eğitim politikasının, Kıbrıslı Türklerin ve Kıbrıslı Rumların kendi müfredatlarını belirlemesine ve okulların ayrı eğitim kurulları tarafından denetlenmesine dayandığını, bu politikanın bilinçli şekilde yerleştirildiğini, bundan güdülen maksadın Ada'da iki farklı milliyetçi ideolojiye dayalı iki ayrı eğitim sisteminin geliştirilmesi olduğunu belirtmektedir.⁶⁵⁷ Bununla birlikte bahse konu yazar, Ada'da yükseköğretim kurumu olmadığını, bu nedenle yükseköğrenim görmek isteyen Kıbrıslı Türklerin Türkiye'ye göç etmek zorunda kaldığını ve böylelikle Türk milliyetçi fikirlerinin Ada'ya bu öğrenciler tarafından getirildiğini, diğer taraftan İngiliz hükümetince Rum okullarının Yunan milliyetçi düşüncesinin yayıldığı ana kanal olarak görüldüğü ve bu nedenle büyük bir endişe kaynağı olarak gösterildiğini not etmektedir.⁶⁵⁸ Öyle ki bu değerlendirmeleri ile birlikte Xypolia, tıpkı Heraclidou gibi İngilizler tarafından oluşturulan eğitim sisteminin *böl ve yönet* stratejisine uygun olarak kurgulandığını vurgulamaya çalışmaktadır.

Kıbrıslı Rum yazarların İngiliz dönemindeki eğitim sistemine ilişkin düşüncelerine karşı Türklerin bakış açısına da değinmek gerekmektedir. Bu kapsamda Hasan Behçet, Kıbrıs'ta İngiliz idaresi başladığında, eğitim sistemini bir düzene koymak için 1880 yılında J. Spencer adında Protestan bir papazın Kıbrıs okulları başmüfettişi olarak tayin edildiğini, yukarıda da bahsedildiği gibi yeni müfettişin ilk işinin kendisine yardımcı olacak köy okul komisyonları oluşturmak olduğunu, Türkler için ayrı Rumlar için ayrı birer Maarif Encümeni tayin edildiğini, 1881 yılında Kıbrıslı Rumların itirazı üzerine Maarif Encümenlerinin her kazada ayrı ayrı olması ve seçimle yapılması tekliflerinin hükümetçe benimsendiğini ifade etmektedir.⁶⁵⁹ Bununla birlikte Behçet, İngiliz hükümetinin Ada'yı devraldığında toplam 65 Türk ilkokulu bulunduğunu, Osmanlı hükümetinin bu okullara yıllık 63270 kuruş (yaklaşık 531 sterlin) yardım yaptığını, fakat 1880 ve 1881 yıllarında İngiliz idaresinin bu okullardan üç tanesine yardımını kestiği için okulların kapandığını ve Kıbrıs Türk halkı tarafından bu olayın sert bir tepki ile karşılandığını belirtmektedir.⁶⁶⁰

⁶⁵⁶ Heraclidou, *Imperial Control in Cyprus*, 1.

⁶⁵⁷ İlia Xypolia, *British Imperialism and Turkish Nationalism in Cyprus, 1923 - 1939*, London: Routledge, 2018, 82.

⁶⁵⁸ Xypolia, *British Imperialism and Turkish Nationalism in Cyprus*, 83.

⁶⁵⁹ 29.03.1884 tarihinde Lefkoşa'da seçilen ilk Türk Maarif Encümeni üyelerinin başkanlığını Müftü Asım Efendi'nin yaptığını bu noktada ayrıca not etmek gerekmektedir. Bkz. Behçet, *Kıbrıs Türk Maarif Tarihi*, 60.

⁶⁶⁰ Behçet, *Kıbrıs Türk Maarif Tarihi*, 68.

Behçet'in notlarına ek olarak Ali Süha, Kıbrıs'taki Türklerin eğitimini yürütme görevini üstlenmiş olan Evkafın statüsünün 1878 yılında İngiliz hükümeti tarafından değiştirildiğini ve bu değişiklikle birlikte İngilizlerin Kıbrıs Türk Maarifi üzerinde daha başlangıçta söz hakkına sahip olduğunu ve bu hakkı bir baskı unsuru olarak kullandığını ifade etmektedir.⁶⁶¹ Aynı zamanda Süha tıpkı diğer yazarlar gibi Kıbrıs'ta eğitim sistemine ilişkin oluşturulan kurullara ilişkin bilgi vermekte fakat Rum yazarların aksine bu kurulların âdemi merkeziyetçiliği değil merkeziyetçiliği temsil ettiğini belirtmektedir. Daha da ötesi bahse konu yazar, araya Birinci Dünya Savaşı'nın girmesiyle Kıbrıs'taki sömürge idaresinin Maarifi merkezileştirme gayretlerinde bir duraklama görüldüğünü, fakat 1920 Maarif Kanunu ile bu yönde bir atım atıldığını, buna göre, Türk öğretmenlerinin Maarif Encümeni'nin tavsiyesiyle Vali tarafından tayin edilmesinin, bütün öğretmenlerin aynı barem üzerinden tayin olmasının, bu maksatla hükümetin Türklerden ve Rumlardan ayrı ayrı vergi toplamasının, öğretmenlerin tayin, terfi, cezalandırma ve azletme yetkisinin Vali'ye verilmesinin düzenlendiğini ve bu düzenlemelerle eğitim sisteminde merkeziyetçiliğe geçildiğini belirtmekte ve bahse konu düzenlemelere rağmen Türklerin okul kitaplarının Anavatan'dan getirilmeye devam edildiğini not etmektedir.⁶⁶²

Osmanlı döneminden itibaren Kıbrıs Türk eğitim sistemi hakkında çalışma yapmış olan Gökel ve Dağlı ise İngilizlerin kurmuş olduğu eğitim sisteminin amacının kendi uygulamalarını ve eğitimdeki müfredatlarını sömürge ülkelerinde olduğu gibi Kıbrıs'a da adapte etmek olduğunu vurgulamaktadır.⁶⁶³ Ayrıca bahse konu yazarlar, İngiliz yönetiminin eğitimde tam merkeziyetçiliğin sağlanması amacıyla 1931 Rum İsyanı'ndan sonra 1935 yılında yeni Maarif Kanununun yürürlüğe konduğunu, bu kanundan en büyük zararı Türklerin gördüğünü, söz konusu kanunun Türklere yansıyan olumsuz yönlerinin; 1880 yılından itibaren Türk Maarif Encümeni nezaretinde hazırlanan müfredatın İngilizler tarafından denetlenmeye başlanması, ilkokulların eğitim süresinin beş yıldan altı yıla çıkarılması ve rüştiyelerin kapatılması, okullardaki yönetici, kurul ve komisyon üyelerinin İngilizler tarafından belirlenmesi, ayrı ayrı ders gören kız ve erkek öğrencilerin karma sınıflarda eğitim alması, Türkiye'den getirilen ders kitaplarının yasaklanarak kitapsız eğitime geçilmesi olarak sıralanabileceğini not etmektedir.⁶⁶⁴ Nitekim Süha da bu konuya değinerek 1931 Rum İsyanı'nın etkisi ile birlikte İngiliz

⁶⁶¹ Süha, "Kıbrıs'ta Türk Maarifi", 225.

⁶⁶² Süha, "Kıbrıs'ta Türk Maarifi", 226.

⁶⁶³ Gökel, Dağlı, "Kıbrıs Türk Eğitim Sisteminin Geçirmiş Olduğu Evreler", 752.

⁶⁶⁴ Gökel, Dağlı, "Kıbrıs Türk Eğitim Sisteminin Geçirmiş Olduğu Evreler", 753.

hükümetinin hürriyetleri kısıtlama yoluna gittiğini ve bunun neticesinde 1935 Maarif Kanunu ile merkeziyetçilik sisteminin tamamlanmış olduğunu ifade etmektedir.⁶⁶⁵

Bahse konu Kıbrıslı Rum ve Kıbrıslı Türk yazarların ayrı ayrı değerlendirmelerinden anlaşıldığı üzere, İngilizlerin Ada'da kurmuş olduğu eğitim sistemine ilişkin Kıbrıslı Türkler ve Kıbrıslı Rumlar arasında farklı bakış açıları bulunmaktadır. Bu çerçevede Kıbrıslı Türkler, İngilizler tarafından özellikle Ada'nın İngiltere yönetimine geçtiği ilk yıllarda eğitim konularına ilişkin Türklere yönelik baskı uygulandığını, Kıbrıslı Rumların taleplerinin ise yerine getirildiğini, oluşturulan Kasaba/Köy Okulu Komiteleri, Bölge Komiteleri ve Eğitim Encümenleri aracılığıyla eğitim sisteminin bilinçli bir şekilde merkezileştirildiğini, 1931 Rum İsyanı'ndan sonra ise eğitimde merkezleşmenin katı şekilde tamamlandığını değerlendirmektedir. Kıbrıslı Rumlar ise İngilizlerin, *böl ve yönet* politikası dâhilinde oluşturmuş olduğu eğitim kurumlarıyla eğitim sistemini âdemi merkeziyetçi bir yapıya büründürdüğünü, iki farklı milliyetçi ideolojiye dayalı iki ayrı eğitim sisteminin paralel olarak yürütülerek bilinçli şekilde Kıbrıs'taki iki halkın ayrıştırılmasının sağlandığını ileri sürmektedir. Ayrıca her iki tarafta da 1931 İsyanı'ndan sonra İngilizlerin eğitim sisteminde politika değişikliğine gittiğini ve okullarda katı önlemler aldığını belirtse de Kıbrıslı Türkler bu politika değişikliğinin eğitimde merkeziyetçiliğin tam olarak sağlanması için yapıldığını, Kıbrıslı Rumlar ise bu önlemlerin, eğitimi merkezileştirmek için değil Rum okullarındaki enosis yönelimini kontrol altına almak maksadıyla alındığını savunmaktadır.⁶⁶⁶ Daha kısa bir ifadeyle, Kıbrıslı Türk yazarlar başlangıçtan itibaren ayrılmış olan iki halkın, eğitim kurumları çatısı altında bütünleştirilmeye çalışıldığını anlatmakta, Kıbrıslı Rum yazarlar ise eğitim kurumları ve okulların ayrı ayrı dini cemaatler şeklinde kurumsallaştırılması ile "toplumun" bilinçli şekilde bölünmesine neden olunduğunu ileri sürmektedir.

Nihayetinde Kıbrıslı Türkler ve Kıbrıslı Rumlar arasındaki İngiliz eğitim sistemine yönelik farklı değerlendirmelerin, her iki halkın da sosyolojik, tarihsel ve politik olgular bağlamında meseleye farklı bakış açıları geliştirmesi nedeniyle yapıldığı kıymetlendirilmektedir. Bununla birlikte Kıbrıs'taki okulların yüzyıllar boyunca iki halkın merkezinde olduğu ve bu kapsamda kimliklerin ve toplumsal değerlerin sürdürülmesini simgelediği göz önüne alındığında,⁶⁶⁷ Kıbrıslı Türk ve Kıbrıslı Rum yazarların düşüncelerinden bağımsız olarak, İngilizlerin kurmuş olduğu eğitim sisteminin ortak bir müfredat ve eğitim kültürü oluşturamamasının, tam tersine milliyetçiliğin merkez üssü haline getirilen farklı cemaatler ekseninde bölünmüş okullara

⁶⁶⁵ Süha, "Kıbrıs'ta Türk Maarifi", 226.

⁶⁶⁶ Bkz. Heraclidou, *Imperial Control in Cyprus*, 40; Xypolia, *British Imperialism and Turkish Nationalism in Cyprus*, 85.

⁶⁶⁷ Heraclidou, *Imperial Control in Cyprus*, XIII.

müsaade edilmesinin, Ada'da ılımlı bir ortam geliştirilememesine, iki halkın birlikte yaşama arzusu oluşturamamasına, aksine milliyetçiliklerin yayılmasına ve nihayetinde iki halk arasındaki ayrışmanın derinleşmesine katkı sağlamış olduğu ortaya çıkmaktadır.

İngiliz döneminde Kıbrıslı Türkler ve Kıbrıslı Rumların düşünsel olarak nihai bölünmesinin son halkasını, iki halkın ayrı şekilde siyasal örgütlenmelerini kurumsallaştırması ve İngiliz hükümeti tarafından bu duruma müsaade edilmesi oluşturmuştur. Bu çerçevede ilk olarak Kıbrıslı Türklerin siyasal örgütlenmesi ele alınırsa, Ada'daki Türklerin siyasal örgütlü faaliyetlerinin, İngiliz yönetiminin ilk yıllarında, daha çok belli bir yerde toplanılarak toplum sorunlarının görüşülmesi şeklinde başladığı, bu kapsamda İtimad Kırathanesi'nin öne çıktığı, fakat Kırathanesinin başlangıçta rağbet görmesine rağmen, çeşitli nedenler sonucunda kısa süre sonra kapandığı belirtilebilir.⁶⁶⁸ 1890'lı yıllara gelindiğinde ise Kıbrıs Türklerinin siyasal örgütlenmelerinde önemli bir mekân olarak, Lefkoşa'da kurulan ve sadece eşrafa mahsus olmak üzere açılan Osmanlı Kırathanesinin öne çıktığı, Kıbrıs Türk eşrafının, Osmanlı Kırathanesi'nde toplum sorunlarını görüştüğü, yaşanan gelişmeler karşısında nasıl hareket edileceğinin arayışı içinde bulunduğu, bu nedenle Kıbrıs Türkleri tarafından kısa sürede kabul gören Osmanlı Kırathanesinin toplumsal hak arayışında siyasal kararların alındığı bir mekân haline geldiği ifade edilmelidir.⁶⁶⁹ Bununla birlikte Osmanlı Kırathanesi'nin, İngiliz hükümetince oluşturulmuş olan yönetimin, Ada Türklerini epey ihmal etmiş olmasına karşı bilinç düzeyi yükselen Kıbrıslı Türkler arasında başlayan bir siyasal gruplaşma neticesinde ortaya çıktığı, fakat bir kulüp ve lokal olan Kırathane'nin siyasal parti niteliği taşımadığı, tüzük ve kayıtlı üyeleri olmadığı, yalnızca siyasal birlik karakteristiğine sahip olduğu vurgulanmalıdır.⁶⁷⁰

Osmanlı Kırathanesi'nin bir siyasal örgüt olmadığı düşünüldüğünde, Kıbrıs Türklerinin ilk siyasal örgütlenme girişiminin Başkadı Ebuhayr Efendi'nin önerisi ile Müftü Ziyai Efendi tarafından 1890 yılında kurulan Cemiyet-i Hayriye-i İslamiye örgütü olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır.⁶⁷¹ Ancak Balyemez, bu örgütün de istenilen seviyede etkili olamadığını, bu nedenle Kıbrıs Türklerinin siyasal örgütlenme faaliyetlerinin yine toplum lideri olan Müftü ile Kavanin Meclisi'ndeki üyelerin girişimlerine bağlı kaldığını belirtmektedir.⁶⁷² Bununla birlikte Balyemez, Kıbrıs Türklerinin siyasal örgütlenmelerinin II. Meşrutiyet'in ilanı ile beraber

⁶⁶⁸ Mehmet Balyemez, *İngiliz Yönetimi Döneminde Kıbrıs Türklerinin Siyasal Örgütlenmeleri*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017, 13.

⁶⁶⁹ Balyemez, "Kıbrıs Türklerinin Siyasal Örgütlenmeleri", 13.

⁶⁷⁰ Salâhi R. Sonyel, "İngiliz Yönetiminde Kıbrıs Türklerinin Varlık Savaşımı (1878 - 1960)", *Belleten*, 59/224 (1995): 147, doi:10.37879/belleten.1995.133, Erişim 12.02.2024.

⁶⁷¹ Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler: 1570-1878*, 455.

⁶⁷² Balyemez, "Kıbrıs Türklerinin Siyasal Örgütlenmeleri", 15.

canlandığını, Kıbrıs Türk halkının bu dönemdeki en önemli siyasi örgütlenmesinin “Türk Teavün Cemiyeti” (TTC) olduğunu, TTC kurulduktan kısa bir süre sonra, örgütün İngilizlerin etkisi altındaki Evkaf İdaresi’nin kontrolünde olduğu iddialarından dolayı bazı üyelerin istifa ettiğini, TTC’den ayrılan kişilerin girişimleri ile 1908 yılında “Terakki Kulübü” adlı yeni bir siyasi örgüt kurulduğunu, öyle ki Terakki Kulübünün de, tıpkı Türk Teavün Cemiyeti’nde olduğu gibi İngiliz yönetiminin etkisinde olduğu eleştirilerine maruz kaldığını ve nihayetinde Terakki Kulübü’nden ayrılanların bu kez “Hürriyet ve Terakki Kulübü” adı altında yeniden teşkilatlandıklarını not etmektedir.⁶⁷³ Bu noktada, Hürriyet ve Terakki Kulübü’nün oluşturulduğu döneme kadar Kıbrıs Türklerinin kurmuş olduğu siyasi örgütlerin, İngiliz yönetiminin etkisinde olduğu eleştirileri nedeni ile dağılmasına özellikle dikkat çekmek gerekmektedir.

Kıbrıs Türklerinin İngiliz yönetimi etkisi altında gerçekleşen siyasi örgütlenme girişimleri hususunda Lozan Barış Antlaşması bir dönüm noktası oluşturmaktadır. Nitekim Birinci Dünya Savaşı’nda İngiltere tarafından ilhak edilen Kıbrıs’ın, Lozan Barış Antlaşması ile nihai olarak İngiltere kontrolüne geçmesi, 1571 yılından itibaren Osmanlı Devleti vatandaşı olan ve böylelikle can ve mal güvenliğinin korunması bağlamında en azından hukuksal bir koruma şemsiye altında bulunan Kıbrıs Türklerinin, ilk defa kendi başlarının çaresine bakması gerektiği bir durum yaratmış ve bu yeni durum Kıbrıslı Türkleri arasında farklı düşüncelerin oluşmasına neden olmuştur. Bu çerçevede Kıbrıs Türkleri içerisinde İngilizlerin desteğini almak isteyen Evkafçılar ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti ve Cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal’in yolunda ilerleme arzusunda bulunan Halkçılar olmak üzere iki önemli başat güç ortaya çıkmıştır. Ada’daki Türk varlığının devam edebilmesi için İngiliz yönetimi ile her alanda iş birliği yapılması gerektiğini savunan Evkafçıların başında İngilizler tarafından kendisine İngiliz Kraliyet Ailesi Yüksek Liyakat Madalyası ve “Sir” ünvanı verilen Mehmet Münir Bey, Türkiye Cumhuriyeti ile sıkı ilişkiler kurulmasını ve Atatürk dönemi inkılaplarının Kıbrıs Türkleri tarafından da benimsenip uygulanmasını savunan Halkçıların liderliğinde ise Müftü ile beraber Mısırlızade Mehmet Necati Bey bulunmaktaydı.⁶⁷⁴ Hem Evkafçılar hem de Halkçıların buluştuğu ortak nokta ise Rumlarla mücadele ederek Kıbrıs’ın Yunanistan’a ilhak edilmesine engel olmaktı. Bununla birlikte İngilizlerin bir taraftan Kıbrıslı Rumlara karşı Kıbrıslı Türkleri bir denge unsuru olarak motive etmeye çalışırken, diğer taraftan Kıbrıslı Türkler içerisinde de kendine müzahir çevreler oluşturmaya gayret gösterdiğini not etmek ve bu kapsamda

⁶⁷³ Balyemez, “Kıbrıs Türklerinin Siyasi Örgütlenmeleri”, 15–16.

⁶⁷⁴ Derya Çakıcı, “İngiliz İdaresi Döneminde Kıbrıs Türklerinin Toplumsal Meselelerinin Çözümünde Dr. Fazıl Küçük’ün Rolü”, *Mavi Atlas*, 11/1 (2023): 121, doi:10.18795/gumusmaviatlas.1242835, Erişim 12.02.2024.

İngilizlerin *böl ve yönet* politikalarını ne denli ustaca kullandıklarını vurgulamak gerekmektedir.

Evkafçılar ve Halkçılar ayrışması bir yana Kıbrıs Türkleri Lozan'da oluşan yeni durum karşısında daha örgütlü hareket etme gereği duymuşlardı. Bu çerçevede araştırmacı Harid Fedai'ye göre, Lozan Görüşmeleri esnasında Kıbrıslı Türkler arasında toplum sorunlarını dert edinenler, 1924 yılının ilk aylarında bir örgüt kurma hazırlıklarını başlatarak her kazada geçici kurullar oluşturmuş, 7 Haziran 1924 tarihinde bu kurulların temsilcileri ile Mağusa'da genel kurul toplantısı düzenlemiş ve genel kurulda alınan kararlar doğrultusunda gerekli hazırlıkları tamamlayarak 1 Şubat 1925 tarihinde nizamnamesi olan ilk örgütü yani Kıbrıs Türk Cemaat-i İslamiyesi'ni (KTCİ) kurmuştu.⁶⁷⁵ Gazioğlu, bu örgütün önemini, detaylı bir nizamnamesi olmaktan ziyade Kıbrıs Türklerinin yüzyıllardan beri alışlagelen “İslam” ve “Osmanlı” kelimeleriyle tanımlanmak yerine, ilk kez “Türk” olarak tanımlanması olduğu şeklinde belirtmekte ve bunun nedeninin Mustafa Kemal'in Kurtuluş Savaşı'nı zaferle sonuçlandırarak Türkiye Cumhuriyeti devletini kurmuş olmasından ve Türk milliyetçiliğinin başarılı sonuçlar alarak Türk olmakla gurur duyan bir toplum yapısının milli ruh, milli hedef, milli devlet esasına yönelmesinden kaynaklandığını not etmektedir.⁶⁷⁶ KTCİ'nin nizamnamesini incelemiş olan Balyemez ise örgüt nizamnamesinin Kıbrıslı Türklerin siyasi, dini, adli, iktisadi ve kültürel alanlarda daha örgütlü olmasına yönelik ayrıntıları içermesi bakımından önemine değinmekle birlikte, KTCİ nizamnamesinde ele alınan Evkaf, Müftülük ve Şer'îye mahkemeleri ile ilgili esasların İngiliz sömürge yönetiminin sonraki yıllarda yapmış olduğu düzenlemelerle örtüşmüş olmasına dikkat çekerek KTCİ'nin İngiliz sömürge yönetiminin bir projesi olabileceğini değerlendirmektedir.⁶⁷⁷ Bununla birlikte Balyemez, KTCİ'nin bir proje örgüt olmasına rağmen, Kıbrıs Türk halkının Lozan Barış Antlaşması sonrasındaki ilk kapsamlı örgütlenme girişimi olması ve ayrıca Kıbrıs Türklerinin sonraki dönemde yaptıkları siyasi örgütlenmelerde özellikle teşkilatlanma ile ilgili hususlarda yol gösterici olması bakımından faydalı bir teşkilat olduğunu ifade etmektedir.⁶⁷⁸

İngilizlerin desteğine rağmen örgütlenme konusunda başarısız olan KTCİ'nin etkisizliği neticesinde Kıbrıslı Türkler arasındaki siyasi liderlik belirsizliği İkinci Dünya Savaşı dönemine kadar devam etmiştir. İkinci Dünya Savaşının sonlarına doğru ise özellikle Kıbrıslı Rumlar ve Yunanistan'ın, İngilizlerle birlikte savaşmış olmasını gerekçe göstererek enosis isteklerini

⁶⁷⁵ An, *Kıbrıs Türk Liderliğinin Oluşması (1900-1942)*, 72-74.

⁶⁷⁶ Gazioğlu, *Enosis Çemberinde Türkler*, 191.

⁶⁷⁷ Balyemez, “Kıbrıs Türklerinin Siyasi Örgütlenmeleri”, 97.

⁶⁷⁸ Balyemez, “Kıbrıs Türklerinin Siyasi Örgütlenmeleri”, 98.

yüksek sesle dile getirmesi sonrası,⁶⁷⁹ Kıbrıslı Türkler arasında tüm toplumu temsil edecek bir siyasal örgütün kurulması fikri ortaya çıkmıştır.⁶⁸⁰ Nitekim savaşın bitmesine yakın ortaya çıkması artık kesin gözle bakılan yeni dünya düzeni ve bu düzenin belki de en önemli bileşeni olan self-determinasyon yani kendi kaderini tayin etme hakkının özellikle Kıbrıslı Rumlarca istismar edileceği ve aslında sömürge yönetimlerinden bağımsız olma ilkesine dayanan bu hakkın Rumlar tarafından tarihi emelleri doğrultusunda Ada'nın Yunanistan'a bağlanması için kullanılacağı oldukça açık şekilde ortada bulunduğu göz önüne alındığında, Kıbrıslı Türklerin liderlik tartışması yaşamayan ve Ada'nın tüm idari birimlerinde teşkilatlanmış olan bir siyasi yapıya ihtiyaç duyduğu aşikârdı. İşte böyle bir ortamda 18 Nisan 1943 tarihinde Kıbrıslı Türklerin gerçek anlamda ilk siyasi örgütü olan Kıbrıs Adası Türk Azınlığı Kurumu (KATAK) kurulmuştur.

Her ne kadar örgütün adında yer alan “Azınlık” ifadesine ilişkin kurucu üyelerin bazıları tarafından çeşitli eleştiriler yapılmış olsa da,⁶⁸¹ KATAK'ın hem Evkafçılar hem de Halkçılar tarafından ortak fikir birliği ile kurulmuş olması, Kıbrıs Türk siyasi tarihi açısından oldukça kayda değerdir.⁶⁸² Öyle ki KATAK'ın büyük bir hızla başlayan örgütlenme çalışmalarını bir yıl gibi kısa bir sürede tamamlayarak Ada genelinde 200 şube kurması ile beraber bu süre içerisinde halktan o dönem bir servet sayılacak olan 2 bin lira bağış toplamayı,⁶⁸³ hem KATAK'ın Kıbrıslı Türkler tarafından fikir birliği ile kurulmuş olmasını hem de KATAK'tan siyasi önderlik beklentisini açıkça göstermektedir. Bununla birlikte Balyemez, özellikle 31

⁶⁷⁹ 1943 yılının Nisan ayı başlarında, Lordlar Kamarası'nda konuşan İngiliz Sömürgeler Bakanı, Atlantik Belgesi'nin ruhuna uygun olarak Kıbrıs'a özerk yönetim statüsü önereceklerini açıklamış, Sömürgeler Bakanlığı Müsteşarı ise Ada'nın kendi kendine yönetmesine ilişkin hazırlıkların yapıldığını bildirmiş ve bu hazırlıkların somut bir delili olarak 1931 yılından itibaren ilk kez serbestçe belediye seçimlerinin yapılmasına izin verilmişti. Bu söylemler, 1940'lardan itibaren Yunanistan ve Kıbrıslı Rumların enosis hareketinin bir sonucu olarak çıkmıştı. Gazioglu, *Enosis Çemberinde Türkler*, 335.

⁶⁸⁰ An, *Kıbrıs Türk Liderliğinin Oluşması (1900-1942)*, 276.

⁶⁸¹ Kıbrıslı Türklerin tek çatı altında hareket etme zorunluluğu duyduğu bu dönemde kurulacak olan siyasi oluşum ile ilgili görüşmeler yapılırken, örgüt ismi konusunda farklı görüşler ortaya atılmıştır. Olası bir muhtariyet yönetiminde azınlık hukukundan kaynaklanacak olan haklardan istifade etmenin daha gerçekçi olacağı, bunun göz önünde bulundurulmaması halinde Kıbrıs Türk halkı için siyasi hakların elde edilmesinin çok daha zor olabileceğini ileri sürenlerin karşısında, Ada'nın asıl sahibinin Türkler olduğunu, azınlık olarak yapılacak tanımlamaların Rumların emellerine hizmet edebileceğini savununlar olmuştur. En nihayetinde ilk görüşe sahip olanlar baskın çıkmış ve yapılan görüşmelerden sonra Kıbrıs Adası Türk Azınlığı Kurumu (KATAK) ismi üzerinde mutabık kalınmıştır. Balyemez, “Kıbrıs Türklerinin Siyasi Örgütlenmeleri”, 148–149.

⁶⁸² Halkçıların önden gelen liderlerinden olan Lefkoşa Belediye Meclisi Türk üyeleri Dr. Fazıl Küçük ve Necati Özkan'ın bütün Türkleri bir araya getirmek amacına hizmet edecek bir siyasi parti kurma fikirlerini geliştirmeye çalıştıkları sırada, Evkaf delegesi Mehmet Münir de böyle bir örgüt kurulması için toplantı yapılması düşüncelerini yaymaktaydı. Nihayetinde hem Mehmet Münir'in girişimleri hem de Halkçıların önde gelen liderlerinden Dr. Fazıl Küçük ve arkadaşlarının yapmış oldukları hazırlıklar neticesinde 18 Nisan 1943 tarihinde “KATAK Anayasası” ile adlandırılan tüzük kabul edilmiş ve böylelikle KATAK Kıbrıslı Türklerin ortak görüş birliği ile kurulmuştur. Emrah Balıkcıoğlu, “KKTC Millî Arşiv Belgeleri Işığında Kıbrıs Adası Türk Azınlığı Kurumunun (KATAK) Kıbrıs Türk Toplumu Yararına Yürüttüğü Faaliyetler (1943-1946)”, *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 4/1 (2019): 32–33, Erişim 19.02.2024.

⁶⁸³ An, *Kıbrıs Türk Liderliğinin Oluşması (1900-1942)*, 279.

Mart 1943 tarihinde İngiltere’de, Lordlar Kamarası’nda yapılan toplantıya dikkat çekmekte, bu toplantıda Kıbrıs’ın siyasi durumunun da görüldüğüne, Rumların enosis faaliyetleriyle birlikte özerklik konularının ele alındığına ve Kıbrıs Türklerinin bu konulara karşı tepkilerinin gündeme getirildiğine vurgu yaparak aynı toplantıda Kıbrıs Türklerinin siyasi olarak örgütlenmeleri için bir girişim başlatılması konusunun da görüşülmüş olabileceğini değerlendirmektedir.⁶⁸⁴ Nitekim Balyemez, toplantıdan hemen sonra İngiliz sömürge yönetiminin Ada’daki temsilcisi olarak bilinen ve aynı zamanda Evkaf Komisyonu üyesi olan Mehmet Münir’in siyasi örgütlenme için başlatmış olduğu girişim ve görüşmelerin zamanını manidar bulmakta ve İngiliz arşivlerinden de anlaşılabileceği üzere Mehmet Münir’in, sonraki günlerde KATAK ile ilgili gelişmeleri düzenli olarak İngiliz sömürge yönetimine rapor ettiğini not etmektedir.⁶⁸⁵ Aynı şekilde Haşmet Gürkan, KATAK’ın ilk yönetim kurulunun oluşturuluş biçiminden anlaşılabileceği üzere, örgütün başına sadece halk arasından değil, İngiliz hükümeti yanında da saygınlığı olan, hükümetin güvenini kazanmış kişilerin getirildiğini, bundan güdülen amacın hükümetle ilişkileri ılımlı tutmak olduğunu ve KATAK’ın var olduğu sürece Kıbrıslı Türklerin hak ve çıkarlarını hükümeti ürkütmeyecek, tedirgin etmeyecek yöntemlerle sağlandığını belirtmektedir.⁶⁸⁶ En nihayetinde KATAK’ın tüzüğünü ve kuruluş sürecini detaylıca incelemiş olan yazarlardan anlaşılabileceği üzere, Kıbrıslı Türklerin gerçek anlamda kurmuş olduğu ilk siyasi örgütün de tıpkı önceki örgütler gibi İngilizlerin tesirinde bulunduğunu, daha açık bir ifadeyle İngiliz yönetiminin bu döneme kadar Kıbrıslı Türklerin siyasi örgütlenmesini teşvik ettiğini ifade etmek yanlış olmayacaktır. Bununla birlikte İngiliz yönetimi altında ve Rumların enosis için gerçekleştirmiş olduğu saldırgan girişimlere karşı, Ada’nın nüfus bakımından yalnızca yüzde yirmisini oluşturan Kıbrıslı Türklerin, İngilizlerin desteğini almaktan başka bir seçeneği olup olmadığı hususunun da ayrıca değerlendirilmesi gerektiği not edilmelidir. Aynı zamanda Kıbrıs Türklerinin milli mücadele lideri Dr. Fazıl Küçük’ün KATAK kurulduktan yaklaşık bir yıl sonra örgütten ayrılıp, Kıbrıs Milli Türk Halk Partisi’ni kurmuş olduğu ve böylelikle Kıbrıslı Türklerin artık İngilizlerden bağımsız olarak milli bir siyasi partiye sahip bulunduğu mutlaka vurgulanmalıdır.⁶⁸⁷

⁶⁸⁴ Balyemez, “İngiliz Yönetimi Döneminde Kıbrıs Türklerinin Siyasi Örgütlenmeleri”, 147.

⁶⁸⁵ Balyemez, Ergin Birinci’den aktardığı başka bir bilgiye göre, Kıbrıs Valisi Sir Ronald Storrs’un M. Münir’i Vali konağına çağırdığını, Rumların Enosis girişimlerini protesto etmek amacıyla çeşitli makamlara gönderilen kişisel protesto telgraflarının bir işe yaramadığını, Kıbrıs Türklerinin artık örgütlü mücadeleye başlamalarının zamanının geldiğini ifade ettiğini belirtmekte, M. Münir ise bu görüşmeden sonra dönemin Kıbrıs Türk aydınlarından olan avukat Fadıl Niyazi Korkut ile emekli hâkim M. İzzet Bey’e Vali’nin görüşünü aktardığını ve onlardan kurulması düşünülen siyasi örgütün tüzüğünü hazırlamalarını istediğini not etmektedir.

⁶⁸⁶ An, *Kıbrıs Türk Liderliğinin Oluşması (1900-1942)*, 278.

⁶⁸⁷ Kıbrıs Milli Türk Halk Partisi ve müteakip dönemde Kıbrıslı Türkler tarafından kurulan siyasi parti ve örgütlenmeye ilişkin güncel bir çalışma için bkz. Nazım Beratlı, *Kıbrıslı Türk Siyasi Tarihi*, İstanbul: Kalkedon, 2020. Ayrıca bkz. Mehmet Balyemez, “Kıbrıs Türklerinin İlk Siyasi Örgütlenmesi: Lefkoşa Türk Milli Gençlik

İngiliz hükümetinin neden Kıbrıslı Türklerin siyasi örgütlenmesini teşvik ettiği sorusunu cevaplamak için Ada'nın diğer unsurunu oluşturan Kıbrıslı Rumların siyasi teşkilatlanmasına değinmek gerekmektedir ki bu cevabın bulunması Kıbrıslı Türklerin siyasi örgütlenme tarihine nazaran çok daha kolay olacaktır. Nitekim bilinen bir gerçek olarak tarihi süreç boyunca Rumların siyasi liderliği Kilise'nin tekelinde bulunmuş, Osmanlı Dönemi'nde ise yukarıda irdelendiği üzere millet sisteminin bir sonucu olarak bu tekellik daha da keskinleşmiş ve bu nedenle Kıbrıslı Rumlar arasında siyasi örgütlenme girişimleri oldukça kısıtlı bir alanda kalmıştır. Öyle ki bu kısıtlı alan, Rum halkı içerisinde hem dünyevi hem de manevi otoriteyi üstlenmiş, maddi anlamda büyük bir serveti olan ve bunlarla beraber mutlak siyasi liderliğe sahip bulunan Ortodoks Rum Kilisesi ve Kilise'nin başındaki Başpiskopos'un seçimleriyle çevrelenmiş ve Kıbrıslı Rumlar içerisindeki ilk siyasi faaliyetler ancak Başpiskoposluk seçimleri ile tanımlanabilmiştir.⁶⁸⁸ Bu kapsamda Katsourides, siyasi faaliyetlerdeki bu dar alanın zaman içerisinde farklı evrelerle genişlediğini belirterek, Kıbrıs'ın İngilizlerin kontrolüne geçmesi ile beraber Kıbrıslı Rumlar arasında burjuvazinin ve orta sınıfın oluştuğunu, İngiliz yönetiminin Ada'ya getirmiş olduğu gelişmiş ulaşım ve iletişim sistemlerinin ekonomik faaliyetlerin genişlemesine ve böylelikle özel girişimin ivmelenmesine neden olduğunu, bunun sonucunda palazlanan burjuva sınıfının ekonomik ve siyasi güç kazanmaya başladığını, buna paralel olarak sosyal ve politik alanda işçi sınıfının ortaya çıktığını ve nihayetinde bu gelişmeler neticesinde 1922 yılında Rumların ilk siyasi partisi olan Kıbrıs İşçi Partisi'nin kurulmuş olduğunu not etmektedir.⁶⁸⁹ Bununla birlikte Katsourides, aynı dönemde burjuva siyasetçilerinin, hem Kıbrıslı Türk hem de Kıbrıslı Rum köylüleri içine alacak şekilde bir parti kurma girişiminde bulunduğunu fakat bu denemenin başarısız olduğunu, aynı şekilde Kıbrıs Rum milliyetçileri tarafından bu dönemde kurulmuş olan Halk Partisi'nin de kısa sürede başarısız olarak kapandığını belirtmektedir.⁶⁹⁰

Kıbrıs İşçi Partisi'nin kurulmasından yaklaşık dört yıl sonra, çok daha örgütlü bir parti olan Kıbrıs Komünist Partisi (KKK) kurulmuştur. İlk kongresini Limasol'da düzenleyen KKK'nin 24 Aralık 1926 tarihinde yayınlanan manifestosuna göre;

Birliği", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 105 (2022): 225–250, Erişim 18.02.2024; Mehmet Balyemez, "Kıbrıs Sorununda Önemli Bir Girişim: Kıbrıs Türktür Partisi ve Demokrat Parti İle İlişkileri", *Mehmet Akif Ersoy İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9/3 (2022): 1709–1728, Erişim 14.02.2024.

⁶⁸⁸ Yiannos Katsourides, *The History of the Communist Party in Cyprus: Colonialism, Class and the Cypriot Left*, London: I&B Tauris, 2014, 18.

⁶⁸⁹ Katsourides, *The History of the Communist Party in Cyprus*, 20–68.

⁶⁹⁰ Katsourides, *The History of the Communist Party in Cyprus*, 76–82.

“(i) Kıbrıs'ın bugünkü kapitalistleri tarafından zincirlenen sınıfların örgütlenmesi ve ekonomik koşullarının iyileştirilmesi için mücadele;

(ii) Kıbrıs'ın Birleşik Krallık'ın emperyalist boyunduruğundan siyasi bağımsızlığı için mücadele;

(iii) Kıbrıs'ta işçi hareketinin uluslararası dayanışmasının gelişmesi ve Kıbrıs emekçilerinin ve köylülerinin mücadelesinin diğer ülkelerdeki meslektaşlarının mücadelesiyle birleştirilmesi için mücadele.” olmak üzere üç amacı bulunmaktaydı.⁶⁹¹

Richter, Komünist Parti'nin iddialı programının partiyi çeşitli cephelerde mücadele etmeye zorladığını, ikinci ve üçüncüyle karşılaştırıldığında ilk amacın nispeten basit bir görev olduğunu, diğer iki amacın ise Parti'yi Kilise ve Yunanistan ile birleşme hayali kuran milliyetçi liderlerle karşı karşıya getirdiğini not etmektedir.⁶⁹² Nitekim 1920'lerde güçlü bir şekilde ortaya çıkan Komünist Parti'nin, burjuva sınıfı ile birlikte Kilise kültürüne duyulan şüphenin bir ürünü olduğunu belirten Andreas Panayiotou, komünist hareketin anti-sömürgeci bir strateji olarak bağımsızlığı savunduğunu, dolayısıyla Kıbrıslı Rumlar arasında gelişen sol ideolojinin, Kıbrıs'taki etnik gruplar arasındaki bölünmeye ve Helen milliyetçiliği ile birlikte Kilise'nin benimsediği enosis ideolojisine karşı bir direniş şekline büründüğünü iddia etmektedir.⁶⁹³ Aynı şekilde Nancy Crawshaw, yetkisini Kıbrıs Rum halkından alan Komünist Parti'nin, emperyalizmin bir biçiminin diğerine ikamesi olarak gördükleri enosise karşı oldukları için Kilise ile ayrılmış olduğunu, daha da ötesi Kilise'nin siyasi tekeline karşı İngilizler tarafından yapılan baskıya nazaran Parti'nin Kilise'ye daha ciddi bir meydan okuma teşkil ettiğini ve bu baskının bir sonucu olarak Kilise'nin, 1920'den itibaren kendi siyasi tekeli zayıflatması pahasına Rumların siyasi temsilciliğini Komünist Parti ile paylaşmak zorunda kaldığını belirtmektedir.⁶⁹⁴ Dolayısıyla her ne kadar Kıbrıs komünistlerinin enosise tamamen karşı olduğu fikirleri tartışmalı olsa da,⁶⁹⁵ bu noktada Kıbrıs'taki sol cenahı bünyesinde bulunduran

⁶⁹¹ Heinz A. Richter, “The Cypriot Communist Party and the Comintern”, *Cyprus Review*, 15/1 (2003): 105, Erişim 18.02.2024.

⁶⁹² Richter, “The Cypriot Communist Party, 106.

⁶⁹³ Andreas Panayiotou, “Hegemony, Permissible Public Discourse and Lower Class Political Culture”, *Cyprus and The Politics of Memory: History, Community and Conflict*, Ed. Rebecca Bryant, Yiannis Papadakis, London: I&B Tauris, 2012, 71–82.

⁶⁹⁴ Nancy Crawshaw, *The Cyprus Revolt: An Account of the Struggle for Union with Greece*, New York: Routledge, 2022, 23–24.

⁶⁹⁵ Bahse konu yazarlar tarafından öne sürülen Kıbrıs komünistlerinin enosise karşı olduğu iddialarının tutarlı olmadığını, 1950 Plebisiti sürecinde Kıbrıs Komünist Partisi'nin devamı olan AKEL partisinin tutumundan ve Plebisit sonucundan açıkça anlaşıldığını not etmek gerekmektedir. Nitekim Xypolia da Kıbrıs Komünist Partisi'nin Kıbrıslı Rumların enosise yönelik duyarlılığına hitap eden nispeten milliyetçi bir politika izlediğini belirtmektedir. Xypolia, *British Imperialism and Turkish Nationalism in Cyprus, 1923 - 1939*, 148. Bu konuya müteakiben değinilecektir.

Kıbrıs Komünist Partisi'nin, Kilise'nin etki alanı dışında kalan grupların temsilciliğini üstlendiğini ve böylelikle Kilise'ye güçlü bir rakip olarak ortaya çıktığını ifade etmek yanlış olmayacaktır.⁶⁹⁶

Kıbrıs komünistlerinin etkisini artırmaya başladığı dönemde, Kilise etrafında toplanmış olan Rum milliyetçiler de etkin bir siyasi örgüt oluşturma gayreti içerisinde bulunmaktaydı. Bu doğrultuda Rum milliyetçiler, 1912 yılında kurulmuş olan fakat etkinliği özellikle milliyetçi gençler tarafından sorgulanan “Kıbrıs Siyasi Örgütünün” (CPO) tüzüğünü değiştirerek, 1921 Kasım ayı başında “Kıbrıs Siyasi Teşkilatı” (POC) adı verilen ve merkezinde Başpiskoposun başkanı olduğu “Ulusal Konsey” adlı yürütme organı olan yeni bir örgüt kurmuştu.⁶⁹⁷ Başpiskopos III. Cyril'in başkanlığını yaptığı bu yeni teşkilatın yönetim kurulu, Başpiskopos, üç piskopos ve Yasama Meclisi'nin on iki Kıbrıslı Rum üyesinden oluşmaktaydı. Bu örgütle birlikte ayrıca, Kıbrıs'ın dört bir tarafında, Rum gençliğinin enerjisini milliyetçi ülküler yolunda yönlendirecek Milliyetçi Gençlik Kulüpleri kurulmuş ve Ada geneline yayılan bu kulüpler kısa süre içerisinde “*Kıbrıs'ın Yunan siyasal bütünlüğü ile birleşmesinin fanatikçe savunulması*” amacını taşıyan ve liderliğini Kition piskoposunun yaptığı *Milli Radikal Birlik* örgütü çatısı altında toplanmıştı.⁶⁹⁸ Nihayetinde Kilise bünyesinde kurulan bu örgütle birlikte milliyetçi Rumların siyasi teşkilatlanmasını tamamladığını ve enosis taleplerinin doruğa ulaştığı 1931 İsyanının bu sürecin sonunda düzenlendiğini ifade etmek gerekmektedir.⁶⁹⁹ Bu noktada 1931 olaylarının yalnızca milliyetçi cephe tarafından gerçekleştirilmediği, planlama safhasına katılmamış olsalar da Kıbrıs komünistlerinin hızlı bir şekilde ayaklanma sürecine dâhil oldukları ayrıca belirtilmelidir.⁷⁰⁰

Bu çerçevede Kilise ile siyasi liderlik mücadelesi içerisinde bulunmasına rağmen, ideolojisinin doğası gereği asıl rakip olarak karşısına İngiliz yönetimini alan Komünist Parti'nin, Ocak 1927 yılında yayınlamış olduğu aşağıda yer alan manifesto, komünistlerin gerektiğinde enosisçi milliyetçilerle yan yana yürüyebileceğini ve bu kapsamda Kıbrıslı Rumların tamamının ulusal davaları olarak nitelendirdikleri enosis yolunda sağcısı ve solcusuyla birlikte topyekûn hareket ettiklerini açıkça göstermesi bakımından oldukça elzemdir.

⁶⁹⁶ Kıbrıs Ortodoks Kilisesi ve Kıbrıs komünistleri arasındaki ilişkiye yönelik daha detaylı bilgi için bkz. Rolandos Katziaounis, *Labour, Society and Politics in Cyprus During the Second Half of the Nineteenth Century*, Nicosia: Cyprus Research Centre, 1996.

⁶⁹⁷ Yiannos Katsourides, *The Greek Cypriot Nationalist Right in the Era of British Colonialism*, Cham: Springer Nature Switzerland, 2017, 148. Kıbrıs Siyasi Teşkilatının (POC), bazı çalışmalarda “Ulusal Konsey” veya “Millet Meclisi” olarak adlandırıldığını bu noktada belirtmek gerekmektedir.

⁶⁹⁸ Pierre Oberling, *Bellapais'e Giden Yol*, Çev. Mehmet Erdoğan, Ankara: ATASE Yayınları, 1987, 27-28.

⁶⁹⁹ 1931 İsyanının gelişme sürecine ilişkin detaylı bilgi için bkz. Alexis Rappas, *Cyprus in the 1930s: British Colonial Rule and the Roots of the Cyprus Conflict*, London: I&B Tauris, 2014.

⁷⁰⁰ Oberling, *Bellapais'e Giden Yol*, 29. Kıbrıs komünistlerinin enosis için düzenlenen 1931 İsyanına katılması, komünistlerin tamamen enosis karşı olduğu iddialarını bir kez daha çürütmektedir.

“Özgürlüğümüzü elde edene ve İngiliz emperyalizminin kölesi olmaktan çıkana kadar ekonomik olarak nefes alamayacağız. Kıbrıs'ı yabancı boyunduruğundan kurtarmanın gerekliliğini ekonomik ve ulusal restorasyonun ilk şartı olarak kabul eden tüm taraflar, çabalarını bu yönde yönlendirmelidir. Ama bu çabaların meyve vermesi için, ister kentli [burjuva] ister proletarya olsun, ister Yunanistan'la birleşmeyi isteyen Kıbrıslı Yunan ister Türk olsun İngiliz karşıtı tüm unsurlar yabancı yönetime karşı mücadelede iş birliği yapmalıdır. Bu görüşler doğrultusunda birleşik cephe fikrini ilk ortaya atan Komünist Parti, İngiliz tehdidinin Kıbrıs üzerinde kara bir bulut olarak ortaya çıktığı bu kritik anda herkesi İngiliz Emperyalizmine karşı savaşımaya çağırmaktadır. [...] Britanya karşıtı birleşik cephe, İngiliz tehdidine cevabımız olmalıdır. Bu cephe tüm Kıbrıslıları, tüm sınıfları ve şu ya da bu nedenle İngiliz yönetimini istemeyen tüm partileri içermelidir.”⁷⁰¹

Nitekim Clement Dodd'un, Komünist Parti'den sonra 14 Nisan 1941 tarihinde kurulan ve 1944 yılına gelindiğinde 90 sendika ve yaklaşık 10.000 üyesi olan Emekçi Halkın İlerici Partisi (AKEL)'in Rumlar arasındaki ulusal davayı kucaklayacak şekilde çağrısını genişletmek amacıyla solculuğu bir miktar enosis sempatisiyle birleştirdiğini vurgulaması ve aynı zamanda bu hareketin Kıbrıslı Türk işçilerin büyük ölçüde yabancılaşmasına yol açtığını belirtmesi bu manifestoyu daha da kıymetli kılmaktadır.⁷⁰² Aynı şekilde Hill'in, bu dönemde Kıbrıslı Rumların siyasi arenasında mücadele eden iki ana partinin mevcut bulunduğunu, bunlardan ilkinin AKEL, diğerinin ise Kilise etkisi altında enosisçi milliyetçiler olduğunu, bunların ikisinin de Britanya karşıtı olduğunu, buna karşılık Kıbrıslı Türklerin, milliyetçi gerekçelerle her iki partiye karşı konumlanmış olduğunu not etmesi de konuya ilişkin bir diğer önemli değerlendirme olarak ön plana çıkmaktadır.⁷⁰³

Nihayetinde Kıbrıs tarihine ilişkin oldukça önemli çalışmaları bulunan değerli yazarların düşünceleri de göz önüne alınarak, İngiliz yönetiminin bir taraftan Kilise'nin etkisini azaltmak için komünistlerin siyasi örgütlenmesine müsaade etmek zorunda kalırken, diğer taraftan komünistlerle mücadele etmenin ikilemi içerisinde bulunduğu, enosis etrafında birleşen komünist ve milliyetçilere karşı ise bu defa milliyetçi Kıbrıslı Türkleri bir dengeleme unsuru olarak teşvik ettiği, İngiliz yönetiminin dünyanın her tarafındaki sömürgelerinde uygulamış olduğu *böl ve yönet* stratejisi çerçevesinde kurmuş olduğu bu düzenin, İngilizlerin idaresi altındaki halkların yönetilmesinin imkânsız olduğunu ve bu bölgelerdeki halklar arasındaki derinden bölünmüşlüğü gerçekleştirmenin kaçınılmaz olduğunu gösterdiği ve en nihayetinde

⁷⁰¹ Richter, “The Cypriot Communist Party and the Comintern”, 106.

⁷⁰² Clement Dodd, *The History and Politics of the Cyprus Conflict*, New York: Palgrave Macmillan, 2010, 7.

⁷⁰³ Hill, *Kıbrıs Tarihi: Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi*, 480.

İngiliz döneminde uygulanmış olan düzenlemelerin, Kıbrıslı Rumlarla Kıbrıslı Türkler arasındaki bölünmeyi tamir edilemeyecek şekilde derinleştirdiği değerlendirilmektedir. Nitekim 1950 yılında Kıbrıslı Rumlar tarafından düzenlenen plebisitin, tartışmaya mahal vermeyecek şekilde yukarıdaki değerlendirmeleri doğruladığını ve iki halk arasındaki düşünsel bölünmenin tamamen gerçekleştiğini gösterdiğini ifade etmek yanlış olmayacaktır.⁷⁰⁴

Yukarıdaki bilgiler ışığında, 1571 tarihinden itibaren iki ayrı dil, iki ayrı din ve iki ayrı milliyete sahip Kıbrıslı Türkler ve Kıbrıslı Rumların karma yerleşim yerlerinde iç içe birlikte yaşamalarına rağmen ortak bir geçmiş oluşturmamış olmaları, Osmanlı döneminde tatbik edilen millet sistemi başta olmak üzere eğitim, din, ekonomi ve diğer sosyal alanlardaki uygulamaların iki halkın ayrışmasını pekiştirdiği, İngiliz döneminde ise *böl ve yönet* politikasının kaçınılmaz bir sonucu olarak Kıbrıslı Türklerin ve Kıbrıslı Rumların tamamen ayrıştığı ve nihayetinde 1950 yılında Rumlar tarafından gerçekleştirilen plebisitin bu ayrışmayı açıkça gözler önüne serdiği vurgulanmalıdır. Bununla birlikte Kıbrıslı Türkler ve Kıbrıslı Rumlar arasındaki düşünsel bölünmüşlüğü tamamladığı 1950 tarihinden sonraki dönemin, iki halkın ayrışmasına olan etkisini irdelenin yararsız olacağı, bunun yerine bahse konu tarihten itibaren iki halk arasındaki bölünmüşlüğü yönetilmesine ve bu sürecin sonunda tarih boyunca hiçbir dönem bütünleşmemiş olan iki halkı birleştirmek için gösterilen gayrete odaklanmanın daha faydalı bulgular ortaya çıkaracağı değerlendirilmektedir.

⁷⁰⁴ Kıbrıs sorununu uluslararasılaştırma ve böylelikle Birleşmiş Milletlerde artan popüleriteye sahip bir tema olan sömürgeciliği kullanarak İngilizleri baskı altına alma amacıyla AKEL tarafından organize edilen ve Kilise tarafından icra edilen 1950 plebisitinin sonucunda Kıbrıslı Rumların yüzde doksan altısı Yunanistan'la birleşmek arzusu içinde olduğunu göstermiştir. Dodd, *The History and Politics of the Cyprus Conflict*, 13. Eğer bir toplumun neredeyse tamamı bir konu üzerinde anlaşmışsa, bu çok açık bir şekilde o konu üzerinde toplumsal bir mutabakat olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Kıbrıslı Rumların komünistleri ve milliyetçileri ile birlikte neredeyse tamamının bir mutabakat etrafında toplanması ve enosisi açıkça arzuladığını belirtmesi, Kıbrıslı Türklerle bağına tamamen kopardığını göstermektedir. Sonuç olarak bu durum da Kıbrıslı Türklerle Kıbrıslı Rumlar arasındaki nihai bölünmenin gerçekleştiğini ortaya koymaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1960 KIBRIS CUMHURİYETİ'NİN BÜTÜNLEŞMECİLİK VE UZLAŞMACILIK YAKLAŞIMLARI ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ

İnsanlık tarihinin görmüş olduğu en tahrip edici savaş olan İkinci Dünya Savaşı, bir daha asla savaşlar yaşanmaması, acılar çekilmemesi ve nihai dünya barışına kavuşulabilmesi için çok önemli bir eşik noktası olmuştur. Nitekim milyonlarca insanın öldüğü, şehirlerin yakılıp yıkıldığı ve yaşanan acı travmaların günümüze kadar sürdüğü bu savaşın yıkıcılığından gerekli derslerin çıkarılması ve savaştan sonra tasarlanacak düzenlemelerle milletlerarası mücadelelerin, devletlerarası savaşların, mahallî çatışmaların ve etnik gruplaşmaların engellenmesi mümkün olabilirdi. Fakat insanlık, bu tarihi olaydan herhangi bir ders çıkarmamış, tam tersine savaştan sonra, belki topyekûn devletlerarası sıcak savaşın yaşanmadığı ancak çok daha uzun süreli, etkisi çok daha yıkıcı olan yeni bir savaş düzenini, “Soğuk Savaş” dönemini tasarlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı ertesinde oluşturulan yeni düzende, savaşın iki büyük galibi olan Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) süper güçler olarak öne çıkmış, buna karşı daha önce milletlerarası ilişkilerin başlıca ağırlık noktaları olan yenilmiş devletler Almanya ve Japonya ile birlikte savaşın galip devletleri olan fakat ekonomik olarak çöküntü içinde bulunan İngiltere ve Fransa geri plana itilmiştir.⁷⁰⁵ Bu doğrultuda özellikle İngiltere, Fransa ve Japonya gibi güçlü sömürge imparatorluklarının boşalttığı güç alanının, komünizmle yönetilen ve komünizmi tüm dünyada hâkim kılmak isteyen bir dış politika anlayışına sahip olan SSCB tarafından doldurulmaya çalışılması ve buna karşı olarak SSCB'nin yayılmasını engellemeye yönelik Batılı devletler tarafından çeşitli girişimlerde bulunulması, uluslararası ilişkilerde ilk defa doktrin ve ideoloji unsurunun en önemli mücadele konusu olmasına neden olmuştur. Nitekim bu rekabet çerçevesinde yeni uluslararası sistem, bir tarafta kapitalist liberal düzenin öteki tarafta ise totaliter komünist sistemin yer aldığı ve iki farklı dünya görüşünün çatıştığı bir mücadele alanına dönüşmüştür.⁷⁰⁶ Dolayısıyla artık yeni dünya, eski düzenin sömürgeci güçlerinden oluşan çok kutuplu bir dünya olarak değil, komünist düzeni benimseyen Doğu ve kapitalist sistemin temsilcisi Batı olmak üzere ikiye bölünmüş bir şekilde tasvir edilmekteydi.

Bununla birlikte İkinci Dünya Savaşı'nın yıkıcı ekonomik etkisinin bir sonucu olarak, Asya ve Afrika'daki sömürgelerinde güç kaybeden sömürgeci devletlere karşı bağımsızlık hareketleri başlamıştır. Bu mücadelenin sonucunda sömürge imparatorlukları yıkılmış ve bu coğrafyalarda

⁷⁰⁵ Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 363.

⁷⁰⁶ Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 363.

bağımsız birçok yeni devlet kurulmuştur. Özellikle Batılı güçlerin sömürgelerinde ortaya çıkan bu devletler, bağımsızlıklarını elde ettikten sonra ilk olarak ekonomik kalkınmayı hedef almış ve bu nedenle Doğu-Batı mücadelesinde her iki blokun dışında kalmayı tercih ederek “Bağlantısızlar” olarak adlandırılan bir üçüncü bloğu oluşturmuştur.⁷⁰⁷ Nihayetinde İkinci Dünya Savaşı ile bozulan uluslararası güçler dengesi ve savaştan sonra ortaya çıkan güçler boşluğu, iki kutuplu ve iki bloklu bir terazi sistemiyle doldurulmuş ve bu sisteme 1950’li yılların sonlarında “Üçüncü Blok” un eklenmesiyle uluslararası denge yeniden kurulmuştur.⁷⁰⁸ Yeni denge düzeninin en önemli sorunları ise, ideolojik çatışmalar etrafında yaşanan savaşlarla birlikte dünyanın hemen her bölgesinde bulunan sömürgelerdeki bağımsızlık mücadeleleri ve buna bağlı olarak etnik gruplar arası bölünmeler olmuştur.

İşte 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti uluslararası düzenin yeniden şekillenmeye başladığı bu dönemde kurulmuştur. Dolayısıyla Kıbrıs Türk halkı ve Kıbrıs Rum halkının ortaklığıyla oluşturulmuş olan bu yeni devletin yapısını kavrayabilmek için öncelikle dönemin şartlarının irdelenmesi gerekmektedir. Nitekim bu bölümde 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti’nin ortaya çıktığı koşullar incelenecek ve müteakiben ortaklık devleti bütünleşmecilik ve uzlaşmacılık yaklaşımları çerçevesinde analiz edilecektir.

3.1. 1960 Ortaklık Devletinin Oluşturulmasını Gerektiren Koşullar

Uluslararası sistemin yeniden şekillendiği ve sömürgecilığe karşı mücadelenin silahlı çatışmalara dönüştüğü bu süreçten şüphesiz en çok etkilenen ülke, dünyanın dört bir tarafında sömürgeleri bulunan Britanya olmuştur. Öyle ki sömürgelerini dominyon, koloni, himaye, manda veya koruma anlaşması gibi farklı hukuki bağlarla kendi İmparatorluğuna bağlamış olan Britanya, Singapur, Hong Kong, Hindistan, Filistin ve Mısır başta olmak üzere dünya etrafındaki neredeyse bütün sömürgeleriyle mücadele etmek zorunda kalmış ve nihayetinde bu çetin mücadeleler neticesinde, dekolonizasyon süreci olarak ifade edilen dönem içerisinde bazı sömürgelerinin bağımsızlıklarını tanımış, bazılarını ise farklı yöntemlerle hâkimiyeti altında tutmaya çalışmıştır.⁷⁰⁹

Bu çerçevede İngiltere’nin hâkimiyeti altında bulundurmak istediği sömürgelerinden birisinin de Kıbrıs Adası olduğu bilinmektedir. Nitekim özellikle savaşın yıkıcı ekonomik etkisinden son derece etkilenmiş olan İngiltere’nin, petrol yataklarının bulunduğu Orta Doğu ile küresel ticaretin geçiş güzergâhı olan Süveyş Kanalı’nın kesişim noktasında yer alan Kıbrıs’tan

⁷⁰⁷ Uçarol, *Siyasi Tarih*, 679.

⁷⁰⁸ Uçarol, *Siyasi Tarih*, 680.

⁷⁰⁹ Britanya İmparatorluğunun dekolonizasyon süreci için bkz. William Roger Louis, *Ends of British Imperialism*, London: I.B. Tauris, 2006; A.N. Porter and A.J. Stockwell, *British Imperial Policy and Decolonization: Volume 1, 1938-1951*, New York: Palgrave Macmillan, 1987; A.N. Porter, A.J. Stockwell, *British Imperial Policy and Decolonization: Volume 2, 1951-64*, London: Palgrave Macmillan, 1989.

vazgeçmesi beklenemezdi. Fakat dünyanın neredeyse tüm bölgelerinde başlayan anti-sömürgecilik hareketine paralel olarak oluşan uluslararası konjonktürün Rumları enosis yolunda umutlandırması ve bu doğrultuda Rumlar tarafından savaş öncesinde başlatılan silahlı tedhiş hareketlerinin savaş sonrasında eski canlılığıyla yeniden ortaya çıkması, İngiltere’yi oldukça zorlamaktaydı.⁷¹⁰ Aynı zamanda BM nezdinde uluslararası toplumun sömürgeciliğe karşı takındığı tavır, İngiltere’yi diplomatik olarak baskı altına almaktaydı. Bununla birlikte Yunanistan’ın kendi saflarında savaşa girmesi nedeniyle Ada’nın Yunanistan’la bağlanmasına sempati duyan Dışişleri Bakanlığı ile bu olasılığa şiddetle karşı çıkan Sömürge Bakanlığı arasında ciddi bir anlaşmazlık bulunması da İngiltere adına zor olan şartları daha da sorunlu hale getirmekteydi.⁷¹¹ Nihayetinde Rumlar tarafından başlatılan silahlı tedhiş hareketleri, uluslararası kamuoyu baskısı ve kendi iç politikasında yaşadığı sorunlar etrafında çaresiz kalmış olan İngiliz hükümeti, Ada’da kurmuş olduğu mevcut anayasal düzenle barınamayacağını anlamış ve uluslararasılaşmış olan Kıbrıs sorunu için çeşitli anayasal tasarımlar hazırlama yoluna girilerek 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti’ne giden sürecin başlamasına neden olmuştur.

İngiltere’nin çeşitli sorunlar yaşamasına sebep olan yeni uluslararası konjonktür, Türkiye ve Yunanistan için de yeni sorun sahalarının doğmasına yol açarak bahse konu iki devletin özellikle SSCB ve komünizm tehlikesi ile yüzleşmek zorunda kalmasına neden olmuştur. Bu çerçevede, savaşın hemen sonrasında 19 Mart 1945 tarihinde SSCB Dışişleri Bakanı Molotov’un Büyükelçi Sarper’e verdiği ve 1925 yılından itibaren süren Dostluk ve Saldırmazlık Paktı’nın kaldırılmasını içeren nota ile başlayan, sonrasında ise SSCB’nin boğazlardan üs istemesi ve Doğu’da sınır düzenlemeleri talepleriyle devam eden Sovyet baskısı, Türk dış politikasının oldukça sıkıntılı günler geçirmesine sebep olmaktaydı.⁷¹² Bu taleplerin akabinde SSCB’nin 7 Ağustos 1946 yılında Türkiye’ye sert bir nota göndererek suyuollarının ortak kullanımı üzerindeki isteklerini tekrarlaması ve aynı dönemde Kafkasya ve Karadeniz’de askeri tatbikatlar icra etmesi, Türk dış politikasını kökten değiştirecek bir yola

⁷¹⁰ Anastasia Yiangou, *Cyprus in World War II*, London: I&B Tauris, 2010, 163. Bu noktada Kıbrıslı Rumların, İngiliz sömürgelerinin neredeyse tamamında başlayan bağımsızlık hareketlerine paralel olarak enosis girişimlerini hızlandırdığını, 1950 Plebisiti ile bu girişimleri yeni bir evreye taşıdığını ve nihayetinde bu faaliyetlerin İngiliz hükümetini oldukça zor durumda bıraktığını bir gerçek olarak ifade etmek gerekmektedir. Bununla birlikte, Britanya’nın diğer sömürgelerinde başlayan bağımsızlık girişimlerinin tamamının bağımsız bir devlet kurmak amacıyla geliştiği, ancak bunun tek istisnası olarak Kıbrıslı Rumların bir sömürge Adası olan Kıbrıs’ı başka bir devletin sömürüsüne vermek için mücadele ettiği mutlaka vurgulanmalıdır. Aynı zamanda Rumların Ada’nın tek etnik unsuru olmadığı, Kıbrıslı Türklerin de kendi geleceklerini tayin etme hakkına sahip olduğu belirtilmelidir. Bu çerçevede ayrıca silahlı tedhiş örgütü EOKA’nın hem İngilizlere hem de Kıbrıslı Türklere karşı girişmiş olduğu silahlı eylemleri “özgürlük savaşı” sıfatı ile tanımlamanın oldukça ciddi bir yanılğı olacağı not edilmelidir.

⁷¹¹ Yiangou, *Cyprus in World War II*, 163.

⁷¹² SSCB’nin 1950-1960 dönemindeki Türk dış politikasına etkisi için bkz. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Cilt I: 1919-1980*, İstanbul: İletişim yayınları, 2009, 499-508.

sürüklemiştir.⁷¹³ Öyle ki SSCB tarafından açık bir şekilde toprak bütünlüğü tehdit edilen Türkiye, dönemin diğer süper gücü ABD ile özellikle boğazlar konusu üzerinden politikalarını uyumlaştırmak gayretine girişmiş, bu vesileyle başlayan ilişkiler Truman Doktrini çerçevesindeki Marshall Yardımları ile devam etmiş ve nihayetinde bu sürecin sonucunda Türkiye Batı ittifak sistemi olan NATO'ya katılım sağlayarak yeni düzende tarafını seçmiş veya seçmek zorunda kalmıştır.

Türkiye'nin Sovyet tehdidi altında bulunduğu dönemde, Yunanistan'ın da komünizm tehdidi altında iç savaşa bölünme tehlikesi yaşadığı ifade edilmelidir. Nitekim Alman işgalinde aynı amaç doğrultusunda ortak hareket eden “Halkın Ulusal Kurtuluş Ordusu” adı verilen ve yaklaşık iki milyona yakın üyeye sahip sol eğilimli silahlı örgüt ve bu örgütün siyasi kolu olan “Ulusal Kurtuluş Cephesi” ile milliyetçi eğilime sahip “Ulusal Cumhuriyetçi Yunan Cephesi” arasında işgal sonrası başlayan iktidar mücadelesi, süreç içerisinde silahlı çatışmaya dönüşmüş ve bu çatışmaların ülke geneline yayılması ile Yunanistan bir iç savaşa sürüklenmişti. 1946 yılında başlayan iç savaş, silahlı gücü elinde bulunduran milliyetçilerin, komünistlere karşı başlatmış olduğu askeri operasyonlarla üç yıl boyunca devam etmiş ve nihayetinde 1949 yılında komünist güçlerin bertaraf edilmesiyle savaş sona ermişti.⁷¹⁴ Fakat iç savaşta bertaraf edilmesine rağmen Yunanistan içerisindeki komünist hareket tam olarak engellenememiş ve Sovyetlerin arka çıktığı komünistler Yunan hükümetini baskı altına almaya ve böylelikle ülke içerisinde komünizm tehlikesi yayılmaya devam etmiştir. Nihayetinde bu şartlar altında oldukça zor bir durumda bulunan Yunanistan, emekli bir general olan Plastiras Başbakanlığındaki koalisyon hükümetinin almış olduğu tarihi bir kararla, Türkiye ile aynı tarihte NATO saflarına katılmış ve böylelikle Sovyet baskısı ile beraber ülke içerisindeki komünizm tehlikesi nihai olarak bertaraf edilmiştir.⁷¹⁵

Türkiye'nin SSCB baskısı altında, Yunanistan'ın ise bu baskıyla birlikte komünizm tehlikesi içerisinde bulunduğu, dolayısıyla iki devletin ortak tehlide karşı ortak hareket etmesi gerektiği bu dönemde kaçınılmaz olarak Türk-Yunan ilişkileri oldukça ileri düzeye erişmiştir. Bu gelişmeler ışığında başlayan Türk-Yunan yakınlaşması, 18 Şubat 1952 tarihinde iki devletin aynı anda NATO'ya üye olmasıyla daha da pekişmiş, ABD desteğiyle ve NATO'nun askeri stratejileri gereği 28 Şubat 1953 tarihinde kurulmuş olan Balkan Paktı ile de bu yakınlaşma

⁷¹³ Sabit Duman, *Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1990, 28.

⁷¹⁴ Yunanistan iç savaşına ilişkin bkz. Richard Clogg, *Yunanistan'ın Kısa Tarihi*, Çev. Dilek Şendil, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2013, 138–143.

⁷¹⁵ John S. Koliopoulos, Thanos M. Veremis, *Modern Greece: A History since 1821*, West Sussex: Wiley Blackwell, 2010, 127–131.

stratejik müttefiklik düzeyine ulaşmıştır.⁷¹⁶ Böylelikle hem ilişkilerin gelişmesi ile iki ülke arasında güvenlik sorunu tamamen ortadan kaldırılmış, hem NATO üyeliği ile Batı güvenlik sistemine entegre edilerek Sovyet baskısı bertaraf edilmiş, hem de Balkan Paktı ile bölgesel güvenlik sistemi geliştirilmiştir. Aynı zamanda Stalin'in 1953 tarihinde ölümü sonrası SSCB'nin dış politikada strateji değiştirerek uluslararası ilişkilerde gerginliğin azaltılmasına yönelik adımlar atması, Türkiye ve Yunanistan üzerindeki Sovyet yayılmacı baskısının iyiden iyiye azalmasına neden olmuştur.⁷¹⁷ Böylelikle özellikle NATO üyeliği sonrası iki ülke için güvenlik bağlamında dış politika sorunları büyük ölçüde ortadan kalkmış ve bu dönemden itibaren Türkiye ve Yunanistan, enerjilerinin büyük bölümünü iç politikaya harcamaya başlamıştır.

Türkiye ve Yunanistan'ın dış politikada öncelik olarak belirlediği toprak bütünlüğü ve güvenlik konularına ilişkin meselelerle uğraştığı bir dönemde Kıbrıs'ta yeni bir gelişme olarak Kition Metropolitik Makarios Başpiskopos seçilmiş ve hemen ardından Makarios'un öncülüğünde 1950 Plebisiti düzenlenmiştir. Bu referandumun amacı, şüphesiz o dönemin en önemli uluslararası olgularından birisi olan Self-Determinasyon hakkına atıf yapılarak enosis arzusunu Birleşmiş Milletlere taşımak olmuştur. Bu doğrultuda Kıbrıslı Rumlar, 1950 yılının ocak ayında yapılan referandumla ilgili Yunanistan'a bir delege heyeti göndermiş ve Yunanistan'dan referandumun sonucunun BM'ye aktarılması için yardım istemiştir. Fakat bu dönemde dış ve iç politikada zor şartlar altında bulunan Yunanistan, soruna müdahil olmak için isteksiz davranmış ve konuya ilişkin Cumhurbaşkanı Yardımcısı Georgios Papandreou tarafından yapılan; *"Bugün Yunanistan, biri İngiltere diğeri ABD olan iki ciğerle nefes almaktadır. Bu nedenle, Kıbrıs konusu yüzünden nefessiz kalarak boğulmaya dayanamaz."* açıklaması ile Rum heyetinin taleplerini kabul etmemiştir.⁷¹⁸

Öyle ki aynı dönemde 1950 Plebisiti münasebetine ilişkin olarak dönemin Türk Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak tarafından 23 Ocak 1950 tarihinde yapılan açıklamada; *"Muhterem arkadaşlar, Kıbrıs meselesi diye bir mesele yoktur. Bunu bir müddet evvel gazetecilerin bir sualine cevaben de söylemiştim. Kıbrıs diye bir mesele yoktur, çünkü Kıbrıs, İngiltere'nin hâkimiyeti ve idaresi altındadır. İngiltere'nin bu Ada'yı başka bir devlete devretmek hususunda en küçük bir niyeti, bir temayülü olmadığını biliyoruz. Bu hususta tam kanaatimiz vardır. Kıbrıs'ta yapılan şu veya bu hareketi bu vaziyeti değiştiremez, değiştiremeyecektir."*⁷¹⁹

⁷¹⁶ Oran, *Türk Dış Politikası Cilt I: 1919-1980*, 588–591.

⁷¹⁷ Oran, *Türk Dış Politikası Cilt I: 1919-1980*, 508.

⁷¹⁸ Giasemi Ververi, Serdar Örnek, *Yunanistan Perspektifinden Kıbrıs Sorunu*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016, 39.

⁷¹⁹ Sebile Yıldız Aybak, *1950-1983 Yılları Arasında Kıbrıs Sorunu ve TBMM'deki Yankıları*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017, 14.

ifadelerinin sarf edilmesi, Yunanistan gibi Türkiye'nin de Kıbrıs'taki gelişmelere ilgisiz olduğunu göstermekteydi.

Peşi sıra yapılan bu açıklamaların danışıklı olup olmadığına dair ortada bir kanıt bulunmamaktadır. Fakat dönemin uluslararası konjonktürü ve Türkiye ile Yunanistan'ın uğraştığı dış politika sorunları göz önüne alındığında, her iki devletin de İngiltere'nin toprağı olan Kıbrıs'taki sorunları gündeme getirmek suretiyle İngilizlerle ve dolayısıyla ABD ile bir kriz yaşamak istemediği aşikârdır. Bununla birlikte özellikle NATO şemsiyesi altına girdikten sonra komünizmi ülke içerisinde kontrol altına alan ve böylece güvenlik sorununu büyük ölçüde çözmüş olan Yunanistan'ın, bu tarihten itibaren Kıbrıs konusunda politika değiştirerek 16 Ağustos 1954 tarihinde Kıbrıslı Rumların enosis taleplerini BM'ye taşıması, bu olguyu doğrular niteliktedir. Başka bir ifadeyle, 1954 yılına kadar SSCB ve komünizm tehlikesine karşı İngiltere ve ABD desteğini göz önüne alan ve bu nedenle Kıbrıs'taki gelişmelere kayıtsız kalan Yunanistan, güvenlik sorununu çözdükten sonra Kıbrıs sorununa doğrudan taraf olmuş ve böylece dış politikadaki tutarsız tutumunu gözler önüne sermiştir. Bununla birlikte Yunanistan'ın keskin bir politika değişikliği ile Kıbrıs sorununu BM'ye taşımasının konunun uluslararasılaşmasına neden olduğu, böylelikle bu tarihten itibaren İngilizlerin Kıbrıs'ı kontrol altında tutmak için uluslararası toplum tarafından baskı altına alınmaya başladığı, dolayısıyla 1960 ortaklık devletine giden sürecin bu başvuru ile hız kazandığı vurgulanmalıdır.⁷²⁰

Yunanistan'ın Kıbrıs sorununa ilişkin politika değişikliğine rağmen Türk dış politikasında konu hakkında bir tavır değişikliği oluşmaması da oldukça kayda değerdir. Nitekim Yunanistan'ın enosis başvurusunun reddedildiği BM oylamasından hemen bir gün sonra, 17 Aralık 1954 tarihinde dönemin Başbakanı Adnan Menderes tarafından aşağıda yer aldığı şekilde sarf edilen sözler dikkat çekicidir.

*“Bu sorun bütünüyle kapandığı için artık bağlaştığımız Yunanistan ile aramızdaki dostluğun gölgelenmemesine dikkat ve özen göstermek zamanı gelmiş bulunuyor. Ashında ilk günden beri itidalini muhafaza etmiş ve dostluk duygularıyla bağlaştığımızın manevi isterlerine uymakta hiç kusur etmemiş bulunan Türk hükümeti, bu görüş ve inançla iki ülkenin ilişkilerinin yeni yeni gelişmelere kavuşması yolundaki çabalarına içtenlik ve karalılıkla devam edecektir.”*⁷²¹

⁷²⁰ 16 Ağustos 1954'te Yunanistan'ın BM temsilcisi, Başpiskopos Makarios'un bir dilekçesi eşliğinde Kıbrıs Rum halkının başvurusunu, BM Genel Meclisinin gelecek toplantısında gündeme alınmasını resmen talep etmiş, İngiltere ise bu konunun iç meselesi olduğunda ısrar etmiştir. 24 Eylül 1954 tarihinde 11 çekimser oy, 19 karşı oy ve 30 olumlu oy ile konunun BM gündemine alınması kabul edilmiştir. Bu karar Yunanistan ve Kıbrıs'ta memnuniyetle karşılanmış ve büyük bir kazanç olarak algılanmıştır. Ancak 17 Aralık 1954'te BM'de Kıbrıs'a Self-Determinasyon hakkının verilmesi hususu, yapılan oylamada 8 çekimser ve 50 devletin oyu ile reddedilmiştir. Tarihin ironisi de Yunanistan'ın bu karara destek vermesi olmuştur. Ververi, Örnek, *Yunanistan Perspektifinden Kıbrıs Sorunu*, 42.

⁷²¹ Nazım Güvenç, *Kıbrıs Sorunu: Yunanistan ve Türkiye*, İstanbul: Çağdaş Politika Yayınları, 1984, 48.

Türk hükümetinin Yunanistan'ın Kıbrıs konusundaki BM başvurusunu görmezden gelerek, konuyu sıradanlaştırması gerçekten şaşırtıcıdır. Bununla birlikte Kıbrıs sorunundaki kayıtsızlığın, Kıbrıslı Rumların kurmuş olduğu EOKA terör örgütünün 1 Nisan 1955 tarihinde ilk silahlı eylemini gerçekleştirmesi ile yoğun bir kamuoyu ilgisine dönüştüğünü belirtmek gerekmektedir. Nitekim EOKA'nın silahlı saldırılarının arttığı bu dönemde, diplomatik alanda anti-sömürgeciliğin prestijini ustaca sömüren Yunanistan ve Kıbrıslı Rumlar karşısında yalnız kalan İngiltere'nin, Türkiye'yi yanına alma arzusu doğrultusunda Kıbrıs sorununu görüşmek üzere Yunanistan'la birlikte Türkiye'yi de Londra Konferansı'na davet etmesi, Türk hükümetinin artık Kıbrıs sorununa doğrudan müdahil olmaktan kaçamayacağı anlamına gelmekteydi.⁷²² Böylelikle 16 Ağustos 1954 tarihinde uluslararasılaşan Kıbrıs sorunu, 1955 yazındaki Londra Konferansı'nda artık görmezden gelinemeyecek ve Türkiye'nin de dâhil olduğu bir yöntemle çözülmesi gerekecek bir konu halini almıştı.

Bilindiği üzere Londra Konferansı'nın başarısızlıkla sonuçlanması ve daha da önemlisi konferansın 6-7 Eylül Olaylarını tetiklemesi, Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkilerin gerilmesine neden olduğu kadar Türk kamuoyunun Kıbrıs meselesini tamamen sahiplenmesine de neden olmuştur. Öyle ki artık Türk hükümeti, *"Kıbrıs sorunu diye bir mesele yoktur"* olgusunu bir kenara bırakarak sorunun doğrudan bir tarafı haline geldiğini kabul etmiştir. Diğer taraftan 6-7 Eylül Olaylarından sonra Yunanistan'da bahse konu olaylara karşı her kesimden geniş tepkiler oluşmuştur. Bu kapsamda Türk azınlıkların yaşadıkları yerlerde muhtemel saldırılara karşı tedbirler alınması durumun vahametini göstermekteydi. Aynı zamanda Yunan hükümeti, Türk makamlarına verdikleri bir notayla, *"Türk makamlarının karışıklıkları önlemek için gerekli tedbirleri almak bahsinde gösterdikleri atalet ve muvaffakiyetsizliğini"* protesto etmiş ve akabinde Yunan kamuoyu baskısının bir sonucu olarak Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanması konusunda daha ciddi adımlar atılmasına karar vermiştir.⁷²³ Nihayetinde 6-7 Eylül Olayları sonrası her iki devletin kamuoyunda oluşan milliyetçi akım neticesinde Türkiye ve Yunanistan arasındaki ikili ilişkiler gerginleşmeye başlamış ve bu sürecin sonucunda iki devlet Kıbrıs konusunda tamamen ayrılmıştır.

Bu noktaya kadar 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması sürecini şekillendiren gelişmelere ilişkin kısaca, İkinci Dünya Savaşı sonrası sömürgecilğe karşı başlayan hareketlerin özellikle ekonomisi çökmüş olan İngiltere'yi sömürgelerinden çekilmeye zorladığı, bu durumun bir İngiliz sömürgesi olan Kıbrıs'a da yansıdığı, ilk başta SSCB ve komünizm baskısı altında

⁷²² Güvenç, *Kıbrıs Sorunu: Yunanistan ve Türkiye*, 49-51.

⁷²³ Bu doğrultuda Yunanistan, 23 Eylül 1955 tarihinde Kıbrıs sorununa ilişkin BM'ye bir başvuru daha yapmış fakat bu başvuruda BM tarafından kabul edilmemiştir. Faruk Bekarlar, *Kıbrıs Sorunun Doğuşu: Menderes Dönemi Türk-Yunan İlişkileri*, İstanbul: Arayış Yayın Ajansı, 2006, 154.

bulunan Türkiye ve Yunanistan'ın, İngiltere ve dolayısıyla en yakın müttefiki ABD ile ilişkilerini geliştirmek ve Sovyet baskısı karşısında bu ülkelerin desteğini almak için Kıbrıs konusuna kayıtsız kalmak zorunda kaldığı, fakat daha sonra özellikle NATO güvenlik şemsiyesi altına girmeyi müteakip tarafların Kıbrıs'a ilgilerini yönlendirmeye başladığı ve aynı şekilde bu ilgiyi önemli bir fırsat olarak gören İngiltere'nin, artık Kıbrıs'ta daha fazla egemenliğini sürdüremeyeceğini anladığı noktada tarafları Londra Konferansı'na çağırması ve konferans esnasında 6-7 Eylül Olaylarının başlaması sonrasında Ada'da kesin bir kalıcı çözüm bulmak arayışlarına girmek durumunda kaldığı ifade edilebilir.

Nitekim bu arayışlar çerçevesinde 1956 yazı içerisinde İngiliz Hükümeti, Kıbrıs için yeni bir anayasa hazırlanması üzerine harekete geçmiş ve bu maksat için anayasa komiseri sıfatıyla Lord Radcliffe'i tayin etmiştir. Aslında ilk olarak Londra Konferansı'nda görüşülen yeni anayasa konusu Radcliffe'in Ada'ya gelişle somutlaşmıştı.⁷²⁴ Bu dönemde yeni anayasa tasarısı hakkında Sömürgeler Bakanı Lennox Boyd, anayasanın hazırlanışı için sunulan şartların başında, İngiliz idaresi altında Ada'ya "Self Government"⁷²⁵ verilmesi olduğunu hatırlatarak, *"İngiliz hükümetinin Self-Determinasyon hakkını tanıdığını daha önce de tasvip ettiğini, milletlerarası ve stratejik durum müsaade ettiğinde ve Self Government tatmin edici bir şekilde işlediği takdirde hükümetin, Self-Determinasyon hakkının Kıbrıs'a uygulanması meselesini tekrar gözden geçirmeye hazır olacağını, bu gözden geçirme için vakit geldiğinde Kıbrıs Türk cemaatine, Kıbrıs Rum cemaatininkinden az olmamak üzere, kendi kaderlerini kendileri tayin etme hakkının verilmesinin garanti altına alınacağını, başka bir deyişle İngiliz hükümetinin Ada'da uygulanacak olan Self-Determinasyon'un nihai seçme hakları arasında TAKSİM'i de ihtiva etmesini kabul ettiğini"* açıklamıştır.⁷²⁶ Boyd ayrıca aynı dönemde yaptığı başka bir açıklamayla, *"şayet Kıbrıslı Rumlar hür irade hakkına sahip ise Kıbrıslı Türkler de aynı hakka sahiptir."* demiş ve Kıbrıs'ın Yunanistan ile Türkiye arasında taksim edilmesini önermiştir.⁷²⁷ Oberling'e göre Boyd'un bu fikri, Ankara ve Kıbrıs Türk kesiminde derhal olumlu bir duygu yaratmış ve *"ya taksim ya ölüm"* parolası bu öneriden sonra ortaya çıkmıştır.⁷²⁸ Bu kapsamda

⁷²⁴ Londra Konferansı sırasında Britanya delegesi, Kıbrıs'a Self-Government yani iç muhtariyet verilmesini, Türk halkına nüfusuna göre bir oran veren fakat çoğunluğa dayanan bir meclis kurulmasını, Vali'nin yetkisinde kalacak olan dışişleri, savunma ve iç güvenlik konuları haricindeki konular için Kıbrıslı Türk ve Kıbrıslı Rum bakanlar atanmasını, yeni idarede "Kıbrıslı" bir Başbakan'ın meclis tarafından seçilmesini içeren yeni bir anayasa teklif etmiştir. Gazioğlu, *İngiliz İdaresinde Kıbrıs: Statü ve Anayasa Meseleleri*, 97-98. Bu noktada Londra Konferansı'nda görüşülen bu tekliflerin, Kıbrıs'ta müteakip dönemde yapılacak olan tüm anayasa çalışmalarının ve hatta 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasasının temel esaslarını oluşturduğunu belirtmek faydalı olacaktır.

⁷²⁵ Rumların isteği olan Self-Determinasyona karşı İngilizler Londra Konferansında ortaya attığı Self-Government tezini güçlü şekilde dile getirmeye başlamış ve 1958 yılına kadar Kıbrıs sorununu Self-Government üzerinden şekillendirmeye çalışmıştır.

⁷²⁶ Gazioğlu, *İngiliz İdaresinde Kıbrıs: Statü ve Anayasa Meseleleri*, 126.

⁷²⁷ Oberling, Bellapais'e Giden Yol, 47.

⁷²⁸ Oberling, Bellapais'e Giden Yol, 47.

Boyd'un açıklamalarının, Radcliffe'in hazırlamış olduğu anayasa tasarısının hangi ön şartlar altında hazırlandığını göstermesi bakımından oldukça kayda değer olduğunu not etmek gerekmektedir. Öte yandan bu açıklamalardan ortaya çıkarılacak daha da önemli bir sonuç, İngiliz hükümetinin, Türk tarafının taksime ilişkin tezi tam olarak netleşmemişken, Kıbrıslı Türklerin de Kıbrıslı Rumlar gibi kendi kaderini tayin hakkına sahip olduğunu kabul etmesidir. Başka bir ifadeyle İngiliz hükümeti, 1960 ortaklık devletinin kendi kaderini tayin hakkına sahip olan iki halk tarafından kurulduğunu, dolayısıyla Ada'da iki halkın var olduğunu henüz 1956 yılında onaylamıştır.

Boyd'un açıklamaları çerçevesinde Kıbrıs'ta ilgili tüm taraflarla görüşen Radcliffe, yaklaşık altı aylık bir çalışma sonucunda 19 Aralık 1956 tarihinde, hazırlamış olduğu anayasa tasarısını açıklamıştır. Bahse konu tasarıya göre Kıbrıs'ta oluşturulacak yeni yönetim, Kıbrıslı Rumlarla Kıbrıslı Türklerden oluşan teşrii meclis ile Valinin başında olacağı yürütme olmak üzere iki başlı olacaktı. Bu kapsamda anayasa tasarısı, Kıbrıs'ın İngiliz hâkimiyetinde kalmasıyla beraber dış işleri, savunma ve iç güvenliği teşkil eden bütün mevzuatın İngiliz hükümetinin yetkisine bırakılmasını öngörmekte, aynı zamanda Ada'daki iki halkı teşkil eden Kıbrıslı Türklerin ve Kıbrıslı Rumların cemaatsel haklarını korumak maksadıyla lüzum görülen düzenlemeleri içermekte ve nihayetinde Kıbrıs'ın bir özerk yapıya kavuşturulmasını tasarlamaktaydı.⁷²⁹ Böylelikle Radcliffe Anayasası, Kıbrıs'a bir yönetim özerkliği vermekle birlikte cemaatsel haklara vurgu yapmakta ve böylece ilk defa somut bir şekilde Ada'daki iki farklı halkın varlığına göz kırpan bir çalışma olarak ön plana çıkmaktaydı.

Bu tarihe kadar yapılmış olan yeni idare yapısı bağlamında en kapsamlı çalışma olan Radcliffe Anayasası, özünde özerklik içerdiği ve Self-Determinasyonu kapsam dışında bıraktığı için beklenildiği şekilde Kıbrıslı Rumlar ve Yunanistan tarafından derhal reddedilmiştir.⁷³⁰ Yürürlüğe girmemesine rağmen Radcliffe Anayasasının Kıbrıs sorununa yeni bir boyut kazandığı ve özellikle iki cemaatin haklarını korumaya yönelik geliştirilen düzenlemelerin müteakiben hazırlanan tasarılar yol gösterdiği belirtilmelidir. Bununla birlikte Kıbrıslı Rumlar ve Yunanistan tarafından özerkliği içeren bir planın kabul edilmemesi, İngiliz hükümetinin soruna yeni bir bakış açısı getirmesine neden olmuş ve nihayetinde İngilizlerle birlikte ilgili taraflarca Kıbrıs'a bağımsızlık verilmesi düşüncesi tartışılmaya başlamıştır.

Kıbrıs Adası için uluslararası toplumun şekillendirdiği bağımsızlık düşüncesi, Radcliffe'in çalışmalarından hemen sonra İngiltere Başbakanı Harold Macmillan'ın, daha sonraları

⁷²⁹ Radcliffe Anayasa'nın tamamı için bkz. Gazioğlu, *İngiliz İdaresinde Kıbrıs: Statü ve Anayasa Meseleleri*, 131–144.

⁷³⁰ Ververi, Örnek, *Yunanistan Perspektifinden Kıbrıs Sorunu*, 55.

Macmillan Planı olarak anılacak olan yeni anayasa önerisi ile yazılı bir hale gelmiştir. Bu kapsamda, 19 Haziran 1958 tarihinde açıklanan ve 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti öncesi ortaya konan son tasarı olan Macmillan Planı özetle, Britanya'nın yanında Türkiye ve Yunanistan'dan birer temsilcinin Ada yönetiminde söz sahibi olmasını ve dört Rum temsilciye karşı iki Türk temsilcinin yer alacağı bir "İşbirliği Konseyi" kurulmasını içermekte ve aynı zamanda her cemaat için ayrı bir meclis ve ayrı belediye yönetimleri aracılığıyla genişletilmiş bir otonomiye öngörmekteydi.⁷³¹ Tüm taraflarca reddedilmesine rağmen Macmillan Planı'nın, bu döneme kadar tasarlanmış olan en cesur plan olarak kayıtlara geçtiğini belirtmek gerekmektedir.⁷³²

Macmillan Planı'nın, Ada'nın bağımsızlığı yolunda bir mihenk taşı olması nedeniyle oldukça kayda değer olduğu ifade edilmelidir. Öyle ki Gülboy, otonomi açısından bu düzenlemelerin 1960 Anayasası ile benzerlik taşıdığını, dış aktörlere yönetim yetkisi verilmesinin 1960 düzenlemesinde tanımlanan garantörlük hakkının öncülü olarak görülebileceğini, planın beş ila yedi yıllık limitli öz-yönetime dayanan bir geçiş dönemi öngörerek bu süre içerisinde tarafların güç paylaşımına adapte olacağını varsaydığını belirtmektedir.⁷³³ Gülboy'un değerlendirmelerine paralel olarak James Wolfe, plan içerisindeki ayrı belediyeler konusuna vurgu yaparak, Macmillan'ın sunmuş olduğu iki cemaatin haklarına değinen düzenlemelerin ve özellikle her cemaat için ayrı belediyeler oluşturulacak olmasının, hükümet işlevlerinin cemaatsel sınırlara göre devredilmesi anlamına geldiğini ve dolayısıyla aslında 1960 ortaklık devletinin temel esaslarının bu planla oluşturulduğunu not etmektedir.⁷³⁴

Bu noktada Macmillan'ın önermiş olduğu düzenlemelerin Kıbrıs'ta bağımsızlığı öngören ilk ortaklık planı olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Nitekim bu döneme kadar özerklik çerçevesinde tasarlanan geçmiş planlar, Kıbrıslı Türklerin ve Kıbrıslı Rumların ortaklığından ziyade İngiliz hükümeti yönetimi altında belli şartlarda birliktelik içerirken, Macmillan Planı hem iki halka yönetsel yetkiler vermekte hem de bir ortaklık yönetimi içermekteydi. Dolayısıyla eğer tüm taraflarca tamamiyle reddedilmeseydi, iki halkın ortak yönetimi ile ortak bir devlet öngören Macmillan Planı'nın da çalışma kapsamında bütünleşmecilik ve uzlaşmacılık yaklaşımları çerçevesinde analiz edilmesi gerektiği belirtilmelidir. Fakat Macmillan Planı'nın uygulamaya konmamış olması nedeniyle yapılacak analizin, plandan sonra gerçekleştirilen 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti müzakere süreci ile başlatılmasının daha doğru olacağı değerlendirilmektedir.

⁷³¹ Gülboy, "Çatışma Yönetiminde Ortaklıkçı Model", 185.

⁷³² Planın detayları ve taraflarca reddedilme gerekçeleri için bkz. Ahmet Gazioğlu, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs III (1951-1959): Enosis'e Karşı Taksim ve Eşit Egemenlik*, Ankara: Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi, 1998, 400-408.

⁷³³ Gülboy, "Çatışma Yönetiminde Ortaklıkçı Model", 186.

⁷³⁴ Wolfe, "Cyprus: Federation under International Safeguards", 77.

3.2. 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Müzakere Sürecinin İncelenmesi

Ada'da uzun süredir devam eden çatışmaları ve iki halkın güvenlik kaygılarını önlemek için bir ayırım hattı oluşturma girişimleri, ilk defa 1956 yılında İngiliz Sömürge yönetiminin aldığı önlemlerle başlatılmış ve bu amaçla İngiliz askerlerinin çektiği tel örgülerle başkent Lefkoşa ikiye bölünmüştü. Böylece bugün Yeşil Hat olarak bilinen ve başkentlin iki halkını birbirinden ayıran hattın sur içi bölümü, henüz 1956 yılında Mason-Dixon Hattı adıyla bir bölünme çizgisi olarak ortaya çıkmıştı.⁷³⁵ O tarihten günümüze kadar devam eden bu bölünmüşlüğün ortadan kaldırılması için, ne tel örgülerin çekildiği yıl olan 1956'daki Radcliffe'in anayasa tasarısı ne ertesi yıl ortaya konan Macmillan Planı ne de yaklaşık 60 yıldır devam eden çözüm müzakereleri başarılı olmuştur. İki halkın aralarındaki bölünmüşlüğü bir kenara bırakıp ortaklaşa hareket ettikleri tek dönem, Kıbrıslı Türkler ve Kıbrıslı Rumların eşit egemenliği ile kurulmuş olan 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti devleti olmuştur. Öyle ki bu ortaklığın da yalnızca üç yıl sürmesi, aslında iki halkın iş birliğinin gerçekte zorlama bir birliktelik olduğunu göstermiştir. Bununla birlikte 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'ndeki ortaklık sürecinin irdelenmesi günümüzdeki sürece ışık tutması bakımından oldukça önemlidir. Nitekim her iki halkın, ortak devlete yönelik farklı yaklaşımlarının aslında bugün de aynen geçerli olduğu bilinmekte ve bu nedenle bir laboratuvar işlevi gören 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin, Anayasası ile birlikte öncesi ve sonrasındaki gelişmelerin incelenmesinin oldukça faydalı bulgular ortaya çıkaracağı değerlendirilmektedir.

Bu kapsamda ilk olarak, 1960 ortaklık devletinin kurulmasına giden sürecin en önemli dönüm noktasının 5 Aralık 1958 tarihli ve 1287 sayılı BM Genel Kurul Kararı olduğu vurgulanmalıdır. Bahse konu karar öncesinde Yunanistan, Macmillan Planı'nın başarısız olması ertesinde, Kıbrıs meselesine ilişkin NATO bünyesinde bir çözüm yolu aranmasına yönelik NATO Genel Sekreteri SPAAK'ın girişimlerinin de sonuçsuz kalmasını bir fırsat olarak görerek meseleyi bir kez daha BM'ye götürmüş ve BM'den enosis kararının çıkmasını ummuştur. Fakat BM Genel Kurulunun konuya ilişkin, *"Genel Kurul, Birleşmiş Milletler Şartı'na uyumlu olarak, tarafların barışçıl, demokratik ve adil bir çözüm bulunmasına ilişkin gayretlerine devam edeceğine güvenini ifade eder."*⁷³⁶ ibareleriyle almış olduğu 1287 sayılı karar, Yunanistan'ı derin hayal kırıklığına uğratmış ve bu tarihten itibaren artık enosisin istediği şartlarda gerçekleşmeyeceğini anlamasına ve nihayetinde Kıbrıslı Türkler ve Kıbrıslı Rumların ortaklığıyla oluşturulacak devletin müzakere sürecine yeşil ışık yakmasına neden olmuştu.

⁷³⁵ Gazioğlu, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs (1951-1959)*, 410.

⁷³⁶ Birleşmiş Milletler Genel Kurul Kararı (BMGK), 1287 (XIII), 5 Aralık 1958.

Bununla birlikte 1287 sayılı karar öncesi farklı devletler tarafından ortaya konan karar suretlerinden özellikle İran karar suretinin kabul edilmesi, Yunanistan'ı müzakerelere yönelmesi konusunda daha fazla baskı altına sokmuştur. Nitekim Türk tezinin ruhuna tamamen uygun olan ve ABD, Türkiye, İngiltere ve Pakistan gibi ülkelerin de içinde bulunduğu 31 devlet tarafından lehte, Yunanistan'ın içinde bulunduğu 22 devlet tarafından aleyhte ve 28 çekimsere karşı kabul edilen bahse konu İran karar suretinde;

1. Genel Kurula, yalnızca geçici hal çaresine değil, nihaî bir çözüme gidilmesi için ilgili üç devlete tavsiyede bulunmasının talep edilmesi,
2. İlgili üç devlet ile iki ayrı cemaat temsilcilerinin bir araya gelerek müzakerelerde bulunması,
3. İlgili üç devletin kabul edecekleri devletler veya şahısların yapılacak müzakerelere katılımı,
4. Kendi kendini idare edecek bir hale gelinceye kadar Birleşmiş Milletler anayasasının ruhuna uygun bir şekilde müzakere yolu ile gelişme kaydedilmesi hususlarının yer alması,⁷³⁷ Yunanistan'ı seçeneksiz bırakmıştı. Nihayetinde hem 1287 sayılı kararın hem de İran karar suretinin, Yunanistan'ın enosis umudunu tamamen kırdığını ve müteakip sürecin başlamasına neden olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Bununla birlikte bahse konu karar ve karar sureti öncesinde, Birleşmiş Milletler Siyasî Komisyonu'nda bir konuşma yapan Türkiye Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun, Türkiye'nin Kıbrıs meselesini yalnız Türk cemaatinin lehinde halletmek istemediğini, yalnızca Türk cemaatinin haklarının elinden alınmaması için mücadele ettiğini bir kere daha hatırlatması ve öteden beri üçlü müzakereler yapılmasına taraf olduğunu bildirmesi üzerine, Yunanistan Dışişleri Bakanı Evangelos Averoff'un, Zorlu'nun son beyanatından çok memnun kaldığını kaydetmesi ve bu hareketin iyi münasebetlere doğru atılmış ilk adım olduğunu ifade etmesi, ortaklığın kurulmasına yönelik ilk beyanlar olarak ön plana çıkmaktaydı.⁷³⁸ Nitekim Nihat Erim'in Fatin Rüştü Zorlu'dan aktardığı üzere, 1958 Asamblesi'nde Yunanlılar istedikleri gibi bir karar çıkaramayınca, Birleşmiş Milletler binası koridorunda Zorlu, Averoff'a rastlamış ve şöyle demişti: *"İşte bu yıl da denediniz, yine istediğiniz gibi bir kararı buradan çıkaramadınız. Çıkaramazsınız ve bu işi burada halledemezsiniz. Gelin sizinle bu işi birlikte görüşelim ve ikimiz bu işe bir çare bulalım."* Averoff'un cevabı ise şu olmuştu: *"Evet ben de istiyorum*

⁷³⁷ Bozkurt Gazetesi, 6 Aralık 1958.

⁷³⁸ Bozkurt Gazetesi, 6 Aralık 1958.

aramızda buna bir çare bulmayı, ama Makarios'u ne yapacağız", Zorlu buna karşı şöyle cevap vermişti: "Biz aramızda anlaşırsak Makarios'u yola getirmek kolay olur. Önce biz aramızda anlaşalım."⁷³⁹ Erim ayrıca bu diyalogdan sonra, Atina ile Ankara arasında Kıbrıs işine kesin çözüm getirecek projelerin karşılıklı olarak alındığını, verildiğini ve meselenin bir olgunluk noktasına getirildiğini belirtmektedir.

Nihayetinde BMGK kararı öncesi açıklanan beyanlar ile birlikte Kıbrıs meselesine ilişkin en kritik konuşmalardan birisi olan bahse konu ikili diyalog ve sonrasındaki karşılıklı görüş alış-verişi, Kıbrıs sorununa bulunacak bir çözüm konusunu somut adımlara dönüştürmüş ve 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin temel alt yapısını oluşturan Zürih ve Londra Anlaşmaları öncesinde gerçekleştirilen Paris Görüşmeleri için ortak bir zeminin oluşmasını sağlamıştır.

3.2.1. Paris Görüşmeleri Sürecinde Ortaya Çıkan Görüşlerin Analizi

BMGK'nın 5 Aralık 1958 tarihli ve 1287 (XIII) kararla almış olduğu, "*anlaşmazlığın taraflar arasında müzakerelerle çözülmesi*" önerisi doğrultusunda Yunanistan, mesele üzerine görüşmelere yanaşma kararı almış⁷⁴⁰ ve böylece "Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti" yolunda Türkiye ile Yunanistan arasındaki görüşmeler uzlaşma formülü etrafında olgunlaşmaya başlamıştı.⁷⁴¹ Bu kapsamda 1287 sayılı karara uygun olarak ve ABD'nin teşvik ve desteği ile Zorlu ve Averoff, 18-20 Aralık 1958 tarihlerinde NATO Bakanlar Konseyi toplantısı için gittikleri Paris'te konuya ilişkin birtakım görüşmeler gerçekleştirmiştir.⁷⁴² Bu görüşmelerde Zorlu, açıkça federal bir bağımsızlık üzerinde durduğunu, federal devletin birkaç kantondan oluşabileceğini ve "*ya taksim ya ölüm*" sloganının ancak böyle bir federal sistemle tatmin edilebileceğini bildirmiş, buna karşı Averoff, kantonal bir sistemin kendileri için kabul edilemez olduğunu, fakat taksimi önlemek ve tam bağımsız bir Kıbrıs'a ulaşmak için enosisten vazgeçebileceklerini iletmiştir.⁷⁴³

Zorlu ve Averoff'un bu ilk temasından sonra konu İngiliz Dışişleri Bakanı Selwyn Lloyd'a iletilmiş ve üç Bakan 18 Aralık günü Ada'da kurulacak iç düzen ve yönetime ilişkin bir toplantı düzenlemiştir. Gazioğlu'nun İngiliz Arşiv belgelerinden aktardığı üzere bu toplantıda;

⁷³⁹ Nihat Erim, *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, Ankara: Ajanstürk, 1975, 78.

⁷⁴⁰ 7 Şubat 1959 tarihli Bozkurt gazetesinin köşe yazısında da aynı değerlendirme yer almıştır. Bahse konu yazıda; "*...Bugünkü çıkmazın bu şekle girmesinden bir derece de Yunanistan Hükümeti sorumludur. Çünkü bugüne kadar devletleri ilgilendiren bir meseleyi papazların eline bırakmış ve bir devlet olarak vazifesini unutan Yunanistan Hükümeti meseleyi kilisenin halledeceğine inanan bir politika takip etmiştir. O dönemdeki Yunan muhalefetine ikazı üzerine Yunanistan Hükümeti harekete geçmiş ve Birleşmiş Milletlerin 5 Aralık 1958 kararına uyararak siyasetini değiştirmek lüzumunu hissetmiştir.*" ifadeleri konuya ilişkin olarak oldukça kayda değerdir.

⁷⁴¹ Furkan Kaya, *Türk Dış Politikasının ve Kıbrıs'ın Zorlu Dönemi*, İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Yayınevi, 2018, 192.

⁷⁴² Bozkurt Gazetesi, 18 Aralık 1958.

⁷⁴³ Ahmet Gazioğlu, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs (1958-1960): Enosis Çemberinden Kıbrıs Cumhuriyeti'ne*, Ankara: Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi, 2000, 11-12.

1. Zorlu'nun, Averoff'la kendisi arasında New York'ta başlayıp Paris'te devam eden görüşmelerde, Ada'da iki esasa dayalı bir anlaşmaya varmayı hedeflediklerini; bunlardan birincisinin iki Kıbrıs cemaati, diğerinin ise Türkiye ve Yunanistan arasında iş birliği olduğunu belirttiği, aynı zamanda Ada'nın bağımsızlığı ile birlikte iki cemaat arasında iş birliğini gerçekleştirecek bir anlaşmaya varabileceklerini ifade ettiği,

2. Averoff'un konuya ilişkin Zorlu'yu doğruladığı, taksim ve enosis tezlerinin bir tarafa bırakılarak iki cemaatin iş birliğine dayalı kalıcı bir çözüm üzerinde düşünmeye başladıklarını, yüzdelikleri tartıştıklarını, Zorlu'nun Türk cemaati için yüzde 50 üzerinde ısrar ettiğini, kendisinin ise yüzde 20 oranını önerdiğini belirttiği,

3. Selwyn Lloyd'un nihai bir çözümde istedikleri tek şeyin kendi üsleri üzerindeki egemenlik hakları olduğu, üslerle Ada'nın diğer bölgeleri arasında ilişkiyi sağlayacak kolaylıklar istediklerini, bu taleplere karşı Zorlu'nun Kıbrıs'ın Türkiye ve Yunanistan ile ittifak içinde olacağını anayasaya yazılacağını ve ayrıca Türkiye, Yunanistan, İngiltere ve Kıbrıs arasında, anayasanın esas maddeleri ile Kıbrıs devletinin bağımsızlığını, toprak bütünlüğünü garanti eden bir antlaşma daha imzalanabileceğini söylediği hususları yer almış,

4. Ayrıca, Kıbrıs'ın İngiliz üsleri dışında kalan bölümünde egemenliğin Türkiye ve Yunanistan'a geçmesi konusu da ele alınmış olmakla beraber, Averoff'un buna şiddetle karşı çıkması ile egemenliğin Kıbrıs'taki iki halka ortaklaşa devredilmesi kararlaştırılmıştır.⁷⁴⁴

Toplantıya ilişkin bir başka İngiliz arşiv belgesinde;⁷⁴⁵ Paris'teki görüşmelerin dostane bir havada ilerlediği, Yunan ve Türk bakanların özellikle yüzde 50/50 katılımın yer aldığı geniş otonomi ve bağımsızlık olmak üzere iki ana konu üzerinde tartıştıkları, dışişleri, savunma ve toplumsal sorunlar konusunda veto haklarının da gündeme geldiği fakat bu konuların tümünün belirsiz kaldığı hususları yer almaktadır. Belgeye göre ayrıca, kamuda Türkler için yüzde 35 oranı görüşülmüş, Kıbrıs'a sınırlı bir bağımsızlık verileceği ve ayrıca Birleşik Krallık için bırakılacak üslerin bir antlaşma ile garanti altına alınacağı teyit edilmişti. Bununla birlikte bahse konu belgede Lloyd'un, mevcut şartlarda Yunan-Türk anlaşmasının kendileri açısından kabul edilemez olduğu, Kıbrıs'ın tamamı İngilizlerin kontrolü altında değilken üslerin tehdit altında olacağı, Yunan ve Türk hükümetlerinin İngiliz hükümetine karşı yükümlü hale getirilmesinin önem arz edeceği ifadeleriyle bir değerlendirme bulunmaktadır. Aynı zamanda Lloyd'un Macmillan'a Makarios'tan bıktığını ve mutlaka takip edilmesi gerektiğini bildirmesi de ilginç bir husus olarak not edilmelidir.

⁷⁴⁴ Gazioğlu, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs (1958-1960)*, 12-13.

⁷⁴⁵ The National Archives (TNA), CAB 195/17/62, Dışişleri Bakanı Lloyd'un 23 Aralık 1958 tarihinde Başbakan Macmillan'a gönderdiği mektup.

Paris'teki ilk görüşmenin önemli hususlarını kayıt altına alan bu belgeden ve Gazioğlu'nun aktarımlarından anlaşılacağı üzere, Zürih ve Londra Anlaşmalarının ana çerçevesinin Zorlu ve Averoff tarafından Paris'teki ilk görüşmede çizildiği açıkça anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Paris görüşmeleri süreci incelendiğinde ilk olarak, enosis ve taksim tezlerinin bir kenara bırakılmasının gelecekteki anayasal tasarım üzerinde oldukça önemli bir etkisi olduğunu belirtmek gerekmektedir. Nitekim Yakinthou'ya göre, bu zamana kadar taraflarca ortaya konan enosis ve taksim üzerinden şekillendirilen bölünme fikirleri, uluslararası alanda çok az destek bulmasına rağmen Kıbrıslı Türk ve Rumların birlikte işlevsel, üniter bir hükümet yürütemeyecekleri iddiasını güçlendirmekte ve bu durum, iki cemaatin Kıbrıs'ta güç paylaşımı üzerinde anlaşmaya varamamalarının yanı sıra artan gerilim ve toplumlar arası güvenin hızla azalmasına neden olmaktaydı.⁷⁴⁶ Fakat enosis ve taksim tezlerinden vazgeçilmesiyle birlikte anayasa mühendisleri, Kıbrıslı Türk ve Rumların siyasi haklarını ayrı ayrı sağlayacak ve aynı zamanda devletin bütünlüğünü koruyacak bir dizi anayasal düzenlemeler arayışı içine girmiş ve böylece “uzlaşmacı unsurlar” Kıbrıs için önerilen anayasal tasarımların çoğuna dâhil olmaya başlamıştı. Yakinthou, bu çerçevede Kıbrıs'a yönelik anayasa önerilerinin, dışlayıcı etno-milliyetçilik, sömürge döneminden kalma kurumsal düzenlemeler, toplumsal hafıza biçimini alan tarihsel korkular ve bölgesel etkilerin bir kombinasyonuna dayandığını ifade etmekte ve aslında 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasasının korkular üzerine inşa edilmek zorunda olduğunu not etmektedir.⁷⁴⁷

18-20 Aralık tarihlerinde gerçekleşen görüşmelerde ortaya çıkan tarafların görüşleri göz önüne alındığında, öncelikle Ada'nın bağımsızlığı ile birlikte egemenliğin Kıbrıslı Türkler ve Rumlara bırakılmasının, oluşacak olan devletin bir ortaklık ile kurulacak olmasını açıkça gösterdiği ifade edilebilir. Bununla birlikte henüz ortaklık devletine giden yolun ilk aşamasında Zorlu'nun kantonal bir sistem önermesi, Türk tarafının uzlaşmacılığın belki de en önemli unsuru olan otonomi hususunu ön planda tuttuğunu göstermekte, buna karşı Averoff'un federal sisteme kesinlikle karşı çıkması ve aslında üniter bir devlet anlayışına sahip olduğunu işaret etmesi, Yunan tarafının bütünleşmecilik yaklaşımı ile konuya eğildiğini ortaya koymaktaydı. Aynı zamanda devletin siyasi organlarına katılım konusunda Zorlu'nun yüzde 50 talebine karşı Averoff'un yüzde 20 önerisi, Rum-Yunan tarafının tek bir kamusal kimlik inşasına yönelik çoğunluk mantığıyla hareket ettiğini, Türk tarafının ise bölümsel otonomi düşüncesiyle kamusal alanda çoğulculuğu arzuladıklarına işaret etmekteydi. Nitekim Fransa Büyükelçiliği'nden ABD Dışişleri Bakanlığına giden 19 Aralık 1958 tarihli telgrafta,⁷⁴⁸

⁷⁴⁶ Yakinthou, *Consociationalism and Cyprus*, 48.

⁷⁴⁷ Yakinthou, *Consociationalism and Cyprus*, 48.

⁷⁴⁸ *Foreign Relations of the United States (FRUS)*, 1958-1960: Vol. X, Part 1, 19 Aralık 1958 tarihli telgraf.

Averoff'un Türk tarafının talep ettiği yüzde 50 oranını çok yüksek bulduğunu belirtmesi, Yunan tarafının konuya ilişkin bakış açısını açıkça göstermekteydi. Ayrıca, Paris'te gerçekleşen genel görüşmelere ilişkin Türk halkının lideri Dr. Fazıl Küçük'ün 18 Aralık günü yapmış olduğu açıklamada, *"Rumların artık bizi tanıması zarurettir."* ifadesini sarf etmesi,⁷⁴⁹ Kıbrıs Türk tarafının, oluşacak devletin güç paylaşımına dayalı olması gerektiği görüşünü paylaştığını ispat etmekteydi.

Böylelikle 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin müzakere sürecine ilişkin ilk görüşmeler sayılabilecek olan Paris'teki toplantılardan ortaya çıkan görüşler çerçevesinde, yeni kurulacak devletin güç paylaşımına dayalı olacağının ve kamusal alanda iki ayrı cemaate yönelik orantısallık unsurunun sağlanacağını anlaşıldığı, fakat veto hakkı ve otonomi gibi diğer uzlaşmacı unsurlara ilişkin anlaşmazlığın devam ettiği ifade edilebilir. Bununla birlikte Paris görüşmelerinde, Yunan tarafının yeni devletten beklentisinin nüfusa oranlı düzenlemeler içeren bütünleşik bir yapı olduğu, Türk tarafının ise bölümsel otonomi sağlayan düzenlemeler içeren bir oluşum öngördüğü anlaşılmaktadır.

Paris'teki ilk görüşmelerden sonra ortaya çıkan uzlaşmış konuları tartışmak üzere müzakereler Ankara'ya intikal etmişti. Ankara'da Türk Hükümeti ile Yunan Büyükelçisi Yorgo Pezmazoğlu arasında 28 Aralık 1958'de başlayan görüşmelerde Türk diplomatlar, bağımsız Kıbrıs'ta Türkiye'ye üs verilmesi, Kıbrıs Türklerinin hakları ve güvenliği için garantiler, Türk cemaatinin hükümette, memuriyetlerde ve iç güvenlik kuvvetlerinde temsil edilmesi konuları üzerinde durmuştu.⁷⁵⁰ Karşılıklı fikir alışverişi şeklinde gerçekleşen bu görüşmeler 4 Ocak 1959 tarihinde tamamlanmış ve olgunlaşan müzakere süreci 18 Ocak 1959 günü O.E.C.D. toplantısı için Paris'te bulunan Zorlu ve Averoff arasında devam etmişti.⁷⁵¹ Bu noktada Paris'teki görüşmelerin detaylarına ilişkin bilgiler verilmeden önce, dönemin ruhunun ve Kıbrıs Türklerinin bu dönemdeki düşüncelerinin anlaşılması bakımından 18 Ocak tarihli Bozkurt gazetesinin köşe yazısına kısaca değinmenin faydalı olacağı değerlendirilmektedir. Bahse konu *"Kıbrıs İçin İngiliz Ortaklık Planı"* başlıklı köşe yazısında;

"Ortaklık planı geçen Ekim ayından beri yürürlüğe girmiş bulunuyor. Ortaklık planı ilan edildiği zaman Türkiye bu plana iştirak edeceğini açıklamış ve İngiltere'nin davetine uyarak Kıbrıs'ta bir temsilcilik meydana getirmiştir. Temsilciliğimiz Ekim ayından beri faaliyetlerine

⁷⁴⁹ Bozkurt Gazetesi, 19 Aralık 1958.

⁷⁵⁰ Fahir Armaoğlu, "Amerikan Belgelerinde Kıbrıs Sorunu, 1958-1959", *Belleten*, 60/229 (1996): 778, Erişim 01.01.2022.

⁷⁵¹ Armaoğlu, "Amerikan Belgelerinde Kıbrıs Sorunu, 1958-1959", 778.

devam etmesine rağmen Britanya Hükümeti plan çerçevesinde bugüne kadar herhangi bir adım atmış veya ilerleme kaydetmiş değildir...

Yoksa Britanya Hükümeti ortaklık planını elinde bir koz olarak kullanmak mı istiyor?...

Planı askıda bırakmaktan gaye nedir? Eğer Britanya Hükümeti kendi görüş çerçevesinde ileri sürdüğü ortaklık planından vazgeçmek fikrindeyse bunu erken bir zamanda açıklamalıdır. Biz kendi hesabımıza memlekette huzur ve sükûnet istiyoruz. Bir iş yapılmadıkça huzursuzluk bütün şiddetiyle devam edecek ve bundan yegâne sorumlu makam Britanya Hükümeti olacaktır...

Kıbrıs Türk cemaati ortaklık planının biran evvel tatbikini istemekte ve genel seçimlere gidilmesini ısrarla talep etmektedir...

Seçim istiyoruz, illerimizin tamamen ayrılmasını istiyoruz.” ibareleri yer almaktaydı.⁷⁵²

Bu yazının içeriğinde oldukça önemli notlar bulunmaktadır. Aslında yazının en önemli vurgusu son cümlede yapılmıştı. “*Seçim istiyoruz, illerimizin tamamen ayrılmasını istiyoruz.*” ifadesi, Paris’te müzakereler devam ederken, Kıbrıslı Türklerin açıkça otonomiye dayalı federasyon temelinde bir ortaklık istediğini göstermekteydi. Bununla birlikte köşe yazısında ifade edilen “*Yoksa Britanya Hükümeti ortaklık planını elinde bir koz olarak kullanmak mı istiyor? ...*” değerlendirmesi de çok yerinde bir tespitti. Nitekim İngiliz hükümeti Macmillan Planı’nı gerçekten de müzakere süreci boyunca bir sopa olarak kullanmıştır. Aynı şekilde yazının tamamı değerlendirildiğinde Kıbrıslı Türklerin Rumlarla bir ortaklık istediği açıktı. Bu da net şekilde Kıbrıslı Türklerin uzlaşmacı kimliğini göstermekteydi. Hatta köşe yazısı o denli ortaklık planını desteklemekteydi ki, plan başarısız olursa EOKA’nın girişeceği şiddet eylemlerinin suçunu İngiliz hükümetinin üstlenmesi gerektiği belirtilmekteydi.

Böyle bir ortamda gerçekleşen Paris’teki ikinci Zorlu-Averoff görüşmelerini Gazioğlu’nun aktarımından şu şekilde özetlemek mümkündür;

1. Kıbrıs’a verilecek bağımsızlığın niteliği konusunda Averoff, bağımsızlığın kısıtlı olmasını kabul etmiştir. Bu kısıtlamalar Kıbrıs’ın Birleşmiş Milletler üyeliğini ve Sovyetlerin Ada’da temsilcilik açmalarını da önleyecek nitelikte olacaktır.
2. İki cemaat ilişkileri konusunda Averoff, Kıbrıslı Türklerin ayrı kimliğini ve eşit haklara sahip olacağını, ayrıca bu haklarını korumak için Türk cemaatine olanaklar tanınması gerektiğini onaylamıştır.

⁷⁵² Bozkurt Gazetesi, 18 Ocak 1959.

3. Kurulacak olan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ve anlaşmaların üç ülke, yani İngiltere, Türkiye ve Yunanistan tarafından garanti edilmesi kararlaştırılmıştır.

4. Üsler konusunda tartışmalar netlik kazanmamıştır. Zorlu, ortak bir Türk-Yunan askeri karargâhı üzerinde anlaşma sağlanabileceği görüşündedir. Averoff, Ada'daki Türk-Yunan askeri varlığının çok düşük sayıda olmasını istemektedir.

5. S.Lloyd, Türk-Yunan Dışişleri Bakanları arasındaki görüşmeler bir anlaşma ile sona ermediği takdirde, Macmillan Planı'nı dikkatli bir zamanlama ile aşama aşama uygulayacaklarını yinelemiş, öte yandan Macmillan Planı'ndan vazgeçildiği veya bunu uygulamanın süresiz olarak ertelendiği izlenimi verilirse Yunanların pazarlığı daha da artıracığına dikkat çekmiştir.⁷⁵³

Paris'te görüşülen bu hususlar, aslında 17 Ocak 1959 tarihinde İngiltere Başbakanı Macmillan tarafından ABD Dışişleri Bakanı Dulles'a gönderilen telgrafta yer almaktaydı.⁷⁵⁴ Telgrafta yer alan detaylara göre yukarıdaki bilgiler dışında Macmillan Dulles'a, Zorlu ve Averoff'un Paris'teki ikinci görüşmelerden önce Kıbrıs meselesine ilişkin düşüncelerini Paris Büyükelçisine aktardığını, meslektaşları ve kendisinin, Türk-Yunan görüşmelerini çok önemli bir gelişme olarak gördükleri ve her türlü teşviki vermeye hazır olduklarını, henüz bilindik zorlukların hiçbirinin çözülmediğini, 1958 Haziran ve Ağustos ayında açıklanan Kıbrıs'a yönelik iç düzenlemelerin istikrarlı bir şekilde ilerlemesi gerektiği (*Macmillan Planı'ndan bahsetmekteydi*), Kıbrıs'ta hareketsiz durmanın mümkün olmadığı, eğer ileri gidilmezse geriye gitme ve geçen yazdan bu yana kazanılan zemini kaybetme riski olduğunu bildirmişti. Aynı zamanda Macmillan, yapmış oldukları planların istikrarlı ilerlemesinin hem Yunanlıların hem de Türklerin tutumlarını değiştirdiği, bu aşamada bazı ilave önlemlerin alınmasının planlandığı, bu kapsamda Surridge Komisyonu'nun belediye yönetimi hakkındaki raporunun önemli olduğu,⁷⁵⁵ ayrıca Türk Temsilciler Meclisi'nin seçmen kütüklerinin ve seçim bölgelerinin hazırlanmasına yönelik mevzuatın etkinleştirilmesi sorununun çözülmesi gerektiği ve eğer mevcut görüşmeler sonuçsuz kalırsa, Türklere bu yıl seçim yapma taahhüdünü yerine getirmeye hazır olduklarını ifade etmekteydi.

Oldukça uzun olan bu telgrafın içeriğinden anlaşılması gereken çok önemli bir nokta vardır ki, o da İngiltere ve ABD'nin Soğuk Savaş ortamında Kıbrıs'taki bir çözüm için tarafları teşvik konusunda ellerinden geleni yaptıkları ve Macmillan Planı'ndaki düzenlemeleri bu teşvikin bir

⁷⁵³ Gazioğlu, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs (1958-1960)*, 20–21.

⁷⁵⁴ (FRUS), 1958-1960: Vol. X, Part 1, 17 Ocak 1959 tarihli telgraf.

⁷⁵⁵ Surridge Raporu, ayrı belediyelerle birlikte Türk belediye sınırlarını belirlemek için yapılan bir çalışmadır. Bu raporun otonomi unsuru için oldukça önemli olduğunu belirtmek ve bu nedenle Kıbrıslı Rumlar tarafından tepkiyle, Kıbrıslı Türkler tarafından merakla takip edildiğini not etmek gerekmektedir.

parçası olarak kullandıklarıdır. Ayrıca bir örnek olarak irdelenen bu telgrafla birlikte, müzakere sürecinin her aşamasında İngiliz ve ABD’li hükümet yetkililerinin birbirleriyle hem telgraf yoluyla hem de yüz yüze görüşmelerle sürekli iletişim içinde olduklarını da gözden kaçırmamak gerekmektedir.

Paris görüşmeleri esnasında Fransız Büyükelçiliğinden ABD Dışışleri Bakanlığına gönderilen bir başka notta, Zorlu ve Averoff arasında görüşülen konulara ilişkin bazı detaylar yer almaktadır. Bahse konu telgrafta,⁷⁵⁶ Zorlu-Averoff görüşmelerindeki ortamın iyi, hatta cesaret verici olduğu, oluşturulacak bağımsız devletin iç yönetimi ve uluslararası statüsüyle ilgili konuların görüşüldüğü, iç politika konularında merkezi yasama organı da dâhil olmak üzere çeşitli yönetim organlarında Yunan-Türk temsilinin ikiye bir oranında uygulanması konusunda prensipte anlaşmaya varıldığı, Türk tarafının güvenlik güçleri konusunda yüzde 50/50 düzenlemesi için baskı yaptığı bildirilmiştir. Aynı zamanda tartışmanın en çetrefilli kısmının Kıbrıs’ın uluslararası statüsüyle ilgili olarak ortaya çıktığı, bu konuda Zorlu’nun Kıbrıs’ın kendi başına uluslararası örgütlere üye olmaması gerektiğini ve Yunanistan, Türkiye ve belki de İngiltere’nin de bu konuda veto kullanma hakkına sahip olmasını öne sürdüğü hususları da yer almıştır.

Zorlu ve Averoff’un ikinci Paris görüşmelerinde karşılıklı uzlaşa ile sözlü mutabakata vardığı hususlarla birlikte, tarafların anlaşmış konuların arka planındaki gerçek düşüncelerine de değinmek gerekmektedir. Bu çerçevede ilk olarak ifade edilmesi gereken Rum-Yunan tarafının ayrı belediyeler konusuna karşı çıkması ve oluşturulacak ortak devletin üniter yapıda olmasını dikte edecek olmasıydı. Bu konuya ilişkin düşünceleri görüşmelerin her safhasında saklı tutulmaktaydı. Aynı zamanda Paris’teki görüşmelere katılmış olan Yunan Dışışleri Bakanlığının diplomatlarından Dimitri S. Bitsios ve Angelos Vlahos, konuşulan konularda ana strateji olarak şu hususların üzerinde durulmasına önem göstermekteydi:

1. Cumhurbaşkanı ve Temsilciler Meclisi üyeleri, ayrı ayrı ve Türk ve Rum oluşlarına göre sadece Türk ve Rum cemaatlerinden değil, tüm “Kıbrıs halkı” tarafından ortak seçmen listeleri hazırlanarak seçilmeli.
2. Cemaat meclislerinin vergi tarh etme yetkisi olmamalı.
3. Cumhurbaşkanı Yardımcısı’nın veto yetkisi sadece güvenlik ve dış politika konularıyla sınırlandırılmalı.

⁷⁵⁶ (FRUS), 1958-1960: Vol. X, Part 1, 23 Ocak 1959 tarihli telgraf.

4. Garanti Antlaşması fikri terk edilmeli.

5. Anayasa'ya Kıbrıs'ın, antlaşma ile sürekli olarak Türkiye ve Yunanistan'a bağımlı olmasını gerektirecek bir madde konulmasından kaçınılmalı.⁷⁵⁷

Yunan tarafının arka plandaki bu düşüncelerine karşı Türk tarafı, kamu hizmetleri ile Bakanlar Kurulu'nda Rumlarla Türklerin 70/30 oranında temsil edilmesi, Kıbrıs ordusu, polis ve jandarmanın iki cemaatin 50/50 temsiliyeti ile oluşması, Ada'da konuşlandırılacak Türk ve Yunan askerlerinin bir arada değil, iki ayrı bölgede, iki ayrı kampta üslendirilmesi ve en uygun çözüm modeli olarak federalizmin müzakere edilmesi üzerine stratejiler geliştirmekteydi.⁷⁵⁸ Aynı zamanda bu sıralarda Kıbrıs Türk basını müzakerelere ilişkin iki ayrı meclisin oluşturulmasına vurgu yapmakta ve *“Düne kadar Ada'da Türk cemaatinin varlığını inkâr edenler, bugün bu büyük varlığı tanımak mecburiyetinde kalmışlardır. İki ayrı mecliste cemaatlerin kendilerini ilgilendiren bütün meseleler ayrı ayrı görüşülerek, ayrı ayrı kararlara bağlanacaktır. Yüksek Mecliste bizim yüzde otuz onların yüzde yetmiş nispetinde temsil edilmiş olması bizim için mana ifade etmemektedir. Çünkü cemaatimizin veto hakkı vardır ve bu veto hakkımız da Türk ordusu ile teminat altına alınmıştır. Herhangi bir meselede veto hakkı kullanıldıktan sonra buna riayet edilmediği takdirde Türkiye otomatikman müdahalede bulunabilecektir.”* ibareleriyle Temsilciler Meclisi'ndeki oranların veto hakkıyla bertaraf edilebileceğinin önemine değinmekteydi.⁷⁵⁹

Nihayetinde hem uzlaşılan ortak görüşlerden hem de Yunan ve Türk tarafının konuya ilişkin değerlendirmelerinden ortaya çıkan sonuç, Zorlu ve Averoff'un Paris'teki ikinci görüşmeler sonunda kurulacak olan ortak devletin taslak anayasasını çoktan oluşturmuş olmasıdır. Buna göre, uzlaşılan konulardan anlaşılacağı üzere tasarlanacak olan anayasa içeriğinde, Kıbrıslı Türkler ve Rumların eşit katılımıyla güç paylaşımı, güç paylaşımı çerçevesinde iki cemaatin ayrı ayrı cemaatsel düzenlemeleri, belirlenmiş konularda veto hakkı, kamu yönetiminde belirlenecek oranlarda ortak katılım ve özellikle ayrı belediyelerle otonomi prensipleri yer alacaktı. Böylelikle tasarlanan anayasada, ortaklıkçılık prensibinin temel ilkeleri olan güç paylaşımı, veto hakkı, orantısallık ve otonomi unsurlarının tamamının belirli kıstaslarda da olsa yer alması, bu devletin uzlaşmacılık yaklaşımı çerçevesinde kurulacağını göstermekteydi.

Bununla birlikte özellikle Yunan tarafının Paris görüşmeleri süresince arka planda ortaya koyduğu müzakere stratejisi, açık şekilde bütünleşmeci eğilimin örnek uygulamalarını oluşturmaktaydı. Bu çerçevede Rum-Yunan tarafının ayrı belediyelere karşı çıkması ve üniter

⁷⁵⁷ Gazioğlu, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs (1958-1960)*, 30–31.

⁷⁵⁸ Gazioğlu, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs (1958-1960)*, 32.

⁷⁵⁹ Nikolaos Stelya, *İstenmeyen Bebek Kıbrıs Cumhuriyeti*, İstanbul: Kalkedon, 2013, 96.

bir devlet yapısını zorlaması, bütünleşmeciliğin, bölgesel ve bölümsel otonomiye tehlikeli bulması ve yürütme gücünün paylaşılmasına imkân veren yönetim sistemlerinden ziyade üniter bir merkezi devleti desteklemesi niteliği ile birebir uymaktaydı. Ayrıca süreç boyunca Yunan tarafının arka planda, Meclis üyelerinin ayrı ayrı cemaatler tarafından değil de tüm “Kıbrıs halkı” tarafından ortak seçmen listeleri hazırlanarak seçilmesine yönelik gayret göstermesi, bütünleşmeciliğin önemli bir karakteristiği olan, etnik grupları ön plana çıkaran seçim sistemlerinden uzak durulması hususuna doğrudan bir örnek teşkil etmekteydi. Nitekim Yunan tarafının seçim listelerine ilişkin bu düşünceleri, aslında Kıbrıslı Türk Meclis üyelerinin çoğunluk olan Rumlar tarafından seçilmesini ve böylelikle Meclis’te alınacak kararlarda Rumların desteklediği Türk adaylardan yardım alınması stratejisini içermekteydi. Dolayısıyla Yunan tarafı bu önerisiyle, bütünleşmeciliğin bir başka önemli özelliği olan çoğulculuk yerine çoğunluğa dayalı bir seçim sistemini dikte etmeye çalışmaktaydı. Yunan diplomatların bir başka önerisi olan cemaat meclislerinin vergi tarh etmemesi isteği, bütünleşmecilik çerçevesinde öne çıkan, kamu politikası işlevlerinin çeşitli etnik gruplara devredilmesine karşı çıkılması karakteristiğine de birebir uymaktaydı. Öyle ki bu önerinin altında yatan ana maksat, kamu politikası işlevlerinin sayıca az olan Kıbrıs Türklere devredilmesini önlemek ve böylelikle kamusal alanda bütünleşik bir yapı oluşturmaktır. Nihayetinde Yunan tarafının Paris görüşmeleri süresince özellikle yürütme organına verilecek olan veto hakkını sınırlandırma gayretleri de dikkat çekmekteydi. Böyle bir çabanın doğrudan bütünleşmeci bir yaklaşım olduğunu ifade etmek doğru olmayacaktır. Fakat Yunan diplomatların veto hakkını sınırlandırmak istemesindeki amacın, belirli kararların tarafların veto hakkına sahip olmadığı ortak kurumlarda alınmasını zorlayarak uzlaşmanın kapsamını sınırlamak ve böylelikle bütünleşmeye biraz daha fazla alan açmak, dolayısıyla bütünleşmeci eğilimle uzlaşmacı eğilimi bir noktada buluşturmak olduğu ifade edilebilir.

Yunan diplomatların Paris’teki görüşmeler boyunca izledikleri stratejiye karşı, Türk diplomatların federasyon konusu başta olmak ayrı belediyeler, ayrı cemaat meclisleri, orantısallığın nüfusa göre değil de sayıca az olan Kıbrıslı Türklerin haklarına yönelik belirlenmesi, güvenlik güçlerinde 50/50 oranı, veto hakkının güçlü bir şekilde korunması ve ayrı askeri kampların kurulması gibi konular Türk tarafının müzakere süreci boyunca konuya uzlaşmacılık yaklaşımı kapsamında yaklaştığını göstermekteydi. Nitekim ortaklıkçılığın metotları olan bu unsurlar, ayrılık yaratan konularda ortak bir görüşün sağlanması ve uzlaşmaz görülen konularda pragmatik çözümlerin geliştirilmesi için oldukça önemliydi. Öyle ki, uzlaşmacılık stratejilerinin temel amacının farklılıkların kabul edilerek yönetilmesi olduğu ve anayasal tasarımların bu stratejiler doğrultusunda geliştirildiği göz önüne alındığında, Zürih ve

Londra Anlaşmalarının temelini oluşturan uzlaşmış konuların birçoğunun Türk tarafının teklifleri olması şaşırtıcı değildir.

3.2.2. Zürih ve Londra Anlaşmaları Müzakerelerinin Analizi

Zürih ve Londra Anlaşmaları bilindiği üzere 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasasının temel maddelerini oluşturmaktadır. Dolayısıyla bahse konu anlaşmaların içeriğinin incelenmesi 1960 Anayasası başlığı altında yapılacaktır. Bu başlık altında ise Zürih ve Londra Anlaşmaları öncesi tarafların müzakere sürecindeki görüşleri irdelenecek ve böylelikle bütünleşmeci ve uzlaşmacı eğilimlerin anlaşmalara yönelik bakış açıları ortaya konmaya çalışılacaktır.

Yukarıda ifade edildiği üzere Paris'te bir araya gelen Zorlu ve Averoff aralarında yapmış oldukları toplantılarla müzakereleri bir noktaya kadar getirmişti. Artık olgunlaşan müzakerelerin Başbakanlar seviyesinde görüşülmesi ve ortada bulunan anlaşmazlıkların en yüksek mertebedeki hükümet yetkilileri tarafından çözülmesi gerekmektedir. Nitekim İngiltere Dışişleri Bakanı Lloyd tarafından ABD Dışişleri Bakanı Dulles'a gönderilen telgrafta,⁷⁶⁰ bu hususa dikkat çekilmekte ve şubat ayının başlarında Yunan ve Türk Başbakanlarının katılacağı bir toplantı düzenleneceği belirtilmekteydi. Ayrıca bahse konu telgrafta Lloyd'un Yunanistan Büyükelçisi'ne, yeni bir anlaşma olmadığı takdirde İngiliz hükümetinin Kıbrıs'taki iç düzenlemelere devam etmek zorunda kalacağını ve Yunan Hükümeti'nin bu yöndeki adımlara şaşırması gerektiğini, bu doğrultuda Türk Temsilciler Meclisi Seçim Tasarısı'nın 29 Ocak'ta yayınlanmasına karar verdiklerini ilettiği ifade edilmişti.⁷⁶¹ Aynı zamanda mesajın devamında seçim tasarısının cemaatsel bir otonomi unsuru olarak değerlendirildiği ve tasarının Yunan tarafını baskı altına almak için oldukça önemli bir araç olduğu belirtilmekteydi.

İçeriği yönünden oldukça önemli olan bu telgraftan, Yunan ve Türk Başbakanlarının katılacağı bir konferansın, şubat ayı başında yapılacağını önceden kararlaştırıldığı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda belgeden anlaşılan bir diğer husus, yapılacak konferans sürecinde Rum-Yunan tarafının uzlaşmaz tavırlarına karşı Temsilciler Meclisi'nin Kıbrıslı Türk üyelerinin seçimine yönelik yapılan çalışmanın bir sopa olarak kullanılacak olmasıydı. Nitekim bu noktada, görüşmeler boyunca bütünleşmeci eğilim sergileyen Rum-Yunan tarafının, uzlaşmacı bir yaklaşıma yönelmesi ve bir ortaklığa yanaşması için başka bir yol olmadığını belirtmek gerekmektedir. Bununla birlikte Salahi Sonyel, Zürih ve Londra Anlaşmaları öncesi yalnızca Rum-Yunan tarafı üzerinde değil aynı zamanda Türk tarafı üzerinde de baskı bulunduğunu

⁷⁶⁰ (FRUS), 1958-1960: Vol. X, Part 1, 27 Ocak 1959 tarihli telgraf.

⁷⁶¹ Temsilciler Meclisi Türk üyelerinin seçimi için hazırlanan "Lefkoşa Seçim Bölgesinde Kullanılacak Rey Pusulası" örneğine ilişkin belge Türk Tarih Kurumu Faiz Kaymak Arşivi'nde bulunmuş olup, bahse konu FK 3-47 koleksiyon kodlu belge, çalışmanın Ek-1'inde yer almaktadır.

ifade etmekte ve müzakerelerde ortaya çıkabilecek olası bir başarısızlığın bedelini ödemek istemeyen tarafların, İngiltere ve ABD nezdinde gerçekleştirilen baskının bir sonucu olarak müzakereler öncesi uzlaşmaya yanaşmak zorunda kaldıklarını not etmektedir.⁷⁶² Aynı zamanda Sonyel, ortaya çıkacak bir başarısızlığın, Kıbrıs'ta iki ayrı devlet, ülke üzerinde birkaç devletin egemenliği, Ada'nın Türkiye ve Yunanistan arasında paylaşılması, Türkiye'ye iadesi, Yunanistan'la birleşmesi veya İngiliz yönetiminin devam etmesi gibi iki tarafın da zor durumda kalabileceği seçeneklerden birisinin kabul edilmesi anlamına geleceğini, dolayısıyla Türk ve Yunan diplomatların müzakerelerden sonuç alamazlarsa ortaya büyük bir belirsizlik ve bu belirsizlik içinde ciddi risklerin çıkacağını bilerek Zürih'e gittiklerini ifade etmektedir.⁷⁶³

Bu olasılıklar ışığında başlayan müzakerelerin ilk toplantısı, Türk tarafının temsilcileri Başbakan Adnan Menderes ve Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ile Yunan tarafının temsilcileri Yunanistan Başbakanı Konstantin Karamanlis ve Dışişleri Bakanı Evangelos Averoff'un 5 Şubat 1959 tarihinde Zürih'te buluşmasıyla yapılmıştır. Bu görüşmeyi "*Bern Konferansı*" olarak adlandıran Kıbrıs Türk basını, yapılacak görüşmelerde olumlu bir gelişme kaydedildiği takdirde, İngiltere Dışişleri Bakanı'nın da katılımıyla üçlü bir konferansın düzenleneceğini bildirmekteydi.⁷⁶⁴ Nitekim basının da belirttiği üzere daha sonra Londra'ya taşınan Zürih'teki müzakerelere ilişkin gün gün detay vermek oldukça zordur. Çünkü Gazioğlu'nun da ifade ettiği gibi, yapılan toplantılarda konuşulanları kelimesi kelimesine yansıtan bir tutanak bulunmamaktaydı. Bununla birlikte Gazioğlu'nun Bitsios'tan aktardığı üzere Yunan tarafı görüşmeler süresince, Cumhurbaşkanının, sadece Rum cemaati tarafından değil, fakat Ada'nın tüm ahalisi (Türk cemaati dâhil) tarafından seçilmesi ve hiçbir şekilde Cumhurbaşkanı Yardımcısı'nın Cumhurbaşkanı'na vekâlet etme hakkı bulunmaması ve aynı şekilde Temsilciler Meclisi üyelerinin de tüm ada ahalisince seçilmesi, cemaat meclislerinin vergi tarh etmeye hak ve yetkisinin olmaması, Cumhurbaşkanı Yardımcısı'nın vetosunun sadece dışleri ve güvenlik konularını kapsamaması, garanti antlaşması fikrinden vazgeçilmesi, Kıbrıs devletinin sürekli olarak Türkiye ve Yunanistan'la ittifak bağı ile bağlanmasının anayasaya geçirilmesi koşulunun gereksiz olduğu gibi önemli hususları ön planda tutmaktaydı.⁷⁶⁵ Bitsios'un anılarından anlaşıldığı üzere, Bitsios ve Vlahos Paris görüşmeleri süresince ortaya koymuş oldukları öneri ve teklif konularını Zürih'te de aynen gündeme getirmekteydi. Aynı zamanda Bitsios, Zürih'teki zirve toplantısı ve müzakerelerine ilişkin oldukça önemli bir not paylaşarak, Karamanlis'in, Kıbrıs Bakanlar Kurulu kararlarının mutlak

⁷⁶² Salahi Sonyel, *Cyprus: The Destruction of A Republic and Its Aftermath*, Lefkoşa: CYREP, 1997, 11.

⁷⁶³ Sonyel, *Cyprus: The Destruction of A Republic*, 11.

⁷⁶⁴ Bozkurt Gazetesi, 5 Şubat 1959.

⁷⁶⁵ Gazioğlu, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs (1958-1960)*, 54-55.

çoğunluk esasına göre alınması, bundan asla geriye adım atılmaması ve Ada'da bir Türk üssünün kurulmasının asla kabul edilmemesi, kesin şekilde reddedilmesi olarak iki konuya özellikle vurgu yaptığını belirtmekteydi.⁷⁶⁶

Zürih müzakerelerinin çoğunlukla baş başa toplantılar şeklinde geçmesi nedeniyle görüşmelerde dile getirilen Yunan tarafının görüşlerine ilişkin daha fazla bilgi aktarmanın oldukça güç olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Ama yine de Bitsios'un aktarımlarından, Yunan diplomatların müzakerelerdeki genel stratejisinin Paris görüşmelerinde görülen stratejiyle aynı olduğunu ve müzakerelere yaklaşım tarzlarının arka planda da değişmediğini not etmek yanlış olmayacaktır. Bununla birlikte yeni bir öneri olarak Zürih müzakerelerinde ortaya çıkan Cumhurbaşkanının sadece Rum cemaati tarafından değil, Ada'nın tüm ahalisi tarafından seçilmesi, Cumhurbaşkanı Yardımcısı'nın Cumhurbaşkanı'na vekâlet etme hakkı bulunmaması ve aynı şekilde Temsilciler Meclisi üyelerinin de tüm ada ahalisince seçilmesi tekliflerinin, Yunan tarafının bütünleşmeci eğilimini bir kez daha gösterdiği not edilmelidir. Öyle ki, özellikle Cumhurbaşkanı Yardımcısı'nın Cumhurbaşkanı'na vekâlet etme hakkı bulunmamasına değinilmesi, yürütme erkinin farklı etnik gruplar arasında paylaşılmasını demokrasiyi baltalayan bir unsur olarak gören bütünleşmecilik yaklaşımı savunucularının iddiasına oldukça uyumludur. Aynı zamanda yasama ve yürütmenin ayrı cemaatler tarafından değil de tüm vatandaşlar tarafından seçilmesi talebinin altında yatan sebep, bütünleşmecilerin savunduğu gibi etnik siyasi partilerin oluşmasını engellemek ve böylelikle kamusal alanda tek kimlik yaratmaya yönelikti. Ayrıca Yunan tarafının kurulacak olan ortak devleti bu talepler çerçevesinde ve seçim sistemlerinin düzenlenmesi ile üniter bir devlet haline getirmeye çalıştığı anlaşılmaktaydı. Nitekim Cumhurbaşkanının tüm vatandaşlar tarafından seçilmesi, seçilen Rum Cumhurbaşkanının aynı zamanda Kıbrıslı Türklerin de meşru temsilcisi olması anlamına gelecek ve böylelikle Kıbrıslı Türk cemaat liderinin temsiliyeti meşru olmayacaktı.

Yunan diplomatların Zürih müzakerelerindeki bu eğilimlerine karşı Türk tarafı da Paris görüşmelerindeki tutumunu sürdürmüştür. Bu çerçevede Zürih müzakereleri devam ederken Fatin Rüştü Zorlu ile doğrudan görüşen Türkiye Milli Talebe Federasyonu İkinci Başkanı Erol Ünal tarafından 6 Şubat 1959 tarihinde yapılan açıklamada, Türk yetkililerin görüşlerine dair bazı ipuçları taşımaktadır. Bahse konu açıklamada Ünal tarafından;

“Zürih’te yapılan görüşmelerde Türk tezinin başarıyla sonuçlanmasını her Türk gibi bizler de bütün kalbimizle temenni etmekteyiz. Bu konuda bizzat Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ile yaptığımız görüşmede taksimin ötesinde bir fedakârlığın bahis konusu olmadığı ifade

⁷⁶⁶ Gazioğlu, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs (1958-1960)*, 56.

edilmiştir. Bunu bir teminat olarak kabul ediyor ve neticeleri bekliyoruz. Bir defa daha belirtmek icap ederse, bu konudaki sarıh kanaatimiz odur ki Türk Yüksek Öğretim Gençliği olarak taksimin ötesinde en ufak bir fedakârlığa asla tahammülümüz olmayacaktır.” ifadeleri kullanılmıştır.⁷⁶⁷ Gerçi bu açıklamada her ne kadar Zorlu tarafından taksimden ödün verilmediği ifade edilse de aslında görüşmeler devam ederken Türk Dışişleri Bakanının taksim tezini çoktan bir tarafa bıraktığı açıkça ortaydı. Muhtemeldir ki Zorlu’nun Ünal’a ilettiği düşünceler hem kamuoyu baskısını azaltmak hem de müzakerelerde güçlü bir konum elde etmek için sarf edilmişti.

Zürih’te gerçekleşen müzakereler esnasında Türkiye’deki kamuoyu taksim tezinin devam edeceğini konuşurken Kıbrıs Türk kamuoyu müzakereler süresince ortaya çıkan hususlara ilişkin Türk cemaatine sağlanacak hakları gündeme getirmekteydi. Nitekim 6 Aralık 1959 tarihli Bozkurt gazetesinin “Geleceğimiz Aydınlıktır” başlıklı köşe yazısında;

“... Görüşmelerin üst kata intikali, artık Türk görüşünün Yunan iddiaları üzerinde galebe çalmış bulunduğu en belirgin bir ifadesi olarak belirmektedir. Biz çeşitli vesilelerle Kıbrıs üzerindeki haklarımızı belirttik ve büyük bir samimiyet ve görüş berraklığı içinde davamızı savunageldik. Kendi işlerimizin kendimiz tarafından idaresi, cemaat meselelerimizin sair unsuru ilgilendirmemesini istiyoruz. Rum boyunduruğu altına düşmek bizim için sadece esaret değil, aynı zamanda ölümdür de. İşte bunun için cemaat işlerimizi Rumlardan ayırmaya kat’i olarak kararlıyız. Belediyelerimizin pek yakında resmen tanınmasını, Tapu ve Mesaha (Yüzölçümü) Dairesi gibi önemli dairelerin Maarif dairesi gibi ayrılmasını beklemekteyiz. Cemaat Konseyimizin kurulması, seçimlere erken bir zamanda gidilmesi başlıca emelimizdir. Bizi her türlü, kötü niyet ve taarruzdan korumak için Anayurdumuzun Kıbrıs’ta askeri bir üs bulundurması kaçınılmaz bir ihtiyaçtır...”⁷⁶⁸ ibarelerinin yer alması, Kıbrıs Türk tarafının görüşlerini kısa ve net şekilde özetler gibiydi.

Daha önceden de ifade edildiği gibi uzlaşmacılık yaklaşımı savunucuları, grupların kendilerine özgü ihtiyaçları ve istekleri ile devlet politikalarının uyumunu desteklemekte ve bu kapsamda farklı etnik grupların devlete uyum sağlaması ve böylelikle istikrarın sağlanabilmesi için, çeşitli etnik kimliğe sahip grupların özel çıkarlarının, ihtiyaçlarının ve korkularının dikkate alınması ve farklı kimliklerin kurumsal eşitliğinin sağlanması gerektiğine inanmaktadır. Yazının içeriği bu çerçeveden okunduğunda, Kıbrıslı Türklerin neden kamusal alanda kendi cemaatsel ihtiyaçlarını kendileri görmeleri ve özellikle ayrı belediyelere sahip olarak kendi yerel

⁷⁶⁷ Kaan Cem Geniş, “Londra - Zürich Anlaşmalarına Giden Süreç (1959)”, *Belgi Dergisi*, 21/1 (2021): 236, doi.10.33431/belgi.726417, Erişim 14.08.2022.

⁷⁶⁸ Bozkurt Gazetesi, 6 Aralık 1959.

yönetimlerini kurmak istedikleri sorusu cevabını bulmaktadır. Aynı zamanda Kıbrıslı Türklerin, Türkiye Başbakanı ve diplomatlarından Türk askerinin Ada'da daimî konuşlanmasını sağlayacak bir üs elde etmesini arzulamalarının nedeni de aynı şekilde, sayıca az olmalarından kaynaklı oluşan korkuların giderilmesi ve güvenlikleri ile ilgili hassasiyetlerin ortadan kaldırmasıyla ilişkilidir.

Kıbrıs Türk kamuoyunda yer alan bu düşüncelere paralel olarak Zürih'teki Türk heyeti, bütünleşmeci eğilimden uzak, uzlaşmacı eğilimin ise en uç noktasına ulaşmaya çalışan bir müzakere stratejisi izlemekteydi. Bu çerçevede Türk heyeti, Ada'da kurulacak devletin federal bir yapıya sahip olması doğrultusunda yeni devletin adının "Kıbrıs Türk-Yunan Cumhuriyeti" veya "Kıbrıs Federatif Birliği" olmasını, Kıbrıs'ın bayrağının Yunanistan ve Türkiye'nin bayraklarının bir kombinasyonu olmasını ve Ada'da bir askeri üsse sahip olmasını talep ederek, eğer bu talepler kabul edilirse, Türkiye'nin diğer konularda daha uzlaşmacı olacağını belirtmekteydi.⁷⁶⁹ Zorlu'nun doğrudan Averoff'a sunduğu bu öneriler, aslında Türk heyetinin Kıbrıslı Türklerin ihtiyaçlarını ön planda tuttuğunu göstermekte ve aynı zamanda uzlaşmacılık yaklaşımı çerçevesinde fakat bu yaklaşımın taksime yakın ucunda hareket ettiklerini göstermekteydi. Nitekim Averoff Zorlu'nun bu önerilerini reddederken, samimi bir şekilde ret gerekçelerini şu şekilde açıklamaktaydı;

*"Yeni devlet, kaçınılmaz olarak, taksimi çağrıştıran ve telkin eden, hatta öneren bir dizi özelliklere sahip olacaktır. Fakat bunların tümü de dış görünüşü itibari ile adanın bütünlüğünü yansıtır şekilde formüle edilmelidir. Örneğin, Yasama Meclisi değişik etnik gruplardan (Türk ve Rum cemaatlerinden) ve ayrı ayrı seçilecek üyelerden oluşacaktır, fakat bu üyelerin tümü de aynı meclisin üyeleri olacaklar, aynı anayasaya bağlılık andı içecekler ve bu yemini Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı'nın huzurunda verecekler. Böylece bu durum, Cumhuriyetin dışa dönük birliğinin bir göstergesi olacaktır. Hâlbuki Zorlu'nun istediği semboller, örneğin yeni devletin bayrağı ve ne kadar küçük olursa olsun Türk üssü, bir oranda taksimin görünür kanıtları olarak algılanacaktır."*⁷⁷⁰

İçeriği bakımından oldukça önemli olan Averoff'un bu değerlendirmesi, Türk heyetinin uzlaşmacılığın en uç noktasında, taksime yakın bir pozisyon aldığının Yunan diplomatlar tarafından da bilindiğini göstermekteydi. Bununla birlikte Averoff'un açıklamasında yer alan; aynı meclisin üyeleri, aynı anayasa bağlılık, yeminin Cumhurbaşkanı önünde okunması gibi ifadeler ile birlikte Ada'nın bütünlüğüne yapılan vurgu, Yunan tarafının ortak devlete ilişkin bütünleşmeci eğilimini ortaya koymaktaydı. Aynı zamanda açıklamada verilen örnekten, Zürih

⁷⁶⁹ Ververi, Örnek, *Yunanistan Perspektifinden Kıbrıs Sorunu*, 64.

⁷⁷⁰ Gazioğlu, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs (1958-1960)*, 52.

müzakerelerinde artık sona gelindiği ve anlaşmaya ilişkin maddelerin yavaş yavaş somutlaştığı da anlaşılmaktaydı.

Nihayetinde 5 Şubat 1959 tarihinde başlayan ve yaklaşık bir hafta süren Zürih müzakereleri, 11 Şubat günü tamamlanmış ve 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin değişmez nitelikteki devletin temel yapısını içeren 27 maddelik belge üzerinde anlaşma sağlanmıştır. Aynı gün Türkiye Başbakanı Adnan Menderes ve Yunanistan Başbakanı Konstantin Karamanlis tarafından ortak bir bildiri yayınlamış ve bu bildiride özetle;

“Türkiye ve Yunanistan Başvekilleri Adnan Menderes ve Konstantin Karamanlis beraberlerinde Hariciye Vekilleri Fatin Rüştü Zorlu ve Evangelos Averoff olduğu halde, 5 Şubattan 11 Şubat 1959'a kadar Zürih'te toplanmışlardır...

Memleketlerini büyük devlet adamları Atatürk ve Venizelos'un çizdikleri sıkı dostluk yoluna yeniden sokmak hususundaki mütekabil arzularını müşahede eden iki Başvekil bu derece mühim olan bu davaya hizmet etmek için müştereken çalışmak hususundaki kararlarını izhar (göstermek) etmişlerdir....

Üç Hariciye Vekilinin Aralık 1958'de Paris'te yaptıkları toplantı sırasında başlayan üçlü temasların devamını teşkil eden Türk-Yunan görüşmelerinin neticesinde İngiltere Hükûmetini haberdar etmek zamanı gelmiştir. Birleşik Krallığın dostu ve müttefiki olan Türkiye ve Yunanistan üç ilgili memleket arasında bir anlaşmanın Kıbrıs meselesinin kat'î bir hal tarzına getireceğine inanmakta tereddüt etmemektedirler.

... Türk ve Yunan Hükümetleri, müzakerelere üçlü bir zemin üzerinde devam ederek bunları mes'ut bir dereceye isal etmek maksadıyla Birleşik Krallık Hükümeti ile anlaşmayı derpiş (göz önünde tutmak) etmektedirler.

Bu maksatla Türkiye ve Yunanistan Hariciye Vekilleri İngiliz meslektaşlarını neticeye varmış olan görüşmelerin sonucundan haberdar etmek üzere bugün Londra'ya gideceklerdir.” ifadeleri yer almıştır.⁷⁷¹

Zürih'te açıklanan ortak bildiriye eş zamanlı olarak Londra'ya giden Türk ve Yunan Dışişleri Bakanları, İngiltere Dışişleri Bakanı Lloyd'la bir görüşme yapmış ve üzerinde anlaşılan hükümler konusunda İngiliz Bakana malumat verilmişti. İki Bakan tarafından bilgilendirilen Lloyd, 12 Şubat 1959 tarihinde Londra'da gerçekleştirilen Kabine Toplantısı'nda, edindiği bilgileri kabineye ileterek, Yunanistan ve Türkiye Başbakanları arasında Zürih'te yapılan son görüşmeler sonucunda, iki hükümet arasında Kıbrıs'ın gelecekteki statüsüne ilişkin yeni

⁷⁷¹ Bozkurt Gazetesi, 12 Şubat 1959.

öneriler üzerinde anlaşmaya varıldığını ve bu anlaşmaların, Birleşik Krallık, Yunanistan, Türkiye ve Kıbrıs arasında imzalanan dördü bir anlaşmayla güvence altına alınan bağımsız bir Kıbrıs Devleti'nin kurulmasını sağlayacağını ifade etmişti.⁷⁷² Aynı zamanda toplantıda uzlaşılan konuların bazı detaylarını sunmuş olan Lloyd, Yunan ve Türk Hükümetleri tarafından yapılan anlaşmanın prensip olarak Birleşik Krallık Hükümeti tarafından kabul edilebilir olması halinde, bir sonraki hafta Londra'da üç hükümetin katılacağı bir konferansın toplanmasının ve bu konferansa Rum ve Kıbrıs Türk cemaatlerinin ileri gelenleri olan Başpiskopos Makarios ve Dr. Küçük'ün de davet edilmesinin uygun olacağını belirtmişti.

Bu doğrultuda 17 Şubat 1959 tarihinde Londra'da buluşan tüm taraflar, Zürih Anlaşmasında yer alan belgeleri bir kez daha müzakere etmiş ve nihayetinde 19 Şubat 1959 tarihinde Zürih'te kabul edilen üç belge haricinde altı belgeye daha imza atarak Zürih ve Londra Anlaşmalarının tamamlanmasını sağlamıştır. Buna göre ilk üç maddesi Zürih'te paraflanmış olmak üzere Zürih ve Londra Anlaşmaları olarak bahsedilen toplam dokuz belge şunlardır;

1. Devletin Temel Yapısının Hükümlerini İçeren 27 Maddelik Belge
2. Garanti Anlaşması
3. İttifak Anlaşması
4. Birleşik Krallık Deklarasyonu
5. Garanti Anlaşmasının Ek Maddesi
6. Türk ve Yunan Dışişleri Bakanlarının 17 Şubat 1959 Tarihli Deklarasyonu
7. Başpiskopos Makarios'un 19 Şubat 1959 Tarihli Deklarasyonu
8. Dr. Fazıl Küçük'ün 19 Şubat 1959 Tarihli Deklarasyonu
9. Kıbrıs'taki Yeni Düzenlemelere Hazırlık İçin Üzerinde Anlaşmaya Varılmış Olan Tedbirler.⁷⁷³

Bu noktada bahse konu belgelerdeki hükümlerin 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasasının temel maddelerini oluşturduğunu ve bu hükümlerin içerik analizinin, Anayasanın incelenmesi başlığı altında yapılacağını bir kez daha belirtmekle birlikte, Zürih ve Londra Anlaşmaları hükümlerinin neredeyse tamamının uzlaşmacılık yaklaşımının unsurlarını barındırdığını not etmek gerekmektedir.

⁷⁷² TNA, CAB 128/33/7.

⁷⁷³ Zürih ve Londra Anlaşmaları olarak anılan dokuz belgenin tamamını içeren kitapçığın orijinal kopyası OÖ 1-365 kodlu arşiv belgesi ile çalışmanın Ek-2'sinde sunulmuştur.

3.2.3. Zürih ve Londra Anlaşmalarına Yönelik Tepkilerin Analizi

Paris görüşmelerinden itibaren Türkiye, Yunanistan ve İngiltere hükümet yetkilileri tarafından yürütülen müzakerelerin nihai ürünü olarak, 11 şubat 1959 tarihinde Türk ve Yunan Başbakanların ortak deklarasyonu ile açıklanan Zürih Anlaşması ile birlikte bu anlaşmanın son şeklini aldığı Londra Anlaşmasına yönelik Kıbrışlı Rumların ve Kıbrışlı Türklerin tepkileri oldukça farklı olmuştur. Nitekim dil, din, etnisite yönünden birbirinden farklı olan ve tarihsel süreç boyunca ayrı bir geçmiş geliştiren iki halkın geleceğe ilişkin beklentilerinin de farklı olması kaçınılmaz bir durum olarak değerlendirilmelidir. Bununla birlikte Kıbrışlı Türkler ve Kıbrışlı Rumların anlaşmalara yönelik tepkileri aynı zamanda iki cemaatin 1960 ortaklık devletine bakış açısını da göstermektedir. Bu nedenle anlaşmaları tasarlayan    devletlerin hükümet yetkilileri dışındaki tarafların anlaşmalara yönelik tepkilerinin analiz edilmesinin konuya ilişkin önemli bulgular ortaya koyacağı kıymetlendirilmektedir.

3.2.3.1. Kıbrışlı Rumların ve Yunanistan Muhalefetesinin Tepkileri

Kıbrışlı Rumların anlaşmalara yönelik tepkilerini anlayabilmek için pek tabi Rumların tek temsilcisi Makarios'un anlaşmalara ilişkin yorum ve değerlendirmelerine değinmek gerekmektedir. Kıbrışlı Rum liderin arka plandaki düşüncelerine erişmek için de Zürih ve Londra'daki süreci detaylıca takip etmiş olan Xydis'in aktarımlarına başvurulmalıdır. Bu kapsamda Xydis, 11 şubat 1959'da Zürih'ten Atina'ya dönen ve "*en zor uluslararası sorunlardan birinin*"   z m n n temellerinin atıldığını söyleyerek o günün hayatının en mutlu günlerinden biri olduğunu belirten Başbakan Karamanlis'in, aynı akşam Başpiskopos Makarios'la temasa geçerek ona Zürih Anlaşmalarını anlattığını, Kıbrışlı Rum liderin cevap olarak gelişmelerden oldukça memnun olduğunu belirttiğini, elde edilen sonuçlardan dolayı Başbakanı tebrik ettiğini ve aynı akşam Yunan ve Türk hükümetlerinin Kıbrıs sorunu konusunda yakınlaşmasını, hem Kıbrışlı Rumlar hem de Kıbrışlı Türkler için özgürlük ve refah dönemine doğru atılmış yeni bir adım olarak selamladığını ifade eden bir bildiri yayımladığını not etmektedir.⁷⁷⁴ Aynı zamanda Xydis, ertesi gün Karamanlis'in Makarios'u evine davet ettiğini, Zürih metinlerinin Yunanca tercümesini teslim ederek kendisine Yunan-Türk zirve konferansının sonuçları hakkında tüm ayrıntılarıyla bilgi verdiğini, Makarios'un bunları okuduğunu ve Yunan hükümeti ile tamamen aynı fikirde olduğunu ifade ettiğini kayda geçirmektedir.⁷⁷⁵

Öyleyse Xydis'in aktarımına göre Makarios, Zürih Anlaşmasının detayları hakkında bilgilendirilmiş ve onayı alınmıştır. Fakat Başpiskopos, Karamanlis'in kendisini evine davet

⁷⁷⁴ Stephen Xydis, *Cyprus: Reluctant Republic*, Paris: Mouton, 1973, 420.

⁷⁷⁵ Xydis, *Cyprus: Reluctant Republic*, 420.

ettiği gün olan 12 Şubat 1959 tarihinde Fileleftheros gazetesinin Atina muhabirine verdiği beyanda, müzakerelerin muhtemelen iyi netice vereceğini tahmin ettiğini söylemiş ancak buna rağmen anlaşmaların “Kıbrıs halkına” bağımsızlık şartlarını ve taleplerini tamamıyla karşılayamayacağından endişe ettiğini ifade etmiştir.⁷⁷⁶ Başpiskopos’la görüşme yapan Atina muhabiri aktarmış olduğu haberinde ayrıca, Zürih görüşmeleri ile ilgili olarak hiç bir yorumda bulunmayan Makarios’un, önceden kararlaştırılmış halden farklı olarak bir anlaşmaya varılırsa, hareket etmekte serbest olması için sessizliğini muhafaza ettiğini, Makarios’a şimdiye kadar iletilen müzakere programlarının herhangi bir neticeyi mümkün kılacak intibai vermediğini, Makarios’un Türkiye’nin idaresinde rol oynamayı arzu etmediğini, Kıbrıs’ta askeri bir üs talep edilmesinin en büyük anlaşmazlık mevzusunu teşkil ettiğini ve eğer Türkiye bu talebinden vazgeçmeyecek olursa müzakerelerin neticesiz kalacağını belirttiğini bildirmiştir.⁷⁷⁷

Ertesi gün ise 13 Şubat tarihli Etnos gazetesi, Başpiskopos Makarios’un anlaşmanın tam metnini almadan ve bu anlaşmanın Britanya tarafından da tetkik edilmesinden evvel detaylı bir beyanatta bulunmayacağını açıklamış, Elefteriya gazetesi, “*son sözün Kıbrıs Rum halkı tarafından söyleneceğini ve o sözü söylemeye yetkili kişinin Makarios olduğunu*” belirtmiştir.⁷⁷⁸ Öyle ki bu tarihe kadar EOKA terör örgütü lideri Grivas’ın da henüz bir açıklama yapmadığı not edilmelidir.

Karamanlis’e yüz yüze söylediklerinin aksine oldukça cılız açıklamalar yapan Makarios ve kamuoyuna herhangi bir demeç vermeyen Grivas’ın tutumlarından anlaşılan, Rum liderliğinin Zürih’teki anlaşmalardan hoşnutsuz olduğu ve Londra Konferansı’nda anlaşmalara yönelik ayak sürüyecekleriydi. Bununla birlikte bu tutumun bir diğer nedeni, Atina muhabirinin de belirttiği gibi, Rum liderin Londra’da gerçekleşecek son müzakerede anlaşmaları istediği noktaya getirmek için manevra alanını geniş tutmak istemeseydi. Öyle ki Makarios, 13 Şubat tarihinde Grivas’a gönderdiği mektupta, asıl hedefin enosis olduğunu fakat bunun “enosis, yalnız enosis” politikasıyla değil daha gerçekçi yöntemlerle yürütülmesi gerektiğini belirtmişti.⁷⁷⁹

Karamanlis’le görüşmesinde anlaşmalardan oldukça memnun olduğunu belirten fakat arkada farklı düşüncelere sahip olan Başpiskopos, 15 Şubat 1959 tarihinde vermiş olduğu kısa bir demeçte basına da gerçek düşüncelerini yansıtmamış ve sözde anlaşmalardan duyduğu memnuniyeti dile getirmişti. Bahse konu açıklamada Kıbrıslı Rum lider;

⁷⁷⁶ Bozkurt Gazetesi “Kıbrıs Basınından” Bölümü, 12 Şubat 1959.

⁷⁷⁷ Bozkurt Gazetesi “Kıbrıs Basınından” Bölümü, 12 Şubat 1959.

⁷⁷⁸ Bozkurt Gazetesi “Kıbrıs Basınından” Bölümü, 13 Şubat 1959.

⁷⁷⁹ Mektubun içeriği için bkz. Xydis, *Cyprus: Reluctant Republic*, 425.

“Şüphem yok ki, İngiltere hükümeti Kıbrıs halkına refah ve hürriyet sağlayacak ve herkesçe hoşça gitmeyen Kıbrıs durumunu halledecek bir anlaşmayı arzu etmektedir. Zürih’te Türkiye ile Yunanistan’ın gösterdiği iyi niyet ve anlayış ileriye doğru büyük bir adım olmuştur. Kıbrıs anlaşmasına temel atan iki memleketin yapıcı gayretlerini takdir etmekteyim.” ifadelerini kullanmıştı.⁷⁸⁰

Paris görüşmelerinden itibaren süreçten haberdar olan ve Zürih Anlaşmalarından hemen sonra Karamanlis tarafından detaylıca bilgilendirilen Makarios, ikircikli bir tutumla Yunan hükümetine anlaşmalardan oldukça memnuniyet duyduğunu bildirmiş fakat geri planda farklı stratejiler üretmekle birlikte yapmış olduğu kısa ve heyecansız açıklamalarla aslında kendisinin anlaşmalara yönelik gönülsüz olduğunu kamuoyuna yansıtmaya çalışmıştı. Öyle ki bu durum Makarios’un ne denli iyi politikacı olduğunu göstermekteydi. Bir taraftan Yunan hükümeti ile ters düşmemeyi, diğer taraftan Kıbrıslı Rumlara anlaşmaları istemediğini aktarmayı, öteki taraftan ise süreci, enosise giden yolda bir basamak olarak tasarlamayı başarmıştı.

Bu düşüncelerle Makarios, daha önceden anlaşmaları kabul ettiğini beyan etmiş olmasına rağmen, 18 Şubat 1959 tarihinde Zürih’te üzerinde uzlaşılan maddeleri desteklemeyeceğini bildirerek ciddi bir krizin oluşmasına neden olmuş ve böylece anlaşma hükümlerini kendi arzusu doğrultusunda daha bütünleşmeci bir şekle büründürmeye çalışmıştı.⁷⁸¹ Nitekim Makarios’un anlaşmalardan desteğini çekme nedeninin İngiliz arşiv belgesinde yer aldığı şekilde veto hakkı, vergilendirme ve müdahale hakkına ilişkin konular olduğu göz önüne alındığında,⁷⁸² Kıbrıslı Rum liderin anlaşma hükümlerinin uzlaşmacı kimliğine yönelik doğrudan bir saldırı gerçekleştirdiği anlaşılmaktaydı. Aynı zamanda bu saldırının iki cemaatin oluşturacağı bir ortaklığa da alenen karşıtlık içerdiğini belirtmek yanlış olmayacaktır.

Zürih ve Londra Anlaşmalarına ilişkin tarafların bakış açısını yansıtmaları bakımından özellikle 18 Şubat 1959 tarihi oldukça önemlidir. 18 Şubat gününde gerçekleşen gelişmelerin bilinmesi aslında 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti’nin neden “istenmeyen bebek” olduğunun anlaşılmasını sağlamaktadır. Bu çerçevede o dönem Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreter Yardımcılığı görevinde bulunan Zeki Kuneralp’ın anıları kayda değerdir. Anılarını, “Sadece Diplomat” kitabında toplamış olan Kuneralp, Londra’daki toplantıya ilişkin aşağıdaki notları kaleme almıştır.

⁷⁸⁰ Bozkurt Gazetesi, 16 Şubat 1959.

⁷⁸¹ 18 Şubat akşamı Makarios’un başlatmış olduğu krizin detayları ABD arşiv belgesinde yer almaktadır. Bkz. (FRUS), 1958-1960: Vol. X, Part 1, 331 Editorial Note.

⁷⁸² TNA, CAB 195/18/7.

“17 Şubat tarihinde saat 11.00’de Konferans, Makarios ve Küçük’ün katılımıyla genel heyet haliyle toplandı. Üç hükümet Zürih kararlarını kabul ettiklerini bildiriyorlar. Küçük bunlara katılıyor. Makarios’un birçok çekincesi var....

18 Şubat saat 17’de üç Dışişleri Bakanı toplantısı yapıldı. Makarios’un muhalefetini yenmek için izlenecek hareket hattı hakkında mutabakata varıyorlar. Saat 19’da umumi heyet toplantısında Makarios, Zürih anlaşmasını meselenin çözümü için değişmez temeli olarak kabule razı olup olmadığını ertesi güne kadar beyanata davet ediliyor. Zorlu Makarios’a karşı anlayış gösteriyor, aynı zamanda ikazda da bulunuyor...

19 Şubat. Makarios belgeleri imzalamaya razı.... Her noktada anlaşma...”⁷⁸³

18 Şubat akşamına ilişkin daha detaylı ayrıntılara değinen Gazioğlu, Lancaster House’ta yapılan toplantıda Makarios’un, işlerliğinin olmayacağını ileri sürdüğü anlaşmalar hakkında çekinceleri olduğunu bildirdiğini ve bunların;

1. Vergilerin toplanmasına ilişkin yasaların, Temsilciler Meclisindeki her iki cemaatin temsilcilerinin ayrı ayrı onayını gerektirmesi,
2. Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı’na tanınan veto hakkı,
3. Kamu hizmetlerinde öngörülen 70/30 oranı,
4. İttifak ve Garanti Anlaşmaları olduğunu not etmektedir.⁷⁸⁴

Londra Konferansı’na ilişkin ayrıntıların anlaşıldığı bir başka belge 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti’nin ilk Savunma Bakanı olan Osman Örek’in kendi arşivinde bulunmuştur.⁷⁸⁵ Bahse konu belgede Örek’in Konferansa yönelik değerlendirmeleri bulunmaktadır. Buna göre, yukarıda belirtilen hükümler aynen not edilmekte ve Makarios’un bu çekinceleri Kıbrıs Türk tarafı ve Yunan Delegasyonu ile tartıştığı ifade edilmektedir. Aynı zamanda Başpiskopos’un, Garantör Devletlere verilen müdahale hakkının çok geniş olması, cemaat meclislerine mali konulara ilişkin yasaların geçirilmesinde verilen haklar, 400,000 Rum’a karşı 100,000 Türk oranı göz önüne alındığında Türklere çok büyük bir söz hakkı tanındığı ve Cumhurbaşkanı Türk bakanların atanmasında daha çok yetki verilmesi konuları özelinde çekince koyduğu belirtilmektedir. Bununla birlikte Örek Makarios’un, gelecekte yapılacak antlaşmaları değiştirmek için hukuki açıdan dayanak bulmak düşüncesiyle hareket ettiğini, bu nedenle

⁷⁸³ Zeki Kuneralp, *Sadece Diplomat*, İstanbul: İstanbul Matbaası, 1981, 118–119. Londra Konferansı’nda Dışişleri Genel Sekreteri pozisyonunda bulunan Melih Esenbel’in, Londra’daki kazada uçakta bulunduğu için Konferans sürecini hastanede geçirdiğini, bununla birlikte yazmış olduğu anı kitabında, 18 Şubat akşamına ilişkin Kuneralp’in bilgilerini doğruladığını belirtmek gerekmektedir. Bkz. Melih Esenbel, *Ayağa Kalkan Adam*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1993, 134–135.

⁷⁸⁴ Gazioğlu, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs (1958-1960)*, 87.

⁷⁸⁵ TTK, OÖ 1-412.

toplantılardaki Türk stratejisinin, konferanstan sonra varılacak anlaşmanın ileride değiştirilmesi bakımından hukuksal açıdan Rum tarafına herhangi bir olanak bırakmaması olduğunu not etmektedir. Bununla birlikte değerlendirme yazısında oldukça önemli bir detay verilerek, Makarios'a hitaben bir mektup hazırlandığı ve bahse konu mektupta, anlaşmaların konferanstan önce uzun boylu danışmalar sonucu yapıldığının, bu aşamaya ulaştıktan sonra iki cemaatin ortaklığını dengeli bir biçimde yansıtan anlaşmanın temel kurallarında yapılacak herhangi bir değişikliğin tüm anlaşmaların bozulması anlamına geleceği nedeni ile bu tür yaklaşımın Türk cemaati açısından kabul edilemeyeceğinin açık bir dille anlatıldığı ve hazırlanan mektubun güçlüklerle de olsa 18 Şubat gecesi Makarios'a teslim edildiği vurgulanmaktadır.⁷⁸⁶

Nihayetinde Makarios'un Zürih Anlaşmaları imzalandıktan sonra takındığı tavır, kamuoyuna açıkladığı farklı beyanlar ve Londra Konferansının son akşamı işlerliği olmayacağı bahanesiyle onaylamadığı anlaşma hükümleri göz önüne alındığında, Başpiskopos'un uzlaşmacılığın en temel unsurları olan güç paylaşımı, otonomi, veto hakkı ve orantısallık ilkelerini müzakere bile etmeden doğrudan ortadan kaldırılması arzusunda olduğunu ve böylece aslında ortak bir devlet kurulacaksa bu devletin anayasal tasarımının bütünleşmeci eğilimden bile açık ara uzak bir şekilde kaleme alınması gerektiğini düşündüğünü göstermekteydi. Daha da ötesi bu hükümlere karşı çıkmakla beraber Garanti ve İttifak Anlaşmalarının ortadan kaldırılmasını talep eden Makarios, hiç şüphesiz farklı etnik grupların sayıca az olanlarının kamusal yönetime katılmaması ve sayıca çok olan grubun kararlarına boyun eğmesi ile karakterize edilen asimilasyoncu yaklaşımın bir örneğini sunmaktaydı. Nitekim ortak devlet kurulduktan sonra yaşanan gelişmeler, Makarios'un Londra Konferansının son akşamında sergilemiş olduğu asimilasyoncu eğilimi ortaya çıkarmaktadır.

Bununla birlikte Makarios'un Zürih ve Londra Anlaşmalarına bakış açısını göstermesi bakımından, 1960 ortaklık devletinin Temsilciler Meclisi Başkanı olan Glafkos Klerides'in, Kıbrıs Rum lideri olarak anlaşmaların 40. yılında vermiş olduğu röportaja da değinmek gerekmektedir. Osman Örek arşivinden ortaya çıkarılan bu röportajın kısa bir bölümü aşağıda sunulmuştur.

“ Soru: 40 yıl önce 1959'da Kıbrıs, bir kez daha taksim edilme tehlikesi ile karşı karşıya kalmış ve Kıbrıs Rum tarafı Zürih Londra Antlaşmalarını imzalamak durumunda olmuştu. 40

⁷⁸⁶ Anlaşmaların son gecesi hazırlanan bu mektuptan Türk heyetinin, Makarios'a güvenmediği, anlaşmaları imzalasada dahi bu anlaşmaları sonradan değiştirmek için adım atacağını veya kabul etmeyeceğini bildiği ve bu nedenle Konferansın son akşamı oldukça önemli bir stratejik hamle yapıldığı ortaya çıkmaktadır. Nitekim Türk heyetinin bu değerlendirmesi, 30 Kasım 1963 tarihinde Başpiskopos'un Anayasa değişiklik teklifi ile doğrulanmıştır.

yıl sonra şimdi, o zaman olduğu gibi, bir kez daha kaçınılmazlık ve gereklilik durumlarıyla karşı karşıya kalarak kötü bir çözüm imzalamak zorunda kalabilir miyiz?

Cevap: O zaman enosis için bir mücadele veriyorduk. O mücadelenin, Kıbrıs sorununun çözümüne yol açamayacağını gördük. Buna sebep dünyanın güçlü devletlerinin sergiledikleri tavidir. İngilizlerin o zaman 'süper-ortak egemenlik sistemi' öngördükleri, bunu meydana getirecek olanların da Yunanistan, İngiltere ve Türkiye olacağı ve bunların Kıbrıs'ı idare edecekleri bir sistemi oluşturacağını gösteriyorlardı. Yani bu bir taksime dayanan çözüm olacaktı... Başpiskopos Makarios ve danışmanları tarafından gerçek bir tehdidin söz konusu olduğu kararına varılmıştı.

Soru: Taksim, gerçek bir tehlike miydi?

Cevap: ... O zamanki anlaşmamızın temelini bağımsızlık olması gerektiği kanaati ağır bastı. Kişinin sorması ve düşünmesi gereken husus Zürih Londra Antlaşmalarının öngördüklerini mutlaka kabul edip etmememizdi... Ama asıl konu, Zürih Antlaşmasının içerdiklerinin müzakere ve pazarlık edilmesindeydi.

... Yani iki toplumun ırk ayrımına dayanan, ayrı politik haklara sahip olmalarına dair kuralları kabul etmemiz kaçınılmazlık mı arz ediyordu? Yine Kıbrıs'a Türk ve Yunan askerlerinin getirilmesinden acaba kaçınmamız mümkün olabilir miydi? Kabul ettiğimiz garantilere razı olmalı mıydık? İşte, Yunanistan ve Kıbrıs tarafından planlı-programlı doğru politikalar izlenmiş olsaydı, Zürih Anlaşması maddelerinden daha iyilerinin elde edilmesi mümkün olabilirdi.

Soru: Kıbrıs ve Yunanistan liderlikleri arasında böyle bir koordinasyon bulunmuyor muydu?

Cevap: Yine bildiğim kadarıyla bulunmuyordu.

Soru: Antlaşmaların imzalanacağı Londra'daki Lancaster House'a giderken Başpiskopos Makarios, Menderes Karamanlis arasında varılan ilke antlaşmasını benimsemiş miydi?

Cevap: Kanaatimce evet kabul etmişti.

Soru: Peki O halde Londra'da ne yapmaya çalıştı Sayın Cumhurbaşkanı?

Cevap: ... Zürih Antlaşmasının maddeleri iki sınıfa ayrılmaktaydı. Birinci sınıfa girenler hazırlanacak olan Anayasaya yansıtılacak, dokunulmadan yansıtılacak temel kurallardı. İkincisi sınıfa girenler ise bizim kabul etmediklerimizdi. Başpiskopos, işte temel ve değiştirilmez kurallar olarak addedilenlerin öyle değil, müzakereye açık maddeler olmasını sağlamaya kalkıştı. Kuşkusuz hem İngilizler hem de Türkler buna direndiler. Burada şunu belirtmek durumundayım: Karamanlis, başka çaremizin bulunmadığını, Başpiskopos'un Zürih

Anlaşmalarını imzalamasından başka çaremizin kalmadığını savunmuştu. Makarios'un çabası, 24 adet olan bu maddelerin temel ve değişmez kurallar olmaktan çıkartılmasının sağlanmasıydı.”⁷⁸⁷

Oldukça uzun olan bu röportajdan aktarılan ilk kısım bile Rum tarafının Zürih ve Londra Anlaşmalarına ilişkin stratejisini gözler önüne sermek için yeterlidir. Nitekim Klerides'in henüz ilk soruya ilişkin vermiş olduğu cevabın sonunda belirttiği, anlaşmaların taksime dayalı bir çözüm dayattığı değerlendirmesi, Rumların Zürih ve Londra Anlaşmalarını ne şekilde tasvir ettiğini göstermektedir. İkinci soruya vermiş olduğu cevaptan ise Rumların, Zürih ve Londra Anlaşmalarının içeriğini onaylamamalarına rağmen anlaşmaları kabul etmelerinde yatan gerçek nedenin, enosis hedefleri doğrultusunda bir an önce bağımsızlık elde etmek olduğu anlaşılmaktadır. Müteakip cevaplardan ise Rumların, Zürih ve Londra Anlaşmalarını istedikleri şartlarda imzalamadıkları, bunun nedeninin de Yunanistan ile Kıbrıs Rum liderliği arasındaki koordinasyonsuzluk olduğu ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte Makarios'un Zürih'te üzerinde uzlaşılan ortaklık devletinin değiştirilemez maddelerini müzakerelere açma girişiminde bulunmuş olması oldukça kayda değer bir bilgi olarak not edilmelidir. Öyle ki Makarios'un uzlaşılan temel maddeleri dahi değiştirmek istemesi, Kıbrıslı Rumların uzlaşmaz kimliği ile birlikte asimilasyoncu eğilimini bir kez daha ispat etmektedir. Nihayetinde Klerides'in bu röportajından açıkça anlaşılması gereken, Rumların Zürih ve Londra Anlaşmalarını zorla imzalamış olduğu, bu durumun ortaklık devleti kurulmadan önce Rumların niyetini gösterdiği ve aslında bu niyetin 1960 ortaklık devleti sonrasında yaşanan gelişmelerle birlikte günümüze kadar değişmediğidir. Bu noktada, Kıbrıs'ın bölünmüşlüğüne etki eden unsurlara ilişkin daha önce irdelenen faktörlere, değişmeyen bu niyet ve zihniyetin de eklenmesi gerektiğini ifade etmek yerinde olacaktır.

Kıbrıslı Rumların Zürih ve Londra Anlaşmalarına bakış açısıyla birlikte özellikle Yunanistan'daki muhalefet partilerinin tepkilerine de kısaca değinilmelidir. Bu kapsamda anlaşmalar sonrası Yunanistan Parlamentosu'nda gerçekleştirilen oturumu Esenbel'den aktarmak yerinde olacaktır. Buna göre anlaşmalara ilişkin yapılan Parlamento oturumunda ilk sözü alan Liberal Parti Lideri M.Venizelos, anlaşmaların imzalanmasını Makarios'a atfederek Kıbrıslı Rum liderin enosis yeminine ihanet ettiğini belirtmiş ve Lozan Antlaşmasıyla Kıbrıs'la ilgisini kesmiş olan Türkiye'ye, Kıbrıs üzerinde hükümrانlık hakları tanıyan bu anlaşma yerine, Yunanistan için daha elverişli olan Radcliffe veya hatta Macmillan Planını kabul

⁷⁸⁷ Osman Örek arşivinde OÖ 1-709 koleksiyon kodu ile yer alan bu röportajın, Zürih ve Londra Anlaşmalarıyla birlikte Makarios ve Rum tarafının Kıbrıs meselesine genel bakış açısını yansıtmaları bakımından oldukça önemli olduğu değerlendirilmektedir. Bu nedenle röportajın önemli kısımlarını içeren arşiv belgesi Ek-3'te sunulmuştur.

etmemekle hükümetin fırsatları kaçırdığını not etmiştir.⁷⁸⁸ Venizelos'tan sonra konuşan Sosyal Halkçı Parti Lideri ve eski Dışişleri Bakanı M. Stefanopolus ise Ada'ya verilen yeni statünün “Kıbrıslıların” arzularına uymadığını dile getirmiş, aynı zamanda Zürih ve Londra Anlaşmaları ile Yunanistan'ın Türkiye ile araziye ilişkin münasebetlerini tanzim etmiş olan Lozan Antlaşmasına ağır bir darbe vurulduğunu, Türkiye'nin kaybettiği topraklardan birisine ilk defa tekrar ayak basmakta olduğunu iddia etmişti.⁷⁸⁹ Sonrasında sözü alan İlerici Parti Lideri M. Markezinis anlaşmalara yönelik çok daha sert ifadeler kullanarak, “*Kıbrıs'tan İngilizlerin gitmesi için Türklerin Ada'ya gelmesi lazım idiye, İngilizlerin yerlerinde kalmaları daha iyi olurdu.*” demişti. Bu konuşmaların arkasından daha kapsamlı bir konuşma yapan eski Başbakan ve Liberal Parti Lideri M. Papandreu, Kıbrıs'ta taksim önlenmişse de iktidar ve idarenin taksiminin gerçekleştirildiğini, sayıca az olan Kıbrıslı Türklerin imtiyazlı bir duruma getirildiğini ve sivil işlerde Türk ve Rumlar arasındaki oranın hemen hemen eşit ve önemli meselelerde tamamen eşit olduğunu iddia etmişti. Papandreu devamla, enosisin ebediyen terk edilmiş olduğunu, diğer taraftan Türkiye'nin, Lozan Antlaşmasına rağmen ve Osmanlı İmparatorluğundan kurtarılmış olan memleketlerin hiçbir zaman tekrar bu imparatorluğun hâkimiyeti altına geçmeyeceğine dair Hristiyan dünyasının geleneklerine aykırı olarak Kıbrıs'a döndüğünü ifade etmişti.⁷⁹⁰

Böylelikle Yunanistan Parlamentosu'nda konuşma yapan muhalefet parti liderlerinin açıklamaları göz önüne alındığında, Yunanistan hükümetinden farklı şekilde muhalefet partilerinin de Zürih ve Londra Anlaşmalarına olumsuz bir tepki vermiş olduğu anlaşılmaktadır. Daha da ötesi muhalefet parti liderlerinin, anlaşmaların enosisi bertaraf ederek taksime yol açtığı iddiasıyla hükümeti sert şekilde eleştirmesi oldukça dikkat çekicidir. Nihayetinde bu açıklamalardan ortaya çıkan sonuç, Kıbrıslı Rumlar ile paralel bir şekilde Yunanistan muhalefeti de anlaşmalara karşı olduğudur. Fakat bu noktada Yunanistan muhalefeti ile Kıbrıs Rumları arasında bir ayrım yapmak ve muhalif parti liderlerinin, özellikle Radcliffe Anayasası ve Macmillan Planı'nı işaret ederek anlaşmaların tamamına karşı olduğunu vurguladığını, Kıbrıs Rum liderliğinin ise anlaşmaların enosisi engelleyecek bazı maddelerine yönelik tepki göstermekle beraber anlaşmaların bütününe enosis giden bir basamak olarak tanımladığını not etmek gerekmektedir.

⁷⁸⁸ Esenbel, *Ayağa Kalkan Adam*, 139.

⁷⁸⁹ Esenbel, *Ayağa Kalkan Adam*, 140.

⁷⁹⁰ Esenbel, *Ayağa Kalkan Adam*, 140–141.

3.2.3.2. Kıbrıslı Türklerin ve Türkiye Muhalefetine Tepkileri

Yunanistan muhalefet partileri ile birlikte Makarios liderliğindeki Kıbrıslı Rumların Zürih ve Londra Anlaşmalarına yönelik olumsuz tepkilerine karşı Kıbrıslı Türklerin ilk açıklaması, Dr. Fazıl Küçük ile Rauf Denktaş tarafından ortak bir beyanla gerçekleştirilmiştir. Bahse konu ortak açıklamada iki lider;

“... Bugüne kadar haklarımızı cesaretle müdafaa eden ve Kıbrıs Türklerinin hak ve varlığını dünyaya tanıtan devletimiz büyüklerine şükranız. Teferruatın tespitinde aynı azim ve cesaretle hareket edileceğine şüphemiz yoktur. Mukadderatımız yirmi altı milyonun mukadderatı ile birleştirilmiştir. Haklarımızın en küçük teferruatına kadar korunmasında azimli ve kararlıyız. Hükümetimizin görüşü de bu merkezdedir. İstikbalden endişe edecek bir durum mevcut değildir.”⁷⁹¹ ifadelerini kullanmış ve anlaşmalardan umutlu olduklarını işaret etmiştir.

14 Şubat tarihinde yapılan başka bir açıklamada ise Dr. Fazıl Küçük, Zürih Anlaşmalarına yönelik memnuniyetini daha açık bir şekilde göstermiş ve şu ifadeleri kullanmıştı;

“... Şuna inanıyoruz ki bu anlaşma ile Kıbrıs'taki Türk cemaatinin hakları her bakımdan korunmakta ve ayrıca Anavatanın ahdi ve fiili mevcudiyetini Kıbrıs'ta da hissettirilmesi yolu ile cemaatimizin milli varlığı ve inkişafı teminat altına alınacaktır. Artık Kıbrıs Türkleri istikballerini, tarihi ananelerini ve hususiyetlerini muhafazası suretiyle tam manasıyla teminat altına alındığından emin olabilirler. Bu anlaşma aynı zamanda Kıbrıs Rumlarının haklarının korunmasına imkân bahşettiği cihetle onlarla aramızda sulh ve anlayış içinde iş birliğinin vücut bulması için sağlam bir zemin hazırlanmış bulunmaktadır. İngiltere'nin bu meselenin hallinde iyi niyetle hareket etmiş olmasını bu vesile ile belirtmeyi bir vazife telâkki ederim. Bu itibarla meselenin nihai şekilde halli için toplanacak Londra konferansının da müspet neticeler vermesine itimatla intizar ediyorum (bekliyorum).”⁷⁹²

Bu ilk açıklamalardan sonra heyeti ile birlikte Londra'ya giden Dr. Fazıl Küçük, 17 Şubat 1959 tarihinde vermiş olduğu demeçte, Kıbrıs çıkmazını zamanında halletmek ve bu suretle dünyayı büyük bir felâketten kurtarmak amacını güden Türkiye ve Yunanistan hükümetlerinin, Zürih'te toplanarak olumlu bir neticeye ulaştırdıkları kararların, Türk cemaatinin hak ve hukukunu tamamen garanti altına almış olduğuna hiç şüphesi olmadığını vurguluyordu. Bununla birlikte Küçük, Kıbrıs Türklerinin geçmişten beri Ada'da barışın tesis edilmesini isteyen taraf olduğunu belirtmekle birlikte Kıbrıslı Türklerin, haklarının korunmasını, millî şeref ve haysiyetinin çiğnenmemesini her şeyden üstün tuttuğunu kayda geçiriyordu.⁷⁹³

⁷⁹¹ Bozkurt Gazetesi, 13 Şubat 1959.

⁷⁹² Bozkurt Gazetesi, 15 Şubat 1959.

⁷⁹³ Bozkurt Gazetesi, 17 Şubat 1959.

Londra Konferansı'nda Kıbrıslı Türklerin temsilciliğini üstlenen Dr. Fazıl Küçük ve Rauf Denktaş bu duygu ve düşüncelerle Konferansa katılmıştı. Konferansın ilk toplantısında ise Küçük adına söz alıp bir konuşma yapan Rauf Denktaş Xydis'in aktarımına göre, ilgili üç hükümetin tüm temsilcilerinin konuya ilişkin söylediklerini tam olarak dikkate aldığını, Makarios'un sözlerini dikkatle dinlediğini, tüm ilgililere, Türk cemaatinin tutumunun her zaman olduğu gibi Kıbrıs'ta iş birliği ve barış içinde bir arada yaşama yönünde olduğu konusunda güvence vermek istediğini belirtmiş ve Zürih Anlaşmalarının bunu sağladığını düşündüğünü not etmişti.⁷⁹⁴ Böylelikle Denktaş, Kıbrıs Türkleri adına Zürih Anlaşmalarından memnuniyet duyduğunu belirtmiş ve anlaşmaları kabul ettiğini resmi olarak bildirmişti.

Bu noktada Kıbrıslı Türklerin anlaşmaları neden memnuniyetle kabul ettiği üzerine kısa bir değerlendirme yapmak gerekmektedir. Bu çerçevede, bölünmüş bölgelerdeki anayasal tasarım süreçlerinde sayıca az olan grupların, asimilasyon karşısında kimliklerinin ve kültürlerinin yok olmasına engel olmak için mücadele ettikleri ve bu nedenle bütünleşmeci eğilimleri frenleyen ve güç paylaşımı, veto hakkı, orantısallık ve otonomi unsurları içeren uzlaşmacılık yaklaşımını en iyi seçenek olarak tercih ettikleri göz önüne alınarak, sayıca az olan Kıbrıslı Türklerin Zürih ve Londra Anlaşmalarından rahatsızlık duymalarının hiçbir nedeni olmadığı, aksine bu anlaşmaların kendileri adına büyük bir kazanım olduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte özellikle tarihi süreç içerisinde etno-milliyetçi şiddetin en üst seviyeye çıktığı Kıbrıs'ta, kurgulanması zaruri olan güvenlik mekanizmalarının anlaşma hükümlerinde detaylıca tasarlanmış olmasının, Kıbrıs Türk liderliğinin gönül rahatlığıyla anlaşmaları onaylamasına sebebiyet verdiği ayrıca vurgulanabilir.

Bununla birlikte konuya ilişkin farklı bir bakış açısı sunmak için Kıbrıslı Türkler arasında da Zürih ve Londra Anlaşmalarına yönelik olumsuz tepkiler bulunduğunu belirtmek faydalı olacaktır. Özellikle konuya hakkında KATAK'ın kurucu üyesi ve Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonunun ilk başkanı olan Faiz Kaymak'ın tutumu ve beyanları kayda değerdir.⁷⁹⁵ Bu doğrultuda 24 Şubat 1959 tarihinde yapmış olduğu bir açıklamada Kaymak özetle,⁷⁹⁶ taksim tezinden vazgeçilerek onay verilen anlaşmaların, Kıbrıs Türklerini Kıbrıs Rum çoğunluğunun insafına ve iyi niyetine terk ettiğini, madde hükümlerinin muğlak olduğunu, Türk Cumhurbaşkanı Yardımcısı'na tanınan veto hakkının noksan olduğunu, anlaşmaların taksim tezini bertaraf ettiğini fakat Yunanistan'ın ilhak tezini ortadan kaldırmadığını belirtmekteydi.

⁷⁹⁴ Xydis, *Cyprus: Reluctant Republic*, 436.

⁷⁹⁵ Kıbrıs Türk halkının liderlerinden birisi olan Faiz Kaymak, Zürih ve Londra müzakereleri sürecinde Dr. Fazıl Küçük'e muhalefet konumunda bulunmaktaydı. Buna rağmen Londra Konferansı'na katılacak heyet içerisinde yer alacağı açıklanmış fakat sonradan alınan bir kararla heyetten çıkarılmıştı.

⁷⁹⁶ TTK, FK 3-46.

Kaymak devamla, Türk hükümeti ve Kıbrıs Türk liderliğinin, Kıbrıs'ın bağımsızlığını kabul etmekle bindikleri dalı kestiğini ve taksim tezini kendi elleriyle yıktığını vurgulamış, iki cemaatin bir arada ve aynı idare altında yaşayabileceklerini iddia ve propaganda eden Kıbrıs Rumları ve Yunanistan'ın Kıbrıs'a bağımsızlık kazandırmakla kendi tezlerini gerçekleştirdiklerini ve günün birinde enosis yolunda mücadeleye başlarsa, Türkiye'nin sadece Ada'nın bağımsızlığını iade etmek hakkını kullanabileceğini ve ancak bu yolda müdahalede bulunabileceğini not etmişti.⁷⁹⁷ Böylelikle Kıbrıs Türk liderliğine en önemli muhalefeti yapan Kaymak, bu açıklamalarıyla Zürih ve Londra Anlaşmalarına karşı olduğunu açıkça ortaya koymuştur.

Kıbrıs Türk liderliğine muhalif kesimlerle beraber anlaşmalara özellikle orta öğretim kurumlarındaki Kıbrıslı Türk öğrenciler de tepki vermişti. Daha önce taksim mitinglerine bayraklar ve pankartlarla katılım sağlayan genç öğrenciler, bu defa Londra'da imzalanan anlaşmalara karşı 20 Şubat'ta Lefkoşa ve Mağusa'da bir yürüyüş düzenlemiş ve bu yürüyüşte “*Ya taksim ya ölüm*”, “*Makarios'a ölüm*” sloganları yanında “*Liderlerimiz bize ihanet etti*” gibi söylemlerde bulunmuştu.⁷⁹⁸ Gazioğlu'nun anlattığına göre, yaklaşık 500-600 kişilik gösterici grubu, kendilerini kışkırtanların öncülüğünde Atatürk Meydanı'ndan Türkiye Başkonsolosluğu'na gelerek anlaşmalar aleyhine yoğun tepkiler göstermiş ve bir süre sonra sessizce dağılmıştı. Gazioğlu, Mağusa'da da aynı şekilde küçük bir gösteri yapıldığını belirtmekle beraber, anlaşmalara yönelik yapılan bu gösterilere karşı Kıbrıs Türktür Partisi, Federasyon ve TMT'nin birer bildiri yayımlayarak duydukları üzüntüyü belirttiklerini, endişe duyacak bir durumun bulunmadığını ve birlik ve beraberliği bozacak hareketlerden kaçınılması gerektiğini ifade ettiklerini ayrıca not etmektedir.⁷⁹⁹ Nitekim öğrencilerin eylemlerine karşı Kıbrıslı Türklerin örgütlü organizasyonlarından yapılan bu açıklamaların da Kıbrıslı Türklerin küçük bir grup dışında anlaşmaları memnuniyetle karşıladığını gösterdiği vurgulanmalıdır.

Zürih ve Londra Anlaşmalarına olumsuz tepki veren bir diğer tarafı Türkiye'deki muhalefet oluşturmaktaydı. Bu kapsamda, 4 Mart 1959 tarihindeki bütçe görüşmelerinde konuya ilişkin düşüncelerini belirten o dönemin ana muhalefet partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin Genel Başkanı İsmet İnönü, Türkiye'nin resmi isteğinin, Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakından kaçınmak maksadıyla İngiliz idaresinde kalmasıyla başladığını, süreç içerisinde Kıbrıs'taki Türk menfaatleri ve Kıbrıs cemaatlerinin bir arada yaşamaları imkânının kalmaması sebebiyle bu

⁷⁹⁷ Faiz Kaymak'ın son cümlesinde vurguladığı hususun Garanti Antlaşması'nın 4. maddesinde yer alan, müdahale hakkının yalnızca anayasal durumu münhasıran yeniden yerine getirme hükmüne yönelik olduğunu ve bu konuda kısmen de olsa haklı çıktığını ayrıca not etmek gerekmektedir.

⁷⁹⁸ Gazioğlu, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs (1958-1960)*, 114.

⁷⁹⁹ Gazioğlu, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs (1958-1960)*, 114.

isteğin taksim tezine dönüştüğünü ve bunun Türk Hükümetinin son fedakârlığı olarak Büyük Meclis'te kesin karara bağlandığını belirtmiş fakat hükümetin bu karar haricinde hareket ettiğini ifade etmişti. İnönü konuşmasına devamla, Zürih ve Londra Anlaşmalarının, tarafların şimdiye kadar güttükleri enosis ve taksim tezlerinin bertaraf edilmesi ve bu temele dayanarak iki cemaatin beraber yaşamasını tanzim eden bir hal tarzı olduğunu not etmiş, fakat anlaşma hükümlerinin ayrıntılarını açıklayarak taksim tezinin hukuken ve fiilen kati olarak bertaraf edilmiş olmasına rağmen enosisin fiili uygulamalarla gerçekleştirebileceğinin uyarısını yapmıştı. Bu kapsamda İnönü, anlaşma maddelerinin diğer önemli hükümlerini yorumlayarak, Rumların bir enosis hareketine karşı Yunanistan'ın Türkiye ile hareket etmesinin oldukça düşük ihtimal olduğunu, aynı zamanda bu durumda İngiltere'nin müdahale için katî bir hükme bağlanmadığını, ayrıca Birleşmiş Milletlerin de Rumların bu hareketine karşı tepkisiz kalacağını kayda geçirmişti. En nihayetinde İnönü anlaşma maddelerine, bahsedilen zaafı giderici hükümler konulmadıkça Zürih ve Londra Anlaşmalarına onayları olmayacağını belirtmişti.⁸⁰⁰ Bu noktada İnönü'nün özellikle Garanti Antlaşması'nın hassasiyetlerine ilişkin ayrıntılı olarak vurguladığı hususların tamamının, 21 Aralık 1963 yılında başlayan Rum saldırıları ve 15 Temmuz 1974 tarihindeki darbe girişimi sonrası yaşanan gelişmelerle gerçekleştiğini not etmek ve İnönü'nün o dönem anlaşmalara ilişkin yapmış olduğu değerlendirmelerin ne denli doğru olduğunu vurgulamak gerekmektedir.

Nihayetinde Türkiye'deki muhalefet liderinin değerlendirmeleri ile birlikte Kıbrıslı Türkler arasındaki muhalif kesimlerin açıklamaları ön plana alındığında ortaya oldukça garip bir durum çıkmaktadır. Öyle ki, Yunanistan'daki muhalefet liderlerinin Zürih ve Londra Anlaşmalarının enosisi tamamen ortadan kaldırıp taksimi gerçekleştirdiği ifadelerinin tam aksine, Türkiye'deki muhalefet ve Kıbrıslı Türk muhaliflerin, anlaşmaların taksimi bertaraf edip enosis zemin hazırladığını düşünmesi, gerçekten de tarafların anlaşmaları ne denli farklı yorumladıklarını göstermesi bakımından oldukça ilginçtir. Öte yandan Makarios öncülüğündeki Kıbrıslı Rumların, Ada'nın bağımsızlığını sağlayacağı ve dolayısıyla enosis bir adım atılacağı nedeniyle anlaşmalara yönelik topyekûn karşı çıkmaması fakat enosisi engelleyeceği düşüncesiyle özellikle Garanti Antlaşmasının ilgili hükümlerinden oldukça rahatsız olması ayrıca not edilmelidir. Aynı zamanda Türk, Yunan ve İngiliz Hükümeti ile birlikte Kıbrıs Türk liderliğinin, anlaşmaların en uygun çözümü sunduğunu değerlendirmesi ve bu nedenle anlaşmaların bütününden memnun olduklarını açıkça ortaya koyması, Zürih ve Londra Anlaşmalarının tüm taraflarca bambaşka şekilde algılandığını göstermektedir.

⁸⁰⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, 1959, İçtima 2, Celse 1, s. 22-23.

Bununla birlikte anlaşmaların özellikle Türk tarafı için büyük bir kazanım olduğu ayrıca ifade edilmelidir. Nitekim iki ayrı halkın bulunduğu bölünmüş bir bölgede tasarlanabilecek en optimal düzenlemeleri içeren Zürih ve Londra Anlaşmaları, iki tarafın enosis ve taksim tezlerinden vazgeçmesi ile birlikte güç paylaşımına dayalı, veto hakkı ile fren mekanizması, garanti sistemi ile güvenlik mekanizması oluşturulmuş, orantısallık ve otonomi ilkelerini içeren bir tür işlevsel federasyon yaratarak Türk tarafının müzakere sürecinde hemen hemen arzuladığı tüm talepleri yerine getirmiştir. Dolayısıyla Londra'da nihai şeklini alarak parafe edilen anlaşmalar, oldukça detaylı hazırlanan madde hükümleri ile Kıbrıslı Türklerin güven içinde olacağı ve sayıca çoğunluk olan Rumlarla bir arada yaşayabileceği düzenlemeleri garanti etmiş ve böylelikle ortak devletin kurulmasına giden sürecin kapılarını ardına kadar açmıştır.

Fakat bu noktada çok önemli bir detaya daha vurgu yapmak gerekmektedir ki o da anlaşmaların tamamının yalnızca teoride oldukça başarılı görünmesidir. Öyle ki, bulunabilecek en mükemmel çözümün dahi karşılıklı iyi niyet ve iş birliği olmadan yürümesinin imkânsız olduğu gerçeği değerlendirildiğinde, Zürih ve Londra Anlaşmaları ile temeli oluşturulan 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin teoride eksiksiz ancak uygulamada oldukça sakat bir anlaşmalar manzumesi olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Zaten Yunanistan ve Türkiye'deki muhalefet partileri ile birlikte Kıbrıs Türk tarafının muhalif kesimleri ve Kıbrıslı Rumların neredeyse tamamının bu anlaşmalardan memnun olmadığı ve ayrıca anlaşmaların Kıbrıs Türk ve Kıbrıs Rum halkının referandumuna sunulmadığı göz önüne alındığında, Zürih ve Londra Anlaşmalarının oldukça zorlama bir ürün olarak ortaya konduğu gün yüzüne çıkmaktadır. Nihayetinde bu anlaşmaların, Ada'da yaklaşık 500 yıl boyunca süren bölünmüşlüğü organik olmayan bir şekilde tamir etmeye çalıştığı fakat en nihayetinde Ada'daki bölünmüşlüğü yalnızca üç yıl gibi kısa bir süre için erteleyebilmekten başka bir işe yaramadığını ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Yukarıdaki kısa değerlendirmeye beraber Zürih ve Londra Anlaşmalarına ilişkin kavramsal bir kıymetlendirmekte yapmakta fayda bulunmaktadır. Bu doğrultuda ilk olarak, bütünleşmecilik ve uzlaşmacılık yaklaşımlarının her ikisinin de farklı etnik grupları tek çatı altında birleştirmek için çözümler üretmeye çalıştığını, bütünleşmeciliğin özel alanda farklılıkları kabul ettiğini fakat kamusal alanda tek kimlik anlayışıyla etnik farklılıkları ortadan kaldıran mekanizmaları desteklediğini, uzlaşmacılığın ise primordiyalist bir bakış açısıyla, etnisite, din ve dil gibi objektif unsurlar çerçevesinde şekillenmiş etnik grupları, siyasi çekişmenin kalıcı unsurları olarak gördüğünü ve bu nedenle farklılıkların her alanda kabul edilmesinin kaçınılmaz olduğu görüşünü savunduğunu hatırlatmak gerekir. Bu iki yaklaşımdan farklı olarak asimilasyon eğiliminin ise ortak devlet çatısı altında varlığını sürdüren farklı etnisite özelliklerine sahip vatandaşlar arasındaki kültürel ve diğer türden farklılıkların hem özel alanda hem de kamusal

alandan aşındırılmasını ve böylece tek kimlik oluşturulmasını talep ettiği not edilmelidir. Bu çerçevede Paris görüşmelerinden itibaren Yunanistan Dışışleri Bakanı Averoff'un samimi bir şekilde Kıbrıslı Türkler ve Rumların ortak bir devlet çatısı altında yaşayabileceğine inanması ile birlikte bu devletin üniter yapıda olmasını, kamusal işlevlerin çoğunluk anlayışıyla ele alınmasını, tasarlanacak seçim sistemleriyle kamusal alandaki farklılıkların ortadan kaldırılmasını tahayyül etmesi, aynı zamanda ayrı belediyeler konusuna temkinli yaklaşması ve veto hakkının kısıtlanması gibi düzenlemeleri desteklemesi, Yunanistan hükümetinin açıkça bütünleşmecilik yaklaşımı ile hareket ettiğini göstermiştir. Buna karşı tıpkı Averoff gibi samimi bir şekilde müzakereleri sürdüren Zorlu'nun, iki cemaatin ortaklığıyla kurulacak bir devleti arzulamakla beraber devletin kantonal sistemde olmasını talep etmesi, güç paylaşımına azami önem göstermesi, güçlü bir veto hakkının bulunması, ayrı belediyelerle otonomi unsurunun sağlanmış olması ve cemaat meclislerinin işlerliğinin yüksek olması gibi düzenlemeleri kırmızıçizgiler olarak belirlemesi, Türk Dışışleri Bakanının açık bir şekilde uzlaşmacılık yaklaşımının örnek unsurlarını savunduğunu ortaya koymuştur. Bu süreç içerisinde Kıbrıslı Rumların tek temsilcisi konumundaki Makarios ise Yunanistan ve Türkiye hükümetlerinin üzerinde uzlaştığı konulara ayak sürüyerek hem bütünleşmecilik hem de uzlaşmacılık yaklaşımlarının temel unsurlarına karşı çıkmıştır. Bu doğrultuda Kıbrıslı Rum liderin, Londra Konferansı sürecinde takındığı tavır, bir ortaklığın temel unsuru olan güç paylaşımı konusuna yaklaşımı ve özellikle sayıca az grupların güvenlik ihtiyacını sağlamak için tasarlanması gereken güvenlik mekanizmaları bağlamında geliştirilmiş olan Garanti ve İttifak Anlaşmalarına kati şekilde karşı çıkması, Makarios'un gerçek niyetinin bir ortaklık değil Kıbrıslı Türklerin asimilasyonuna evirilecek bir yapı kurulması olduğu gerçeğini gözler önüne sermiştir. Bununla birlikte somut ürün olarak ortaya çıkan anlaşmalara yönelik muhalif tepkilerden anlaşılan, Yunanistan muhalefetine enosis, Türkiye muhalefetine ise taksim tezini savunmaya devam etmiş olmasıdır. En nihayetinde tarafların oldukça farklı pozisyonlarına, niyetlerine, beklentilerine, eğilimlerine ve yaklaşımlarına rağmen Zürih ve Londra Anlaşmaları oldukça çetin müzakereler sonucunda, güç paylaşımı, veto hakkı, orantısallık ve otonomi unsurları ile uzlaşmacılığın bir metodu olan ortaklıkçılık ilkeleri çerçevesinde ortaya çıkarılmış ve böylelikle ortaklık devletinin kurulmasına ilişkin müzakere süreci tamamlanmıştır.

3.3. 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasasının İncelenmesi

Türkiye ve Yunanistan hükümetinin yoğun girişimleri sonrasında ortaya konan Zürih ve Londra Anlaşmaları çerçevesinde 16 Ağustos 1960 tarihinde Kıbrıs Türk ve Kıbrıs Rum halkının egemen eşitliği ile Kıbrıs Cumhuriyeti devleti kurulmuştur. Böylelikle Kıbrıs'ın tarihi süreci içerisinde ilk defa Türkler ve Rumlar kendi yönetimleri altında ortak bir çatı altında

buluşmuştur. Bu ortaklığın temel yaklaşımlar olan bütünleşmecilik ve uzlaşmacılık yaklaşımları çerçevesinde detaylı bir şekilde incelenmesi hem Kıbrıs meselesine hem de iki halk arasındaki bölünmüşlüğü kök nedenlerine ilişkin oldukça faydalı bulgular sunacaktır. Bu doğrultuda kurulan ortaklık devletinin anayasasının hazırlanma sürecinin, anayasanın özellikle ortaklığa ilişkin önemli maddelerinin ve uygulama sürecinin dikkatlice analiz edilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte anayasaya ilişkin Makarios tarafından sunulan değişiklik teklifinin gerekçeleri ile beraber analiz edilmesinin, tarihi süreç boyunca Rumlar tarafından planlı bir şekilde yürütülen stratejinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacağı değerlendirilmektedir.

3.3.1. Anayasa Yazılım Sürecinin Analizi

Zürih ve Londra Anlaşmaları, 28 Şubat'ta Yunanistan, 4 Mart'ta Türkiye ve 19 Mart'ta Birleşik Krallık Parlamentoları tarafından onaylanmıştır. Aynı zamanda bu dönemde Başpiskopos Makarios, 3 yıl süren sürgünün ardından 1 Mart'ta Kıbrıs'a dönmüş, EOKA lideri George Grivas ise 9 Mart'ta genel ateşkes ilan ettikten sonra 17 Mart'ta anlaşmalar kapsamında Kıbrıs'tan ayrılarak Yunanistan'a dönmüştür. Bu gelişmeler esnasında Zürich ve Londra Anlaşmalarının Kıbrıs'ta uygulanabilmesi için üç organ kurulmuştur. Bu organlardan, İngiliz sömürge yetkilileriyle görüşmek ve Ada'daki idari sorumlulukların devrine hazırlık yapmak üzere Kıbrıslı Rum ve Türklerden oluşmuş olan Geçici Komite 5 Nisan tarihinde göreve başlamıştır. Yeni devletin anayasasını yazma görevi üstlenen ve Yunanistan, Türkiye, Kıbrıs Rum ve Türk cemaatlerinin temsilcilerinden oluşan Karma Anayasa Komisyonu mart ayının başında ilk toplantısı yapmıştır. Ana görevi Zürich ve Londra Anlaşmalarını yürürlüğe koyacak nihai anlaşmaları hazırlamak olan Ortak Komite ise Yunan, Türk, İngiliz ve Kıbrıs'taki iki cemaatin temsilcilerinin katılımıyla oluşturulmuş ve ilk toplantısını nisan ayında Londra'da yapmıştır.⁸⁰¹

Komisyonların ilk toplantılarını gerçekleştirmeye başladığı dönemde Rodos'ta gerçekleştirilen bir toplantıda Averoff'un kendisinin de yoğun çabaları sonucu oluşturulmuş olan anlaşmalara ilişkin düşünceleri dikkat çekiciydi. 5 Mart 1959 tarihinde yapılan bahse konu toplantıda Averoff tarafından özetle;

1. Anlaşmaların muazzam bir başarı olduğu ancak henüz bir çözüme ulaşılmadığı, anlaşmaların uygulanıp uygulanmamasının Yunan ve Türk hükümetlerine bağlı olduğu,
2. Anlaşmanın bazı ayrıntılarından memnun olmadığı ve özyönetimin somut olarak gerçekleşmesine doğru ilerlemenin mümkün olup olmayacağını bilemediği, bunun esas olarak Makarios'a bağlı olduğu,

⁸⁰¹ (FRUS), 1958-1960: Vol. X, Part 1, 316, Editorial Note.

3. Grivas'ın anlaşmalardan hiç memnun olmadığı, ancak son mektubunda, her ne kadar memnun olmasa da her şeyden önce bir asker olduğunu ve sessiz kalacağını belirttiği, aynı zamanda Grivas'ı yüksek seviyede onore edeceklerini,⁸⁰²

4. Kıbrıs çözümünün işe yaramasının diğer ülkelere de bağlı olduğu, özellikle bu konuda ABD'nin destek açıklaması yapmasının önem arz ettiği hususları belirtilmiştir.⁸⁰³

Averoff'un anlaşmalara yönelik değerlendirmelerine paralel olarak Makarios da imzalanmış olan anlaşma hükümlerine karşı direncini sürdürmekteydi. Lefkoşa'da mukim ABD Başkonsolosluğu'ndan Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 6 Mart tarihli telgraf, kısa süre içerisinde kuruluşu ilan edilecek olan yeni devletin Cumhurbaşkanı'nın anlaşmalara bakış açısını yansıtmaktaydı. Buna göre Makarios, ABD Başkonsolosuna hem siyasi hem de ekonomik olarak büyük sorunların bulunduğunu, manevi-siyasi bir lider olarak oldukça zorluk yaşadığını, bakan ve milletvekilleri seçiminde ciddi sorunlar olduğunu ve yakın çalışma arkadaşlarının çoğuna sert eleştirilerin yöneltildiğini bildirmiştir.⁸⁰⁴

Böylelikle Averoff'un 5 Mart, Makarios'un ise 6 Mart günü ortaya koymuş olduğu düşüncelerinden anlaşıldığı üzere, Yunan-Rum tarafı henüz anlaşmaların imzalanmasından 15 gün bile geçmemişken anlaşma hükümlerinin uygulanmasının zor olacağını değerlendirmekteydi. Nitekim bu değerlendirmeler ile birlikte 1 Nisan 1959'da EOKA'nın başlatmış olduğu terör hareketinin dördüncü yıldönümünde, Makarios'un katıldığı ve Grivas'ın mesaj gönderdiği bir toplantıda, EOKA'nın ileri gelen üyelerinden oluşan bir grup tarafından, EOKA'nın siyasi alanda devamı olmak üzere EDMA (*Yeniden Demokratik Yapılanma Birleşik Cephesi*) adında bir örgüt kurulması ve bunun ertesi günü, Makarios tarafından tamamı EOKA'cılardan oluşan yedi Rum Bakanın atanması,⁸⁰⁵ 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasasının hangi şartlarda yazılacağını açık ipuçlarını vermektedir.

Anayasasının yazılma sürecini en iyi şekilde aktarmak için hiç şüphesiz anayasayı hazırlayan komisyonun Türkiye Heyeti Başkanı olan Nihat Erim'e başvurmak gerekmektedir. Nitekim Erim yazmış olduğu anılarında, 6 Nisan 1959 tarihinde Kıbrıs'a geldiğini, ilk olarak Türk cemaati liderleriyle görüştüğünü, anayasadan önce belediye sınırları meselesini halletmenin icap ettiğini, bu doğrultuda 8 Nisan günü Kıbrıs'ın son valisi Sir Hugh Foot ile görüştüğünü, Foot'un da ilk olarak belediye sınırları meselesini anlattığını ve bu kapsamda sorunun

⁸⁰² 17 Mart tarihinde Ada'yı terk ettikten sonra Yunanistan'a ayak basan Grivas, Korgeneral rütbesine terfi ettirilmiş ve Yunanistan'ın en büyük askeri ödülü olan Grand Cross madalyası ile onurlandırılmıştır.

⁸⁰³ (FRUS), 1958-1960: Vol. X, Part 1, 317, Memorandum of Conversation.

⁸⁰⁴ (FRUS), 1958-1960: Vol. X, Part 1, 6 Mart 1959 tarihli telgraf.

⁸⁰⁵ Gazioğlu, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs (1958-1960)*, 151.

çözülmesi için Yunan heyeti ve Kıbrıs cemaatlerinin temsilcileriyle birlikte toplantılar düzenlendiğini not etmektedir.⁸⁰⁶ Erım'ın anılarına paralel olarak 12 Nisan 1959 tarihli Bozkurt gazetesinde, Türk hükümetini temsilen Nihat Erım ve Suat Bilge, Kıbrıs Türk cemaatini temsilen ise Rauf Raif Denktaş tarafından oluşturulan Türk Anayasa Komisyonunun, ilk iş olarak belediye konusuna eğilerek belediye sınırları üzerindeki teferruat üzerinde çalıştığı haberleri yer almaktaydı.⁸⁰⁷ 13 Nisan tarihinde ise Dışışleri Bakanı'ndan Erım'e gelen bir telgrafta, belediyeler için sınır çizilmesinin elzem olduğu, üzerinde tartışma dahi yapılamayacağı belirtilmekteydi.⁸⁰⁸

Türk tarafının bu düşüncelerine karşı Elefteriya gazetesinin bir muhabirine beyanat veren Lefkoşa'nın Rum Belediye Başkanı ise belediyelerin taksim edilmesi meselesi hakkındaki Türk taleplerinin tamamen reddedildiğini, Kıbrıs'ta kurulacak Türk belediyelerin Rum halkından, Rum mal ve mülkünden ve Rumların istifade etmesi gereken diğer kazançlardan Türklerin kazanç sağlamasına müsaade edilmeyeceğini, bu düşüncelerinde daima ısrarlı olacaklarını, sonuna kadar bu fikri savunacaklarını ve hatta Zürih ve Londra Anlaşmalarını imzalayanların bu meseleyi tekrar ele almaları gerektiğini ifade etmiştir.⁸⁰⁹

Lefkoşa ABD Başkonsolosluğundan ABD Dışışleri Bakanlığına giden 19 Mayıs 1959 tarihli telgraf, Nisan ayında olduğu gibi Mayıs ayında da Anayasa Komisyonunun belediyeler meselesi ile uğraştığını göstermekteydi.⁸¹⁰ Buna göre, 19 Mayıs tarihinde Makarios'la görüşmüş olan Başkonsolos, Makarios'un belediyeler meselesine ilişkin Türk tarafının talepleri olan beş ana ilçenin coğrafi olarak bölünmesi, aynı zamanda Rumların Rum belediye meclisini seçmesi ve kendi meclisine vergi ödemesi, Türklerin ise Türk belediye meclisini seçmesi ve kendi belediyelerine vergi ödemesine izin veren idari bölünmeye karşı olduğunu bildirmekteydi. Aynı gün Doktor Fazıl Küçük ve beraberindeki Tarım Bakanı ve Savunma Bakanı Vekili Fazıl Plümer ile bir görüşme yaptığını belirten ABD'li diplomat, yapılan görüşmenin büyük bölümünün belediye konusu üzerine geçirildiğini, Türklerin coğrafi ayırım konusunda ısrarcı olduğunu, etnisiteye göre oy verme ve vergi toplama hususunda ise Türk heyetinin yumuşayabileceğini ve coğrafi bölünme sınırları içerisinde kalan vatandaşlara göre oy verme ve vergi toplama işlemlerinin gerçekleştirebileceğini kabul edebileceklerini belirtmekteydi. Aynı zamanda Başkonsolos yapmış olduğu değerlendirmede Türklerin, Kıbrıslı Rumların kendilerine karşı iyi niyetine inanmadığını ve İngilizlerin artık Ada'da olmadığı bir

⁸⁰⁶ Erım, *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, 110.

⁸⁰⁷ Bozkurt Gazetesi, 12 Nisan 1959.

⁸⁰⁸ Erım, *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, 113.

⁸⁰⁹ Bozkurt Gazetesi "Kıbrıs Basınından" Bölümü, 13 Nisan 1959.

⁸¹⁰ (FRUS), 1958-1960: Vol. X, Part 1, 19 Mayıs 1959 tarihli telgraf.

senaryoda sigorta olarak mümkün olan her türlü avantajı elde etmeye çalıştığını, Rumların ise buna karşı belediye meselesinde durumsal avantaj sağlamaya çalıştığını fakat nihai noktada oy verme ve vergi toplama konusunda talepleri olan etnisiteden bağımsızlığı kabul ettirebilirlerse coğrafi bölünmeyi kabul edeceklerini ifade etmekteydi. Bu noktada Gazioğlu'nun değerlendirmesiyle, başlangıcından itibaren bir sorun olan ayrı belediyeler konusunun, 1963 saldırıları ile Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ortaklık statüsünün ortadan kalktığı güne kadar, bir türlü karara bağlanmadığını, sürekli bir şekilde sürtüşme, uzlaşmazlık, gerginlik yarattığını ve nihayetinde anayasa mahkemesine konu olduğunu belirtmek gerekmektedir.⁸¹¹ Aynı şekilde Nihat Erim de baştan beri süregelen anlaşmazlık noktasının Türklerin ayrı belediyeleri olması meselesi olduğunu ve Rumların, özellikle Makarios'un bu konuya süreç boyunca çok sinir olduğunu not etmektedir.⁸¹²

Görüldüğü üzere Zürih ve Londra Anlaşmalarının teknik olarak uygulamaya geçirilebilmesi için oluşturulan Anayasa Komisyonunun ilk çalışmaları ile birlikte Ada'daki tek gündem ayrı belediyeler konusu olmuştur. Kısa bir değerlendirme ile anlaşmalardan sonra ilk olarak ortaya çıkan sorun alanın ayrı belediyeler konusu olmasının şaşırtıcı olmadığını, çünkü bu konunun anlaşmaların müzakere sürecinde de büyük bir sorun olarak ortada bulunduğunu, fakat anlaşmalar öncesinde çözümü bulunmayan belediyeler sorununun bir müzakere tekniği olan yapıcı muğlaklık kapsamında görmezden gelindiğini, nihayetinde göz ardı edilen sorunun anayasa yazılım sürecinde gün yüzüne çıktığını ifade etmek gerekmektedir. Bununla birlikte belediyeler sorununun neden en önemli gündem maddesi olduğu sorusunun cevabını ise; ayrı belediyelerin coğrafi bölünme anlamına geldiği, bunun Başkonsolosun belirttiği gibi sayıca az olan Kıbrıslı Türklerin güvenliği için sigorta olduğu, bu nedenle uzlaşmacılık yaklaşımı doğrultusunda hareket eden Türk heyetinin otonomi unsuru çerçevesinde belediye sınırlarının çizilmesine yönelik ısrarcı, bütünleşmecilik yaklaşımı etrafında adımlar atan Yunan-Rum heyetinin ise kamusal alanın tamamıyla bütünleşmesini engelleyecek olan ayrı belediyelere karşı olması şeklinde vermek mümkündür.

Anayasa Komisyonu belediyeler sorununu çözümlemeye çabalarken, egemenliğin Kıbrıslı Türkler ve Kıbrıslı Rumların ortaklığına devrin kolaylaştıracak şekilde Ada'da hükümet mekanizmasının yeniden örgütlenmesini ve programların hazırlanmasını sağlama görevi olan Geçici Komite de Temsilciler Meclisi ile cemaat meclislerinin üye sayısı ve seçimleri ile ilgili işler üzerine yoğunlaşmaktaydı. Fakat tıpkı Anayasa Komisyonu çalışmalarında olduğu gibi Kıbrıs Rum heyeti bu konuyu da zora sokmaktaydı. Nitekim komite çalışmalarının neredeyse

⁸¹¹ Gazioğlu, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs (1958-1960)*, 224.

⁸¹² Erim, *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, 119.

tamamında Makarios öncülüğündeki Rum heyeti, Temsilciler Meclisi'nde Türklerin bazı yasalarla ilgili ayrı oy hakkını ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı'nın veto konusunu yeni devletin uzlaşıcı bir ruh içinde ve iyi niyetle yürütülmesinin önündeki en büyük engellerden biri durumuna getirmiştir.⁸¹³ Aynı zamanda Rum heyeti, yürütme gücünün tasarlanmasında da ciddi sıkıntılar çıkarmış ve özellikle Cumhurbaşkanı Yardımcısı'nın yürütme ve temsil konusundaki yetkilerini istisna olarak kabul ederek yardımcıyı kendi başına bir iş yapamaz haline getirmeye çalışmıştır.⁸¹⁴ Fakat hem Anayasa Komisyonu hem de Geçici Komite'de ele alınan meselelerin neredeyse tümünde Rumların çıkardığı zorluklara rağmen komisyon çalışmaları anlaşmalar çerçevesinde tamamlamış ve Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası 1960 yılının ilk aylarında kaleme alınmaya başlamıştır.

Böylelikle Zürih Anlaşmaları öncesinde gerçekleştirilen müzakere sürecinde Makarios tarafından dile getirilen, yürütmenin paylaşılması, ayrı belediyeler, veto hakkı, Temsilciler Meclisi'nde yasa çıkarma yetkisi gibi konuların tamamının Anayasa Komisyonu ve Geçici Komite çalışmalarında ana sorun gündemini teşkil etmesinden anlaşılan, Kıbrıslı Rumların anlaşmaların onore edilmesini bir tarafa bırakarak oluşturulacak anayasanın oldukça katı ve bütünsel bir yapıda olması gayreti içine girmiş olmasıydı. Bir başka deyişle Makarios öncülüğündeki Kıbrıslı Rumlar, uzlaşmacılık yaklaşımı çerçevesinde ilgili taraflarca imzalanan anlaşmaların ortaya koymuş olduğu hükümlere doğrudan karşı çıkarak, anayasanın bütünsel bir yaklaşımla yazılmasını dikte etmekteydi. Nihayetinde anayasa yazılım sürecindeki bu yaklaşım, ortak devlet kurulduktan sonra yaşanabilecek gelişmelere ilişkin ipuçları vermekteydi. Bu noktada Rumların ayak sürüdükleri mevzu bahis konuların tamamının 13 maddelik anayasa değişiklik maddelerinde yer aldığını belirtmek gerekmektedir.⁸¹⁵

Londra ve Zürih Anlaşmaları gereğince uzun bir süreden beri hazırlanmasına çalışılan Kıbrıs Anayasası, en sorunlu meseleler olan ayrı belediyeler, yürütme erki ve yetkileri, Bakanlar Kurulunun yetkileri, cemaat meclislerinin oluşumu ve yetkileri gibi konuların çözülmesini müteakip kaleme alınmış ve 6 Nisan 1960 günü Karma Anayasa Komisyonu Dairesinde yapılan imza töreninde imzalanmıştır.⁸¹⁶ Oldukça yoğun geçen görüşmeler, tartışmalar ve karşılıklı atışmalardan sonra ortaya çıkan Anayasa için Nihat Erim;

⁸¹³ Gazioğlu, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs (1958-1960)*, 226–227.

⁸¹⁴ Erim, *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, 119–121.

⁸¹⁵ Makarios'un 30 Kasım 1963 tarihinde tek taraflı bir şekilde değiştirdiği anayasa maddelerine ilişkin analiz ve değerlendirme müteakip başlık altında yapılacaktır.

⁸¹⁶ Bozkurt Gazetesi, 7 Nisan 1959.

“Biz, Zürih ’te imzalanan anlaşmanın olduğu gibi Anayasa ’ya geçmesine, Türk heyeti olarak çok  zindik, çaba gösterdik. Türk hükümeti de bize bu yolda talimat vermişti. Rumlar ise ellerinden geldiği kadar, Zürih ’te kabul edileni kendi lehlerine değiştirmek, genişletmek çabası içinde bulundular...”

... Ancak sonunda iş, tabii bunda Türk hükümetinin başarısı büyüktür, Zürih anlaşmasını olduğu gibi Anayasa ’ya, bozdurmadan daraltmadan geçirmekle bitmiştir...”⁸¹⁷ ifadelerini kullanmış ve aslında 1960 Anayasasının uzlaşmacılık yaklaşımı ile imzalanmış olan Zürih ve Londra Anlaşmaları çerçevesinde nihai şeklinin verildiğini not etmiştir.

Bununla birlikte 16 Ağustos 1960 tarihli Kıbrıs Anayasası diğer anayasalarda olduğu gibi bir kurucu meclis tarafından hazırlanmış ve onaylanmış değildir. Bu anayasa yukarıda değinildiği üzere diplomatlar ve danışmanlardan oluşan karma bir komisyonda, uzlaşmalar sonucu kabul edilmiştir. Dolayısıyla Kıbrıs Anayasası bir iç hukuk işleminden ziyade uluslararası belge izlenimi vermektedir.⁸¹⁸ Aynı zamanda her sorunu anayasada belirterek gelecekte ortaya çıkması muhtemel sorunları çözüme bağlama eğilimi, anayasayı bir ilkeler bütünü olmaktan bir hayli uzaklaştırmış ve ayrıntıları düzenleme endişeleri ile beraber anayasa sistematikiini oldukça etkilemiştir.⁸¹⁹ Ayrıca değiştirilmesi çok g  maddelere bağlanan ve bu nedenle oldukça katı sayılabilecek olan anayasanın değiştirilemeyen maddelerinin 11 şubat 1959 tarihli Zürih Anlaşmasından alınması, başka deyişle kuruluş anlaşmasından alınan ilkelerin değiştirilemez oluşu, bunların Kıbrıs Cumhuriyeti tarafından değiştirilemeyeceğini ifade etmektedir. Nitekim değiştirilemeyen bu ilkeler, uluslararası anlaşmalardan geldikleri için bir iç hukuk işlemine konu olamayacaklardır.⁸²⁰ Dolayısıyla bu yönüyle de Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası Kıbrıs Cumhuriyeti ’ni kısıtlı bağımsız bir devlet statüsü haline getirmektedir.

1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasasının detaylı incelemesine geçmeden önce son olarak Kıbrıs ’taki gelişmelere ilişkin hazırlanan 6 Ekim 1959 tarihli ABD Ulusal İştiharar Değerlendirmesi Raporu ’na değinmenin faydalı olacağı değerlendirilmektedir. Kurulacak olan Kıbrıs Cumhuriyeti ’nin genel görünümünü ve bunun diğer ilgili devletler için sonuçlarını öngörmek maksadıyla hazırlanan bahse konu raporda yer alan önemli notlar aşağıda yer almaktadır.⁸²¹

1. İngiltere, Yunanistan ve Türkiye arasında 1959 yılının başlarında varılan ve “Kıbrışlı temsilciler” tarafından kabul edilen anlaşmalara göre Kıbrıs ’ın şubat 1960’a kadar bağımsız

⁸¹⁷ Erim, *Bildiğim ve Gördüğüm  l ler İçinde Kıbrıs*, 142.

⁸¹⁸ Murat Sarıca, Erdoğan Teziç,  zer Eskiyurt, *Kıbrıs Sorunu*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1975, 17.

⁸¹⁹ Sarıca, Teziç, Eskiyurt, *Kıbrıs Sorunu*, 18.

⁸²⁰ Sarıca, Teziç, Eskiyurt, *Kıbrıs Sorunu*, 18.

⁸²¹ (FRUS), 1958-1960: Vol. X, Part 1, 330. *National Intelligence Estimate*.

olması planlanmaktadır. Bu anlaşmalar yeni devlet için son derece karmaşık bir çerçeve oluşturmuş ve bu nedenle bağımsızlığa ulaşılmadan önce çözülmesi gereken pek çok sıkıntılı sorun bırakmıştır. Üstelik anlaşmalar, enosisin inatçı savunucularının şiddetli saldırısı altındadır. Ancak yeni cumhuriyetin zamanında kurulacağına inanıyoruz.

2. Bağımsızlık, Kıbrıslı Rum ve Kıbrıslı Türk cemaatleri arasındaki ciddi gerilimleri ortadan kaldırmayacak. Anlaşma, aralarındaki bölünmeyi devam ettirecek hükümlerle dolu. Yeni anayasa enosisi yasaklasa da Yunanistan'la birleşme düşüncesi sadece Kıbrıs'ta değil Yunanistan'da da varlığını sürdürecektir. Ada'nın istikrarı büyük ölçüde Yunan ve Türk Hükümetlerinin Kıbrıs'taki iki cemaat üzerinde yumuşatıcı etkilerde bulunup bulunmamasına bağlı olacaktır.

3. Kıbrıs Komünist Partisi yetenekli ve disiplinli bir liderlik altındadır ve yeni devlet için ciddi sorunlar yaratmaya yetecek güce sahiptir... Muhtemelen ulusal yasama organının yaklaşık yüzde 20'sini kontrol edecek ve belediye yönetimlerinde önemli bir rol oynamaya devam edecektir.

4. Anlaşmalar, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin uluslararası ilişkilerdeki manevra alanını ciddi biçimde sınırlamaktadır. Kıbrıs muhtemelen BM'ye üye olacak ve sterlin bloğunda kalacak. Commonwealth'te kalabilir ama muhtemelen NATO'ya katılmayacaktır.

5. İngilizler, zamanla artan Kıbrıs muhalefetine konu haline gelmesi muhtemel olan iki üs bölgesi üzerindeki egemenliğini elinde tutacak. ABD muhabere tesislerinin durumu herhangi tehdit altında olmayacak fakat bunun için ödenmesi gereken maddi bedel zamanla artacaktır.

1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin geleceğinin tahminine ilişkin oldukça kayda değer olan bu istihbarat raporunu kıymetlendirme lüzumu görülmemektedir. Öyle ki ABD'li istihbarat yetkililerinin geleceğe yönelik öngörülerinin neredeyse tamamı gerçekleşmiştir. Bununla birlikte rapor, uzlaşıyla oluşturulmuş olan Zürih ve Londra Anlaşmalarına ve anlaşmalar çerçevesinde yazılmış olan detaylı anayasaya rağmen 1960 ortaklık devletinin yürümeyeceğini henüz devlet ilan edilmeden önce tüm gerçekleriyle ortaya koymuştu. Nihayetinde bu gerçekler, yaklaşık 450 yıldır Ada'da iki ayrı etnisite, iki ayrı din, iki ayrı dil, iki farklı geçmiş ve iki farklı gelecek arzusu bulunduğunu, dolayısıyla derinden bölünmüş bir bölge olan Kıbrıs'ın, uzlaş, iş birliği veya dış güçlerden baskı gibi etmenlere bakılmaksızın ortak bir anayasa ile yönetilemeyeceğini göstermektedir. Nitekim iki halkın ortaklığıyla kurulmuş olan ortaklık devletinin yalnızca üç yıl sürmesi ve bu tarihten günümüze kadar süren başarısız müzakereler bu olguyu tartışmasız şekilde doğrulamaktadır.

3.3.2. Ortaklıkçılık Metodunun Temel İlkeleri Çerçevesinde Anayasanın Analizi

Uzlaşmacılık yaklaşımının bir metodu olan ortaklıkçılık, daha önce ayrıntılı açıklandığı üzere güç paylaşımı, otonomi, veto hakkı ve orantısallık ilkeleri üzerine kurulmuştur. Bu temel prensipler üzerinden bölünmüş bölgelerdeki çatışmaların yönetilmesi konusunda öneriler sunan Arend Lijphart, çatışmalı grupların ortak bir kurul, komisyon veya hükümet şeklinde olabilecek bir koalisyonda birleşerek yönetime katılmasının, sayıca az grupları korumak için bu gruplara kendi cemaatsel işlerini ilgilendiren konularda veto hakkı verilmesinin, kamu kurumlarında nüfus oranlarına göre temsil edilmesinin ve eğer belirli bir yerde yaşıyorlarsa otonomi, dağınık yerleşim söz konusuysa da özel alanı kapsayacak bir bölümsel otonomi sağlanmasının tarafların uzlaşmasını sağlayacağını ve böylelikle barış ortamının oluşturulacağını öngörmektedir.⁸²² Bu çerçevede Kıbrıs'taki bölünmüşlüğü “*ortaklıkçılığın başarısızlığı*” adlandırmasıyla incelemiş olan Lijphart, Kıbrıs'ın Yunan ve Türk hükümetleri ile Kıbrıslı Rum ve Türkler tarafından hazırlanan, tamamıyla ortaklığa dayalı bir anayasa ile 1960 yılında bağımsız bir devlet olarak mevcudiyetine başladığını belirtmekte ve bu devletin başarılı olmasa da iki farklı etnik grubun bulunduğu bir bölge için siyasi uzlaşma sistemi kurmaya yönelik oldukça cesur bir girişim olduğunu vurgulamaktadır.⁸²³

Lijphart'ın teorisi üzerine Kıbrıs'taki politik durumu incelemiş olan Yakinthou, 1960 Cumhuriyeti'nin ilginç şekilde daha sonra kurumsal ortaklıkçılık ilkeleri olarak kabul edilen prensipler temelinde tasarlanmış olduğunu belirtmektedir. Bu çerçevede Yakinthou, İsviçreli uzmanların deneyimlerinden yararlanılarak hazırlanmış olan 1960 Anayasasının yasal çerçevesini oluşturan Zürih ve Londra Anlaşmalarının dört grup hükümden oluştuğunu belirtmekte ve bu hükümlerin;

1. Her iki cemaatin ayrı bir varlık olarak tanınmasını sağlayan maddeler,
 2. Hükümet işlevlerinin yerine getirilmesinde her cemaatin cemaatsel özelliklerini kabul eden anayasal düzenlemeler,
 3. Sayıca az grubun çoğunluğun zulmüne karşı korunmasını sağlayan, her grubun idari otonomisini güvence altına alan ve insan hakları ve temel özgürlükleri garanti altına alan düzenlemeler,
 4. Anayasanın üstünlüğünü garanti altına alan karmaşık hükümler olduğunu not etmektedir.⁸²⁴
- Bu kapsamda Yakinthou'nun aktarmış olduğu gruplandırma ile anlaşmalara bakıldığında, bahse konu dört maddenin tamamının neredeyse ortaklıkçılığın temel ilkeleri ile birebir

⁸²² Gülboy, *Sömürgeci Ulus Devlete*, 14–15.

⁸²³ Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, 158.

⁸²⁴ Yakinthou, *Consociationalism and Cyprus*, 53.

örtüştüğü görülecektir. Nitekim Lijphart, dilsel, dinsel ve kültürel hatlarda oluşmuş olan bölünmelere rağmen hazırlanan 1960 Anayasasında, ortaklıkçı demokrasinin tüm ilkelerinin (*büyük koalisyon, veto hakkı, otonomi ve orantısallık*) ayrıntılı bir şekilde somutlaştırılmış olduğunu vurgulamaktadır.⁸²⁵ Dolayısıyla Zürih ve Londra Anlaşmaları çerçevesinde yazılmış olan 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasasının, ortaklıkçılığın temel ilkeleri etrafında hazırlanmış olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Böylelikle Anayasanın ortaklıkçılık metodu çerçevesinde incelenmesinin, hem başarısız bir örnek olarak ortada bulunan 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin başarısızlığının nedenine ilişkin hem de ortaklıkçılık metodunun genel başarısına ilişkin önemli bulgular ortaya çıkaracağı değerlendirilmektedir.

3.3.2.1. Güç Paylaşımı

1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasasının ilk maddesi, Kıbrıs Devleti'nin Anayasa gereğince, Cumhurbaşkanı Kıbrıs Elen cemaati tarafından seçilen bir Elen ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı Kıbrıs Türk cemaati tarafından seçilen bir Türk olan, başkanlık rejimine sahip, bağımsız ve egemen bir Cumhuriyet olduğunu belirtmektedir.⁸²⁶ Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı'nın görevleri Anayasanın 36, 37 ve 38. maddeleriyle çerçevesi çizilmiş bir şekilde tanımlanmış olup, Cumhuriyet'teki bütün şahıslara liderlik etme rolü verilen Cumhurbaşkanı'na diğer görevleriyle birlikte bütün resmî merasimlerde Cumhuriyeti temsil etme ve Cumhuriyet nişanları verme görevi addedilmiştir. Buna karşı Cumhurbaşkanı Yardımcısı'na ise diğer farklı görevlerle beraber bütün resmî merasimlerde hazır bulunma ve Türk cemaati üyelerine Cumhuriyet nişanlarının verilmesi için Cumhurbaşkanı'na tavsiyelerde bulunma görevleri tevdi edilmiştir. Aynı zamanda 36. maddeyle, Cumhurbaşkanı'nın yokluğunda Cumhurbaşkanı'nı temsil etme görevi Cumhurbaşkanı Yardımcısı'na değil Rum cemaatine mensup olan Temsilciler Meclisi Başkanı'na atfedilmiştir.⁸²⁷

Anayasanın yürütme erkine ilişkin ilgili maddeleri incelemiş olan Gülboy, Anayasada 1960 Kıbrıs Cumhuriyetinin başkanlık ile yönetileceği belirtilmesine rağmen, dünyada var olan başkanlık rejimi uygulamalarından farklı bir durum oluşturulduğunu ve yürütme gücüne sahip olan devlet başkanının yetkilerinin bilinçli bir şekilde kısıtlı bırakıldığını ifade etmektedir.⁸²⁸ Aynı zamanda Gülboy, Cumhurbaşkanı Yardımcısı'nın yetkilerinin Cumhurbaşkanı'nın otoritesine yakın bir şekilde tanımlandığını, böylelikle Cumhurbaşkanı Yardımcısı görevinin yardımcı bir pozisyondan ziyade paralel başkanlık benzeri bir görev olarak ortaya çıktığını

⁸²⁵ Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, 158.

⁸²⁶ Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası madde 1.

⁸²⁷ Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası madde 36, 37, 38.

⁸²⁸ Gülboy, "Çatışma Yönetiminde Ortaklıkçı Model", 199.

belirtmekte ve ayrıca seçim sistemine bakıldığında, Rum cemaatinin Devlet Başkanı'nı, Türk cemaatinin de Yardımcıyı seçtiği yani her kesimin kendi temsilcilerini belirlediği bölünmüş bir sistem görüldüğünü not etmektedir.⁸²⁹ Bu çerçevede Gülboy, Cumhurbaşkanı ve Yardımcısı'nın kendi cemaatleri tarafından seçilmesinin, ikisinin de tüm Kıbrıs ulusunu temsil etmemesi anlamına geldiğini, bunun da hem Kıbrıslılık kimliği inşası açısından hem de liderlerin tüm cemaatler tarafından benimsenmesi açısından sorun teşkil ettiğini, öte yandan bu uygulama ile Kıbrıs'ta bir değil iki ulus olduğu gerçeğinin bir kez daha görüldüğünü belirtmektedir.⁸³⁰

Anayasadaki yürütme erkinin tasarlanma biçimine değinen Lijphart, tüm sorunlu yanlarına rağmen devletin en üst makamının Kıbrıslı Rumlar ve Kıbrıslı Türkler tarafından paylaşılmasının, ortaklıkçılığın ilk ilkesi olan büyük koalisyon prensibi ile açıklanması gerektiğini not etmektedir. Diğer bir deyişle Lijphart, 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin güç paylaşımı çerçevesinde kurulduğunu açıkça belirtmektedir.⁸³¹ Bununla birlikte Lijphart, büyük koalisyon unsurunu oluşturan Cumhurbaşkanı ile Cumhurbaşkanı Yardımcısı'nın neredeyse eşit güçlere sahip olduğunu ifade etmektedir. Fakat özellikle Cumhurbaşkanı Yardımcısı'nın Cumhurbaşkanı'na vekâlet bile edemediği bir düzenlemede güç paylaşımının ne denli sağlandığını tartışmak gerekmektedir. Nitekim Anayasanın ihtilaflı bir şekilde hazırlandığı Anayasa Komisyonu'nda Rum heyetinin, Cumhurbaşkanı Yardımcısı'nın yürütme ve temsil konusundaki yetkilerini istisna olarak kabul ederek yardımcıyı tek başına iş yapamaz haline getirmeye çalıştığı hatırlandığında, Anayasaya derç edilen vekâlete ilişkin hükmün, Rum heyetinin görüşü doğrultusunda düzenlendiği ortaya çıkmakta ve bu kapsamda Cumhurbaşkanı Yardımcısı'na bahsedilen yetkilerin devleti yönetmeye ilişkin olmadığı, yalnızca cemaatsel meselelerle ilişkilendirildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Cumhurbaşkanı Yardımcısı'nın resmî törenlere yalnızca katılımcı sıfatıyla iştirak etmesi ve Cumhuriyet nişanlarını kendisinin vermeye yetkili olmaması gibi hususların Anayasaya yazılma ihtiyacı, Cumhurbaşkanı Yardımcısı'nın yetkilerini istisna haline getiren diğer etmenler olarak göze çarpmaktadır. Dolayısıyla farklı yazarlar tarafından ifade edildiği şekilde Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı'nın eşit yetkilere sahip olmadığını, Cumhurbaşkanı Yardımcısı'nın paralel başkanlık benzeri bir görev üstlenmediğini ve nihayetinde yürütmenin en üst organı olan Başkanlık makamına güç paylaşımı ilkesinin tam olarak yansımadığını belirtmek gerekmektedir.

⁸²⁹ Gülboy, "Çatışma Yönetiminde Ortaklıkçı Model", 200.

⁸³⁰ Gülboy, "Çatışma Yönetiminde Ortaklıkçı Model", 201.

⁸³¹ Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, 159.

1960 Kıbrıs Cumhuriyeti devletinde güç paylaşımı prensibini içeren bir diğer organ Bakanlar Kuruludur. Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı'nın icra kuvveti olarak tanımlanan Bakanlar Kurulu, Anayasanın 46. maddesine göre yedi Rum Bakan ve üç Türk Bakandan müteşekkil edilmiştir. İlgili maddeye göre Bakanlar, Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı tarafından cemaatler için belirlenen bakanlıklar nezdinde ayrı ayrı belirlenmekte ve her ikisi tarafından imzalanan bir kararname ile tayin olmaktadır. Bu kapsamda Cumhurbaşkanı'nın yedi Rum Bakanı, Cumhurbaşkanı Yardımcısı'nın ise üç Türk Bakanı ataması ve görevden alması ilgili maddeler ile saptanmıştır.⁸³² Bununla birlikte 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasasına özgü bir şekilde, Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı'nın icra kuvvetini müştereken ve ayrı ayrı kullanacağı durumlar oldukça detaylı bir şekilde belirlenmiştir. Nitekim Anayasanın 47, 48 ve 49. maddelerinde düzenlenen bu hükümler, güç paylaşımının iş birliğine dayanmaktan ziyade anayasal zorunluluğa göre yapıldığını göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Anayasaya göre Bakanlar Kurulu'na, Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı'nın yetki ve görevleri ile cemaat meclislerinin yetkisine giren konular dışında kalan bütün konularda icra yetkisi verilmiştir. 54. maddede saptanan bu yetkiler, genel olarak diğer devletlerin Bakanlar Kurulunun görevleri ile aynı niteliği taşımaktadır. Bununla birlikte başkanlık sistemi öngören ortaklık devletine özgü şekilde Bakanlar Kuruluna, ticari konular, ekonomik iş birliği ve modus vivendi (*geçici anlaşmalar*) ile ilgili olarak yabancı bir devlet veya milletlerarası bir teşkilat ile anlaşma yapma yetkisi verilmiştir.⁸³³ Bununla birlikte yine 1960 Anayasasına has bir şekilde, Cumhuriyetin veya herhangi bir kısmının, hayatını tehdit eden harp veya diğer umumi bir tehlike halinde olağanüstü hal ilan etme yetkisi Bakanlar Kuruluna bahşedilmiştir.⁸³⁴ Böylelikle diğer ülkelerde uygulanan başkanlık sistemlerinden farklı olarak, 1960 Anayasası ile düzenlenen ortak devletin Bakanlar Kurulu, ülkenin genel yönetimi ile ilgili oldukça geniş yetkilere sahip olmuştur. Nitekim Gülboy, bu durumun diğer başkanlık sistemlerinin aksine, Kıbrıs Cumhuriyeti'nde etnik çatışmayı yönetme açısından güç paylaşımı yönetiminin kurulmuş olması ile açıklanması gerektiğini not etmektedir.⁸³⁵

Yürütme erkindeki güç paylaşımına ilişkin son olarak önemli hükümler içeren 51 ve 57. maddelere değinmek gerekmektedir. Buna göre ilgili maddeler, Cumhurbaşkanı veya Cumhurbaşkanı Yardımcısı veya her ikisinin, Temsilciler Meclisi ve Bakanlar Kurulunun kararlarını, tekrar incelenmek üzere Temsilciler Meclisi ve Bakanlar Kuruluna iade etmek

⁸³² Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası madde 48, 49.

⁸³³ Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası madde 169.

⁸³⁴ Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası madde 183.

⁸³⁵ Gülboy, "Çatışma Yönetiminde Ortaklıkçı Model", 200.

hakkına sahip olduğunu, bu iade üzerine, Temsilciler Meclisi ve Bakanlar Kurulunun konuyu tekrar incelemesi gerektiğini ve kararlarda ısrar edilirse Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı'nın bu kararları yayınlamak sureti ile ilan etmesi gerektiğini saptamaktadır. Dolayısıyla ilgili maddeler Cumhurbaşkanı Yardımcısı'na madde 49 ile belirlenen yetkilerden ayrı olarak Temsilciler Meclisi ve Bakanlar Kurulu üzerinde otorite nüfuzu vermektedir. Fakat Temsilciler Meclisi kararlarının basit ekseriyetle, Bakanlar Kurulu kararlarının ise mutlak ekseriyetle alındığı⁸³⁶ ve bu iki organda da çoğunluğun Rumlarda olduğu göz önüne alındığında, Cumhurbaşkanı Yardımcısı'nın Temsilciler Meclisi ve Bakanlar Kurulu üzerindeki otoritesinin de oldukça kısıtlı olduğu ortaya çıkmaktadır.

1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nde büyük koalisyonun parçası olarak tanımlanabilecek bir başka kurum Temsilciler Meclisidir. Anayasanın 61. maddesi ile Cumhuriyetin Yasama Kuvveti olarak tanımlanan Temsilciler Meclisi, cemaat meclislerine ayrılanlardan başka bütün yasama konularında yetkili kılınmıştır. Meclisin üye sayısının 50 olduğu kararlaştırılmış ve temsilci sayısının yüzde yetmişinin Rum cemaati ve yüzde otuzunun Türk cemaatinin kendi üyeleri arasından ve temsilcilik sayısından fazla aday olduğu takdirde, gizli olarak ayrı ayrı yapılacak seçimle seçileceği hükme bağlanmıştır.⁸³⁷ Bu noktada *“temsilcilik sayısından fazla aday olduğu takdirde”* ibaresi dikkat çekmektedir. Sarıca, Teziç ve Eskiyurt bu hükmün, hem demokratik ilkelere hem de temsili rejim anlayışına ters düştüğünü, böyle bir hükmün, Ada'daki her cemaat için de belli gruplara, gizli baskı yöntemiyle, temsilci aday sayısını dondurarak seçim yoluna gidilmeksizin meclise girmelerine açık kapı bıraktığını, bunun siyasal parti gerçeğine ve farklı eğilimlerin parlamentoya yansıtılmasına sırt çevirmek anlamına geldiğini ve ayrıca her iki cemaatin kendi içlerinde “yek vücut” olmalarını suni olarak zorladığını belirtmektedir.⁸³⁸ Bu değerlendirmeye paralel olarak Gülboy, böyle bir durumda kendi toplumu içerisinde etki sahibi olan bir siyasi grubun, kendi adaylarını o cemaatin tek adayları olarak göstererek, bir cemaatin demokratik siyaset yapma hak ve şansını bu şekilde vesayet altına alabileceğini not etmekte ve bu olgunun Kıbrıs Cumhuriyeti'nde, iki cemaatte de siyasetin özgür gelişimine zarar vererek popülizm yapan, milliyetçi duyguları ve dini kullanarak siyaseti kontrol altına almak isteyen grupların güçlenmesine izin verdiğini vurgulamaktadır.⁸³⁹

Temsilciler Meclisi üyelerinin seçimine değinildiği için tam olarak bu noktada merkezcilik metoduna temas etmekte fayda bulunmaktadır. Hatırlanacağı üzere uzlaşmacılık yaklaşımının

⁸³⁶ Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası madde 46, 78.

⁸³⁷ Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası madde 62.

⁸³⁸ Sarıca, Teziç, Eskiyurt, *Kıbrıs Sorunu*, 28.

⁸³⁹ Gülboy, “Çatışma Yönetiminde Ortaklıkçı Model”, 203.

bir metodu olan merkezcilik, etnik gruplar arası uzlaşının sağlanması için özel olarak tasarlanması gereken seçim sistemlerinin önemine değinmekte ve bu doğrultuda politikacıların seçilmesi için etnik hatların ötesine geçmesini sağlayacak düzenlemelerin geliştirilmesinin, gruplar arasında karşılıklı ilişkiler kurulmasına yol açacağını iddia etmektedir. Önceden de ifade edildiği gibi merkezcilik savunucularının bu yaklaşımla ana maksadı, birleştirici siyasi partileri teşvik ederek birbirine bağımlı olan etnik siyasi partilerden oluşan merkezci koalisyonlar yaratmak ve özellikle başkanlık seçimlerinde çoğunluğa dayalı seçim sistemlerini destekleyerek politikacıların seçimleri kazanmak için ülkedeki etnik tüm grupları kapsayacak şekilde politikalar üretmesini ve böylelikle uzlaş ortamının geliştirilmesini sağlamaktır. Bu çerçeveden bakıldığında, 1960 ortaklık devletinin Cumhurbaşkanlığı veya Cumhurbaşkanlığı Yardımcısı ile Temsilciler Meclisi üyelerine ilişkin seçim sistemi merkezciğe hiçbir şekilde uymamaktadır. En başta hem Cumhurbaşkanlığı ve Yardımcılığı makamının hem de Temsilciler Meclisinin etnik hatlarla bölünmesi ve Kıbrıslı Türklerle Kıbrıslı Rumların bu organlardaki makam ve üyeler için ayrı ayrı seçimler yapması, iki halkın kendi cemaatleri içerisinde ayrı ayrı kurmuş olduğu siyasi partilerin hiçbir şekilde merkezi bir koalisyon oluşturamaması sonucunu doğurmuştur. Öte yandan ilgili hüküm ile iki ayrı cemaatin seçim yapmadan istediği üyeleri Temsilciler Meclisine gönderebilmesi de siyasi partiler bağlamında gruplar arasındaki karşılıklı iş birliğinin hiçbir şekilde gelişmemesine neden olmuştur. Dolayısıyla ortak devlet için oluşturulmuş olan seçim sistemi, devletin başı olan Cumhurbaşkanı'nın veya Yardımcısı'nın veya Temsilciler Meclisine seçilecek politikacıların etnik hatların ötesine geçerek seçim kazanmasını gerektirecek herhangi bir düzenleme içermemiş ve böylelikle merkezciğin tahayyül ettiği seçim ortamını hiçbir suretle oluşturamamıştı. Nihayetinde ifade edilebilir ki, 1960 Anayasasındaki tüm düzenlemeler gibi, oluşturulan seçim sistemi de tam olarak ortaklıkçılık metoduna uygun olarak tasarlanmıştır.

Temsilciler Meclisine ilişkin bir başka önemli husus, Temsilciler Meclisi Başkanı'nın, Rum cemaati tarafından seçilen temsilciler tarafından seçilecek olan bir Rum ve Başkan Yardımcısı'nın Türk cemaati tarafından seçilen temsilciler tarafından seçilecek olan bir Türk olacağı ve Meclis Başkanı veya Başkan Yardımcısı'nın geçici yokluğu sırasında Başkan veya Başkan Yardımcısı'nın görevlerini kendi cemaatinin en yaşlı cemaat temsilcisinin üstleneceği hükmüdür.⁸⁴⁰ Bu madde ile tıpkı Cumhurbaşkanlığı makamında olduğu gibi Temsilciler Meclisi kurumunda da iki ayrı cemaatin etnik hatlarla ayrılması sağlanmış ve böylelikle bölümsel otonomi sağlanmıştır. Bununla birlikte Makarios'un anayasa değişiklik teklifine konu olan 78. madde ile de bölümsel otonomi ilkesi katılaştırılmıştır. Bahse konu maddeye göre,

⁸⁴⁰ Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası madde 72.

Temsilciler Meclisinin kanun ve kararlarının, hazır bulunan temsilcilerin oylarının basit ekseriyeti ile kabul olunacağı belirtilmiş ve oldukça önemli bir hüküm olarak, seçim kanununda yapılacak herhangi bir değişiklik, belediyeler ile ilgili düzenlenecek herhangi bir yasa ve vergilere ilişkin herhangi bir kanunun kabulü Rum ve Türk cemaatleri tarafından seçilen ve oya iştirak eden temsilcilerin ayrı ayrı basit ekseriyetini gerektireceği düzenlenmiştir. Diğer bir deyişle bu maddeyle cemaatlerin her birine, seçim kanunu, belediyeler ve vergiye ilişkin konularda otorite yetkisi verilmiştir. Bu noktada özellikle Zürih ve Londra Anlaşmalarının müzakere sürecinden itibaren tartışma yaratan ayrı belediyeler ve vergiler konusuna ilişkin bu maddenin, Rumlar tarafından her aşamada ön plana çıkarıldığını belirtmek ve özellikle Makarios'un, devletin sözde işlerliğinin olmadığı tezini bu hüküm üzerinden şekillendirdiğini vurgulamak gerekmektedir.

Ortaklık devletinin en üst yargı kuvveti olan Cumhuriyet Yüksek Anayasa Mahkemesinde, diğer organlardan farklı olarak güç paylaşımı, bir Rum üye ile bir Türk üye olmak üzere eşit bir şekilde sağlanmış ve bir de Mahkemenin Başkanı sıfatıyla atanan tarafsız hâkim ile Mahkeme kurulmuştur.⁸⁴¹ Aynı zamanda ilgili maddeyle, Anayasa Mahkemesinin Başkanı ve diğer hâkimlerin Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı tarafından müştereken tayin edileceği ve Mahkemenin ekseriyetle vereceği kararın, karara uygun olarak müştereken hareket edecek olan Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkanı Yardımcısını bağlayacağı hükmü saptanmıştır. Bununla birlikte oldukça önemli bir husus olarak, 137. madde ile Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı'nın, Temsilciler Meclisi tarafından çıkarılan herhangi bir kanun veya karar veya onun herhangi bir hükmünün iki cemaatten biri aleyhine ayırt edici olması sebebiyle, Anayasa Mahkemesine, ayrı ayrı veya müştereken müracaat etmek hakkına sahip olduğu hüküm altına alınmıştır. Böylelikle bu madde hükmü ile Temsilciler Meclisinin, iki cemaatin ayrışmasına yol açabilecek kanunlar çıkarmamasına yönelik Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı'na kontrol yetkisi verilmiştir. Dolayısıyla birer üye ile sağlanan yargıdaki eşit güç paylaşımı ile birlikte bu madde doğrultusunda Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı'na eşit otorite yetkisi tanınmıştır. Nitekim bu madde hükmü de 13 maddelik anayasa değişiklik teklifinde adli sistemin birleştirilmesi adı altında ilga edilmek istenecektir.

Nihayetinde yukarıda incelendiği üzere, 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasasında yer alan yasama, yürütme ve yargıya ilişkin güç paylaşımı hükümlerinin, tarafların farklı eleştirilerine rağmen Kıbrıslı Türkler ve Kıbrıslı Rumların bir araya getirilmesi için oldukça belirleyici olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Öyle ki herhangi bir konuda iki tarafın oluşturduğu bir

⁸⁴¹ Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası madde 133.

ortaklıktan söz edilebilmesi için o ortaklığın yönetiminde iki tarafın da bulunmasının esas teşkil ettiği kaçınılmaz bir gerçektir. Dolayısıyla 1960 ortaklık devletinin oluşmasına katkı sağlayan en temel ilkenin güç paylaşımı olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Nitekim günümüzde güç paylaşımı ilkesini sorgusuz şekilde savunanlar, Kuzey İrlanda, Bosna-Hersek, Güney Tirol ve Belçika örneklerini vererek bu ülkelerin güç paylaşımı ilkesi ile olmadan ayakta kalamayacağını belirtmektedir.⁸⁴² Hiç şüphesiz tarihi süreç içerisinde derinden bölünmüşlük yaşamış olan bu bölgelerin güç paylaşımı ile bir ortaklık kurduğu ve istikrar sağladığı açıkça ortadadır.

Bununla birlikte başarılı örneklerle rağmen güç paylaşımı ilkesinin en detaylı haliyle somutlaştırılmış olduğu 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasasını detaylı bir şekilde inceleyenler, istikrarlı bir ortaklık için güç paylaşımının bir noktaya kadar başarı sağladığını fakat yetki dağılımı ne kadar adil olursa olsun, güç paylaşımı ilkesinin ortak devleti bir arada tutma kudretinin oldukça kısıtlı olduğunu görebilecektir. Nihayetinde çok iyi tasarlanmış olmasına rağmen güç paylaşımı ile kurulmuş bir ortaklığın birçok farklı nedenden ve koşuldan dolayı başarısız olabileceği ortadadır. Nitekim 1960 ortaklığı bağlamında bu koşullara bir örnek olarak, Özgür, Köprülü ve Reuchamps tarafından belirtildiği üzere, Kıbrıslı Rumların Kıbrıslı Türklerle iktidarı paylaşma konusundaki isteksizliği verilebilir.⁸⁴³ Ya da Sözen'in ifade ettiği gibi, hassas bir güç paylaşım sistemini yansıtan 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin başarısızlığının ana sebeplerinden bir tanesi, iki etnik grubun birlikte çalışma kabiliyetinin yoksunluğu olabilir.⁸⁴⁴ Veya Kıbrıs'ta güç paylaşımının neden işlemediğine dair birçok yazar tarafından ortaya konan çeşitli sebeplere değinilebilir.⁸⁴⁵ En nihayetinde Lijphart'ın değerlendirilmesine oldukça büyük önem atfedilerek, Kıbrıs'taki güç paylaşımının işe yaramaması, Rum çoğunluğun 1960 öncesindeki gönülsüzlüğüne bağlanabilir.⁸⁴⁶ Fakat bu nedenlerin hiçbiri, tarihi süreç boyunca iki halkın, geçmişi, geleceği, kültürü ve yönetimi paylaşabileceği bir ortaklık yaratamadığı gerçeği kadar güçlü değildir. Öyle ki bu noksanlık, yaklaşık beş asır bir arada yaşamasına rağmen iki halkın neden tek kimlik oluşturamadığı ve neden derinden bölünmüşlüğü engelleyemediği sorularının cevabı ile birlikte güç paylaşımının neden işe yaramadığının da bir yanıtıdır.

⁸⁴² *Power Sharing in Deeply Divided Places*, 41.

⁸⁴³ Ergün Özgür, Nur Köprülü, Min Reuchamps, "Drawing Cyprus: Power-Sharing, Identity and Expectations Among the Next Generation in Northern Cyprus", *Mediterranean Politics*, 24/2 (2017): 4, doi:10.1080/13629395.2017.1404720, Erişim 14.08.2022.

⁸⁴⁴ Ahmet Sözen, "A Model of Power-Sharing in Cyprus: From the 1959 London-Zurich Agreements to the Annan Plan", *Turkish Studies*, 5/ 1 (2004): 62, doi:10.1080/14683849.2004.9687242, Erişim 14.08.2023.

⁸⁴⁵ Bkz. *Power Sharing: New Challenges for Divided Societies*, 68-69; *Power Sharing in Deeply Divided Places*, 218-219; McGarry, "Centripetalism, Consociationalism and Cyprus", 16-20; McGarry, "Classical Consociational Theory and Recent Consociational Performance", 10.

⁸⁴⁶ Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, 160.

Son olarak ifade edilmek istenen husus, yukarıdaki değerlendirmenin oldukça iddialı olduğunun bilindiğidir. Ancak bu çalışmanın, en başından itibaren işaret etmiş olduğu Kıbrıs'taki iki halkın, hiçbir zaman ortak paydaşa buluşamadığı temel tezi göz önüne alındığında, 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasasında belirtilen güç paylaşımı ilkesinin tarihi gerçeklerden uzak bir şekilde tasarlandığını ve günümüzde de tasarlanmaya devam edildiğini ifade etmenin, çalışmanın kapsamı bağlamında çok da iddialı olmadığı ortaya çıkacaktır.

3.3.2.2. Otonomi

Çok etnik gruplu derinden bölünmüş bölgelerde kurulacak bir ortaklık için otonomi ilkesinin oldukça önemli olduğu daha önceden ifade edilmişti. Konuya ilişkin kısa bir hatırlatma olarak Lijphart'ın, ortak çıkarları ilgilendiren konularda kararların orantılı etki dereceleriyle birlikte tüm kesimler tarafından alınması ancak ortak çıkarları ilgilendirmeyen konularda alınacak kararların ve bu kararların uygulanmasının ayrı segmentlere bırakılması gerektiğini ve bu doğrultuda çoğunluk yönetiminin baskıcı rejiminden sakınabilmek için sayıca az olan grupların kendi özel ilgi alanlarında kendi yönetimlerine sahip olmalarının önemine değindiğini not etmek faydalı olacaktır.⁸⁴⁷ Lijphart tarafından segmental otonomi olarak tanımlanan bu yaklaşım, aslında bölgesel ve bölümsel otonomi düzenlemelerinin her ikisini de içermekte ve bir siyasal sistem biçimi olan federasyon olgusuyla iç içe geçmiş bulunmaktadır. Nitekim Lijphart, federalizmi segmental otonominin bir biçimi olarak tanımlamakta ve devletin kurucu unsurlarına hem bölgesel hem de bölümsel otonomi vermek üzerine kurulu federal teoriyi ortaklıkçılık teorisinin bir türü olarak kabul etmektedir.⁸⁴⁸

1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası bu çerçeveden incelendiğinde, devletin yapısı itibarı ile üniter olduğu fakat özü gereği işlevsel federasyon olarak tanımlanabilecek düzenlemelere sahip bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Öyle ki bu düzenlemeler Lijphart'ın öngördüğü gibi bölgesel ve bölümsel otonomi ilkesiyle tam olarak uyumludur. Bu kapsamda, Anayasanın dördüncü kısmında detaylı bir şekilde yer alan cemaat meclisleri, 1960 ortaklık devletindeki bölümsel otonomi düzenlemelerinin en önemli organları olarak ön plana çıkmaktadır. Nitekim Anayasanın 86. maddesi, Rum ve Türk cemaatlerinin her birinin, kendi üyeleri arasından, Anayasa hükümleri gereğince açıkça kendisine ayrılmış bulunan yetkilere sahip olacak bir cemaat meclisi seçebileceklerini hükme bağlamıştır. Bununla birlikte ilgili maddeyle her cemaat meclisine, dinî konularda, eğitim, kültür ve öğretim konularında, doğum, evlenme, boşanma, evlat edinme gibi şahsa ilişkin hususlarda, kendi cemaatlerinin refahını artırmak

⁸⁴⁷ Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, 41.

⁸⁴⁸ Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, 42.

maksadıyla kurulan spor tesisi, kurum ve dernekleri ilgilendiren meselelerde ve belediyelere ait mevzuat hazırlamaya ilişkin düzenlemelerde yasama kuvvetini kullanma hakkı verilmiştir.⁸⁴⁹ Aynı zamanda 89. madde ile cemaat meclislerine, kendi cemaat kanunları çerçevesi içinde siyaseti idare etme, idarî yetkileri kullanma, kendi cemaatlerinin refahını arttırmak maksadı ile kurulan ve kanunlarla düzenlenen kooperatifleri ve bankaları denetleme ve kendi cemaatleri üyelerinden müteşekkil olan belediyeleri takip etme ve denetleme hakkı sağlanmıştır. Bununla birlikte 90. madde ile her cemaat meclisinin, kendi cemaat kanunları ile veya kendi kanun ve kararlarının tatbiki için hükümler koymak kuvvetine sahip olduğu, 98. madde ile de cemaat meclislerinden her birinin, mutlak ekseriyet ile vereceği bir karar ile kendini feshedebileceği saptanmıştır. Önemli bir hüküm olarak 104. madde gereği, Rum veya Türk Cemaat Meclisi tarafından kabul olunan kanun veya kararların, cemaatlerine mensup Cumhurbaşkanı veya Cumhurbaşkanı Yardımcısı tarafından imzalanacağı kayıt altına alınmış ve böylelikle ayrı ayrı oluşturulmuş cemaat meclislerinin dikey hiyerarşide de müstakil kalması sağlanmıştır.

Anayasaya göre ayrı ayrı oluşturulmuş olan cemaat meclislerine, fonksiyon alanları dâhilinde ve ayrıntılı şekilde belirlenen konularda yasama kuvveti hakkı verilmesi, açık şekilde 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin işlevsel federasyon olduğunu göstermekte ve aynı zamanda bölümsel otonominin örnek uygulamasını teşkil etmektedir. Nitekim Lijphart Anayasada, dini, eğitimsel, kültürel ve kişisel statü konularında özel yasama yetkisine sahip, ayrı ayrı seçilmiş iki cemaat meclisi oluşturulmasını, bölgesel federalizm olmaksızın bir federal sistemin kurulması olarak tanımlamaktadır.⁸⁵⁰ Aynı şekilde Yakinthou, cemaat meclislerinin otoritesi altında bulunan yasama hakkını not ederek, 1960 Cumhuriyeti'nin fiilen bölgesel olmayan bir federasyon yapısı içinde bulunduğunu ve normalde bölgesel federasyonlarda eyaletlerdeki gruplara verilmesi gereken hakların, toprak ayırımına dayanmayan güç paylaşımı tasarımlarında bölümsel organlara aktarılmasının olağan bir durum olduğunu belirtmektedir.⁸⁵¹ Nitekim Gülboy da, devletlerin temel yetki alanlarından olan vergi toplama, kanun koyma ve kuvvet uygulama gibi konulardan vergi ve kanun alanında cemaatlere geniş yetkiler verilmesinin, 1960 statüsünün cemaatlere geniş otonomi sağlaması anlamına geldiğini ifade etmektedir.⁸⁵² Dolayısıyla bu noktada anayasal düzenlenme bir olan cemaat meclislerinin, ortaklıkçılığın önemli bir özelliği olan bölümsel otonomi ilkesi ile birebir uyumlu olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır.

⁸⁴⁹ Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası madde 87.

⁸⁵⁰ Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, 159.

⁸⁵¹ Yakinthou, *Consociationalism and Cyprus*, 54.

⁸⁵² Gülboy, "Çatışma Yönetiminde Ortaklıkçı Model", 204.

Cemaat meclislerinin bölümsel otonomiye sağlaması ile beraber 1960 Anayasasında yer alan ayrı belediyeler, ortaklık devletindeki bölgesel otonomiye temsil etmekteydi. Buna göre, *“Cumhuriyetin en büyük beş şehrinde, yani Lefkoşe, Leymosun, Mağusa, Larnaka ve Baf’ta bunların Türk halkı tarafından ayrı belediyeleri kurulur”*⁸⁵³ ibaresiyle hüküm altına alınan bu düzenleme, aslında Türk halkına sınırları çizilmiş ve bu sınırlar içerisinde otonom yetkileri kılınmış ayrı belediyeler kurma yetkisi vermektedir. Bununla birlikte aynı madde, Anayasanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren dört sene içinde, Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı’nın, bahse konu şehirlerdeki belediyelerin ayrılımlarının devam edip etmemesi meselesini inceleyeceklerini hüküm altına almıştı. Aynı zamanda oluşturulacak belediyelerde, Rum Belediye Meclisleri şehrin Rum seçmenleri tarafından, Türk Belediye Meclisleri ise Türk seçmenleri tarafından seçileceği karara bağlanmıştı. Bölgesel otonominin önemli bir göstergesi olarak madde 174 ile söz konusu şehirlerin herhangi birinin sınırları içinde, bahis konusu herhangi bir belediye tarafından, bunun ait olduğu cemaate mensup olmadıkça hiçbir kimseye hiçbir belediye vergisi, mülk vergisi, ücreti veya diğer herhangi bir gelir konamaz veya tahakkuk ettirilemez veya hiçbir kimseden tahsil edilemez hükmü getirilmişti. Kısaca ilgili hüküm, belediye sınırları içerisinde cemaatlara göre işlem yapılmasını öngörmekte, dolayısıyla belediyelerin birer federe devlet gibi görünmesine yol açmaktaydı. Ayrı belediyelerin kurulamamasına ve ortaklığın sona ermesine yol açan, bu bağlamda Anayasadaki en önemli maddelerden birisi olan 177. maddeye göre, beş büyük şehrin herhangi birindeki her belediye, kendi yetkilerini, görevlerini ve sınırları, her belediye için Cumhurbaşkanı’nın ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı’nın mutabakatı ile tespit edilen bir bölge içinde kullanacağı belirtilmişti. Yani belediye sınırları Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı’nın mutabakata varması sonrası çizilecekti. Nitekim bu mutabakat hiçbir zaman sağlanamamış ve ayrı belediyeler konusu ortaklık sona erene kadar sorun olmaya devam etmiştir.

Yukarıda incelenen ilgili maddelerden anlaşılacağı üzere 1960 Anayasası, cemaat meclisleri ile bölümsel, ayrı belediyeler ile de bölgesel otonomiye sağlamış ve Lijphart’ın değindiği segmental otonomiye tam olarak tamamlamıştı. Uzlaşmacılığın önemli ilkelerinden birisi olan otonomi prensibi çerçevesinde tasarlanan bu düzenlemeler, Kıbrıslı Türklerin Paris görüşmelerinden itibaren üzerinde en çok durduğu konu olmuş ve şüphesiz sayıca az olmalarının kaçınılmaz bir sonucu olarak güvenlik ihtiyacı ile ilişkilendirilmişti. Buna karşı çoğunluktaki Rumlar, Kıbrıslı Türklerin belirlenen konularda otonom yetkiye sahip olmasını taksime yol açacak düzenlemeler olarak tanımlamış ve anayasada yer almasına rağmen otonomi içeren birçok hükmün uygulanmasını engellemişti. Şüphesiz bütünleşmeci eğilime sahip

⁸⁵³ Kıbrıs Anayasası madde 173.

Rumların otonomi içeren düzenlemelere karşı olması ile uzlaşmacı yaklaşımı benimseyen Kıbrıslı Türklerin bu düzenlemelere sahip çıkmasının çatışması kaçınılmazdı. Nihayetinde bu çatışma diğer farklı nedenleri de içine alarak genişlemiş ve ortaklığın sonunu getiren en önemli meselelerden birisi olarak tarihe kaydedilmişti.

3.3.2.3. Veto Hakkı

Paris görüşmelerinden itibaren bir diğer önemli tartışma konusu olmuş olan veto hakkı, 1960 Anayasasının 50. maddesi ile Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı'na ayrı ayrı olmak üzere, dışişleri, savunma ve emniyet konularında Temsilciler Meclisinin kanun ve kararlarına ve gene aynı konularda Bakanlar Kurulunun kararlarına karşı kullanabilecek şekilde verilmiştir. İlgili madde içeriğine göre veto hakkı dışişleri bağlamında, devletlerin tanınması, diğer memleketlerle diplomatik ve konsolosluk münasebetlerinin tesisi ve bu münasebetlerin kesilmesi, milletlerarası antlaşma, sözleşme ve anlaşmaların imzalanması, harp ilanı ve sulhun ilanı gibi konuları kapsamaktadır. Savunma bağlamında ise silahlı kuvvetlerin kuruluşunu, bu kuvvetlere ayrılacak ödenek ile kadro tayinlerini, müttefik memleketlere üs verilmesini ve diğer kolaylıkların tanınmasını içermektedir. Emniyet konularında, kadrolara tayinler ve bunlardaki terfiler, kuvvetlerin dağıtımı ve yerleştirilmesi, olağanüstü tedbirler ve sıkıyönetim ile polis kanunlarını ihtiva etmektedir.⁸⁵⁴ Böylelikle yasama ve yürütmenin alacağı kararlarda özellikle sayıca az olan Kıbrıslı Türklerin temsilcisi olan Cumhurbaşkanı Yardımcısı'na anayasal yetkiyle tanınan veto hakkı ile Rum çoğunluğun kendi keyfine göre Ada'yı yönetmesinin önüne geçilmiştir.

Ortaklıkçılık metodunun temel ilkelerinden birisi olan veto hakkının asıl amacı, çoğunluğa sahip olan etnik grubun ortaklık yönetiminde sayıca az olan grupların hakkını gözetmeksizin karar almasını önlemek ve böylelikle tarafları karşılıklı iş birliğine zorlamaktır. Bununla birlikte veto hakkının, özellikle etno-milliyetçiliğin üst düzeyde olduğu ve aralarında ciddi anlaşmazlıklar bulunan etnik grupların var olduğu derinden bölünmüş bölgelerde, karar alma sürecini tıkaması oldukça olasıdır. Bu çerçeveden bakıldığında, Anayasada yer alan veto hakkına Kıbrıslı Türklerin ve Kıbrıslı Rumların farklı bakış açısı geliştirmesi gayet doğal olarak karşılanmalıdır. Nitekim sayıca az olan Kıbrıslı Türklerin Rum çoğunluğa karşı en büyük güvencesi hayati konularda bir sigorta işlevi gören veto hakkı olmuştur. Kıbrıslı Rumlar açısından ise Kıbrıslı Türklerin veto hakkına sahip olması sistemi kilitleyen bir unsur olarak ön plana çıkmaktadır. Bu noktada açık bir şekilde ifade etmek gerekir ki her iki tarafın da tezleri kendi perspektiflerine göre doğrudur. Bir örnek olarak silahlı kuvvetlerin kuruluşu ele alındığında, çoğunlukta olan Kıbrıslı Rumların silahlı kuvvetlerin tüm birimlerinde karma

⁸⁵⁴ Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası madde 50.

teşkilatlar istemesine karşı sayıca az olan Kıbrıslı Türklerin birliklerin cemaat üyeliğine göre teşkil edilmesini talep etmesi gayet makuldür. Kıbrıs Rum liderliği açısından bu konu düşünüldüğünde, yalnızca tek cemaat üyeliğine tabi birliklerin oluşturulması, birlik içi uyumu sağlarken birlikler arasındaki uyumu sağlamayı oldukça zorlaştıracaktır. Bu bakımdan Kıbrıs Rum liderliği karma birliklerin oluşturulması konusunda haklıdır. Fakat Kıbrıs Türk liderliği açısından konu ele alındığında ise birliklerde dili, dini ve kültürü farklı olan askerlerin karma şekilde yer alması bir ordu için en önemli olan birlik içi uyumu ciddi şekilde engelleyecektir. Bununla birlikte böyle bir karma teşkilat çoğunluk olan Rumların tahakkümü altında bulunacak ve böylelikle sayıca az olan Kıbrıslı Türklerin kaçınılmaz şekilde birlik içinde dışlanmasına neden olacaktır. Bu durumda da süreç içerisinde birliklerde ciddi sorunlar oluşacaktır. Dolayısıyla her iki tarafın da tezleri doğrudur. Peki, veto yetkisi dâhilinde olan böyle bir durumda karar nasıl alınacaktır? Sorunun cevabı açık şekilde askeri birliklerin kurulması konusunun çıkmaza girecek olmasıdır. Nitekim bir örnek olarak verilen ordu teşkilatı konusunun farazi olmadığını, 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti devletinde veto hakkının kullanıldığı ilk sorunu teşkil ettiğini belirtmek gerekmektedir.

1960 anayasasında düzenlenmiş olan veto hakkına ilişkin Gülboy, iki etnik grubun da yasama ve yürütmede oranlarına göre temsili ve kendilerini ilgilendiren konularda veto hakları olmasının ortaklıkçılığın temel prensiplerinden olduğunu, bunların uygulanmamasının, nüfusu çok olan grubun çoğunlukçu şekilde yönetimine meydan vereceğinden, ortaklıkçı sistemin tamamen ortadan kaldırılması anlamına geleceğini, veto hakkının uygulamada ne sıklıkta kullanılacağına siyasi elitlerin tercihinde olduğunu, siyasi elitler tarafından bu hakkının fazla kullanılmasının, sayıca az grupların siyasi temsil ve kararlara katılabilme haklarını kısıtlayacağını, böylelikle oluşturulan sistemin sayıca az gruplara yeterli güvence verdiğinden bahsetmenin mümkün olmayacağını ve nihayetinde bunun da ortaklıkçı demokrasinin temel amaçlarından olan farklılıkların bir arada yaşaması ve temsilinin sağlanması iddialarına ters düşeceğini not etmektedir.⁸⁵⁵

Bu değerlendirmelerden anlaşılacağı üzere, veto hakkı konusunda asıl sorun veto gücünün hangi konularda veya hangi şartlarda verildiği değildir. Ne kadar optimize olursa olsun veto hakkı ilkesi, aralarında keskin hatlarla bölünmüşlük bulunan Kıbrıslı Türkler ve Kıbrıslı Rumlar tarafından oluşturulmuş herhangi bir ortaklığın devamı için etkili bir unsur olmayacaktır. Bu çerçevede veto yetkisinin 1960 Anayasasına derç edilmesinin iki taraf arasında bir sorun teşkil ettiğini savunmanın doğru olmadığı, bunun bir sebep değil tarihi süreç içerisinde oluşan derinden bölünmüşlüğün zorunlu sonuçlarından birisi olduğu ve bu örnekten

⁸⁵⁵ Gülboy, “Çatışma Yönetiminde Ortaklıkçı Model”, 241.

yola çıkarak günümüzde de veto hakkı ilkesine özel önem atfedip, bir ortaklığın çimentosunu oluşturacağını ifade etmenin yanlış olacağı kıymetlendirilmektedir.

3.3.2.4. Orantısallık

1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası kapsamında, Kıbrıslı Türk ve Kıbrıslı Rumlar arasında yasama, yürütme ve kamu hizmetlerinde yüzde yetmiş Rum ve yüzde otuz Türk olmak üzere genel bir oran belirlenmiştir. Bu çerçevede ortak devletin yürütme organı olan Bakanlar Kurulu yedi Rum ve üç Türk Bakan tarafından müteşekkil edilmiştir.⁸⁵⁶ Elli üyeli olan Temsilciler Meclisi'ndeki vekil sayısı da genel orana uydurularak Meclisin yüzde yetmiş Rum, yüzde otuzu ise Türk vekilden oluşturulmuştur.⁸⁵⁷ Alt yasama organı olarak işlev gören cemaat meclisleri ayrı ayrı Kıbrıslı Türk ve Kıbrıslı Rumlardan oluştuğu için herhangi bir orana tabi tutulmamıştır. Bununla birlikte madde 123 ile 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'ndeki amme hizmetinin genel oranla aynı olacak şekilde Rum ve Türk'ten oluşacağı saptanmıştır. Aynı zamanda yetmiş otuz oranının, Cumhuriyetin emniyet kuvvetleri olarak belirtilen ve iki bin kişiden oluşan polis ve jandarma gücünde de aynen uygulanacağı karara bağlanmıştır.⁸⁵⁸ Genel olarak belirlenen orana istisna olarak, ortak devletin Yüksek Anayasa Mahkemesi ve Ordu bulunmaktadır. Buna göre ilgili maddeler uyarınca, Ordu kuruluşunun yüzde altmış Rum ve yüzde kırk Türk personelden teşkil edileceği ve Anayasa Mahkemesinin ise daha önceden ifade edildiği üzere bir Rum, bir Türk ve bir tarafsız hâkimden mürekkep olacağı hüküm altına alınmıştır.⁸⁵⁹ Böylelikle Yüksek Anayasa Mahkemesi ve Ordu dışında 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin neredeyse tüm organları yüzde yetmiş Rum ve yüzde otuz Türk oranıyla teşkil edilmiştir.

Orantısallık ilkesi, çoğunluk grubun yasama, yürütme ve yargı ile birlikte kamu hizmeti ve emniyet güçlerindeki kadroları tamamen eline geçirmemesi ve böylelikle kendi etnik grubunun çıkarları doğrultusunda hareket edip sayıca az olan grubu süreç içerisinde asimile etmemesi maksadıyla uygulanmaktadır. Özellikle devlet yönetiminin her kademesinde ve biriminde uygulanması gereken orantısallık ilkesi, 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'ne de tam olarak yansıtılmıştır. Fakat farklı bölünmüş bölgelerde genel olarak uygulanan nüfusa göre oran, ortaklık devletinde Kıbrıslı Türklerin lehine olacak şekilde belirlenmiştir. 1960 tarihinin nüfus sayımına göre yüzde on sekiz nüfusa sahip olan Kıbrıslı Türklerin devlet yönetiminde genel olarak yüzde otuz orana sahip olması şüphesiz Paris görüşmelerinden itibaren gerçekleşen müzakerelerde çok sıkı pazarlık yapmış olan Fatin Rüştü Zorlu'nun başarısıydı. Tabi ki bu

⁸⁵⁶ Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası madde 46.

⁸⁵⁷ Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası madde 62.

⁸⁵⁸ Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası madde 130.

⁸⁵⁹ Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası madde 129, 133.

orana karşı Türk tarafı, coğrafi federasyondan vazgeçerek devletin en azından yapı itibarı ile üniter devlet olmasını, Cumhurbaşkanı Yardımcısı'nın istisna yetkilere sahip olmasını ve ordu kuruluşunda 50/50 oranından feragat ederek 60/40 oranını kabul etmiştir. Nihayetinde çetin müzakereler sonucunda uzlaşılan oranlarla birlikte bir ortaklık kurulmuştur. Bu noktada Makarios'un tıpkı diğer meselelerde olduğu gibi orantısallık ilkesine göre belirlenen bu oranları da en baştan itibaren gönülsüzce kabul ettiğini ve daha sonra sunmuş olduğu anayasa değişikliği teklifinde Zürih ve Londra Anlaşmalarında kabul edilen oranları, nüfus oranına indirmek istediğini beyan ettiği belirtilmelidir.

3.3.2.5. Ortaklıklılığın Başarısızlığının Değerlendirilmesi

Kıbrıslı Türkler ve Kıbrıslı Rumların psikanalitik tarihini incelemiş olan Vamık Volkan,⁸⁶⁰ hem Türklerin hem de Rumların kendi kültürel kalıpları içinde yansıtmayla desteklenen dışsallaştırma mekanizmasını günlük hayatlarında kullandıkları için, Ada'nın dar sınırları içinde bir arada varoluşlarının iki etnik grubun birbirini ikiz görüntüler olarak görmesine ve karşı tarafın bölünmüş, dışsallaştırılmış ve saldırganca belirlenmiş “kötü” imgesini almasına yol açtığını ifade eder. Böyle bir ilişkinin iki etnik grup arasında psikolojik mesafe koymayı gerektirdiğini belirten Volkan, bu gereksinmenin Kıbrıslı Rumlarla Kıbrıslı Türklerin birleşip gerçek bir Kıbrıs ulusu oluşturamamasında önemli bir unsur olduğunu not etmektedir. Aynı zamanda Volkan, farklı etnik köken, dil ve din gibi ilksel duygulara bakmaksızın iki etnik grubu birleştirme maksadıyla kurulmuş olan ortaklık devletinin, psikolojik mesafeyi ortadan kaldırdığını, her iki tarafta da yaygın bir kaygı oluşturduğunu ve nihayetinde paradoksal bir biçimde iki grubun birbirine duyduğu saldırganca duyguları artırdığını vurgulamaktadır. Bu çerçevede Volkan, iki grup arasındaki bu tür bölünmüşlüklerin, aralarındaki mesafenin korunarak yönetilmesi gerektiğini not etmekte fakat 1960 ortaklık devletinde bunun tam tersi yapılarak iki etnik grubun küçük bir alanda iç içe geçmesine neden olacak düzenlemeler yapıldığını ve nihayetinde geleneksel mesafe koyma düzenlemelerini bir kenara bırakan bu uygulamaların Kıbrıslı Rumların ve Kıbrıslı Türklerin birleşmesini artık imkânsız kıldığını değerlendirmektedir.⁸⁶¹ Nitekim Vamık Volkan'ın konuya ilişkin görüşleri şüphesiz 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin başarısızlığına ilişkin en etkileyici kıymetlendirmelerinden birisi olarak ön plana çıkmakta ve aynı zamanda günümüzde iki halkı birleştirmeye çalışan çözüm modellerine de önemli bir mesaj göndermektedir.

⁸⁶⁰ Kıbrıslı bir Türk olan Vamık Volkan, saygınlığı tüm dünya tarafından kabul edilen ve dünyanın önde gelen klinik pratisyen, psikiyatr ve kuramcılardan birisidir. Yapmış olduğu eşsiz çalışmalarla uluslararası çatışma araştırmalarına yönelik insan ilişkilerinin psikanalitik kuramına önemli katkılarda bulunmuştur.

⁸⁶¹ Detaylı bilgi için bkz. Vamık Volkan, *Kıbrıs: Savaş ve Uyum, Çatışan İki Etnik Grubun Psikanalitik Tarihi*, İstanbul: Everest Yayınları, 2008.

Kıbrıslı bir Türk olan ve aynı zamanda 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulma sürecinde ve sonrasında yaşanan gelişmelerin doğrudan içinde olan Volkan'ın bu değerlendirmesine karşı ortaklıkçılık metodunun kurucusu Lijphart, bölünmüş bir bölge olan Kıbrıs'taki ortaklığın başarısız olmasının temel nedenini, Kıbrıslı Türklerin ve Kıbrıslı Rumların isteklerinin farklı olması ve özellikle çoğunluk kesimi oluşturan Rumların direnişine karşı ortaklıkçılığın zorunlu olarak dayatılması şeklinde yorumlamaktadır. Bu bakımdan Kıbrıs'ın durumunun Kuzey İrlanda'nın durumuyla paralellik gösterdiğini belirten Lijphart, nüfusa oranla oluşturulan yönetimdeki dengesizliğin en olumsuz faktörü oluşturduğunu, diğer anayasal düzenlemelerin ortaklıkçı demokrasinin başarısına engel teşkil ettiğini ve dış tehditler olarak tanımladığı Türkiye ve Yunanistan'ın müdahalelerinin iç birliğe yardımcı olmak yerine devletin bütünlüğüne zarar verdiğini not etmektedir. Aynı zamanda yazara göre, iki etnik grup arasındaki ekonomik eşitsizliğin, Türk tarafını hem sayısal hem de ekonomik olarak Rumlardan ayırtmış olması, İngilizlere karşı sömürgecilik karşıtı hareketin bağımsızlığa yönelik değil, Kıbrıslı Türklerin şiddetle karşı çıktığı bir hedef olan enosise yönelik olması ve Kıbrıs'taki bölünmeyi körükleyen farklı Helen ve Türk milliyetçiliklerine karşı koyacak ne ortak bir Kıbrıs milliyetçiliği ne de başka kapsayıcı bir sadakat unsuru yaratılmaması ortaklıkçılığın başarısızlığının diğer nedenleri olarak öne çıkmaktadır.⁸⁶² Aslında Lijphart açık bir şekilde belirtmese de üstü kapalı olarak Kıbrıs'taki ortaklıkçılığın farklı motivasyonlar ve daha dengeli kombinasyonlar yaratılarak yeniden inşa edilebileceğini ima etmektedir. Diğer bir deyişle Lijphart, ortaklıkçılık metodunun Kıbrıs'taki duruma özgü bir şekilde yeniden tasarlanarak başarı sağlanabileceğini değerlendirmektedir. Nitekim Lijphart'ın görüşlerinden etkilenecek Kıbrıs'taki bölünmüşlüğü ortaklıkçılık ilkeleri ile çözülmesini savunan diğer araştırmacılarla birlikte günümüzde iki kesimli, iki toplumlu ve siyasi eşitliğe dayalı federasyonu tek çözüm modeli olarak sunanlar aslında temel anlamda bu beklenti altında birleşmektedir.

Kıbrıs meselesinin ortaklıkçılık ilkeleriyle çözülmesini savunan araştırmacılardan birisi olan Yakinthou, bir örnek olarak ele aldığı 1960 ortaklık devletinin, Kıbrıslı Türklerin ve Kıbrıslı Rumların tarihsel çıkarlarının ve çıkarlara bağlı şekilde geliştirdikleri tutumlarının bir sonucu olarak iki halkın devletleşme konusundaki karşıtlıklarını kontrol etmek, bu karşıtlıkları yatıştırmak ve iki halk arasındaki çatışma olasılığını sınırlamak maksadıyla kurulduğunu belirtmektedir. Aynı zamanda bahse konu yazar, Ada'daki her iki halkın siyasi beklentilerinin mümkün olduğu kadar çok karşılanması etrafında kurulan bu devletin siyasi kurumlarının, uzlaşmacılık yaklaşımı ile oluşturulduğunu not etmekte ve bu doğrultuda hassas dengeler üzerine inşa edilen 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin neden başarısız olduğuna ilişkin çeşitli

⁸⁶² Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, 160–161.

argümanlar ortaya koymaktadır. Buna göre Yakinthou, ilk olarak tarihsel kurumsalcılık olgusuna atıf yaparak ortaklık devletinin başarısızlığının bir nedenini tarihi süreç içerisinde olgunlaşan anayasa mühendisliğine bağlamaktadır. Bu kapsamda İngilizlerin Kıbrıs'taki ilk anayasası kabul edilebilecek olan 1882 yılındaki Yasama Meclisi düzenlemeleri ile 1960 Kıbrıs Anayasası arasında oldukça yakın bağlantılar bulunduğunu belirten Yakinthou, Kıbrıslı Rumların İngiliz hükümetinin Ada'daki ilk yıllarında kurmuş olduğu Yasama Meclisi mevzuatındaki oluşumu kabul etmediği gibi bahse konu düzenlemeler temelinde gerçekleştirilen müteakip tasarımları da onaylamadığını ve nihayetinde bu tasarımların son ürünü olan 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'ni de tasvip etmediğini kıymetlendirmektedir.⁸⁶³

Ortaklık devletinin başarısızlığının bir başka nedenini dış faktörlerle ilişkilendiren Yakinthou, bu kapsamda 1960 düzeninin öncelikle uluslararası toplumun ihtiyaçlarını karşılamak üzere tasarlandığının gözden kaçırılmaması gerektiğini öne sürmektedir. Bu çerçevede Lijphart'ın dış faktörler vurgusunun bir başka biçimini göz önüne alan yazara göre, Soğuk Savaşın en çetrefilli döneminde Kıbrıs sorununu çözmenin temel amaçlarından birisi, daha geniş Akdeniz bölgesindeki barışı, özellikle de Yunan-Türk barışını kolaylaştırmaktı. Nitekim Stanley A. Smith'ten alıntı yapan yazar, Lefkoşa modeli olarak tanımlanan 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin hiçbir zaman hiçbir bölünmüş bölgeye rol model olamayacağını ancak uluslararası barışın çıkarları için ortaya çıkan uzlaşmanın kayda değer olduğunu not etmektedir.⁸⁶⁴ Daha açık bir ifadeyle Yakinthou'ya göre 1960 ortaklık devleti, Ada'da yaşayan iki halkın özgür iradeleriyle değil, uluslararası toplumun çıkarları doğrultusunda bölge barışına hizmet etmek maksadıyla tasarlanmış ve nihayetinde iradenin olmadığı bir birleşme kısa sürede çatışmalı ayrışmaya dönüşmüştür.

Uluslararası toplumun etkisi ile birlikte Yakinthou, ortaklığın başarısızlığının bir diğer nedenini, etnik gruplar arası gerilimin kontrol altına alındığı takdirde elitlerin iş birliği yapma konusunda daha özgür olacağı yönündeki varsayım ile tanımladığı segmental izolasyonun noksanlığı ile ilişkilendirmektedir. Bu kapsamda yazar, 1960 yılındaki ortaklık devletinin Kıbrıslı Rumların enosis, Kıbrıslı Türklerin ise taksim arayışında olduğu şiddetli bir çatışmanın ardından ortaya çıktığını, coğrafi olarak bir biri içine geçmiş bir durumda ve çatışma içinde bulunan iki etnik grubun, hassas bir güç paylaşımı demokrasisinde bağımsız olarak bir araya getirmenin gruplar arası güvensizliği tırmandırıldığını ve bu nedenle bölünmeyi körüklediğini not etmektedir.⁸⁶⁵ Aslında Yakinthou'nun ortaklıkçı demokraside cemaatsel otonomiye

⁸⁶³ Yakinthou, *Consociationalism and Cyprus*, 56–57.

⁸⁶⁴ Yakinthou, *Consociationalism and Cyprus*, 61.

⁸⁶⁵ Yakinthou, *Consociationalism and Cyprus*, 62.

korumak ve tamamlamak işlevi gören segmental izolasyondan kastı, iki etnik grubun kendi bölgelerinde, iç içe geçmeden otonom yönetimlere sahip olmasıdır. Diğer bir deyişle günümüzdeki iki kesimli federasyon modelinden bahsetmektedir. Dolayısıyla bahse konu yazar, 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nde segmental izolasyonun yani iki kesimliliğin noksanlığının, güç paylaşımı fikrinin meşrulaşmamasına neden olduğunu anlatmak istemektedir. Bu noktada şunu ifade etmek gerekir ki Yakinthou'nun segmental izolasyon tanımı ile Vamık Volkan'ın geleneksel mesafe koyma düzenlemeleri anlatımı kavramsal olarak birbiriyle tamamen örtüşmektedir. Bununla birlikte Yakinthou'nun segmental izolasyon kavramını ortaklıkçılık metodunun bir ilkesi olarak tanımladığını, bu doğrultuda eğer bahse konu düzenleme 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nde uygulansaydı ortaklıkçılığın başarılı olabileceğini ima ettiğini, Vamık Volkan'ın ise iki etnik grup arasındaki psikolojik mesafenin korunmasını, aynı çatı altında birleşmeyi sağlayacak metotların bir ilkesi olarak değil, daha geniş anlamda farklı çözüm modellerinin geliştirilmesi ile ilişkilendirilmesi gerektiğini anlatmaya çalıştığını belirtmek gerekmektedir. Nitekim Volkan, Kıbrıs Türk'ünün Rumlarla birebir ilişkiden ne kadar zevk alırsa alsın, Kıbrıs'taki "Yunan dünyasının" kendisi için her zaman engelleyici ve böyle bir dünyadan "kötü" bir şey beklentisinin psikolojik bakış açısından geçerli olduğu fikrini sürekli devam ettirdiğini ve aynı zamanda bu bakış açısının yalnızca Kıbrıslı Türkleri değil Rumları da etkisi altına aldığını ve ortak tarih boyunca iki etnik grup ne zaman karşı karşıya gelse, eski yaralar ve ihtirasların açıkça tekrar canlandığının unutulmaması gerektiğini vurgulamaktadır.⁸⁶⁶ Ayrıca Volkan'ın, "Kıbrıslılık" gibi aldatıcı bir kavramla geniş bir ulus yaratılması hezeyanından mutlaka uzak durulmasını not ettiğini,⁸⁶⁷ dolayısıyla iki halkın aynı çatı altında yaşamasının olanak dışı olduğuna işaret etmiş olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu çerçevede günümüzdeki çözüm paradigmaları kapsamında federasyon dışındaki farklı seçeneklerin, Vamık Volkan'ın görüşleri doğrultusunda yeniden düşünülmesinin Kıbrıs meselesinin çözümüne yönelik önemli katkılar sunabileceği kıymetlendirilmektedir.

Uzlaşmacılık yaklaşımının bütünleşmeciliğe en yakın ucunda yer alan merkeziliğin teorisyeni Horowitz, sayıca az olan etnik grupların en önemli garanti teminatı olarak tanımladığı veto hakkının, 1960 ortaklık devleti örneğinde yanlış uygulandığını ve bu yanlış uygulamanın, ortaklığın sona ermesinin en önemli nedenlerinden birisi haline geldiğini ifade etmektedir. Bu kapsamda göre Horowitz, karşılıklı veto yetkisi içeren hükümlerin özellikle çoğunluk gruba dayatılmaması gerektiğini, dayatmanın her zaman ters tepeceğini ve veto hakkı ilkesi çerçevesinde zorla oluşturulan düzenlemelerin asla kalıcı olmayacağını not ederek, 1960

⁸⁶⁶ Volkan, *Kıbrıs: Savaş ve Uyum, Çatışan İki Etnik Grubun Psikanalitik Tarihi*, 84.

⁸⁶⁷ Volkan, *Kıbrıs: Savaş ve Uyum, Çatışan İki Etnik Grubun Psikanalitik Tarihi*, 217.

ortaklığının sona ermesinin tam olarak bu duruma uyduğunu belirtmektedir.⁸⁶⁸ Böylelikle veto yetkisinin adil bir dağılımla tasarlanmadığını iddia eden Horowitz, 1960 devletinin başarısızlığına ilişkin farklı bir başka yorum daha getirerek, bölünmüş bölgelerin çoğunda, yargı gücünün etnik tarafsızlığına güvenmek ile politikacıların nesnelliğine güvenmek arasında bir seçim yapılırsa, her etnik grubun kendi politikacılarından yana oy kullanacağını, bu koşullarda yargı gücünü arka plana iten politikacılardan adil ve ılımlı bir siyaset ortamı yaratmaları istendiğinde, liderlerin bir yolunu bularak adalet ortamını oluşturacağını, fakat özellikle çoğunluk grubun temsilcisi siyasi lidere oldukça katı, sınırları çizilmiş ve hiçbir siyasi teşvik içermeyen 1960 Kıbrıs Anayasasını verdiğinizde, politikacıların Başpiskopos Makarios'un yaptığı gibi anayasayı bertaraf edeceğini değerlendirmektedir.⁸⁶⁹ Yani Horowitz kısaca, 1960 Kıbrıs Antlaşmalarının yeterince merkezci olmadığını, Anayasasının çoğunlukta Rumlara hareket alanı vermediğini, sayıca az olan Kıbrıslı Türklere fazladan yetkiler verildiğini ve bu nedenlerden ötürü ortaklık devletinin sona erdiğini ima etmektedir.

Şüphesiz bütünleşmecilik yaklaşımına oldukça yakın bir yerde duran Horowitz'in bu değerlendirmesi hiç şaşırtıcı değildir. Nitekim ortaklık devletini enosis yolunda bir basamak olarak gören ve bu doğrultuda bütünleşmecilik yaklaşımını asimilasyonun başlangıç adımı olarak tahayyül eden Makarios'un da tam anlamıyla böyle düşündüğü su götürmez bir gerçektir. Dolayısıyla bu noktada Horowitz'in merkezcilik yaklaşımı çerçevesinde oluşturmuş olduğu seçim sistemleri dışındaki argümanlarının somutlaşmış halini incelemek isteyenlerin Makarios'un politikalarını irdelemesi gerektiğini ifade etmek yanlış olmayacaktır. Öyle ki çalışmanın müteakip başlığı altında 13 maddelik anayasa değişiklik teklifi incelendiğinde Horowitz'in düşünceleri daha net bir şekilde açığa çıkacaktır.

1960 ortaklığının başarısızlığına ilişkin oldukça kayda değer görüşler sunmuş olan Clement Dodd, 1960 Anayasasının genel olarak "ortaklıkçılık sistemi" olarak tanımlandığını, nitekim Anayasanın ortaklıkçı modelin bazı özelliklerine kesinlikle sahip olduğunu, fakat ortaklıkçı demokrasinin temel özelliği olan, çok etnik gruplu bir bölgede tüm kesimlerin siyasi liderlerinin ülkeyi yönetmek için büyük bir koalisyon halinde iş birliği yapması, liderlerin üzerinde anlaşmaya varılan birlik ve anlaşmanın gerekliliğine inanması ve bu gerekliliği takipçilerine aktarması hususun Kıbrıs'taki ortaklık devletine yansımadığını, dolayısıyla 1960 Kıbrıs Cumhuriyetinin esas itibarıyla ortaklıkçı bir sistem olmadığını vurgulamaktadır.⁸⁷⁰ Aynı zamanda yazar, ortaya çıkan sorunlar için 1960 Anayasasını suçlamanın kolay ve bir dereceye

⁸⁶⁸ Horowitz, *Constitutional Engineering in a Divided Society*, 144.

⁸⁶⁹ Horowitz, *Constitutional Engineering in a Divided Society*, 160.

⁸⁷⁰ Dodd, *The History and Politics of the Cyprus Conflict*, 43.

kadar doğru olduğunu, ancak 1960 Anayasası yerine neyin yaratılabileceğini bilmenin oldukça zor olduğunu ifade etmektedir. Bu çerçevede Dodd, Kıbrıslı Rumların aslında üniter bir devlet istediğini, Kıbrıslı Türklerin ise coğrafi temelli iki devletli veya konfederal bir çözüm talep ettiğini, dolayısıyla 1960 ortaklık devletinin özellikle Kıbrıslı Rumlar için büyük bir hayal kırıklığı olduğunu vurgulamaktadır. Yazara göre taksimi ve hatta Macmillan Planı'nı tercih etme arzusu çok yüksek olan Kıbrıslı Türkler ise İngilizlerin kendilerine sunduğu kendi kaderini tayin etme olanağının terk edilmiş olmasından derin bir üzüntü duymuştur. Çünkü Kıbrıslı Türkler, sayıca çok daha üstün olan Rumların, Ada'nın tamamını Yunan devleti ile birleştirme girişimlerine karşı kahramanca mücadele etmişti ve ortaya çıkan anayasa bu mücadelenin meyvesiydi.⁸⁷¹ Nihayetinde Dodd'a göre ortaklık devleti kurulmadan önce farklı beklenti ve arzuları bulunan, daha açık bir ifadeyle enosis ve taksim tezleri ekseninde hareket eden Kıbrıs Türk ve Kıbrıs Rum halkının her ikisi de ortaya çıkan sistemden memnuniyet duymamış ve sona giden başlangıç 16 Ağustos 1960 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Nitekim Neophytos Loizides'in de bu olguya paralel olarak, Kıbrıs'ta enosis ve taksim tezleri etrafında şekillenmiş olan etnik milliyetçiliğin, ortaklıkçılık ilkeleri ile kurulmuş olan 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'ne galip gelmesinin yalnızca bir zaman meselesi olduğunu vurguladığını ve konuya ilişkin kısa ama oldukça etkili bir yorum getirdiğini not etmek gerekmektedir.⁸⁷²

Kuzey İrlanda'daki çatışmanın çözümünde oldukça kayda değer katkılar sağlamış olan ve Kıbrıs meselesini de yakından takip etmiş bulunan siyaset bilimci John McGarry, tıpkı Kuzey İrlanda'da olduğu gibi 1960 ortaklıkçı sistemini zorlayan en önemli sorunun, iki etnik grubun kendi kaderini tayin etme hakkını kullanmak istemesinden kaynaklandığını ifade etmektedir. Bu çerçevede konuya ilişkin kıymetli değerlendirmeler sunan McGarry'nin görüşlerini özetleyerek aktarmakta fayda bulunmaktadır.

“ Kıbrıslı Rumlar, Kıbrıslı Türklerle iktidar paylaşımına karşı çıktılar, bunun nedeni sadece çoğunluk yönetimi ilkelerini ihlal etmesi ya da anayasanın Türkleri aşırı temsil etmesi değil, aynı zamanda Kıbrıslı Türklerin enosis fikrine temelden karşı çıkmasıydı. Kıbrıslı Rumlar, uluslararası kamuoyuna hâkim olan sömürgecilikten kurtulma ve kendi kaderini tayin etme normlarına uygun olarak Kıbrıs'ın Yunanistan'a katılmasına izin verilmesi gerektiğine inanıyordu... Bu doğrultuda Rumlar Kıbrıslı Türkleri, hedefleri önünde bir engel ve Türkiye'nin uşağı veya Türkiye tarafından manipüle edilen bir cemaat olarak görüyordu. Rumlara göre

⁸⁷¹ Dodd, *The History and Politics of the Cyprus Conflict*, 44.

⁸⁷² Neophytos Loizides, “Arend Lijphart and Consociationalism in Cyprus”, *Consociationalism and Power-Sharing in Europe: Arend Lijphart's Theory of Political Accommodation*, Cham: Palgrave Macmillan, 2018, 155–163.

Kıbrıslı Türkler, Ankara'nın kontrolünü genişletecek şekilde, Kıbrıs'ın etno-milliyetçi hatlara bölünmesi için Türkiye ile iş birliği içinde taksim planı yapmaktaydı...

Kıbrıslı Rumlar, Kıbrıs'ın bölünmesini nasıl görüyorsa, Kıbrıslı Türkler de Yunanistan'la birleşme olasılığını aynı şekilde görüyordu. En iyi senaryoda bu olasılığın, 1960 Anayasası kapsamındaki güçlü haklarını bir Pan-Yunan devletindeki mikro azınlığın haklarına dönüştürmesinden korkuyorlardı. En kötü senaryoda bu olasılık, 1912'de Ada'nın Yunanistan'la birleşmesi sırasında Girit Türklerinin başına geldiği gibi, onların da Kıbrıs'tan sürülmesine yol açacaktı."⁸⁷³ McGarry'nin oldukça kayda değer bu değerlendirmesi ile birlikte konuya yönelik görüşlerinin devamında bölgesel çoğulculuk kavramı kapsamında ele aldığı ayrı belediyeler konusunun, ortaklık devletinin sona ermesindeki en önemli etkenlerden birisi olduğunu ifade ettiğini not etmek gerekmektedir. Ama yine de bahse konu yazarın, tıpkı Volkan, Dodd ve Loizides gibi 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin başarısızlığının en temel sebebini tarihsel süreç içerisinde oluşan kök nedenlere dayandırıldığını ve günümüzdeki çözüm modellerinin bu gerçeğe uygun şekilde tasarlanması gerektiğini vurguladığı kayıt altına alınmalıdır.

Kıbrıslı bir Türk olan, 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulma aşamasında Ada'da bulunan, Kıbrıs Türklerinin yaşam mücadelesi vermiş olduğu bir dönemde, 1968 yılında Kıbrıs'a gelerek Ada'daki durumu gözlemleme şansı yakalamış olan Vamık Volkan, çok uzun yıllar boyunca Türkiye'de bulunan ve Kıbrıslı Türkler üzerine derin çalışmalar yapmış olan Clement Dodd ve Kıbrıs meselesini uluslararası boyutta en iyi bilen siyaset bilimcilerden birisi olan John McGarry, yukarıda irdelendiği üzere 1960 ortaklık devletinin başarısızlığını, konuyu incelemiş olan diğer yazarlar gibi ortaklıkçılık ilkelerinin uygulanış biçimine, anayasanın tasarlanma şekline veya uluslararası toplumla beraber dış güçler olarak tanımlanan Türkiye ve Yunanistan'ın müdahalelerine değil, doğrudan doğruya Kıbrıs Adası'ndaki derinden bölünmüşlüğe dayandırmaktadır. Dolayısıyla aslında bahse konu yazarların bu başarısızlığı, Ada'da iki farklı etnik grubun bulunması, bu iki halkın Osmanlı dönemi uygulamaları ile ayrışmaya başlaması, İngiliz hükümetinin düzenlemeleri ile birbirinden tamamen farklılaşması ve milliyetçilik akımının kaçınılmaz etkisinin bir sonucu olarak iki halkın kalıcı bir şekilde bölünmesi ile ilişkilendirdiğini ifade etmek yanlış olmayacaktır. Nitekim Kıbrıslı Türkleri ve Kıbrıslı Rumları yakından tanıyan, yeşil hat boyunca oluşmuş olan bölünmüşlüğü inceleyen ve bunun nedenini sorgulayan, ayrı dil, din ve etnisitesi olan iki halkın farklı arzularını ve beklentilerini kavrayabilmiş olan ve bu çerçevede konuya objektif bir şekilde yaklaşan hemen

⁸⁷³ John McGarry, "Consociational Theory, Self-Determination Disputes, and Territorial Pluralism: The Case of Cyprus", *Territorial Pluralism: Managing Difference in Multinational States*, Vencouver: UBC Press, 2015, 270.

herkes, 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin suni ve zorunlu bir birliktelik olduğunu ve bu birlikteliğin çok kısa süre içerisinde ortadan kalkmasının şaşırtıcı olmadığını ifade edecektir.

Konuya ilişkin son olarak daha açık bir ifadeyle belirtmek gerekir ki, 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin başarısızlığının nedeni, ortaklıkçılık metodunun yanlış uygulanması veya anayasal tasarımın doğru kurgulanmaması değil Ada'daki gerçekleri göz önüne almadan çözüm modelinin yanlış seçilmesi ve bu doğrultuda zorunlu bir birlikteliğin dayatılmasıdır. Bu çerçevede, 1960 ortaklık devletinin çözülüşü sürecinde ortaya çıkan acı tecrübelerden ders çıkarılmasının ve günümüzdeki çözüm seçeneklerinin bu olguya göre belirlenmesinin Kıbrıs meselesinin geleceği için oldukça önemli olduğu değerlendirilmektedir.

3.3.3. Anayasanın Uygulanma Sürecinin Analizi

Yoğun uğraşlar, çelişkiler ve çekişmelerin ardından nihai şeklini alan 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasasının yürürlüğe girebilmesi için İngiltere hükümetinin gerekli yasal işlemleri tamamlaması gerekmektedir. Bu doğrultuda 29 Temmuz 1960 tarihinde Britanya Parlamentosu, Birleşik Krallık hükümetine Kıbrıs'a bağımsızlık verme yetkisi tanıyan bir yasa tasarısı kabul etti. Bunun akabinde 16 Ağustos 1960 tarihinde Lefkoşa'da Birleşik Krallık, Yunanistan, Türkiye ve Kıbrıs Türk ve Kıbrıs Rum halkının temsilcilerinin Kıbrıs Anayasasını imzalamasıyla 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti ortaya çıkmış oldu. Aynı gün Zürih ve Londra'da parafe edilmiş olan İttifak Antlaşması; Yunanistan, Türkiye ve Kıbrıs Cumhuriyeti arasında, Garanti ve Kuruluş Antlaşmaları ise Birleşik Krallık, Yunanistan, Türkiye ve Kıbrıs Cumhuriyeti arasında imzalanmış ve böylelikle Kıbrıs'taki yeni statü için tüm işlemler tamamlanmıştı.⁸⁷⁴ Böylelikle ilgili taraflara göre İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren bölge özelinde en önemli sorunlardan birisi olan Kıbrıs meselesi nihai bir şekilde çözülmüş ve Kıbrıs Adası ve çevresinde barış ve istikrar yeniden sağlanmıştı.

Bununla birlikte bölgeye yönelik çıkarları bulunan ABD başta olmak üzere diğer büyük güçler, Kıbrıs'taki yeni statünün geleceğinden şüphe duymakta ve bu nedenle Kıbrıs'taki gelişmeleri yakından takip etmekteydi. Nitekim ABD istihbarat raporları, yeni devlet kurulduktan hemen sonra ABD'nin Kıbrıs ile ilgilenmeye devam ettiğini göstermekteydi. Bu kapsamda Kıbrıs'ta mukim ABD Büyükelçisi Fraser Wilkins'in Cumhuriyet kurulduktan hemen sonra Ada'daki gelişmelere ilişkin gönderdiği ilk raporda, Kıbrıs Adası'nın ciddi buğday, arpa ve mısır açığıyla üçüncü kuraklık yılını yaşadığını, rezervlerin 1961 yılının mayıs ayına kadar tükeneceğini, kış mahsulünün başarısız olması durumunda vaziyetin oldukça kritik hale geleceğini belirterek her şeyden önce ekonomik sorunlara değinmesi dikkat çekiciydi. Raporda devamla, çiftçilerin

⁸⁷⁴ (FRUS), 1958-1960: Vol. X, Part 1, 356. Editorial Note.

fonlarının tükendiği, banka ve kooperatiflerin kredi vermeyi reddettiği, açlıktan perişan hale gelmiş olan çiftçilerin yardım için Kıbrıs hükümetine başvurduğu, olası bütçe açığının daha fazla buğday ithalatını zorlaştırdığı, Kıbrıs komünistlerinin çiftçilere yönelik siyasi hamle yaptığı, Sovyetlerin Kıbrıs'a birkaç gemi dolusu tahıl hediye edeceği ve eğer ABD yardım etmeye kararlaysa bunun için Sovyetlerden daha önce hareket etmeleri gerektiği bildirilmekteydi.⁸⁷⁵

ABD Büyükelçiliğinden yakın zamanda gönderilen bir başka raporda bu defa ekonomik sorunlarla beraber siyasi sorunlara da değinilmekteydi. İlgili telgrafta, bağımsızlıktan üç ay sonra Kıbrıs'taki durumun sakin ve intizam içinde görüldüğü, fakat bu sakinliğin altında yeni hükümetin giderek daha fazla zorlanmasına neden olacak ve ABD'nin ve özgür dünyanın (*komünizm karşıtı batı dünyadan bahsedilmekteydi.*) aleyhine sonuçlanabilecek ekonomik ve siyasi gelişmeler yaşandığı not edilmekteydi. Ekonomik gelişmelerle ilgili olarak kuraklık ile beraber İngilizlerin çekilmesi ile oluşan işsizlik ve turizm ticaretinin kaybına değinilmekte, siyasi gelişmelere ilişkin ise güçlü bir yapıya sahip olarak nüfuzunu ve saygınlığını günden güne artıran AKEL ile bağımsızlığın kazanılmasıyla birlikte ortak amacını ve ivmesini kaybetmiş gevşek bir koalisyon olarak tanımladıkları Makarios'un "Yurtsever Cephesi" arasında bir mücadele başladığına ve bu durumun gerçek bir tehdit oluşturduğuna dikkat çekilmekteydi. Bu kapsamda Büyükelçi, AKEL'in Kıbrıs'taki ekonomik sorunları ve bu sorunlara karşı hükümetin eylemsizliğini etkili bir şekilde istismar ettiğini, buna karşı Makarios'un partisinin parti örgütlenmesini ve tabanla temaslarını ihmal ettiğini tespit etmişti. Buna ek olarak raporda, Zürih ve Londra Anlaşmaları, Rum ve Türk cemaatlerinin toplumsal fobisi olarak tanımlanmakta ve her iki cemaatin de anlaşmaların içeriğiyle meşgul olmaya devam ettiği ve bu nedenle dikkatlerini iç ve dış komünist tehditlerden uzaklaştırdığı not edilmekteydi. Öyle ki ABD Büyükelçisi komünist tehlikeye karşı Rumların kayıtsızlığından, Türklerin ise etkisiz liderliği ve cemaat içindeki bölünmelerinden şikayetçi olmaktaydı. Büyükelçi son olarak, Sovyetlerle Kıbrıs hükümetinin ekonomik ilişkileri ilerledikçe Ada'da komünist tehlikenin artacağını fakat temelde Kıbrıs'ın Batı ile dostluğunu sürdürdüğünü ve özellikle ABD'nin desteğine güvendiğini vurgulamaktaydı.⁸⁷⁶

ABD Büyükelçiliğinden gönderilen ilk raporlardan anlaşılan, Kıbrıslı Türklerin ve Rumların kurmuş olduğu yeni devletten beklenti, ekonomik gelişmenin sağlanması ve böylelikle komünist faaliyetlerin ivme kazanmasının engellenmesiydi. Bu nedenle ilk raporların içeriği ekonomik sorunlara, AKEL'e ve Sovyet yardımlarına ayrılmış, daha önceki istihbarat

⁸⁷⁵ (FRUS), 1958-1960: Vol. X, Part 1, 28 Eylül 1960 tarihli telgraf.

⁸⁷⁶ (FRUS), 1958-1960: Vol. X, Part 1, 18 Kasım 1960 tarihli telgraf.

raporlarında yer alan ve yeni devlet kurulduktan sonra yaşanması oldukça kuvvetli bir ihtimal olan Kıbrıslı Türkler ile Rumlar arasındaki mücadeleye ve ortaklık devletinin geleceğine değinilmemişti. ABD yetkilileri bu konuları müteakiben irdelemeye başlayacaktı.

ABD Büyükelçisi'nin görmezden gelmiş olmasına karşın, kurulduğu ilk günden itibaren Ada'daki her iki kesimde ortaklık devletinin sürdürülebileceğine inanmamış ve bu doğrultuda iş birliğinin sona ermesinin yalnızca bir zaman meselesi olduğu kamuoyunca her fırsatta dile getirilmiştir. Öyle ki Cumhuriyetin kurulduğu gün Etniki gazetesinin baş makalesinde;

“Kader gecesi gelip çatmıştı. Saatin kolları geriye gitmiyor, hep ilerliyordu. Yunan Kıbrıs'ın mutlaka ölmesi icap ediyordu. Ya ölüm ya istiklâl parolası ile başlayan mücadele, en kritik anda hainliğe kurban gitti. Kaderini teslim ettiği papaz idaresinin ihanetine uğrayan Kıbrıs halkı millî haysiyetinin de rencide edilmesini gözleriyle gördü. Mamañih unutmazınlar ki bugün mezara defnedilen Yunan Kıbrıs ölmez. İçinde yaşadığımız asırda her şey olur, ölümlerin dirilmesi de dâhil. Bunu böyle bilsinler...”⁸⁷⁷ ifadeleri yer almış ve Kıbrıs Rum kamuoyunun yeni devlete bakış açısı ilk günden gözler önüne serilmişti.

Nitekim aynı tarihli Haravgi gazetesi de Etniki'de yer alan baş makale ile aynı duyguları paylaşmakta ve şu ifadeleri kullanmaktaydı;

“Geçmişte Kıbrıslılara reva görülen eziyet ve mücadelenin yarattığı acılar neticesinde Zürih ve Londra Anlaşmalarının tatbiki ile kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının kutlanması ilerideki bir tarihe ertelenmelidir. Kıbrıslılar bir feci Anayasa paçavrası altındadırlar. Bu anayasa ileride iki cemaatin iyi niyeti ile tadil edilebilir. İngiltere de askeri üslerinin daha şimdiden yersiz olduğunu takdir ederek hareket etmelidir. Bu meseleyi iki ayrı ve bağımsız devletin (İngiltere ile Kıbrıs) görüşmesi zor olmasa gerek...”⁸⁷⁸

Bu iki örnek yazı ile birlikte Kıbrıs Rum basının neredeyse tamamının kurulan yeni devlete ilişkin aynı minvalde içerikler üretmiş olduğunu ve 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nden rahatsız olduklarını çok açık bir şekilde açıkladıklarını not etmek gerekmektedir. Bununla birlikte yalnızca Rum basının değil aynı zamanda Rum siyasi partilerinin de ortaklık devletini ilk andan itibaren kabul etmedikleri ifade edilmelidir. Nitekim bu partilerden birisi olan ve aşırı sağ cenahta yer alan Demokratik Birlik Partisi'nin, 1960 ortaklık devleti kurulduktan sadece üç gün

⁸⁷⁷ Bozkurt Gazetesi “Kıbrıs Basınından” Bölümü, 17 Ağustos 1960.

⁸⁷⁸ Bozkurt Gazetesi “Kıbrıs Basınından” Bölümü, 17 Ağustos 1960. Nitekim o günden bugüne “Kıbrıs Cumhuriyeti” kuruluş yıldönümü, hiçbir zaman 16 Ağustos tarihinde kutlanmamıştır. Uluslararası toplum tarafından tanınan “Kıbrıs Cumhuriyeti”, kuruluş yıldönümü törenlerini 1 Ekim tarihinde gerçekleştirmektedir. Bunun nedeni yukarıda belirtildiği şekilde Kıbrıslı Rumların 16 Ağustos 1960 tarihini kutlanılacak değil unutulacak bir gün olarak görmesidir.

sonra yapmış olduğu açıklamayla, 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin entrikalarla kurulduğunu, bu devletin sahte olduğunu ve kurulan hükümette yer alanları asla affetmeyeceklerini belirtmesi oldukça kayda değerdir.⁸⁷⁹ Aynı zamanda Demokrat Birlik Partisi Başkanı Dr. Temistokleus Dervis ile solcu Mağusa, Limasol ve Larnaka Rum Belediyeleri Başkanlarının, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin BM üyeliğinin görüşülüp kabul edildiği 20 Eylül 1960 günü öncesinde BM Genel Sekreterine telgraflar göndererek, “*Kıbrıs anlaşmalarının, Kıbrıs halkının onayına sunulmadığını ve dıştan empoze edildiğini*” bildirmesi, Kıbrıs Rumlarının Cumhuriyeti yıkmak ve anlaşmaları değiştirmek için yakın zamanda harekete geçeceğinin ilk işaretleri olarak değerlendirilmekteydi.⁸⁸⁰ Öyle ki Rum siyasetinin en sol ucunda yer alan AKEL'in de hiçbir “Kıbrıslının” Zürih ve Londra Anlaşmalarını desteklemediğini, bu anlaşmaların dayatıldığını ve anlaşmaların değişmesi gerektiğini vurgulaması,⁸⁸¹ Kıbrıslı solcuların tıpkı 1950 Plebisitinde, sonrasında ve anlaşmalardan hemen önce olduğu gibi Rum milliyetçilerle aynı görüşü savunduğunu göstermekteydi. Böylelikle Kıbrıslı Rumlar bir kez daha toplumsal bir mutabakatla topyekûn bir şekilde yeni kurulmuş olan 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'ni benimsemediklerini ve yakın zamanda anayasayı değiştirmek için gerekli hamleleri yapacaklarını oldukça yüksek bir sesle dile getirmekteydi.

Kıbrıslı Rumların geniş bir birliktelikle tek bir ağızdan ortaklık devletine ilişkin yapmış olduğu açıklamalara karşı Kıbrıs Türk kamuoyu arasında tek seslilik bulunmamaktaydı. Nitekim milliyetçiliğin uç sağında yer alan kesim, ortaklık devletinin Rumlara avantaj sağladığını değerlendirerek Rumların Kıbrıslı Türkleri kamusal alanda görünmez kılmaya çalıştığını not etmekte, uzlaşmacı milliyetçiler ise Zürih ve Londra Anlaşmaları ile kurulan ortaklık devletinin yürütülebilmesi için itidal çağrısı yapmaktaydı. Bu kapsamda daha milliyetçi bir çizgide olan Nacak gazetesinin, 19 Ağustos 1960 tarihinde yayımladığı “*İlk Günden Pürüzler Mi?*” başlıklı yazısı oldukça dikkate değerd. Bahse konu yazıda;

1. Yemin töreni münasebetiyle Kıbrıs Radyosunda Türkçeye gereken yer verilmediği,
2. Televizyonlarda EOKA'cılarının övüldüğü,
3. Cumhurbaşkanı Yardımcısı Dr. Küçük'ün ilk günden resmi makam arabasına Kıbrıs bayrağı astığı, fakat Makarios'un arabasında Yunan bayrağını sallandırmaya devam ettiği,
4. Kıbrıs ordusuna komutan olarak seçilen Pandelis'in imza törenine Yunan ordusu üniformasıyla iştirak ettiği,

⁸⁷⁹ Bozkurt Gazetesi “Kıbrıs Basınından” Bölümü, 19 Ağustos 1960.

⁸⁸⁰ Ahmet Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Cumhuriyet Yılları ve Ortaklığın Sonu (1960-1964)*, Ankara: CYREP, 2003, 8.

⁸⁸¹ AKEL Genel Sekreteri Ezekias Papayuanu'nun yeni statüye ilişkin 22 Ağustos tarihinde yaptığı açıklama için bkz. Bozkurt Gazetesi “Kıbrıs Basınından” Bölümü, 24 Ağustos 1960.

5. Anayasaya göre vekillerin tayin meselesinde Cumhurbaşkanı ve Yardımcısı'nın imzaları olması gerektiği, fakat Makarios'un Rum vekilleri Dr. Küçük'e sormadan açıkladığı hususları yer almakta ve ortaklığın bu şekilde nasıl yürütüleceği sorgulanmaktaydı. Böylelikle Nacak, yeni devlet kurulduktan sadece üç gün sonra ortaya çıkan ilk sorunları madde madde gözler önüne sermekteydi. Bununla birlikte gazetede ki bir diğer köşe yazısında;

“Dört Rum’a karşı Bir Türk! Bu her yerde, her işte böyledir. Bir Türk, her yerde, her işte dört Rum’a bedel olacak şekilde hazırlanmalı, yetişmeli ve çalışmalıdır. Bugünkü Kıbrıs Türk nesli geceli gündüzlü HER SAHADA çalışarak Rumlarla yarışmak zorundadır...”

Bugün, büyük bir Rum çoğunluğu, doğmak üzere olan Cumhuriyeti ENOSİS için bir basamak olarak kullanacaklarını alenen açıklıyor. Dünkü tehlike, bugün o kadar daha mevcuttur ve büyümüştür. Aklımızı başımıza almamız gerekir, içimizde birkaç, menfaat düşkünü türemiş, “Hürriyet isteriz!” bayrağı altında halkı parçalamak, kamplara ayırmak yolundadır. Bu efendilerin istediği hürriyet, Kıbrıs Türkünü bir bütün olarak Rumlara teslim etmek hürriyetidir. Kıbrıs Türkü kendilerine bu hürriyeti ASLA vermeyecektir...

... Kıbrıs Türkünün mücadelesi bitmemiş, bilâkis daha ilkel bir mecra ya girmiştir. Aklınızı başınıza alınız!”⁸⁸² ifadeleri yer almaktaydı. Oldukça dikkat çekici ve bir o kadar da sert olan bu yazı doğrudan Kıbrıslı Türkler arasındaki solculara bir mesaj niteliğindeydi. Bu mesajla ortaklık devletinin anayasasının uygulanma sürecinde teslimiyetçi olunmaması gerektiği bildirilmekteydi. Aynı zamanda Kıbrıs Türk liderliğine ve Kıbrıslı Türkler arasındaki ılımlı milliyetçilere de gönderme yapılmaktaydı. Ayrıca Rumların enosis hedeflerinden vazgeçmediği açık şekilde ortaya konmakta, kamu hizmetlerinde Kıbrıslı Rumlarla bir arada çalışmanın yaratacağı sorunlara önceden işaret edilmekte ve Rumlara karşı birlik ve beraberlik içerisinde hareket etmenin hayati önemi haiz olduğuna değinilmekteydi.

Nacak gazetesinin 27 Ağustos tarihli sayısında ise bu defa doğrudan Kıbrıslı Rumlara serzenişte bulunulmaktaydı. Buna göre Rum kamuoyunda yer alan Kıbrıs Antlaşmalarının geçici olduğuna ilişkin haberlere atıf yapılarak, Rumların gerçek arzuları, niyet ve amaçlarına göndermeler yapılmaktaydı.⁸⁸³ Böylelikle Nacak gazetesi bir taraftan Kıbrıslı Türk solculara sert mesajlar gönderirken diğer taraftan Kıbrıs Türk liderliğini teslimiyetçi olmaması konusunda uyarmakta, öte yandan Rumların kamusal alanı tek başına ele geçirmesini engellemeye yönelik Kıbrıslı Türkler arasında kamuoyu oluşturmaya çalışmakta ve Kıbrıs Türklerini sürekli meselenin içerisinde tutmaya gayret göstermekteydi.

⁸⁸² Nacak Gazetesi, 19 Ağustos 1960.

⁸⁸³ Nacak Gazetesi, 27 Ağustos 1960.

Bu noktada tarihin bir ironisi olarak Nacak'ın sahibinin, Kıbrıs Türk liderliğinin en önemli iki şahsiyetinden birisi olan, Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu Başkanı ve aynı zamanda Kıbrıs Türk Cemaat Meclisi Başkanı sıfatları bulunan Rauf Raif Denктаş olduğunu belirtmek gerekmektedir. Dolayısıyla aslında Rauf Denктаş, bir taraftan Rumlarla kurulan ortak devlette Cemaat Meclisi Başkanlığı yaparak iki cemaat arasında uzlaşmayı sağlamaya çalışmakta, diğer taraftan basın yayın organı vasıtasıyla Kıbrıslı Türkler içerisindeki solculara gözdağı vermekte ve öte yandan kendisinin de içerisinde bulunduğu Kıbrıs Türk liderliğini sürekli uyararak anayasanın uygulanma aşamasında kamuoyu oluşturmak için mücadele etmekteydi. Şüphesiz Rum liderliği ile yakından çalışan Kıbrıs Türk liderleri, özellikle Makarios'un sessizliğinin altında yatan gerçek hedeflerini bilerek Kıbrıslı Türkleri gelecekte yaşanacak gelişmelere yönelik hazırlamaktaydı. Nitekim o dönemde Denктаş ile görüşmüş olan Nihat Erim, Denктаş'ın kendisine, Zürih ve Londra Antlaşmalarıyla bulunan şekilden endişeli olduğunu, bu işin Rumların kötü niyeti dolayısıyla yürümeyeceğini birkaç defa söylediğini ve hatta Dr. Küçük ve Denктаş'ın yaptıkları bir konuşmada, bu durumun hükümete iletilmesi gerektiğini ifade ettiklerini kayda geçirmektedir.⁸⁸⁴ Öyle ki Türkiye hükümetine iletilmesi için Erim'le de paylaşılan bu düşünceler çok kısa sürede gerçeğe dönüşecek ve Kıbrıs Türk liderliğini haklı çıkaracaktı.

Nacak gazetesinin ilgili taraflara yönelik sert eleştirilerine karşı Ada'daki yeni statünün ilk günlerinde daha uzlaşmacı bir kimliğe sahip olan Bozkurt gazetesi, ortaklık devletine zaman tanınması gerektiğini gündeme getirmekteydi. Bu doğrultuda 17 Ağustos tarihinde yayımlanan bir köşe yazısında özetle aşağıdaki ifadelerle yer verilmekteydi.

“... Kıbrıs Cumhuriyeti sağlam esaslar üzerine kurulmuştur, evrensel barış idealini benimseyen bu yeni devletin doğuşu sırasında, en yetkili şahıslar tarafından yapılan konuşmalarla bu husus bilhassa belirtilmiştir. Uzak veya yakın, büyük veya küçük birçok milletler Kıbrıs Cumhuriyeti'ne içten bir yakınlık göstermişler ve yeni rejimin ada halkına uğurlu olmasını dilemişlerdir. Başta Devlet ve Hükümet başkanımız Cemal Gürsel ve Yunan Başbakanı Karamanlis olmak üzere birçok devlet ve hükümet başkanlarının, gönderdikleri mesajlarda en iyi dilekleri sunulmuş ve yardım vadedilmiştir...

Geçmiş unutmak, Başpiskopos Makarios'un dün yaptığı konuşmalarda bir kere daha başlıca konuyu teşkil etmiştir. Şüphesiz ki, bu, adanın refah ve saadeti, barış ve huzuru, iş birliği ve

⁸⁸⁴ Erim, *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, 173–74.

dostlukları için elzemdir. Cumhuriyet nefret ve kinin yıkıcı tesiri altında payidar olamaz. Samimiyet, iyi niyet, dostluk ve iş birliği temelleri üzerinde yükselebilir.”⁸⁸⁵

Bozkurt gazetesinin başka bir köşe yazısında Kıbrıslı Rumlara da çağrı yapılmakta ve uzun bir mücadele ve uğraşından sonra en nihayet Kıbrıs Cumhuriyeti’nin kurulduğu, kurulan yeni Cumhuriyetin istenilen sonucu vermesi ve müreffeh bir hayata kavuşulması için her iki cemaat fertlerinin geçmişi unutarak kalplerindeki kin ve nefreti silmeleri gerektiği belirtilmekte ve Türk cemaati ile Kıbrıs Türk liderliğinin bütün samimiyeti ile bu ortaklığa inanmış olduğu ve her iki cemaatin menfaatlerini teminat altına alan Zürih Anlaşmasının çizdiği hudutlar çerçevesinde hareket edileceği bildirilmekteydi.⁸⁸⁶ Böylelikle Bozkurt gazetesi, ortak devletin ilk zamanlarında Nacak’ın aksine çok daha ılımlı, uzlaşmacı ve itidalli bir kimlikle yayın görevini yerine getirerek 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti’ne şans verilmesi gerektiğini not etmekteydi.

Nihayetinde Rum ve Türk kamuoyunda yer alan haberlerden anlaşılacağı üzere, Kıbrıslı Rumlar 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti’ni kurulduğu ilk günden itibaren benimsememiş ve kamusal alanda Türklere verilen hakları oldukça fazla bularak önce bütünleşmeci daha sonra ise artan ivmeyle asimilasyoncu bir kamuoyu yaklaşımı sergilemiştir. Rumların yeni devleti aşağılayıcı tavırlarına karşı Kıbrıslı Türklerin bir kısmı Zürih ve Londra Anlaşmaları çerçevesinde kurulan ortaklık devletini Rumların gaspı olarak görmüş ve uzlaşmacılığın taksime en yakın noktasında bir tutum takınmış, diğer kısmı ise yeni oluşturulan statüye umut bağlayarak uzlaşmacılık yaklaşımı ile oluşturulan anlaşmaların onore edilmesi yönünde hareket etmiştir. Nitekim Cumhuriyetin ilk günlerinde Kıbrıs Rum ve Kıbrıs Türk liderliğinin de bu çerçevede bir tutum sergilediği, en azından her iki tarafta yaşanacak gelişmeleri bilmesine rağmen sessiz kalmayı tercih ettikleri belirtilmelidir. Bununla birlikte anayasanın uygulama süreci başladığında ve özellikle anayasanın uygulanması aşamasında her iki cemaatin liderliğinin de itidali bir kenara bıraktığı ve tıpkı anayasanın hazırlanma sürecinde olduğu gibi söylemsel ve eylemsel olarak karşılıklı hamlelere girdiği not edilmelidir. En nihayetinde anayasal kurumların oluşturulması sürecinde ortaya çıkan ve günden güne artan gerilim, Makarios’un anayasa değişiklik teklifi ile çatışma sürecine dönüşmüş ve böylelikle ortadan kalkması yalnızca bir zaman meselesi olan 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti’nin sonu en hızlı şekilde hazırlanmıştır. Birçok akademik çalışmayla etraflıca aydınlatılmış bu gerçeğe rağmen anayasanın uygulanma sürecinde cemaat liderlerinin en çok tartıştığı meseleler olan kamu hizmeti, ordu ve ayrı belediyeler konularının bir de

⁸⁸⁵ Bozkurt Gazetesi, 17 Ağustos 1960.

⁸⁸⁶ Bozkurt Gazetesi, 22 Ağustos 1960.

bütünleşmecilik ve uzlaşmacılık yaklaşımları çerçevesinde irdelenmesinin, anayasa değişikliği teklifine giden sürecin çok daha iyi anlaşılmasını sağlayacağı değerlendirilmektedir.

3.3.3.1. Kamu Hizmeti

Zürih ve Londra Anlaşmaları öncesinde özellikle Makarios'un karşı çıkması nedeniyle çözülmesi zor bir sorun haline gelen ve nihayetinde gerçekleştirilen müzakereler neticesinde Rum lider tarafından kabul edilen kamu kurumlarında toplam çalışan sayısının yüzde 70 Rum yüzde 30 Türk olması düzenlemesi, yeni devlet kurulduktan hemen sonra tartışılan en önemli konulardan birisi olmuştu. Bu sorunun üstesinden gelebilmek için kamu hizmetlerinde belirlenen oranın nasıl yürütüleceğine ilişkin Ortak Danışma Komitesi kurulmuş ve komite tarafından 70/30 oranının uygulanmasına yönelik bir plan hazırlanmıştı. Bahse konu plana göre, Türk ve Rum üyelerden oluşan ve kamudaki istihdamı sağlayan Kamu Hizmetleri Komisyonu, 1961 yılının ocak ayının ortasına kadar kamusal alanı belirlenen oran doğrultusunda düzenlemiş olacaktı. Fakat çoğunluğu Rum üyelerden oluşan Komisyon, planı uygulamayı sürekli geciktirmiş ve belirlenen tarihte 70/30 oranının uygulanmadığı görülmüştü.⁸⁸⁷

Anayasaya göre 7 Rum ve 3 Türk üyeden oluşan Kamu Hizmetleri Komisyonunun, bağlı olduğu Anayasa hükümleri çerçevesinde hareket etmeyeceği ve özellikle Türklerin istihdamında zorluk çıkararak belirlenen oranı uygulamayacağı başlangıçtan itibaren açıkça ortada bulunmaktaydı. Nitekim Komisyonun Rum üyelerinin, Rum siyasi liderliğinin emri altına alındığı ve Makarios'un gösterdiği istikamette bir yönetim sergilediği bilinmekteydi. Bu doğrultuda Komisyonun Türk üyeleri başta olmak üzere Türk tarafının tüm ısrarlarına rağmen Komisyon herhangi bir yasa ve nizamla bağlı kalmadan Türkler aleyhine olacak şekilde çalışmalarını sürdürmekteydi.⁸⁸⁸ Bu çerçevede Rumların tahakkümü altında bulunan Komisyon, başına buyruk bir şekilde tutum sergileyerek devlet kurumlarına Rum personel istihdam etmekte ve nihayetinde kamu istihdamındaki oran Türklerin beklentisine karşı günden güne daha da aleyhte ilerlemekteydi.

Gazioğlu'nun aktarımına göre Rum liderliğinin, Kamu Hizmetleri Komisyonunun Rum üyeleri üzerindeki mutlak hâkimiyeti ile beraber 70/30 oranının kamu hizmetindeki uygulamasını engelleme girişimleri, Cumhuriyet ilan edildikten yalnızca dört ay sonra 15 Aralık 1960 günü ciddi bir krizin doğmasına neden olmuştu. Buna göre Makarios, Bakanlar Kurulu toplantısından sonra yaptığı bir açıklama ile münhal bulunan ve 70/30 oranına uygun olarak Türkler tarafından doldurulması gereken altı başkâtiplik mevkiine yapılacak atamaların durdurulduğunu bildirmişti. Bunun üzerine aynı gün yapılan Komisyon toplantısında Türk üyeler, o tarihten

⁸⁸⁷ Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Cumhuriyet Yılları ve Ortaklığın Sonu (1960-1964)*, 30-31.

⁸⁸⁸ Vehbi Z. Serter, *Adım Adım Kıbrıs Cumhuriyeti (1960-1963)*, Ankara: ATASE Yayınları, 2014, 103-104.

itibaren münhallerin Türkler için mi yoksa Rumlar için mi olduğunun önceden kararlaştırılıp ona göre ilan edilmesi hususunu talep etmiş, Rum üyelerin buna şiddetle karşı çıkması üzerine ise komisyondaki varlıklarının bir anlamı ve etkisi kalmadığını belirterek meseleyi Anayasa mahkemesine götürmek üzere toplantıyı terk etmişti.⁸⁸⁹ Böylelikle henüz yeni Cumhuriyetin kuruluşunun ilk aylarında başlayan kamu hizmetindeki istihdam oranı krizi Anayasa mahkemesine taşınmıştı. Öyle ki 1960 ortaklığı sona erene kadar ne Mahkemeden bir sonuç alınabilmiş ne de Anayasaya göre belirlenen 70/30 oranı farklı bir etkiyle uygulanabilmişti.

Bu noktada tarafların yeni devlet kurulduktan sonra özelde kamu hizmeti alanındaki oran konusuna, genelde ise 1960 Anayasasının uygulanmasına yönelik bakış açısını ortaya koymak adına, Zürih ve Londra Anlaşmaları ile birlikte Anayasanın ilgili maddelerince hüküm altına alınan kamu hizmetindeki 70/30 oranının, Rum çoğunluk hâkimiyeti altındaki Kamu Hizmetleri Komisyonu tarafından neden uygulanmak istenmediği ve buna karşı Kıbrıslı Türklerin niçin bu konuda oldukça ısrarcı olduğu irdelenmelidir. Bu çerçevede ilk olarak tarafsız bir göz olarak Patrick Richard'ın, 70/30 oranının yeni Cumhuriyeti, kuruluşundan hemen sonra büyük bir açmazla karşı karşıya getirmiş olduğunu, Kıbrıs hükümetinin bu oranı pratiğe dökmekte zorlandığını, Başpiskopos Makarios'un oranın uygulamaya geçirilişinin doğuracağı sosyal ve ekonomik yükü üstlenmek istemediğini, 70/30 oranı uygulanmaya başladığı takdirde, büyük ihtimalle birçok devlet kademesinde Kıbrıslı Rumların işlerinden olacaklarını ve devlet bürokrasisinde büyük bir fırtına kopacağını belirttiğini not etmek gerekmektedir.⁸⁹⁰

Nitekim Kıbrıslı Rum yazar Stavrínides de bu değerlendirmeye paralel bir şekilde yorum yaparak Kıbrıslı Rumların Türkleri, yalnızca enosis yolunda en büyük engel olarak değil aynı zamanda nüfus gücüne oranla pastadan orantısız derecede büyük bir pay alan hasım olarak gördüğünü, eğer 70/30 oranı polis gücü ile birlikte kamu hizmetlerinin tamamında uygulanırsa, Türklerin belirli kadrolara işe alınması veya atanmasının bir Rum'a göre çok daha kolay olacağını, böylelikle devlet işleyişinde bazı sorunların oluşabileceğini vurgulamaktadır. Stavrínides konu ile bağlantılı oldukça önemli bir hususa da değinerek Rum liderliği tarafından 70/30 oranının daha önceden kabul edilmesinin nedenini, İngilizler Ada'dan ayrıldıktan sonra yalnız kalacak olan Kıbrıslı Türklerin, ikna yoluyla, çeşitli teşviklerle veya ekonomik baskılarla boyun eğdirilmesinin ve elde ettiği haklardan vazgeçirilmesinin mümkün olabileceği inancına bağlamaktadır. Yazara göre Rumları bu düşünceye sürükleyen etmen, Kıbrıslı Türklerin Ada ekonomisine yüzde 18'den daha az bir katkı yapması, kamu harcamalarına ise yalnızca yüzde 7,8'lik bir oranla etki etmesiydi. Dolayısıyla bu ekonomik koşullar altında Kıbrıslı Türklerin,

⁸⁸⁹ Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Cumhuriyet Yılları ve Ortaklığın Sonu (1960-1964)*, 43.

⁸⁹⁰ Nikolaos Stelya, *İstenmeyen Bebeğin Ölümü*, İstanbul: Kalkedon, 2015, 50.

Rum çoğunluğun iyi niyeti ve iş birliği olmadan hayatta kalamayacağı düşünülmekte ve bu nedenle Rum liderliğinin yapmış olduğu tekliflerin tümünün Türkler tarafından kabul edileceği değerlendirilmekteydi. Bu kapsamda Stavrinides, Kıbrıslı Türkler tarafından kamu hizmetinde 70/30 oranının uygulanması ısrarlı bir şekilde talep edileceğinde, Rum liderliğinin buna karşı yapılacak hamleleri çok önceden planladığını ve hatta 1960 Anayasasının tek taraflı değiştirilmesine yönelik girişimlerin kamu hizmetindeki oranlar üzerinden şekillendirilmesini tasarladığını kayda geçirmektedir.⁸⁹¹ Konuya ilişkin daha fazla detaya yer veren Stavrinides nihai olarak devlet kurumlarında yetki ve nüfusun paylaşılmasının normal karşılanabileceğini ancak adil dağıtımdan daha fazla bir yetki elde etmenin asla kabul edilemez olduğunu vurgulamakta ve böylelikle kamu hizmetinde 70/30 oranının uygulanmasının adil olmadığını belirtmektedir.⁸⁹²

Bir başka Kıbrıslı Rum yazar olan Polyviou, kamu hizmetinde yaşanan soruna daha geniş bir perspektiften yaklaşmakta ve Kıbrıslı Rumların 1960 anlaşmalarının müzakere edilme şekline kızgınlık duyduğunu, bu nedenle benimsemedikleri düzenlemeleri sürdürmek için fazla çaba sarf etme konusunda isteksiz olduğunu ve nihayetinde ortaya çıkan hükümet ve anayasal sorunlar konusunda katı bir tutum benimsemeye meyilli hale geldiğini belirtmektedir. Bu çerçevede Polyviou, Kıbrıslı Rumların anayasal sorunlardan birisi olan kamu hizmetindeki 70/30 oranı düzenlemesini uygulamak istemediğini, çünkü Rumların anayasaya derç edilen bu hükmü ayrımcı bulduğunu not etmektedir. Ayrıca kamu hizmetindeki kadroların yüzde 30'unun Kıbrıslı Türklere tahsis edilmesinin devlet açısından ciddi sorunlar yaratabileceğini ifade eden yazar, bu kapsamda atama ve terfiler değerlendirilirken adayların vasıfları, verimliliği ve genel uygunluğu gibi evrensel olarak kabul edilen kriterler değil de anayasa gereği etnik kökenlerin dikkate alınmasının, daha yüksek derecelere terfi için gerekli tüm niteliklere ve deneyime sahip olan kamu görevlilerinin, yapay olarak sabitlenmiş bir cemaatsel katılım oranını yürürlüğe koymak amacıyla daha az vasıflı kamu görevlilerinin lehine göz ardı edilmesi sonucunu doğuracağını vurgulamaktadır. Nihayetinde Polyviou, eğer 70/30 oranı uygulansaydı kamu hizmetlerinin en iyi şekilde ve zamanında yürütülmesi yönünden olumsuz durumlar oluşacağını belirtmekte ve aslında anayasal olarak hüküm altına alınan bu düzenlemeyi desteklemediğini ima etmektedir.⁸⁹³

⁸⁹¹ Kamu Hizmetleri Komisyonunun son toplantısında Türk üyelere hitaben, “Artık mevkileri 70/30 oranına göre doldurmayı beklemeyiniz. Siz nüfusun yüzde 18-20’sini oluşturuyorsunuz. Cumhurbaşkanı’ndan önce Anayasayı biz fethettik.” ifadelerinin kullanılması Stavrinides’in söylemini doğrulamaktadır. Serter, *Adım Adım Kıbrıs Cumhuriyeti* (1960-1963), 108.

⁸⁹² Stavrinides, *The Cyprus Conflict: National Identity and Statehood*, 45-46.

⁸⁹³ Polyvios Polyviou, *Cyprus, Conflict and Negotiation, 1960-1980*, London: Gerald Duckworth, 1980, 25–26.

Kıbrıslı Rum yazarların görüşleri ile birlikte Rum liderliğinin mutlak hâkimiyeti altındaki Kamu Hizmetleri Komisyonunun uygulamalarından açıkça anlaşılacağı üzere, 1960 ortaklık devletinde görev yapanlarla birlikte o günleri yorumlayıp değerlendiren yazarlar, anlaşmalarla ortaya konan ve Anayasaya derç edilen 70/30 oranını adaletsiz bulmaktadır. Aslında konuya karşı tarafın penceresinden objektif bir şekilde bakılırsa Rumların, nüfusun yüzde 18'sini oluşturan bir cemaate nüfusundan fazla oranda kamusal haklar vermenin hiç adil olmadığını düşünmesinin gayet normal olduğu söylenebilir. Özellikle Kıbrıs Rum halkının nihai hedefinin Kıbrıslı Türkleri tamamen bertaraf edip Ada'yı Yunanistan'a bağlamak olduğu göz önüne alındığında, bu bakış açısı daha da anlaşılır olmaktadır. Bu noktada Kıbrıslı Rumların kamu hizmetindeki soruna ilişkin düşüncesinin pek tabi tasvip ve kabul edilemez olduğu belirtilmeli ancak Rumlar açısından gerçeğin bu olduğu da ifade edilmelidir.

Kıbrıslı Rumların kamu hizmetindeki kendilerine göre haklı tutumuna karşı Kıbrıslı Türkler de haklı olarak anlaşmaların onore edilmesini ve belirlenen oranın sorunsuz bir şekilde uygulanmasını talep etmekteydi. Çünkü sayıca az olan Kıbrıslı Türkler için bu konu istihdamdan ziyade bir güvenlik meselesiydi. Nitekim 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluş ve çözülüş sürecini Kıbrıslı Türklerin gözünden incelemiş olan Türkolog Nikolaos Stelya, Londra ve Zürih Anlaşmalarının imzalanmasından sonra, Kıbrıs Türk halkının dikkatini iktidarın, yetkilerin ve devlet istihdamının paylaşımı gibi önemli konulara odaklandığını ve yeni Cumhuriyetin federal yapısının önemini vurgulayarak 1960 ortaklık devletinin her kademesinde elden geldiğince daha etkin bir biçimde temsil edilmesini hedeflediğini not etmektedir. Stelya, bu strateji çerçevesinde Kıbrıs Türk liderliğinin yeni devletin her kademesinde 70/30 oranına özel bir önem atfettiğini, çünkü Kıbrıs Türk halkının yeni devlete güveninin bu orana dayandığını vurgulamaktadır.⁸⁹⁴

1960 Kıbrıs Cumhuriyeti dönemi T.C. Büyükelçiliğinde konsolosluk görevi yürütmüş olan Büyükelçi Turgut Tülümen yazmış olduğu hatıra kitabında, ilginç bir şekilde memur sayısının iki cemaat arasında belirli yüzdelere göre ayarlanmasının görünürde en olumlu yürüyen konu olduğunu belirtmektedir. Tülümen'e göre Anayasada öngörülen üst kademelerdeki atamalar gereği gibi yapılmış, diğer memuriyetlerin dağılımındaki oran yüzde 30'luk tavana epey yaklaşmıştı. Emekli Büyükelçi'ye göre, eski dönemden kalma bazı Rum memurları görevden atmadıkça yüzde 30'a ulaşılması mümkün değildi ve bu husus ancak zamanla gerçekleşebilirdi. Aynı zamanda Tülümen'e göre asıl sorun belirlenen oran değil Kıbrıslı Türklerin kilit mevkilere tayinlerini sağlamaktı. Ayrıca o dönemde yetişmiş eleman bulmakta zorlanıldığına da değinen Tülümen, kamu hizmetindeki oranların uygulanmasındaki başarısızlığın nedenini, yüzde 30

⁸⁹⁴ Stelya, *İstenmeyen Bebeğin Ölümü*, 49.

yerine yüzde 25 oranında Türk memur atanmış olmasına değil farklı nedenlere bağlamakta ancak bu nedenlerin ne olduğunu açıklamamaktadır.⁸⁹⁵ Bununla birlikte Tülümen'in ifade ettiği, Türklerin kamu istihdam oranının yüzde 25 olduğu hususu oldukça ilginç bir bilgi olmakla beraber bu konuya ilişkin herhangi bir kayıta rastlanmamıştır. Ancak dönemin Kıbrıs Türk basını incelendiğinde Türklerin kamudaki oranına ilişkin ortaya konan verinin pek de doğru olamayabileceği anlaşılmaktadır. Ama yine de bu hususta T.C. Büyükelçiliğinde konsolosluk görevi yapmış olan Tülümen'in beyanatına güvenmekte fayda bulunmaktadır.

Emekli Büyükelçinin açıklamadığı kamu hizmetindeki düzenlemelerin başarısızlığının nedenlerini o dönemin Kıbrıs Türk basınında bulmak mümkündür. Cumhuriyetin ilk yıllarında konuya ilişkin uzlaşmacı bir kimlikle yayın yapan Kıbrıs Türk basını, zaman geçtikçe Kamu Hizmetleri Komisyonuna ve dolayısıyla Rum çoğunluğa karşı sert bir tutum sergilemiştir. Buna göre 23 Ağustos 1960 tarihli Bozkurt gazetesi manşetini Komisyonun ilk toplantısına ayırmış ve şöyle demişti;

“Yedi Rum ve üç Türk üyeden müteşekkil bulunan Amme Hizmetleri Komisyonu dün ilk toplantısını yapmıştır. Gerek Komisyon Başkanının gerekse Türk ve Rum üyelerin yaptıkları konuşmalarda başarının önemi üzerinde durulmuş ve iki cemaatin iyi niyet, anlayış ve adalet çerçevesi dâhilinde karşılıklı iş birliği yapabileceği belirtilmiştir...

... Komisyon, önümüzdeki beş ay zarfında, yüzde 70:30 memuru nispetinin tatbiki meselesini, şüphe yok ki anlaşma şartlarına uygun olarak karşılıklı samimiyet iş birliği ve adalet esasları üzerinden halledebilecektir... Komisyonun vazifelerini kolaylaştırmak için daha yapıcı ve daha makul bir siyaset takip edilmesi pek tabi olarak başarı için elzemdir.”⁸⁹⁶

Aynı manşet altında Komisyonun Türk üyelerinin açıklamalarına da yer veren gazete, Türk üyelerin, Kamu Hizmetleri Komisyonunun Temsilciler Meclisinden sonra iki cemaatin iş birliği yapmak için bir arada oturduğu ve Cumhuriyet hükümeti tarafından kurulmuş ikinci teşekkül olduğunu söylediğini, iyi niyet, anlayış ve adalet esasları üzerinden iki cemaatin karşılıklı iş birliğinin ehemmiyetini belirttiğini, ümit ettikleri gibi Komisyon vazifesinde başarı sağlayacak olursa, kamu hizmetinde iş birliği için bir örnek teşkil edeceğini ve diğer alanlarda buna benzer bir iş birliğinin kurulmasına yardım edeceğini ifade ettiklerini not etmiştir. Böylelikle Komisyonun Türk üyeleri ile birlikte Kıbrıs Türk kamuoyu, Cumhuriyetin ilk günlerinde oldukça iyimser ve uzlaşmacı bir şekilde kamu hizmetindeki iş birliğine özel önem atfetmiş ve bu iş birliğini diğer alanlara yayılabilecek önemli bir fırsat olarak görmüştü.

⁸⁹⁵ Turgut Tülümen, *Hayat Boyu Kıbrıs*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1998, 37.

⁸⁹⁶ Bozkurt Gazetesi, 23 Ağustos 1960.

Fakat Komisyonunun alışmaları aksamaya ve özellikle Türk memurlara yönelik atamalar kısıtlanmaya başlayınca Kıbrıs Türk kamuoyu da konuya bakış açısını değiştirmeye yönelmişti. Öyle ki 13 Eylül 1960 tarihli Bozkurt gazetesinde, kamu alanında yapılmayan atamalar beka sorunu olarak not edilmiş ve çoğunluktaki Rum yelerin kontrolünde bulunan Kamu Hizmetleri Komisyonunun birçok önemli mevkiye anlaşmalara aykırı şekilde Rum memurları atadığı şikâyet edilmişti.⁸⁹⁷ 20 Eylül tarihinde ise çok daha sert bir uyarı yapılmış ve “*Bu Memlekette Türkler de Var*” başlıklı köşe yazısında şu hususlar dile getirilmişti;

“...Halen hükümet dairelerindeki Türk - Rum nispeti Türkler aleyhindedir... Rumlar o kadar kötü niyetle hareket etmektedirler ki, yüzde 70:30 nispetinin tatbikini kolaylaştıracakları yerde, vazifede bulunan birkaç Türk memurunu da görevlerinden uzaklaştırmak yolunu tutmaktadırlar...

... Rum dostlarımıza gerçeği anlatmak güçtür. Çünkü anlamak istemiyorlar. Onlar Türkler için olan her mevkii lağvetmek, Türkleri hükümet makinesinden uzaklaştırmak için ğraşıyorlar.

Bu memlekette Türkler de vardır. Türklerin haklarını gasp etmekle gayelerine ulaşmayı düşünen Rum komşularımızı realitelere ve iyi niyete davet etmek isteriz.”⁸⁹⁸

23 Eylül 1960 tarihli Nacak gazetesinde ise bu defa polis teşkilatına yönelik atamalara değinilmişti. “*Polis Rumların Eline mi Geçiyor*” başlığıyla yayımlanan haberde, Londra Anlaşmasından hemen sonra yüzde 70/30 oranının tatbiki için ilk tasfiyeye polis kuvvetlerinden başlanıldığı, yüzlerce Türk polisin görevlerinden atılarak yerlerine Rum polislerin alındığı ve bu durumun Türk cemaati arasında haklı olarak endişelere sebep olduğu vurgulanmaktaydı. Haberde devamla polis ve jandarma kuvvetlerinde Rumlar lehine yüzde 70/30 oranı süratle tatbik edilirken diğer hükümet dairelerinde elde ehliyetli Kıbrıslı Türk memurlar olduğu halde bu oranın tatbik edilmemesi sert bir şekilde eleştirilmekteydi.⁸⁹⁹

O dönemin Kıbrıs Türk basınında bu haberlere benzer yüzlerce içerik bulunmaktadır. Bu nedenle konuya ilişkin daha fazla örnek vermeye lüzum yoktur. Yukarıda değinilen haberler doğrultusunda dönemin gazetelerinden anlaşılan, Kıbrıslı Türkler kamu hizmetindeki 70/30 oranının uygulanmamasını bir beka sorunu olarak görmekteydi ve ayrıca kamu sektöründe gerçekleştirilecek iş birliğinin diğer sorunlu alanlara da yayılarak bir örnek teşkil edeceğini düşünmekteydi. Bununla birlikte Kıbrıs Türk basını Tülümen’in açıklamadığı cevabı, Rumların kamusal alanın tamamını ele geçirme amacında olduğu şeklinde vermişti. Nitekim bu olguya

⁸⁹⁷ Bozkurt Gazetesi, 13 Eylül 1960.

⁸⁹⁸ Bozkurt Gazetesi, 20 Eylül 1960.

⁸⁹⁹ Nacak Gazetesi, 23 Eylül 1960.

paralel olarak Kıbrıs Türk İşçi Birlikleri Federasyonu Genel Sekreteri Necati Taşkın'ın 16 Ocak 1962 tarihinde yapmış olduğu açıklamayla, Zürih Anlaşmasında Türk cemaatine teminat verilmiş olmasına rağmen günlük hayatta Türklere karşı farklı muamelenin devam ettiğini belirterek Rumlar tarafından 70/30 oranının uygulanmamasının asıl amacının, siyasi, sosyal ve iktisadi bir bütün olan Türk cemaatinin Ada'dan silinip atılması olduğunu not etmesi oldukça kayda değerdi.⁹⁰⁰

Kamu hizmetindeki 70/30 oranı düzenlemesine ilişkin olarak Kıbrıslı Türk yazar Ahmet Gazioğlu, Kıbrıslı Türklerin taleplerinin tamamıyla Zürih ve Londra Anlaşmaları ile Kıbrıs Anayasasındaki ilgili maddelere dayandığını belirtmektedir. Bu nedenle Türk tarafının, anlaşmaların ve anayasada öngörülenlerin uygulanmasını istemesi ve bu konuda direnmesi son derece haklı bir tutumdur. Yazara göre kamu hizmetlerinde 70/30 oranının ısrar edilmesindeki esas amaç, memur sayısını yüzde 5-10 miktarında artırmaktan ziyade, anlaşmaların ve anayasanın çiğnenmesine göz yumulduğu takdirde, bunun bir örnek oluşturacağı ve Türklere tanınan diğer hakların da aynı yöntemlerle kısıtlanıp değiştirilmesine yol açacağına haklı kaygısıydı.⁹⁰¹

Kıbrıs Türk Tarih Kurumu Başkanlığı da yapmış olan bir diğer Kıbrıslı Türk yazar Vehbi Zeki Serter'e göre kamu hizmeti için belirlenen oran konusu, 1960 ortaklık devleti için son derece kritik bir husustur. Öyle ki yazara göre, Kıbrıs Anayasasında konuya ilişkin hükme bağlanan maddeler, iki cemaat arasında iyi bir uzlaşma ve iş birliğine zemin hazırlayan Zürih ve Londra Anlaşmalarının imzalanmasında büyük rol oynamış temel maddelerdendi ve bu nedenle sistemin istikrarı için kamu hizmetindeki oranların harfiyen uygulanması mecburiydi. Nitekim Serter, bu düzenlemenin hayata geçirilmemesi nedeniyle iki cemaat arasında kamusal alanın her kesiminde gerekli olan iş birliğinin temin edilemediğini not etmekte ve bu durumun hükümet sisteminin bozulmasına yol açan önemli etmenlerden birisi olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte Serter, Rumların kontrolünde bulunan Kamu Hizmetleri Komisyonun, gerçekleştirmiş olduğu istihdam politikasıyla Türklerin bu konudaki anayasal haklarını çiğnemiş olduğunu vurgulamaktadır.⁹⁰²

Şüphesiz Kıbrıslı Türk yazarlar da Kıbrıslı Rum yazarlar gibi konuya ilişkin değerlendirmelerinde son derece haklıdır. Çünkü Zürih ve Londra Anlaşmalarındaki hassas dengeler Serter'in de belirttiği gibi kamu hizmeti için tasarlanan oranların da önemli bir etkisiyle oluşturulmuştur. Dolayısıyla Kıbrıslı Türkler açısından anlaşmalarla belirlenen

⁹⁰⁰ Serter, *Adım Adım Kıbrıs Cumhuriyeti (1960-1963)*, 115-116.

⁹⁰¹ Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Cumhuriyet Yılları ve Ortaklığın Sonu (1960-1964)*, 32.

⁹⁰² Serter, *Adım Adım Kıbrıs Cumhuriyeti (1960-1963)*, 113-114.

oranların uygulanmaması, bütünsel olarak oldukça hassas bir şekilde kurulmuş olan dengeleri bozacak ve böylelikle yeni devletin yaşaması için hiçbir şans kalmayacaktı. Bununla birlikte sayıca az olan Kıbrıslı Türklerin kamusal alanda belirlenen oranlar doğrultusunda temsil edilmek istemesini gerçekten de beka sorunu olarak değerlendirmek gerekmektedir. Öyle ki eğer toplumsal olarak ekonomik gelişim sağlanmazsa süreç içerisinde zorunlu göç, ekonomik baskı veya çeşitli yollarla Kıbrıslı Türklerin Ada'yı terk edebilecekleri aşikârdı. Ekonomik gelişim için de kamu istihdamında yer almak zorunluluğu bulunmaktaydı. Aynı zamanda devletin kritik kadrolarına mütemadiyen Rumların atanması ortaklık devletinin Rumlar tarafından ele geçirilmesi sonucunu doğurabilirdi. Bununla beraber eğer bir ortaklıktan bahsediliyorsa bunun devletin her kademesinde hissedilmesi gerekirdi. Fakat belli ki Kıbrıslı Türkler özellikle Rumların kamuya istihdam edilmesine karşı kendilerinin dışlanması nedeniyle bu ortaklığı hiçbir biçimde hissetmiyordu.

Nihayetinde Kıbrıslı Rumların kamu hizmetindeki düzenlemeler konusundaki haklılığıyla birlikte Kıbrıslı Türklerin de oldukça haklı yanları bulunduğu belirtilmelidir. Bu durumda 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'ndeki kamu hizmetine ilişkin uygulanması gereken 70/30 oranı konusunda iki haklı taraf olduğu ortaya çıkmaktadır. Öyleyse gerçekten de iki haklı tarafın bulunduğu bu konu için anlaşmalarla ve anayasa hükümleri ile belirlenmesine rağmen tasarlanan düzenlemelerin uygulanmamasına şaşırmmamak lazımdır. Nitekim buradaki asıl sorun tarafların iyi niyet eksikliği veya kimi yazarların belirttiği gibi yönetici elitlerin tutumları değil, daha önceden de ifade edildiği üzere çözüm modelinin yanlış seçilmesidir. Şimdi bu olguyu ele almak ve kısa bir değerlendirmek yapmak gerekmektedir.

İngilizlerin Ada'yı terk etme niyetleri gün yüzüne çıktığından beri Kıbrıslı Rumlarla Kıbrıslı Türklerin anlaşmalara, anayasaya ve yeni statüye karşı yaklaşımları hiç değişmemiştir. Fakat çeşitli etkenlerle zorunlu bir ortaklığa girildiği için bu yaklaşımlar Rumlar tarafından bütünleşmecilik, Türkler tarafından ise uzlaşmacılık yaklaşımına evrilmiştir. Bu çerçevede yeni statüye ilişkin yürütülen müzakere sürecinden itibaren kamusal alanda Türklerin görünürlüğünü minimize etmeye çalışan Rumların, kamu hizmetlerinde 70/30 oranını kabul etmemesi ve bu doğrultuda anayasal olarak koruma altına alınmış olmasına rağmen Kıbrıslı Türklerin kamuya istihdam edilmesini çeşitli bahanelerle engellemesi şaşıracak bir durum olmamakla beraber bu yalnızca Rumlara özgü bir gerçeklik de değildir. Nitekim anayasal düzenlemelerin ne ölçüde optimize tasarlanıp tasarlanmadığına bakılmaksızın bütünleşmeci yaklaşımın doğasında kamusal alandaki farklılıkların tamamen bertaraf edilmesi bulunmaktadır. Dolayısıyla bütünleşmeciliğin asimilasyona yakın ucunda hareket eden Kıbrıslı Rumların kamusal alanda anlaşmalarla belirlenen oranları görmezden gelmesi, Rumların haksız

olduğunu değil sahadaki gerçekleri anlamadan ortaklıkçılık metodu çerçevesinde seçilen çözüm modelinin yanlış olduğunu gösterir.

Aynı şekilde başından beri uzlaşmacı yaklaşımın örnek bir savunucusu olarak hareket eden Türk tarafının kamusal alanda kendi kimliğini kabul ettirmeye çalışması da gayet doğaldır ve bu yalnızca anlaşmaların getirdiği bir sonuç değildir. Öyle ki uzlaşmacı yaklaşımın en önemli olgusu özel alanda olduğu kadar kamusal alanda da farklılıkların kabul ettirilmesidir. Çünkü sayıca az olan grupların ekonomik ve politik bekası kamusal alandaki etkisiyle doğru orantılıdır. Dolayısıyla nüfusun yalnızca yüzde yirmisini oluşturan Kıbrıslı Türklerin kamu hizmetlerinde anayasal olarak belirlenen oranda ve etkide temsil edilmeyi talep etmesi kaçınılmaz bir durumdur. Bununla birlikte Kıbrıslı Türklerin kamusal alanda iyi niyet, anlayış, adalet ve karşılıklı iş birliği gibi unsurlara özel önem atfederek sorunu çözmesi çabası yine uzlaşmacılık yaklaşımının temel argümanı olarak sayıca az olmalarının doğal bir sonucudur.

Nihayetinde 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'ndeki kamu hizmeti alanında ortaya çıkan sorunun irdelenmesinden anlaşılacağı üzere, bütünleşmeci ve uzlaşmacı yaklaşıma sahip iki ayrı etnik grubu tek bir çatı altında toplamak için yalnızca yasama, yürütme ve yargının değil aynı zamanda doğrudan kamusal alandaki düzenlemelerin sahadaki gerçeklere göre tasarlanması gerekmektedir. Daha da ötesi Kıbrıslı Türklerle Kıbrıslı Rumların kurmuş olduğu ortaklığın kamusal alandaki yansımından açıkça anlaşılması gereken, çeşitli nedenlerle derinden bölünmüş olan iki halkın ortaklıkçılık metodu ile bir araya getirilmesinin son derece yanlış olduğu ve derinden bölünmüş bölgeler için farklı çözüm modellerinin düşünülmesi gerektiğidir. Kıbrıs'taki bölünmüşlük için çözüm modelinin ne olması gerektiğine ilişkin değerlendirme sonuç bölümünde yapılacaktır.

3.3.3.2. Kıbrıs Ordusu

1960 Kıbrıs Antlaşmaları uyarınca ordu için belirlenen 60/40 oranına göre oluşturulacak 2000 kişilik Kıbrıs Ordusu 800 Türk ve 1200 Rum'dan teşkil edilecekti. Bu kapsamda uzlaşılan mutabakat gereği 30 Eylül 1960 tarihinde Kıbrıs ordusu komutanlığına Yunan Tümgeneral Menelaos Pantelidis getirilmiş, yardımcılığına ise aslen Kıbrıslı olan emekli Kurmay Albay Hüsamettin Tanyar Tuğgeneralliğe terfi ettirilerek atanmıştı.⁹⁰³ Komutan yardımcılığına atanan Tanyar'ın Ada'ya geldiği gün basına bir demeç veren Pantelidis, pek yakında girişilecek müşterek çalışmalarla Kıbrıs ordusunun kurulacağını beyan etmişti.⁹⁰⁴ Ertesi gün ise Cumhurbaşkanı Makarios, gönüllü ve mecburi olmak üzere iki yöntemle askerlerin celp

⁹⁰³ Bozkurt Gazetesi, 1 Ekim 1960.

⁹⁰⁴ Bozkurt Gazetesi, 7 Ekim 1960.

edileceğini ve kısa süre içerisinde ordunun teşkil olacağını belirtmekteydi.⁹⁰⁵ Aynı şekilde Rum tarafının beyanlarına paralel olarak ABD’li yetkililer tarafından da ordu konusundaki gelişmelerin olumlu ilerlediği rapor edilmekte ve Yunan ve Türk hükümetlerinin Kıbrıs ordusunun donatılmasıyla ilgili ortak çabalarından memnuniyet duyulduğu ve oluşturulan momentumun korunabileceğine ilişkin mutlak inanca sahip olduğu bildirilmekteydi. Raporda ayrıca, Kıbrıs ordusunun donatılmasının İttifak Antlaşması uyarınca ilgili tarafların sorumluluğunda olduğu ama yine de ABD’nin ihtiyaç olan silah ve teçhizat konusunda Kıbrıs ordusuna yardım etmesinin önem arz ettiği not edilmekteydi.⁹⁰⁶

Kıbrıs ordusu Başkomutanı Pantelidis ile birlikte Makarios’un beyanatlarına ve ABD’li yetkililerin konuya yönelik iyimser bir tablo çizmesine rağmen teşkilatlanma faaliyetleri sürekli geciktirilmekte ve bu nedenle ordu konusu artan ivmeyle ciddi bir sorun olma yönünde ilerlemekteydi. Nitekim Dodd’a göre Kıbrıs ordusunun kurulmasını önemli bir sorun haline dönüştüren husus, Kıbrıslı Rumların belirlenen oran doğrultusunda kurulacak ordunun en düşük birim düzeyine kadar karma olmasını istemesi, buna karşı Kıbrıslı Türklerin ise dil, din ve diğer sosyal farklılıklar nedeniyle bu bölünmenin sıkıntılar doğuracağını, bu nedenle bölük seviyesi ve altında ayrı birliklerin kurulmasını talep etmesiydi.⁹⁰⁷ Dodd’un değerlendirmesine benzer şekilde Gazioğlu, Rum ve Türk tarafı arasında kurulacak Kıbrıs ordusu konusundaki resmi anlaşmazlık ve tartışmanın, yüzde 60/40 oranından ziyade oluşturulacak bu ordunun karma mı, yoksa Türklerle Rumların iki ayrı birlik şeklinde mi olacağı noktasında toplanmış olduğunu, buna göre Türk tarafının Türk ve Rum askerlerinin iki ayrı birlik halinde tertiplenmesini istediğini, Rum tarafının ise ordunun bir bütün olmasını ve iki cemaatten oluşacak askerlerin bir arada, aynı kampta, aynı düzen içinde birlikte eğitim görmeleri üzerinde ısrar ettiğini belirtmektedir.⁹⁰⁸

Kıbrıslı Rumlar ordunun kurulmaması için bir diğer neden olarak Ada’nın ekonomik vaziyetini öne sürmekteydi. Buna göre Temsilciler Meclisinin 1 Kasım 1960 tarihli oturumunda Rum milletvekili Papayuanu tarafından Savunma Bakanlığına sunulan önergede, “*memlekette iktisadî kriz varken 2000 kişilik bir ordu kurulmasının halka mali yük olup olmayacağı, hükümetin, bu ordu için ayrılacak paranın daha faydalı işlere verilmesini düşünüp düşünmediği*” sorulmuş, yanıt olarak anayasaya göre Kıbrıslı Türklerde olan Savunma Bakanlığı adına Bakan Osman Örek tarafından; Kıbrıs’ın 2000 kişilik bir ordusu bulunmasını

⁹⁰⁵ Bozkurt Gazetesi “Kıbrıs Basınından” Bölümü, 8 Ekim 1960.

⁹⁰⁶ (FRUS), 1958-1960: Vol. X, Part 1, 2 Aralık 1960 tarihli telgraf.

⁹⁰⁷ Dodd, *The History and Politics of the Cyprus Conflict*, 44.

⁹⁰⁸ Gazioğlu, *Kıbrıs’ta Cumhuriyet Yılları ve Ortaklığın Sonu (1960-1964)*, 49.

hükmeden Anayasanın 129. maddesinin temel maddelerinden biri olduğu hatırlatılarak bu temel maddelerin hiçbir şekilde değiştirme, ilâve veya kaldırma suretiyle tadil edilemeyeceği işaret edilmişti.⁹⁰⁹ Aynı zamanda konuya ilişkin olarak 3 Kasım 1960 tarihli Haravgi gazetesi, Kıbrıs ordusunun yılda 2 milyondan fazla masrafı olacağını ve bu masrafın düşürülmesi için ordu sayısının indirilmesi gerektiğini belirten bir haber derlemişti.⁹¹⁰

Nihayetinde Kıbrıs ordusunun kurulmasına yönelik olarak iki ayrı görüş ekseninde devam eden tartışmalar esnasında Bakanlar Kurulu, Rumların çoğunluk oylarıyla ordunun karma olması yönünde bir karar almıştır. Türk liderliğinin karma ordunun sakıncalarını ısrarlı şekilde dile getirmesine rağmen alınan bu karar karşısında Cumhurbaşkanı Yardımcısı Dr. Küçük, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasından bu yana ilk defa veto yetkisine başvurmuş ve Bakanlar Kurulunun almış olduğu bu kararı 20 Ekim 1961 tarihinde veto etmiştir. Böylelikle anayasa gereğince Cumhurbaşkanı Yardımcısı'nın veto yetkisini kullanması ile Bakanlar Kurulunun konuyla ilgili kararı geçersiz kılınmıştır.⁹¹¹ Müteakiben ise ordunun tam olarak teşkiline yönelik yapılan girişimlerden herhangi bir sonuç alınamamış ve böylelikle Kıbrıs ordusu anlaşmalarda ve anayasada hükmedildiği şekilde kurulamamıştır.

1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası gereğince veto yetkisi bulunan ve bu yetkisini ilk ve tek olarak ordu meselesi için kullanan Cumhurbaşkanı Yardımcısı Dr. Fazıl Küçük, 21 Ekim tarihinde yapmış olduğu açıklamada, Türk tezinin esaslı bir etüde ve uzmanların tavsiyelerine dayandığını, ilk safhalarda tamamen karma birliklerden müteşekkil bir ordu kadrosunun cemaatler arası ciddi karışıklıklara ve birçok ihtilâfa sebep olacağını, Türklerin ayrı cemaatlere mensup erlerden müteşekkil birlikler kurulmasını ve Rum ve Türk bölüklerinin ayrı taburlar halinde veya ayrı komutanlar idaresinde birleştirilmesinin asla teklif edilmediğini, bilâkis taburların iki Rum ve bir Türk bölüğünden kurulmasının önerildiğini beyan etmekteydi. Açıklamasına devamla Küçük, Türk teklifinin, tam teşkilatlı, disiplinli ve bütün birlikleri ahenk içerisinde çalışan bölüklere sahip bir ordu kurulmasına yönelik olduğunu, hâlbuki Bakanlar Kurulunun kararı olan karma birlikler düzenlemesini uygulamanın ordunun paralize edilmesine, disiplinsiz ve tehlikeli bir teşkilât haline gelerek dejenere olmasına yol açacağını not etmekteydi. Dr. Küçük konuya ilişkin daha ayrıntılı öngörülere değinerek, küçük birliklerde talimat ve emirlerin çoğunun sözlü olarak verildiğini ve bunların derhal yerine getirilmesi gerektiğini, bu nedenle günlük emirler için tercüman bulundurmanın pratik olmadığını, hatta imkânsız olduğunu, orduda sıkı disiplin olması için manga liderlerinin, her askerin ihtiyaçlarına

⁹⁰⁹ Nacak Gazetesi, 4 Kasım 1960.

⁹¹⁰ Bozkurt Gazetesi "Kıbrıs Basınından" Bölümü, 4 Kasım 1960.

⁹¹¹ Serter, *Adım Adım Kıbrıs Cumhuriyeti (1960-1963)*, 121.

ve bütün ahvaline tamamen vakıf olmasının elzem olduğunu, bu esas itibarıyla karşılıklı anlaşmazlıkların çıkmasının kaçınılmaz olduğunu, son olarak ise din, adet ve gelenekleri değişik olan ve iâşe ve oruç bakımından farklı prensiplere tabi olan askerlere iâşe ve ibate teminindeki güçlüklerin oldukça önemli sorunlar yaratacağını vurgulamaktaydı.⁹¹²

Cumhurbaşkanı Yardımcısı Dr. Fazıl Küçük'ün açıklamalarına yer veren Bozkurt gazetesi, aynı tarihte bir köşe yazısı yayınlamış ve bahse konu yazıda;

“... Kıbrıs ordusu hakkında ileri sürülen görüşlerin ne kadar yerinde ve doğru olduğu kısa bir müddet önce kurulan ordunun (Geçici Eğitim Merkezi) fiilen idaresinde ispat edilmiştir.

Bundan bir süre önce, Türklere sabah kahvaltısı olarak domuz eti verilmesi üzerine Türklerin kahvaltıyı yemedikleri ve Rumca yapılan talimde Türklerin çeşitli zorluklarla karşılaştıkları bir gerçektir. Bunlar gösteriyor ki, Rum ortaklarımızın ileri sürdüğü iddialar yersizdir ve orduda iki cemaate mensup kişiler arasında bir geçimsizlik ve ihtilaf açılacak bir mahiyet bulunmaktadır. Bu da pek tabi hiçbirimizin arzu etmediği bir durumdur.” ifadelerini kullanmıştır.⁹¹³ Yazı içeriğinde yer alan, Rumlar tarafından Türklere domuz eti verilmesi hususunun gözden kaçırılmaması gerekmektedir. Çünkü bu hadise Kıbrıslı Rumlarla Türkler arasındaki kültür farkının en net göstergesi olarak oldukça kayda değerdir ve aynı zamanda bir kışla içerisinde basit bir öğünün bile ne sorunlar doğurabileceğini göstermesi bakımından önemlidir.

Bozkurt gazetesinde bahsedilen bir diğer konu olan eğitim merkezindeki talimlerde Türklerin zorluk yaşadıkları hususuna örnek bir hadise 9 Ekim 1962 günü tarihinde de gerçekleşmişti. Buna göre olay, eğitim merkezinde Rum yüzbaşının bir tören bölümünü çalıştırması esnasında Türklere haksızlık yapması üzerine çıkmış ve durumdan haberdar edilen Kıbrıs ordusu Komutan Yardımcısı Tuğgeneral Hüsametdin Tanyar, olay yerine gelip yüzbaşıya durumu sorduğunda, yüzbaşının “*Ben senden emir almam, yalnız Pantelides'ten emir alırım.*” cevabı ile karşılaşmıştı. Rum yüzbaşının Türk generali bölümün önünde terslemesi üzerine orada bulunan Türk ve Rum askerler birbirlerine girmişlerdi. Olayda her iki taraftan da yaralananlar olmuş ve Savunma Bakanı Osman Örek Rum yüzbaşısını, soruşturma tamamlanıncaya kadar görevinden el çekirtmişti.⁹¹⁴ Nitekim eğitim merkezinde yaşanan bu olayla birlikte yüzlerce farklı hadise Dr. Küçük'ün açıklamalarını teyit etmekteydi.

⁹¹² Bozkurt Gazetesi, 22 Ekim 1961.

⁹¹³ Köşe yazısında ifade edilen ordu ibaresi, aslında Genel Eğitim Merkezinin faaliyetleriydi. Bahse konu eğitim merkezi Türk ve Rum askerlerini eğitmek amacıyla 11 Eylül 1961 tarihinde açılmıştı.

⁹¹⁴ Bir örnek olarak aktarılan bu olayla birlikte eğitim merkezinde yaşanan diğer hadiseler için bkz. Serter, *Adım Adım Kıbrıs Cumhuriyeti (1960-1963)*, 131; Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Cumhuriyet Yılları ve Ortaklığın Sonu (1960-1964)*, 65-70.

Kıbrıs ordusunun kurulması ve yaşanan olaylara ilişkin olarak Emekli Büyükelçi Tülümen, ordunun teşkil edilme sürecinin yürümeyeceğini anlamak için kâhin olmaya gerek olmadığı şeklinde çarpıcı bir yorum yapmakta ve aşağıdaki değerlendirmeleri kayda geçirmektedir.

“ ... Makarios 'un mali yönden itiraz eder gözüktüğü 2000 kişilik sözde ordudan sayıca çok daha kalabalık olan EOKA örgütünü pekâlâ besleyebilmişlerdi. 1963 olaylarından sonra ise on mislini beslediler. Amaçları Türk toplumunun eline silah vermemektir... Kıbrıs ordusu kurulabilseydi, her şey göz önünde cereyan edeceği için güvensizlik unsuru da önemli ölçüde kalkmış olacaktı.

Asker ocağı kadar insanları birbirine kaynaştıran başka bir ortam bilmiyorum. Bu tılsımdan Kıbrıs'ta yararlanabilirdi. Din, dil ve kültür farkının, belli bir düzeye kadar birliklerin Türk ve Rum olarak ayrı ayrı teşkiline ihtiyaç gösterdiği açıktı. Eğitim ve disiplin yönünden bu çok önemliydi. Ayrımın takım düzeyinde mi kalacağı veya tabura kadar mı çıkacağı tartışmaları sonuç alınmasını engelledi. Takım seviyesinde ayrıma Türk toplumu evet deseydi acaba Kıbrıs ordusu kurulur muydu? Ordu kurulduğunda eğitimi Türk ve Yunan subayları yönlendireceği için buna hayır yanıtını vermek zorundayım. Makarios 'un hedefi Türkiye 'nin garantörlüğünden kurtulmaktır. Kıbrıs ordusunun eğitimine Türk subaylarını sokmak şöyle dursun İttifak ve Garanti Antlaşmalarından kurtulma çabasındaydı. Bunda başarı gösterirse, arkadan Türk Alayı'nın çekilmesi talebi gelecekti... ”⁹¹⁵ Kıbrıs'ta ordunun kurulma sorunu yaşandığı dönemde Ada'da konsolosluk görevi yürüten Tülümen'in değerlendirmesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin o dönem ordu konusuna nasıl baktığını ve Rum liderliğinin konuya ilişkin bakış açısını nasıl gördüğünü anlayabilmek adına oldukça kayda değerdir.

Kıbrıslı Türklerin ordu sorununa yönelik yapmış olduğu değerlendirmeler kapsamında son olarak Gazioğlu'nun görüşlerine yer vermek gerekmektedir. Konu hakkında Gazioğlu, Rum liderliği tarafınca Kıbrıs ordusunun kurulmasına karşı çıkılmasındaki amacın, Zürih ve Londra Anlaşmaları aleyhine yaratılan havayı körüklemek ve zamanla bu anlaşmaların değiştirilmesini sağlamak olduğunu ve Rumların eğer ordunun kurulması önlenbilirse, anlaşmaların diğer maddelerinin de değiştirilebileceği inancına sahip olduğunu belirtmektedir. Bu değerlendirmesini Lefkoşa'daki İngiliz Yüksek Komiserliğinin 26 Ekim 1960 günü Londra'ya gönderdiği bir telgrafa da dayandıran Gazioğlu, buna göre bahse konu telgrafa, Kıbrıs ordusunun kurulmasına karşı çıkan Rumların hedefinin anlaşmalar olduğuna dikkat çekildiğini

⁹¹⁵ Tülümen, *Hayat Boyu Kıbrıs*, 37–38.

ve bu nedenle, ordunun kurulması yönünde İngiltere'nin anlaşmaların öngördüğü her yardımı yapmakta çaba göstermesinin tavsiye edildiğini not etmektedir.⁹¹⁶

Kıbrıs ordusunun kurulmasına yönelik olarak Türk tarafının değerlendirmelerine karşı Rumlar, tıpkı kamu hizmeti meselesinde olduğu gibi konuya tamamen farklı bir pencereden yaklaşmaktaydı. Buna göre 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı Makarios, Türk tarafının kurulacak orduda askerlerin etnik gruplara göre ayrı ayrı eğitim görmelerinin Anayasaya açıkça aykırılık teşkil ettiğini belirtmekte ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı'nın vetosundan sonra 2000 kişilik Kıbrıs ordusunun kurulmasının doğru olmadığını ifade etmekteydi.⁹¹⁷ Makarios'un açıklamalarına değinen Elefteriya gazetesi ise yapmış olduğu yorumda, Dr. Küçük'ün veto hakkını kullanmasının ciddi bir çıkmaza girilmesine sebebiyet vermiş olduğunu, ayrı iki cemaat ve onların ayrı silahlı birlikleri bulunmasının Ada'nın taksim edilmiş olduğunu göstereceğini, bütün Ada'nın savunma teşkilâtının iki ayrı cepheye ait iki ayrı askeri birlik vasıtasıyla değil tek bir ordu tarafından yapılması gerektiğini ve bu hususun ortaklık sistemine uygun olarak kurulan memleketlerde dahi kabul edilemez olduğunu vurgulamaktaydı.⁹¹⁸

Bu noktada Rum liderliğinin Cumhurbaşkanı Yardımcısı'nın vetosunu gerekçe göstererek ordunun kurulmasının doğru olmadığını açıklaması not edilmelidir. Nitekim o dönemin Rum Cemaat Meclisi Başkanı Glafkos Klerides'in, *"Dr. Küçük'ün bu vetosunun Rum tarafını sevindirdiğini çünkü Rumların 2000 kişilik ordunun kurulmasını pahalı ve gereksiz bir lüks olarak gördüğünü"* ifade ettiğini ve Kıbrıs Rum liderliği ile aynı düşüncede olan AKEL'in de Kıbrıs ordusunun kurulmasına karşı kampanya başlatarak hükümete bu ordunun kurulmasını ertelemesi veya asker sayısını 2000 yerine 100-200 kişiye düşürmesi için baskı yaptığını belirtmek gerekmektedir.⁹¹⁹

Yukarıdaki bilgilerden anlaşılacağı üzere taraflar, Kıbrıs ordusunun kurulmasına ilişkin meseleyi, tıpkı kamu hizmetindeki oran sorununda olduğu gibi kendi temel yaklaşımları ekseninde değerlendirmektedir. Bu noktada Kıbrıslı Rumların ve Türklerin görüşlerini tekrardan kıymetlendirmeye gerek bulunmamaktadır. İki tarafın da konu hakkındaki görüşleri oldukça açık ve nettir. Fakat şunu belirtmek gerekir ki farklı din, dil, etnisite, gelenek ve özellikle ayrı milletlere tâbi olunması sebebiyle farklı askeri kültürlerle sahip olan iki cemaat bireylerinin aynı birlik içerisinde karma bir şekilde bulunması kaçınılmaz bir kriz anlamına gelmektedir. Çünkü gerçekten de askerlik ocağı bir devletin herhangi bir kurumundan çok daha

⁹¹⁶ Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Cumhuriyet Yılları ve Ortaklığın Sonu (1960-1964)*, 48.

⁹¹⁷ Bozkurt Gazetesi "Yerli Basından Özetler" Bölümü, 23 Ekim 1960.

⁹¹⁸ Bozkurt Gazetesi, Elefteriya Gazetesi Aktarımı, 23 Ekim 1960.

⁹¹⁹ Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Cumhuriyet Yılları ve Ortaklığın Sonu (1960-1964)*, 48-49.

farklı bir kurumsal kültüre sahiptir. Bu kültürü siyasi liderlerin, politikacıların, müzakerecilerin, hukukçuların, çatışma yönetimi disiplininde söz sahibi olan araştırmacıların veya akademisyenlerin anlayabilmesi oldukça zordur. Öyle ki askerlik kültürü bir kez anlaşıldı mı ister bütünleşmeci ister uzlaşmacı isterse herhangi farklı bir yaklaşım savunucusu olsun ilgili kişi, derinden bölünmüş bir bölgede karma ordu teşkilatının başarısız olacağını, daha da ötesi iki etnik grup arasında çatışmanın fitilini ateşlemek için karma ordudan daha iyi bir bahane olmayacağını bilecektir. Dolayısıyla henüz 18-20 yaşında belki de cemaatlerinin en milliyetçi gençlerini, astsubaylarını ve subaylarını 7 gün 24 saat, yoğun stres ve baskının bulunduğu, en rütbesiz bireyin dahi öldürücü silahlara kolayca erişim sağladığı ve öz denetimin en yüksek seviyede olması gerektiği bir kurum altında toplamanın son derece yanlış ve tehlikeli olduğu açıkça ortadadır. Nitekim kısa süreli faaliyet gösteren Genel Eğitim Merkezinde, Kıbrıslı Türk ve Kıbrıslı Rum askerler arasında yaşanan sorunlar bu olguyu doğrulamaktadır. Öyleyse Kıbrıs ordusunun kurulması sürecinde yaşanan gelişmelerden ders çıkarılmasının ve iki ayrı halkın bulunduğu derinden bölünmüş bölgeler için bu örneğin benimsenmesinin zaruri olduğu değerlendirilmektedir. En nihayetinde Kıbrıs ordusunun kurulamamasının bütünleşmecilik ve uzlaşmacılık yaklaşımları arasındaki çatışmanın bir sonucu değil askerlik kültürünün kaçınılmaz bir neticesi olduğunun kıymetlendirildiği ifade edilmelidir.

3.3.3.3. Ayrı Belediyeler

İngiltere'nin ilk defa Ada'dan çekilme emareleri göstermiş olduğu Londra Konferansı'ndan itibaren gerçekleşen görüşmelerde, müzakerelerde ve anayasa yazılım sürecinde en önemli sorunu hep ayrı belediyeler meselesi oluşturmuştur. 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti devletinin temel organları olan yasama, yürütme ve yargı ile birlikte çeşitli kurumlar ve düzenlemeler için uygulanmasa dahi bir şekilde uzlaşma yolu bulunmuş, fakat ayrı belediyelere ilişkin orta yol hiçbir zaman sağlanamamış ve bu konu hep ötelenmiştir. Nitekim Rum liderin anayasa değişiklik teklifi sonrası ortaklığın sona ermesi sürecinde de ayrı belediyeler meselesi en önemli kuvvet çarpanı olarak ön plana çıkmıştır. Bu nedenle 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin incelenmesi söz konusu ise diğer tüm sorunlu yanları ile birlikte bilhassa ayrı belediyeler konusunun derinlemesine irdelenmesi ve bu irdelenmeden ortaya çıkarılacak bulguların mutlak suretle göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

Bu çerçevede ilk olarak İngiliz dönemindeki belediye yapılanmasına kısaca göz atmak faydalı olacaktır. 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nde de devam ettiği şekilde İngiliz dönemindeki belediyeler Ada'nın ilçelerinde kurulmuştu. Bu belediyelerden karma yerleşim yerinde olanların belediye üyeleri ve diğer temsilcileri Kıbrıslı Türk ve Kıbrıslı Rumlar tarafından nüfus oranına göre ayrı ayrı seçilmekteydi. Bu durum Ada'nın her tarafındaki belediyelerin Rum çoğunluğun

tahakkümü altına girmesine ve böylelikle Kıbrıs Türk cemaatinin belediyelerden gereği gibi yararlanma olanağına erişememesine sebep olmaktadır. Aynı zamanda özellikle Helen milliyetçisi olan Rum belediye başkanlarının kasabalardaki tarihi Türk eserlerini, mezarlarını, mescit ve türbelerini yolların genişletilmesi ve benzeri bahanelerle yıktığı, adı uzun yıllardan beri Türkçe olan sokakların, caddelerin ve meydanların Rumca isimler ile değiştirildiği bilinmektedir.⁹²⁰ Dolayısıyla İngiliz sömürge döneminde Kıbrıslı Türkler belediyelerde temsil edilmesine rağmen bu temsiliyetten herhangi bir şekilde yararlanmamaktaydı ve günden güne belediyelere ilişkin günlük yaşamsal faaliyetleri kötüleşmekteydi.

Bahsedilen bu nedenlerden ötürü 1958 yılına gelindiğinde, Türkler için ayrı belediyeler kurulması artık kaçınılmaz olmuştu. Nitekim Dr. Fazıl Küçük, Rumlarca gasp edilmiş olan belediyelerin frenlenemeyen düşmanca hareketlerinin sonucu olarak, Türk cemaatinin ayrı belediyeler kurmak için harekete geçmek zorunda olduğunu ifade etmekte ve şu ifadelere değinmektedir;

“ Türkler, kendileri için ayrı belediye meclisleri istiyor. Türk belediyelerine ihtiyacımız vardır. Onları bizler idare edeceğiz. Olgun bir cemaatiz. Bundan böyle vasiye ihtiyacımız yoktur.

... Biz kendimize ait şehir işlerini idare edebilecek bu müesseselerin doğmasına çalışıyor, uğraşılıyor ve hükümetten de haklı olarak iyi niyetini göstererek, Türk cemaatinin haklarını teslim etmesini görmek istiyoruz.”⁹²¹

Kıbrıs Türk lideri Dr. Fazıl Küçük’ün bu beyanatını yayımladığı tarihe paralel olarak 5 Mayıs 1958 tarihli gazeteler, bütün kaza merkezlerinde geçici belediye komisyonlarının kurulduğunu, yabancı belediyelere bundan sonra meslek ve emlak vergisinin ödenmeyeceğini, Türk belediyelerin bir aya kadar teşkil edileceğini ve bu konuda İngiliz hükümetine bir hafta süre tanındığını yazmaktaydı. Çünkü bir gün önce Lefkoşa’daki Evkaf binasında, Ada’nın her tarafından gelen Kıbrıs Türktür Partisi ve Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu temsilcileri ile daha önceden karma belediye meclislerinden istifa etmiş olan Türk üyelerin katılımıyla bir toplantı yapılmış ve bu toplantıda her ilçe merkezinde bağımsız Türk belediyelerinin kurulması kararı alınmıştı.⁹²² Nihayetinde bu karar doğrultusunda ilk olarak 16 Haziran 1958 tarihinde Lefkoşa’da, sonrasında ise sırasıyla Limasol, Larnaka, Mağusa, Baf ve Girne’de Türk belediyeleri kurulup faaliyete geçmişti. Böylelikle daha önceden de değinildiği üzere ilk defa ayrıntılı şekilde Macmillan Planı’nda yer alan ayrı belediyeler konusu o dönem için zaten

⁹²⁰ Gazioğlu, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs (1951-1959)*, 427.

⁹²¹ Gazioğlu, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs (1951-1959)*, 428.

⁹²² Bozkurt Gazetesi, 5 Mayıs 1958.

fiiliyatta oluşturulmuş ve mesele yalnızca ayrı Türk belediyelerinin yasal olarak kabul edilip edilmemesine kalmıştı.

Kıbrıslı Türklerin atmış olduğu stratejik adım karşısında baskı altına giren İngiltere hükümeti, 1958 yılının eylül ayında belediyelerin ayrılması konusunu incelemek üzere Mr. Surridge başkanlığında bir komisyon kurdu. Komisyon tarafından 1958 yılının sonuna doğru hazırlanan ve literatüre Surridge Raporu olarak giren rapor, ayrı Türk belediyelerinin hemen 1959 yılı başında uygulanmasının gerekli olduğunu belirtmekteydi.⁹²³ Fakat belli ki Macmillan Planı müzakere edilirken İngilizler ayrı belediyeler konusunu Rumlara karşı bir sopa olarak kullanmak istemekteydi ve bu nedenle Kıbrıs Valisi Foot ayrı belediyelerin yasal hale gelmesine müsaade etmemişti. Nitekim 5 Ocak 1959 tarihli Bozkurt gazetesi konuya ilişkin olarak yayınladığı “*Belediyelerimiz*” başlıklı köşe yazısında bu konuya değinmiş ve aşağıdaki ifadelerle yer vermişti.

“ Yıllar yılı büyük haksızlıklara göğüs geren cemaatimizin, Rumların tek taraflı kararları karşısında nasıl çırpındığını, nasıl haklarından mahrum edildiğini bilmeyenimiz yoktur. O acı günlerin ıstırabı, musibetleri üzerimizden silkinip atılmak üzere olduğu bir sırada, bizim nemelazımcı bir siyasetle büyük hamlelere ilgisiz kalmamız cidden üzücü bir olaydır...

... Türk belediyeleri henüz baskı kullanmamaktadır, çünkü resmen tanınmış değildir... Bu Ada üzerindeki milli varlığımızı ispat etmek için, bu varlığı yaşatmak için hiçbir fedakârlıktan kaçınmamamız bir vazife olarak kabul edilmelidir... Ancak bu şekilde hareket etmekle, mücadelemiz zaferle neticelenebilir. Ölüm, kalım dâvasında olanlar için, fedakârlık, cemaat severlik başta gelmelidir.”⁹²⁴

Bozkurt gazetesinin oldukça etkileyici köşe yazısından anlaşılacağı üzere Kıbrıslı Türkler ayrı belediyeler konusunu bir ölüm kalım meselesi olarak görmekte ve doğrudan milli dava ile ilişkilendirmekteydi. Bu nedenle Kıbrıslı Türk liderliği tarafından artık yapılması gereken, kurulmuş olan belediyelerin sınırlarını ve statüsünü belirlemek, aynı zamanda yasal bir çerçeveye oturtulmasını sağlamaktı. Nitekim bu kapsamda gerçekleştirilen yoğun çalışmalar, baskılar ve doğru stratejiler sonrası ayrı Türk belediyelerinin Zürih ve Londra Anlaşmaları ile birlikte 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasasına derç edilmesi başarılmış ve nihayetinde istenilen sonuca çok yaklaşılmıştı.

1960 Anayasasında beş büyük şehirde ayrı belediyelerin kurulacağı yer almasına rağmen anayasanın ilgili maddesiyle belediyelerin sınırlarının çizilmesinin süreç içerisinde bir uzlaşma

⁹²³ Serter, *Adım Adım Kıbrıs Cumhuriyeti (1960-1963)*, 81.

⁹²⁴ Bozkurt Gazetesi, 5 Ocak 1959.

sağlanması doğrultusunda Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı'nın ortak mutabakatına bırakılması, konunun sürüncemede kalmasına yol açmıştır. Bu muğlak durumun oldukça farklı nedenleri olmakla birlikte ilk olarak şunu ifade etmek gerekir ki Kıbrıslı Türkler ve Kıbrıslı Rumlar bu konuda ortaklık devletinin diğer sorunlarına nazaran çok ama çok farklı uçlarda yer almaktaydılar. Nitekim Rum tarafı Zürih ve Londra Anlaşmalarını kabul edip imzalamış olmasına rağmen ayrı belediyelerin Cumhuriyet devletinde ayrı bir yasal yerel yönetim şekli olarak ortaya çıkmasını kendileri açısından oldukça sıkıntılı bir durum olarak görmekte ve bu nedenle ayrı Türk belediyelerinin yasallaşmasını önlemek için her yola başvurmaktaydı.⁹²⁵ Öyle ki Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulduğu gün olan 16 Ağustos 1960 tarihinde Rum Mağusa Belediye Başkanı Puyuros, Kıbrıs'ın son Valisi Hugh Foot ile yapmış olduğu görüşmede, Ada'nın siyasi, ekonomik, belediye işleri ve sosyal alanlarda taksim edilmesinin ada halkı arasında gerginlik ve nefret yaratacağını beyan etmesi, Rumların ayrı belediyeler konusuna bakış açısını açıkça göstermekteydi.⁹²⁶ Buna karşı Kıbrıslı Türkler ise ayrı belediyelerin kurulmasını milli bir dava haline getirmiş ve doğrudan güvenlik ve beka unsuru ile ilişkilendirmişti. Bu kapsamda Nacak gazetesi, ayrı belediyeler kurmanın Kıbrıs Türkünün en parlak zaferi olduğunu, belediyeleri geliştirmek için yoğun şekilde çalışılması gerektiğini, her Türkün elinden geldiğince büyük gayret ve fedakârlık eseri olarak ayrılan belediyeleri korumasının hayati önemi haiz olduğunu vurgulamaktaydı.⁹²⁷

Belediyelerle ilgili karşılıklı görüş çatışmaları devam ederken ayrı belediyelere ilişkin Anayasada belirtilen altı aylık süre dolmuş ve konu hakkında bir karar alması gereken Kıbrıs Temsilciler Meclisi 16 Şubat 1961 tarihinde toplanarak, çoğunluktaki Rum vekiller sayesinde yürürlükte bulunan Belediye Kanunlarını iki ay süreyle erteleyen bir karar almıştı. Aynı zamanda ortaya konan yasa tasarısında bu süre zarfında anayasada belirtildiği şekilde belediyelerin ayrılması ile ilgili maddelerin uygulanması da kabul edildi.⁹²⁸ Bunun anlamı Anayasada hükme bağlanmasına rağmen kurulmuş olan Türk belediyelerin yasal olmadığının kabul edilmesi ve sürecin iki ay uzatılmasıydı. Nitekim alınan bu karardan sonra bahsedilen yasa tasarısı her üç ayda bir aynı şekilde ertelenecek ve konu Anayasa Mahkemesi'ne taşınana kadar çözümsüz kalacaktı.

Tartışmalı bir şekilde alınan bu karara ilişkin olarak Türk Cemaat Meclisi Sosyal İşler ve Belediye İşleri Dairesi yayımladığı bir yazı ile Zürih Anlaşmasında açıkça belirtildiği şekilde Kıbrıslı Türklerin ayrı ve müstakil Türk belediyeleri kurma hakkının bulunduğunu, ancak

⁹²⁵ Gazioglu, *Kıbrıs'ta Cumhuriyet Yılları ve Ortaklığın Sonu (1960-1964)*, 224.

⁹²⁶ Bozkurt Gazetesi, Cyprusmail Gazetesi Aktarımı, 17 Ağustos 1960.

⁹²⁷ Nacak Gazetesi, 27 Ağustos 1960.

⁹²⁸ Bozkurt Gazetesi, 18 Şubat 1961.

Kıbrıslı Rumların bu hakkı tanımamak yolunda her çareye başvurduğunu, buna rağmen cemaat olarak ayrı belediyeler kurma hakkından feragat edilmeyeceğini ve bu uğurda her türlü fedakârlığa katlanılacağını ilan etmekteydi.⁹²⁹ Aynı şekilde Bozkurt gazetesi de ayrı belediyelere ilişkin bir köşe yazısı yayınlamış ve aşağıdaki hususlara değinmişti;

“ Rum vatandaşlarımızın maksatlı olarak çıkardıkları engeller, Zürih anlaşmasının derpiş ettiği (öngördüğü) beş esas kasabada ayrı belediyeler kurulması projesini aksatmış bulunmaktadır. Hakikate bakılacak olursa, 1958 yılı yaz aylarından bu yana ayrılmış olan Türk belediyeleri, Zürih anlaşmasının yarattığı durum muvacehesinde şimdiye kadar sınırlandırılmalı ve 16 Şubattan itibaren müstakil olarak normal çalışmalarına başlamalıydı. Belediyelerin ayrılmasına ve bilhassa coğrafi bakımdan taksim edilmesine Rum vatandaşlarımızın muhalefet etmekteki maksatları aşikârdır. Onlar anlaşmaların metnini sakatlamak ve Türk halkı üzerindeki hegemonyalarını devam ettirmek arzusundadırlar. Bunu bilmeyen ve anlayamayan tek bir Türkün bulunabileceğini tasavvur etmiyoruz...”⁹³⁰

Türk basının ayrı belediyelere ilişkin aktardığı görüşlere karşı Rum basını da kendi argümanlarını okuyucularına anlatmaktaydı. Buna göre Elefteriya gazetesi, belediyeler meselesinin kendileri açısından çok önemli olduğunu, bu meseleye bulunacak çözüm yolunun iki cemaatin ilişkilerine büyük etkisi olacağını belirtmekte ve Surridge Planı’nı hazırlamakla görevlendirilen komisyon üyelerinin başka şartlar altında bu planı tavsiye etmeyeceklerini ve ayrı belediyelerin çalışamayacağını beyan etmesine rağmen *(ki aslında bu yanlış bir aktarımdı)* Türk liderlerin neden uzlaşmaya yanaşmadığını sorgulamaktaydı. Etniki gazetesi ise iki cemaatin sulh ve sükûnet içerisinde yaşayarak iş birliği yapmalarını her defasında isteyenlerin çok olduğunu, bu ruh ile herkesin hemfikir bulunduğunu, ama iddia edildiği gibi her iki tarafın da gayretlerine rağmen bir iyi niyet havası kurulamadığını, çünkü imza edilen Zürih ve Londra anlaşmalarının iki cemaati ayrı ayrı yaşamaya mecbur ettiğini, ayrı belediye ve mahkemeler ile kamu hizmeti oranı konularının iki cemaat arasındaki münasebetleri daha da kötüleştirdiğini, taksim olarak tanımlanan bu düzenlemelerin çoğunluğa yapılan bir haksızlık olduğunu, böylelikle bu antlaşmaların normal ve sulhsever bir şekilde tatbik edilemediğini ve nihayetinde Zürih anlaşması kaldırılırsa sorunların da ortadan kalkacağını ve rahata kavuşulacağını ifade etmekteydi.⁹³¹

Türk ve Rum basını artan şiddette belediyeler sorunu ile ilgili yayınlar yapmaya devam ederken Cumhurbaşkanı Makarios ile Cumhurbaşkanı Yardımcısı Dr. Küçük arasında belediyeler

⁹²⁹ Nacak Gazetesi, 17 Şubat 1961.

⁹³⁰ Bozkurt Gazetesi, 16 Şubat 1961.

⁹³¹ Bozkurt Gazetesi “Yerli Basından Özetler” Bölümü, 17 Şubat 1960.

konusunda 19 Mart 1962 tarihinde bir toplantı gerçekleştirildi. Makarios bu toplantıda beş büyük kasabanın Türk ve Rum sakinlerinin menfaatlerine zarar getirmeden, belediyelerin coğrafi taksimi yürürlüğe koymasının çok güç olduğu kanaatini belirtmiş ve bu kasabalarda nispete göre Türk ve Rum üyeler tarafından temsil edilecek birleşik bir belediye yönetiminin kurulmasını teklif etmiştir. Pek tabi Anayasaya aykırı olan bu teklif Dr. Küçük tarafından kabul edilmemiş ve Makarios'un teklifine karşı, halen beş esas kasabada ayrı olarak çalışmakta olan belediyelerin coğrafi taksimi konusunda herhangi bir güçlük görmediği, her iki tarafın iyi niyeti ile hudut hattının harita üzerinde kolaylıkla tespit edilebileceği ve anayasaya aykırı hareket etmenin mümkün olmadığı beyan edilmiştir.⁹³²

Bu görüşmenin akabinde Cumhurbaşkanı Makarios, 29 Aralık 1962 tarihinde Cumhurbaşkanlığı Sarayı'nda düzenlediği bir basın toplantısında, beş esas kasabada ayrı belediyeler kurulmasını öngören anayasa hükmünün pratik olmadığını ve belediyelerin coğrafi taksiminin imkânsız olduğunu iddia ederek Belediyeler Kanunlarının 1 Ocak 1963 tarihinden itibaren uzatılmayacağını ve belediye işlerini Merkezi Hükümetin devralacağını açıklamış ve böylelikle Anayasayı açıkça çiğneyeceğini beyan etmiştir.⁹³³ Nihayetinde Rum lider dediğini yaparak belirttiği tarihte anayasaya aykırı şekilde belediyeleri merkezileştirdi. Daha da ötesi, Türk Cemaat Meclisi ve Temsilciler Meclisi Türk üyelerinin Anayasa Mahkemesi'ne taşıdığı bu konu için Mahkeme'nin alacağı kararı tanımayacağını belirterek anayasayı tanımadığını ilan etmiş oldu.⁹³⁴ Böylelikle 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı aslında Zürih ve Londra Anlaşmaları ile oluşturulan hukuksal düzene doğrudan karşı çıktığını ima etmiş ve ayrı belediyeler sorununun çok ötesinde ortaklık devletini bambaşka bir durumla yüz yüze bırakarak artık ortaklığın son günlerine gelindiğini ilan etmişti.

Tarihi süreci bu şekilde gerçekleşen ayrı belediyeler meselesine ilişkin olarak Kıbrıslı Türk ve Rum yetkililer ile kamuoyunun görüşleri dışında farklı değerlendirmelere değinmekte fayda bulunmaktadır. Bu kapsamda ilk olarak Ada'daki İngiliz yönetimi döneminde 20 yıldan fazla görev yapmış olan John Reddaway'e yönelmek gerekir. İngilizlerin Kıbrıs'taki son yıllarında "Bölge Komiseri" (District Commissioner) sıfatıyla Kıbrıs'ta bulunan Reddaway, EOKA terör örgütünün ana ilçelerdeki Kıbrıs Türk mahallelerinde sürekli tedhiş hareketleri gerçekleştirdiğini, Kıbrıslı Rumların Türk mahallelerine girmesini yasakladığını ve aynı

⁹³² Serter, *Adım Adım Kıbrıs Cumhuriyeti (1960-1963)*, 85-88.

⁹³³ Serter, *Adım Adım Kıbrıs Cumhuriyeti (1960-1963)*, 89.

⁹³⁴ İngiliz Sunday Express gazetesinin Kıbrıs'a gönderdiği muhabiri Lovv Gardner, 11 Şubat 1963 tarihinde Makarios ile bir röportaj gerçekleştirmiştir. Bu röportajda İngiliz muhabirin belediyeler konusu ile ilgili sorusuna Makarios, "Hareketimin Anayasaya aykırı olduğuna dair Anayasa Mahkemesince bir karar alınsa dahi, bunlara saygı göstermeyeceğim." demiş ve Anayasa Mahkemesi'ne açıkça meydan okumuştur. Nacak Gazetesi, 15 Şubat 1963.

zamanda belediye hizmetlerinin verilmesini imkânsız kıldığını ifade etmektedir. Reddaway devamla bu durumdan ötürü Kıbrıslı Türklerin kendi belediye komisyonlarını kurduğunu ve 1958 yılında İngiliz hükümetinin Türk komisyonlarına vergi toplama ve kamu hizmeti sağlama yetkisi verdiğini belirtmekte ve oluşan bu durumun Zürih anlaşmasında kabul ettirilerek Kıbrıslı Türklerin ayrı belediye kurma hakkını anayasal olarak elde ettiğini not etmektedir. Bununla birlikte anayasada yer almasına rağmen ayrı belediyelerin, görünürde çizilmesi gereken sınırlar üzerinde yaşanan anlaşmazlık sebebiyle oluşturulamadığını ifade eden Reddaway, belediyelere ilişkin anayasal hükmün uygulanmamasının gerçek nedenini ise Kıbrıslı Rum politikacıların meseleyi çok fazla büyüterek Türklerin ayrı belediyeler kurmasını “*de facto taksim*” ile özdeşleştirmeleri şeklinde aydınlatmaktadır.⁹³⁵

Reddaway’e göre Kıbrıs dışından herhangi bir kimsenin, Rumların birkaç küçük Türk belediyesini kalıcı bölünme ile eş anlamlı hale getirdiğine ve bu meseleden dolayı bütün anlaşmaları yırtıp attığına inanma olanağı yoktur. Fakat Reddaway, abartılmış bu olgunun yalnızca Kıbrıslı Rum politikacılar ve propagandacılar tarafından aynı zamanda Rum akademisyenler tarafından da uygun bulunduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte Reddaway, tahmin edileceği gibi Kıbrıs Rum liderliğince, İngiliz hükümetinin Türk belediyelerine yönelik yaklaşımının Türklerle iş birliği yaptığı şeklinde propaganda malzemesi olarak kullanıldığını, bu çerçevede İngiliz hükümetinin taksime destek vermekle suçlandığını fakat İngiltere hükümetinin hiçbir zaman Ada için taksim yolunu tercih etmediğini kayıt altına almaktadır.⁹³⁶

Ortaklıkçılık metodu ile kendi kaderini tayin hakkı ilişkisini Kıbrıs örneği üzerinden incelemiş olan John McGarry, farklı milli kimliklere sahip cemaatlerin bulunduğu derinden bölünmüş bölgelerde çatışmaların genellikle özerklik, bağımsızlık veya irredantizm gibi kendi kaderini tayin etme meselesi etrafında şekillendiğini belirtmekte ve bu doğrultuda kendi kaderini tayin etme hakkı konusundaki anlaşmazlıklarda, bölgesel çoğulculuğu vurgulayan düzenlemelerin çoğu zaman güç paylaşımı kadar veya ondan daha önemli olabileceğini kıymetlendirmektedir. Bölgesel çoğulculuk olarak ifade edilen kavramın bölgesel otonominin bir biçimi olduğunu ve bunun da 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti örneğinde ayrı belediyeler anlamına geldiğini belirterek, McGarry’nin Kıbrıs’taki ortaklıkçılık rejimi için en kutuplaştırıcı meselenin yasama, yürütme ve yargıdaki güç paylaşımı sorunu değil ayrı belediyeler konusu olduğunu not ettiğini ifade etmek gerekmektedir. Öyle ki McGarry, giderek artan ve nihayetinde Aralık 1963 tarihinde

⁹³⁵ John Reddaway, *Burdened With Cyprus*, Lefkoşa: Rüstem Kitabevi, 2001, 92.

⁹³⁶ Reddaway, *Burdened With Cyprus*, 93.

çatışmaya ulaşan anayasal krizin ana temasını ve anahtarını ayrı belediyeler sorununun oluşturduğunu ısrarlı bir şekilde vurgulamaktadır.⁹³⁷

McGarry'e göre Kıbrıslı Türkler için makul bir bölünme içeren ayrı belediyeler, 1960 anlaşmasındaki kurumsal otonomi hükümlerine göre kendi kararlarını verebilecekleri tek bölgeyi oluşturacaktı ve aynı zamanda fiziksel güvenliği sağlayacak, Yunanistan ile birleşmeyi önleyecek ve kalıcı bölünme için önemli bir platform teşkil edecekti. McGarry bunun tersine Kıbrıslı Rumların ise ayrı belediyelerin bölünmeyi kolaylaştırdığını, birliği engellediğini ve üniter bir devlette çoğunlukçu demokrasi vizyonu ile tutarsız olduğunu düşündüğünü not etmektedir.⁹³⁸

Konuya ilişkin Clement Dodd ise diğer yazarlar gibi çoğunlukla en önemli sorun olarak kabul edilen meselenin belediyelerle ilgili olduğunu ve ayrı belediyelerin oluşturulmasında gerçekten de önemli zorluklar bulunduğunu ifade etmektedir. Örnek olarak yazar, fiilen oluşturulmuş Türk belediyelerin sınırları içerisinde Kıbrıslı Rumların yaşadığını fakat her iki tarafın da bu durumu istemediğini ve bu nedenle mutabakata varılmış sınırlar oluşturma imkânsız olduğunu ortaya çıktığını not etmektedir. Dodd bir diğer açmaz olarak, belediye kurumunda temel olarak olması gereken toplumsal homojenlik, mülk sahipliği veya kullanım hakkı gibi kriterlerin ayrı belediyelerle sağlanmasının mümkün olmadığına değinmekte ve aynı zamanda küçük kasabalardaki ayrı Kıbrıs Türk belediyelerinin etkin hizmet sağlayamayacak kadar ufak olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte yazar, ironik bir şekilde 1960'tan önce Makarios'un çok fakir oldukları ve Kıbrıslı Rumlara yük olacakları için Türk belediyelerinin kurulmasında bir sorun olmadığını değerlendirdiğini fakat devlet kurulduktan sonra bu düşüncesinden vazgeçtiğini açıklamaktadır.⁹³⁹

Clement Dodd'a göre Kıbrıslı Rum ve bazı diğer yazarlar, Kıbrıslı Türklerin taksime ulaşma arzusu nedeniyle belediyelerini korumak istediklerini varsayma eğilimindedir. Bu nedenle bahse konu yazarlara göre belediyeler krizi, anayasaya uygunluğu, uygulanabilirliği ve hatta çoğu Kıbrıslı Rum ve Türk tarafından kabul edilebilirliği nedeniyle değil, Türkiye'nin taksimi istediği için oluşmuştur. Fakat Dodd bu görüşlere karşı çıkarak Kıbrıslı Türklerin kimliklerini kaybetmemek ve yalnızca yerel yönetim işlevlerini yerine getirmek amacıyla coğrafi ayrılık istediğini, Türk hükümetinin zaten taksimi arzu etmediğini hatta yeni cumhuriyetin işler hale

⁹³⁷ McGarry, "Consociational Theory, Self-Determination Disputes, and Territorial Pluralism", 265–270.

⁹³⁸ McGarry, "Consociational Theory, Self-Determination Disputes, and Territorial Pluralism", 271.

⁹³⁹ Dodd, *The History and Politics of the Cyprus Conflict*, 46.

getirilmesi için Denktaş'a ve diğer açık sözlü Türk cemaati liderlerine karşı olan bir Türk Büyükelçisini Lefkoşa'ya atadığını vurgulamaktadır.⁹⁴⁰

Üçüncü taraf yazarların görüşlerini Kıbrıslı Rum ve Türk yazarların yorumları ile desteklemek faydalı olabilirdi. Fakat yapılan inceleme neticesinde Rum ve Türk yazarların değerlendirmelerinin çoğunlukla tabi oldukları kamuoyunca aktarılan düşüncelerle aynı olduğu görülmüştür. Kıbrıs Rum ve Türk kamuoyunun görüşlerine de yukarıda değinildiği için bu noktada ilgili yazarların ayrı belediye meselesine ilişkin detaylı analizlerine yer verilmeyecektir. Ama yine de çok kısa bir şekilde ilgili yazarların öz düşüncelerine değinmek gerekirse, Stavrınides'in ayrı belediyeler istenmemesini enosisi kalıcı bir şekilde engelleyecek olan taksim korkusuna,⁹⁴¹ Polyviou'nun belediyeler sorununu Türklerin uzlaşmaz kimliğine,⁹⁴² Yakinthou'nun ise meseleyi anayasal tasarımdaki sorunlara bağladığı söylenebilir.⁹⁴³ Buna karşı Tülümen'in, Türk tarafının ayrı belediyeler istemesinin temel nedeninin belediye hizmetlerinin Türk kesimlerine de gereği gibi yapılması olduğunu not ettiğini,⁹⁴⁴ Serter'in belediyeler sorununu Rumların uzlaşmaz tutumu ile ilişkilendirdiğini,⁹⁴⁵ Gazioğlu'nun ise ayrı belediyeler meselesini beka sorunu ile özdeşleştirdiğini kayıt altına almak kayda değer olacaktır.⁹⁴⁶ Bununla birlikte 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'ndeki ayrı belediyeler sorununa ilişkin bütünleşmecilik ve uzlaşmacılık yaklaşımları kapsamında da kısa bir yorum getirmenin faydalı olacağı kıymetlendirilmektedir.

Bu çerçevede ilk olarak ifade etmek gerekir ki, ayrı belediyeler sorununda da diğer meselelerde olduğu gibi tarafların kendilerine göre son derece haklı yanları bulunmaktadır. Zaten bölgesel otonominin hem istikrarı sağlayan hem de istikrarı bozma potansiyeli bulunan bir unsur olduğu göz önüne alındığında, bölgesel otonominin bir bileşeni sayılabilecek olan ayrı belediyelere karşı tarafların farklı bakış açıları geliştirmesi son derece normaldir. Bu çerçevede kamusal alanın tamamıyla homojen olması gerektiğini savunan bütünleşmecilik yaklaşımının katı bir düşünce biçimine sahip olan Rum liderliğinden, âdemi merkezi bir yapı öngören ve böylelikle kamusal alanın bölünmesine sebep olabilecek ayrı belediyeleri kabul etmesinin beklenmesi oldukça iyimser bir temennidir. Çünkü Rumlara göre ayrı belediyeler, Ada üzerindeki

⁹⁴⁰ Dodd, *The History and Politics of the Cyprus Conflict*, 47. Dodd'un bahsettiği Türk Büyükelçisi Emin Dırvana'dır. Yazarın değindiği gibi gerçekten de Dırvana Denktaş başta olmak üzere keskin söylem ve eylemlere sahip olan Kıbrıslı Türklerle ciddi sorunlar yaşamış ve tepkilere rağmen ortaklık devletinin istikrara kavuşması için elinden geleni yapmıştır. Nitekim kriz ve gerginliğin artmaya başladığı 1962 yılında görevini daha sert ve Denktaş'a daha yakın olacak olan Mazhar Özkol'a bırakmıştır.

⁹⁴¹ Stavrınides, *The Cyprus Conflict: National Identity and Statehood*, 48–51.

⁹⁴² Polyviou, *Cyprus, Conflict and Negotiation, 1960-1980*, 26–28.

⁹⁴³ Yakinthou, *Consociationalism and Cyprus*, 61–63.

⁹⁴⁴ Tülümen, *Hayat Boyu Kıbrıs*, 35–36.

⁹⁴⁵ Serter, *Adım Adım Kıbrıs Cumhuriyeti (1960-1963)*, 80–102.

⁹⁴⁶ Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Cumhuriyet Yılları ve Ortaklığın Sonu (1960-1964)*, 223–52.

toprakların bir bölümünün Türklerin kontrolünde olması demekti ki bu durum süreç içerisinde ortaklık devletini mutlak bütünleştirme ve sonrasında enosis'e götürme hedefi olan Rumlar için gerçekten kabul edilemezdi. Dolayısıyla Kıbrıs'ı bir Yunan Adası olarak gören, bu bakış açısıyla ayrı belediyelerle taksimi özdeşleştiren ve bu çerçevede Ada'nın belirli bir bölgesinin Kıbrıslı Türklerin kontrolüne verilmesini devletin parçalanmasına indirgeyen Rumların, başından itibaren ayrı belediyelere karşı çıkması kaçınılmazdı. Nihayetinde Rumların bakış açısıyla ifade etmek gerekir ki, yıllarca enosis için verilen mücadele ayrı belediyelerin yasallaşması ile heba edilemezdi ve gerekirse bunun için ortaklık sona erdirilebilirdi. Nitekim kamuoyu baskısı ile birlikte zaten düşünce ve hedefi bu yönde olan Kıbrıs Rum liderliği ifade edilen olgu doğrultusunda hareket etmiş ve Kıbrıslı Türklerle olan ortaklığını ayrı belediyeler meselesini öne sürerek ortadan kaldırmıştır. En nihayetinde bu durumun yalnızca Kıbrıslı Rumlara özgü olmadığını, derinden bölünmüş bölgelerde bütünleşmecilik yaklaşımına sahip ve aynı zamanda doğal olarak çoğunluğu elinde bulunduran bütün etnik grupların bu yönde hareket etme olasılığının oldukça yüksek olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Kıbrıslı Rumların tutum ve hareketlerine karşı sayıca az olan ve bu nedenle müzakere sürecinin başından sonuna kadar uzlaşmacılık yaklaşımı çerçevesinde bir strateji sergileyen Kıbrıslı Türklerin, uzlaşmacılığın en önemli ilkelerinden birisi olan bölgesel otonomiye yani 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'ndeki karşılığı olan ayrı belediyeleri son noktaya kadar sahiplenmesi de kaçınılmazdı. Öyle ki anavatan olarak tanımladıkları bir ülkede yaşam süren etnik grupların, sahip olduğu gelenek, görenek ve kültürlerini devam ettirebilmesi için uzlaşmacılık yaklaşımı çerçevesinde otonomi içeren düzenlemeler talep etmesi muhakkaktır. Bu nedenle Kıbrıs'ı anavatan olarak belirlemiş Kıbrıslı Türklerin de en azından küçük bir alanda dahi olsa kendi cemaat işlerini görebilecekleri otonom bölgelere sahip bulunmayı arzulaması kadar doğal bir talep olamazdı. Bununla birlikte bölgesel otonominin çatışan etnik grupların milliyetçi taleplerini karşılamak için bir mekanizma görevi üstlendiğini ve özellikle sayıca az olan grupların güvenlik endişelerinin giderilmesi gibi önemli bir işlevi yerine getirdiğini hatırlatmakta fayda bulunmaktadır. Bu çerçevede Kıbrıslı Türklerin sınırları çizilmiş bir şekilde mutlak kontrolünde bulunan alanlara sahip olması, hem Kıbrıslı Türkler içerisindeki milliyetçi seslerin bir nebze de olsa kısılması hem de güvenlik ve beka bakımından Türkler için konfor alanları yaratılması anlamı taşımaktaydı. Bu nedenle Kıbrıslı Türklerin en baştan itibaren kültürel özelliklerini koruma refleksi ile birlikte güvenliğini sağlama arzusunun bir sonucu olarak talep ettiği ayrı belediyelere sıkı sıkıya sarılmasını ve bu meseleyi milli beka ile özdeşleştirmesini yadırgamanın doğru olmayacağı ifade edilmelidir.

Nihayetinde neredeyse tüm araştırmacılar tarafından 1960 ortaklığının sonunu getirdiği değerlendirilen ayrı belediyeler konusunda, her iki tarafın da kendine göre haklı yanları olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bununla birlikte haklı haksız ayrımı yapmadan farklı gelecek beklentilerine sahip iki farklı halkın, kendi milli hedefleri doğrultusunda özel önem atfettiği ayrı belediyeler meselesini gerçekten de bir uzlaşıyla çözmelerinin mümkün olmadığı belirtilmelidir. Çünkü aslında üniter bir devlet içerisinde otonomi içeren düzenlemeler, bütünleşmeci ve uzlaşmacıların kırmızı çizgileri olarak değerlendirilebilecek kadar ehemmiyete sahiptir. Nitekim bu nedenle Kıbrıs'taki iki halk ayrı belediyeler meselesinde hiçbir dönem herhangi bir uzlaşıya varamamıştır. Öyleyse 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'ndeki ayrı belediyeler konusunda iki taraftan birini suçlamanın bir anlamı bulunmadığını ifade etmek gerekir. Eğer bu mesele için bir suçlu aranacaksa tıpkı kamu hizmeti ve ordu meselelerindeki gibi fail farklı dil, din, kültür, geçmiş ve geleceğe sahip iki halkı bir ortaklığa zorlayan koşullar, unsurlar, devletler veya uluslararası örgütlerdir. Öyle ki ayrı belediyeler meselesiyle ciddileşen ve nihayetinde anayasanın Rumlar tarafından tek taraflı değiştirilmesi ile başlayan çatışmalarda hayatını kaybeden, evini barkını terk eden, sakatlanan, psikolojik olarak ağır travmalar yaşayan on binlerce kişinin varlığı göz önüne alındığında, bile bile iki halkı zorunlu bir birlikteliğe sürükleyenlerin suçunun hafife indirgenmemesi gerektiği değerlendirilmektedir. Bununla birlikte 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti örneğinden ders çıkarılmasının ve günümüzde iki farklı halkı federasyon modeliyle zorunlu bir ortaklığa sürüklemenin doğurabileceği sonuçların detaylı şekilde yeniden gözden geçirilmesinin önem arz ettiği kıymetlendirilmektedir.

3.3.4. Anayasa Değişiklik Teklifinin Analizi

1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin temel organlarındaki işlevsizlik ile birlikte anayasanın uygulanması bakımından bilhassa kamu hizmeti, ordu ve ayrı belediyeler konularında yaşanan sorunlar, oldukça zor şartlarda kurulmuş olan ortaklık devletindeki tansiyonu her geçen gün artırmaktaydı. Bununla birlikte Rum siyasi liderlerin kamuoyu nezdinde enosis çağrılarını yüksek sesle dileye getirmeye başlaması Kıbrıslı Türkler tarafından sert tepkiyle karşılanmakta ve bu durum Ada'daki gerilimi daha da şiddetlendirmekteydi. Yaşanan bu gergin süreç Makarios'un 04 Ocak 1962 tarihindeki OHEN Beyanatıyla nihayetinde geniş çaplı krize dönüşmüş ve bu kriz Rum liderliğince tek taraflı bir şekilde gerçekleştirilen anayasa değişikliğiyle doruk noktasına ulaşmıştı.⁹⁴⁷ En nihayetinde bilindiği üzere anayasa değişikliği

⁹⁴⁷ Makarios'un 04 Ocak 1962 tarihinde Lefkoşa'da OHEN (Ortodoks Hristiyan Rum Kızlar Derneği) derneğindeki toplantıda yapmış olduğu konuşma literatüre OHEN Beyanatı olarak girmiştir. Söz konusu konuşmada Makarios özetle, Zürih ve Londra Anlaşmalarının bir kenara bırakılarak Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasasının değiştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Resmi ağızdan ilk defa dile getirilen anayasa değişikliği teklifi özellikle Kıbrıs Türk kamuoyunu öfke ve tedirginliğe sürüklemiş, Türkiye'nin Ada'ya müdahale etmesi

teklifinden hemen sonra Ada'nın her tarafında Kıbrıslı Türklere yönelik şiddetli saldırılar başlamış ve ortak devlet tamamen Rumların kontrolüne geçmişti.

Rum liderin infial yaratan açıklamalarından anayasa değişikliği teklifine kadar geçen süre boyunca Ada'da yaşanan gelişmeleri içeren çok sayıda çalışma bulunduğundan, bu başlık altında anayasa değişikliği teklifinden önceki tarihsel sürece detaylı şekilde değinilmeyecektir.⁹⁴⁸ Ama yine de kısa bir özet olarak anayasa değişikliğine kadar yaşanan gelişmeleri Nihat Erim'in toparlamasından aktarmak faydalı olacaktır. Buna göre 16 Ağustos 1960 tarihinden 30 Kasım 1963 tarihi arasındaki gelişmeleri şu şekilde özetlemek mümkündür;

1. Kıbrıs İçişleri Bakanı Yorgacis ENOSİS'i övmüştür. (10 Şubat 1961)
2. Makarios Anayasaya aykırı olarak ve Türk milletvekillerinin Anayasa gereğince sahip oldukları yetkiyi hiç hesaba katmadan vergi toplanmasını emretmiştir. (Nisan 1961)
3. Makarios bazı Anayasa hükümlerinin değiştirilmesine çalışılacağı hakkında demeç vermiştir. (Ocak 1962)
4. Çalışma Bakanı Papadopoulos anlaşmalar aleyhine nutuk çekmiştir. (1 Nisan 1962)
5. Yunan Prensesi İren'in, Kıbrıs'ı ziyareti sırasında, Rum cemaati üyeleri Anlaşmalar ve Anayasa aleyhinde konuşmuşlardır. (Ekim 1962)
6. Makarios, Anayasa aleyhine Sunday Express gazetesine demeç vermiştir. (11 Şubat 1963)
7. Makarios, Trodos Dağlarındaki Aya Nikolea Kilisesi'nde anlaşmalara karşı konuşma yapmıştır. (27 Temmuz 1963).⁹⁴⁹

gerektiğine kadar varan açıklamalara sebep olmuş ve nihayetinde bu açıklamadan sonra kriz ve gerginlik hızlı bir şekilde artarak devam etmiştir. OHEN Beyanatının detaylı içeriğine ilişkin için bkz. Serter, *Adım Adım Kıbrıs Cumhuriyeti (1960-1963)*, 235–236. Ayrıca bkz. Sabahattin Egeli, *1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Nasıl Yıkıldı*, İstanbul: Kastaş Yayınevi, 1991, 24. Kıbrıs Türk basının Makarios'un tepkilerine vermiş olduğu örnek tepkiler için bkz. Bozkurt Gazetesi "Anavatanımızın Müdahalesi Lazımdır" Başlıklı Köşe Yazısı, 05 Ocak 1962; Nacak Gazetesi, 12 Ocak 1962. Bununla birlikte Makarios'un konuşmasından İngiltere'nin de oldukça tedirgin olduğu ve ABD'nin durumu yakından takip ettiği belirtilmelidir. Nitekim Londra Büyükelçiliğinden ABD Dışişleri Bakanlığına gönderilen 05 Ocak 1962 tarihli telgrafta, İngiliz hükümetinin, Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios'un Kıbrıs Anayasasının bazı hükümlerinde değişiklik isteyeceği yönündeki açıklamasından ciddi şekilde endişe duyduğu, Makarios'un bu yöndeki çabalarının yalnızca temel anlaşma açısından yasa dışı olmakla kalmayıp, aynı zamanda Kıbrıs'ta toplumsal şiddeti teşvik edici olabileceğinden korkulduğu belirtilmiştir. (FRUS), 1961-1963: Vol. XVI, 5 Ocak 1962 tarihli telgraf.

⁹⁴⁸ 04 Ocak 1962 - 30 Kasım 1963 döneminde Kıbrıs'ta yaşanan gelişmelere ilişkin yapılan bazı çalışmalar için Bkz. Yılmaz Ergürer, *Kıbrıs Cumhuriyeti Sorunsalı: Kuruluş ve Çözüm (1960-1963)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2023, 76–113; Ömer Alper Altunay, *Kıbrıs Cumhuriyetinin Çözülüşü (1963-1967)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020, 74–86; Halil Akman, "Kıbrıs Cumhuriyeti İlanından Johnson Mektubuna, Kıbrıs Sorunu (1960-1964)", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 1/22 (2012): 65–98, Erişim 05.03.2024; Alan James, *Keeping the Peace in the Cyprus Crisis of 1963-64*, London: Palgrave Macmillan, 2002.

⁹⁴⁹ Erim, *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, 177–178.

Nihayetinde yukarıda özetlenen gelişmelerin ardından 30 Kasım 1963 tarihinde Makarios, Kıbrıs Anayasasının tadili hakkında Kıbrıs Türk lideri Dr. Fazıl Küçük ile birlikte garantör devletlere iletmek üzere bir muhtıra yayınlamıştır. Bahse konu muhtıranın tamamı T.C. Dışişleri Bakanlığının 06 Ocak 1964 tarihli kitapçığından elde edilmiştir. Bu noktada muhtıranın giriş bölümünden bazı önemli kısımlar ile muhtıra içerisinde yer alan 13 maddelik anayasa değişiklik teklifinin başlıklarını aktarmak faydalı olacaktır. Buna göre Makarios'un muhtırası sadeleştirilmiş bir biçimde aşağıda özetlenmiştir.⁹⁵⁰

“Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası, hâlihazır şekliyle devletin kolaylıkla idaresi bakımından güçlükler yaratmakta, ülkenin kalkınma ve gelişmesini engellemektedir. Anayasa, milletlerarası kabule mazhar demokratik prensiplerle çelişkili birçok nevi şahsına münhasır hükmü içerisinde barındırdığı gibi, Kıbrıslı Rumlar ve Türkler arasında da çatışma sebepleri yaratmaktadır.

... Zürih ve Londra Anlaşmalarına istinaden Anayasanın yürürlüğe girişini takip eden üç yıllık tecrübe, devletin kolay bir şekilde işlemlerini ve gelişmesini engelleyen bu hükümlerin hiç olmazsa bir kısmının yeniden gözden geçirilmesi ihtiyacını ortaya koymuştur.

... Belirli bazı Anayasa hükümlerinin ortaya çıkardığı güçlüklerin neticelerinden biri, Kıbrıslı Rum ve Türkleri bir anlayışa ve dostluk ruhu içinde bir işbirliği yapmaktan alıkoymak, aralarındaki münasebeti baltalamak ve gitgide daha çok yaklaşımları yerine, bir bütün olarak Kıbrıs halkının huzur ve saadeti aleyhine birbirlerinden daha da uzaklaşmalarına sebebiyet vermek olmuştur.

... Devletin kolaylıkla işlemesi ve gelişmesi bakımından mevcut engellerin hiç olmazsa bir kısmının kaldırılarak bazı güçlüklerin halledilmesi gerekmektedir.

Bu hedefi göz önünde tutarak, derhal tatbikini teklif ettiğim acil tedbirleri ana hatlarıyla aşağıda belirtmekteyim:

- 1. Cumhurbaşkanının ve Başkan Yardımcısının veto hakkının kaldırılması.*
- 2. Cumhurbaşkanının geçici yokluğu veya görevlerini ifa edemeyecek durumda olması halinde kendisine Cumhurbaşkanı Yardımcısının vekâlet etmesi.*
- 3. Temsilciler Meclisinin Rum Başkanı ile Türk Başkan Yardımcısının, halen olduğu gibi, Başkanın Meclisin Rum üyeleri, Başkan Yardımcısının ise Türk üyeleri tarafından seçilmesi şeklinde değil, bütün Meclis tarafından seçilmesi.*

⁹⁵⁰ T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Kıbrıs Anlaşmaları ve Son Gelişmeler*, Ankara, 1964.

4. *Temsilciler Meclisi Başkanının geçici yokluğu veya görevlerini ifa edemeyecek durumda olması halinde kendisine Temsilciler Meclisi Başkanı Yardımcısının vekâlet etmesi.*
5. *Temsilciler Meclisi tarafından bazı kanunların kabulü için ayrı çoğunluklar öngören Anayasa hükümlerinin ilgası.*
6. *Birleşik belediyelerin kurulması.*
7. *Adaletin tatbikinin birleştirilmesi.*
8. *Emniyet kuvvetlerinin polis ve jandarma olarak ayrımının lağvedilmesi.*
9. *Emniyet kuvvetlerinin ve savunma kuvvetlerinin adedi kuvvetlerinin bir kanun ile tespit edilmesi.*
10. *Kıbrıslı Rum ve Türklerin kamu hizmetlerine iştirak nispeti ve Kıbrıs Cumhuriyeti kuvvetlerinin terkinin Kıbrıslı Rum ve Türklerin nüfusları nispetinde tadil edilmesi.*
11. *Kamu Hizmetleri Komisyonundaki üye sayısının 10'dan 5'e indirilmesi.*
12. *Kamu Hizmeti Komisyonunun bütün kararlarının basit çoğunlukla alınması.*
13. *Rum Cemaat Meclisinin ilga edilmesi."*

Anayasa değişiklik teklifinin ilk maddesi olan Cumhurbaşkanı ve Başkan Yardımcısı'nın veto hakkının kaldırılmasına ilişkin olarak Makarios sunmuş olduğu gerekçede, yürütmenin yetkisi dâhilinde olan veto hakkının yürütme ve yasama organları arasında çatışmaya yol açtığını, veto yetkisinin yalnızca Bakanlar Kurulu veya Temsilciler Meclisinin, dış siyaset, savunma veya güvenlik meseleleri ile ilgili kararlarının gerçekleşmesini engelleme hakkı verdiğini ve veto hakkının bir değil, Cumhurbaşkanı ve Başkan Yardımcısının şahıslarında iki kişiye mevdu oluşunun bir çıkmaz yarattığını öne sürmektedir.⁹⁵¹ Gerekçeden açıkça anlaşılacağı üzere Rum tarafı, Cumhurbaşkanı Yardımcısı'na verilen önemli bir yetki olan veto hakkını kaldırarak Rum çoğunluğu altında bulunan Bakanlar Kurulu ve Temsilciler Meclisi'nden istediği kararları çıkartmak ve böylelikle aslında devleti bir ortaklıkla değil yalnız başına yönetmek istemekteydi.

Temsilciler Meclisinin Rum Başkanı ile Türk Başkan Yardımcısı'nın bütün Meclis tarafından seçilmesi teklifi için Makarios, Meclisin tüm üyelerine başkanlık eden Temsilciler Meclisi Başkanı'nın Meclisin sadece bir kısmı ile değil, bir bütün olarak tamamı ile ilgili bir sorumluluk taşıdığını, dolayısıyla bütün Meclis tarafından seçilmesi gerektiğini açıklamaktadır.⁹⁵² Erim'e

⁹⁵¹ T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Kıbrıs Anlaşmaları ve Son Gelişmeler*, 37–38.

⁹⁵² T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Kıbrıs Anlaşmaları ve Son Gelişmeler*, 39.

göre bu değişiklikteki maksat, Temsilciler Meclisi Başkan Yardımcısı'nın seçimine Rum temsilcilerin katılması ve böylelikle kendilerine yakın bir Türk Yardımcı'yı seçmektir. Erim ayrıca, her ne kadar Rum Başkan'ın seçilmesine Türk temsilcilerin katılması bu değişikliğin içindeyse de, Rumların sayısı her zaman kendi istediklerini başkan seçtirmeye yeterli olduğundan, Türklerin bu seçime katılmasının bir anlam taşımadığını not etmektedir.⁹⁵³ Erim'in değerlendirmesinden anlaşılacağı üzere bu değişiklik teklifinin ana gayesi, önemli bir güç paylaşımı düzenlemesi içeren Temsilciler Meclisindeki seçim uygulamasını değiştirerek Meclisi tamamıyla Rum çoğunluğun boyunduruğu altına almak ve tamamıyla bütünleştirmekti. Bir diğer değişiklik maddesi olan Temsilciler Meclisi tarafından bazı kanunların kabulü için ayrı çoğunluklar öngören Anayasa hükümlerinin ilgası için gerekçe, bu maddelerin demokrasi ilkelerine aykırı olduğu şeklindedir. Buna göre Makarios, vergi mükellefiyeti doğuran kanunlar ve belediyelerle ilgili kanunlar ile seçim kanununda yapılacak değişikliklere ilişkin bir kanunun, Bakanlar Kurulunda oy birliği ile veya Temsilciler Meclisinde oy çokluğuyla kabul edilse bile Türk ve Yunan temsilcilerinin ayrı ayrı çoğunluğunu sağlayamazsa reddedilmiş sayılacağını ve nihayetinde bu durumun demokratik ilkelere uygun olmadığını iddia etmektedir.⁹⁵⁴ Hâlbuki Anayasanın bu maddesi, bölümsel otonomi ilkesi kapsamında ayrı cemaatleri ilgilendiren en önemli konularda sayıca az olan Kıbrıslı Türkler için otonominin korunması bağlamında bir sigorta ve güvence vermek maksadıyla hüküm altına alınmıştı. Rum tarafı bu maddeyi kaldırarak aslında 35 Rum ve 15 Türk'ün yer aldığı Temsilciler Meclisinde cemaat işlerine giren konular dâhil olmak üzere tüm konularda istediği kanunları yapmayı amaçlamaktaydı.

Birleşik belediyeler kurma konusunda Rumlar, cemaat ölçülerine dayanan ayrı belediyeler kurma ve coğrafi bölgeleri tayin etme konusunda bir yol bulmanın imkânsız olduğunu belirtmektedir. Çünkü Makarios'un iddiasına göre Kıbrıslı Rum ve Türkler şimdiye kadar ayrı bölgelerde yaşamayı düşünmemiş ve hiç yaşamamıştı.⁹⁵⁵ Fakat Makarios'un bu iddiasının doğru olmadığı gibi bölgesel otonominin en önemli uygulaması olan ayrı belediyeler düzenlemesinin tıpkı veto hakkı gibi Kıbrıslı Türklere bir güvence olarak hak tanındığını belirtmek gerekmektedir. Nitekim Erim, beş büyük belediyenin ayrılmasının bu şehirlerin Türk nüfusunu koruma maksatlı olduğunu belirtmekte ve eğer Makarios bu konuda samimi olsaydı ayrı belediyeler yerine farklı güvenceler önermesi gerektiğini not etmektedir.⁹⁵⁶

⁹⁵³ Erim, *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, 195.

⁹⁵⁴ T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Kıbrıs Anlaşmaları ve Son Gelişmeler*, 40–42.

⁹⁵⁵ T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Kıbrıs Anlaşmaları ve Son Gelişmeler*, 42–44.

⁹⁵⁶ Erim, *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, 197.

Makarios Anayasanın, bütün hukuk ve ceza davalarında bir Rum'un Rum hâkim, bir Türk'ün Türk hâkim tarafından yargılanmasını, bununla birlikte hem Türkleri hem de Rumları ilgilendiren davaların karma mahkemeler tarafından yürütülmesini deruhte ettiğini fakat bu durumun adaletin uygulanmasını cemaatler kıstasına göre ayırdığını ifade etmekte ve adaletin birleştirilmesini bu gerekçe ile teklif etmekteydi.⁹⁵⁷ Fakat Sarıca, Teziç ve Eskiuyurt, Makarios'un bu teklifinin Anayasanın öngördüğü ve üzerinde oturduğu ikili cemaat anlayışı ilkesine ters düştüğü gibi, yargı faaliyetlerinde de tarafsızlık ilkesini dolaylı bir biçimde ortadan kaldırmayı amaçladığını belirtmektedir.⁹⁵⁸ Nitekim yazarlar tarafından belirtildiği gibi yargının birleştirilmesi gerçekten de bütünleşmeci yaklaşım kapsamında kamusal alanın bir unsuru olan yargının tamamıyla bütünleştirilmesi anlamına gelmekteydi ve bu durum Kıbrıslı Türklerin cemaatsel haklarının azaltılması demektir.

Emniyet kuvvetlerinin polis ve jandarma olarak ayrımının lağvı konusunda Rum tarafının gerekçesi, bu ayrımın tamamen lüzumsuz olduğuyla sınırlıydı. Ancak Anayasanın 131. maddesinin ikinci paragrafı ordu, polis ve jandarmadan birisinin kumandanının Türk olacağını ve kumandan hangi cemaate mensup ise kumandan yardımcısının öteki cemaatten olmasını öngörüyordu. Bu kapsamda teklifin yapıldığı tarihlerde polis teşkilatının başında bir Türk bulunduğu göz önüne alındığında, Rumların bu teklifle amacı açıkça ortaya çıkmaktaydı. Öyle ki birleşmenin gerçekleşmesi halinde başkanlık makamı Rumlara geçecekti ve ortak devletin güvenlik unsurlarının en üst makamında hiç Kıbrıslı Türk bulunmayacaktı.⁹⁵⁹

Anayasa değişiklik tekliflerinden kamusal alanın bütünleştirilmesi bağlamında en önemli tekliflerden biri sayılabilecek kamu hizmetlerine iştirak oranı ve Kıbrıs Cumhuriyeti Kuvvetlerinin terkbinin Kıbrıslı Rum ve Türklerin nüfusları oranında tadil edilmesine ilişkin gerekçe olarak Makarios, kamu hizmetlerindeki mevkilerin bir cemaat, dini grup veya etnik gruplara tahsis edilmesinin milletlerarası insan hakları prensiplerine aykırı olduğunu öne sürmektedir. Gerekçelere ilişkin Rum lider ayrıca, kamu hizmetindeki oranların nüfusa oranla olması gerektiğini, Anayasada belirtilen 70/30 oranının uygulanmasının devlet için ciddi bir mesele oluşturduğunu, tayin ve terfilerde adaletsizlik yarattığını, makamlar için zaten ehliyetli Türk bulunamadığını, kamu işlerinin yürütülmesi bakımından Rum memurların yeterli sayıda kamuda yer alması gerektiğini belirtmekte ve bu hususların ordu konusunda da aynen geçerli olduğunu not etmektedir.⁹⁶⁰ Makarios bu teklifiyle açık bir şekilde Kıbrıslı Türklerin kamusal alandaki görünürlüğü ile birlikte etkisini nüfus oranıyla sınırlamak ve böylelikle Rum

⁹⁵⁷ T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Kıbrıs Anlaşmaları ve Son Gelişmeler*, 44–45.

⁹⁵⁸ Sarıca, Teziç, Eskiuyurt, *Kıbrıs Sorunu*, 42.

⁹⁵⁹ Sarıca, Teziç, Eskiuyurt, *Kıbrıs Sorunu*, 42.

⁹⁶⁰ T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Kıbrıs Anlaşmaları ve Son Gelişmeler*, 47–50.

çoğunluğun yönetimdeki etkisini daha da artırmak istemekteydi. Bu maddenin bütünleşmeci yaklaşımın en somut örneklerinden birisi olarak kayıt altına alınması gerektiği ayrıca not edilmelidir.

Makarios'un son değişiklik teklifi olan Rum Cemaat Meclisinin ilga edilmesi hususundaki gerekçe ise Anayasada yer alan bu hükmün “azınlığın” korunmakta olan bir hakkı olarak kabul edilmesi gereken din, eğitim, kültür ve cemaatlere özgü meselelere Cumhuriyetin müdahale etmemesi kavramından ileri geldiği ve dolayısıyla çoğunluktaki Rumların Cemaat Meclisine ihtiyaç duymadığı üzerine yoğunlaşmaktadır.⁹⁶¹ Erim'e göre bu öneri garip görünmekle birlikte şaşırtıcı değildir. Çünkü Erim, bir Türk Cemaat Meclisi yanında, bir de Rum Cemaat Meclisinin bulunduğunu, devletin Türk ve Rum cemaatlerinin eşit hakları üzerine dayandığını gösteren işaretlerden biri olduğunu belirtmektedir. Bu kapsamda Erim, Kıbrıslı Rumların niyetleri arasında Kıbrıs'ı üniter, tekil, tekçi bir devlet haline götürme fikri olduğunu, Rum Cemaat Meclisi ortadan kaldırılarak devletteki Rum egemenliğinin pekiştirileceğini, Temsilciler Meclisinde Türklerin ayrı oy verme olanağını da kaldırdıktan sonra, Rum Cemaat Meclisine ihtiyaç kalmayacağını not etmektedir. Ayrıca Erim'e göre Rum Cemaat Meclisinin kaldırılıp yalnız Türk Cemaat Meclisinin bırakılmasıyla Rumlar, Türklerin sözde bir “azınlık” olduğunu ve azınlıklara kendi cemaat işlerini görsünler diye bir cemaat meclisi tanındığını dile getirecekti.⁹⁶²

Görüleceği üzere Makarios'un 13 maddelik anayasa değişiklik teklifi, bu çalışmanın başından itibaren aktarmış olduğu analiz ve değerlendirmeleri çok açık bir şekilde onaylamaktadır. Öyle ki ortak devlet kurulduktan sonra kamusal alanının bütünleştirilmesi için anayasanın uygulanmaması yöntemini seçen Rum tarafı, nihayetinde gerçek düşünce ve amaçlarını 30 Kasım 1963 tarihinde gözler önüne sermiş ve doğrudan uzlaşmacılık yaklaşımının temel ilkeleri olan güç paylaşımı, veto hakkı, otonomi ve orantısallık unsurlarını ilga ederek veya etkisini azaltarak devleti bütünleşik bir yapıya dönüştürmek için adım atmıştır. Dolayısıyla bahse konu anayasa değişiklik teklifi, Rumların uzlaşmacılık yaklaşımı çerçevesinde kurulan 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'ni hiç benimsemediğini ve en başından beri katı bir bütünleşmecilik savunucusu olduğunu açıkça göstermekte ve böylelikle konu hakkında herhangi bir tartışmaya yer bırakmamaktadır. Bununla birlikte Makarios'un anayasa değişiklik teklifinin yalnızca Kıbrıs meselesi bağlamında değil aynı zamanda bütünleşmecilik ve uzlaşmacılık yaklaşımları çerçevesinde incelenen bütün örnekler için kayda değer olduğu not edilmelidir.

⁹⁶¹ T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Kıbrıs Anlaşmaları ve Son Gelişmeler*, 51.

⁹⁶² Erim, *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, 199.

Nihayetinde Makarios'un anayasa değişiklik teklifinin gerekçeleri ve bu gerekçelerin arka planındaki gerçek amaç ve gayelerin irdelenmesinden anlaşılacağı üzere Rum tarafı, uzlaşmacı unsurlarla kurulmuş olan 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bu özelliğini ortadan kaldırarak yerine, kamusal alanda Kıbrıslı Türklerin görünürlüğü'nün en aza indiğı, güç paylaşımının yalnızca çok kısıtlı alanlarda kaldığı, veto hakkının bulunmadığı, ayrı belediyelerin birleştirilmesi ile otonomi ilkesinin bertaraf edildiğı ve sonuçta sözde ortaklık ama özde tamamen kendi kontrolünde olan bir devlet getirmek istemiştir. Fakat Türk hükümeti Makarios'un muhtırasına karşı 16 Aralık 1963 tarihinde gönderdiği cevabi muhtırada anayasa değişiklik teklifinin kabul edilmediğini gerekçeleri ile birlikte bildirmiş ve böylelikle Makarios'un anayasa değişiklik teklifi tek taraflı bir anayasa darbesi hüviyeti kazanmıştır.⁹⁶³ Bundan sonra bilindiğı üzere Türkiye tarafından gönderilen cevabi muhtıraya yanıt olarak Kıbrıslı Rumlar Ada'nın her tarafındaki Türklere saldırmaya başlamış ve devletin tüm organlarından Kıbrıslı Türkleri zorla atmıştır. Böylelikle anayasa değişiklik teklifi ile devletin bütünleşik hale getirilmesini sağlayamayan Rum tarafı bu hedefini baskı ve zoraki güç yoluyla gerçekleştirmeye çalışmış ve bütünleşmeciliğin ötesinde asimilasyona yönelen bir eğilimle sonunda ortak devletin tamamını gasp etmiştir. Nihayetinde çoğu kimse tarafından ilk defa 30 Aralık 1963 tarafından çizildiğı bilinen fakat aslında daha önceden oluşturulmuş olan Lefkoşa'daki Mason-Dixon Hattı'nın haritaya işlenmesi ile ortaya çıkan Yeşil Hat, 1571 yılından itibaren düşünsel olarak beliren, 1956 yılından itibaren ise fiziksel olarak derinleşen iki halk arasındaki bölünmüşlüğü'nün en önemli simgesi halini almıştır.⁹⁶⁴ 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin gaspı ise ne yazık ki 4 Mart 1964 tarihli ve 186 sayılı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararı ile uluslararası toplum tarafından resmileştirilmiştir.

Bu tarihten sonra yaşanan gelişmeler, müdahaleler, girişimler, müzakereler, planlar, referandumlar veya farklı çözüm görüşmelerinin hiçbirisi hiçbir suretle kalıcı olarak oluşan bölünmüşlüğü ortadan kaldırmaya yetmemiş, tam tersine günden güne iki halk arasındaki bölünmüşlük giderek daha da derin bir hal almıştır. Bu çerçevede son olarak, küçük bir ada üzerinde yaşayan fakat dinleri, dilleri, kültürleri, ortak mitleri ve ortak gelecekleri arasında büyük farklılıklar olan Kıbrıslı Türkleri ve Kıbrıslı Rumları sosyolojik olarak anlamadan, bu iki etnik grubun iki ayrı millete tabi olduğunu kabul etmeden, 1960 ortaklık devletinden ders çıkarıp bir ortaklıkçılık metodu olan federasyon modelini cesur bir şekilde kenara bırakmadan ve bu çerçevede kalıpların dışında düşünüp yeni çözüm modelleri geliştirmeden, tarihi süreç içerisinde oluşmuş olan Kıbrıs'taki derinden bölünmüşlüğü çözmek için uğraşmanın hiçbir

⁹⁶³ Cevabi muhtıranın tamamı için bkz. T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Kıbrıs Anlaşmaları ve Son Gelişmeler*, 53–55.

⁹⁶⁴ Peter Young tarafından çizilen orijinal harita Ek-4'te sunulmuştur.

faydası olmayacağı, tam aksine sahadaki gerçeklere uygun atılmayan her adımın iki halk arasındaki bölünmüşlüğü daha da derinleştireceği ifade edilmelidir.

SONUÇ

Derinden bölünmüş bir bölge olan Kıbrıs'taki bölünmüşlüğü temel nedenlerini 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti örneği üzerinden irdeleyen bu çalışmada, ilk olarak Ada'da yaşanan etnik çatışmanın yönetilmesi için hangi eğilimin ortaya konması gerektiği incelenmiştir. Bu çerçevede etnik grupların çatışmasına ilişkin iki temel eğilim olan primordiyalizm ve inşacılık yaklaşımları tetkik edilmiş ve neticede etnik kökenlerin değişmeyerek sabit kaldığını, bu nedenle dil, din, etnisite gibi objektif unsurların etnik grupların geleceğini şekillendirdiğini vurgulayan primordiyalizmin, Kıbrıslı Türklerle Kıbrıslı Rumlar arasında yaşanan çatışmanın incelenmesi için en doğru eğilim olduğu ortaya konmuştur. Bu kapsamda objektif unsurlar tarafından şekillenmiş iki etnik grup barındıran Kıbrıs'ta, Türklerin ve Rumların ayrı ayrı ulusal hedefleri doğrultusunda vermiş olduğu mücadelenin küçümsenmesi veya göz ardı edilmesi neticesinde çatışmanın şiddetinin arttığı görülmüştür. Bu nedenle etnik üyelik, dini bağlılık, dilsel kimlik gibi primordiyal yaklaşımın temel ilkelerine sahip iki halkın bulunduğu Ada'daki çatışmayı, kimliklerin süreç içerisinde değiştiğini savunan inşacılık yaklaşımı ile incelemenin ve bu yaklaşım etrafında çözümler üretmenin gerçeklikten uzak, faydasız ve daha da ötesi oldukça acı sonuçlar doğuran bir yönelim olacağı ifade edilmelidir.

Çalışmada incelenen bir diğer konu, çatışma yönetimi disiplini kapsamında Kıbrıs meselesinin hangi kavramla ele alınmasının daha doğru olduğu hususu olmuştur. Buna göre Filistin, Kosova, Lübnan ve Kuzey İrlanda gibi örneklerle birlikte Kıbrıs'taki çatışmanın, derinden bölünmüş toplumlar kavramı ile ele alındığı, fakat etnik, dinsel, mezhepsel ya da dilsel hatlarda bölünmüş olan bu örneklerde tek bir toplum değil çoğunlukla birden fazla halk bulunduğu, dolayısıyla etnik çatışma yaşanan ve farklı dil, din, etnisite ve kültüre sahip iki veya daha fazla halkın bulunduğu coğrafyalar için derinden bölünmüş bölgeler kavramının kullanılmasının daha doğru olacağı değerlendirilmiştir. Bu kapsamda topluluk, toplum ve halk kavramları da incelenmiş, topluluk (community) ve toplum (society) kavramlarının Anglosakson literatürdeki anlamlarıyla Türkçedeki karşılığının uyuşmadığı, bu nedenle “community” kavramının Türkçeye cemaat veya halk olarak çevrilmesinin, daha da önemlisi Kıbrıs'taki çatışmanın ana aktörleri olan ve ayrı ayrı kendi kaderini tayin hakkına sahip Kıbrıslı Türklerin ve Kıbrıslı Rumların “society” (toplum) olarak değil Filistin meselesinde olduğu gibi “people” (halk) kavramı ile tanımlanmasının hem kavramsal hem de hukuksal olarak daha doğru olduğu bütün boyutlarıyla ortaya konmuştur.

Kıbrıs'taki derinden bölünmüşlüğü kavramsal olarak analiz edilebilmesi için çatışma yönetimindeki temel yaklaşımlara ilişkin farklı tartışma eksenleri geniş bir şekilde incelenmiş ve 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti için en doğru kavramsal zeminin bütünleşmecilik ve uzlaşmacılık

yaklaşımları çerçevesindeki tartışma eksenini olduğu belirlenmiştir. Bu kapsamda her iki yaklaşımın da ortaklık oluşturmaya hedefleyen anayasal tasarımlar için teorik bir başvuru kılavuzu olduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda yapılan inceleme neticesinde bütünleşmecilik yaklaşımını, özel alandaki farklılıkları kabul etmekle beraber kamusal alanın homojen şekilde tasarlanması gerektiğini savunan ve genellikle bir ülke üzerinde çoğunluk olan etnik grupların benimsediği, uzlaşmacılık yaklaşımını ise siyasi sistemin tüm alanlarında farklılıkların kabul edilmesi gerektiğini destekleyen ve sayıca az olup güvenlik ihtiyacı duyan etnik grupların zorunlu olarak seçtiği sonucuna varılmıştır. Bununla birlikte bölünmüş bölgelerde barış ve istikrarın sağlanması için özellikle Kuzey İrlanda'daki başarısı nedeniyle en çok başvurulan çözüm modeli olan ortaklıkçılık metodunun aslında bir uzlaşmacılık yaklaşımı olduğu, merkezilik metodunun da uzlaşmacılık kapsamında yer alması gerektiği ve ayrıca bütünleşmecilik yaklaşımının asimilasyondan ayrıldığı ortaya konmuştur. Bahse konu kavramsal bilgiler ışığında yapılan değerlendirmede ise Kıbrıslı Rumların bütünleşmecilik yaklaşımının asimilasyona yakın ucunda, Kıbrıslı Türklerin ise uzlaşmacılığın taksime yakın noktasında olduğu ve nihayetinde her iki grubun da bir ortaklık için olması gereken uzlaşma ve iş birliği bağlamında birbirlerinden oldukça uzak noktalarda bulunduğu görülmüştür.

1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin oluştuğu şart ve koşulları daha iyi anlayabilmek ve aynı zamanda günümüzdeki Kıbrıs meselesinin neden çözülemez olduğunu kavrayabilmek maksadıyla Kıbrıs'taki derinden bölünmüşlüğü oluşturduğu koşullar detaylıca irdelenmiştir. Bu çerçevede primordiyalist bir bakış açısıyla Ada üzerinde yaşayan iki etnik grubun kimlik inşa süreci incelenmiş ve Kıbrıslı Türklerle Kıbrıslı Rumların etnisite, dil, din ve milliyetçilik yönünden tamamen farklı iki millete tabi olduğu sonucuna varılmıştır. Bununla birlikte Osmanlı döneminde uygulanan millet sisteminin bir sonucu olarak Kıbrıslı Türklerle Kıbrıslı Rumların her geçen gün birbirlerinden daha da uzaklaştığı, Osmanlı yönetiminden sonra Kıbrıs'ı idare eden İngiliz hükümetinin iki etnik grubu anayasal olarak iki farklı cepheye konumlandığı ve nihayetinde hem Osmanlı hem de İngiliz dönemi uygulamaları sonrasında Ada'daki iki cemaatin kaçınılmaz bir sonuç olarak farklı gelecek arzuları geliştirdiği tespit edilmiştir. En nihayetinde 1960 yılına gelindiğinde aslında Ada'da tarihi boyunca hiçbir zaman bütünleşmemiş, tam tersine süreç içerisinde birbirinden tamamen uzaklaşmış farklı etnisite, din, dil, geçmişe sahip, ayrı milletlere tabi iki farklı halk oluştuğu ve bu iki halk arasında derinden bölünmenin çoktan gerçekleşmiş olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmanın temel bulguları son bölümde detaylı bir şekilde ortaya çıkarılmıştır. Buna göre Britanya Krallığının Ada'dan çekilmesi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan yeni dünya düzeni ve bu düzenin kaçınılmaz bir sonucu olan sömürge imparatorluklarının dekolonizasyon

sürecine girmesi ile ilişkilendirilmiş, bununla birlikte önemli bir ayrıntı olarak Kıbrıslı Rumların İngiltere hükümetine karşı başlatmış olduğu tedhiş eylemlerinin anti-sömürgeci bir hareket olmadığı, tam tersine Kıbrıslı Türklerin kendi kaderini tayin hakkını göz ardı eden bu girişimlerin, anti-empyralist bir eylem olarak sunulmasının oldukça yanlış olduğu ortaya konmuştur. Aynı zamanda Batı, Doğu ve Bağlantısızlar bloklarına değinilerek 20. yüzyılın ikinci yarısında çözülmeye çalışılan Kıbrıs meselesinin uluslararası gelişmelerden bağımsız olmadığı, özellikle Sovyet tehdidinin Türkiye ve Yunanistan'ı Kıbrıs konusu özelinde yakınlaştırmak zorunda bıraktığı ve bunun bir neticesi olarak anavatanların 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasında oldukça önemli rol oynadığı, daha da ötesi başrol oyuncusu olarak ortaklık devletini tamamıyla kendi bakış açıları doğrultusunda tasarladıkları değerlendirilmiştir.

Çalışmada 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'ne giden sürecin en önemli dönüm noktasının, BM Genel Kurulunun 5 Aralık 1958 tarihli ve 1287 sayılı Kararı olduğu vurgulanmıştır. Bu kapsamda BM Kararının, özellikle Yunan tarafını zorunlu bir şekilde Türk tarafı ile çözüm yolu bulmaya iterek Kıbrıs meselesine ilişkin gerçekleştirilen çeşitli görüşmelerin somut adımlara dönüşmesini ve böylelikle 1960 ortaklık devletinin kuruluş müzakerelerine geçilmesini sağladığı tetkik edilmiştir. Bu noktada BM Kararının etkisini vurgulamanın oldukça önemli olduğu düşünülmektedir. Öyle ki günümüzde tükenmiş olan çözüm modelleri yerine farklı bakış açılarının taraflara kabul ettirilebilmesi için uluslararası toplumun en önemli sözcüsü olan Birleşmiş Milletlerin bu yönde ortaya koyacağı bir iradenin, tıpkı 1287 sayılı kararda olduğu gibi taraflar üzerinde oldukça büyük etki yaratacağı değerlendirilmektedir. Daha açık bir ifadeyle 1968 yılından itibaren devam eden ve başarısızlığı açıkça kanıtlanmış federasyon tezinin bir kenara bırakılması ve yerine daha farklı çözüm modelleri geliştirilerek ilgili tarafa kabul ettirilmesinde Birleşmiş Milletlerin alacağı kararın oldukça etkili olacağı belirtilmelidir. Dolayısıyla uluslararası toplumun 1287 sayılı kararın yarattığı etkiyi gözden kaçırmaması ve Kıbrıs meselesinin çözümü için bu karardan feyz alması son derece önemlidir.

Çalışmanın kavramsal temelini teşkil eden bütünleşmecilik ve uzlaşmacılık yaklaşımları çerçevesinde 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin incelenmesine Paris görüşmeleri ile başlanmıştır. Çünkü Paris toplantıları, tarafların taksim ve enosis tezlerini bir kenara bırakarak uzlaşma için ortak zeminde buluştukları ilk görüşmeler olarak kayda geçmiştir. Ortak zeminin olduğu bu ilk görüşmelerde Yunan tarafının ayrı belediyeleri ve ayrı cemaat meclislerini kabul etmediği, Kıbrıslı Türklerin kamuya katılımını nüfusları oranıyla sınırlandırmaya çalıştığı, veto hakkını oldukça kısıtlı alanlarda kabul ettiği ve çoğunluk anlayışla üniter bir devleti tahayyül ettiği anlaşılmış ve böylelikle ortaklık devleti için ilk adım atıldığı başlangıç müzakerelerinde

Yunan diplomatların bütünleşmecilik yaklaşımının en katı haliyle masaya oturduğu ortaya konmuştur. Yunan tarafının stratejilerine karşı Türk diplomatların, uzlaşmacılığın en temel ilkeleri olan güç paylaşımı, veto hakkı, orantısallık ve otonomi prensiplerini çeşitli talep ve isteklerle sağlamaya çalıştığı ve bu talepleri sayıca az olan Kıbrıslı Türklerin güvenlik ve bekası ile ilişkilendirdiği görülmüştür. Nihayetinde Paris görüşmelerindeki müzakerelerin irdelenmesi sonucunda Yunan tarafının müzakerelere bütünleşmecilik yaklaşımının asimilasyona yakın ucunda, Türk tarafının ise bunun tam karşısında uzlaşmacılığın taksime en yakın ucunda başladığı ve ilk müzakereler olmasına rağmen taraflar arasında oldukça uzun bir mesafe bulunduğu değerlendirilmiştir.

Paris görüşmelerinden sonra incelenen Zürih ve Londra Anlaşmaları sürecinde tarafların pozisyonlarında değişiklik olup olmadığı mercek altına alınmış ve neticede her iki tarafın da bütünleşmecilik ve uzlaşmacılık yaklaşımlarından feragat etmediği tetkik edilmiştir. Bununla birlikte özellikle Yunan tarafının güç paylaşımı, veto hakkı ve orantısallık konularında esnemiş olduğu, Kıbrıslı Türklere yönelik olarak kamusal alandaki görünürlüklerinin artması hususunda sınırlandırdıkları alanı genişlettiği, bölümsel otonominin bir tekabülü olan cemaat meclislerini kabul ettiği, oluşturulacak statünün Türkiye, Yunanistan ve İngiltere tarafından garanti altına alınmasını onayladığı fakat bunlara karşı bölgesel otonomi anlamına gelen ayrı belediyeleri kabul etmediği, Bakanlar Kurulu'nda çoğunluk oyu ile karar alınmasını elde etmeyi başardığı ve aynı zamanda müzakereler boyunca kırmızı çizgisi olan Ada'da Türk üssü bulunmaması hususunu Türk tarafına kabul ettirdiği anlaşılmıştır. Aynı zamanda Türk tarafının da Zürih ve Londra Anlaşmaları müzakerelerinde bazı konularda esnemiş olduğu fakat yine de Yunan tarafına nazaran başlangıç pozisyonundan çok uzaklaşmadığı ve neticede başından itibaren sürdürmüş olduğu uzlaşmacılık yaklaşımı çerçevesindeki müzakerelerden istediği sonucu elde ettiği ortaya çıkarılmıştır.

Çalışmada irdelenen ve literatüre katkı sağlayacak önemli konulardan birisi anayasanın hazırlanma sürecinde tarafların yaklaşımları olmuştur. Zürih ve Londra Anlaşmalarında birçok konu detaylıca belirlenmesine rağmen 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası hazırlanma aşamasında uzlaşılan neredeyse tüm konularda anlaşmazlıklar çıktığı görülmüştür. Özellikle Rum lider Makarios'un Londra Anlaşması öncesinde ayak dirediği yürütmenin paylaşılması, ayrı belediyeler, veto hakkı ve cemaat meclislerinin hakları meselelerinin tamamında anayasa yazılırken de sıkıntılar çıkardığı ve bu tutum ve davranışlarındaki maksadın daha sonra anayasanın değiştirilmesi için bir alt yapı oluşturmak olduğu tespit edilmiştir. Böylelikle anayasa yazılım sürecinin incelenmesinden çıkarılan sonuç, anlaşmalarla belirlenen konuların oldukça detaylı bir şekilde planlanmasına rağmen anayasal tasarım sürecinde ilgili tarafların

zorluklar çıkarabileceği, anlaşmaları bozabileceği veya daha sonra bu anlaşmaları değiştirmek için yapılacak hamlelere yönelik bir strateji uygulayabileceğidir. Dolayısıyla günümüzde Kıbrıs meselesine ilişkin gerçekleşen görüşmelerde bu hususa dikkat edilmesinin, anlaşmaların nihai çözüm getirmediğinin göz önüne alınmasının, hatta uluslararası antlaşma hüviyeti kazanan antlaşmaların dahi kolayca bertaraf edilebileceğinin gözden kaçırılmamasının önem arz ettiği değerlendirilmektedir.

1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin literatürde uzlaşmacılık yaklaşımının bir metodu olan ortaklıkçılığın en iyi örneklerinden birisi olduğu çeşitli araştırmacılar tarafından ortaya konmuştur. Bu nedenle çalışmada 1960 ortaklık devletinin anayasası, ortaklıkçılık metodunun temel ilkeleri çerçevesinde madde madde incelenmiş ve önemli bulgular ortaya çıkarılmıştır. Buna göre 1960 Anayasasının, yasama, yürütme ve yargıda belirlenen oranlarla da olsa güç paylaşımını içerdiği fakat bu paylaşımın anayasa hazırlanmadan önce tahayyül edildiği şekilde ortaklığa yardımcı olmadığı ortaya konmuştur. Bununla birlikte güç paylaşımına büyük önem atfeden ve aslında sorunun güç paylaşımı ilkesinde değil bu prensibin yanlış tasarlanmasında olduğunu iddia eden araştırmacıların aksine tarihi süreç boyunca geçmiş, geleceği, kültürü ve yönetimi paylaşmamış olan iki halkın bulunduğu derinden bölünmüş bir bölgede güç paylaşımı ilkesinin çatışmayı yönetme kudreti bulunmadığı, tam tersine anlaşmazlıkların körüklenmesine sebep olduğu değerlendirilmiştir. Bu kapsamda özellikle çoğunlukta olan etnik grubun bütünleşmeci bir yaklaşıma sahip olması sebebiyle güç paylaşımı ilkesini deforme etmek için çaba sarf etmesine karşı, sayıca az olan grubun uzlaşmacılığın en önemli unsuru olan güç paylaşımına sıkı sıkıya sarılmasının kaçınılmaz bir sonuç olduğu ve bu durumun da her zaman çatışma riskini barındırdığı unutulmamalıdır. Bu çerçevede günümüzde Kıbrıs meselesini çözmeye çalışan diplomatların 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'ni incelemesinin ve temeli güç paylaşımı ilkesine dayanan federasyon tezinin Kıbrıs'ta neden işlemeyeceğini tetkik etmesinin faydalı olacağı kıymetlendirilmektedir.

Bir diğer ortaklıkçılık ilkesi olan otonomi hususunun, 1960 statüsünde iki farklı şekilde tasarlandığı, bu tasarımın cemaat meclisleri ile bölümsel ve ayrı belediyeler ile bölgesel otonomi içerdiği, fakat her iki kurumun da ortaklık devletinin istikrarlı bir yapıya dönüşmesini sağlayamadığı sonucuna varılmıştır. Daha da ötesi 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti örneğinin irdelenmesi neticesinde özellikle bölgesel otonominin derinden bölünmüş bölgeler için en hayati sorunu teşkil ettiği, kamusal alanın homojenleşmesi amacını güden çoğunlukta etnik grupların bir ortaklıkta otonom bölge veya daha küçük bölgeleri ayrılıkçılığın bir basamağı olarak gördüğü ve bu nedenle bölgesel otonomi meselesini kırmızı çizgi olarak belirlediği, buna karşı sayıca az olan grupların kendi cemaat işlerini yürüttüğü otonom bölgeleri güvenlik ve

beka meselesi ile ilişkilendirdiği ve bu kapsamda bölgesel otonomi konusunu çoğunluktaki grup gibi kırmızı çizgi olarak belirlediği, en nihayetinde iki tarafın kırmızı çizgilerinin aynı mesele üzerine yoğunlaşmasının şiddetli çatışmalara yol açtığı görülmüştür.

Ortaklıkçılık metodu kapsamında ele alınmış olan veto hakkı ilkesinde de sonucun farklı olmadığı ortaya çıkarılmıştır. Öyle ki yapılan inceleme neticesinde, Kıbrıslı Türklerin hayati konularda en büyük güvence ve önemli bir sigorta olarak gördüğü veto hakkını Kıbrıs Rumların sistemi kilitleyen bir unsur olarak tanımladığı ve bu nedenle ortaklıkçılığın temel ilkelerinden olan veto yetkisinin güven artırıcı değil tam tersine güvenlik sorunu yaratıcı bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Böylelikle günümüzde özellikle federasyon tezini zorla dayatmaya çalışan tarafların veto yetkisine özel önem atfetmesinin herhangi bir önemi olmadığı, veto hakkının bir ortaklığın çimentosu olarak görülmesinin yanlış olduğu ve özellikle derinden bölünmüş bölgelerde veto yetkisinin anlaşmazlıkları körükleyen bir düzenleme olarak ön plana çıkabileceği gözler önüne serilmiştir. Bununla birlikte ortaklıkçılık metodunun bir diğer ilkesi olan orantısallık hususunun en masum ilke olduğu fakat bu ilkenin de bir ortaklığı istikrarlı bir şekilde yürütmedeki çarpan etkisinin oldukça düşük olduğu değerlendirilmiştir.

Nihayetinde temel ilkeleriyle birlikte ortaklıkçılık metodunun somut bir örneği olan 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin neden başarısız olduğuna ilişkin bulunan yanıt, çeşitli yazarlar tarafından bahsedildiği üzere ortaklıkçılık ilkelerinin doğru veya yanlış tasarlanması veya uygulamada yaşanan sorunlar veya siyasi elitlerin uzlaşmaz kişiliklerinden kaynaklı oluşan anlaşmazlıklardan farklı olarak Kıbrıs'taki iki halkın farklı dil, din, etnisite ve kültürle birlikte farklı geleceklere sahip olmak istemeleri, diğer bir deyişle Kıbrıs'ta tarihsel süreç içerisinde şekillenmiş derinden bölünmüşlük olmuştur. Bununla birlikte özellikle Kıbrıs'taki durumu yakından takip etmemiş olan çeşitli yazarların yanılgısının nedeni, Ada'daki gerçekleri göz önüne almaması, sosyolojik dokuyu kavrayamaması ve yalnızca teorik okumalarla meseleye yönelmesi olduğu düşünülmektedir. Bu çerçevede sahadaki gerçekleri kavrayamayan çeşitli yazarlar gibi Kıbrıs meselesinde hakemlik görevi üstlenen uluslararası diplomatların da 1960 ortaklık devletinden ders çıkarması ve iki halk arasındaki bölünmüşlüğü yeniden zorunlu bir ortaklıkla tamir etmenin tekrardan acı sonuçlar doğurma potansiyeli bulunduğunu unutmaması gerektiği not edilmelidir.

Çalışma kapsamında bütünleşmecilik ve uzlaşmacılık yaklaşımları arasındaki farkın en somut şekilde gözlemlendiği düzenlemelerin 1960 Anayasasının uygulanma sürecinde ortaya çıkan krizlerin en önemli üç aktörü olan kamu hizmeti, Kıbrıs ordusu ve ayrı belediyeler kurumları olduğu ifade edilmelidir. Buna göre mercek altına alınmış olan kamu hizmeti konusunda bütünleşmecilik yaklaşımı çerçevesinde Kıbrıslı Rumların kamusal alanın heterojen hale

gelmemesi için anayasal bir organ olan Kamu Hizmeti Komisyonunu doğrudan siyasi liderlik boyunduruğuna aldığı, böylelikle anayasada belirlenen oranlara uygun olarak Kıbrıslı Türklerin kamuya istihdam edilmesinin önüne geçildiği ve nihayetinde bütünleşmeciliğin en temel argümanı olan kamusal alanda farklılıkların kabul edilmemesi olgusu doğrultusunda anayasada karara bağlanan hükümleri hiçe saydığı tespit edilmiştir. Rumların bu tutumuna karşı Kıbrıslı Türklerin özellikle yazılı basın organlarını yoğun bir baskı aracı şeklinde kullanarak kamusal alandaki haklarını sağlamaya çalıştığı ve bu doğrultuda kamu hizmeti meselesine büyük önem vererek kamuya istihdam konusunu milli beka ile ilişkilendirdiği ortaya konmuştur. Bu çerçevede Kıbrıslı Türklerin kamu hizmeti meselesine ilişkin yoğun gayretlerinin, özel alanda olduğu gibi kamusal alanda da farklılıkların kabul edilmesini savunan uzlaşmacılık yaklaşımı ile birebir örtüştüğü mütalaa edilmiştir.

Anayasanın uygulanma sürecinde analiz edilen bir diğer konu olan Kıbrıs ordusu meselesi için de oldukça kayda değer bulgular ortaya çıkarılmıştır. Özellikle farklı din, dil ve askeri kültüre sahip iki ayrı etnik grubun karma birliklerde yer almasının çok ciddi anlaşmazlıklar ve nihayetinde gruplar arası çatışmalar doğurabileceği, çünkü askerlik kurumu çatısı altında toplanacak gençlerin büyük çoğunluğunun cemaatlerinin en milliyetçi bireyleri olacağı, bu nedenle bir ortaklık devletinin diğer organlarında belli oranlarda bütünleşmeyi salık veren düzenlemeler olsa dahi özellikle ordu kurumunda iki farklı etnik gruptan gençleri bir araya getirmenin son derece sorunlu bir yaklaşım olacağı kıymetlendirilmiştir. Bu kapsamda bilhassa Kıbrıs ordusuna asker yetiştirmek için kurulmuş olan Genel Eğitim Merkezinde yaşanan bazı olaylara değinilerek karma orduda yaşanabilecek sıkıntıların boyutuna atıf yapılmıştır. Bu çerçevede Kıbrıslı Türk ve Kıbrıslı Rum gençlerin bir arada bulunduğu Genel Eğitim Merkezindeki günlük faaliyetlerin detaylıca irdelenmesinin günümüze ışık tutacağı ve böylelikle federasyon tezi çerçevesinde karma ordu tahayyül edenlerin yaşanabilecek olayları tüm çıplaklığıyla görmesine yardımcı olacağı ifade edilmelidir.

Çalışmanın son başlığında ele alınan anayasa değişiklik teklifi konusu, derinden bölünmüş bölgelerde bütünleşmecilik yaklaşımına sahip olan çoğunluk grupların önünde sonunda sayıca az olan etnik grupların bir şekilde elde etmiş olduğu kamusal haklarını kısıtlamak veya tamamen gasp etmek için gerek diplomasi gerekse silahlı güç kullanma yoluyla girişimde bulunduğunu veya bulunacağını ispatlayan oldukça önemli sonuçlar içermektedir. Öyle ki Rum lider Makarios'un 13 maddelik anayasa değişiklik teklifinin içeriği detaylıca incelenmiş ve sonuç olarak ilgili taraflarca kabul edilmeyen ve bu nedenle tek taraflı bir darbe girişimi hüviyeti kazanan bu değişiklik teklifinin, doğrudan Zürih ve Londra Anlaşmalarında belirlenen temel ilkelere yönelik olduğu, dolayısıyla aslında dolaylı olarak 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti

Anayasasına karşı bir saldırı girişimi olduğu sonucuna varılmıştır. Böylelikle, Paris görüşmelerinden itibaren gerçekleşen müzakerelerde bütünleşmecilik yaklaşımının asimilasyona yakın ucunda konumlandığını göstermekten çekinmeyen Kıbrıslı Rumların, tek taraflı anayasa değişiklik darbesi ile asıl hedefinin bir ortaklık olmadığı anlaşılmış, ortaklığa giden bu süreçte bütünleşmecilik yaklaşımını asimilasyon amacına erişmek için gizli bir perde olarak kullandığı ortaya çıkarılmıştır. Bu çerçevede nihai olarak Kıbrıslı Rumların 1950 Plebisitinden itibaren tasarlamış olduğu sürecin adım adım incelenmesi, Kıbrıslı Türklere yönelik topyekûn saldırıyla sonuçlanan bu süreçten alınması gereken derslerin tetkik edilmesi ve 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti örneği göz önüne alınarak derinden bölünmüş bölgelerin tamamında bütünleşmecilik yaklaşımına karşı itidalli olunması gerektiği ifade edilmelidir.

Bu çalışma kavramsal çerçeve olarak bütünleşmecilik ve uzlaşmacılık yaklaşımlarını esas alarak 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'ni incelemek için tasarlanmış fakat ortaklık devletinde yaşanan sorunlar irdelendikçe aslında Kıbrıs'ın derinden bölünmüş bir bölge olduğu görülmüştür. Bölünmüşlüğün derecesi incelendikçe de Ada'daki iki halk arasında bir ortaklığın kurulmasının imkânsız olduğu sonucuna varılmıştır. Nihai olarak ortaya konan bu sonuç aslında günümüzde federasyon modelinin imkansızlığı anlamına gelmektedir ve çalışmanın içeriğinden anlaşılacağı üzere bu değerlendirme yalnızca hamasi ifadelerle şekillenmemiştir. Nitekim 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin incelenmesi sonucunda zaten ortaklığın başarısızlığı ispat edilmiştir. Bununla birlikte ispatlanan bu olgu, literatüre hâkim olan bütünleşmecilik ve uzlaşmacılık yaklaşımları çerçevesinde gerçekleştirilen inceleme ile de ortaya konmuş ve dolayısıyla kavramsal çerçeve bağlamında da Kıbrıslı Türklere Kıbrıslı Rumların federasyon modeliyle bir araya getirilmesinin imkânsız olduğu sonucuna varılmıştır.

Sonuç olarak bu çalışmada Kıbrıs'ın zaman içerisinde derinden bölünmüş bir bölgeye dönüştüğü, bu bölünmenin iki farklı etnisite, din, dil, kültür, geçmiş ve geleceğe sahip iki halkın varlığı ile doğrudan ilişkili olduğu, bölünmenin derecesinin tarihi süreç içerisinde yaşanan olaylarla doğru orantılı olduğu, 1968 yılından itibaren devam eden federasyon temelindeki müzakerelerin başarısızlığının çalışmada tetkik edilen bulguları doğruladığı ve nihayetinde bu değerlendirmeler ışığında Kıbrıs'taki derinden bölünmüşlüğün bir ortaklıkla çözülemeyeceği ortaya konmuştur. Son söz olarak Ada'daki çatışmanın yönetilmesi için daha fazla federasyon tezinde ısrar edilmemesinin, Kıbrıs'ta kendi kaderini tayin hakkı olan iki farklı halkın bulunduğu gerçeğinin kabul edilmesinin ve artık kalıpların dışında düşünülerek iki devletli çözüm modelinin tüm taraflarca benimsenmesinin hem Ada hem de bölge barışı için son derece faydalı sonuçlar doğuracağı belirtilmelidir.

KAYNAKÇA

Arşivler

ABD Dışışleri Bakanlığı Arşivi (FRUS)

İngiltere Milli Arşivi (TNA)

Türk Tarih Kurumu Fazıl Kaymak Özel Arşivi (TTK FK)

Türk Tarih Kurumu Osman Örek Özel Arşivi (TTK OÖ)

Resmi Yayınlar

Birleşmiş Milletler Kararları (BMGK)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)

Kitap ve Kitap Bölümleri

Akar, Reşat. *Atatürk'çü Kıbrıs Türkleri*. İstanbul: İleri Matbaacılık, 1981.

Alasya, Halil Fikret. “İngilizler İdaresinde Tatbik Edilen Politika”, *Kıbrıs ve Türkler*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1964: 68-97.

———. *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1977.

———. “Osmanlı Hükümeti Tarafından Ortodoks Kilisesine Verilen İmtiyazlar”, *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1971: 131-135.

An, Ahmet. *Kıbrıs Türk Liderliğinin Oluşması (1900-1942)*. Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları, 1997.

———. *Kıbrıslılık Bilincinin Geliştirilmesi*. Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları, 1998.

Anastasiou, Harry. *The Broken Olive Branch: Nationalism, Ethnic Conflict, and the Quest for Peace in Cyprus*. New York: Syracuse University Press, 2008.

Anderson, Benedict. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso, 2006.

Apter, David. “Political Religion in the New Nations”, *Old Societies and New States: The Quest for Modernity in Asia and Africa*. London: The Free Press, 1963: 360-404.

Armaoğlu, Fahir. *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*. İstanbul: Timaş Yayınları, 19. Baskı, 2014.

- . *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1988.
- Armstrong, Karen. *A History of God*. New York: Ballantine Books, 1994.
- Ataöv, Türkkaya. *İkinci Dünya Savaşı*. Ankara: Remka, 1985.
- Aydoğdu, Ahmet. *Kıbrıs'ta Türk Nüfusu*. Ankara: BRC, 2005.
- Barry, Brian. *Culture and Equality: An Egalitarian Critique of Multiculturalism*. Cambridge: Blackwell Publishing, 2001.
- Behçet, Hasan. *Kıbrıs Türk Maarif Tarihi*. Lefkoşa, 1969.
- Bekarlar, Faruk. *Kıbrıs Sorunun Doğuşu: Menderes Dönemi Türk-Yunan İlişkileri*. İstanbul: Arayış Yayın Ajansı, 2006.
- Beratlı, Nazım. *Kıbrıslı Türklerin Kökenleri ve Kıbrıs'ta Bektaşilik*. İstanbul: Kalkedon, 2008.
- . *Kıbrıslı Türk Siyasi Tarihi*. İstanbul: Kalkedon, 2020.
- . *Kıbrıslı Türklerin Tarihi: 1. Kitap*. İstanbul: Galeri Kültür Yayınları, 1993.
- . *Kıbrıslı Türklerin Tarihi: 2. Kitap*. Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları, 1999.
- . *Kıbrıs'ta Ulusal Sorun*. Lefkoşa: Khora Yayınları, 1991.
- Bilgiseven, Âmiran Kurtkan. *Genel Sosyoloji*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1986.
- Bertrand, Jacques. “Indonesia’s Quasi-Federalist Approach: Accommodation Amid Strong Integrationist Tendencies”, *Constitutional Design for Divided Societies: Integration or Accommodation?*, Ed. Sujit Choudhry. New York: Oxford University Press, 2008: 205-233.
- Bose, Sumantra. *Contested Lands*. London: Harvard University Press, 2007.
- Brass, Paul R. *Ethnicity and Nationalism: Theory and Comparison*. New Delhi: SAGE Publications, 1991.
- Brooks, Roy L. *Integration or Separation?: A Strategy for Racial Equality*. London: Harvard University Press, 1996.
- Brown, A.C., H.W Catling. *Ancient Cyprus*. Oxford: Alden Press, 1986.
- Bryant, Rebecca. *Tebaadan Vatandaşa: Kıbrıs'ta Modernite ve Milliyetçilik*. Çev. Seyhan Özmenek. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.
- Buchholz, Hans-Günter, Vassos Karageorghis. *Prehistoric Greece and Cyprus: An Archaeological Handbook*. New York: Phaidon Publisher, 1973.

Choudhry, Sujit. "Bridging Comparative Politics and Comparative Constitutional Law: Constitutional Design in Divided Societies", *Constitutional Design for Divided Societies: Integration or Accommodation?*, Ed. Sujit Choudhry, New York: Oxford University Press, 2008: 3-41.

Cihan, Ahmet. *Osmanlı'da Eğitim*. İstanbul: 3F Yayınevi, 2007.

Citizenship in Diverse Societies. Ed. Will Kymlicka, Wayne Norman. New York: Oxford University Press, 2003.

Clogg, Richard. *Yunanistan'ın Kısa Tarihi*. Çev. Dilek Şendil. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2013.

Comparative Constitution Making. Ed. David Landau, Hanna Lerner, Northampton: Edward Elgar Publishing, 2019.

Conflict Management in Divided Societies: Theories and Practice. Ed. Stefan Wolff, Christalla Yakinthou, London: Routledge, 2012.

Consociational Theory: McGarry and O'Leary and the Northern Ireland Conflict. Ed. Rupert Taylor, London: Routledge, 2009.

Constitutionalism and the Politics of Accommodation in Multinational Democracies. Ed. Jaime Lluç, New York: Palgrave Macmillan, 2014.

Crawshaw, Nancy. *The Cyprus Revolt: An Account of the Struggle for Union with Greece*. New York: Routledge, 2022.

Culture and Belonging in Divided Societies. Ed. Marc Howard Ross, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2009.

Cypriot Nationalisms in Context. Ed. Thekla Kyritsi, Nikos Christofis, Cham: Palgrave Macmillan, 2018.

Deliberation Across Deeply Divided Societies: Transformative Moments. Ed. Steiner, Jürg, Maria Clara Jaramillo, Rousiley C.M. Maia, Simona Mameli, Cambridge: Cambridge University Press, 2017.

Demmers, Jolle. *Theories of Violent Conflict: An Introduction*. London: Routledge, 2017.

Democracy and Ethnic Conflict: Advancing Peace in Deeply Divided Societies. Ed. Adrian Guelke, Hampshire: Palgrave Macmillan, 2005.

Dodd, Clement. *The History and Politics of the Cyprus Conflict*. New York: Palgrave Macmillan, 2010.

Doğan, İsmail. *Sosyoloji: Kavramlar ve Sorunlar*. Ankara: Pegem Yayıncılık, 2007.

Doorensplee, Renske, Ammar Maleki. “Understanding Patterns of Democracy”, *Consociationalism and Power-Sharing in Europe: Arend Lijphart’s Theory of Political Accommodation*, Ed. Michaelina Jakala, Durukan Kuzu, Matt Qvortrup, Cham: Palgrave Macmillan, 2018: 11-35.

Duchacek, Ivo D. *The Territorial Dimension of Politics*. London: Routledge, 2019.

Durkheim, Emile. *Ahlak ve Toplum*. Çev. Duygu Çenesiz. İstanbul: Pinhan, 2016.

Dünya Çatışmaları: Çatışma Bölgeleri ve Konuları. Ed. Kemal İnat, Burhanettin Duran, Muhittin Ataman, 3. Baskı. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2010.

Eckstein, Harry. *Division and Cohesion in Democracy: A Study of Norway*. London: Princeton University Press, 1966.

Egeli, Sabahattin. *1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Nasıl Yıkıldı*. İstanbul: Kastaş Yayınevi, 1991.

Ejobowah, John Boye. “Integrationist and Accommodationist Measures in Nigeria’s Constitutional Engineering: Successes and Failures”, *Constitutional Design for Divided Societies: Integration or Accommodation?*, Ed. Sujit Choudhry, New York: Oxford University Press, 2008: 233-258.

Elazar, Daniel J. *Exploring Federalism*. London: University of Alabama Press, 1991.

Erim, Nihat. *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*. Ankara: Ajanstürk, 1975.

Erkal, Mustafa. *Sosyoloji*. Trabzon: Karadeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, 1982.

Esenbel, Melih. *Ayağa Kalkan Adam*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1993.

Evolutionary Theory and Ethnic Conflict. Ed. Patrick James, David Goetze, London: Praeger, 2001.

Fourrier, Sabine. “Regional Studies and Interactions: Cyprus”, *The Phoenician and Punic Mediterranean*, Ed. Lopez Carolina Ruiz, Brian R. Doak, Oxford: Oxford University Press, 2019: 774-790.

From Power Sharing to Democracy: Post-Conflict Institutions in Ethnically Divided Societies. Ed. Sid Noel, London: McGill-Queen’s University Press, 2005.

Gazioğlu, Ahmet. *Enosis Çemberinde Türkler: İngiliz Yönetiminde Kıbrıs (1878-1952)*. İstanbul: Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi, 1996.

———. *Enosis Çemberinde Türkler: İngiliz Yönetiminde Kıbrıs (1951-1959): Enosis'e Karşı Taksim ve Eşit Egemenlik*. Ankara: Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi, 1998.

———. *Enosis Çemberinde Türkler: İngiliz Yönetiminde Kıbrıs (1958-1960): Enosis Çemberinden Kıbrıs Cumhuriyeti'ne*. Ankara: Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi, 2000.

———. *İngiliz İdaresinde Kıbrıs: Statü ve Anayasa Meseleleri*. İstanbul: Ekin Basımevi, 1960.

———. *Kıbrıs'ta Cumhuriyet Yılları ve Ortaklığın Sonu (1960-1964)*. Ankara: CYREP, 2003.

———. *Kıbrıs'ta Türkler: 1570-1878*. Lefkoşa: Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi, 2000.

Geertz, Clifford. "The Integrative Revolution: Primordial Sentiments and Civil Politics in the New States", *Old Societies and New States: The Quest for Modernity in Asia and Africa*, London: The Free Press, 1963: 105-158.

Ghai, Yash, Jill Cottrell. "A Tale of Three Constitutions: Ethnicity and Politics in Fiji", *Constitutional Design for Divided Societies: Integration or Accommodation?*, Ed. Sujit Choudhry, New York: Oxford University Press, 2008: 287-316.

Gjerstad, Einar. *The Swedish Cyprus Expedition, Vol. IV, Part 2; The Cypro-Geometric, Cypro-Archaic, and Cypro-Classical Periods*. Stockholm: Victor Pettersons, 1948.

Gülboy, Pınar Erkem. *Sömürge'den Ulus Devlete: Çok Etnikli Coğrafyalarda Ortak Yaşam*. İstanbul: Kalkedon, 2015.

Gürel, Şükrü Sina. *Kıbrıs Tarihi (1878-1960) Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1984.

Güvenç, Nazım. *Kıbrıs Sorunu: Yunanistan ve Türkiye*. İstanbul: Çağdaş Politika Yayınları, 1984.

Hakeri, Bener Hakkı. *Başlangıcından 1878'e Kıbrıs Tarihi*. Ankara: KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.

Halloum, Ribhi. *Belgelerle Filistin*. İstanbul: Alan Yayıncılık, 1989.

Handbook of Ethnic Conflict: International Perspectives. Ed. Dan Landis, Rosita D. Albert, New York: Springer, 2012.

Hannum, Hurst. *Autonomy, Sovereignty and Self-Determination: The Accommodation of Conflicting Rights*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1996.

Harvey, Frank. “Primordialism, Evolutionary Theory, and the Timing of Ethnic Conflict: Opportunities and Constraints for Theory and Policy”, *Evolutionary Theory and Ethnic Conflict*, Ed. Patrick James, David Goetze, London: Praeger, 2001: 115-133.

Hasgüler, Mehmet. *Ada Kronikleri*. Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları, 2016.

———. *Kıbrıslılık*. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008.

Heraclidou, Antigone. *Imperial Control in Cyprus: Education and Political Manipulation in the British Empire*. London: Bloomsbury Academic, 2017.

Hill, George. *A History of Cyprus: The Ottoman Province, The British Colony*. 2. Baskı. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

———. *A History of Cyprus: To the Conquest By Richard Lion Heart*. 2. Baskı. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

Hill, George. *Kıbrıs Tarihi: Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi*. Çev. Nazım Can Serbest, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2016.

Hirschfeld, Nicolle. “Cypro-Minoan”, *The Oxford Handbook of the Bronze Age Aegean*, Ed. Eric H. Cline, Oxford: Oxford University Press, 2012: 930-942.

Holland, Robert, Diana Markides. *The British and the Hellenes: Struggles for Mastery in the Eastern Mediterranean, 1850-1960*. Oxford: Oxford University Press, 2006.

Horowitz, Donald. *A Democratic South Africa? Constitutional Engineering in a Divided Society*. Los Angeles: University of California Press, 1991.

———. *Constitutional Process and Democratic Commitment*. London: Yale University Press, 2021.

———. *Ethnic Groups in Conflict*. Los Angeles: University of California Press, 1985.

Identity Conflicts: Can Violence Be Regulated? J. Craig Jenkins, Esther E. Gottlieb, London: Routledge, 2007.

İnalcık, Halil. *Devlet-i Alliyе: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar - I*. Ed. Emre Yalçın. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

———. “Ottoman Policy and Administration in Cyprus After the Conquest”, *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1971: 59-79.

Intergovernmental Relations in Divided Societies. Ed. Karl Kössler, Francesco Palermo, Yonatan Fessha, London: Palgrave Macmillan, 2022.

- Introduction to the History of Cyprus*. Ed. G. Kazamias, A.K. Petrides, E. Koumas, Nicosia: Open University of Cyprus, 2013.
- Ioannides, Christos P. *Cyprus under British Colonial Rule 1878-1954*. Lanham: Lexington Books, 2019.
- İsmail, Sabahattin. *Kıbrıs Sorunun Kökleri*. Lefkoşa: Akdeniz Haber Ajansı Yayınları, 2000.
- İsmail, Sabahattin, Ergin Birinci. *Kıbrıs Türkünün Varoluş Savaşımında İki Ulusal Kongre*. Lefkoşa, 1987.
- Jackson, Richard. "Constructivism and Conflict Resolution", *The SAGE Handbook of Conflict Resolution*, Ed. Jacob Bercovitch, Victor Kremenyuk, William Zartman, London: SAGE Publications, 2009: 172-191.
- James, Alan. *Keeping the Peace in the Cyprus Crisis of 1963-64*. London: Palgrave Macmillan, 2002.
- Jarret, Henry. "The Limits of Consociational Power Sharing", *Consociationalism and Power-Sharing in Europe: Arend Lijphart's Theory of Political Accommodation*, Ed. Michaelina Jakala, Durukan Kuzu, Matt Qvortrup, Cham: Palgrave Macmillan, 2018: 35-55.
- Jenkins, J. Craig. "Identity Conflicts and Their Regulation: An Introduction", *Identity Conflicts: Can Violence Be Regulated?*, Ed. J. Craig Jenkins, Esther E. Gottlieb, London: Routledge, 2007: 20-47.
- Jennings, Ronald C. *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640*. New York: New York University Press, 1993.
- Jorga, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1538-1640)*. Çev. Nilüfer Epçeli. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005.
- Kabataş, Orhan. *Kıbrıs Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü*. Lefkoşa: Işık Kitabevi, 2009.
- Kaplan, Robert. *Balkanlarda Kaynayan Kazan*. Ankara: Yayınevi Yayıncılık, 1885.
- Katsourides, Yiannos. *The Greek Cypriot Nationalist Right in the Era of British Colonialism*. Cham: Springer Nature, 2017.
- . *The History of the Communist Party in Cyprus: Colonialism, Class and the Cypriot Left*. London: I&B Tauris, 2014.
- . "The Rise of Greek Cypriot Nationalism to Hegemony: Agency, Particularities, and Popularization", *Cypriot Nationalisms in Context*, Ed. Thekla Kyritsi, Nikos Christofis, Cham: Palgrave Macmillan, 2018: 25-47.

- Katziaounis, Rolandos. *Labour, Society and Politics in Cyprus During the Second Half of the Nineteenth Century*. Nicosia: Cyprus Research Centre, 1996.
- Kaya, Furkan. *Türk Dış Politikasının ve Kıbrıs'ın Zorlu Dönemi*. İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Yayınevi, 2018.
- Keating, Michael. "Territorial Autonomy in Nationally Divided Societies: The Experience of the United Kingdom, Spain, and Bosnia and Herzegovina", *Territorial Pluralism: Managing Difference in Multinational States*, Ed. Karlo Basta, John McGarry, Richard Simeon, Vancouver: UBC Press, 2015: 121-148.
- Ker-Lindsay, James. *The Cyprus Problem: What Everyone Needs to Know*. New York: Oxford University Press, 2011.
- Keser, Ulvi. *Kıbrıs'ta Yeraltı Faaliyetleri ve Türk Mukavemet Teşkilatı*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007.
- Kıbrıs Dün, Bugün, Yarın*, Ed. Derviş, Manizade, İstanbul: Kıbrıs Türk Kültür Derneği, 1975.
- Kıbrıs Tarihi: 2. Kitap*. Yay. Haz. Hasan Alicik. Lefkoşa: KKTC Eğitim ve Kültür Bakanlığı, 2004.
- Kışlalı, Ahmet Taner. *Siyaset Bilimi*. 8th ed. İstanbul: İmge Kitabevi, 2000.
- Kızılyürek, Niyazi. *Milliyetçilik Kışkırtıcılığı Kıbrıs*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- . *Ulus Ötesi Kıbrıs*. Lefkoşa: Kassulitis, 1993.
- Knapp, A. Bernard. *Prehistoric and Protohistoric Cyprus: Identity, Insularity, and Connectivity*. New York: Oxford University Press, 2008.
- Knox, Colin, Padraic Quirk. *Peacebuilding in Northern Ireland, Israel and South Africa: Transition, Transformation and Reconciliation*. London: Palgrave Macmillan, 2000.
- Koliopoulos, John S., Thanos M. Veremis. *Modern Greece: A History since 1821*. West Sussex: Wiley Blackwell, 2010.
- Kökdemir, Naci. *Dünkü ve Bugünkü Kıbrıs*. Ankara: İstiklal Matbaası, 1956.
- Kuneralp, Zeki. *Sadece Diplomat*. İstanbul: İstanbul Matbaası, 1981.
- Lerner, Hanna. *Making Constitutions in Deeply Divided Societies*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.

Lijphart, Arend. "Consociationalism After Half a Century", *Consociationalism and Power-Sharing in Europe: Arend Lijphart's Theory of Political Accommodation*, Ed. Michaelina Jakala, Durukan Kuzu, Matt Qvortrup, Cham: Palgrave Macmillan, 2018: 1-11.

———. *Democracy in Plural Societies*. New Haven: Yale University Press, 1977.

———. *Thinking about Democracy: Power Sharing and Majority Rule in Theory and Practice*. London: Routledge, 2008.

Loizides, Neophytos. "Arend Lijphart and Consociationalism in Cyprus", *Consociationalism and Power-Sharing in Europe: Arend Lijphart's Theory of Political Accommodation*, Ed. Michaelina Jakala, Durukan Kuzu, Matt Qvortrup, Cham: Palgrave Macmillan, 2018: 155-177.

Louis, William Roger. *Ends of British Imperialism*. London: I.B. Tauris, 2006.

Luke, Harry. *Cyprus Under the Turks*. 3. Baskı. London: Rustem&Brother, 1989.

Manisalı, Erol. *Dünden Bugüne Kıbrıs*. Ankara: Cumhuriyet, 2000.

Mansel, Arif Müfid. *Ege ve Yunan Tarihi*. 6. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995.

Marin, Amaya Alvez. "Forcing Consensus: Challenges for Rights-Based Constitutionalism in Chile", *Rights in Divided Societies*, Ed. Colin Harvey, Alex Schwartz, Oxford: Oxford and Portland Oregon, 2012: 245-265.

McCulloch, Allison. *Power-Sharing and Political Stability in Deeply Divided Societies*. London: Routledge, 2014.

———. "Introduction: Contemporary Challenges to Power-Sharing Theory and Practice", *Power Sharing: Empirical and Normative Challenges*, Ed. Allison McCulloch, John McGarry, London: Routledge, 2017: 1-16.

McGarry, John. "Centripetalism, Consociationalism and Cyprus", *Power Sharing: Empirical and Normative Challenges*, Ed. Allison McCulloch, John McGarry, London: Routledge, 2017: 16-36.

———. "Consociational Theory, Self-Determination Disputes, and Territorial Pluralism: The Case of Cyprus", *Territorial Pluralism: Managing Difference in Multinational States*, Ed. Karlo Basta, John McGarry, Richard Simeon, Vancouver: UBC Press, 2015: 265-293.

———. *The Northern Ireland Conflict Consociational Engagements*. New York: Oxford University Press, 2004.

- McGarry, John, Brendan O'Leary. "Introduction: The Macro-Political Regulation of Ethnic Conflict", *The Politics of Ethnic Conflict Regulation: Case Studies of Protracted Ethnic Conflicts*, Ed. John McGarry, Brendan O'Leary, London: Routledge, 2013: 1-41.
- McGarry, John, Brendan O'Leary. "Iraq's Constitution of 2005: Liberal Consociation as Political Prescription", *Constitutional Design for Divided Societies: Integration or Accommodation?*, Ed. Sujit Choudhry, New York: Oxford University Press, 2008:342-369.
- McGarry, John, Brendan O'Leary. "Power Shared After the Deaths of Thousands", *Consociational Theory: McGarry and O'Leary and the Northern Ireland Conflict*, Ed. Rupert Taylor, London: Routledge, 2009:15-85.
- McGarry, John, Brendan O'Leary, Richard Simeon. "Integration or Accommodation? The Enduring Debate in Conflict Regulation", *Constitutional Design for Divided Societies: Integration or Accommodation?*, Ed. Sujit Choudhry, New York: Oxford University Press, 2008: 41-91.
- Metcalf, David Michael. *Byzantine Cyprus: 491-1191*. Nicosia: Theopress, 2009.
- Millas, Herkül. *Geçmişten Bugüne Yunanlılar: Dil, Din ve Kimlikleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- . *Yunan Ulusunun Doğuşu*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.
- Mirbagheri, Farid. *Historical Dictionary of Cyprus*. Toronto: The Scarecrow Press, 2010.
- Negotiating Peace in Deeply Divided Societies*. Ed. Radha Kumar, New Delhi: SAGE Publications, 2009.
- Nesim, Ali. *Kıbrıslı Türklerin Kimliği*. Lefkoşa: KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Nevzat, Altay. *Nationalism Amongst the Turks of Cyprus: The First Wave*. Oulu: Oulu University Press, 2005.
- Newton, Brian. *Cypriot Greek: Its Phonology and Inflections*. Paris: Mouton, 1972.
- New Keywords: A Revised Vocabulary of Culture and Society*. Ed. Tony Bennet, Lawrence Grossberg, Meaghan Morris, Oxford: Blackwell Publishing, 2005.
- Nikolaou, Petros. "National Identity, Otherness, and Bi-Communal Relations Through the Cypriot Greek-Speaking Press Between 1878 and 1912", *Cypriot Nationalisms in Context*, Ed. Thekla Kyritsi, Nikos Christofis, Cham: Palgrave Macmillan, 2018: 47-75.

- Nordlinger, Eric A. *Conflict Regulation in Divided Societies*. Cambridge: Harvard Studies in International Affairs, 1977.
- Novo, Andrew R. *The EOKA Cause: Nationalism and the Failure of Cypriot Enosis*. London: I.B.Tauris, 2021.
- O'Flynn, Ian. "Progressive Integration", *Consociational Theory: McGarry and O'Leary and the Northern Ireland Conflict*, Ed. Rupert Taylor, London: Routledge, 2009: 264-279.
- O'Flynn, Ian, David Russel. "Introduction: New Challenges for Power Sharing", *Power Sharing: New Challenges for Divided Societies*, Ed. Ian O'Flynn, David Russel, London: Pluto Press, 2005: 1-15.
- O'Leary, Brendan. "Power Sharing in Deeply Divided Places: An Advocate's Introduction", *Power Sharing in Deeply Divided Places*, Ed. Joanne McEvoy, Brendan O'Leary, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2013: 1-67.
- Oberling, Pierre. *Bellapais'e Giden Yol*. Çev. Mehmet Erdoğan. Ankara: ATASE Yayınları, 1987.
- . *The Road to Bellapais: The Turkish Cypriot Exodus to Northern Cyprus*. New York: Columbia University Press, 1982.
- Oberschall, Anthony. *Conflict and Peace Building in Divided Societies*. Abingdon: Routledge, 2007.
- Oran, Baskın, *Türk Dış Politikası Cilt I: 1919-1980*. İstanbul: İletişim yayınları, 2009.
- Orhonlu, Cengiz. "Osmanlı Türklerinin Kıbrıs Adasına Yerleşmesi (1570-1580)", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1971: 91-99.
- Ortaylı, İlber. *Osmanlı Toplumunda Aile*. İstanbul: Pan, 2000.
- Oskay, Ülgen. *Sosyolojik Düşünce Tarihi*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1990.
- Osmanlı İdaresinde Kıbrıs*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2000.
- Öncan, Hüdaverdi, Zekeriya Özdemir, Nilgün Orhon Sağduyu. *Kıbrıs Tarihi M.Ö 7000 - M.S 1983*. Lefkoşa: KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995.
- Öner, Necati. *Klasik Mantık*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1986.

- Özal, İlkin Başar. *Kısa II. Dünya Savaşı*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2019.
- Özkalp, Enver. *Sosyolojiye Giriş*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1995.
- Özkul, Ali Efdal. *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi: 1726-1750*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Özkul, Ali Efdal, Mehmet Karamanoğlu, Yurdağül Akcansoy, Rasim Taş, Halil Selçuk. *Kıbrıs ve Kıbrıs Türk Tarihi*. Lefkoşa: KKTC Milli Eğitim Bakanlığı, 2020.
- Özoran, Beria Remzi. "Kıbrıs Türkü'nün Damarındaki Asil Kan", *Kıbrıs Dün, Bugün, Yarın*, Ed. Derviş Manizade, İstanbul: Kıbrıs Türk Kültür Derneği, 1975. 364-366.
- Paget, James Carleton. "Cyprus in the New Testament and Beyond", *From Roman to Early Christian Cyprus*, Ed. Laura Nasrallah, Charalambos Bakirtzis, Annemarie Luijendijk, Tübingen: Mohr Siebeck, 2020: 33-55.
- Panayiotou, Andreas. "Hegemony, Permissible Public Discourse and Lower Class Political Culture", *Cyprus and The Politics of Memory: History, Community and Conflict*, Ed. Rebecca Bryant Yiannis Papadakis, London: I&B Tauris, 2012: 71-94.
- Panzano, Guido. *Ethnic Domination in Deeply Divided Places : The Hegemonic State in Israel and Estonia*. Firenze: Firenze University Press, 2021.
- Papantoniou, Giorgos. *Religion and Social Transformations in Cyprus*. Leiden: Brill, 2012.
- Pazarcı, Hüseyin. *Uluslararası Hukuk*. Ankara: Turhan Kitabevi, 2016.
- Peacebuilding in Deeply Divided Societies: Toward Social Cohesion?* Ed. Fletcher Cox, Timothy D. Sisk, London: Palgrave Macmillan, 2017.
- Pildes, Richard H. "Ethnic Identity and Democratic Institutions: A Dynamic Perspective", *Constitutional Design for Divided Societies: Integration or Accommodation?*, Ed. Sujit Choudry, New York: Oxford University Press, 2008: 173-205.
- Polyviou, Polyvios. *Cyprus, Conflict and Negotiation, 1960-1980*. London: Gerald Duckworth, 1980.
- Porter, A.N., A.J. Stockwell. *British Imperial Policy and Decolonization: Volume 1, 1938-1951*. New York: Palgrave Macmillan, 1987.
- . *British Imperial Policy and Decolonization: Volume 2, 1951-1964*. New York: Palgrave Macmillan, 1989.

- Power Sharing: Empirical and Normative Challenges*, Ed. Allison McCulloch, John McGarry, New York: Routledge, 2017.
- Power Sharing in Deeply Divided Places*. Ed. Joanne McEvoy, Brendan O’Leary, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2013.
- Rane, Halim. *Reconstructing Jihad Amid Competing International Norms*. New York: Palgrave Macmillan, 2009.
- Rappas, Alexis. *Cyprus in the 1930s: British Colonial Rule and the Roots of the Cyprus Conflict*. London: I&B Tauris, 2014.
- Reddaway, John. *Burdened With Cyprus*. Lefkoşa: Rüstem Kitabevi, 2001.
- Reilly, Benjamin. “Centripetalism: Cooperation, Accommodation and Integration”, *Conflict Management in Divided Societies: Theories and Practice*, London: Routledge, 2012: 57-66.
- . *Democracy in Divided Societies: Electoral Engineering for Conflict Management*. New York: Cambridge University Press, 2001.
- Renan, Ernest. *What Is A Nation? And Other Political Writings*. Ed. M. Giglioli. New York: Columbia University Press, 2018.
- Reyes, A. T. *Archaic Cyprus*. Oxford: Clarendon press, 1994.
- Rights in Divided Societies*. Ed. Colin Harvey, Alex Schwartz, Oxford: Oxford and Portland Oregon, 2012.
- Ross Marc, Howard. *The Management of Conflict: Interpretations and Interests in Comparative Perspective*. London: Yale University Press, 1993.
- Ross, Marc Howard, Jay Rothman. “Issues of Theory and Practice in Ethnic Conflict Management”, *Theory and Practice in Ethnic Conflict Management: Theorizing Success and Failure*, Ed. Marc Howard Ross, Jay Rothman, London: Palgrave Macmillan, 1999: 1-24.
- Roueché, Charlotte. “Asia Minor and Cyprus”, *The Cambridge Ancient History*, Cambridge: Cambridge University Press, 2000: 570-587.
- Routledge Handbook of Ethnic Conflict*. Ed. Karl Cordell, Stefan Wolff, London: Routledge, 2011.
- Salzman, Michael. “Ethnocultural Conflict and Cooperation in Hawaii”, *Handbook of Ethnic Conflict: International Perspectives*, Ed. Dan Landis, Rosita D. Albert, New York: Springer, 2012: 21-45.

- Sarıca, Murat, Erdoğan Teziç, Özer Eskiurt. *Kıbrıs Sorunu*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1975.
- Serter, Vehbi Z. *Adım Adım Kıbrıs Cumhuriyeti (1960-1963)*. Ankara: ATASE Yayınları, 2014.
- . *Kıbrıs Tarihi*. Lefkoşa: Eğitim, Kültür ve Gençlik Bakanlığı, 1971.
- Simeon, Richard. “Introduction”, *Territorial Pluralism: Managing Difference in Multinational States*, Ed. Karlo Basta, John McGarry, Richard Simeon, Vancouver: UBC Press, 2015: 3-13.
- Smith, Anthony D. *National Identity*. London: Penguin Books, 1991.
- . *Ulusların Etnik Kökeni*. Çev. Sonay Bayramoğlu, Ankara: Dost Kitabevi, 1986.
- Sonyel, Salahi. *Cyprus: The Destruction of A Republic and Its Aftermath*. Lefkoşa: CYREP, 1997.
- Spencer, Stephen. *Race and Ethnicity: Culture, Identity and Representation*. Oxon: Rout, 2006.
- Stavrinides, Zenon. *The Cyprus Conflict: National Identity and Statehood*. Lefkoşa, 1975.
- Steele, Philippa M. *A Linguistic History of Ancient Cyprus: The Non-Greek Languages, and Their Relations with Greek, c. 1600-300 BC*. Cornwall: Cambridge University Press, 2013.
- . *Syllabic Writing on Cyprus and Its Context*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.
- . *Writing and Society in Ancient Cyprus*. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.
- Stelya, Nikolaos. *İstenmeyen Bebeğin Ölümü*. İstanbul: Kalkedon, 2015.
- . *İstenmeyen Bebek Kıbrıs Cumhuriyeti*. İstanbul: Kalkedon, 2013.
- Sustainable Peace: Power and Democracy after Civil Wars*. Ed. Philip G. Roeder, Donald Rothchild, Ithaca: Cornell University Press, 2005.
- Süha, Ali. “Kıbrıs’ta Türk Maarifi”, *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1971: 221-253.
- Tamçelik, Soyalp, *Kıbrıs Şer’iyye Sicilleri: 2 Numaralı Kıbrıs Şer’iyye Sicili*. Ankara: Kıbrıs Vakıflar İdaresi, 2022.
- Taylor, Rupert. “Introduction: The Promise of Consociational Theory”, *Consociational Theory: McGarry and O’Leary and the Northern Ireland Conflict*, Ed. Rupert Taylor, London: Routledge, 2009:1 -13.
- Territorial Pluralism: Managing Difference in Multinational States*. Ed. Karlo Basta, John McGarry, Richard Simeon, Vancouver: UBC Press, 2015.

Tierney, Stephen. “Giving with One Hand: Scottish Devolution within a Unitary State”, *Constitutional Design for Divided Societies: Integration or Accommodation?*, Ed. Sujit Choudhry, New York: Oxford University Press, 2008: 438-461.

Tönnies: Community and Civil Society. Ed. Jose Harris, New York: Cambridge University Press, 2001.

Tülümen, Turgut. *Hayat Boyu Kıbrıs*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1998.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. *Kıbrıs Anlaşmaları ve Son Gelişmeler*. Ankara, 1964.

Uçarol, Rifat. *1878 Cyprus Dispute and The Ottoman - British Agreement*. Lefkoşa: Rüstem Kitabevi, 2000.

———. *Siyasi Tarih (1789-2012)*. 3. Baskı. İstanbul: Der Yayınları, 2013.

Uluğ, Naşit Hakkı. “Gazi’nin Emri”, *Kıbrıs Dün, Bugün ve Yarın*, Ed. Derviş Manizade, İstanbul: Kıbrıs Türk Kültür Derneği, 1975: 15-16.

Varnava, Andrekos. *British Imperialism in Cyprus, 1878-1915*. Manchester: Manchester University Press, 2009.

Ververi, Giasemi, Serdar Örnek. *Yunanistan Perspektifinden Kıbrıs Sorunu*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016.

Volkan, Vamık. *Kıbrıs: Savaş ve Uyum Çatışan İki Etnik Grubun Psikanalitik Tarihi*. İstanbul: Everest Yayınları, 2008.

Wallace, Richard, Wynne Williams. *The Three Worlds of Paul of Tarsus*. London: Routledge, 1998.

Weller, Marc, Stefan Wolff, “Self-Determination and Autonomy: A Conceptual Introduction”, *Autonomy, Self-Governance and Conflict Resolution*, Ed. Marc Weller, Stefan Wolff, London: Routledge, 2005: 1-23.

White, Timothy. “Consociation, Conditionality, and Commitment: Making Peace in Northern Ireland”, *Consociationalism and Power-Sharing in Europe: Arend Lijphart’s Theory of Political Accommodation*, Ed. Michaelina Jakala, Durukan Kuzu, Matt Qvortrup, Cham: Palgrave Macmillan, 2018: 85-103.

Williams, Raymond. *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society*. Oxford: Oxford University Press, 2015.

Xydis, Stephen. *Cyprus: Reluctant Republic*. Paris: Mouton, 1973.

Xypolia, İlia. *British Imperialism and Turkish Nationalism in Cyprus, 1923 - 1939*. London: Routledge, 2018.

Yakinthou, Christalla. *Political Settlements in Divided Societies: Consociationalism and Cyprus*. London: Palgrave Macmillan, 2009.

Yiangou, Anastasia. *Cyprus in World War II*. London: I&B Tauris, 2010.

Yurdakul, Erdal. *Kıbrıs Türkleri ve Atatürk İnkılaplarının Kıbrıs'ta Uygulanması*. Ankara: Genelkurmay ATASE Yayınları, 2002.

Yüceer, Saime. “Kıbrıs Türklerinin Kendi Kaderine Sahip Çıkma Mücadelesinde İlk Büyük Olay: 27/28 Ocak Halk Hareketi”, *Uluslararası Boyutlarıyla Kıbrıs Meselesi ve Geleceği*, Ed. Duygu Türker Çelik, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2016: 131-159.

Zartman, I. William. *Negotiation and Conflict Management: Essays on Theory and Practice*. London: Routledge, 2008.

Makale ve Bildiriler

Agara, Tunde. “Federalism, Political Accommodation and The Emergence of Ethnic Militias in Nigeria”, *The Indian Journal of Political Science*. 72/3 (2011): 875–886. Erişim 02.04.2023.

Akman, Halil. “Kıbrıs Cumhuriyeti İlanından Johnson Mektubuna, Kıbrıs Sorunu (1960-1964)”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*. 1/22 (2012): 65–98. Erişim 05.03.2024.

Akyol, Ender, Yasin Yımam Mohammed. “Bölünmüş Toplumlarda Çoğunluk Esasına Dayanan Seçim Sisteminin Zorlukları ve Azınlıkların Temsili: Etiyopya Örneği”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 26/2 (2016): 219–236. doi:10.18069/firatsbed.346926. Erişim 14.02.2023.

Alptekin, Hüseyin. “Millet System Is Alive: Path-Dependency in Ruling Diversity in Cyprus”, *Ortadoğu Etütleri Dergisi*. 8/2 (2016): 26–43. Erişim 16.01.2024.

Armaoğlu, Fahir. “Amerikan Belgelerinde Kıbrıs Sorunu, 1958-1959.” *Belleten*. 60/229 (1996): 745–782. Erişim 01.01.2022.

Balıkçioğlu, Emrah. “KKTC Millî Arşiv Belgeleri Işığında Kıbrıs Adası Türk Azınlığı Kurumunun (KATAK) Kıbrıs Türk Toplumuna Yararına Yürüttüğü Faaliyetler (1943-1946)”, *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 4/1 (2019): 26–50. Erişim 19.02.2024.

Balyemez, Mehmet. “Kıbrıs Sorununda Önemli Bir Girişim: Kıbrıs Türktür Partisi ve Demokrat Parti ile İlişkileri”, *Mehmet Akif Ersoy İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 9/3 (2022): 1709–1728. Erişim 14.02.2024.

- . “Kıbrıs Türklerinin İlk Siyasi Örgütlenmesi: Lefkoşa Türk Milli Gençlik Birliği”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. 105 (2022): 225–50. doi:10.33419/aamd.KIBRIS. Erişim 18.02.2024.
- Barry, Brian. “Political Accommodation and Consociational Democracy.” *British Journal of Political Science*. 5/4 (1975): 477–505. doi:10.1017/S0007123400008322. Erişim 05.06.2023.
- Batır, Kerem. “Self-Determinasyon Hakkı ve Filistin Devleti Bağlamında Filistin Sorunu”, *Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 1 (2011): 146–164. Erişim 08.14.2023.
- Beaufays, Jean. “Belgium: A Dualist Political System?”, *Publius: The Journal of Federalism*. 18/2 (1988): 63–73. doi:10.2307/3330461. Erişim 12.06.2022.
- Beckingham, Charles Fraser. “Islam and Turkish Nationalism in Cyprus”, *Die Welt Des Islams*. 5/1(1957): 65–83. Erişim 02.12.2023.
- . “Kıbrıs Türkleri”, *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 5/1 (2019): 143–156. Erişim 24.05.2023.
- Billigmeier, Jon C. “Toward a Decipherment of Cypro-Minoan”, *American Journal of Archaeology*. 80/3 (1976): 295–300. Erişim 09.12.2023.
- Bogaards, Matthijs. “Consociationalism and Centripetalism: Friends or Foes?”, *Swiss Political Science Review*. 25/4 (2019): 519–37. doi:10.1111/spsr.12371. Erişim 08.09.2022.
- Bryant, Rebecca. “Justice or Respect? A Comparative Perspective on Politics in Cyprus”, *Ethnic and Racial Studies*. 24/6 (2001): 892–924. doi:10.1080/01419870120077904. Erişim 08.08.2022.
- Butenschön, Nils A. “Conflict Management in Plural Societies: The Consociational Democracy Formula”, *Scandinavian Political Studies*. 8/1–2 (1985): 85–103. doi:10.1111/j.1467-9477.1985.tb00313.x. Erişim 06.12.2022.
- “Chalcolithic Cyprus”. California: American Schools of Oriental Research, 1991.
- Cin, Turgay. “Avrupa Birliği Üyesi Yunanistan Anayasasında Millet, Halk ve Yunanistan Vatandaşlığı”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 16/1 (2014): 1–72. Erişim 12.03.2023.
- Clarke, Hyde. “On the Supposed Extinction of the Turks and Increase of the Christians in Turkey”, *Journal of the Statistical Society of London*. 28/2 (1865): 261–293. Erişim 24.11.203.
- Connor, Walker. “The Politics of Ethnonationalism”, *Journal of International Affairs*. 27/1 (1973): 1–21. Erişim 14.09.2022.

Constantinou, Costas M. “Aporias of Identity: Bicomunalism, Hybridity and the Cyprus Problem”, *Cooperation and Conflict*. 42/3 (2007): 247–270. doi:10.1177/0010836707079931. Erişim 17.09.2022.

Çakıcı, Derya. “İngiliz İdaresi Döneminde Kıbrıs Türklerinin Toplumsal Meselelerinin Çözümünde Dr. Fazıl Küçük’ün Rolü”, *Mavi Atlas*. 11/1 (2023): 120–139. doi:10.18795/gumusmaviatlas.1242835. Erişim 12.02.2024.

Çalışkan, Adem. “H.1249/M.1833 Tarihli D.CMH.d.27300 Numaralı Cizye Muhasebe Defterine Göre Kıbrıs’ta Gayrimüslimler”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 53 (2021): 7–48. Erişim 12.11.2023.

Demir, İmran. “Çatışma ve Çatışmaya Yaklaşım Yöntemlerinin Teorik Çerçevesi”, *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*. 5/1 (2017): 1–53. doi:10.16954/yalovabaccd.329875. Erişim 04.04.2023.

Demirel, Fatih. “Osmanlı Eğitim Sisteminin Modernleşmesi Sürecinde Hiyerarşı”, *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 25/2 (2012): 507–530. Erişim 27.01.2024.

Demirtaş, Zülfü. “Osmanlı’da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 17/1 (2007): 173–183. Erişim 26.01.2024.

Dietzel, Irene, Vasilios N. Makrides. “Ethno-Religious Coexistence and Plurality in Cyprus under British Rule (1878–1960)”, *Social Compass*. 56/1 (2009): 69–83. doi:10.1177/0037768608100343. Erişim 10.02.2024.

Dinç, Güven. “Kıbrıs’ta İhtidâ Hareketleri (1800-1878)”, *Bilig*. 84 (2018): 243–271. Erişim 18.11.2023.

Duchacek, Ivo D. “Dyadic Federations and Confederations”, *Publius: The Journal of Federalism*. 18/2 (1988): 5–31. doi:10.2307/3330458. Erişim 08.08.2022.

Duman, Musa. “Kıbrıs Ağzı Üzerine Bazı Notlar”, *İlmi Araştırmalar Dergisi*. 8 (1999): 115–129. Erişim 26.11.2023.

Erkem, Pınar. “Ethnic Nationalism and Consociational Democracy in Cyprus”, *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 9/2 (2016): 99–115. doi:10.18221/bujss.33634. Erişim 19.07.2022.

Evripidou, Dimitris, Çise Çavuşoğlu. “Turkish Cypriots’ Language Attitudes: The Case of Cypriot Turkish and Standard Turkish in Cyprus”, *Mediterranean Language Review*. 22 (2015): 119–138. Erişim 01.12.2023.

- Fics, Kristian. “Cyprus and British Colonialism: A Bowen Family Systems Analysis of Conflict Formation”, *Peace and Conflict Studies*. 25/1 (2018): 1–25. doi:10.46743/1082-7307/2018.1441. Erişim 09.08.2022.
- Fotiou, Constantina. “Debunking a Myth: The Greek Language in Cyprus”, *International Journal of Bilingualism*. 23/6 (2018): 1–27. doi:10.1177/1367006918786466. Erişim 02.10.2023.
- Garry, John. “Potentially Voting across the Divide in Deeply Divided Places: Ethnic Catch-All Voting in Consociational Northern Ireland”, *Political Studies*. 62/1 (2014): 2–19. doi:10.1111/1467-9248.12109. Erişim 06.12.2022.
- Garry, John, James Pow, John Coakley, David Farrell, Brendan O’Leary, James Tilley. “The Perception of the Legitimacy of Citizens’ Assemblies in Deeply Divided Places? : Evidence of Public and Elite Opinion from Consociational Northern Ireland”, *Government and Opposition*. 57/3 (2022): 532–551. doi:10.1017/gov.2021.4. Erişim 02.02.2023.
- Gazioğlu, Ahmet. “Bi-Communality in Cyprus”, *Perceptions Winter*. (2005): 89–114. Erişim 19.11.2022.
- Gemici, Nurettin. “Osmanlı Devleti’nde Eğitim Sistemi ve Kurumları”, *Akademik Bakış Dergisi*. (2019): 47–57. Erişim 27.01.2024.
- Geniş, Kaan Cem. “Londra - Zürich Anlaşmalarına Giden Süreç (1959)”, *Belgi Dergisi*. 21/1 (2021): 233–252. doi:10.33431/belgi.726417. Erişim 14.08.2022.
- Gökel, Ömer, Gökmen Dağlı. “Osmanlı’dan Günümüze Kıbrıs Türk Eğitim Sisteminin Geçirmiş Olduğu Evreler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 8/37 (2015): 747–758. doi:10.17719/jisr.20153710641. Erişim 28.01.2024.
- G regen, Mustafa. “Bir Arada Yaşama Tecrübesi Bakımından Osmanlı Dönemi Kıbrıs”, *Yakın Doğu Üniversitesi İşlam Tetkikleri Merkezi Dergisi*. 2/1 (2016): 19–30. Erişim 29.10.2023.
- Gözlü, Ahmet. “Kibro-Minoan Yazısı ve Kıbrıs’ın Tarihî  ağlara Girişi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 1/31 (2012): 323–332. Erişim 10.10.2023.
- Güneş, Gülcan A vşın. “Osmanlı Devleti’nin Gayrimüslimlere Bakışı ve Klasik Dönem Millet Sistemi”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*. 1/2 (2015): 1–30. Erişim 17.01.2024.
- Hatay, Mete. “Is the Turkish Cypriot Population Shrinking?”, *International Peace Research Institute (PRIO)*. 2007.

- . “Kıbrıslı Türklerde Mistik İnanç Sıçramaları (1571-1878)”, *Kıbrıs Yazıları*. 3 (2006): 61–69. Erişim 11.12.2023.
- Horowitz, Donald. “Comparing Democratic Systems”, *Journal of Democracy*. 1/4 (1990): 73–79. doi:10.1353/jod.1990.0056. Erişim 28.11.2022.
- . “Explaining the Northern Ireland Agreement: The Sources of an Unlikely Constitutional Consensus”, *British Journal of Political Science*. 32/2 (2002): 193–220. doi:10.1017/S000712340200008X. Erişim 19.11.2022.
- . “Ethnic Power Sharing: Three Big Problems”, *Journal of Democracy*. 25/2 (2014): 5–20. doi:10.1353/jod.2014.0020. Erişim 27.09.2022.
- Javadikouchaksaraei, Mehrzad, Mohammad Reevany Bustami, Azeem Fazwan Ahmad Farouk, Ali Akbar Ramazaniandarzi. “Reinterpreting the Israeli-Palestinian Conflict: A Constructivism Theory of Understanding a Cross-Ethnic Phenomena.” *Asian Social Science*. 11/16 (2015): 107–113. doi:10.5539/ass.v11n16p107. Erişim 21.03.2023.
- Kabataş, Orhan. “Kıbrıs Türkçesinin Ses Bilgileri”, *Belleten*. 2 (2006): 83–108. Erişim 01.12.2023.
- Karyolemou, Marilena. “From Linguistic Liberalism to Legal Regulation: The Greek Language in Cyprus”, *Language Problems and Language Planning*. 25/1 (2001): 25–50. Erişim 17.09.2023.
- Kasım, Kamer. “Soğuk Savaş Dönemi Sonrası Kıbrıs Sorunu”, *Gazi Akademik Bakış*. 1/1 (2007): 57–72. doi:10.19060/gav.02529. Erişim 23.09.2022.
- Kazıcı, Ziya. “Osmanlı Fethinden Sonra Kıbrıs Halkına Yapılan Muamele”, *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*. 1/1 (2015): 39–47. <http://dergipark.gov.tr/yaduitmed/issue/37242/456000>. Erişim 27.12.2023.
- Kıbrıs’ta Son Söz, Ed. Necdet Basa. İstanbul: Türkiye Barolar Birliği, 2017.
- Kizilyürek, Niyazi, Sylvaine Gautier-Kizilyürek. “The Politics of Identity in the Turkish Cypriot Community and the Language Question”, *International Journal of the Sociology of Language*. 168 (2004): 37–54. doi:10.1515/ijsl.2004.032. Erişim 01.12.2023.
- Koktsidis, Pavlos I., Menelaos Apostolou. “Ethnic Federalism and Power Sharing in Cyprus: Motives, Constraints and Preconditions”, *Mediterranean Quarterly*. 27/3 (2016): 105–34. doi:10.1215/10474552-3697865. Erişim 19.12.2022.

Kolavis, Klevis. “Soğuk Savaş’ın Barışçıl Olarak Sona Ermesi ve Uluslararası İlişkiler Teorileri”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 68/2 (2013): 149–179. doi:10.1501/sbfder_0000002283. Erişim 30.03.2023.

Kurtaran, Uğur. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 8 (2011): 57–71. Erişim 17.01.2024.

Kübra Koçak, Zahide, Mehmet Ali Aktaş. “Çatışma ve Çatışma Yönetimi Kavramlarına Güncel Bir Bakış”, *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 1/2 (2019): 130–137. Erişim 01.04.2023.

Küçük Kurt, Mehmet. “Halkla İlişkiler Açısından Halk Kavramı”, *Kurgu Dergisi*. 5/1 (1989): 232–243. Erişim 04.02.2023.

Latouche, Daniel. “Problems of Constitutional Design in Canada: Quebec and the Issue of Bicomunalism”, *Publius: The Journal of Federalism*. 18/2 (1988): 131–146. doi:10.2307/3330466. Erişim 16.09.2022.

Lerner, Hanna. “Derinden Bölünmüş Toplumlarda Anayasa Yazımı: Aşamalı Yaklaşım”, Çev. Elif Eren Koç, Burak Çağ. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*. 73/1 (2015): 485–504. Erişim 20.02.2023.

Leslie, Peter M. “Bicomunalism and Canadian Constitutional Reform”, *Publius: The Journal of Federalism*. 18/2 (1988): 115–129. doi:10.2307/3330465. Erişim 16.09.2022.

Lijphart, Arend. “Consociational Democracy”, *World Politics*. 21/2 (1969): 207–225. Erişim 19.09.2022.

———. “Constitutional Design for Divided Societies”, *Journal of Democracy*. 15/2 (2004): 96–109. doi:10.1353/jod.2004.0029. Erişim 06.12.2022.

———. “Non-Majoritarian Democracy: A Comparison of Federal and Consociational Theories”, *Publius: The Journal of Federalism*. 15/2 (1985): 3–15. doi:10.2307/3329961. Erişim 08.09.2022.

Loizides, Neophytos G. “Ethnic Nationalism and Adaptation in Cyprus”, *International Studies Perspectives*. 8/2 (2007): 172–189. doi:10.1111/j.1528-3585.2007.00279.x. Erişim 11.10.2022.

Lustick, Ian. “Stability in Deeply Divided Societies: Consociationalism versus Control”, *World Politics*. 31/3 (1979): 325–344. Erişim 18.08.2022.

Macek-Macková, Emanuela. “Challenges in Conflict Management in Multi-Ethnic States - the Dissolution of Czechoslovakia and Serbia and Montenegro”, *Nationalities Papers: The Journal*

of *Nationalism and Ethnicity*. 39/4 (2011): 615–633. doi:10.1080/00905992.2011.579952. Erişim 29.12.2022.

Maden, Fahri. “Kıbrıs’ta Bektaşilik ve Bektaşî Tekkeleri”, *Alevi Araştırmaları Dergisi*. 5/10 (2015): 89–142. Erişim 12.12.2023.

McCulloch, Allison. “Does Moderation Pay? Centripetalism in Deeply Divided Societies”, *Ethnopolitics*. 12/2 (2013): 111–132. doi:10.1080/17449057.2012.658002. Erişim 27.11.2022.

———. “Classical Consociational Theory and Recent Consociational Performance”, *Swiss Political Science Review*. 25/4 (2019): 538–555. doi:10.1111/spsr.12378. Erişim 22.08.2022.

McGarry, John, Brendan O’leary. “Must Pluri-National Federations Fail?”, *Ethnopolitics*. 8/1 (2009): 5–25. doi:10.1080/17449050902738838. Erişim 07.08.2022.

McRae, Kenneth D. “Finland: Marginal Case of Bicomunalism?”, *Publius: The Journal of Federalism*. 18/2 (1988): 91–100. doi:10.2307/3330463. Erişim 28.06.2022.

Milne, R. S. “Bicomunal Systems: Guyana, Malaysia, Fiji”, *Publius: The Journal of Federalism*. 18/2 (1988): 101–113. doi:10.2307/3330464. Erişim 02.08.2022.

Moutsis, Ioannis. “Learning to Read and Write in Late Ottoman Cyprus”, *Cahiers Du Centre d’Etudes Chypriotes*. 50 (2020): 373–382. doi:10.4000/cchyp.524. Erişim 30.01.2024.

Nevzat, Altay, Mete Hatay. “Politics, Society and the Decline of Islam in Cyprus: From the Ottoman Era to the Twenty-First Century”, *Middle Eastern Studies*. 45/6 (2009): 911–933, doi:10.1080/00263200903268686. Erişim 02.12.2023.

Öze, Nuran. “Media, İktidar, Din Üçgeninde Kuzey Kıbrıs’ta Alevilik”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. 72 (2014): 125–152. doi:10.12973/hbvd.72.135. Erişim 10.12.2023.

Özgür, Ergün, Nur Köprülü, Min Reuchamps. “Drawing Cyprus: Power-Sharing, Identity and Expectations Among the Next Generation in Northern Cyprus”, *Mediterranean Politics*. 24/2 (2017): 237–259. doi:10.1080/13629395.2017.1404720. Erişim 14.08.2022.

Özkul, Ali Efdal, Hüseyin Tufan, Mete Özsezer. “Osmanlı Dönemi’nden İngiliz İdaresine Kıbrıs Türk Temel Eğitimi’nin Modernleşmesi ve Toplumsallaşması”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*. 6/2 (2017): 565–584. doi:10.7596/taksad.v6i2.Osmanlı. Erişim 30.01.2024.

Özmen, Süleyman. “Kıbrıs Türklerinin Kökeni ve Sosyo-Kültürel Özellikleri”, *Kıbrıs Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi*. 2/3 (2018): 21–33. Erişim 21.10.2023.

- Papadakis, Yiannis. "Greek Cypriot Narratives of History and Collective Identity: Nationalism as a Contested Process", *American Ethnologist*. 25/2 (1998): 149–165. Erişim 29.01.2024.
- Peler, Gökçe Yükselen. "Kıbrıs Ağzlarında Kullanılan Birtakım Alışılmadık Ekler ve Türemiş Kelimeler", *Kıbrıs Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi*. 3/6 (2020): 5–18. Erişim 01.12.2023.
- Pollis, Adamanta. "Intergroup Conflict and British Colonial Policy: The Case of Cyprus", *Comparative Politics* 5/4 (1973): 575–599. Erişim 05.10.2022.
- Rakopoulos, Theodoros. "On Divisionism and Cypriotism: The Civic Languages of the Cyprus Problem", *The London School of Economics and Political Science*, 2022.
- Reyhan, Cenk. "Toplumsal Yapının Ulusöncesi Ölçeklere Ayrışması: Bölünmüş Toplum Tipi Örnekleri", *Gazi Akademik Bakış*. 5/10 (2012): 51–69. Erişim 20.02.2023.
- Richter, Heinz A. "The Cypriot Communist Party and the Comintern", *Cyprus Review*. 15/1 (2003): 99–119. Erişim 18.02.2024.
- Rothchild, Donald, Caroline A. Hartzell. "Security in Deeply Divided Societies: The Role of Territorial Autonomy", *Nationalism and Ethnic Politics*. 5/3–4 (1999): 254–271, doi:10.1080/13537119908428579. Erişim 02.11.2022.
- Samii, Cyrus. "Perils or Promise of Ethnic Integration? Evidence from a Hard Case in Burundi", *American Political Science Review*. 107/3 (2013): 558–573. doi:10.1017/S0003055413000282. Erişim 02.04.2023.
- Schmitt, David E. "Bicommunalism in Northern Ireland", *Publius: The Journal of Federalism*, 18/2 (1988): 33–46. doi:10.2307/3330459. Erişim 02.08.2022.
- . "Problems of Accommodation in Bicommunal Societies", *Journal of Conflict Studies*, 11/4 (1991): 7–18. Erişim 07.08.2022.
- Sonyel, Salâhi R. "İngiliz Yönetiminde Kıbrıs Türklerinin Varlık Savaşını (1878 - 1960)", *Belleten* 59/24 (1995): 133–188. doi:10.37879/belleten.1995.133. Erişim 12.02.2024.
- Sophocleous, Andry, Clarissa Wilks. "Standard Modern Greek and Greek-Cypriot Dialect in Kindergarten Classroom Interaction", *Language, Culture and Curriculum*. 23/1 (2010): 51–69. doi:10.1080/07908311003632519. Erişim 01.11.2023.
- Sözen, Ahmet. "A Model of Power-Sharing in Cyprus: From the 1959 London-Zurich Agreements to the Annan Plan", *Turkish Studies*. 5/1 (2004): 61–77. doi:10.1080/14683849.2004.9687242. Erişim 14.08.2023.

- Sözgün, Zenal. “Kıbrıs’ta Osmanlı Dönemindeki Eğitim Sistemine Genel Bir Bakış”, *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*. 1/2 (2015): 7–29. Erişim 26.01.2024.
- Suiçmez, Yusuf. “A Brief History of Muslims and Christians Relations in Cyprus”, *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*. 1/1 (2015): 49–58. Erişim 27.12.2023.
- Şahin, İsmail. “Geçmişten Günümüze Kıbrıslı Rumlar: Dil, Din ve Kimlikleri”, *Journal of International Social Research*. 8/39 (2015): 340–353. doi:10.17719/jisr.20153913755. Erişim 14.10.2023.
- Şevketoğlu, Müge. “M.Ö. 8. Binde Anadolu ve Kıbrıs İlişkileri: Akanthous/Tatlısu Kurtarma Kazısı”, *Anadolu*. 30 (2006): 111–118. Erişim 30.01.2024.
- Tamçelik, Soyalp. “Kıbrıs’ın Siyasi Tarihi ile İlgili Bir Belgenin Değerlendirilmesi”, *Belleten*. 63/236 (1999): 165–228. Erişim 16.11.2022.
- Tezcan, Gönül. “Derinden Bölünmüş Toplumlarda Bölünmüş Sivil Toplum: Çözüm Önerileri”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 59 (2019): 21–33. Erişim 12.02.2023.
- Toplu, Güngör. “Kıbrıs Türklerinin Bağımsızlık Mücadelesinde Bir Dönüm Noktası '28 Kasım 1948 Mitingi’”, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*. 6/11 (2016): 691–702. Erişim 03.01.2024.
- Tuan, Yi-Fu. “Community, Society and the Individual”, *Geographical Review*. 92/3 (2002): 307–318. Erişim 23.02.2023.
- Turan, Osman. “Orta Çağlarda Türkiye Kıbrıs Münasebetleri”, *Belleten*. 27/110 (1964): 209–227. Erişim 20.10.2023.
- Uygun, Oktay. “İki Toplumlu Siyasal Sistemler”, *İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası*. 54 (1994): 147–168. Erişim 02.06.2022.
- Vanci-Osam, Ülker. “The Impact of Oral Language Features in Written Language in Cypriot Turkish”, *International Journal of the Sociology of Language*. 181 (2006): 23–42. doi:10.1515/IJSL.2006.049. Erişim 06.12.2023.
- Voskarides, Konstantinos vd. “Y-Chromosome Phylogeographic Analysis of the Greek-Cypriot Population”, *Investigative Genetics*. 7 (2016): 1–14. doi:10.4324/9780203285558. Erişim 07.09.2022.
- Wolfe, James H. “Cyprus: Federation under International Safeguards”, *Publius: The Journal of Federalism*. 18/2 (1988): 158–161. doi:10.2307/3330462. Erişim 29.12.2022.

Wolff, Stefan. “Conflict Management in Divided Societies: The Many Uses of Territorial Self-Governance”, *International Journal on Minority and Group Rights*. 20/1 (2013): 27–50. doi:10.1163/15718115-02001003. Erişim 11.12.2022.

Yıldırım, Sefa, Ümit Kılıç. “Klasik Dönem Osmanlı Devleti’nde Eğitim ve Öğretim”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 22 (2018): 603–627. Erişim 26.01.2024.

Yıldırım, Yusuf. “İsrail-Filistin Sorununda İki Devletli Çözüm Arayışları”, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*. 18/41 (2021): 3842–3884. doi:10.26466/opus.874933. Erişim 09.08.2022.

Yokuş, Sevtap. “Bölünmüş Toplumlarda Anayasa Yapımı: Güney Afrika Deneyimi”, *Sosyal Bilimler Dergisi*. 7/1 (2022): 13–27. Erişim 13.02.2023.

Yüksel, Çağdaş. “1879 Yılında İngiltere Avam Kamarası’nda Yapılan Kıbrıs Oturumu Hakkında Bir İnceleme”, *Kıbrıs Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi*. 3/6–7 (2020): 66–84. Erişim 14.08.2022.

Zorlu, Abdülkadir. “Toplumsal Kuramda Topluluk, Geleneksel Toplum ve Gelenek”, *Muhafazakar Düşünce Dergisi*. 3 (2005): 137–152. Erişim 07.02.2023.

Süreli Yayınlar

Bozkurt Gazetesi

Nacak Gazetesi

Tezler

Altunay, Ömer Alper. *Kıbrıs Cumhuriyetinin Çözülüşü (1963-1967)*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.

Aybak, Sebile Yıldız. *1950-1983 Yılları Arasında Kıbrıs Sorunu ve TBMM’deki Yankıları*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.

Bakkal, Faruk. *Eleştirel Kuram Bağlamında ‘Millet-Sistemi’ Kavramı Üzerinden Uluslararası Siyaseti Anlamak*. Yüksek Lisans Tezi, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Balyemez, Mehmet. *İngiliz Yönetimi Döneminde Kıbrıs Türklerinin Siyasi Örgütlenmeleri*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2017.

Chiatoh, Valerie Muguoh. *Uluslararası Hukukta Afrika Bağlamında ‘Halk’ Kavramı*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

- Çağlayan, Pınar. *Kıbrıs'taki Milliyetçiliklerin Düşünsel Kökenleri ve Tarihsel Gelişimi (1878-2004)*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- Çelebi, Nazmiye. *Kıbrıs Türk Ağzlarında Dil İlişkisi İzleri*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Duman, Sabit. *Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1990.
- Ergürer, Yılmaz. *Kıbrıs Cumhuriyeti Sorunsalı: Kuruluş ve Çözülme (1960-1963)*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2023.
- Gözlü, Ahmet. *Kıbrıs Eskiçağı ve Jeopolitiği*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Gülboy, Pınar Erkem. *Çatışma Yönetiminde Ortaklıkçı Model: 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Örneği*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Hadjipavlou-Trigeorgis, Maria C. *Identity Conflict Resolution in Divided Societies: The Case of Cyprus*. Doktora Tezi, Boston University Professors Program, 1987.
- Işık, Zeynep. *Girit'teki Müslüman ve Gayrimüslim İlişkilerine Osmanlı Millet Sistemi Çerçevesinden Bakmak*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023.
- Koumna, Elena. *The Origins of Greek Cypriot National Identity*. Yüksek Lisans Tezi, Western Michigan University Department of Political Science, 1998.
- Lancaster, Ross. *Federalism and Civil Conflict: The Missing Link?*. Yüksek Lisans Tezi, University of North Texas Department of Political Science, 2012.
- Masarogullari, Nicel. *Nationalism In Cyprus: The Effects Of Institutionalization On Nationalist Mobilizations and Political Conflicts As Reflected In Turkish Cypriot Nationalism And Greek Cypriot Nationalism*. Yüksek Lisans Tezi, Marshall University Department of Sociology, 2011.
- Orhan, Salim. *Bölünmüş Toplumların Anayasa Yoluyla Birlikteliği*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Stamatakis, Nickolas Andreas. *History, Language and National Rituals: The Construction of Modern Greek-Cypriot Identity*. Doktora Tezi, State University of New York Department of Anthropological Sciences, 1994.
- Tamçelik, Soyalp. *Kıbrıs Meselesinin Çözüm Planları (BM'nin 789 Sayılı Kararına Göre)*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Toprak, Seçkin. *Nihai Çözüm ya da Kalıcı Statükonun Devamı Sonrası Kıbrıslılık ve Yeni Kıbrıs Türk Milliyetçiliği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Lefke Avrupa Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Enstitüsü, 2016.

Sözlü Tarih Görüşmeleri

1982 İzmir doğumlu Doç. Dr. Pınar Erkem Gülboy ile 20 Ocak 2023 tarihinde İstanbul'da yapılan görüşme

1952 Lefke doğumlu Doç. Dr. Nazım Beratlı ile 08 Mart 2023 tarihinde telefon bağlantısı yoluyla yapılan görüşme

1977 Gazimağusa doğumlu Prof. Dr. Hüseyin Işıksal ile 10 Mart 2023 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme

1958 İrlanda doğumlu Prof. Dr. Brendan O'leary ile 03 Nisan 2023 tarihinden itibaren e-posta yoluyla yapılan görüşmeler

1971 Lefkoşa doğumlu Prof. Dr. Soyalp Tamçelik ile 28 Kasım 2023 tarihinde Ankara'da yapılan görüşme

EKLER

Ek-1 Lefkoşa Seçim Bölgesinde Kullanılacak Rey Pusulası (Türk Tarih Kurumu Faiz Kaymak Özel Arşivi, FK 3-47)

Ek-2 Zürih ve Londra Anlaşmaları Olarak Anılan Dokuz Belgenin Tamamını İçeren Kitapçık (Türk Tarih Kurumu Osman Örek Özel Arşivi, OÖ 1-365)

Ek-3 Glafkos Klerides Röportajı (Türk Tarih Kurumu Osman Örek Özel Arşivi, OÖ 1-709)

Ek-4 İngiliz General Peter Young Tarafından Çizilen Harita

Lefkoşa Seçim Bölgesinde Kullanılacak Rey Pusulasının Numunesidir.

1959 SEÇİMLER (TEMSİLCİLER MECLİSİ VE CEMAAT MECLİSLERİ) KANUNU

SEÇMENLERE KILAVUZ

Seçim Bölgeleri Kibris altı Türk seçim bölgesine ayrılmış olup her seçim bölgesinden Temsilciler Meclisine seçilecek Türk üyelerin sayısı aşağıda gösterilmektedir:

Seçim Bölgesi	Türk Üyeler
Lefkoşa	5
Limasol	2
Mağusa	3
Lárnaka	2
Baf	2
Girne	1

Rey verebileceğiniz namzedlerin sayısı. Bir seçmen, rey verdiği seçim bölgesinden seçilecek üyelerin sayısına mütavazı sayıda namzedler için rey verebilir. Yani Lefkoşadaki bir seçmen 5 namzed, Limasol'daki bir seçmen 2 namzed ve ilâh. için rey verebilir.

Nerede rey verilecek. Her seçim bölgesindeki seçmenler, ikametgâhlarına ve hüviyet kartı numaralarına göre muhtelif seçim merkezlerine tahsis edilmişlerdir. Her seçim merkezinin mevkinin gösteren ilânlar ve seçmenlerin hangi seçim merkezinde rey vereceğine dair tafsilât gazetelerde negredilecek ve bu ilânların kopyeleri her kasaba mahallesinin veya köyün Muhtarına verilecektir. Seçmenler, rey verebilecekleri seçim merkezlerinin mevkinin seçim gününden evvel öğrenmelidirler.

Nasıl rey verilecek. Rey verimî usulünün tam tafsilâtı için yan tarafa bakınız.

ŞEKİL 1.

1959 Seçimler (Temsilciler Meclisi ve Cemaat Meclisleri) Kanunu.

Rey Pusulası

Temsilciler Meclisinin Türk üyelerinin seçimi.

Lefkoşa Seçim Bölgesi.

ŞEKİL 2.

PARTİNİN İSMİ		BAĞIMSIZ NAMZEDLER
1	NAMZEDİN ADI	NAMZEDİN ADI ☐
2	NAMZEDİN ADI	NAMZEDİN ADI ☐
3	NAMZEDİN ADI	NAMZEDİN ADI ☐
4	NAMZEDİN ADI	NAMZEDİN ADI ☐
5	NAMZEDİN ADI	NAMZEDİN ADI ☐
		NAMZEDİN ADI ☐

(i) Seçim merkezinden, katli bir yaprak kâğıttan müteşekkil olan resmî müdürü bir rey pusulası alacaksınız. Bunun kapağı Şekil 1'de gösterildiği gibi olacaktır.

(ii) Müteakiben rey verme bölmesine gidip rey pusulasını açacaksınız. Namzedlerin isimleri bağlı bulunduğları parti veya siyasi gruba göre ayrı renkli kısımlara tabedilecektir. Muhtelif parti veya siyasi gruplara verilecek olan renkler daha sonra açıklanacaktır. Partilerin isimleri her kısmın üst tarafına tabedilecektir. (Rey verdiğiniz seçim bölgesi için seçilecek üyelerin sayısından fazla olmamak üzere) seçtiğiniz namzetlerin isimlerinin önündeki karelerin içerisinde "X" işaretini koyarak ayrı namzetler için rey verebilirsiniz. Eğer parti tarafından desteklenen bütün namzetler için rey vermek istiyorsanız, o parti namzetlerinin isimlerinin tabedilmiş olduğu kısmın altındaki daha büyük karenin içerisinde "X" işaretini koymakla bütün bu namzetlere rey vermiş olursunuz ve o takdirde o kısımdaki diğer küçük kareleri işaretlemenize lüzum kalmıyacaktır. Bu gibi ahvalde rey pusulasının geriye kalan kısımlardaki diğer herhangi bir kareyi işaretlememelisiniz; işaretlediğiniz takdirde reyiniz muteber olmayacak ve sayılmıyacaktır. Rey pusulasını müntezam bir şekilde işaretledikten sonra katlayıp rey sandığına atınız.

HATIRDA TUTULACAK NOKTALAR

- Seçim merkezine gideceğinizde hüviyet kartınızı beraber götürünüz.
- Seçilecek üyelerin sayısından fazla namzed ismi işaretlemeyiniz.
- Rey pusulasının herhangi bir kısmına daha sonra taminabileceğiniz herhangi bir işaret koymayınız.
- Yanlışlıkla rey pusulasını bozarsanız, onu Seçim Nezaret Memuruna iade ediniz ve yanlışlığınızı izah ediniz; izahatınızdan tamin olursa, size yeni bir rey pusulası verecektir.
- Bedelî iktidarsızlıktan dolayı rey pusulasını işaretlemeye muktedir değilseniz Seçim Nezaret Memurundan tamamen kendi arzuunuza göre onu size işaretlemesini isteyebilirsiniz.
- Rey pusulasını mümkün olduğu kadar sür'atle işaretleyiniz; başkalarının da rey verme bölümünü kullanmak için beklediklerini hatırladığınızda tutunuz.

Ek-1 Lefkoşa Seçim Bölgesinde Kullanılacak Rey Pusulası (Türk Tarih Kurumu Faiz Kaymak Özel Arşivi, FK 3-47)

OSMAN ÖREK
BANKİSTİTUTU
P.O.B. 610 LERKÖZ

CYPRUS

Miscellaneous No. 4 (1959)

Conference on Cyprus

Documents signed and initialled at Lancaster House
on February 19, 1959

*Presented to Parliament by the Prime Minister
by Command of Her Majesty
February 1959*

LONDON
HER MAJESTY'S STATIONERY OFFICE
ONE SHILLING NET

Cmnd. 679

4

Ek-2-1 Zürih ve Londra Anlaşmaları Olarak Anılan Dokuz Belgenin Tamamını İçeren Kitapçık
(Türk Tarih Kurumu Osman Örek Özel Arşivi, OÖ 1-365-001)

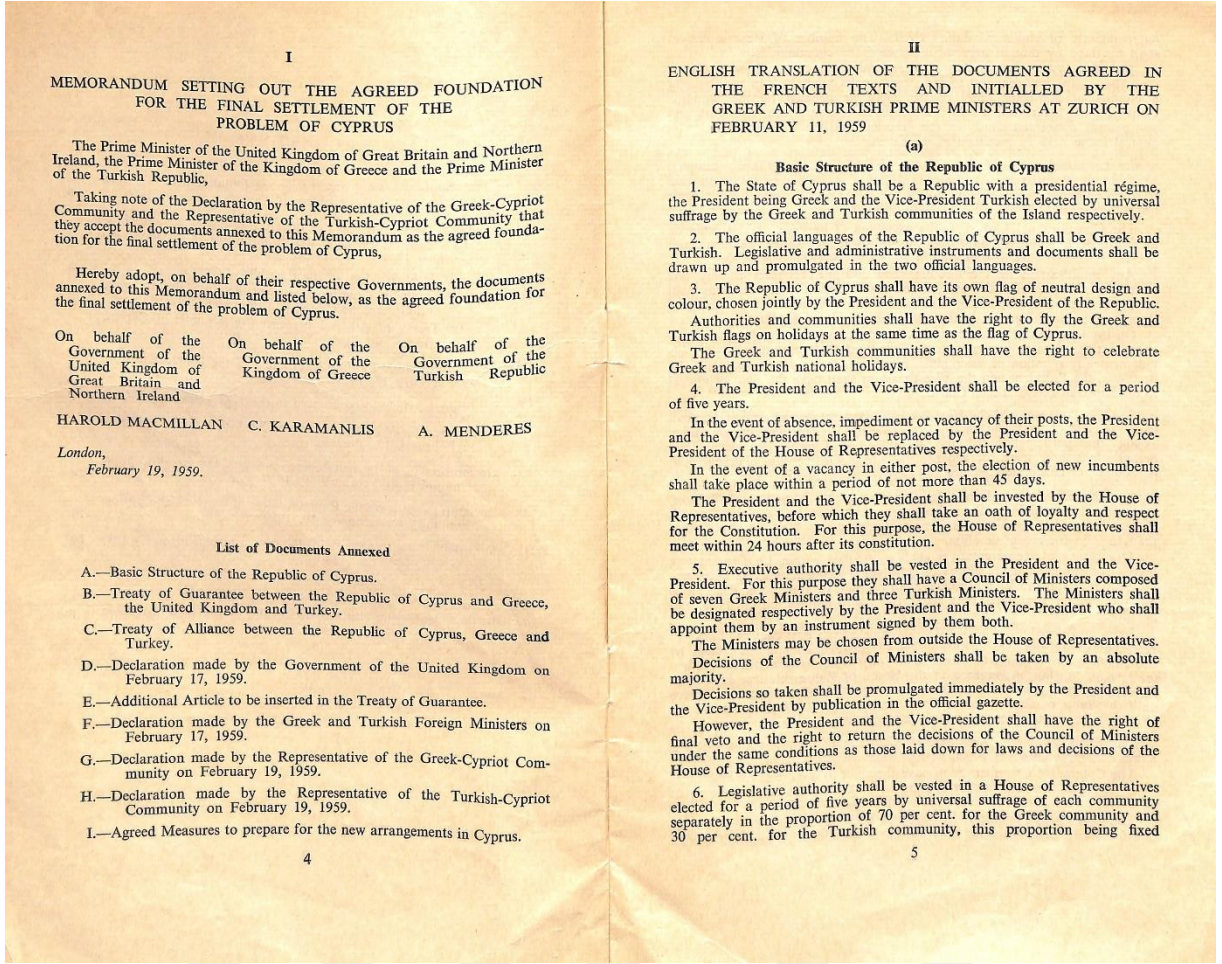
CONTENTS		Page
I.—Memorandum setting out the agreed foundation for the final settlement of the problem of Cyprus		4
II.—English translation of the documents agreed at Zurich on February 11, 1959, by the Prime Ministers of Greece and Turkey—		
(a) Basic structure of the Republic of Cyprus		5
(b) Treaty of Guarantee between the Republic of Cyprus and Greece, the United Kingdom and Turkey		10
(c) Treaty of Alliance between the Republic of Cyprus, Greece and Turkey		11
III.—Declaration made by the Government of the United Kingdom on February 17, 1959		11
IV.—Additional Article to be inserted in the Treaty of Guarantee ...		13
V.—Declaration made by the Greek and Turkish Foreign Ministers on February 17, 1959		13
VI.—Declaration made by the Representative of the Greek-Cypriot community on February 19, 1959		14
VII.—Declaration made by the Representative of the Turkish-Cypriot community on February 19, 1959		14
VIII.—Agreed measures to prepare for the new arrangements in Cyprus		14

Note: The documents were either signed in full or initialled, as shown in the texts.

2

54786 3 B 2

Ek-2-2 Z rih ve Londra Anlaşmaları Olarak Anılan Dokuz Belgenin Tamamını İçeren Kitapçık
(Türk Tarih Kurumu Osman  rek  zel Arşivi, O  1-365-002)

Ek-2-3 Z rih ve Londra Anlaşmaları Olarak Anılan Dokuz Belgenin Tamamını İçeren Kitapçık
(Türk Tarih Kurumu Osman  rek  zel Arşivi, O  1-365-003)

independently of statistical data. (N.B.—The number of Representatives shall be fixed by mutual agreement between the communities.)

The House of Representatives shall exercise authority in all matters other than those expressly reserved to the Communal Chambers. In the event of a conflict of authority, such conflict shall be decided by the Supreme Constitutional Court which shall be composed of one Greek, one Turk and one neutral, appointed jointly by the President and the Vice-President. The neutral judge shall be president of the Court.

7. Laws and decisions of the House of Representatives shall be adopted by a simple majority of the members present. They shall be promulgated within 15 days if neither the President nor the Vice-President returns them for reconsideration as provided in Point 9 below.

The Constitutional Law, with the exception of its basic articles, may be modified by a majority comprising two-thirds of the Greek members and two-thirds of the Turkish members of the House of Representatives.

Any modification of the electoral law and the adoption of any law relating to the municipalities and of any law imposing duties or taxes shall require a simple majority of the Greek and Turkish members of the House of Representatives taking part in the vote and considered separately.

On the adoption of the budget, the President and the Vice-President may exercise their right to return it to the House of Representatives, if in their judgment any question of discrimination arises. If the House maintains its decisions, the President and the Vice-President shall have the right of appeal to the Supreme Constitutional Court.

8. The President and the Vice-President, separately and conjointly, shall have the right of final veto on any law or decision concerning foreign affairs, except the participation of the Republic of Cyprus in international organisations and pacts of alliance in which Greece and Turkey both participate, or concerning defence and security as defined in Annex I.

9. The President and the Vice-President of the Republic shall have, separately and conjointly, the right to return all laws and decisions, which may be returned to the House of Representatives within a period of not more than 15 days for reconsideration.

The House of Representatives shall pronounce within 15 days on any matter so returned. If the House of Representatives maintains its decisions, the President and the Vice-President shall promulgate the law or decision in question within the time-limits fixed for the promulgation of laws and decisions.

Laws and decisions, which are considered by the President or the Vice-President to discriminate against either of the two communities, shall be submitted to the Supreme Constitutional Court which may annul or confirm the law or decision, or return it to the House of Representatives for reconsideration, in whole or in part. The law or decision shall not become effective until the Supreme Constitutional Court or, where it has been returned, the House of Representatives has taken a decision on it.

10. Each community shall have its Communal Chamber composed of a number of representatives which it shall itself determine.

The Communal Chambers shall have the right to impose taxes and levies on members of their community to provide for their needs and for the needs of bodies and institutions under their supervision.

The Communal Chambers shall exercise authority in all religious, educational, cultural and teaching questions and questions of personal status.

6

They shall exercise authority in questions where the interests and institutions are of a purely communal nature, such as sporting and charitable foundations, bodies and associations, producers' and consumers' co-operatives and credit establishments, created for the purpose of promoting the welfare of one of the communities. (N.B.—It is understood that the provisions of the present paragraph cannot be interpreted in such a way as to prevent the creation of mixed and communal institutions where the inhabitants desire them.)

These producers' and consumers' co-operatives and credit establishments, which shall be administered under the laws of the Republic, shall be subject to the supervision of the Communal Chambers. The Communal Chambers shall also exercise authority in matters initiated by municipalities which are composed of one community only. These municipalities, to which the laws of the Republic shall apply, shall be supervised in their functions by the Communal Chambers.

Where the central administration is obliged to take over the supervision of the institutions, establishments, or municipalities mentioned in the two preceding paragraphs by virtue of legislation in force, this supervision shall be exercised by officials belonging to the same community as the institution, establishment or municipality in question.

11. The Civil Service shall be composed as to 70 per cent. of Greeks and as to 30 per cent. of Turks.

It is understood that this quantitative division will be applied as far as practicable in all grades of the Civil Service.

In regions or localities where one of the two communities is in a majority approaching 100 per cent., the organs of the local administration responsible to the central administration shall be composed solely of officials belonging to that community.

12. The deputies of the Attorney-General of the Republic, the Inspector-General, the Treasurer and the Governor of the Issuing Bank may not belong to the same community as their principals. The holders of these posts shall be appointed by the President and the Vice-President of the Republic acting in agreement.

13. The heads and deputy heads of the Armed Forces, the Gendarmerie and the Police shall be appointed by the President and the Vice-President of the Republic acting in agreement. One of these heads shall be Turkish and where the head belongs to one of the communities, the deputy head shall belong to the other.

14. Compulsory military service may only be instituted with the agreement of the President and the Vice-President of the Republic of Cyprus.

Cyprus shall have an army of 2,000 men, of whom 60 per cent. shall be Greek and 40 per cent. Turkish.

The security forces (gendarmerie and police) shall have a complement of 2,000 men, which may be reduced or increased with the agreement of both the President and the Vice-President. The security forces shall be composed as to 70 per cent. of Greeks and as to 30 per cent. of Turks. However, for an initial period this percentage may be raised to a maximum of 40 per cent. of Turks (and consequently reduced to 60 per cent. of Greeks) in order not to discharge those Turks now serving in the police, apart from the auxiliary police.

15. Forces, which are stationed in parts of the territory of the Republic inhabited, in a proportion approaching 100 per cent., by members of a single community, shall belong to that community.

7

Ek-2-4 Zürih ve Londra Anlaşmaları Olarak Anılan Dokuz Belgenin Tamamını İçeren Kitapçık
(Türk Tarih Kurumu Osman Örek Özel Arşivi, OÖ 1-365-004)

16. A High Court of Justice shall be established, which shall consist of two Greeks, one Turk and one neutral, nominated jointly by the President and the Vice-President of the Republic.

The President of the Court shall be the neutral judge, who shall have two votes.

This Court shall constitute the highest organ of the judicature (appointments, promotions of judges, &c.).

17. Civil disputes, where the plaintiff and the defendant belong to the same community, shall be tried by a tribunal composed of judges belonging to that community. If the plaintiff and defendant belong to different communities, the composition of the tribunal shall be mixed and shall be determined by the High Court of Justice.

Tribunals dealing with civil disputes relating to questions of personal status and to religious matters, which are reserved to the competence of the Communal Chambers under Point 10, shall be composed solely of judges belonging to the community concerned. The composition and status of these tribunals shall be determined according to the law drawn up by the Communal Chamber and they shall apply the law drawn up by the Communal Chamber.

In criminal cases, the tribunal shall consist of judges belonging to the same community as the accused. If the injured party belongs to another community, the composition of the tribunal shall be mixed and shall be determined by the High Court of Justice.

18. The President and the Vice-President of the Republic shall each have the right to exercise the prerogative of mercy to persons from their respective communities who are condemned to death. In cases where the plaintiffs and the convicted persons are members of different communities the prerogative of mercy shall be exercised by agreement between the President and the Vice-President. In the event of disagreement the vote for clemency shall prevail. When mercy is accorded the death penalty shall be commuted to life imprisonment.

19. In the event of agricultural reform, lands shall be redistributed only to persons who are members of the same community as the expropriated owners.

Expropriations by the State or the Municipalities shall only be carried out on payment of a just and equitable indemnity fixed, in disputed cases, by the tribunals. An appeal to the tribunals shall have the effect of suspending action.

Expropriated property shall only be used for the purpose for which the expropriation was made. Otherwise the property shall be restored to the owners.

20. Separate municipalities shall be created in the five largest towns of Cyprus by the Turkish inhabitants of these towns. However:—

(a) In each of the towns a co-ordinating body shall be set up which shall supervise work which needs to be carried out jointly and shall concern bodies shall each be composed of two members chosen by the Greek municipalities, two members chosen by the Turkish municipalities and a President chosen by agreement between the two municipalities.

(b) The President and the Vice-President shall examine within four years the question whether or not this separation of municipalities in the five largest towns shall continue.

8

With regard to other localities, special arrangements shall be made for the constitution of municipal bodies, following, as far as possible, the rule of proportional representation for the two communities.

21. A Treaty guaranteeing the independence, territorial integrity and constitution of the new State of Cyprus shall be concluded between the Republic of Cyprus, Greece, the United Kingdom and Turkey. A Treaty of military alliance shall also be concluded between the Republic of Cyprus, Greece and Turkey.

These two instruments shall have constitutional force. (This last paragraph shall be inserted in the Constitution as a basic article.)

22. It shall be recognised that the total or partial union of Cyprus with any other State, or a separatist independence for Cyprus (*i.e.*, the partition of Cyprus into two independent States), shall be excluded.

23. The Republic of Cyprus shall accord most-favoured-nation treatment to Great Britain, Greece and Turkey for all agreements whatever their nature.

This provision shall not apply to the Treaties between the Republic of Cyprus and the United Kingdom concerning the bases and military facilities accorded to the United Kingdom.

24. The Greek and Turkish Governments shall have the right to subsidise institutions for education, culture, athletics and charity belonging to their respective communities.

Equally, where either community considers that it has not the necessary number of schoolmasters, professors or priests for the working of its institutions, the Greek and Turkish Governments may provide them to the extent strictly necessary to meet their needs.

25. One of the following Ministries—the Ministry of Foreign Affairs, the Ministry of Defence or the Ministry of Finance—shall be entrusted to a Turk. If the President and the Vice-President agree they may replace this system by a system of rotation.

26. The new State which is to come into being with the signature of the Treaties shall be established as quickly as possible and within a period of not more than three months from the signature of the Treaties.

27. All the above Points shall be considered to be basic articles of the Constitution of Cyprus.

E. A.-T.

S. L.

F. R. Z.

† A. M.

F. K.

ANNEX I

A

The defence questions subject to veto under Point 8 of the Basic Structure are as follows:—

- (a) Composition and size of the armed forces and credits for them.
- (b) Appointments and promotions.
- (c) Imports of warlike stores and of all kinds of explosives.
- (d) Granting of bases and other facilities to allied countries.

9

Ek-2-5 Zürih ve Londra Anlaşmaları Olarak Anılan Dokuz Belgenin Tamamını İçeren Kitapçık
(Türk Tarih Kurumu Osman Örek Özel Arşivi, OÖ 1-365-005)

B

The security questions subject to veto are as follows:—

- (a) Appointments and promotions.
- (b) Allocation and stationing of forces.
- (c) Emergency measures and martial law.
- (d) Police laws.

(It is provided that the right of veto shall cover all emergency measures or decisions, but not those which concern the normal functioning of the police and gendarmerie.)

(b)

Treaty of Guarantee

The Republic of Cyprus of the one part, and Greece, the United Kingdom and Turkey of the other part:—

I. Considering that the recognition and maintenance of the independence, territorial integrity and security of the Republic of Cyprus, as established and regulated by the basic articles of its Constitution, are in their common interest;

II. Desiring to co-operate to ensure that the provisions of the aforesaid Constitution shall be respected;

HAVE AGREED AS FOLLOWS:—

ARTICLE 1

The Republic of Cyprus undertakes to ensure the maintenance of its independence, territorial integrity and security, as well as respect for its Constitution.

It undertakes not to participate, in whole or in part, in any political or economic union with any State whatsoever. With this intent it prohibits all activity tending to promote directly or indirectly either union or partition of the Island.

ARTICLE 2

Greece, the United Kingdom and Turkey, taking note of the undertakings by the Republic of Cyprus embodied in Article 1, recognise and guarantee the independence, territorial integrity and security of the Republic of Cyprus, and also the provisions of the basic articles of its Constitution.

They likewise undertake to prohibit, as far as lies within their power, all activity having the object of promoting directly or indirectly either the union of the Republic of Cyprus with any other State, or the partition of the Island.

ARTICLE 3

In the event of any breach of the provisions of the present Treaty, Greece, the United Kingdom, and Turkey undertake to consult together, with a view to making representations, or taking the necessary steps to ensure observance of those provisions.

In so far as common or concerted action may prove impossible, each of the three guaranteeing Powers reserves the right to take action with the sole aim of re-establishing the state of affairs established by the present Treaty.

ARTICLE 4

The present Treaty shall enter into force on signature.

The High Contracting Parties undertake to register the present Treaty at the earliest possible date with the Secretariat of the United Nations, in accordance with the provisions of Article 102 of the Charter.⁽¹⁾

E. A. T.

S. L.

F. R. Z.

† A. M.

F. K.

(c)

Treaty of Alliance between the Republic of Cyprus, Greece and Turkey

1. The Republic of Cyprus, Greece and Turkey shall co-operate for their common defence and undertake by this Treaty to consult together on the problems raised by this defence.

2. The High Contracting Parties undertake to resist any attack or aggression, direct or indirect, directed against the independence and territorial integrity of the Republic of Cyprus.

3. In the spirit of this alliance and in order to fulfil the above purpose a tripartite Headquarters shall be established on the territory of the Republic of Cyprus.

4. Greece shall take part in the Headquarters mentioned in the preceding article with a contingent of 950 officers, non-commissioned officers and soldiers and Turkey with a contingent of 650 officers, non-commissioned officers and soldiers. The President and the Vice-President of the Republic of Cyprus, acting in agreement, may ask the Greek and Turkish Governments to increase or reduce the Greek and Turkish contingents.

5. The Greek and Turkish officers mentioned above shall be responsible for the training of the Army of the Republic of Cyprus.

6. The command of the tripartite Headquarters shall be assumed in rotation and for a period of one year each by a Cypriot, Greek and Turkish General Officer, who shall be nominated by the Governments of Greece and Turkey and by the President and the Vice-President of the Republic of Cyprus.

E. A. T.

S. L.

F. R. Z.

† A. M.

F. K.

III

DECLARATION BY THE GOVERNMENT OF THE UNITED KINGDOM

The Government of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, having examined the documents concerning the establishment of the Republic of Cyprus, comprising the Basic Structure for the Republic of Cyprus, the Treaty of Guarantee and the Treaty of Alliance, drawn up and approved by the Heads of the Governments of Greece and Turkey in Zürich on February 11, 1959, and taking into account the consultations in London,

(1) "Treaty Series No. 67 (1946)," Cmd. 7015, page 21.

OSMAN ÖREK
B. ... LAW
P.O. ... OSA

Ek-2-6 Zürih ve Londra Anlaşmaları Olarak Anılan Dokuz Belgenin Tamamını İçeren Kitapçık
(Türk Tarih Kurumu Osman Örek Özel Arşivi, OÖ 1-365-006)

from February 11 to 16, 1959, between the Foreign Ministers of Greece, Turkey and the United Kingdom
Declare:—

A. That, subject to the acceptance of their requirements as set out in Section B below, they accept the documents approved by the Heads of the Governments of Greece and Turkey as the agreed foundation for the final settlement of the problem of Cyprus.

B. That, with the exception of two areas at

(a) Akrotiri — Episkopi — Paramali, and

(b) Dhekelia — Pergamos — Ayios Nikolaos — Xylophagou, which will be retained under full British sovereignty, they are willing to transfer sovereignty over the Island of Cyprus to the Republic of Cyprus subject to the following conditions:—

(1) that such rights are secured to the United Kingdom Government as are necessary to enable the two areas as aforesaid to be used effectively as military bases, including among others those rights indicated in the Annex attached, and that satisfactory guarantees are given by Greece, Turkey and the Republic of Cyprus for the integrity of the areas retained under British sovereignty and the use and enjoyment by the United Kingdom of the rights referred to above;

(2) that provision shall be made by agreement for:—

(i) the protection of the fundamental human rights of the various communities in Cyprus;

(ii) the protection of the interests of the members of the public services in Cyprus;

(iii) determining the nationality of persons affected by the settlement;

(iv) the assumption by the Republic of Cyprus of the appropriate obligations of the present Government of Cyprus, including the settlement of claims.

C. That the Government of the United Kingdom welcome the draft Treaty of Alliance between the Republic of Cyprus, the Kingdom of Greece and the Republic of Turkey and will co-operate with the Parties thereto in the common defence of Cyprus.

D. That the Constitution of the Republic of Cyprus shall come into force and the formal signature of the necessary instruments by the parties concerned shall take place at the earliest practicable date and on that date sovereignty will be transferred to the Republic of Cyprus.

SELWYN LLOYD.
ALAN LENNOX-BOYD.

E. A. T.

F. R. Z.

† A. M.

F. K.

ANNEX

The following rights will be necessary in connexion with the areas to be retained under British sovereignty:—

(a) to continue to use, without restriction or interference, the existing small sites containing military and other installations and to exercise complete control within these sites, including the right to guard and defend them and to exclude from them all persons not authorised by the United Kingdom Government;

12

(b) to use roads, ports and other facilities freely for the movement of personnel and stores of all kinds to and from and between the above-mentioned areas and sites;

(c) to continue to have the use of specified port facilities at Famagusta;

(d) to use public services (such as water, telephone, telegraph, electric power, &c.);

(e) to use from time to time certain localities, which would be specified, for troop training;

(f) to use the airfield at Nicosia, together with any necessary buildings and facilities on or connected with the airfield to whatever extent is considered necessary by the British authorities for the operation of British military aircraft in peace and war, including the exercise of any necessary operational control of air traffic;

(g) to overfly the territory of the Republic of Cyprus without restriction;

(h) to exercise jurisdiction over British forces to an extent comparable with that provided in Article VII of the Agreement regarding the Status of Forces of Parties to the North Atlantic Treaty,⁽¹⁾ in respect of certain offences committed within the territory of the Republic of Cyprus;

(i) to employ freely in the areas and sites labour from other parts of Cyprus;

(j) to obtain, after consultation with the Government of the Republic of Cyprus, the use of such additional small sites and such additional rights as the United Kingdom may, from time to time, consider technically necessary for the efficient use of its base areas and installations in Cyprus.

IV

ADDITIONAL ARTICLE TO BE INSERTED IN THE TREATY OF GUARANTEE

The Kingdom of Greece, the Republic of Turkey and the Republic of Cyprus undertake to respect the integrity of the areas to be retained under the sovereignty of the United Kingdom upon the establishment of the Republic of Cyprus, and guarantee the use and enjoyment by the United Kingdom of the rights to be secured to the United Kingdom by the Republic of Cyprus in accordance with the declaration by the Government of the United Kingdom.

S. L.

E. A. T.

F. R. Z.

† A. M.

F. K.

V

DECLARATION MADE BY THE GREEK AND TURKISH FOREIGN MINISTERS ON FEBRUARY 17, 1959

The Foreign Ministers of Greece and Turkey, having considered the declaration made by the Government of the United Kingdom on February 17, 1959, accept that declaration, together with the document approved by the Heads of the Greek and Turkish Governments in Zurich on February 11, 1959, as providing the agreed foundation for the final settlement of the problem of Cyprus.

E. AVEROFF-TOSSIZZA

FATIN R. ZORLU

S. L.

† A. M.

F. K.

⁽¹⁾ "Treaty Series No. 3 (1955)," Cmd. 9363.

13

Ek-2-7 Zürih ve Londra Anlaşmaları Olarak Anılan Dokuz Belgenin Tamamını İçeren Kitapçık
(Türk Tarih Kurumu Osman Örek Özel Arşivi, OÖ 1-365-007)

VI
DECLARATION MADE BY THE REPRESENTATIVE OF THE
GREEK-CYPRriot COMMUNITY ON FEBRUARY 19, 1959

Archbishop Makarios, representing the Greek Cypriot Community, having examined the documents concerning the establishment of the Republic of Cyprus drawn up and approved by the Heads of the Governments of Greece and Turkey in Zurich on February 11, 1959, and the declarations made by the Government of the United Kingdom, and by the Foreign Ministers of Greece and Turkey on February 17, 1959, declares that he accepts the documents and declarations as the agreed foundation for the final settlement of the problem of Cyprus.

† ARCHBISHOP MAKARIOS.

S. L. E. A.-T. F. R. Z.
F. K.

VII
DECLARATION MADE BY THE REPRESENTATIVE OF THE
TURKISH-CYPRriot COMMUNITY ON FEBRUARY 19, 1959

Dr. Kutchuk, representing the Turkish Cypriot Community, having examined the documents concerning the establishment of the Republic of Cyprus drawn up and approved by the Heads of the Governments of Greece and Turkey in Zurich on February 11, 1959, and the declarations made by the Government of the United Kingdom, and by the Foreign Ministers of Greece and Turkey on February 17, 1959, declares that he accepts the documents and declarations as the agreed foundation for the final settlement of the problem of Cyprus.

F. KUTCHUK.

S. L. E. A.-T. F. R. Z.
† A. M.

VIII
AGREED MEASURES TO PREPARE FOR THE NEW
ARRANGEMENTS IN CYPRUS

1. All parties to the Conference firmly endorse the aim of bringing the constitution (including the elections of President, Vice-President, and the three Assemblies) and the Treaties into full effect as soon as practicable and in any case not later than twelve months from to-day's date (the 19th of February, 1959). Measures leading to the transfer of sovereignty in Cyprus will begin at once.

2. The first of these measures will be the immediate establishment of:—
(a) a Joint Commission in Cyprus with the duty of completing a draft constitution for the independent Republic of Cyprus, incorporating the basic structure agreed at the Zurich Conference. This Commission shall be composed of one representative each of the Greek-Cypriot and the Turkish-Cypriot community and one representative nominated by the Government of Greece and one representative nominated by the

14

Government of Turkey, together with a legal adviser nominated by the Foreign Ministers of Greece and Turkey, and shall in its work have regard to and shall scrupulously observe the points contained in the documents of the Zurich Conference and shall fulfil its task in accordance with the principles there laid down;

(b) a Transitional Committee in Cyprus, with responsibility for drawing up plans for adapting and reorganising the Governmental machinery in Cyprus in preparation for the transfer of authority to the independent Republic of Cyprus. This Committee shall be composed of the Governor of Cyprus, the leading representative of the Greek community and the leading representative of the Turkish community and other Greek and Turkish Cypriots nominated by the Governor after consultation with the two leading representatives in such a way as not to conflict with paragraph 5 of the Basic Structure;

(c) a Joint Committee in London composed of a representative of each of the Governments of Greece, Turkey and the United Kingdom, and one representative each of the Greek Cypriot and Turkish Cypriot communities, with the duty of preparing the final treaties giving effect to the conclusions of the London Conference. This Committee will prepare drafts for submission to Governments covering *inter alia* matters arising from the retention of areas in Cyprus under British sovereignty, the provision to the United Kingdom Government of certain ancillary rights and facilities in the independent Republic of Cyprus, questions of nationality, the treatment of the liabilities of the present Government of Cyprus, and the financial and economic problems arising from the creation of an independent Republic of Cyprus.

3. The Governor will, after consultation with the two leading representatives, invite individual members of the Transitional Committee to assume special responsibilities for particular departments and functions of Government. This process will be started as soon as possible and will be progressively extended.

4. The headquarters mentioned in Article 4 of the Treaty of Alliance between the Republic of Cyprus, the Kingdom of Greece and the Republic of Turkey will be established three months after the completion of the work of the Commission referred to in paragraph 2 (a) above and will be composed of a restricted number of officers who will immediately undertake the training of the armed forces of the Republic of Cyprus. The Greek and Turkish contingents will enter the territory of the Republic of Cyprus on the date when the sovereignty will be transferred to the Republic.

S. L. E. A.-T. F. R. Z.

15

54786 Wl. 1301-1772 K132 2/59 P.O.P.

Ek-2-8 Zürih ve Londra Anlaşmaları Olarak Anılan Dokuz Belgenin Tamamını İçeren Kitapçık
(Türk Tarih Kurumu Osman Örek Özel Arşivi, OÖ 1-365-008)

KIBRIS RUM BASIN ÖZETLERİ:**KIBRIS'LA İLGİLİ YORUMLAR:****PIK: ZÜRİH-LONDRA ANTLAŞMASI YILDÖNÜMÜNDE KLİRİDİS'İN GÖRÜŞLERİ**

Proektasis 18/2 Dimitris Andreu tarafından yönetilen saat 22.00'de yayınlanan programda Rum Lideri Galfkos Kliridis'e sorulan soruların ve onun verdiği cevapların çevirisi şöyledir:

Giriş: Bu akşamki mülakatımızı yapmamızın nedeni, Cumhurbaşkanı'nın tam bir yıl önce yapılan seçimlerden sonra seçilmesinin ve 40 yıl önce imzalanan Zürih Londra Antlaşmalarının yıldönümü olmasıdır. Bu antlaşmaların imzalanması ile Kıbrıs'ın bağımsızlığı elde edildi. 40 Yıllık Bağımsızlık Yaşamı mı söz konusu idi? Belki de, tam 40 yıl süren çok çalkantılı bir yaşam söz konusudur. Bu ulusal yaşamımızı devam ettirmek için 40 yıl süren mücadele süresini temsil etmektedir. 1959 Yılında bu Antlaşmaları imzalarken, Kaçınılmazlık Durumundan söz ediyorduk. 40 Yıl sonra bugün yine şu ikilem ile karşı karşıya mı kalacağız? İşte bu soruya ve diğerlerine Cumhurbaşkanı Galfkos Kliridis yanıt verecektir.

Soru: Kuşkusuz bir paralellik kurma ve kıyaslama yapmak durumundayız. 40 yıl önce 1959'da Kıbrıs, bir kez daha taksim edilme tehlikesi ile karşı karşıya kalmış ve Kıbrıs Rum tarafı Zürih Londra Antlaşmalarını imzalamak durumunda olmuştu. 40 Yıl sonra şimdi, o zaman olduğu gibi, bir kez daha kaçınılmazlık ve gereklilik durumlarıyla karşı karşıya kalarak kötü bir çözüm imzalamak zorunda kalabilir miyiz?

Cevap: Sanırım, kaçınılmazlık durumundan bahsederken kişinin, 40 yıl önce, Kıbrıs'ın geleceği hususunda aklımızda neyin olduğu ve şimdi ile kıyaslama yapmalıdır. Bugün veriler tamamen farklıdır. Kısaca o zaman enosis için bir mücadele veriyorduk. O mücadelenin, Kıbrıs sorununun çözümüne yol açamayacağını gördük. Buna sebep dünyanın güçlü devletlerinin sergiledikleri tavrıydı. İngilizlerin o zaman 'süper-ortak egemenlik sistemi'öngördükleri, bunu meydana getirecek olanların da Yunanistan, İngiltere ve Türkiye olacağı ve bunların Kıbrıs'ı idare edecekleri bir sistemi oluşturacağını gösteriyorlardı. Yani bu bir taksime dayanan çözüm olacaktı. O zaman Liderlik tarafından ben o dönemde liderlikte olmadığım, sadece Temsilciler Meclisi Başkanı olduğum için - Başpiskopos Makarios ve danışmanları tarafından gerçek bir tehdidin söz konusu olduğu kararına varılmıştı.

Soru: Taksim, gerçek bir tehlike miydi?

Cevap: Sonradan karar vermek, hepimiz için kolaydır. Ama o zaman anlaşmaya varmamız gerektiği kararına varmamızın kaçınılmazlık durumu

arz ettiği düşüncesi hakim oldu. O zamanki anlaşmamızın temelinin bağımsızlık olması gerektiği kanaati ağır bastı. Kişinin sorması ve düşünmesi gereken husus Zürih Londra Antlaşmalarının öngördüklerini mutlaka kabul edip etmememizdi. O zaman Kıbrıs'ın bağımsızlığını öngören bir tür müzakereye oturmamızın gerekli olduğunun söylenmesi muhtemeldir. İşte o zaman da çeşitli faktörlerin yerinde olduğuna karar verebilirsiniz. Ama asıl konu, Zürih Antlaşmasının içerdiklerinin müzakere ve pazarlık edilmesindeydi.

Şimdi sormak istiyorum: Yani iki toplumun ırk ayrımına dayanan, ayrı politik haklara sahip olmalarına dair kuralları kabul etmemiz kaçınılmazlık mı arz ediyordu? Yine Kıbrıs'a Türk ve Yunan askerlerinin getirilmesinden acaba kaçınmamız mümkün olabilir miydi? Kabul ettiğimiz Garantilere razı olmalı mıydık? İşte, Yunanistan ve Kıbrıs tarafından planlı-programlı doğru politikalar izlenmiş olsaydı, Zürih Antlaşması maddelerinden daha iyilerinin elde edilmesi mümkün olabilirdi.

Soru: Kıbrıs ve Yunanistan liderlikleri arasında böyle bir koordinasyon bulunmuyor muydu?

Cevap: Yine bildiğim kadarıyla bulunmuyordu. Çünkü liderlikte yoktum. Kıbrıs meselesine ilk kez karışmam Mücadele (M.N.: EOKA'yı ima ediyor) yıllarında oldu. Mücadeleye hem bir hukukçu, hem de avukatlık mesleği yaparak katıldım. Ve de bir Kıbrıslı olarak kuşkusuz. O zaman hangi konularda anlaşıldığı ve nasıl bir koordinasyonun bulunduğunu bilmiyorum. Yunanistan Hükümeti ve Kıbrıs 'Ethnarhiya' (M.N.: Ulusal Liderlik) Meclisi arasında olup bitenlerden habersizdim. Her ne kadar bu toplantılara da katılacak bir kişi idiysem de görüşülenleri bilmiyordum. Kıbrıs Liderliği tarafından bağımsızlık veya bağımsız bir devlet oluşturulmasını öngören bir Anayasanın hazırlanmadığını biliyorum. Bu konuda eminim. Bazı konularda yapılan yazışmalardan anladığım kadarıyla, hazırlanmış bir anayasa bulunmuyordu. Zira eğer hazır anayasamız olsaydı, bu yazışmalara gerek kalmayacaktı. Örneğin ayrı belediyeler konusunda Yunanistan Hükümeti ile Başpiskopos Makarios arasında yazışmalar oldu. Eğer ortak görüşleri bulunsaydı, o zaman bu konuda yazışmaya girmelerinin gereği kalmayacaktı.

Soru: Antlaşmaların imzalanacağı Londra'daki Lancaster House'a giderken Başpiskopos Makarios, sizin kanaatinizce, Menderes ve Karamanlis arasında varılan ilke antlaşmasını benimsemiş miydi Sayın Başkan?

Cevap: Kanaatımca evet kabul etmişti.

Soru: Peki o halde Londra'da ne yapmaya çalıştı sayın Cumhurbaşkanı?

Cevap: Londra'da yapmak istediği, esaslı önem taşıyan bir husustu. Ancak ne yazık ki onu başarmada muvaffak olamadı. Aralarında çıkan görüş ayrılığı, Makarios'un Menderes-Karamanlis ilke antlaşmasının müzakere edilecek bir belge olarak kabul edilmesini istemesiyle ortaya çıktı. Yani anlaşmazlık ilke antlaşmasının temeli ile ilgili değildi. İşte çabası o noktada idi. Zürih Antlaşmasının maddeleri iki sınıfa ayrılmaktaydı. Birinci sınıfa girenler hazırlanacak olan Anayasaya yansıtılacak, dokunulmadan yansıtılacak temel kurallardı. İkincisi sınıfa girenler ise, bizim kabul etmediklerimizdi. Başpiskopos, işte temel ve değiştirilmez kurallar olarak addedilenlerin öyle değil, müzakereye açık maddeler olmasını sağlamaya kalkıştı. Kuşkusuz hem İngilizler, hem de Türkler onlarda direndiler. Burada şunu belirtmek durumundayım: Karamanlis, başka çaremizin bulunmadığını, Baipiskopos'un Zürih Antlaşmalarını imzalamasından başka çaremizin kalmadığını savunmuştu. Makarios'un çabası, 24 adet olan bu maddelerin temel ve değişmez kurallar olmaktan çıkartılmasının sağlanmasıydı.

Soru: Karamanlis'ten söz açtığınız göre Sayın Başkan, Yunan Başbakanı o zaman Makarios'a gerçekten dayanılmaz baskılar yaparak onu antlaşmaları imzalamaya zorladı mı? Zira Londra Konferansına giden Kıbrıs heyetinin üyelerinin çoğunluğu bu antlaşmanın imzalanmasına karşı idi. Bunlar ancak Konstantinos Karamanlis'le bir görüşme yaptıktan sonra görüş değiştirmişlerdi. Karamanlis gerçekte ne kadar baskı uyguladı?

Cevap: O görüşmede ben de hazır bulundum. Heyetin bütün üyelerini davet etti. Bizlere konuştu. İşte o görüşmemizde, o anda artık geri adım atamayacağımızı, bu maddeleri müzakere ettiğimizi ve Başpiskopos'un bunlarla ilgili olarak tamamen haberdar edildiği ve kabul ettiğini söylemişti. Dolayısıyla artık o kuralları değiştirmeye kalkışmak için geç kaldığımızı da eklemişti. Bu politika ile davranmaya devam edecek olursak, İngilizlerin planlarında devam edeceklerini ve Türklerle işbirliği yaparak, imzalamakta tereddüt ettiğimizden daha da kötü bir çözümü empoze edeceklerini belirtmişti. İşte o sırada bütün maddelerin müzakere edildiğini, Başpiskopos'un en küçük ayrıntısına kadar haberdar edildiğini, Londra'ya gitmeden kabul ettiğimizi ve orada Başpiskopos'un bunları değiştirmeye kalkışmada çok geç kaldığını eklemişti.

Soru: Londra'ya imzalanmaya gidilmezden bir hafta önce Zurich'de ilke olarak kabul ve paraf edilen anlaşma metni, Türklerden ilham alınan bir metin miydi? Türkler Zürih'e kendi antlaşma metinlerini götürmüşlerdi. Ama Yunanistan götürmemişti. Bu konudaki bilgileriniz nedir Sayın Cumhurbaşkanı?

Cevap: Müzakereler Türklerin metni üzerinde yapıldığını işitmiştim. Ancak bunu doğrulacak durumda değilim. Daha önce, değişik düzeylerde

başka görüşmelerin olduğunu biliyorum. Zürih'te daha önce yapılanların sadece kayda geçirilmesi yapıldı. Dolayısıyla Zürih'e bir Türk metniyle gidildiğine dair söylentilerin gerçekleri yansıttığını sanmıyorum. Zira kulislere birçok toplantının yapıldığını, görüş alış verişinde bulunulduğunu, her defasında hangi noktalarda görüş birliğine vardıklarına ilişkin tutanaklar tutuyorlardı. Dolayısıyla daha önce görüş birliğine varılan hususların kodlanmış ve tasnif edilmiş notlarıyla Zürih'e gitmişlerdi. Müzakereler Zürih'te başlamadı. Kıbrıs sorununun müzakeresi çok daha önce ve çeşitli düzeylerde yapıldı.

Soru: Lancaster House'daki imza töreninden sonra ve ömrünün sonuna kadar rahmetli Karamanlis şöyle diyordu:

"Başpiskopos, Zürih-Londra Antlaşmalarının Londra'daki imzalanmasından sonra siz ülkenize Kahraman olarak döndünüz. Ben ise teslimiyetçi ve vatan haini olarak damgalandım."

Karamanlis, zaman zaman yaptığınız görüşmelerde size de bu tespiti hakkında herhangi bir bahiste bulunmuş muydu?

Cevap: Bana da böyle diyordu. Siz Kıbrıslılar nasıl olur da Başpiskopos'u kahraman, beni de vatan haini olarak görürsünüz? diye serzenişte bulunuyordu. Ben de kendisine 'Sayın Başbakan, Başpiskopos bizi sömürge esaretinden kurtarmayı başardı. Kuşkusuz hepimiz de bir düş kırıklığına uğradık. Düş kırıklığına şu nedenlerle uğramıştık:

1. Mücadelemiz bağımsız için değil, Enosis içindi.
2. Antlaşmalarla Türk azınlığa, aşırı ölçüde haklar tanıyordu.

Dolayısıyla, Zürih'i siz görüşüp pazarlık ettiğinize göre, sorumluluğun büyük bölümünün sizin omuzlarınıza düştüğü ortadadır.

Soru: Karamanlis, Londra'dan Atina'ya döndükten sonra ve daha sonraları, Zürih-Londra Antlaşmalarını imzaladığı günün, ömrünün en mutlu günü olduğunu söylemişti. Başpiskopos da adaya döndüğünde Başpiskoposluğun balkonundan halkına hitap edersek 'Nenikikamen' (M.N.: Zafer kazandık) nutkunu atmıştı. Yani birinin 'hayatının en mutlu günü', öbürünün ise 'zafer kazandık' nutukları atmasını nasıl yorumlarsınız?

Cevap: Zürih-Londra Antlaşmaları için ne birinin, ne de öbürünün söylenmesi mümkündür. Zira gerek 'kazandık', gerekse ömrünün en mutlu günü sözleri ancak uğrunda mücadele ettiğimiz amaç gerçekleşmiş olsaydı söylenebilecek sözlerdi. Halbuki uzlaşmıştık. Bu uzlaşmanın ne dereceye kadar uzun ömürlü ve işleyebilirliği olan bir uzlaşma olduğu ve Kıbrıs Elenizminin geleceğini güvence altına alabileceği gerçek ölçütü olabilir ve durumların gelişmesi içerisinde saptanabilirdi.

Soru: Bunu daha ileri aşamada görüşeceğiz Sayın Cumhurbaşkanı.

Ayrıca anayasanın üzerinde de duracağız. Ancak şimdi ben o dönemde bir süre daha kalmayı arzuluyorum. Karamanlis, Zürih Londra Antlaşmalarının hazırlayıcısı olduğuna göre, bu antlaşmaların imzalandığı gün, biraz önce sizin de belirttiğiniz üzere ömrünün en mutlu günü değildi. Şimdi tarih sayfalarında uzun bir atlama yaparak, yine Karamanlis'in Yunanistan'da iktidarda olduğu döneme, yani Türk istilasının ikinci safhasına dönmek istiyorum. İkinci Cenevre görüşmelerinin başarısızlığından sonra sizi Karamanlis'in Başbakanlık konutunda kendisiyle görüşürken gördüğümü anımsıyorum. Karamanlis'in tarihle bu ikinci 'randes vous'u çerçevesinde Kıbrıs'ı kurtarabileceği, ama bunu başamadığını söyleyebilir miyiz Sayın Cumhurbaşkanı?

Cevap: Bu cevabı kolay verilemeyecek bir sorudur. Acaba Karamanlis, Kıbrıs'a asker göndermek, dolayısıyla Türkiye'ye karşı da savaş ilan etmek durumunda olacak mıydı? Zira kuşkusuz bir Türk-Yunan savaşı başlatacaktık. Bu sorunuza verilecek cevap şu noktadadır: Karamanlis'in o zaman bunu yapmış olduğunu varsayalım. O zaman şu soru akla geliyor: Yunanistan Türkiye'ye asker çıkararak Ankara'yı işgal edebilir ve oradaki idarecilere 'Benim şu isteklerimi kabul etmelisiniz' diye dikte edebilir miydi? Ben o görüşteyim ki, ne Yunanistan, Türkiye'ye saldırarak bu söylediklerimi yapabilir, ne de kuşkusuz Türkiye, Yunanistan'ı işgal edebilir ve 'Şu evrakı imzala' diye dikte edebilirdi. Böyle bir savaş çok uzun yıllar devam edecek türden olacaktı. Meğer ki müttefikler duruma müdahale etsin ve ateş kes anlaşmasına varsındı. Olacak bu ateş-kes de şu önemi taşıyacaktı: Ateş-kes anlaşması olduğu sırada hangi tarafın elinde daha çok arazi kalacaktı? Yunanistan'ın Türk topraklarını işgal etmek için Me riç nehrini geçmesi gerekecekti. Bu pek kolay bir iş değildi. Ne Yunanistan için Meriç'i geçme, ne de Türkiye için Yunan toprağı işgal etme kolay bir işti. Kayıplar çok büyük olacak ve sonuç da belirsizlik arz edecekti. Türkler eğer, o dönemde savunmasız olan Yunan adalarından bazılarını işgal edecek olsaydı, masaya daha güçlü pozisyonda oturacaktı. Halen ada içinde olduğundan elindeki Kıbrıs topraklarını tutacak ve Yunan adalarından birkaç tanesini alarak masaya oturacaklardı. Yani elinde daha fazla toprak tutacak olan taraf, müzakerelerde avantajlı durumda bulunacaktı. Anlayacağınız o zaman da yine ne elde edeceğiniz ve ne kurtaracağınız, uluslararası alanda sağlayacağınız desteğin niteliği ve şiddetine, ayrıca bunun ne kadarının sizden veya onlardan yana olacağına bağlıydı. Dolayısıyla, kaçınılmaz bir ihtiyaç olmadığı sürece, askeri yeteneklerinizi ve rakibinizin imkanlarını tespit etmeden, savaşa girmezsiniz. İşte Karamanlis'in de o zaman açıkladığı ve daha sonra da tekrarladığı üzere, Yunanistan'ın Türkiye ile savaşa girmek için gerekli askeri gücü bulunmamaktaydı.

Soru: Yunanistan'da askeri bazı çevrelerin iddialarına göre, ülke

Türkiye'ye askeri alanda güzel bir ders verebilecek durumdaydı. Sizin konuya ilişkin görüşünüz nedir?

Cevap: Ancak gerçekler ve rakamlar bu sonuçlara varmamıza yardımcı olmaz. Askerler böyle konuşabilirler. Zaten bir alışkanlık gereği asker-subay kadroları farklı görüşler ortaya koymaktadırlar. Emekliye ayrılmış olan subaylar daha rahat konuştuklarından farklı şeyler söylemektedirler. Ancak savaş halinde sorumluluğu omuzlarında taşıyacak olan asker-subaylar farklı görüştedirler. Kuvvetlerin oranı kuşkusuz 'sorumluların' yargılarını doğrulamamaktadır. Türkiye 2 milyon kadar asker seferber edebilirken, Yunanistan'ın seferberlikte topu topu 50 bin kişiyi silah altına alması imkanı bulunmaktadır. Tanklarda kuvvet dengesi bakımından aralarında fark büyüktür. Zira NATO Türkiye'ye verdiği her 10 tanka karşılık Yunanistan'a 7 adet veriyordu. Hava Kuvvetleri de orantılı değildi. Deniz kuvvetlerinde nerede ise eşitlik varken, denizaltı filosunda Türkiye'nin üstünlüğü bulunuyordu. Rakamlar bazı Yunan emekli subaylarının söylediklerini doğrulamamaktadır.

Soru: O zaman Almanya yapısı denizaltılarının Girne'ye gelmek üzere hareket ettiklerinden bahseden Yunanlı subaylar vardı. Ama sizin de belirttiğiniz gibi....

Cevap: Eğer savaş ilan edecek olan ben olsaydım, farklı düşünür ve 'sorumlular' gibi davranmazdım.

Soru: Ama böyle konuşmakla Karamanlis'in anısını savunmuş olmuyor musunuz?

Cevap: Hayır onun hatırasını savunmuyorum. Savunduğum, kişinin böyle kararları verirken neleri göz önünde tutması gerektiğini savunuyorum. Bir teori vardır. Daha doğrusu savaşı öyle kolay karar verilebilecek ve denenecek sanan görüşler vardır. Ancak şurası bir gerçektir ki, bir savaşı kazanacağından yüzde 90 oranında emin değilseniz, onu ilan etmeye kalkışmazsınız. Bunu yapmanız kabul edilebilir bir hareket olamaz. Zira çok sayıda insanı belirsizliğe sürükleyerek bir çoğunun ölmesine neden olabilirsiniz. Ama başka durumlar da vardır. Örneğin, Türkiye, Yunanistan'a saldırır ve onu ele geçirmeye teşebbüs ederse, savaşa girmekten başka seçeneğiniz kalmaz. Türkiye eğer saldırıya geçecek olursa, bizim Kıbrıs'ta başka seçeneğimiz kalır mı? Topraklarımızı savunmaya mecbur kalacağız. Peki topraklarımızı geri almak için neden saldırıya geçmiyoruz? Zira böyle bir saldırının sonuçlarından kesinlikle emin değiliz. Herhangi bir ülkede ister Cumhurbaşkanı olsun, isterse Başbakan, en azından yüzde yetmiş oranında kazanacağından emin olmadığı bir savaşı başlatmaz.

Soru: Bu noktaya gelince sohbetimizi bu noktada durdurmak istiyorum Sayın Cumhurbaşkanı. Zira sohbetimizin boyutları ve uzantıları

günümüzle ilgilidir. O nedenle ben Zürih üzerinde biraz daha duracağım. Biraz önce, o zaman varılan anlaşmanın uzun ömürlülüğü ve uygulanabilirliği konusunda görüş birliğinin olup olmadığından söz ediyorduk. Biz Kıbrıs Yunanlıları ve Yunanistan yanında Kıbrıs Türkleri de bulunan çözümün Kıbrıs sorununun çözümü olduğuna gerçekten inanmış mıydık? Yoksa Zürih-Londra Antlaşmalarını bir istasyon olarak mı kabul etmiştik? Yani Kıbrıs Yunanlıları Enosis'e giden bir istasyon ve Kıbrıs Türkleri, ya da genel olarak Türk tarafı da taksime giden bir istasyon mu addetmişlerdi? Yani aramızda o samimiyet var mıydı?

Cevap: Buna cevabımı 'My Deposition' (İfadem) adlı kitabımda vermiştim. Daha önce de belirttiğim üzere, çözüm bizde büyük bir düşün kırıklığı yaratmıştı. Çünkü bizim uğrunda savaşan ve canlarından olan mücadeleçilerimizin amaçladığı sonuç Zürih değildi. Bizi rahatsız eden Kıbrıs Türklerine verilen aşırı haklardan çok, Türkiye'ye tanınan haklardı. Türkiye garantör ülke olduğundan, onun da onayını almadan anayasamızda herhangi bir değişiklik yapamazdınız. Dolayısıyla bir düşün kırıklığı içine girmiştik. Bu düşün kırıklığı bizi, değişiklikler talep etmede aceleci davranmaya sevk etti. Bu değişiklikler isteğimiz, her ne kadar gerekli idiyse, zamansızdı.

Soru: Gerçekten acele mi etmiştik sayın Cumhurbaşkanı? Zira bu hayati ve can alıcı bir sorudur.

Cevap: Öyle inanıyorum ki tarafımız, değişiklik taleplerini öne sürerken bazı taktik hatalar yaptı. Bunda ben kendimin de sorumlu olmadığımı iddia ediyor değilim.

Soru: Sorumluluk ilk Cumhurbaşkanımız Başpiskopos Makarios'a mı aitti?

Cevap: Bana yeni bir anayasa hazırlama görevi verdiğinde, benim Makarios'a yaptığım tavsiye 'buna hiç teşebbüs etmeyelim' şeklinde idi. Bazı maddeleri seçmemiz ve sadece onların değiştirilmesini istememizi önermiştim. Ama böyle davranmadık ve 13 maddeyi de birden değiştirmeye kalkıştık. Bunu söylerken sadece başkalarını değil, aynı zamanda kendimi de eleştiriyorum. Zira bana görevi verdiğinde bazı görüşler ortaya koymuş olmama rağmen o yönde harekette bulunmadık. Makarios bize o zaman Tornaritis, Stella Sulyoti, Maliye Bakanı ile birlikte görev vermiş ve Türk tarafı ile meseleleri çözüme kavuşturmak üzere pratik bir çıkış yolu aramamızı istemişti. Bir pratik çözüm bulmuştuk. O çözüm de şuydu: Cemaat Meclisleri vergi tarh etmekten vazgeçeceklerdi, Hükümet, hem Türk hem de Rum toplumlarının eğitim masraflarını üstelenecekti. Hükümetin Rum ve Türk taraflarına vereceği Eğitim Masraflarının miktarı da anlaşmada saptanmıştı. Türk tarafı vergi yasalarının geçirilmesinde ayrı oy çoğunluğu ha klarında direnmeyeceklerdi. Anlaştığımız bu konuyu Bakanlar Kuruluna sunduğumda - bu imzalanmış değil, parafe edilmiş

durumdaydı - Kurulun tavrı şu oldu: 'Hayır, anayasa maddelerinde değişikliklere hemen şimdi gidilmeliydi. Türk tarafı, Başpiskopos'un Cumhurbaşkanı, Dr. Fazıl Küçük'ün Cumhurbaşkanı yardımcısı, Spiridakis'in Rum ve Rauf Denktaş'ın da Türk Cemaat Meclisleri, benim de Temsilciler Meclisi Başkanı olarak imzalayacağımız bir protokolün hazırlanmasını Türkler teklif etmişti. Bu protokolün belli bir süre uygulanması ve işleyebilirliğinin görülmesi halinde anayasal değişikliğe gidilmesi amacına ilişkin maddesi de bulunuyordu. Ancak Bakanlar Kurulunun ısrarı olan, 'Anayasa hemen şimdi değiştirilmelidir' şeklinde yürütüldü. Bu konuda yabancı bir anayasa uzmanından görüş alınması istendi. Yazılı olmasında da ısrar edildiğinden o zaman söz konusu anayasa uzmanına Beş Bin Kıbrıs Lirası da para ödemiştik. Bu uzmanın raporunda 'eğer yapabilirseniz anayasada değişiklik yapınız. Eğer yapamazsanız o zaman sözünü ettiğiniz protokolü yapınız' dedi. Protokol anayasanın yaşayan ayrılmaz parçasını oluşturacak, süresi ise ölü noktası sayılacaktır. Bunu da yapmadık. Onun yerine yine 13 maddeyi birden değiştirdik. Bununla da yetinmedik. Kıbrıs Ordusunun iptal edilmesini gündeme getirdik. Ondan tasarruf edeceğimiz paraları iki cemaatin Meclislerine eğitim maksatlarıyla harcanmak üzere verebilecektik. Demek oluyor ki eğer adım adım ilerlemiş olsaydık, daha çok başarı imkanımız olacaktı.

Soru: Anayasanın değiştirilmesini talep etmemiz için bize baskı yapan unsur ne idi? Madem ki Anayasa uzmanı da bize farklı görüşler ve tavsiyeler yapmıştı sayın Cumhurbaşkanı? Zira çeşitli görüşler ileri sürüldü. Analizler yapıldı ve görüş alış verişlerinde şu ortak noktaya varıldı: 13 Maddenin değiştirilmesini istememiz zamansızdı.

Cevap: Vakitsiz olduğu o zaman Yunanistan Hükümetinin de görüşü idi. Anayasanın köklü değişikliğe tabi tutulması kararında bizi etkileyen bir husus oldu. Ancak bu belki de doğru yönde bir etkileme değildi. Acaba BM aracılığıyla bir değişiklik talep etmemiz nasıl karşılanabilirdi? O zaman BM teşkilatının bıraktığı izlenim bugünkünden farklı idi. Bugün alınan kararlar uygulanmayabiliyorlar mı?

Soru: Yani BM'nin oynayacağı rolden alacağımız sonuçları gereğince değerlendirememiş mi olduk?

Cevap: Evet değerlendiremedik.

Soru: Yunanistan hükümetlerinin de o dönemde Anayasanın böyle köklü bir değişikliğe tabi tutulmasının zamansız olduğu mesajlarını iletliyordu. Acaba İngiltere, ya da o dönemde Kıbrıs'ta Yüksek Komiser olarak görev yapan Sir Arthur Clarke'ın tuzağına mı düştük?

Cevap: İngiltere'nin bizi tuzağa düşürdüğüne inanıyorum. Biz o

zaman, Dışişleri Bakanı olan Spiros Kiprianu'nun 13 maddelik anayasa değişikliği teklifimizi sunmazdan önce Londra'ya gönderilmesine karar vermiştik. İngiltere Hükümeti ve muhalefeti ile görüşmeler yapmasını kararlaştırmıştık. Bu temaslarından sonra İngiltere Hükümetinin tutumunun ne olduğu hususunda bizi haberdar etmesini istemiştik. Kiprianu temaslarından sonra geri döndüğünde bize, gerek İngiltere Hükümetinin gerekse muhalefetinin, anayasamızın daha bir işleyebilir olması için değişikliğe gereksinmesi olduğu fikrini desteklediklerine dair bilgi verdi. O toplantıda ben de hazır bulunuyordum. Bunun üzerine biz de oturup 13 maddelik değişiklik önerilerimizi hazırlayarak sunduk. Ancak 13 maddelik değişiklik tasarımızı Türklere sunmamızdan önce İngiliz Yüksek Komiseri Sir Arthur Clarke'a ilettik. Bunlarla ilgili İngiliz görüşlerini bize duyurmasını istedik. Sir Arthur Clarke metni Başpiskopos'tan aldı. Kendisine sunduğumuz metni, üzerinde el yazısıyla yaptığı, düzeltmelerle bize iade etti. İşte izahı yapılamayacak gelişme bu noktadan itibaren başlamaktadır. Benim şahsen kaleme aldığım ve Başpiskopos Makarios'un imzaladığı, düzeltilmiş haliyle metni yeniden İngilizlere göndererek bunlar hakkında İngiltere Hükümetinin düşüncelerini yazılı olarak talep ettik. Bu mektubumuza İngiltere Hükümetinden herhangi bir yanıt gönderilmedi. Tuhaftır ama bizim gönderdiğimiz mektubun İngiliz Yüksek Komiserliğinin Arşivinde de bulunamadığı bize duyuruldu. Mektubu şahsen ben yazdım. Makarios onu benim huzurumda imzaladı. Benim hazır bulunduğum anda da İngiliz Yüksek Komiserliğine iletti.

Soru: Bunu nasıl değerlendirirsiniz? Yani İngiltere Hükümeti tarafından başka, buradaki Yüksek Komiserliğinden başka tavırlar takınıldığını söyleyebilir miyiz Sayın Cumhurbaşkanı?

Cevap: İngiltere bu görüşlerin Sir Arthur Clarke'ın kişisel görüşleri olabileceğini bildiriyordu. Yani emekliye ayrılmak üzere olan son derecede tecrübeli bir diplomat, kendisinden görüşler istenmesi üzerine hükümetin danışmadan, bu konuda fikir yürütme sorumluluğunu üstlenebilir mi? Mesele hangi yönüyle bakarsanız bakınız, doğal olmayan bir şeylerin olduğunun farkına varırsınız. Ancak bazı noktaların açıklığa kavuşturulması gerekmektedir.

1. Dışişleri Bakanımıza İngiltere Hükümeti, 'Evet, anayasamızın işleyebilirlik kazanması için düşündüğünüz değişiklikleri biz de destekliyoruz demeleri,

2. Sonra kendilerine görüşlerimizi sunmamıza rağmen, mektubumuza yanıt verme lüzumunu dahi hissetmemeleri ve nihayet,

3. Yapmayınız zira buna teşebbüs etmeniz için ne zemin ne de zaman uygundur' deniliyordu.

Evet, Yunanistan hükümeti bize, 'yapmayınız zira değişiklik için uygun zaman değildir' dedi. Ancak Yunanistan hükümetinin tavsiyesine de kulak asmadık. Kaldı ki bu kendilerine ilk kulak asmamız da değildi.

Soru: Evet Sayın Cumhurbaşkanı 13 maddenin değiştirilmesi teşebbüsümüz 1963 yılındaki çarpışmaların başlangıcını oluşturdu. Kasım 1963'te sunduğumuz bu önerilere önce Ankara, sonra da Kıbrıs Türklerinden olumsuz yanıtlar aldık. Ve Aralık ayının sonuna doğru da çarpışmalar başladı.

(Kliridis müdahale ederek) Çarpışmalar cevap vermelerinden önce başladı.

Soru: Evet. O olayları da yaşadık. Ancak bu önerileri sunmamızın sonucu olarak Türklerin tepkileri de sert mi olacaktı? Yani Kıbrıs Türklerinin çarpışmaları başlatmaları olasılığına karşı önlemler alınmış mıydı?

Cevap: Sanırım önlemler alınmış veya alındığına dair izlenimler verilmişti ki bu çarpışmalar da başlatılmıştı. Ben şöyle bir misal vermek istiyorum. İçini patlayıcı maddelerle doldurduğumuz bir fiçıyı orta yere koyduk. Sonra da her iki tarafın da ellerinde yanan mumla ona yaklaşmasına imkan yarattık. Zira biz Türklerin bize saldıracakları varsayımıyla silahlı devriyeler çıkarttık. Türkler de kendilerine göre önlemlerini aldılar. Çatışmanın başlaması için şartlar hazırды. Ama planlı bir çatışma değildi.

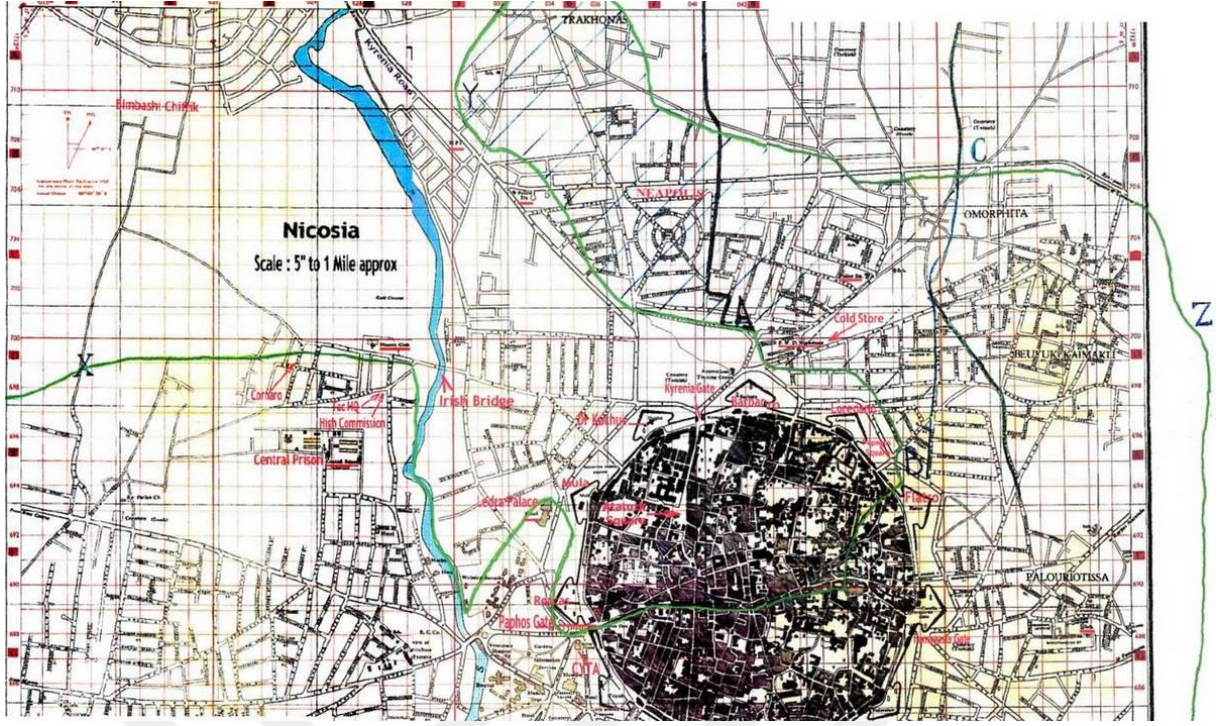
Soru: Neden planlı değildi Cumhurbaşkanı? Madem ki her iki tarafın hedefi de Zürih Londra Antlaşmaları değildi. Maksatları da farklı farklıydı. Biz silahlanıyorduk. Kıbrıs Türkleri de aynı şeyi yapıyordu.

Cevap: Mesele şuydu: Her toplum öbüründen gelecek saldırılardan korkuyordu. Hiçbir toplum da saldırıya geçilmesi anının geldiğine karar vermemişti. Benim değerlendirmem şudur: Bir genelev önünde olay çıktı. Ancak silahlanmış olan kişilerin kimi kapılara, kimi balkonlara, kimi de damlara çıkmışlardı. Hepsi de çatışmanın o sırada başlayacağı sanmıştı. Yani planlanmamıştı derken, çatışmanın başlaması saatinin belirlenmediğini ifade etmek istiyorum. Çatışmalar için hazırlık oluyordu. Çatışma için hazır ol vaziyeti vardı. Ancak çatışma, yani çatışmanın yer aldığı saat tamamen bir tesadüf idi. Bu akşam çatışma çıkacak diye ne bir, ne de öbür taraf karar vermişti.

Soru: Ama her ne olursa olsun. Her iki taraf da hazırlanıyordu.

Cevap: Kuşkusuz, kuşkusuz hazırlanıyordu. Bunu Yunan kuvvetleri de İngilizler de biliyorlardı. Türkiye de biliyordu.

Soru: Gerek Başpiskopos gerekse siz çatışmaların ya sınırlandırılması ya da mümkün olabilirse durdurulması için çaba gösterdiniz. Başpiskopos, Dr. Küçük, İngiliz Yüksek Komiseri ve ABD Büyükelçisinin katılmasıyla Baf

Ek-4 İngiliz General Peter Young Tarafından Çizilen Harita

ÖZGEÇMİŞ

Seçkin Toprak ilkokul ve ortaokul eğitimini Lefkoşa’da, lise eğitimini Kuleli Askeri Lisesi’nde, lisans eğitimini ise Kara Harp Okulu’nda tamamlamıştır. İlk yüksek lisans derecesini Lefke Avrupa Lisesi Uluslararası İlişkiler bölümünden, ikinci yüksek lisans derecesini Milli Savunma Üniversitesi Güvenlik Araştırmaları bölümünden almıştır. Eylül 2021 tarihinde Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Balkan Çalışmaları Anabilim Dalı’nda üçüncü yüksek lisans eğitimine başlamıştır. Seçkin Toprak evli ve iki kız çocuğu babası olup İngilizce ve başlangıç seviyesinde Yunanca bilmektedir.

